DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLİM ARAŞTIRMALARININ GELİŞİMİ

TÜRK SOSYAL BİLİMLER DERNEĞİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi

derleyen
Sevil Atauz

TÜRK SOSYAL BİLİMLER DERNEĞİ
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Copyright by the Turkish Social Srience Association, Ankara

Bu kitapda yayınlanan incelemelerin telif hakkı Türk Sosyal Bilimler Derneği'ne aittir. Bunların tamamı ya da bir parçası Dernek'den izin alınmadan yayınlanamaz.

Kapak tasarımı Ali ARTUN
Kapak deseni Abidin DİNO
Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986, ANKARA
Dizgi - Baskı Olgaç Matbaası/ANKARA

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sunuş 5

PSİKOLOJİ - SOSYAL PSİKOLOJİ ARAŞTIRMALARI

Sosyal Psikoloji Araştırmaları Geleceğe İlişkin Öneriler 7
Çiğdem ÇAĞITÇIBAŞI
Türkiye'de Sosyal Değişme Odağında Sosyal Psikolojinin Gelişimine Bir Bakış ... 21
Gülden ACAR - Deniz ŞAHİN
Türkiye'de Yapılan Psikoloji Araştırmaları Üzerine Bir İnceleme 41
Nuri BİLGİN
Yorum Sosyal Psikoloji ve Türkiye'de Sosyal Psikolojik Araştırmalar 53
Ali S. GİTMEZ

SİYASET BİLİM ARAŞTIRMALARI

Sisayet Sosyolojisi Geçmişi, Kapsamı, Türkiye'deki Gelişim Çizgisi ve İlgi Alanlarına Bir Bakış 61
Nermin ABADAN UNAT - Ali Yaşar SARIBAY
Siyasal İletişim 97
Oya TOKGÖZ
Türkiye'de Dış Politika Araştırmaları 117
Ali L. KARAOSMANOĞLU
Uluslararası İlişkiler Oturumu Üzerine Yorum 129
Şükrü S. GÜREL

YÖNETİM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI

Türkiye'de Yönetim Biliminin Uygulamaya Yansıması 133
Turgay ERGUN
Kamu Yönetimi Disiplininde Yöntem Sorunları 141
Yılmaz ÜSTÜNER
Amme İdaresi Dergisi'nde Yayınlanan Makaleler Üzerine Bir İnceleme 153
Ümit BERKMAN
Yönetim Bilimleri Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum 169
Ömer BOZKURT

SOSYOLOJİ ARAŞTIRMALARI

Türkiye'de Sosyoloji Tarihi 175
Oğuz ARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Toplum, Bilgi ve Türkiye 187
Mübeccel B. KIRAY
Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye 195
Bahattin AKŞİT
Sosyoloji Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum 233
Ayşe ÖNCÜ

KENT ARAŞTIRMALARI

Türkiye'de 19. Yüzyıl Ortalarından 1950'ye Kadar Kentsel Araştırmaların Gelişimi 239
İlhan TEKELİ
1951 - 1960 Yıllarında Kent Araştırmaları 269
Ruşen KELEŞ
1960 - 1970 Yılları Arasında Kent Planlama Araştırmalarının Gelişimi 283
Tansı ŞENYAPILI
Türkiye'de Kentsel Araştırmaların Gelişimi 1974 - 1984 295
R. Raci BADEMLİ
Yorum Türkiye'de Kent Araştırmaları 311
Kemal KARTAL

NÜFUSBİLİM ARAŞTIRMALARI

Türkiye'de Demografi'nin Evrimi 321
Nusret H. FİŞEK
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfus Yapısı ve Sosyo Ekonomik Değişmeye Etkisi 339
Frederic C. SHORTER
Türkiye'de İller Arasında Göçler (1970 - 1980) 365
Sunday ÜNER
Türk Dış Göçünün 25 Yıllık Bilimsel Bilançosu, 1960 - 1985 389
Nermin ABADAN UNAT
Nüfusbilim Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum 411
Ferhunde ÖZBAY

TARİH ARAŞTIRMALARI

Osmanlı Tarihyazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler 419
İlber ORTAYLI
Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908 - 1970) 431
Zafer TOPRAK
Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum 439
Mehmet GENÇ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sunuş

Bu kitap, Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin 16, 17, 18 Ekim 1985 tarihlerinde Ankara'da düzenlediği, **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumu**'na sunulan bildirileri içeriyor. Sosyal bilim araştırmalarının gelişmesinin ve etkisinin incelenmesi, konuyla ilgili kurumların yapısında ve işlevinde önemli değişmelerin olduğu ve yeni tür araştırma kurumlarının ortaya çıktığı bir ortamda önem kazanıyor.

Türk Sosyal Bilimler Derneği, çeşitli sosyal bilim dallarında, kavram, kuram, yöntem ve araştırma teknikleri ile ilgili sorunların ele alındığı ilk toplantıyı, Şubat 1970 tarihinde Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü ile birlikte düzenledi. Bu, Türkiye'de toplum bilimlerin değerlendirmesinin yapıldığı ilk toplantı oldu. Aradan geçen on beş yılda Türkiye'nin hızla değişen toplumsal yapısına koşut olarak, araştırma yapan kurumların yapılarında, araştırma konularının önceliklerinde, toplumbilimcilerin niteliklerinde değişmeler oldu. Bu yıllarda meydana gelen her türlü olumlu ve olumsuz gelişmeye karşın Türk Sosyal Bilimler Derneği, farklı sosyal bilim dallarından, farklı eğitim geçmişleri ve farklı kuramsal yaklaşımları ile çeşitli yaşlardan toplumbilimcilerin, özgür bir tartışma ortamı içinde çalışmalarını sunabileceği bir bilimsel platformu sağlama kararlılığını sürdürdü.

Bu sempozyumun planlanmasındaki amaç, Türkiye'de sosyal bilim araştırmalarının nasıl bir kurumsal çerçevede yürütüldüğünü ve yönlendirildiğini irdelemek, bu çerçevenin hangi yönde değişmekte olduğunu saptamak ve çeşitli kurumların önemi, etkisi ve gelişmesi gibi konuları tartışmaktır. Çeşitli toplumbilim alanlarından gelen sosyal bilimcilerin, bu tartışmaları sonunda yapacakları değerlendirme ve önerileriyle, Türkiye'nin Sosyal Politikasının oluşturulmasına katkıda bulunacağı varsayılmıştır.

Sempozyumun hazırlık toplantılarında, toplum bilimlerin çeşitli alanlarındaki bilgi birikimleri ve deneyimleri ile yol gösterici olan, Nermin Abadan - Unat, Sina Akşin, Bahattin Akşit, Necdet Erder, Turgay Ergun, Nusret Fişek, Kemal Kartal, Ruşen Keleş, Mübeccel Kıray, Ferhunde Özbay ve İlhan Tekeli'ye; projenin hazırlık çalışmalarını sürdüren Nefise Bazoğlu'na; sempozyumun sonunda düzenlenen panele katılan Sezgin Tüzün ve Bülent Tanla'ya teşekkürü borç bilirim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu sempozyumun düzenlenmesi ve bildirilerin kitap olarak basılması, uluslararası araştırma kurumlarından International Development Research Center (Uluslararası Kalkınma Araştırmaları Merkezi) in önemli katkılarıyla gerçekleşmiştir.

Sempozyuma, Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinden ve kurumlarından bildiri, yorum ve önerileriyle katılan, sosyal bilimcilere, yöneticilere ve öğrencilere teşekkür ederim. Amaçlanan yapıcı ve özgür tartışma ortamı, onların katkıları olmadan gerçekleşemezdi.

Sevil ATAUZ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 7 - 20.

Türkiye'de Sosyal Psikoloji : Eleştiri ve Öneriler

*Prof. Dr. Çiğdem Kâğıtçıbaşı**

Sosyal psikoloji kendini genç bir bilim olarak tanımlar. Dünyada başlangıcı ancak bu yüzyılın başına uzanan ve 1950'lerden sonra gelişen sosyal psikoloji, Türkiye'de daha da genç bir bilimdir.

Bir bilimin genç olması belki iyi birşeydir; çünkü daha pek çok aşamalar yapabileceği, yol alabileceği akla gelir. Ancak bir bilimin gençliği bazen o bilimi uygulayanlar tarafından bir özür olarak da kullanılabilir. Örneğin «sosyal psikoloji, Türkiye'de daha yeni gelişmektedir onun için fazla bir etkisi olması beklenemez» gibi bir tutum bizi rahatlatabilir. Oysa böyle bir rahatlama sağlıklı değildir. Tam tersine, özellikle Türkiye gibi bir ülkede sosyal psikologların iddialı olmaları ve kendilerinden çok şey beklemeleri doğru olur kanısındayım. Çünkü bizim gibi toplumlarda sosyal psikolojinin hem bir bilim olarak gelişme, hem de topluma katkıda bulunma potansiyeli vardır. Bu yazıda bu potansiyeli incelemeye çalışacağım. Bunun için de önce sosyal psikolojinin ileri sanayi toplumlarında ve üçüncü dünya ülkelerindeki durumuna değineceğim.

ABD'DE SOSYAL PSİKOLOJİ

Sosyal psikoloji ABD.'de büyük bir hızla gelişmiş ve bu konuda en fazla araştırma ve kuramsal çalışma orada gerçekleştirimiştir. Avrupa ülkeleri dahil dünyanın diğer ülkelerindeki çalışmaların ABD'dekileri izle-

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://arkeyorg

diği söylenebilir (Berry, 1983). Bunun nasıl bir anlamı ve etkisi olduğunu düşündüğümüzde Türkiye gibi ülkelerde sosyal psikolojinin durumunu, Amerikan sosyal psikojolisinin durumunu, Amerikan sosyal psikolojisinin özelliklerini göz önüne almadan incelemek olanaksız görünmektedir. Onun için Amerika'da gelişen sosyal psikolojinin bazı temel özelliklerini kısaca gözden geçirmekte yarar vardır.

Her ne kadar 2. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal psikoloji çözüm gerektiren uygulamalı konulara yönelik olarak hızla gelişmişse de, 1960'lardan sonra giderek bu problem çözücü yaklaşımdan uzaklaşılarak soyut temel bilim yaklaşımı ön plana çıkmıştır. Örneğin, 2. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında insanların tutum ve davranışlarını değiştirmeye yönelik grup dinamiği çalışmalarıyla Kurt Lewin (1948, 1958) ve grubu bir çığır açmış, ancak bu uygulamalı (action research) yaklaşımı daha sonraları unutulmuştur. Lewin, grubu bir sosyal değişme aracı olarak ele almıştır. Bu önemli bir bakış açısıdır. Sonraları «grup» kendi içinde incelenmeye başlanmıştır. Benzer bir şekilde, aynı dönemlerde, Avrupa'da faşizmin yükselmesi, ayırımcı ön yargı ve yetkeci kişilik çalışmalarının ortaya çıkmasını etkilemiştir. Böylece, hem kavramsal önemi olan, hem de sosyal sorunlara yönelik yaklaşımlar ön plâna çıkmıştır (örneğin, Adorno, T. W., Frenkel - Brunswik, E., Levinson, D. J. ve Sanford, R. N., **The Authoritarian Personality,** 1950; Smith, M. B., Bruner, J. S. ve White, R., **Opinions and Personality,** 1956). Ancak daha sonraları tutum alanındaki çalışmalar, sosyal sorunlardan soyutlaşmış, dar, soyut deneysel bir yaklaşıma yönelmiştir.

Böylece sosyal psikolojinin çeşitli uygulama alanları, işletme, endüstri psikolojisi, duyarlılık eğitimi, sosyometri gibi alanlara temel teşkil ederek ayrışmış, salt sosyal psikoloji ise deneysel ve soyut - kavramsal bir düzeyde yoğunlaşmıştır. Bu yoğunlaşma doğrultusunda, analiz, birey ve küçük grup üzerinde odaklaşmıştır. Yukarıda sözü edilen daha önceki araştırmalardaki bütünsel yaklaşımın yerini mikro - analitik yaklaşım almıştır. Bunda gelişmiş sanayi toplumlarının, özellikle Kuzey Amerika'nın temel bireyci ideolojisinin de rolü olmuştur.

Gene aynı gelişmelerle, bugünkü Amerikan sosyal psikolojisinin sosyal değişme sorunlarına da fazla eğilmediği görülmektedir. Bu konuda özellikle ekonomi ve sosyolojinin dünyadaki sosyal değişme ve gelişme sorunlarıyla pek az ilgilenen bir disiplin haline dönüştüğü söylenebilir. «Başarı Güdüsü» (McClelland, D. C., 1961; McClelland ve Winter, 1969) ve «Empati», (Lerner, 1958) gibi kavramları kullanılarak sosyal değişmeyi inceleme çabaları da bu genel görünümü fazla etkilememiştir.

Sosyal psikologların özellikle gelişmekte olan ülkelerin sorunlarına sistemli bir şekilde ilk yaklaşımını 1966'nın sonu ile 1967'nin başında Ni-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kitabey.org

jerya, İbadan'da yapılan bir toplantıda görüyoruz (De Lamater, Hefner ve Clignet, eds. **Journal of Social Issues,** 1968). Ancak, gelişme ve sosyal değişme sorunları deneysel sosyal psikoloji için yabancı kalmaya devam etmiştir. Bu konulara ciddiyetle eğilen konferanslar ve faaliyetler ancak 1980'li yıllarda tekrar güç kazanmıştır (örneğin, «Psikoloji ve Gelişmekte olan Ülkeler» Konferansı, Lancaster Üniversitesi, İngiltere, 1980; Psikolojinin 3. Dünya Gelişmesine Etkisi» Konferansı, Edinburg, İskoçya, 1982 vb. gibi). Bu son gelişmelere ise, deneysel sosyal psikolojiyle ilgilenen Amerika'lı sosyal psikologlar değil, uluslararası araştırmalar yapan çeşitli ülkelerin kültürel ya da kültürlerarası yaklaşımlı psikologları önayak olmuştur.

DİĞER ÜLKELERDE SOSYAL PSİKOLOJİNİN SORUNSALI

Kısaca bazı temel özelliklerine değindiğim deneysel sosyal psikoloji, Türkiye'de ve dünyanın başka pek çok ülkesinde kısıtlı bir varlık göstermiş ve gelişme sorunlarının çözümünde az etkili olmuştur. Çünkü Amerikan sosyal psikolojisi doğrudan diğer ülkelere ihraç edilmiş, Amerika sosyal sorunlara yabancı kaldığı gibi, ihraç edildiği ülkelerde de, bu sorunlara yabancı kalmıştır. Özellikle 3. Dünya ülkeleri için, onların sosyo kültürel ekonomik ortamlarına adapte edilmeden dışarıdan hazır olarak ithal edilen psikoloji ve sosyal psikolojinin geçersizliği üzerinde çok durulmuş ve bir «Avrupa Amerika mamulü» olarak tanımlanmıştır (Campbell, 1968; Sinha 1977, 1984; Kâğıtçıbaşı, 1984). Batıdaki deneylerin tekrarı ya da benzerleri niteliğindeki çalışmalar ise «Batı araştırmalarının karikatürleri» olarak eleştirilmiştir (Deregowski, 1980).

İleri sanayi toplumlarında oluşan sosyal psikolojinin 3. Dünya ülkelerindeki çözüm bekleyen sorunlara ve özellikle sosyal değişme olgusuna fazla bir katkısı olmaması doğaldır. Çünkü daha önce de belirttiğim gibi, bu «eşyanın niteliği» gereğidir. Şöyle ki, sosyal psikoloji konu olarak 'toplum içinde insan', ya da 'toplum - insan ilişkisi'ni incelemesi gerekirken, sosyal - yapısal öğeleri gözardı ederek, bireye dönük mikro - sosyal bir yaklaşımı yeğlemiştir. Sosyal değişme olgusu ise kaçınılmaz bir şekilde sosyal - yapısal öğeleri de içerir; bu nedenle sadece birey düzeyinde incelenemez (Jahoda, 1973; Sinha, 1975). Davranışın bağlamını gözardı etmek ise, psikolojiyi sosyal değişme ve gelişmeyi anlamak için gerekli kavramsal araçlardan mahrum etmektedir. (Taft, 1976; Smith, 1978). Bu konuya ciddi olarak eğilen sosyal psikoloğun daha bütünsel ve sosyal yapısal öğeleri de içeren bir yaklaşım geliştirmesi gerekir. Aslında gerçek sosyal psikolojik yaklaşım da budur ve bundan önce de belirttiğim gibi, deneysel sosyal psikolojinin soyut içedönük bir yöne gitmesinden önce de, bu yaklaşım daha egemendi (K. Lewin'in alan kuramında olduğu gibi, 1951).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sosyal psikolojik yaklaşım bir bakıma çok yönlü, disiplinler arası bir yaklaşımdır. Diğer taraftan, sosyal değişme de çok yönlü bir olaydır. Bundan ötürü, sosyal değişme olayını incelerken bunun hem sosyal - yapısal, hem de sosyal - psikolojik yönleri bir arada ve birbiriyle ilişkili olarak ele alınmalıdır. Değişmeye sadece bireysel (mikro) ya da sadece toplumsal (makro) düzeyden bakan yaklaşımlar, toplumla kişi arasındaki bu karmaşık ve karmaşık olduğu kadar da önemli etkileşime değinemezler. Böylece de tüm değişme olayını açıklamakta eksik kalırlar.

3. Dünya ülkelerinde sosyal psikolojinin sorun çözücü bir planda belirmemesinin bir başka nedeni de, daha önce de belirttiğim gibi, uygulamalı bilimden çok temel bilimin daha saygın olduğu batı görüşünün bu ülkelerde de benimsenmesidir. Bu varsayım ayrıca deneysel yöntemin üstünlüğü varsayımı ile bir arada oluşmaktadır. Örneğin, yöntemsel düzenlilik sağlamak ve istatistik önemlilik düzeylerine ulaşmak için alan yaklaşımları yerine laboratuvar deneyleri tercih edilmekte, böylece «evrensel bilim» yapıldığı düşünülmektedir. Evrensel bilim ise değişik konumlarda farklılıklar gösterebilen sorunların çözümüne yönelik uygulamalı bir yaklaşımdan ziyade, temel bilim yaklaşımıyla yapılır diye düşünülmektedir. Böylece batı bilim çevrelerinin değer yargıları da sorgulanmadan kabul edilmektedir. Bu durum da sosyal sorunlarla ilişkisi olmayan bir sosyal psikoloji olgusunu hazırlamaktadır.

SOSYAL PSİKOLOJİDE ÖZELEŞTİRİ

Özellikle 1970'li yıllardan başlayarak sosyal psikoloji içinde bir özeleştiri eğilimi başgöstermiştir. Özellikle sosyo - kültürel bağlamdan soyutlanmış olan deneysel - kuramsal sosyal psikolojinin zaman ve mekân boyutlarındaki evrenselliği sorgulanmaya başlanmıştır. Özellikle Avrupa'lı sosyal psikologlar tarafından yapılan eleştiriler, egemen sosyal psikoloji yaklaşımlarını «bireysel, görgül ve sosyal bir boşluk içinde deneysel» olarak tanımlamışlardır (Faucheux, 1976; Tajfel, 1972, 1979; Lemon, 1976). Bu «Amerikan türü» sosyal psikolojinin kendine özgü, ben - merkezci (etnosentrik), hatta elitist olduğu, genel bir insan kuramı oluşturamadığı öne sürülmüştür (Moscovici, 1973; Smith, 1978). Sosyal psikoloji ve özellikle kültürlerarası psikolojiyi savunanlar da olmakla beraber (Shaver, 1974; Taylor ve Brown, 1979; Triandis, 1976), genel bir hoşnutsuzluk söz konusudur.

Bu tartışmanın temelinde sosyal psikolojinin batıda ve özellikle Amerika'da yapıldığı ve dünyanın diğer yöreleriyle ilişkisinin çok yetersiz olduğu gerçeği vardır. Şöyle ki, Amerika'da yapılan araştırmaların bulgularının genel insan davranışını yansıttığı kabul edilmekte, belirli bir sos-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi https://kanter.org

yo - kültürel - ekonomik ortamın ürünü olduğu düşünülmemektedir. Sosyal psikoloji bir süre bu şekilde içinde bulunduğu sosyo - kültürel bağlamı gözardı ederek bulgularının genellenebileceğini (evrensel olduğunu) varsaymıştır. Ancak, sosyal psikoloji kendi gelişmesi açısından artık bu varsayımlarla hareket edemez, çünkü Faucheux'nun da belirttiği gibi (1976, s. 308), kendini bilmek, başkalarıyla karşılaştırarak olur; aynı şekilde kendi kültürünü bilmek de, diğer kültürleri bilmeyi gerektirir. Bu nedenle kendi bulgularının ne kadar genellenebileceğini, gerçekten evrensel olup olmadığını anlayabilmek için, Jahoda'nın (1973, s. 465) tabiriyle «psikolojinin gelişmekte olan ülkelere çok ihtiyacı vardır».

İlginç olan, batıda gelişen sosyal psikolojiye bu tür eleştirilerin, gene batılı, Avrupalı ve bazı Amerikalı sosyal psikologlar tarafından yapılmasıdır. Bu eleştirileri asıl yapması gereken diğer ülkelerin psikologları ise genellikle sessizdirler. Bu sessizliğin birçok nedeni olabilir. Sayılarının azlığı, gelişmiş batı bilimi karşısında çekingenlikleri, uluslararası bilimsel iletişime katılma zorlukları vb. gibi. Belki bunların hepsinden daha önemli olan neden ise, daha önce de belirttiğim gibi, batı'daki sosyal psikolojinin bu ülkelere olduğu gibi aktarılmış olması ve bundan ötürü yaklaşım ve varsayımlarının da bu ülkelerde sorgulanmadan kabullenilmiş olmasıdır.

YENİ BİR BAKIŞ AÇISI

Bugün ise belki de artık dünyada psikologlar arasında yeni bir uyanış görülmektedir. Batı ülkeleri dışındaki psikologlar akademik tartışma ve eleştirilerde hâlâ ön planda olmamakla beraber, yukarıda sözünü ettiğim kabul edici tavırlarını değiştirmeye başlamışlardır. Oluşmakta olan yeni bakış açısında bir taraftan davranışın sosyo kültürel ekonomik bağlam içinde anlaşılması öngörülmekte, diğer taraftan da bilimsel nesnellikle katılımcı ve problem çözücü bir yaklaşımın birbirlerini yadsımadıklarını kabul edilmektedir. Bu bakış açısı, sosyal problemlere duyarlı sosyal bilimci ve psikologların bakış açısıdır (örneğin, Sinha, D, 1973, 1983; Kelman, 1968; Myrdal, 1968; Cherns, 1970; Smith, 1974; Sinha, J. B. P., 1983; Kağıtçıbaşı, 1984).

Bu durumda, sosyal katılımcı sosyal psikolog için temel davranış laboratuvarı, **sosyal değişme** olgusu olmaktadır. Sosyo - kültürel - ekonomik bağlamların ve yaşantıların çeşitliliği, 3. Dünya'daki sosyal psikologlara ileri sanayi toplumlarındaki sosyal psikologların sahip olmadığı birçok fırsatlar yaratmaktadır. Bu fırsatlardan yararlanarak yeni bilgi ve kavram üretmek, batıdan aktarılanla yetinmek gereği ortaya çıkmaktadır. Bu tür anlamlı bilgi ve kavram üretimi iki temel doğrultuda bilimsel ve sosyal yarar sağlar: 1. Davranış, içinde oluştuğu sosyo kültürel bağlam içinde anlam kazanır; böylece davranış farklılıklarını içeren bağlamsal kültü-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

rel psikoloji oluşmaya başlar. 2. Çeşitli sosyo - kültürel bağlamlarda tekrar eden, en azından benzerlikler gösteren davranışların ve psikolojik süreçlerin genel (evrensel) geçerliği saptanır; böylece kültürler - arası evrensel psikoloji oluşmaya başlar. Türkiye'de ve Türkiye gibi ülkelerde sosyal psikolojinin en önemli potansiyeli, bu iki temel doğrultuda gelişmektir.

Bu görüş açısını daha da ileriye götürmek mümkündür; şöyle ki, sosyal psikolojinin gerçekten evrensel bir bilim olabilmesi için önce Avrupa-Amerika kuram ve yöntemlerinden uzaklaşılması; sonra değişik kültürlerde her birine has toplumsal psikolojilerin oluşturulması; ve nihayet bunların entegrasyonu ve senteziyle gerçek evrensel sosyal psikolojiye ulaşılabileceği önerilmiştir (Berry, 1978; Jahoda, 1979; Triandis, 1978). Diğer sosyal bilimlerin de toplumların ulusal ve siyasal özellikleriyle ilişkileri gündemdedir. Özellikle siyaset bilimi ve sosyolojide bu ilişkiler üzerinde düşünülmektedir (örneğin, Cairns, 1975; Kumar, 1979; Lamy, 1976). Böylece sosyal bilimlerin kültürel göreliliği; zaman ve mekân içinde değişebilir olduğu; ve evrensel sosyal bilimin bu farklılıkları gözardı ederek değil, tam tersine onların bünyesinde entegre ederek oluşabileceği görüşü giderek ağırlık kazanmaktadır.

Yukarıdaki görüşler çerçevesinde Türkiye ve benzeri ülkelerde sosyal psikolojinin gelişimini üç ayrı evrede özetleyebiliriz: 1. İthal edilen sosyal psikoloji - burada temel olarak yapılan, Amerikan sosyal psikolojisi kavramlarının genel geçerliği olduğu varsayımı ya da bu kavramların başka toplumlarda da geçerli olduğunun saptanması; 2. Toplumsal/kültürel sosyal psikoloji - farklı toplumlarda sosyo - kültürel bağlam içinde yeni sosyal psikolojik bilgi üretilmesi; 3. Evrensel sosyal psikoloji - 1. ve 2. evrelerde oluşan bilgiler karşılaştırılarak bir entegrasyon ve sentez oluşturulması ve birden fazla sosyo kültürel bağlamda geçerliği olan evrensel bir sosyal psikolojiye doğru gidilmesi (Berry, 1983).

TÜRKİYE'DE SOSYAL PSİKOLOJİ

Türkiye'de sosyal psikolojinin gelişmesini ve bu alanda yapılmış araştırmaları burada incelemeyeceğim. Bu tür tarama ve özetleme çalışmaları daha önce yapılmıştır (bakınız: Kâğıtçıbaşı, 1976; Le Compte, 1980; Bilgin, 1983; Toğrol, 1983). Ayrıca bu Sempozyumda da, bu konulara diğer sosyal psikoloji tebliğlerinde değinilmektedir. Bu nedenle, burada daha önce ele aldığım yaklaşımlar çerçevesinde önce sosyal psikolojinin Türkiye'de bugünkü konumu hakkında kısaca bir görüş belirtip, sonra örneklerle bu konumu irdeleyeceğim.

Sosyal psikolojinin daha önce sözünü ettiğim üç gelişim evresini düşündüğümüzde, Türkiye'de özellikle birinci evrenin varlığı ortaya çıkmak-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://farley.org

tadır. Yani ithal edilen sosyal psikoloji söz konusudur. Yapılan araştırmalarda çoğunlukla ya Amerikan sosyal psikolojisi kavramlarının genel geçerliği olduğu varsayılmakta, ya da bu kavramların Türkiye'de de geçerli olduğu saptanmaya çalışılmaktadır. Bu evrede varılan en ileri nokta, bu kavramların Türkiye için geçerli olup olmadığının sınanmasıdır.

İkinci evre olan toplumsal/kültürel sosyal psikoloji oluşması evresine pek az girilebildiği söylenebilir. Bu evredeki yaklaşımlar, Türkiye'deki sosyo - kültürel - ekonomik bağlamı hesaba katarak, o bağlamda sosyal psikolojik bilgi üretmeye yönelik olup, pek fazla görülmemektedir.

Bu evreler için benzer yöntemler kullandığım kendi iki araştırmamdan birer örnek vermek açıklayıcı olabilir. Doktora çalışmamda kültürlerarası karşılaştırmalı bir yöntemle yetkeci kişilik kuramının Türkiye'de geçerli olup olmadığını sınamıştım (Kâğıtçıbaşı, 1970, 1973). Böylece batıda geliştirilmiş ve evrensel geçerliği olduğu varsayılan bir kişilik kuramının evrensel olmadığını, kültürden etkilendiğini göstermiş oldum. Bu araştırma birinci evrenin sınırlarını zorlamakla beraber gene de birinci evrededir. Daha sonra gerçekleştirdiğim «Çocuğun Değeri» araştırmasında (Kâğıtçıbaşı, 1981) da gene kültürlerarası karşılaştırmalı bir yöntem kullandım. Bu araştırma Türkiye'den başka sekiz ülkede daha yapıldı ve kavramların geliştirilmesinden soru kâğıdının hazırlanmasına kadar bütün işlemler Amerikan sosyal psikolojisinden ithal edilerek değil de bu ülkelerdeki araştırmacıların ortak çalışması şeklinde oldu. Türkiye'de ülke çapında bir örneklemle yapılan bu araştırmada, çocuğun aile içindeki yeri ve değerini saptamaya çalıştım. Bu kısmıyla bu araştırma ikinci evrededir. Ayrıca daha sonra dokuz ülke arasındaki benzerlik ve farklılıkları karşılaştırıp kuramsal genellemelere gitmeye çalıştım (Kâğıtçıbaşı, 1982, 1984, 1986). İşte ancak çocuğun değeri, kadının rolü ve aile içi bağımlılıklarla ilgili bu kültürlerarası kuramsal irdelemeler, üçüncü evre sosyal psikolojiye girmektedir.

Kendi araştırmalarımdan bu iki örneği sosyal psikolojinin gelişimini belirleyen üç evreyi biraz daha açıklayabilmek için verdim. Şimdi de Türkiye'de sosyal psikologları çok yönlü ilgilendiren ve birey toplum etkileşiminin temelinde yatan aile konusunu, bu konuşmamın başından beri ileri sürdüğüm görüşler için bir örnek olay olarak ele alıp irdelemek istiyorum.

AİLE VE TOPLUMSAL/KÜLTÜREL PSİKOLOJİ*

Çeşitli kuramsal ve uygulamalı psikolojik yaklaşımların odak noktasını oluşturan **aile,** sosyo kültürel bağlamdan doğrudan etkilenir. Du-

Bu kısım, III. Psikoloji Kongresi Bildiriler Kitabında basılmış olan «Aile ve Kültürel Psikoloji» adlı makalemden kısaltılarak ve değiştirilerek alınmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi (kpsiv.tarkey.org)

rum böyle olunca, batıdaki orta sosyo - ekonomik - düzey çekirdek aile üzerinde yapılan gözlemler sonucu oluşturulmuş aile kuramlarının ve uygulamalarının doğrudan farklı kültürlere aktarılması geçersiz olacaktır. Oysa ki, psikolojide aile ve aile ilişkilerini incelemek için kullanılan bütün kavramlar, batıda ve özellikle ABD'deki bulgulara dayanır.

Batı'da ve özellikle ABD'deki kentsel orta sınıf çekirdek ailede bireysel özerklik ve kişi benliğinin diğer kişilerinkinden belirgin çizgilerle ayrılmış olması, «sağlıklı» aile etkileşimi için zorunlu görülmektedir (örneğin, Minuchun, 1974). Ailenin kendisi de daha geniş aile - akraba - komşuluk çevresinden «ayrı» dır. Öyle ki, batıdaki baskın bireysel ideoloji çerçevesinde «beraberlik kültürü»ne fazla yer kalmamaktadır (Kâğıtçıbaşı, 1985). Bu ideoloji her zaman gerçek durumu yansıtmayabilir. Örneğin Sussman ve Burchinal (1971) özellikle alt sosyal tabakalarda geniş aile ve akrabalık örüntülerinin önemine değinmiştir. Bununla beraber, genel değerler çekirdek ailenin ve bireyin özerkliğini vurgulamaktadır. Batıdaki bu değerler sistemi, daha önce de belirtildiği gibi, sosyal bilim yaklaşımlarına ve varsayımlarına da yansımıştır.

Özellikle psikolojide vurgulanan «kendine yeten bireycilik» kavramı batı toplumunda bile insanlararası yakın ilişkileri yadsıdığı ve çeşitlilik gösteren aile ilişkilerini tam olarak yansıtmadığı için ciddi olarak eleştirilmiştir (Sampson, 1977; Gergen, 1973; Pepitone, 1980). Batı toplumundaki birey - aile ilişkileri için bile bu bireyci model açıklayıcı bulunmazken, batı toplumu dışındaki birey aile ilişkilerine genellenmesi geçersizdir.

Türkiye ve benzeri toplumlarda (özellikle Orta Doğu Akdeniz sosyo - kültürel bağlamında) ailesel ve sosyal etkileşim, kişiler - arası bağlılık ve karşılıklı bağımlılığa dayanır. Çekirdek aile bağlamında bile bu tür insan ilişkisi devam etmekte ve «modern» aileyi de etkilemektedir. Örneğin, «Çocuğun Değeri» araştırmasında çocuğun aileye maddi katkısını yansıtan çocuğun ekonomik değerinin ve yaşlılık güvencesi değerinin Türkiye'de yaygın olduğu bulunmuştur (Kâğıtçıbaşı, 1982). Ana - baba ve çocuk arasında karşılıklı bir bağımlılık örüntüsü söz konusudur. Bu bağımlılık örüntüsü zaman içinde değişen bir süreçtir. Şöyle ki, önce çocuk ana babasına bağımlı bir konumdadır; sonra ise bağımlılık ilişkisi devam etmekte fakat yön değiştirerek yaşlı ana - babanın yetişkin evlada bağımlılığı şekline dönüşmektedir.

Böyle bir bağlamda çocuğun bağımsızlığı işlevsel değildir. Hatta bağımsız bir kişilik gelişimi, aile gereksinmelerinden çok kişinin kendi gereksinmelerine öncelik tanıyabileceğinden, aile için bir tehlike bile sayılabilir (Kâğıtçıbaşı, 1984). Ana babaya saygılı ve bağımlı büyüyen ço-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kantey.org

cuk ise aileyi terketmeyecek, onlardan ayrı bir hanede yaşasa bile duygusal ve maddi katkısını ana - babasından esirgemeyecektir.

Ana - baba ile çocuk arasındaki bu bağımlı ilişkiler sistemi, çocuğun kişiliği hakkındaki ana - baba değer yargılarını da belirlemektedir. Örneğin «Çocuğun Değeri» araştırmasında ana babalara çocukları büyüdüğünde onların nasıl olmasını istedikleri sorulduğu zaman da «hayırlı evlat olsun» isteği en yaygın olarak belirmiştir. Çocuk yetiştirmedeki bu yaygın tutumlar bireyselliği değil, karşılıklı desteği içeren topluluk değerlerini yansıtmaktadır.

Gelişmiş teknoloji toplumunda ise buna zıt bir durum söz konusudur. Örneğin, «Çocuğun Değeri» araştırmasının yapıldığı diğer ülkelerden ABD. ve Almanya'da bireysel bağımsızlığa o kadar önem verilmektedir ki, kişi, evladına bağımlı olma fikrini tamamen reddetmektedir (Kâğıtçıbaşı, 1982, 1984).

Burada önemli bir soru, sosyal değişme ve gelişme içinde ailenin de değişip değişmediği ve bir değişme varsa, bunun ne şekilde oluştuğudur. Gerçekten de «Çocuğun Değeri» araştırması, bu değerlerin sosyal değişme ve gelişmeyle değişmekte olduğunu göstermiştir. Özellikle, yaşanılan yörenin gelişmişlik düzeyi, aile geliri, eğitim ve özellikle kadının eğitim düzeyi yükseldikçe, kırdan kente hareketlilik arttıkça ve nihayet ailede mevcut olan çocuk sayısı azaldıkça, çocuğun ekonomik değeri ve yaşlılık güvencesi değeri önem kaybetmektedir. Bu bulgular, sosyo - ekonomik gelişmeyle çocuğa ve yetişkin evlada maddi bağımlılığın azaldığını göstermekte ve dünyanın bir çok ülkesinde görünen bir değişme sürecini ortaya koymaktadır.

Bu değişme sürecinin, geleneksel karşılıklı bağımlılık ilişkileri örüntüsünden, batılı çekirdek ailenin bağımsızlığına geçişi içereceği düşünülebilir. Ancak, bu görüş, Çocuğun Değeri araştırması bulgularının tek mantıksal sonucu değildir.

Şöyle ki, bulgular, sosyo ekonomik gelişmeyle çocuğun ekonomik ve yaşlılık güvencesi değerinin azaldığını göstermiştir. Başka bir deyişle, gelişmeyle, çocuğa **maddi** bağımlılık azalmaktadır. Aile içi ilişkileri iki ayrı boyutta düşünecek olursak, maddi ve duygusal boyutları ayırtedebiliriz. Böyle bir yaklaşımla, bir taraftan maddi bağımlılıklar azalırken, diğer taraftan duygusal bağımlılıkların sürmesi mümkündür.

Nitekim Türkiye'de yapılan bazı araştırmalar, geniş aile bağlarının yakınlığını ve devamlılığını göstermektedir. Bu araştırmalar geniş aile bağlarının sadece geleneksel kırsal yörelerin özelliği olmadığını; kırdan kente geçişte devam ettiğini, kentsel gelişmiş kesimlerde, hatta üniver-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kantey.org

site mezunları arasında gücünü koruduğunu göstermektedir (örneğin, Dirks, 1969; Duben, 1982; Karpat, 1976; Kongar, 1976; Olson, 1982). Amerikan toplumunda, geniş aile ve akrabalarla sık ilişkiler, çekirdek ailenin özerkliğini ve bütünlüğünü tehdit edici olarak nitelendirilmiştir (Blood, 1972, 214). Duben ise (1982) Türkiye'de üniversite mezunu kimselerin ailelerinde bile böyle belirgin bir özerkliğin söz konusu olmadığını belirtmekte ve kentleşme ve sanayileşmeyle hısım - akrabalık ilişkilerinin azalmadığını vurgulamaktadır (s. 94).

Araştırma bulgularına dayanılarak burada ileri sürülen görüş, ailede duygusal bağımlılığın ve «beraberlik kültürü»nün, sosyo ekonomik gelişmeye ters düşmeyebileceğidir. Türkiye dışından bu görüşü destekleyen önemli bir örnek, Japonya'dır. Batılı ayrışma, çekirdekleşme ve bireycilik modeli, sosyo ekonomik gelişmenin kaçınılmaz sonucu değildir. Nitekim batıda bireyci ideolojinin sanayi gelişmenin bir sonucu olmadığı ,tam tersine sanayi devriminden daha önce var olduğu ileri sürülmektedir. Batı - Kuzey Avrupa ve özellikle İngiltere'de bireyci çekirdek ailenin endüstri devriminden çok önce, hatta protestanlığın ortaya çıkışından da önce var olduğu yolunda kayda değer belgeler ortaya konmuştur (Mac Farlane, 1978; Ladurie, 1979; Berger and Berger, 1983). Demek ki, ailede çekirdekleşme ve bireyleşme, sanayileşmenin kaçınılmaz bir **sonucu** olmayabilir. Batı ailesinin bugünkü özellikleri bireysel bir kültür temelinden kaynaklanmaktadır ve bu aile - kültür temeli, diğer birçok toplumdakinden farklıdır.

Bu tartışmalardan Türkiye'deki prototip ailenin batıdakinden önemli bir şekilde farklı olduğu ve bu farklılığın geçici olmadığı görülmektedir. Burada kısaca sözü edilen bulguların ve onların mantıksal yorumlarının psikologlar ve özellikle sosyal psikologlar tarafından üstünde durulması gerekir. Çünkü bu bulgu ve yorumlar, psikolojinin birey aile toplum ilişkilerine yönelişiyle doğrudan ilişkilidir.

Türkiye'de psikologların her şeyden önce kültüre karşı duyarlı olmaları ve birey - aile ilişkilerini bu kültürel çerçeve içinde anlamaları gerekir. Batı'daki prototip aileye ve değerler sistemine dayanarak oluşturulmuş birey - aile ilişkileri modelleri, farklı temellere sahip olan birey aile konumlarına aynen uygulanamaz. Yeni modellere, yeni sentezlere ihtiyaç vardır.

Örneğin, bireysel rekabetten ziyade karşılıklı bağımlılık ve yardımlaşma temeline dayanan, bireysel sorumluluk ve özerkliği beraberlik kültürüyle bağdaştıran bir sentez, Türk toplumu için ayrışma ve bireyselleşmeden daha geçerli olabilir. Özellikle beraberlik kültürünün bireye sağladığı destek ve güç, sosyal değişme sürecinde değiştirilmesi değil,

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://mantey.org

tam tersine korunması gereken bir öğe olabilir. Bu konularda Türkiye'de psikologların, diğer sosyal bilimcilerle işbirliği içinde derinlemesine araştırmalar ve kuramsal çalışmalar yapmaları yararlı olacaktır. Bu yeni ve daha geçerli kavramlaştırmalar ancak toplumsal/kültürel psikolojinin gelişmesi ve giderek evrensel/kültürler arası psikolojinin olgunlaşmasıyla oluşacaktır. İnsan davranışı kültürden bağımsız değildir; onun bilimsel incelenmesi de kültürden bağımsız olamaz.

SONUÇ

Şimdiye kadarki tartışmalarım ve verdiğim örneklerle, sosyal psikolojinin nerede durduğu ve hangi yöne doğru ilerlemesinin yararlı olduğu konusunda görüşlerimi ortaya koydum. Özellikle bir özeleştiri niteliği taşıyan bu görüşler, bugün dünyada artan bir sayıda sosyal psikolog tarafından paylaşılmaktadır. Bu sosyal psikologların bir kısmı artık yaklaşımlarını «kültürel psikoloji» ya da «kültürlerarası psikoloji» olarak görmektedirler.

Türkiye'de böyle bir yaklaşım geliştirilebildiği taktirde psikoloji ve sosyal psikoloji, bilgi üretme ve sosyo - kültürel bağlam içinde davranışı anlamada önemli bir yol alabilir. Özellikle diğer sosyal bilimlerle işbirliği içinde psikoloji ve sosyal psikolojinin bu tür geçerli bilgi üretimi şimdikinden çok daha yüksek bir düzeye çıkabilir. Böyle bir gelişme sonunda ortaya çıkan geçerli sosyal psikolojik bilgi ve kavramlar, uygulamalara da ışık tutabilir.

Sosyo ekonomik gelişme çerçevesinde insan öğesi birçok zaman ihmal edilmiştir. İhmal edilmediği zaman da uygulamalara katkıda, sosyal bilimlerin, hele sosyal psikolojinin çok çekingen olduğunu görüyoruz. Türkiye'de toplumsal/kültürel bağlamda geçerli bilgi üreten bir sosyal psikolojinin insan öğesini içeren sosyal değişmeye yönelik uygulamalara ve politikalara da katkısının önemli düzeyde olması beklenir. Çünkü sosyal psikolojinin gerek bir evrensel bilim olarak, gerek toplumsal gelişmeye yönelik uygulamalara katkı olarak potansiyeli çok yüksektir. Bu potansiyelin sonuna kadar gerçekleşebilmesi için bir taraftan toplumsal/kültürel sosyal psikolojiyi, diğer taraftan evrensel sosyal psikolojiyi geliştirici ciddi çalışmalara yönelmemiz gerekir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KAYNAKLAR

Adorno, T. W., E. Frenkel - Brunswik, D. J. Levinson, ve R. N. Sanford, **The Authoritarian Personality,** New York, Harper, 1950.

Berger, B. ve Berger, P. L. **The War Over the Family,** New York, Anchor Press, 1983.

Berry, J. W. «Social Psychology : comparative, societal and universal». **Canadian Psychological Review,** 1978, **19,** 93-104.

Berry, J. W. «The Sociogenesis of Social Sciences An Analiysis of the Cultural Relativity of Social Psychology». B. Bain (Ed), **The Sociogenesis of Language and Human Conduct (Kitabında),** New York, Plenum Press, 1983, 449-458.

Bilgin, N. Türkiye'de Psikoloji Yayın ve Araştırmalarının Durumu. N. Bilgin (Ed)., **I. Ulusal Psikoloji Kongresi, İzmir, 23-25 Eylül 1981** (Kitabında). İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay. No. 29, 1983, 11-27.

Blood, R. O. **The Family,** New York, The Free Press, 1972.

Cairns, A.C. «Political science in Canada and the Americanization issue». **Canadian Journal of Political Science,** 1975, **8,** 191-234.

Campbell, D. T. «A Cooperative Multinational Opinion Sample Exchange. **Journal of Social Issues,** 1968, 24, 2. 245-256.

Cherns, A. B. Social Sciences and Policy. Sociological Review Monograph no. 16, The Sociology of Sociology. University of Keele, 1970, 58-75.

De Lamater, J., Hefner, R., ve Clignet, R. (Ed.). «Social Psychological Research in Developing Countries». **Journal of Social Issues,** 1968, **24,** 2.

Deregowski, J. B. «Perception». H. C. Triandis ve W. J. Lonner (Ed.), **Handbook of Cross - Cultural Psychology : Vol. III : Basic Processes** (Kitabında). Boston, Allyn and Bacon, 1980.

Dirks, Sabine, **La Famille Musulmane Turque.** Paris, Mouton, 1969.

Duben, A. «The significance of family and kinship in urban Turkey». Ç. Kağıtçıbaşı (Ed). **Sex Roles, Family and Community in Turkey** (Kitabında). Bloomington, Indiana : Indiana University Press, 1982.

Faucheux, C. «Cross CulturalResearch in Experimental Social Psychology». **Europenan Journal of Social Psychology,** 1976, **6,** 3, 269-322.

Gergen, K. J.«Social Psychology as History». **Journal of Personality and Social Psychology,** 1973, **26,** 2, 309-320.

Jahoda, G. «Psychology and the Developing countries: do they need each other?» **International Social Science Review,** 1973, **25,** 4, 461-474.

Jahoda, G. «A cross - cultural perspective on experimental social psychology». **Personality and social psychology Buletin,** 1979, **5,** 142-148.

Kağıtçıbaşı, Ç., «Social norms and authoritarianism: A Comparison of Turkish and American adolescents». **Journal of Personality and Social Psychology,** 1970, **16,** 3, 444-451.

Kağıtçıbaşı, Ç., **Gençlerin Tutumları : Kültürlerarası Bir Karşılaştırma.** Ankara, Fen - Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 25, 1973.

Kağıtçıbaşı, Ç., **İnsan ve İnsanlar.** Ankara, Sosyal Bilimler Derneği, 1976.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi https://rahley.org

Kağıtçıbaşı, Ç., **Çocuğun Değeri Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık.** İstanbul, Boğaçiçi Üniversitesi Yay., 1981.

Kağıtçıbaşı, Ç. «Old Age Security Value of Children and Development». **Journal of Comparative Family Studies,** (special issue). 1982, **13,** 133-42.

Kağıtçıbaşı, Ç. «Socialization in Traditional Society: A Challenge to Psychology». **International Journal of Psychology,** 1984, **19,** 145-157.

Kağıtçıbaşı, Ç. «Culture of relatedness - culture of separateness». **Papers on Comparative Studies.** Ohio University Press, 1985.

Kağıtçıbaşı, Ç. «Status of women in Turkey: Cross - cultural perspectives». **International Journal of Middle East Studies.** 1986 (baskıda).

Karpat, K. **The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization.** London, Cambridge University Press, 1976.

Kelman, H. C. «Social Psychology and National Development: background of Indian Conference». **Journal of Social Issues,** 1968, 24, 9-20.

Kongar, E. «A survey of familial change in two Turkish gecekondu areas». J. G. Peristiany (Ed.), **Mediterranean Family Structure** (Kitabında), London, Cambridge University Press, 1976.

Kumar, K. «Some reflections on transnational social science transactions». **International Journal of Comparative Sociology,** 1979, **19,** 219-234.

Ladurie, E. **Montaillou,** New York, Vintage, 1979.

Lamy, P. «The Globalization of American sociology: Excellence or imperialism?» **American Sociologist,** 1976, **11,** 104-114.

Lecompte, W. A. «Some recent trends in Turkish psychology». **American Psychologist,** 1980, **35,** 8, 745-749.

Lemon, N. F. «Some Cross - Cultural Perspectives on social Psychology». **Bulletin of the British Psychological Society,** 1976, **29,** 65-69.

Lerner, D. **The Passing of Traditional Society: Modernizing The Middle East.** Glenceo, 111, The Free Press, 1958.

Lewin, K. **Resolving Social Conflicts.** New York, Harper, 1948.

Lewin, K. **Field Theory in Social Science.** New York, Harper, 1951.

Lewin, K. «Group Decision and Social Change». E. E. Maccoby, T. W. Newcomb, ve E. L. Hartley (Ed.), **Readings in Social Psychology** (Kitabında). New York, Molt, Rinehart and Winston, 1958.

Mac Farlane, A. **The Origins of English Individualism.** Oxford, Blackwell, 1978.

Mc Clelland, D. C. **The Achieving Society.** Princeton, Van Nostrand, 1961.

Mc Clelland, D. C. ve Winter, D. G. **Motivating Economic Development.** New York, Free Press, 1969.

Moskovisi, S. «Introduction: the great schism». **International Social Science Journal,** 1973, **25,** 4, 435-446.

Myrdal, G. **Asian Drama: An Enquiry into the Poverty of Nations:** Vol. 1. New York, Penguin Books, 1968.

Olson, E. A. «Duofocal family structure and on alternative model of husband - wife relationship». Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.), **Sex Roles, Family and Community in Turkey.** (Kitabında). Bloomington, Indiana, Indiana University Press, 1982, 449-458.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi https://rantey.org

Pepitone, E. A. (Ed.), **Children in Cooperation and Competition: Toward a Developmental Social Psychology.** Lexington, MA: Lexington Books, 1980.

Sampson, E. E. «Psychology and the American Ideal». **Journal of Personality and Social Psychology,** 1977, **35,** 11, 767-782.

Shaver, P. «European Perspectives on the Crisis in Social Psychology. Review of The Context of Social Psychology: A Critical Assessment». J. Israel ve H. Tajfel (Ed.), **Contemporary Psychology,** 1974, **19,** 356-358.

Sinha, D. «Psychology and the Problems of Developing Countries». **International Review of Applied Psychology.** 1973, 22, 5-27.

Sinha, D. «Social Psychologist's Stance in a Developing Country.» **Indian Journal of Psychology,** 1975, 50, Part 2, 91-107.

Sinha, D. «Orientation and Attitude of the Social Psychologist in a Developing Country: the Indian Case». **International Review of Applied. Psychology,** 1977, **26,** 1, 1-10 (a).

Sinha, D. «Cross - Cultural Psychology: A view from the third world». J. B. Deregowski, S. Dzivrawiec and R. C. Annis (Ed.). **Expiscations in Cross Cultural Psychology** (Kitabında). Swets and Zeitlinger B. V., disse, 1983, 3-17.

Sinha, J. B. P. «Towards partnership for relevant research in the third world». J. B. Deregowski, s. Dziurawiec and R. C. Annis (Ed.), **Expiscations in Cross Cultural Psychology** (Kitabında). Swets and Zeitlinger B. V., Lisse, 1983, 414-427.

Smith, M. B., Bruner, J. S., White, R., **Opinions and Personality.** New York, Wiley, 1956.

Smith, M. B. **Humanizing Social Psychology.** San Francisco, CA: Jossey-Ball, 1974.

Smith, R. J. «The Future of an Illusion: American Social Psychology». **Personality and Social Psychology Bulletin,** 1978, **4,** 1, 173-176.

Sussman, M. G. ve Burchinal L. G. «The kin family network in urban industrial America». M. Anderson (Ed.), **Sociology of the Family** (Kitabında). London, Penguin Books. Ltd., 1971.

Taft, R. «Cross - cultural Psychology as a Social Science Comments on Faucheux's Paper». **European Journal of Social Psychology,** 1976, **6,** 3, 323-330.

Tajfel, H. «Experiments in Vacuum.» J. Israel ve H. Tajfel (Ed.), **The Context of Social Psychology: A Critical Assessment** (Kitabında). London, Academic Press, 1972.

Tajfel, H. «Individuals and Groups in Social Psychology». **British Journal of Social and Clinical Psychology,** 1979, **18,** 183-190.

Taylor, D. M. ve Brown, R. J. «Towards a More Social Psychology». **British Journal of Social and Clinical Psyshology.** 1979, **18,** 173-180.

Toğrol, B. «Türkiye'de Psikolojinin Gelişim ve Tarihçesi: İstanbul Üniversitesi». N. Bilgin (Ed.) **I. Ulusal Psikoloji Kongresi, İzmir, 23-25 Eylül 1981.** (Kitabında). İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay. No. 29, 1983, 7-10.

Triandis, H. C. «On the Value of Cross - Cultural Research in Social Psychology: Reactions to Faucheux's Paper». **European Journal of Social Psychology,** 1976, **6,** 3, 331-341.

Triandis, H. C. «Some Universals of Social Behavior». **Personality and Social Psychology Bulletin,** 1978, 4, 3-16.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 21 - 39.

Türkiye'de Sosyal Değişme Odağında Sosyal Psikolojinin Gelişimine Bir Bakış

Gülden Acar ve Dr. Deniz Şahin***

Günümüzde, sosyal psikolojinin akademik ve uygulamalı anlamına ilişkin tartışmaların yoğunlaştığı izlenmektedir; bilginin görgül olarak güvenilir ve geçerli tekniklerle elde edilmiş olması yeterli sayılmamakta, ilişkileri kavramsallaştırma biçimleri ile «Toplum» ve «Birey» sayıltıları sorusturulmaktadır. (Archibald, 1978; Armistead, 1974; Gergen, 1976, 1980; Mc Guire, 1980; Pepitone, 1981). Çeşitli sosyal psikolojik yaklaşımları ele alan batılı kaynaklarda, sosyal ilişkileri temellendiren açıklamaların yetersiz kaldığı ileri sürülmektedir. Araştırmacıların bir kısmı, toplum - kurum ve birey ilişkilerinin yapısıyla bu ilişkilerdeki sürekliliği veya değişmeyi birbirine bağlayan tek bir kavramsal çerçevenin ve araştırma tekniklerinin henüz geliştirilmemiş olmasını sorun olarak görmektedir. Sosyal psikolojide ayırdedilen sosyolojik yaklaşımların sosyal etkileşimin yapılaşmış yönlerini çeşitli tekniklerle araştırırken psikolojik yaklaşımların güdü, biliş gibi bireylerarası süreçleri özellikle deneysel tekniklerle ele aldıklarını, ancak her ikisinin de sosyal yapı, kurumsal değişme ve bireylerarası etkileşim süreçlerini bağdaştırmada yetersiz kaldığını ileri sürmektedirler (Boutilier, Roed, Svendsen, 1980). Bir kısmı, sosyal yaşantıları ilişkiler bütünü yerine birey ile açıklayan hakim sosyal psikolojik yaklaşımı eleştirmektedir. Bu görüş açısından bireye ağırlık verilmesi, görgül ve nesnel yaklaşım, davranışçılık, işe - vuruk tanım, maddecilik, mekanizm, evrenselcilik

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü

gibi meta - teorik normlardan kaynaklanmakta ve birey, biyolojik, ekolojik, sosyo - kültürel ortamlarından soyutlanmaktadır (Pepitone, 1981). Diyalektik maddeci yaklaşımı benimseyenler ise birey yerine ilişkileri temel alan yaklaşımlarda dahi bireyin tekilliği ile kişiliğini oluşturan sosyal ilişkilere özgü genelliği bağdaştıramama sorununun devam ettiğini vurgulamaktadır. Birey ile toplumsal ilişkilerin diyalektik olarak kavramsallaştırılmasını öneren bu yaklaşım, sosyal üretim ilişkileri ile bireysel bilinç arasındaki bağlantıların kurulmasında, yeteneklerin genişletilmesini içeren «somut kişilik», toplumdaki egemen ilişkilerin devam etmesini pekiştiren «soyut kişilik» kavramlarına ve bunlar arasındaki çelişkilere başvurmaktadır (Seve, 1976).

Değinilen yöntemsel organların yanısıra, bilgi oluşturmada konuların seçimi, bulguların kamuya iletilmesi ve bunun sonunda ilişkilerde yer alabilecek değişikliklerin kimler için, hangi yönde yararlı olacağına ilişkin uygulama sorunları da her zaman olduğu gibi güncelliğini korumaktadır (Archibald, 1978; Armistead, 1974; Gergen, 1976, 1980, Mc Guire, 1980; Westland, 1978).[1]

Benzer sorunlar Türkiye'de 1970'de Hacettepe'de gerçekleştirilen Sosyal Bilimler seminerinde de dile getirilmiştir. Türkiye gibi hızlı sosyal değişme yaşayan bir toplumda, sorunların özellikle sosyo - ekonomik yapıyı ve tarihsel değişmeleri içerecek biçimde kavramsallaştırılması gerektiği vurgulanmış ve bilgi - uygulama ilişkisine dikkat çekilmiştir (Kıray, 1971). 1977'de O.D.T.Ü.'de yer alan yöntem seminerinde ise, dünya güçler dengesindeki konumun veya ülke içi sistemin korunması yönünden bilimsel bilginin ideolojik önemine işaret edilmiştir (Tekeli, 1977).[2]

1 Bu konuyu ayrıntılı olarak incelemiş olan Archibald (1978) araştırmalarda, dayanışma, yarışma, sınıf, statü ve güç ilişkileri, ırk, etnik grup, cinsiyet ve milliyete ilişkin sosyal sorunların çözümünde ve sosyal değişmeyi hızlandırma doğrultusunda çeşitli önerilerin incelendiğini belirtmektedir. Yazara göre, destekleyici eğitim ve psikoterapi ile toplumdaki olumsuz koşulların değiştirilmesini amaçlayan programların yanısıra, işçi ve işveren arasında uzlaşma sağlayarak işletmelerin yapısını değiştirmeyi hedefleyen «İnsanlararası İlişkiler» yaklaşımı, seçime katılma, sendikal haklar, iş bulma, eğitim, konut gibi alanlarda, ırkçılık, sınıf ve cinsiyet ayrımcılığı türünden sorunları çözümlemeye dönük hukuki, sosyal reformlar ve toplumdaki temel sosyo-ekonomik yapıyı değiştirmeyi hedefleyen müdahale gibi farklı uygulama yolları ve içerdikleri etik öğeler karşılaştırılmıştır.

2 Tekeli (1977), bilimcilerin bulgularını toplumsal - idolojik sonuçları açısından değerlendirmeleri gereğini vurgulayarak, dünya güçler dengesindeki ağırlığını ve ülke içindeki toplumsal sistemini sürdürmek isteyen bir devletin bilimsel gelişmeyi kontrol etme zorunluluğuna işaret etmiştir. Ona göre, bir krizden kurtulabilmek için sorunun soruluş biçimi veya kavramsallaştırılması, nasıl bir siyasa izleneceğini etkilemektedir. Dolayısıyla bilgilerden ideolojik içeriğinin açık hale getirilmesi, uygulama açısından önemlidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sosyal psikolojik araştırmaların gündeme getirdiği konulara bakıldığında, dönemlere göre değişen sosyo - ekonomik ve kültürel psikolojik ilişkileri ve sorunları yansıttığı söylenebilir. Örneğin, Türkiye'de 1970'lerde kırdan kente ve dış ülkelere göç sürecinde, farklı kesim ailelerinin ne tür ilişkiler yaşadığı, birbirini izleyen kuşaklarda; çalışma, tüketim ve serbest zaman kullanımı, kadın - erkek güç ve statü ilişkileri, çocuk yetiştirme tutumları açısından ne tür uyum ve çelişkilerin ortaya çıktığı, ne tür kişilik ve toplumsal cinsiyet gelişiminin yer aldığı soruşturulmaktadır. Ancak toplumsal ilişkilerin yönlendirdiği bu konular, yaklaşımların bir kısmı tarafından ekonomik etkenlere, diğer kısmı tarafından kültürel etkenlere ağırlık verilerek tartışılmaktadır. Böyle olunca, farklı yaklaşımların getirdiği algılama ve açıklama biçimleriyle sorunlara dönük çözüm önerileri değişmektedir. Kanımızca, sosyal psikolojik araştırmaların geçmişine ve bugününe bakmak, hangi sosyal ilişkilerin ne zaman gündeme geldiği, nasıl kavramsallaştırıldığı ve sorunlara ne tür çözüm önerileri getirildiği yönünden anlam taşımaktadır. Bu nedenle, Türkiye'de gerçekleştirilen sosyal değişme bağlamındaki sosyal psikolojik araştırmaların geçmişini özetledikten sonra, başta değinilen eleştiriler doğrultusunda, sosyo - ekonomik ve kültürel değişmenin, kurumsal yapıların ve bireysel yaşantıların içiçeliğini göstermesi açısından 1970'li ve 1980'li yıllarda, üzerinde en fazla durulan göç süreci ve aile yapısına ilişkin araştırma örneklerindeki yaklaşımları konu, kavramsallaştırma ve çözüm önerileri açısından karşılaştırmaya çalıştık. Ancak, sosyal değişme sürecinden bağımsız olarak aile ilişkilerini inceleyen bilişsel ve ekolojik yaklaşımlı çalışmalara değinmedik.

TÜRKİYE'DE SOSYAL PSİKOLOJİNİN GELİŞİMİ

İstanbul'da 1. Dünya Savaşı sırasında, Darulfünun'da Alman profesörlerin çalışmalarıyla onaylanan psikoloji, felsefenin bir uzantısı olarak sürmüş, ancak, bu sırada sosyal psikoloji henüz belirmemiştir. 1933'de Darulfünün kaldırılarak İstanbul Üniversitesi kurulmuş ve Almanya'dan pek çok Alman profesör gelmiştir. Bunlardan, Wilhelm Peters, pedagoji ve deneysel psikoloji kürsülerini ve ilk psikoloji laboratuvarını kurmuştur. Bu devrede, Almanya'da doktorasını tamamlayan Mümtaz Turhan'da, deneysel psikoloji kürsüsüne katılmıştır. İstanbul Üniversitesi'nde bu dönemde, deneysel psikoloji çalışmaları ağırlık taşımaktadır; Sosyal Psikoloji yaklaşımı, folklor, psikoloji ve antropolojiyi bağdaştıran bazı çalışmaların dışında halâ varlığını duyuramamıştır (Aktarılan kaynak Kâğıtçıbaşı 1976).

Sosyal psikolojinin bir çalışma alanı olarak belirmesi Ankara'da gerçekleşmiştir. Amerika'da doktorasını tamamlayan Muzaffer Şerif, 1930'ların sonuna doğru Türkiye'ye gelerek ilk önce Gazi Eğitim Enstitüsü ve son-

Dipsiz Pg Kitap Arşivi - https://kafkey.org

ra D.T.C.F.'de dersler vermiştir. 1930'larda Ünlversitenin kurulmasıyla, «Akademik» ve «Bilimsellik» yolunda önemli adımlar atmış görünen sosyal bilimler, 1940'larda iyice serpilip gelişmeye başlamıştır. Özellikle, 1940 - 1945 yılları arasında, D.T.C.F.'de bulunan yurt dışında öğrenim görmüş bilimci kadronun sosyal bilimlerin gelişmesinde büyük payı olmuştur. 1940'ların sosyal bilimlere getirdiği en önemli katkı, sosyal değişme olgusunu inceleyen alan araştırmalarına ağırlık verilmesidir (Kongar, 1982). Sosyal psikolojik nitelikteki ilk çalışma, bu dönemde, Şerif tarafından gerçekleştirilmiştir. Dış çevre ile değişik derecede ilişkisi olan beş köyde teknolojinin, psikolojik ve sosyal psikolojik algı ve karar yargıları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Şerif'in bu çalışmasında incelediği yer, uzaklık ve zaman algıları, neyin tanıdık, neyin yabancı olduğu, zenginlik ve zarar hakkındaki karar standartları, sosyal değişme sürecinde psikolojik ölçütler olarak önem kazanmış ve daha sonraki pekçok araştırmada kullanılmıştır (Aktarılan kaynak Kâğıtçıbaşı, 1976).

Durkheim'ın grup anlayışından hareket ederek, normların oluşmasına deneysel tekniklerle ortaya koyan Şerif, yetiştiği dönemde Amerika'da hakim olan pozitif bilim yaklaşımını benimsemiştir. Bu arada, ırkçı görüşlerin o dönemde, 2. Dünya Savaşı'nın etkisiyle Türkiye'de de belirmeye başlaması üzerine Şerif, 1943'de yayınlanan Irk Psikolojisi kitabında, çeşitli ırklar üzerinde yapılmış karşılaştırmalı deneylere yer vererek, herhangi bir ırkın diğer ırklardan üstün olduğu görüşünü, bilimsel araştırmaların desteklemediğini ortaya koymuştur.

2. Dünya Savaşı sonrası, ülke içinde çok partili siyasal düzene geçişin yer almasına rağmen, Batı Blokuna katılmanın ve dış borçlanmalarla ekonomik durgunluğun yol açtığı baskılı yıllar olmuştur. 1946'da, bir taraftan üniversiteye bilimsel ve idari özerklik tanınırken pek çok öğretim üyesi üniversite dışında bırakılmıştır (Tekeli, 1980). Ankara'daki bu gelişmelere karşın, İstanbul'da Mümtaz Turhan'ın sosyal psikolojik bir tetkik olarak nitelendirdiği Kültür Değişmeleri kitabı yayınlanmıştır. Bu çalışma, 1936 - 1942 ve 1948 yıllarında, Erzurum yöresinde beş köyde, kültürel ilişkiler sonucu, maddi ve manevi kültürde meydana gelen değişmeleri incelemektedir. Bu kitabında Turhan, Batı dünyasıyla ilişkilerimiz sonucunda neden Batılı ülkelerin düzeyine erişemediğimizi, bilim ve teknik anlayışına sahip olmayışımızla açıklamaktadır. Kalkınmaya ilişkin getirdiği önerilerde Turhan, Weber'den izler taşımaktadır.

1950'li yıllar, pek çok sosyal bilim gibi, sosyal psikoloji için de genelde kısır bir dönem olmuştur. İlginç olan nokta, bu dönemde, sosyal değişme konusundaki alan araştırmalarının çoğunun Helling, Stirling gibi yabancı bilimciler tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır (Kongar, 1982). Sos-

Ücretsiz Ders Kitap Arşivi - http://kitap.tc/ders/1

yal psikolojik bir çalışma olan, Başaran'ın Manisa araştırmasının yanısıra, sosyal psikolojik değişkenlere yer veren Yasa'nın Sinden köyü ve Yörükan ile Cebe'nin Çatalköyü araştırmaları bu dönemde kendi bilimcilerimizin gerçekleştirdiği alan araştırmalarına örnektir (Aktarılan kaynak: Kâğıtçıbaşı, 1976).

1960 ve 1970'lerde Türkiye'deki tarımsal dönüşümün, kırdan kente göçü hızlandırmasına rağmen, kentlere göç edenlerin krize yol açmadan marjinal olarak varlıklarını sürdürebilmeleri (Tekeli, 1982a), 1963'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'yla protokolün gerçekleşmesiyle dış göçün başlaması ve ekonominin rahatlaması, 1961 Anayasasıyla sağlanan yasal ortam ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması, sosyal değişmeye dönük araştırmaların gerçekleştirilmesinde temel koşulları oluşturmuştur. Devletin finansmanıyla desteklenen araştırmalar geleceğe dönük siyasaların saptanmasında rol oynamıştır. Yine bu dönemde Orta Doğu ve Hacettepe Üniversiteleri açılmış, yurt dışında eğitim görmüş bilimciler ders vermeye başlamış, Sosyal Bilimler Derneği kurulmuş, böylece, sosyal bilimlerle sosyal psikolojide yeniden bir canlanma başlamıştır.

1960'lardaki sosyal psikoloji araştırmalarının, 1950'lerde Batı'da gelişmiş olan ve pozitivist yaklaşım ile tarih felsefecilerinin (Weber) izlerini taşıyan psikolojik sosyolojiden etkilendiği söylenebilir. Sınıf, meslek, etnik grup gibi makro - sosyal yapıların ve endüstrileşme, kentleşme gibi sosyal süreçlerin ampirik tekniklerle araştırılması gerektiğini vurgulayan bu yaklaşımın Türkiye'deki uzantısı, köylerde ve kentlerde yapılan incelemelerde yansımaktadır. Bu araştırmalarda, bağımlılık - yetkecilik, başarı güdüsü gibi özelliklere dayanılarak kişilik tipleri ile sosyo - kültürel sistemi açıklamaya çalışan kuram denemeleri yapılmıştır. Başaran'ın 1969'daki Diyarbakır köylerinde gerçekleştirdiği araştırmada meslek tercihi, kentle ilişki, eğitim düzeyi, kan davası, doğurganlığa ilişkin tutumlar, sosyal değişmenin ölçütü olarak incelenmiştir. Kentte yapılan araştırmalarda ise, Üniversite öğrencilerinin siyasal eğilim ve tutumları, yabancı kültürle ilişkinin dünya görüşüne etkileri, değerler, serbest zaman faaliyetleri, mesleklere ilişkin prestij ve tercihler betimlenmiştir. Ayrıca, ana - baba ve çocuk ilişkilerinde beliren bağımlılık ve psikolojik bozuklukların psikodinamik açıdan incelendiği görülmektedir. Sosyal değişme sürecinde zayıflayan kurumların işlevini üstlenecek yeni kurumların oluşmadığı durumlarda beliren çelişkilerin nasıl çözümlendiğini anlatmak için önerilen tampon mekanizma kavramının (Kıray, 1964) ise, gene 1950'lerde Batı'da gelişen yapısal - işlevsel yaklaşımdan izler taşıdığı söylenebilir. Bu arada 1960'ların sonlarında, İzmir'de sosyo - ekonomik değişme ve kentleşme, kitle iletişimi ve eğitime ilişkin araştırmalar dizisi, Sosyal Bilimler Derneği üyelerinin birlikte gerçekleştirdiği ilk çalışma olarak önem taşımaktadır.

Üretici PDF Kitap Arşivi - https://rarkey.org

1970'lerde sosyal araştırmalarda devlet desteğinin azaldığı görülmektedir. Ekonomik krizin ve iktidar değişmelerinin yaşandığı, gençlik hareketlerinin çatışmalara dönüştüğü bir ortamda sosyal değişme araştırmalarının gündemdeki yerini koruduğu, üniversitelerin kendi olanakları ve Sosyal Bilimler Derneği'nin yönlendirmeleriyle daha ayrıntılı çözümlemeler içererek devam ettiği söylenebilir. Gerçekleştirilen araştırmaların bir kısmı, sosyal ilişkilerdeki dönüşümlerin yol açtığı bireyiçi ve bireylerarası patolojik davranışlar, saldırganlık, şiddet ve kan davası gibi sosyal sorunlara değinmiştir. Bir kısmında, kültür - sosyalleşme - kişilik gelişimi çerçevesinde gençlerin dünya görüşü, kişilik özellikleri, kent ve cinsiyetlerarası farklara göre betimlenmiştir. Gençlerin tutumlarının yanısıra, ailedeki çocuk yetiştirme tutumlarının gençler üzerindeki etkisi, bilişsel gelişim, ahlak gelişimi, kitle iletişim araçlarının sosyalleşmeye etkileri de irdelenmiştir (Aktarılan kaynak Kağıtçıbaşı, 1976). Değinilen konulardan başka, araştırmalar sosyal üretime katılış biçimi, aile türü, aile ile ilgili tutumlar ve kitle haberleşme arasındaki ilişkiler, iç ve dış göç ve bu sürecin yol açtığı kurumsal ve bireysel dönüşümler, aile yapısı, işlevi ve dinamiği, özellikle kadının statüsü ve çocuğun değeri ve doğurganlığa ilişkin tutumlar alanında devam etmiştir.

1970 ve 1980'li yıllarda Türkiye'deki araştırmaların gündeme getirdiği konulardan göç süreci ve aile yapısına ilişkin olanlar, sosyo - ekonomik ve kültürel değişim ile kurumsal yapı ve bireysel yaşantıların iç içeliğini yansıtmak açısından özellikle anlamlı görülmektedir. Araştırmaların kiminde iç ve dış göç süreci ve aile yapısı ayrı ayrı betimlenip açıklanırken, kiminde sözü edilen süreç ve kurumsal yapıya ilişkin iç - bağıntılar kavramsallaştırılmaktadır. Aşağıda sözü edilen konumlara ilişkin araştırmaların bir kısmı örnek olarak özetlenmiştir.

GÖÇ KONUSUNU ELE ALAN ÇALIŞMALAR

Son yıllarda yapılan araştırmaların, göç sürecinin doğurgularını farklı açılardan ele aldıkları görülmektedir. Kimisi, işgücü alan merkez ülkelerin, ekonomik çıkarlarına bağlı siyasalarının belirlediği işgücü pazarının niteliği, göçmen ülkeye gidiş biçimi, ailedeki mekansal parçalanmalar ve yeni birleşimler açısından, kadın göçmenin uyumunu, kendilik algısını ve aile - içi ilişkilerini irdelemektedir. Kimisi ise, dönüş yapan göçmenin ekonomik seçim ve karar davranışları açısından uyumunu, eşitsiz büyüme temeline dayalı kapitalist sistemin mantığını benimseyen merkez ülkelerin çıkarları ile ekonomik bağımlılık ilişkisinde bulunan çevre ülkelerin çıkarları arasındaki çelişkileri vurgulayarak ele almaktadır. Kimi çalışmalar ise, kentsel yaşamla bütünleşememenin doğurduğu güvenlik gereksiniminin ne gibi yollarla çözümlendiği üzerinde durmaktadır. Bunun yanısıra, bazı

Üretsiz FSF Kitap Arşivi - http://fsfkitap.tarikey.org

araştırmalar da, göç deneyiminin tutum ve değerlerde yol açtığı değişiklikleri betimlemeye çalışmaktadır. Bu araştırmalardan bazılarına, ele aldıkları ortak noktalar ve ulaştıkları bulgular açısından yer verilecektir.

Pek çok araştırmacı, göçedenin kent ortamındaki marjinal statüsüne işaret etmiştir. İç göç durumunda, bu marjinal konum tarımsal yapıdaki dönüşüm ile kentteki sanayileşme ve örgütleşme arasındaki hız farkından doğmaktadır. Bir başka deyişle, kırsal alandaki hızlı yapısal dönüşüm sonucu, topraktan koparak kente göçeden nüfus, kentteki sanayileşme ve örgütleşme yavaş seyrettiği için kentsel üretime katılamamaktadır (Atauz, 1978; Kıray, 1970/1982; 1973/1982; Şenyapılı, 1979). Ancak, giderek artan boyutlarda göç eden nüfusun getirdiği politik baskılar, genişleyen yatırım ve pazarlar sonucu, göç edenlerin bir kısmı düzenli iş ilişkilerine girerek, kentsel üretimle bütünleşebilmişlerdir (Şenyapılı, 1979, 1982; Tekeli, 1982a). Düzenli iş ilişkilerine girse bile, göç eden nüfus, bir görüşe göre (Şenyapılı, 1982), kentsel yaşamın sosyal ve kültürel yönleriyle bütünleşemediği için, marjinal konumundan tam anlamıyla sıyrılamamaktadır. Dış göç ise, temel amacı ucuz işgücü sağlamak olan merkez ülkelerin, koşullarını ekonomik ve siyasal çıkarları doğrultusunda belirledikleri anlaşmalara dayanarak, çevre ülkelerinden işgücü almalarıyla başlamıştır. Dolayısıyla, göçmen işçi, yerli işgücü tarafından istenmeyen, örgütsüz, geçici statülü, düşük ücretli işlerde çalıştırıldığından, kentsel üretimle bütünleşememektedir (Abadan - Unat, 1982; Gitmez, 1983).

Aşırı tüketimin marjinal kesimde yaygın olarak gözlendiğini birçok araştırma ortaya koymuştur (Abadan - Unat, 1982; Atauz, 1978; Gitmez, 1983; Şenyapılı, 1979, 1982; Yasa, 1979). Ayrıca göç sürecinde kadının durumunu ele alan araştırmalar, marjinal kesimde olan kadınların aşırı bir biçimde tüketime yöneldiğini ortaya koymuştur. Ancak, bu tüketime yönelme davranışına ilişkin olarak farklı yorumlar getirilmektedir. Bir görüşe göre, göçmen kadınlar, hem eğitim düzeyleri düşük olduğu hem de kendilerini yenileme olanağı vermeyen işlerde çalıştıkları için, beceri kazanmaya, dil öğrenmeye, kendilerini geliştirmeye yönelmemektedirler. Bu nedenle, kendilerini bir para kazanma aracı olarak algılayan kadınlar, tüketim kanalıyla sahte bir bağımsızlaşma sürecine girmektedirler (Abdan - Unat, 1982). Gecekondu kadınını alan ikinci görüş ise, kentsel çevre ile bütünleşme çabasının ağır bastığı, özellikle ikinci kuşağın kızları, kitle iletişim araçlarıyla aşılanan kültürün etkisiyle, kendilerine «bütünleşme» vaad eden tüketime, tüm güçleriyle sarılmaktadırlar (Şenyapılı, 1979).

Araştırmalar, ayrıca, marjinal kesimde bulunmanın doğurduğu belirsizlik durumunun, karşılıklı dayanışma ve yardımlaşmayı içeren yakın aile, akrabalık ve komşuluk bağları ile de giderildiğini ortaya koymuştur (Heper, 1982; Kağıtçıbaşı, basımda; Kıray, 1973/1982; Özbay, 1984; Şenyapılı,

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kitkey.org

1982; Sencer, 1979). Ancak, bu destek ve dayanışma bağlarının, göçen kesim üzerindeki etkileri açısından farklı görüşler yansıtılmıştır. Bu konudaki bir yoruma göre (Kağıtçıbaşı, basımda), içinde bulunduğu kültürle bütünleşemeyen birinci kuşak göçmen, özkültürünün değerlerini yansıtan destek grubuyla sıkı bir ilişki ağı oluşturarak, araştırmacının deyimiyle «yabancılaşmaktan kopabilmekdir». Öte yandan, özellikle kadın göçmenin durumunu ele alan bir başka çalışmada ise, bu destek grubunun aynı zamanda bir sosyal kontrol işlevi yüklendiğine işaret edilmektedir. Buna göre, kadının içinde bulunduğu ilişki ağı, göç koşullarının içerdiği ve bağımsızlığa zemin hazırlayan davranış örüntülerinin kazanılmasını ve sürdürülmesini engellemektedir (Abadan - Unat, 1982). Bu destek grubunun, yaşadığı topluma girememiş, alınmamış göçmen işçiler üzerinde, belirli bir ölçüde tutuculuğa yönelten etkileri olduğu da bir başka çalışmada belirtilmiştir (Gitmez, 1983).

Göç eden birinci kuşağın, kentdeki durumunu, sosyal ilişki ağı nedeniyle köydeki durumuyla karşılaştırarak göreli refah yaşadıkları görüşü birçok araştırma bulgularınca desteklenmiştir. Ayrıca, siyasal davranış tercihlerinde de gözlendiği gibi, mevcut durumlarını değiştirmek istemediklerinden, daha tutucu oldukları da bulgularda yansımıştır. Öte yandan, kentde uzun süre yaşayanlar ve kent ortamında doğup büyüyen ikinci kuşak, karşılaştırma grubu olarak kentlileri seçmektedirler. Bu kişilerin, dikey devingenliğin kendileri için olanaksız olduğunu algılamaları, araştırma bulgularına göre, içinde bulundukları durumdan memnun olmamalarına yolaçmaktadır. Göreli yoksunluk yaşayan bu grubun mevcud düzenin değişmesine ilişkin isteklerini, siyasal davranış tercihlerinde de yansıttıkları gözlenmiştir (Atauz, 1978; Karpat, 1978; Kıray 1970/1982, 1973/1982; Şenyapılı, 1979, 1982; Tekeli, 1982a).

Araştırmalar, göç sürecinin aile yapısı ve dinamiği üzerindeki etkilerini, genellikle kadın ve çocukların durumu açısından ele almışlardır. Birçok araştırmacının görüşüne göre göç, mekanda parçalanmış ailelerin artmasına yol açmaktadır. Ancak, iç göçte ailelerin birleşmesi kısa sürede gerçekleşirken, dış göçte ise, bu parçalanma ve birleşme biçimlerinde sürekli değişmeler olmaktadır (Abadan - Unat, 1982; Kandiyoti, 1984; Kıray, 1976/1982; Özbay, 1984).

Göçmen ailelerin, çocuklarını kendileriyle birlikte götürüp götürmeme kararlarının, genellikle kendi seçimleri dışında, işgücü alan ülkelerin siyasalarındaki değişmelere bağlı olduğu ortaya konmuştur (Abadan - Unat, 1982). Göçmen kadının rollerini inceleyen bir çalışmada (Abadan - Unat, 1982), ailelerin çocuklarıyla birlikte olduğu ve özellikle annelerinin çalıştığı durumlarda, kız çocuklarının genellikle, daha hazır olmadıkları yaşta, kardeşlerine annelik yapmak zorunda kaldıkları gözlenmiştir. Bu-

Üretsiz Pdf Kitap Arşivi - https://rankey.org

na ek olarak, ana - babaların, kızlarını erken yaşta istemedikleri kişilerle evlenmeye zorlamalarının, aile - içi gerginliği daha da arttırdığını bulgular göstermiştir. Ayrıca, annenin eğitim düzeyine, sosyal ilişki ağının kontrol etkisine, dini değerlerin aşılanmasına bağlı olarak, kız çocuğunun genellikle eğitimden yoksun kaldığı ortaya konmuştur.

Dış göçün, kadının geleneksel cinsiyet rolünden kurtularak aile - içi işbölümü, kararlara katılma ve yetke açısından kocası ile eşit konuma gelmesini sağlayıcı bir ortam hazırladığı söylenebilir. Ancak, araştırma bulguları bu görüşü doğrular nitelikte değildir. Kadın, önceden gidip iş bularak ailenin geçimini sağlayıcı konuma geldiği durumlarda bile, ailenin birleşmesi gerçekleştiğinde genellikle bu güçlü konumunu yitirmektedir. Araştırmacı, kadının bu güçlü konumunu sürdürmesinin engellenmesinde, geleneksel değerleri benimsemiş sosyal ilişki ağının büyük payı olduğunu öne sürmektedir. Genellikle, bu gibi durumlarda, kadınlar büyük bir çatışma yaşamaktadırlar. Erkeğin göç ettiği ve kadının kırsal kesimde çocuklarıyla birlikte aile ve akrabalarından ayrı oturduğu durumlarda kadın reisli aileler ortaya çıkmaktadır. Bu tür yaşama biçimlerinin bir çok işi ve sorumluluğu üstlenme, kendi başına karar verme ve sorunları çözme gibi koşulları yaratması açısından, kadının bağımsızlaşmasında ve kendine güven kazanmasında önemli rol oynayabileceği bazı araştırmacılar tarafından öne sürülmüştür (Abadan - Unat, 1982; Kıray, 1976/1982).

Göç üzerine yapılan bir diğer çalışma ise (Gitmez, 1983), dış göç deneyimini, diğer araştırmalardan farklı olarak, dönüş yapan göçmenin ekonomik seçim ve karar davranışları bağlamında ülkesine uyumunu irdeleyerek, hem bireysel düzeyde kendini gerçekleştirmeye, hem de ülke düzeyinde kalkınmaya getirdiği katkılar açısından değerlendirmiştir. Merkez - çevre kuramının bakış açısıyla dış göç deneyimine yaklaşan araştırmacı, işgücü gereksinimini duyan ülkelerin benimsendiği eşitsiz büyüme temeline dayalı kapitalist sistemin mantığını vurgulayarak, her iki düzeyde de etkilerin beklenilen doğrultuda olmadığını ortaya koymuştur. Öte yandan araştırmacı, bireyin içinden ayrıldığı ve içine döndüğü yakın çevrenin sosyo - ekonomik özelliklerinin de, dış göç deneyiminde ve dönüş sonrası uyumunda belirleyici olduğunu göstermiştir.

İşgücü alan ülkelerin temel amacının kâr sağlamak olduğuna işaret eden araştırmacı (Gitmez, 1983), göçmen işçilere açık olan işgücü pazarının düşük ücretli, niteliksiz, geçici statülü işler olduğunu ortaya koymuştur. Buna ek olarak, giderlerden kaçınmak amacıyla, hiç bir hizmet yatırımı sağlanmadığına da dikkat çeken araştırmacı, göçmenlerin olumsuz iş koşullarının yanısıra olumsuz yaşam koşullarının da sürdürdüklerini belirtmiştir. Ayrıca, araştırmacı, göçmen işçi çalıştıran ülkelerin, yerli iş-

Ücretsiz PDF kitap Arşivi - https://ranteyorg

gücünü üst basamaklara kaydırarak ikili bir işgücü pazarı oluşturduklarını, bunlara ek olarak ayırımcı tutum ve davranışları da körükleyerek, yerli ve göçmen işçinin ortak çıkarları doğrultusunda örgütleşmesini engellediğini belirtmiştir. Bu nedenlere dayanarak araştırmacı, ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan yaşadığı topluma giremeyen göçmen işçinin, işgücü nitelikleri kazanamadığını, kendini yenileyemediğini, mevcud değerlerin yeniden üretilmesini sağlayan bir sosyal ilişki ağında yaşayarak daha da tutucu hale geldiğini ortaya koymuştur.

Araştırmacı, ayrıca göçmen işçilerin ekonomik seçim ve davranışlarını, dönüş yaptığı yakın çevresinin sosyo - ekonomik özelliklerinin de belirlediğini, bireysel özlemlerinin gerçekleştirilmesinde farklı rol oynadıklarını belirtmiştir. Öte yandan, işçilerin ekonomik seçim ve kararlarının ülke düzeyindeki etkilerine de bakan araştırmacı, yatırımların ekonomik dengeyi bozucu, gelişmeyi çarpıtıcı, enflasyonu arttırıcı nitelikte ve beklentilerin tam tersi yönünde olduğunu bulgulara dayanarak göstermiştir.

AİLE KONUSUNU ELE ALAN ÇALIŞMALAR

Aileyi, sosyal ilişkilerin dönüşümü ile bireyin gelişiminin çakıştığı kurumlardan biri olarak ele almak mümkündür. Sosyalleşme sürecinde birinci aracı olan aile, bir taraftan sosyal ilişkilerin dönüşümünü yaşarken öte yandan kişinin gelişmesinin temel koşullarını oluşturduğundan, sosyal psikoloji araştırmalarında kanımızca anlamlı bir konu olmaktadır.

Son yıllarda, Batı sosyal bilim dünyasında, aile oluşumu ve değişimine ilişkin kuramsal ve görgül çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Batı'daki bu gelişmelere paralel olarak ülkemizde de, özellikle son on yılda, yapılmış olan çalışmaları odaklaştıkları noktalar açısından, aile yapısı, ailenin işlevleri ve dinamiğini, birbirinden kesin sınırlarla ayrılmış kategoriler halinde değil, içiçe ilişkiler içinde düşünülmesi gerektiğini vurgulamak yerinde olur kanısındayız.

Azgelişmiş ülkeler üzerinde yapılan ilk karşılaştırmalı çalışmalar, yapısal - işlevsel kurama dayanarak, geniş ailenin çekirdek aile biçimine dönüşümünü, geleneksel kırsal toplumdan modern sanayi toplumuna geçişle açıklamaya çalışmalardır (Aktarılan kaynak Kandiyoti, 1984). Ancak, Türkiye çapında gerçekleştirilmiş bir anket çalışmasından (Timur, 1972), elde edilen bulgular, çekirdek ailenin kırsal kesimde de yer aldığını ortaya koyarak, yapısal - işlevsel görüşün açıklamasını geçersiz kılmıştır. Anılan çalışmada, aile yapısının mülkiyet biçimleriyle doğrudan ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmanın sonuçları, kırsal kesimde özellikle çok toprağa sahip olanların genellikle geniş aile biçiminde yaşamasına karşın, topraksız tarım işçilerinin de yaygın olarak çekirdek aile düzeninde bulun-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://manifest.org

duklarını göstermiştir. Buna ek olarak, kentsel kesimde, mal varlığı çok olanların daha çok geniş aile biçiminde yaşama eğiliminde oldukları bulunmuştur. Tekeli de (182b), yukarda sözü edilen Timur'un çalışmasının bulguları doğrultusunda, aile yapısının toprak mülkiyetinin farklılaşmasına paralel olarak değiştiğini ileri sürmüştür. Bu görüşe göre, tarımda makine gücüne hızla geçilmesi ve ülke pazarının bütünleşmesi sonucunda toprak mülkiyetinin farklılaşmasının keskinleştiği ve bununla ilişkili olarak büyük tarım işletmelerinin geniş aile biçimini sürdürdükleri, çekirdek ailenin de toprak kaybetme sürecine bağlı olarak yaygınlık kazandığı belirtilmiştir.

Kandiyoti de (1984), ailenin bir mülk birliği olmaktan çıkmasının geniş ailenin çözülmesinde bir etken olduğunun değişik ülkelerin verileriyle desteklendiğini öne sürerek, Tekeli'nin görüşünü paylaşmaktadır. Ancak, bunun ötesinde, mülksüzleşme süreci içersinde, aile yapısında ve işlevlerinde farklılaşmalar olduğu görüşünü savunmuştur. Nitekim, makineleşmiş tarımın yerleştiği Sakarya köyünde gerçekleştirilen alan araştırmasında (Kandiyoti, 1974), önceki araştırma bulgularıyla tutarlı olarak, geniş ailelerin ancak büyük topraklı aile işletmelerinde bulunduğu gözlenmiştir. Öte yandan, bulgular, mülksüz ve marjinal ailelerle, küçük topraklı olup tarım - dışı işlere sermaye yatırabilmiş ailelerin hane oluşumlarının çekirdek aile tipine girmekle birlikte, gelir kaynakları ve yetke ilişkileri açısından farklı görüntüler sergilediklerini ortaya koymuştur. Bulguların yansıttığına göre, mülk birliğinden emek birliğine dönüşen topraksız ya da marjinal ailelerde kuşaklar arası yetke ilişkileri tam bağımsızlaşmıştır. Oysa, küçük topraklı olup baba sermayesi ile ticaret, taşımacılık gibi tarım dışı faaliyetleri sürdüren aileler, çekirdek aile biçiminde ayrı hanelerde oturmakla birlikte, yetke ilişkileri açısından ataerkil bir görünüm taşımaktadırlar. Aile yapısında gözlenen bu tür çelişkilere dikkat çeken Kandiyoti (1984), ailenin işlevsel özellikleri üzerinde durulması, «zamana ve mekana son derece duyarlı» analiz birimleriyle ele alınması gerektiğini savunmuştur. Bununla ilişkili olarak, ekonomik yapıdaki değişmelerin, sosyo - kültürel etkenlere bağlı olarak, aile ve akrabalık sistemleri çerçevesinde yeni uyumlar getirdiğini öne sürmüştür. Kandiyoti, biyolojik üreme ve emeğin yeniden üretilmesi işlevlerini yerine getirebilmek için, ailenin hem bir süreklilik hem de bir değişme içinde olduğunu savunmuştur.

Kıray da (1964), sosyal ilişkilerdeki yapısal dönüşüm süreci içinde ortaya çıkan aile yapısındaki değişmeyi ailenin yüklendiğini tampon kurum işlevine bağlamıştır. Bu yaklaşıma göre aile, sosyal ilişkilerin değişiminde yapısal dönüşümün getirebileceği kopuklukları biçim ve işlev değiştirerek karşılamakta, bireylerin güvenlik gereksinimlerini değişik şekillerde doyurmaktadır. Ailenin bu işlevinin sosyal değişme süreci içinde,

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kitabey.org

geleneksel sosyal ilişkilerin ve yaşam biçimlerinin karşılıklı destek ve yardımlaşmadan oluşan aile ve akrabalık ilişkileri içersinde yeniden üretilmesini sağladığı söylenebilir.

Ailenin bu tampon kurum işlevin değişik açılardan yaklaşan araştırmalar, genellikle, akrabalık ilişkilerinin devam eden önemi, kente göç olgusunda akrabalar arası yardımlaşma, ailenin geçişi kolaylaştırıcı yönleri, aile kurumunun sosyal güvenlik görevi gibi konulara yer vermişlerdir. Kente göç olgusunda, kentteki ekonomik ve sosyal yaşam özümlenemediği için marjinal kesimde kalmanın doğurduğu güven gereksinimini, aile ve akrabalarıyla karşılıklı bir yardımlaşma ve destek ilişkisini sürdürerek doyurduğunu pek çok araştırma ortaya koymuştur (Heper, 1982; Kıray, 1973/1982; Özbay, 1984; Sencer, 1979; Şenyapılı, 1979, 1982) Öte yandan, kente göç edenlerin köyde kalan ailesi için özellikle ekonomik güvence sağlama işlevini gördüğü öne sürülmüştür (Özbay, 1984). Bununla ilişkili olarak, bir başka araştırmanın bulguları (Kağıtbaşı, 1981), özellikle kırsal kesimlerde ve kentlerin alt sosyo - ekonomik düzeylerinde, çocuğa ekonomik değer yüklenildiğini göstermiştir. Bu bulgu da yine ailenin, güven sağlayıcı işlevine işaret etmektedir. Araştırmacı, çocuğa yaşlılık güvencesi olarak bakılmasının, sosyal hizmet kurumlarının yokluğuna ya da çok yetersiz kalışına bağlanabileceğini öne sürmüştür. Pek çok araştırma, aile - içi destek ve yardımlaşmanın, geniş aile işlevleri olarak, sadece geleneksel kırsal yörelerin ve kentin marjinal kesimlerinin özelliği olmadığını, kentin gelişmiş kesimlerinde ayrı hanelerde çekirdek aile biçiminde oturanlarda, hatta üniversite mezunları arasında da gücünü koruduğunu ortaya koymuştur. Hatta bu yakın aile bağlarının, kriz anlarında, akrabalık ve komşuluk ilişkilerine de yansıdığına işaret eden bulgular elde edilmiştir (Abadan - Unat, 1982; Duben, 1982; Kağıtçıbaşı, 1984, 1985; Kıray, 1964, 1973/1982; Kongar, 1972; Olson, 1982; Sencer, 1979; Şenyapılı, 1979, 1982). Bununla ilişkili olarak, sözel iletişimde, insanların birbirlerine akrabalık ilişkisi yansıtan deyimlerle hitap ettikleri gözlemine dayanılarak, akrabalık kültürünün ne derece yaygın olduğuna dikkat çekilmiştir (Duben, 1982).

Araştırma bulgularında gözlenen, karşılıklı destek ve yardımlaşmaya dayalı aile, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin kültüre özgü bir özellik olduğu görüşü, Kağıtçıbaşı (1984, 1985) tarafından öne sürülmüştür. Ailesel sosyal etkileşimin kişiler arası bağlılık ve karşılıklı bağımlılığa dayandığını öne süren Kağıtçıbaşı, Türkiye'de ve benzeri Üçüncü Dünya ülkelerinde, Batı'daki sanayileşmiş ülkelerden farklı olarak 'bireysel ayrışma' kültürünün değil, 'beraberlik' kültürünün yaygın olduğunu vurgulamıştır. Bununla ilişkili olarak kültürler arası bir çalışmanın (Kağıtçıbaşı 1981), Türkiye'ye ilişkin bulguları, ana-babaların çocuklarında en fazla değer ver-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kanley.org

diği özelliğin 'itaat' ve 'saygılı olma', en az değer verdikleri özelliğin ise 'bağımsızlık' olduğunu ve 'hayırlı evlat' isteklerinin en yaygın olarak belirtildiğini ortaya koymuştur. Araştırmacı, bu bulguları, çocuk yetiştirmeye ilişkin tutumların bireyciliği değil karşılıklı desteği içeren topluluk değerlerini özendirdiği şeklinde yorumlamıştır. Oysa, aynı araştırmanın Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'ya ilişkin bulguları (Kağıtçıbaşı, 1982) bireysel bağımsızlığa çok önem verildiğini ortaya koymuştur. Sosyal ilişkilerin dönüşümünde, kültürel belirleyicilere ağırlık veren Kağıtçıbaşı (1984), sanayileşmeyle birlikte ailede kuşaklar arası ilişkilerde de yer alacak değişmede bireyci ideolojinin aktarılmayacağını vurgulamaktadır. Önerdiği modelde Kağıtçıbaşı (1984), 'beraberlik' kültürünün özelliklerini yansıtan, aileiçi ilişkilerde duygusal bağımlılığa dayanan ve bunun yanısıra bireyin özerkliğinin gelişmesine de olanak sağlayan bir aileye dönüşüm olacağını öne sürmektedir.

Aile içi ilişkilerde, özellikle cinsiyet rollerine ağırlık veren çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Bu konuda yapılan araştırmalar kadının statüsü, kadın - erkek ilişkileri ve karar verme süreçleri, rol ayrımı/paylaşımı, değer ve tutumlar incelenmiştir. Kadının aile - içi statüsünü inceleyen bir çalışmada (Kağıtçıbaşı, 1981), yaşamla ilgili değerlere ilişkin olarak «eşine yakın olma» gereksinmesinin daha çok kadınlara özgü olduğunu gösteren bulguların, kadının eve bağımlı konumuna ve düşük statüsüne işaret ettiği belirtilmiştir. Kadının düşük statüsünü yansıtan bir diğer bulgu da erkek çocuğun kız çocuğuna kıyasla daha fazla tercih edildiğini, anne - babasının yaşlılık güvencesi olmasının yanısıra, sosyal beğeni ve saygınlık da sağladığını ortaya koymuştur. Aynı çalışmada, kadının aile - içi statüsünün yükselmesi için sadece örgütlü iş gücüne katılmasının yetmediğini, meslek sahibi olması gerektiğini bulgular göstermiştir. Bununla ilişkili olarak, iş gücüne katılmanın, aile - içi ilişkilerde kadının gücünü arttırmadığını gösteren bir bulgu da bir başka çalışmada elde edilmiştir (Kuyaş, 1982).

Cinsiyet rolüyle ilgili benlik kavramlarının ele alındığı çalışmalarda, erkeklerden farklı bir sosyalleşmeden geçen kızların daha geleneksel olduğu ortaya konmuştur (Kağıtçıbaşı, 1972; Kağıtçıbaşı ve Kansu, 1976 - 1977). Cinsiyet rolleriyle ilgili benlik kavramında, kızlarla anneleri arasında benzerlik bulunması, geleneksel rol beklentilerinin, kadının cinsel rolünde ve onun kendini algılayışında bir duraganlık olduğunu göstermiştir (Kağıtçıbaşı ve Kansu, 1976 - 1977). Ancak, bir başka çalışmada (Kandiyoti 1979), kızlarla anneleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Anneler kendilerini daha «kadınca», bir başka deyişle, iyi eş - iyi anne rolüne uygun niteliklerle tanımlamışlardır. Genç kızların öz tanımlamalarının ise, annelerininkinden farklı ve daha az kalıplaşmış olduğu bulunmuştur.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://manley.org

Araştırmacı, daha önce sözü edilen çalışma sonuçlarıyla uyuşmayan bu bulguları, yüksek sosyo - ekonomik düzeyden gelen ve üniversite öğrencilerinden oluşan bu grupta, anne rolüne hazırlayıcı sosyalleşmenin diğer ortamlardan daha düşük düzeyde olabileceği şeklinde yorumlamıştır. Nitekim hukuk, tıp gibi mesleklerde uzmanlaşabilen kadınların yüksek eğitim ve varlıklı olmayı içeren kesimlerden geldiği görülmektedir (Öncü, 1979; Tekeli, 1985). Ancak, Cumhuriyet döneminden itibaren varlıklı kesim kadınlarının yararlandığı olanakların, mesleksel yarışmanın artması ve ev işlerinde tampon mekanizmaların azalması koşullarında aynı kesimdeki gelecek kuşaklar için de geçerli olup olmayacağı sorusu önem kazanmaktadır (Öncü, 1979). Kentteki orta ve alt gelir grubu kadınlarının, konfeksiyon, dokuma, gıda gibi sanayi kollarında işçi olarak çalıştığı ya da sekreterlik, bankacılık, öğretmenlik gibi hizmet sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum toplumdaki iş bölümünden kaynaklanan ve ailedeki cinsiyet rollerinin pekiştirilmesi ile sürdürülen «erkek» ve «kadın» işleri ayırımına dayandırılabilir. Kadınlar aile dışındaki kamu alanında, erkeklerin bıraktığı ya da düşük statülü işlerde, genellikle vasıfsızlık nedeniyle düşük ücretle istihdam edilmektedir. Böylece kadının sosyal üretime katılışı erkeğin kararlarına bağlı olarak devam etmektedir (Çiftçi, 1979; Kandiyoti, 1982; Kazgan, 1979; Kıray, 1979; Özbay, 1979; Tekeli, 1982). Ayrıca dar gelirli çalışan kadınlar açısından hem geleneksel ev kadını hem meslek kadını şeklinde ikili rol devam etmekte düşük eğitim düzeyinden gelen, özellikle tarımsal üretimden koparak kente göçetmiş olan gecekondulu kadınlar ise, ev işi gibi örgütsüz, düşük ücretli beceri gerektirmeyen marjinal işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır (Erkut, 1982; Kandiyoti, 1982; Kazgan, 1979; Özbay, 1979; Şenyapılı, 1979; Tekeli, 1985). Toplumdaki iş bölümü, ailedeki cinsiyet rolleri gibi sosyo - ekonomik etkenlerin pekiştirdiği bu durumun devam etmesinde cinsiyetler, sosyo - ekonomik kesimler ve kırsal - kentsel kesimler arasında eğitime ilişkin fırsat eşitsizliği de rol oynamaktadır (Kazgan, 1979; Özbay, 1979).

Yukarıdaki bulguların ışığında, genellikle annenin eğitiminin düşük düzeyde olması, okul - öncesi çağındaki çocuğun çok - yönlü gelişiminin gerçekleşmesi açısından uygun bir ortam sağlıyamamaktadır. Bu görüşten hareket ederek, sosyalleşme süreci içinde, çocuğun çok yönlü gelişimini sağlamak için, okul öncesi eğitim kurumlarına ve anne eğitimine ağırlık veren, siyasa oluşturulmasına ve uygulamaya dönük bir araştırma Boğaziçi Üniversitesi'nce Milli Eğitim Bakanlığı nezdinde yürütülmüştür. Kağıtçıbaşı (1983) yönetiminde gerçekleştirilen bu çalışmada Türkiye'nin koşullarına uygun okul öncesi eğitim modeli ve programları geliştirilmiştir. Buna ek olarak, okul öncesi kurumlarda çalışacak eğitici personelin eğitimine ilişkin programlar da hazırlanmıştır. Ayrıca, okul öncesi

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahleyorg

kuruluşlar, öğretmen ve ana - baba eğitimi için, kitaplar ve diğer eğitici malzemeler oluşturulmuştur. Yukarda sözü edilen araştırmanın sonuçlarına dayanarak, yine Boğaziçi Üniversitesi'nce ve Kağıtçıbaşı yönetiminde başlatılan uygulamalı bir diğer araştırma, halen sürmektedir Bu çalışmada, çocuğun çok - yönlü gelişmesinin (bedensel, zihinsel, duygusal, kişilik ve sosyal) en olumlu biçimde sağlanabilmesi için annenin eğitimi ve desteklenmesi amaçlanmaktadır.

Kanımızca, son yıllardaki sosyal değişmeyi yansıtan göç ve aile araştırmalarında, yaklaşımların hangi çelişkileri sorun olarak gündeme getirdiği ve hangilerini sürecin ağırlıklı belirleyicileri olarak vurguladığı, müdahaleler önermek açısından önem taşımaktadır. Çok sayıdaki betimsel çalışmaların ötesine geçen açıklamaların hemen hepsi, sorunların çözümünde toplumsal ilişkiler sisteminin bütününde değişme olması gerektiğini belirtmekte ve devletin sorunlara dönük uygulamalarını yetersiz bulmaktadır. Uygulamaya ilişkin ortak eleştiriye rağmen, sosyo - ekonomik ve kültürel ilişkilerin yapısını, düzeylerini ve dinamiğini açıklamada üç yaklaşım ayırdedilebilir görüşündeyiz :

Birincisi, farklı düzeydeki kültürel - ideolojik çelişkilere ağırlık veren yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, süreç ve kurumlarda saptanan sorunların, eğitim ve demokratik ilişkilere duyarlık geliştirici sosyal müdahalelerle çözümlenebileceği görüşü izlenebilir. Örneğin, Kağıtçıbaşı'nın farklı kesim ailelerinde, doğurganlık konusundaki tutumlar, çocuğa yüklenen değerler, gelecekteki beklentiler, destek ilişkilerinin sürdürülmesi gibi bilişsel - duygusal yaşantıları vurguladığı ve özellikle eğitime dönük uygulmaa önerileri getirdiği söylenebilir.

İkincisi, toplumsal çelişkileri temelde ekonomik ilişkilere bağlayan yaklaşımdır. Bu yaklaşımın, ekonomik alanda oluşturulan siyasaların önemini vurguladığı belirtilebilir. Örneğin Gitmez, araştırmasında (1983), uluslararası ekonomik ilişkilerin, bireylerin göç ve dönüş davranışlarını ve kararlarını belirlediğini ileri sürmekte ve devletin bu konuya ilişkin kalkınma planlarını eleştirmektedir.

Üçüncü yaklaşım ise, toplumdaki hakim üretim biçimini temel almakla birlikte, toplum - kurum ve birey soyutlama düzeylerine göre, kültürel - ideolojik anlamların belirleyici nitelik kazanabileceğini belirten yorumlardan çıkarsanabilir. Örneğin, Kandiyoti (1984), sosyo - ekonomik ilişkiler sisteminin dönüşümünde, aile kurumunun biçimsel benzerliğinin sürdüğü durumlarda ortaya çıkan işlev ve anlam değişikliklerine işaret etmekte ve eski aile yapılarının sosyal değişmedeki sorunlara yeni çözümler getirebilme gücüne değinmektedir. Böyle bir yaklaşım açısından, ailenin geçim stratejisine ve kaynak kullanımına daha duyarlı müdahaleler düşünülebilecektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kanımızca, buraya kadar değinilen konular çerçevesinde, sosyal ilişkilerdeki dönüşümlerin sosyal psikolojik bir yaklaşımla kavramsallaştırılmasında ve siyasaların oluşturulmasında iki tür soru yararlı olabilir:

1) Kapitalistleşmekte olan bir toplumda, işbölümü ve sınıflararası ilişkiler, mülkiyet biçimi, kültürel gelişmelerden yararlanabilme olanakları, bireylerin yetenek ve kişiliklerini gerçekleştirebilmelerinde, üretim ve yaşamla olan ilişkilerini kontrol edebilmelerinde nasıl rol oynamaktadır? Birbiriyle iç içe olan bu ilişkilerin yapısı farklı zamanlarda nasıl yansımaktadır? ilişkiler toplum, kurum ve birey olarak soyutlandığında hangi uyum ve çelişkiler belirleyici ağırlık kazanmaktadır? Bu sorular, sosyal değişmenin kavramsallaştırılmasında hangi sorunların ve konuların, hangi sayıltı, yöntem ve tekniklerle gündeme getirileceğine dikkat çekmektedir.

2) Sosyal ilişkilerdeki dönüşümün yol açtığı sorunlar nasıl çözümlenebilir? Ve günümüzde sosyal psikolojide yaşanan krizden nasıl çıkılabilir, Birbirini tamamlayan bu sorular ise, toplumda uygulamaya ilişkin açıklama ve öneriler geliştirilirken, bilimcilerle plancıların toplumsal sorunlardan yabancılaşmamasını sağlayacak sorudur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KAYNAKLAR

ABADAN — UNAT, N. (1982) **The effect of international labor migration on women's roles : the Turkish case.** Ç. Kağıtçıbaşı (Der.) **Sex Roles, Family and Community in Turkey** (kitabında) Bloomington : Indiana University.

ARCHIBALD, P. W. (1978) **Social Psychology as Political Economy.** Toronto : Mc Graw-Hill Ryerson Limited.

ARMISTEAD, N. (1974) **Reconstructing Social Psychology.** London : Penguin Books Ltd.

ATAUZ, S. (1978) **Köyden Kente Göç ve Kentlileşme Olgusuna Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım.** Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

BOUTILIER, R.G., ROED., C.J. ve SVENDSEN, A. (1980) **Crises in the two social psychologies: a critical comparison. Social Psychology Quarterly, 43,** 5 - 17.

ÇİTÇİ, O. (1979) Türk kamu yönetiminde kadın görevliler. N. Abadan - Unat (Der.) **Türk Toplumunda Kadın** (kitabında) Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

DUBEN, A. (1982) **The significance of family and kinship in urban Turkey.** Ç. Kağıtçıbaşı (Der.) **Sex Roles, Family and Community in Turkey** (kitabında) Bloomington: Indiana University Turkish Studies.

ERGİL, G. (1979) Üç beş yıllık kalkınma planlarında kadınlara ilişkin siyasalar ve dolaylı sonuçları. N. Abadan - Unat (Der.) **Türk Toplumunda Kadın** (kitabında) Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

ERKUT, S. (1982) Dualism in values toward education of Turkish women. Ç. Kağıtçıbaşı (Der.) **Sex Roles, Family and Community in Turkey** (kitabında) Bloomington: Indiana University Turkish Studies.

GERGEN, K. J. (1976) Social psychology as history. L.H. Strickland, F.E. Aboud ve K.J. Gergen (Der.) **Social Psychology in Transition** (kitabında) New York: Academic Press.

GERGEN, K.J. (1980) Towards intellectual audacity in social psychology. R. Gilmour ve S. Duck (Der.) **The Development of Social Psychology** (kitabında) New York: Academic Press.

GİTMEZ, A.S. (1983) **Yurt Dışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler.** İstanbul: Alan Yayıncılık.

HEPER, M. (1982) The plight of urban migrants: Dynamics of service procurement in a squatter area. Ç. Kağıtçıbaşı (Der.) **Sex Roles, Family and Community in Turkey** (kitabında) Bloomington: Indiana University Turkish Studies.

HOUSE, J.S. (1977) Three faces of social psychology. **Sociometry, 40,** 161 - 177.

KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1972) **Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları: İzmir Lise Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme.** Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1976) **İnsan ve İnsanlar.** Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1981) **Çocuğun Değeri: Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık.** İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.

KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1982) Old - age security value of children. **Journal of Cross - Cultural Psychology, 13,** 29 - 42.

KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1983) Early childhood education and preschool intervention: Experiences in the world and in Turkey. **Preventing School Failure: The Relationship Between Preschool and Primary Education** (kitabında) IDRC

Yıldız Kitaplığı - https://rantey.org

KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1984) Aile - içi etkileşim ve ilişkiler: Bir aile değişme modeli önerisi. T. Erder (Der.) **Türkiye'de Ailenin Değişimi.** (kitabında) Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1985) Diversity of socialization and social change. J. Berry, P. Dasen ve Sartorius (Der.) **Cultural Psychology and Health** (kitabında) WHO.

KAĞITÇIBAŞI, Ç. (Basımda) Alenation of the outsider: the plight of migrants. **The Turkish Workers in Europe** (kitabında) Bloomington: University of Indiana Turkish Studies.

KAĞITÇIBAŞI, Ç. ve Kansu, A. (1976 - 1977) Cinsiyet rollerinin sosyalleşmesi ve aile dinamiği: Kuşaklararası bir karşılaştırma **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, 4 - 5,** 35 - 49.

KANDİYOTİ, D. (1974) Some social - psychological dimensions of social change in a Turkish village. **The British Journal of Social Psychology, 25,** 47 - 62.

KANDİYOTİ, D. (1979) Kadınlarda pisko - sosyal değişim: Kuşaklararasında bir karşılaştırma. N. Abadan - Unat (Der.) **Türk Toplumunda Kadın** (kitabında) Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

KANDİYOTİ, D. (1982) Urban change and women's roles in Turkey: an overview and evaluation. Ç. Kağıtçıbaşı (Der.) **Sex Roles, Family and Community in Turkey** (kitabında) Bloomington: Indiana University Turkish Studies.

KANDİYOTİ, D. (1984) Aile yapısında değişme ve süreklilik: Karşılaştırmalı bir yaklaşım. T. Erder (Der.) **Türkiyede Ailenin Değişimi** (kitabında) Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

KARPAT, K. (1978) Kentleşme ve İnsan. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

KAZGAN, G. (1979) Türk Ekonomisinde kadınların işgücüne katılması, mesleki dağılımı, eğitim düzeyi ve sosyo - ekonomik statüsü. N. Abadan - Unat (Der.) **Türk Toplumunda Kadın** (kitabında) Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

KIRAY, M. (1964) **Ereğli - Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası.** Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.

KIRAY, M. (1970/1982) Gecekondular. **Toplumbilim Yazıları** (kitabında) Ankara· Gazi Üniversitesi Yayını.

KIRAY, M. (1971) Sosyal değişme ve sosyal bilimler. **Türkiyede Sosyal Araştırmaların Gelişmesi** (kitabında) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

KIRAY, M. (1973/1982) Gecekondu: Az gelişmiş ülkelerde hızla topraktan kopma ve kentle bütünleşememe. **Toplumbilim Yazıları** (kitabında) Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını.

KIRAY, M. (1976/1982) The family of the immigrant worker. **Toplumbilim Yazıları** (kitabında) Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını.

KIRAY, M. (1979) Küçük kasaba kadınları. N. Abadan - Unat (Der.) **Türk Toplumunda Kadın** (kitabında) Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

KONGAR, E. (1972) **İzmir'de Kentsel Aile.** Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

KONGAR, E. (1982) **Türk Toplumbilimcileri I.** İstanbul: Remzi Kitabevi.

KUYAŞ, N. (1982) Female labor power relationships in the urban Turkish Family. Ç. Kağıtçıbaşı (Der.) **Sex Roles, Family and Community in Turkey** (kitabında) Bloomigton: Indiana University Turkish Studies.

Mc GUIRE, W.J. (1980) The development of theory in social psychology. R. Gilmour ve S. Duck (Der.) **The Development of Social Psychology** (kitabında) New York: Academic Press.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

OLSON, E.A. (1982) Duofocal family structure and an alternative model of husband and wife relationship. Ç. Kağıtçıbaşı (Der.) **Sex Roles, Family and Community in Turkey** (kitabında) Bloomington: Indiana University Turkish Studies.

ÖNCÜ, A. (1979) Uzman mesleklerde Türk Kadını. N. Abadan - Unat (Der.) **Türk Toplumunda Kadın** (kitabında) Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

ÖZBAY, F. (1979) Türkiye'de kırsal/kentsel kesimde eğitimin kadınlar üzerine etkisi. N. Abadan - Unat (Der.) **Türk Toplumunda Kadın** (kitabında) Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

ÖZBAY, F. (1984) Kırsal kesimde toplumsal ve ekonomik yapı değişmelerinin aile işlevlerine yansıması. T. Erder (Der.) **Türkiye'de Ailenin Değişimi** (kitabında) Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

PEPITONE, A. (1981) Lessons from the history of social psychology. **American Psychologist, 36,** 972 - 989.

SAHAKIAN, W.S. (1974) **Systematic Social Psychology.** New York: Chandler Publishing Company.

SENCER, Y. (1979) **Türkiye'de Kentlileşme.** Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.

SEVE, L. (1978) **Man in Marxist Theory and the Psychology of Personality.** Sussex: The Harvester Press.

STRYKER, S. (1977) Developments in «Two social psychologies» toward an application of mutual relevance. **Sociometry, 40,** 145 - 160.

ŞENYAPILI, T. (1979) Metropol bölgelerin yeni bir öğesi gecekondu kadını. N. Abadan - Unat (Der.) **Türk Toplumunda Kadın** (kitabında) Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

ŞENYAPILI, T. (1982) Economic change and the gecekondu family. Ç. Kağıtçıbaşı (Der.) **Sex Roles, Family and Community in Turkey** (kitabında) Bloomington: Indiana University Turkish Studies.

TEKELİ, İ. (1977) Çevre ülkelerinde toplumsal bilimlerin ideolojik sorunları. S. Karabaş ve Y. Yeşilçay (Der.) **Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler.** Ankara: ODTÜ Türk Halkbilimi Topluluğu Yayınları.

TEKELİ, İ. (1980) **Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar.** Ankara: Mimarlar Odası Yayını.

TEKELİ, İ. (1982a) Türkiye'de kentleşmenin kavranma dinamiği üzerine. **Türkiye'de Kentleşme Yazıları.** Ankara: Turhan Kitabevi.

TEKELİ, İ. (1982b) Türkiye'de tarımsal mekanizasyonun yarattığı yapısal dönüşümler ve kırdan kopuş süreci. **Türkiye'de Kentleşme Yazıları.** Ankara: Turhan Kitabevi.

TEKELİ, Ş. (1982) **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, İstanbul:** Birikim.

TEKELİ, Ş. (1985) Türkiye'de feminizm. **Yapıt, 9,** 48 - 66.

TİMUR, S. (1972) **Türkiye'de Aile Yapısı.** Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını.

WESTLAND, G. (1978) **Current Crises on Psychology.** London: Heinemann Educational Books Ltd.

YASA, İ. (1979) **Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme.** Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 41 - 51.

Türkiye'de Yapılan Psikoloji Araştırmaları Üzerine Bir İnceleme

*Doç. Dr. Nuri Bilgin**

Bir ülkede belirli bir bilimin panoramasının çizilmesi, o ülkede söz konusu bilim çerçevesinde yapılan yayınları, araştırma ve incelemeleri değerlendirmekle mümkündür. Bu görüş, bir kişi veya grup ile bu kişi veya grubun yaptıkları arasında bir devamlılık bulunduğu ve öznenin, yaptığı işte, ürettiği ürünlerde yansıdığı düşüncesine dayanmaktadır. Bu tür bir çalışmadan elde edilecek sonuçlarla, bir bilim dalının geçmiş ve güncel durumu hakkında bilgi sağlamanın yanısıra, geleceğine ilişkin bazı çıkarsamaları da olanaklı kılması beklenebilir. Yayın ve araştırmaların incelenmesi, bilimin adamlarının ve araştırmacıların problem alanları, bilimsel kaygıları, kullandıkları yöntem ve teknikler, kuramsal yaklaşım ve modeller konusunda ışık tutucu bilgiler sağlayacaktır.

Başlangıç dönemine ilişkin sistematik araştırmaların bulunmayışı, Türkiye.de psikolojinin gelişim sürecinin bütünüyle kavranmasını güçleştirmektedir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da Wundt, Fechner, Brentano ve Main de Biran gibi öncülerle bağımsız bir bilim alanı halinde ortaya çıkmadan önce psikolojinin, genel bilim tarihinde felsefeye bağlı olduğunu ve bazı felsefe akımları içinde önemli bir yer tuttuğunu biliyoruz. Türkiye'de psikolojinin gelişimi, buna benzer bir durum göstermektedir. Nitekim ilk «psikolojik» yazı ve düşünceler, Osmanlı aydınlarınca benimsenen değişik felsefi ve politik akımlar içerisinde dağınık bir şe-

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü

Ücretsiz E-Kitap Arşivi - https://kantey.org

kilde bulunmaktadır. O dönemin günümüzle bağlarını kurmak, özellikle Tanzimattan sonraki yıllarda ortaya çıkan ve psikolojiyle uzak veya yakın ilgisi bulunan çeşitli düşünce akımlarını, yayınları ve kurumları inceden inceye gözden geçirerek geniş bir arşiv çalışması yapmak gerekmektedir. Türkiye'de psikolojinin tarihi daha düne kadar yaşamakta olan insanların, bir başka deyişle yakın geçmişin tarihidir. Ancak kimin, nerede, neyin arkasından veya neyle birlikte, kiminle ya da kime karşı psikoloji alanında ne yaptığı konusunda bilgimiz eksiktir. Psikolojinin gelişiminin sosyal kurumlar ve günlük hayat çerçevesinde beliren değişikliklerle ilişkisi kurulmamıştır. Araştırmacı, öğretici veya pratisyen niteliğindeki psikologları etkileyen düşünce akımları, kuramsal model ve yaklaşımlar, yönlendirici temel fikirler, diğer bilim dallarının mensuplarıyla etkileşimleri, hangi mekanizmalar içinde ürettikleri incelenmemiştir. Kabul etmek gerekir ki bu tür sorunların cevabının verilmesi, psikologun alanına ilişkin bilincinin ve mesleki kimliğinin oluşması bakımından son derece önemlidir.

Belirli bir toplumda bilimsel bilginin üretimi çeşitli mekanizmalar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu mekanizmaların en önemlilerinden birisi «sosyo - kültürel devre» kavramıyla Moles (1972) tarafından betimlenmiştir. Sosyo kültürel devre, genelde kültür ürünlerinin dolanım şemasının bir ifadesidir. Bu şema, az çok değiştirilerek bilimsel bilginin dolanımı konusunda da uygulanabilmektedir. Buna göre yaratıcı veya üretici durumundaki **bilim adamı** veya **araştırmacı** bir **mikro - çevrede** yeralmakta ve entellektüel ürünü gerçekleştirmektedir. Üretilen düşünce ve bilgiler «sosyo kültürel tablo» denilen bir depoda toplanmakta ve **kitle iletişim araçları** ve bilimsel bilgiyi yayma araçları buradan beslenerek, yaratıcınnı da içinde yeraldığı **makro - çevreyi** sulamaktadır. Böylece yaratıcı, sosyo - kültürel tablo, **iletişim - yayın araçları** ve makro çevre birbirine bağlanarak kapalı bir devre oluşturmaktadır. Devre, yaratıcının imgesel etkinliği, teknik ve pratik uygulamalar ile diğer kanallardan (sosyal değerler, tarihsel olaylar) dış dünyaya açılmaktadır. Yaratıcı ile yarattığı ürünün nitelikleri büyük ölçüde sosyo kültürel devrenin ögelerine bağlı kalmaktadır: toplumda mevcut kültürel çerçeve, repertuvar ve mesajlar, sosyal olgu ve olaylar, sorunlar, daha önce gerçekleştirilmiş araştırma ve buluşlar, teknik ve pratik uygulamalar, beklenti ve değer sistemleri, toplumun belleği, yaratıcının bilinç alanı, yayın kanalları, sosyal politikalar potansiyel etki kaynakları olarak anılabilir. Yaratıcı ve entellektüeller «yeni ikirlerini gerçekten de zihinlerdeki mevcut fikirlerden, yani kültürlerinden hareketle elde ediyorlarsa, bu kültürün, onların yakın çevresinden, uzmanlaşmış dergileri okumalarından, bilimsel filmleri görmekten, uzman arkadaşlarının konferans ve derslerinden, kısacası ken-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahleyorg

di kendine yeterli ve kapalı bir kültürel çevrede yaşamaktan» kaynaklandığı iddiası ve inancını taşımaktadır. «Kitleden tamamen kopukmuşçasına kendi kendileri hakkında geliştirdikleri bu düşünce, oldukça yapaydır. Radyo yayın kanallarının dinlenmesi ve büyük basının etkisi konusunda C. W. Williams, Lazarsfeld ve Berelson'un yaptıkları incelemelere ve anketlere benzeyen tüm araştırmalar, modern entellektüelin yaşadığı çevreden asla soyutlanmadığını gösterir. Ayrıca yaratıcılar ile entellektüeller arasında önemli bir ölçüde kesişme varsa da çakışma yoktur: günlük küçük olayların sürekli bir yaratma işlevi vardır ve bunların tekil önemlerinin azlığı günlük olayların çok biçimli oluşu tarafından ödünlenmektedir» (Moles, s. 77). Araştırıcıların zihinsel yapısı, yaşadığı çevre tarafından etkilenmekte, koşullandırılmaktadır. Yaratılan ürünler ve bilimsel ve teknik deneyimler bütünü olarak kültür, olgusal alan tarafından beslenmektedir. Zihinsel mekanizmalarımızda bir süreklilik vardır. «Bilim adamı, her günün dünyasına ve mesajlar logosferine, sadece teknik uygulamaları meşrulaştırılmış kanallarla değil, düşüncenin alt yapılarının bütünü vasıtasıyla da bağlıdır ve bu, bilimsel düşüncenin bir tür psikanalizine konu olabilir.. İnsan ölçüsünde doğa sıçrama yapmamaktadır ve zihin de böyledir. Buna bağlı olarak fildişi kule yoktur, entellektüel yaratıcı, üretici ile bunların beden ve zihnini besleyen çevre arasında kesin sınırlar yoktur» (s. 81).

«Yaratıcılık, zihnin bilinç alanındaki ögeleri, orijinal ve herhangi bir olgusal alanda işlevlere yol açacak bir biçimde yeniden düzenleme yeteneğidir. Burada duyumlar ve kültürel atomlardan oluşan bir **bilinç alanı** ve bize mesajların ulaştığı çevreyi ifade eden olgusal alan var». Yaratıcılığın bu tanımı, yaratıcının içinde yeraldığı ortamın önemini açıkça belirtmektedir. Bilimsel bilginin üretimi ile üretildiği bağların özellikleri arasında bir ilişkinin varlığı oldukça yaygın kabul gören bir anlayıştır. Türkiye'de psikoloji alanında yapılan çalışmalar bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu amaçla psikoloji alanında şimdiye dek yapılan yayınları incelemekle işe başlayacağım.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, ekonomik ve politik hayatta, Tazminat' la birlikte başladığı kabul edilen batı etkisi, sosyal bilimler alanında da görülmektedir. Toplum ve bireyi konu alan çeşitli bilim dalları 19. yüzyılın ortalarından itibaren açık bir şekilde, Osmanlı aydınları arasında temsilciler bularak yayılmaya başlamıştır. Özellikle I. Meşrutiyet Dönemi'nde, aydınlar arasında bazıları, bizzat psikoloji telif ve çeviri yazılarıyla, diğer bazılarıysa psikolojik konuların da yer aldığı felsefi, edebi ve politik yazılarıyla dikkati çekmektedir. Psikolojinin, bilimsel çerçevede yapılan tartışmalar kadar, uzun polemiklere de konu olduğu bu dönemde, otonom bir bilgi alanı olduğunu söylemek ve onu belirli birkaç isme bağlamak

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://manley.org

zordur. Çeşitli kiişler ve gruplar, bu başlangıç döneminde, önem derecesini kestirmenin güç olduğu değişik rollerde görülmektedir.

1868'de kurulan Darülfün'un hocalarından ve batılılaşma hareketinin ilk önderlerinden Hoca Tahsin (1812 - 1880), psikolojinin Türkiye'deki isim babası ve «Ilm-i Ahval-i Ruh» adlı yapıtı batı tarzı ilk psikoloji kitabı olarak kabul edilmektedir. Aynı dönemde Yusuf Kemal, Sırrı Giridi Paşa, Muallim Rıfat Bey ve daha sonraki yıllarda Ahmet Hilmi, Mehmet Ali Avni daha çok felsefi esaslı ve skolastik izler taşıyan kitaplar yazmışlardır.

I. ve II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı aydınlarının sosyal bilimlere yönelişinde, sosyal, politik ve ekonomik sorunların artması önemli bir leitmotiv olmuştur. Nitekim psikolojik görüşlere ve çalışmalara ilgi duyanlar arasında, politika ve devlet adamlarının, gazeteci ve yazarların bulunması, bunu destekleyen olgulardandır. Bugün çoğunu, sadece edebi kişilikleri ve yazılarıyla tanıdığımız pek çok osmanlı aydını, çok yönlü bir formasyon ve kişilik içinde görünmektedirler. Örneğin, Ahmet Mithat, Ahmet Şuayip, Baha Tevfik, Abdullah Cevat Karlıdağ ve Hüseyin Cahit gibi aydınların psikolojik nitelikli hem telif yazılar/kitaplar yazdıklarını, hem de çeviriler yaptıklarını görmekteyiz (Bilgin, 1983).

Hoca Tahsin'den sonra psikolojiyle doğrudan ilgili görünen kişiler arasında Mustafa Satı (Sâtı - El Husri)yi zikretmek gerek. Üsküp'te çıkan Yeni Mektep adlı dergide öğrenci yetenekleri ve zeka konusunda yazıları yayınlanmış ve yetenek testlerini bizde, belki de ilk uygulayan kişi olmuştur. Bir ara İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'nu yöneten ve «Harp» ve «İçtihat» dergilerinde eğitim ve psikoloji konusunda yazmaya devam eden M. Satı, yazılarında Th. Ribot, A. Binet, W. James gibi, zamanın önemli psikologlarının görüşlerini işlemiştir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk düşünce hayatında bazı akımların kaybolarak yenilerinin çıkması doğaldı. Örneğin, Prens Sabahattin'in «Mesleki İçtimai»si sönerken bir grup aydın «Dergah» dergisi etrafında pragmatist ve Bergson'cu görüşlerle ortaya çıkmıştır. Bugün Türkiye'de psikolojinin büyük ismi olarak tanıdığımız Mustafa Şekip Tunç (1883-1953) bunlar arasında bulunmaktadır. Mustafa Şekip Tunç, çok sayıda telif ve çeviri psikoloji yazıları ve üniversite hocalığının dışında, o yıllarda, psikolojinin bir bilim olarak kendine düşen yeri kazanmasında büyük çabalar harcamıştır.

1928 öncesi eski harflerle basılmış psikoloji yayınlarında adına rastladığımız başka yazarlar daha var (Bilgin, 1983). Bu dönemin psikoloji yazılarında, genelde felsefi ve teolojik nitelikli bir ruh kavramından kurtulunamadığı görülmektedir. Psikoloji alanında çevirileri yapılan ve refe-

Sorgusuz PDF Kitap Arşivi - https://kantep.org

rans alınan batılı yazarlar arasında Le Bon, James, Dewey, Ribot, Bergson, Binet, Ebbinghaus, Fouillée, Fousgrive, Büchner, Bourget, Boutroux, Boirac, Guyau, Höffding, Rousseau ve Compayre sayılabilir. Bu yazarların tümü doğrudan psikolog değildir. Listeye kısaca göz atarsak, insan ve toplum sorunları konusunda psikolojik bilgileri de kullanan bir tür fikir adamlarının çoğunluk olduğu görülür. Esasen bunlarla ilgilenen Osmanlı aydınlarının büyük çoğunluğu, bugünkü anlamda bir bilim adamı ya da psikolog değildirler. Psikolojiye ilgileri büyük ölçüde imparatorluğun giderek artan sorunlarına değişik çözüm yolları aramaktan kaynaklanan ve zaman zaman devletin yönetim mekanizmalarında ve entellektüel hayatında etkin roller oynayan kişilerdir. Aralarında çeşitli örgütlerin kurucuları, liderleri ya da etkin kişileri çeşitli fikir adamlarının temsilcileri vardır. Tüm bu özellikleri dolayısıyla birer «şahsiyet» olarak nitelendirilebilirler. Modern zamanların uzman psikologunun teknokrat imgesi, bu kişilerin imgesiyle taban tabana zıttır. Ortaya konan ürünlerde kalıp yargıları, bazı reçete sözler, etnik sosyal öğütler, bağlanılan görüşlerin suyunda yorumlar ve spekülatif düşünceler sıkça görülmektedir.

Psikoloji alanında, Cumhuriyet ve özellikle harf devrimi sonrasında görülen durum, 1930'lu yılların ortalarına kadar fazla bir değişiklik göstermemektedir. Bu olgu, gerek daha önceki dönemde gördüğümüz kişilerin, bu dönemde de etkinliklerini sürdürmesine, gerekse Cumhuriyetle başlayan eğitim öğretim kurumlarının henüz varlıklarını hissettirememiş olmasına bağlanabilir. Ortaya konan yayınların bir kısmı eski harflerle yazılı bazı yazıların, yeni harflerle yazılmış kopyaları olarak nitelendirilebilir. Bu dönem esas olarak bir geçiş dönemidir.

Bundan sonraki dönem, psikoloji araştırmalarının ve öğretim hizmetlerinin, artık İstanbul ve Ankara Üniversiteleri çerçevesinde yürütüldüğü dönemdir. Makro düzeyde toplumsal sorunlara bir çare bulmak yerine, özde, lise felsefe grubu öğretmenlerine psikolojik bir formasyon verilmesi hedeflenmiştir. Ancak psikoloji yayınlarının incelenmesi, yine bu dönemde bir önceki dönemin etkilerinin tamamen silinmediğini, buna karşılık araştırmaya yönelik çabaların giderek arttığını göstermektedir.

1960'lardan itibaren Türkiye'de psikologun uzman niteliği kazanmaya yönelmesini ve daha yakın yıllarda da bir meslek adamı olarak belirmesini yansıtan yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem, psikolojide «uzmanlaşma» ya da «meslekleşme» dönemi olarak adlandırılabilir.

PSİKOLOJİ ARAŞTIRMALARI VE NİTELİKLERİ

Buraya kadar yukarıda belirttiğimiz gözlemler, Türkiye'de Psikolojinin gelişim aşamalarını, psikolojiyle uğraşan kişilerin özelliklerini ve top-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

lumumuzun entellektüel ve kültürel bağlamının bazı çizgilerini ortaya koymaktadır. Şimdi daha dar bir çerçevede psikoloji alanında yapılan araştırmaları değerlendirmeye çalışalım.

Bu amaçla yürüttüğüm çalışmada, başlangıcından bugüne dek yapılmış ve yayına dönüşmüş araştırmalar ve yakın yıllarda yapılıp henüz yayınlanmamış çalışmalar —imkanlar ölçüsünde— taranarak bir örneklem saptanmıştır. Bunun sonucunda irili - ufaklı, önemli veya önemsiz çeşitli araştırmalardan oluşan 500 civarında araştırma ortaya çıkmıştır. Bu sayının Türkiye'de yapılan araştırmaların tümünü kapsamayacağı açıktır. Ayrıca kapsadığı tüm araştırmaların, aynı bilimsel nitelikte ve yeterlilikte olmadığını, bazılarının «araştırma» olarak nitelendirilmesinin «tartışma» götüreceğini, dolayısıyla üzerinde istatistiksel kesin sonuçlara varılmaması gereken ve subjektif yanlar taşıyabilecek bir örneklem olduğunu baştan kabul etmek gerekir. Ancak, daha iyisinin yapılamadığı sürece bu tür çalışmaların ışık tutucu olduğu inancındayım.

İncelememe ilişkin sınırlılıkları böylece belirttikten sonra, saptanan örneklemin çeşitli bakımlardan değerlendirilmesinden çıkan bazı sonuçları ortaya koyalım

Araştırmalar, daha önceki bir çalışmada uyguladığımız sınıflandırma sistemine (Bilgin, 1979) uygun gruplandırıldığında, psikoloji alt uzlanım alanlarına göre farklılaşan bazı özellikler ayırdedilebilmektedir;

1) **Klinik Psikoloji ve/veya Psikopatoloji** alanında başlangıçtan bugüne kadar yaklaşık 150 araştırma yapıldığı ve bunun 1/3'ünün son altı yıllık döneme (1978 ve sonrası) ait olduğu görülüyor. Bu araştırmalar yöntem bakımından farklılıklar gösteriyor. Vak'a incelemesi, arşiv araştırması ve problem tarama tekniklerinin kullanıldığı araştırmalar, bu grubun büyük çoğunluğunu oluşturuyor. Araştırmalarda ağırlıklı olarak incelenen sorunlar ve başat konular birkaç grupta toplanabilir;

a. Klinik ölçme ve test uygulamaları, çeşitli tanı ve tedavi tekniklerinin dennemesi.

b. Kliniklerde yatan veya başvuran kiişlere ilişkin incelemeler.

c. Çeşitli davranış bozukluklarının (nevrozlar, alkolizm, uyuşturucu kullanma, suçluluk, zeka geriliği, saldırganlık, uyumsuzluk) incelenmesi.

d. Çeşitli toplum kesimlerinde (belirli bir köy, geleneksel/kırsal kesim, kentsel kesim, endüstri ortamı, vb.) problem taramaları.

e. Farklı özellikte kişilerin veya grupların belirli bir uyarana (olay, kimyasal uyaran) tepkileri.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

2) **Sosyal Psikoloji** alanında yapılan araştırma sayısı yaklaşık 130'dur ve bunun 1/3'ünden biraz fazlası 1978'den sonra yapılmıştır. Araştırmaların daha çok alan araştırması, monografi, içerik ve arşiv analizi teknikleriyle yürütüldüğü görülmektedir. İşleniş sıklığına göre en ağırlıklı konular şu şekildedir;

a. Tutumlar, kalıp yargılar, inanç ve değerler
b. Modernleşme, sosyal değişme, kültür değişmesi
c. İletişim olguları
d. Özel gruplar veya sosyal kesimler

Bunların yanısıra çevre psikolojisinin ilgi alanına giren konular ile temel psikolojik olgu ve süreçleri (algı, bellek, kişilik) sosyal psikolojik açıdan inceleyen çalışmalar bulunmaktadır.

3) **Endüstriyel ve Örgütsel Psikoloji** araştırmalarının sosyal psikoloji çerçevesinde toplanması belki de daha uygun olmakla birlikte, incelememizde ayrı bir grup olarak ele alınması düşünülmüştür. Bu grupta yer alabilecek türden yaklaşık 50 kadar araştırma saptanmıştır. Bu sayının yarısından biraz azı son yıllarda (1978 sonrası) gerçekleştirilmiştir. Araştırmalar, genelde alan araştırması türündedir. Endüstri ortamı ve etkileri, çalışma hayatı ve çalışanlar, örgütler ve örgütsel davranış, iş motivasyonları, liderlik ve örgüt yönetimi, örgütsel iklim ve iş doyumu, reklamlar ve pazarlama olguları en çok işlenen konuları oluşturmaktadır.

4) **Gelişim Psikolojisi** alanıyla tamamen veya az çok ilgili 60 civarında araştırma bulunmaktadır. Bunların yarıya yakını 1978 sonrasına aittir. Bu alanda da alan araştırması, gözlem ve görüşme tekniklerinin sıkça kullanıldığı görülmektedir. İncelenen konular arasında en çok ele alınanlar sırasıyla şu şekilde belirmektedir;

a. Ergenlik ve ergenlik sorunları
b. Çocukluk (bebeklik, okul öncesi yaş çocukları, ilkokul çağı) ve çocuklar
c. Çeşitli gelişim süreçleri
d. Ailenin, ana babanın ve çevrenin çocuğa etkileri, tutumları
e. Sorunlu çocuklar, çocuk sorunları, çocuk suçluluğu

5) **Deneysel ve Fizyolojik Psikoloji** ile zeka ve zihinsel yetenekleri kapsayan alanda yapılan araştırmalar yaklaşık 35 civarındadır. Bunların 1/3 kadarı son altı yıllık dönemde yapılmıştır. Labortuvar ortamında deneysel yöntemlerle yapılan araştırma sayısı oldukça azdır. Araştırmaların çoğu çeşitli zeka ve yetenek testlerinin belirli bir gruba uygulanması ni-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

teliğindedir. Bunun yanısıra öğrenme, algı ve bellek gibi zihinsel süreçlerin de belirli bir oranda ele alındığı görülmektedir.

6) **Uygulamalı Psikoloji** alanında yaklaşık 50 araştırma bulunmaktadır. Bunların da yarıya yakını, 1978 sonrasında yapılmıştır. Araştırmalarda genel olarak test uygulamaları, arşiv ve istatistik veri analizleri kullanılmaktadır. Araştırılan konular arasında sık işlenenler sırasıyla şu şekilde belirtilebilir;

a. Okullarda yetenek ve başarı
b. Meslek seçimi ve öğrenci seçme
c. İlgi envanterleri ve yetenek testleri
d. Rehberlik ve psikolojik danışma
e. Özel eğitim, sorunlu çocukların eğitimi
f. Spor psikolojisi

7) **Bireysel Farklar** alanında yapılmış araştırmaların sayısı oldukça azdır: toplam 11 araştırma. Ancak, psikoloji alt uzlanım alanlarında dengeli sayıda araştırma yapma gereği bulunmadığı gibi, alanların ayrımı hem subjektif esaslara dayanmakta ve hem de birbirinden kesin net sınırlarla farklılaşmamaktadır. Farklar psikolojisi alanında yapılan araştırmalar;

a. Kişilik ve karakter özellikleri
b. Kişilik özellikleri ile çeşitli psikolojik süreçler arası ilişkiler
c. Yüz ifadeleri
d. Kişilik testlerinin uygulanması ve uyarlanması çalışmaları gibi konuları kucaklamaktadır.

Psikoloji alanlarından herbiriyle ilgili olarak başat konuların ya da en çok üzerinde durulan sorunların saptanması senkronik bir panorama içinde sunulmuştur. Diakronik bir yaklaşımla bakıldığında konuların zaman içinde değişitiği gözlenmektedir. Genel olarak yayınlar üzerinde yaptığımız bir çalışmada onar yıllık beş ayrı dönemde psikologların üzerinde uğraştıkları, düşündükleri veya yazdıkları konuları yansıtan anahtar sözcüklerin farklılaştığı görülmektedir. Her bilim alanında olduğu gibi psikolojide de bu tür farklılıkların olması, kanımca toplumsal değişmeye ve taleplere cevap vermeye çalışan sağlıklı bir gelişimin işaretidir. Bu, moda olgusunun bilimde yansıması olarak da değerlendirilebilir. Poincare'nin bir benzetmesi var: Bilimsel dünyayı keşfe çıkan araştırmacılar, kapalı (kilitli) pek çok kapısı olan terkedilmiş bir binanın araştırılmasına benzer bir yol izlerler. Birisi bir kapıyı açar veya kırarsa, hepsi birlikte odaya dolup odayı incelerler. Birşey olmadığına veya herşeyi gördüklerine inandıkları zaman bu odayı terkederler. Esasen dünyada, bilimsel periyodiklerin düzenli bir şekilde yapılan analizleri bu tür modaların varlığını gös-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahley.org

teriyor. Moles (1957), bilimsel modaların tamamen olumsuz olmadığını belirli bir konuda derinleşmeyi ve yoğunlaşmayı sağladığını, ayrıca bilimsel çalışma ile talep arası bağların kurulmasına da yarayabileceğini öne sürmektedir. Ancak psikolojinin toplumumuzdaki gelişiminde akademik çalışmalar ile sosyal sorunlar arası bağın gücü oldukça tartışmalı.

Psikoloji araştırmalarının, kongrede dikkate alınması dilenen ölçütler açısından değerlendirilmesi bu konuya bağlanabilir. Psikoloji araştırmalarının toplumsal - ekonomik yapı değişmeleriyle ilgisi, değişmeye duyarlılığı, kalkınmaya ve sorun çözmeye yönelik öneriler üretme kapasitesi, şu tür bir ölçekte değerlendirilebilir

○ Yok, çok zayıf
\+ Biraz, dolaylı
\+ + Oldukça
\+ + + Genelde, güçlü

Bu ölçek üzerinde psikoloji araştırmaları, alt uzlanım alanlarına göre farklı değerdedirler. Bu değer, kanımca endüstriyel ve örgütsel psikoloji, sosyal psikoloji ve uygulamalı psikoloji alanlarında nispeten daha yüksektir. Genelde psikoloji araştırmaları için ortalama ölçek değerinin (+ +) olduğu kanaatindeyim. Araştırmaların çoğu, en azından dolaylı bir şekilde ve zımnen, günlük yaşamda karşılaşılan sosyal sorunlarla ilgilidir. Bu sorunlar, psikoloji alanlarının çoğu için, bu alanların özü gereği mikro ölçekli sorunlardır. Araştırma konuları, sosyal değişmenin çeşitli alanlarında yol açtığı sorunlar ya da yeni durumlarla yakından ilgilidir: aile yapısı, eğitim sistemi iş ve çalışma hayatı, bireylerarası ilişkiler, göç olayları, çevre ve yerleşim olguları planında meydana gelen değişiklikler ya doğrudan doğruya ya da yol açtığı sorunlar dolayısıyla araştırmalara konu olmaktadır. Kuşkusuz, sorunların ortaya çıkış anı ile bu sorunlara eğilen araştırmaların başlama anı arasında bir çakışma yoktur. Bu belki de Moscovici'nin (1981) işaret ettiği genel bir durumdur. Bir bilim dalının doğması için, olguların varlığı yetmez. Olgular çok uzun zamandan beri var olabilir ve hatta bazı kişilerin merakını da uyandırabilir. Ama, olguların bir bilim dalı çerçevesinde ele alınması için, çözülmesi zorunlu, uyku kaçıran bir sorun haline gelmesi gerekmektedir. Sosyal bilimler alanındaki araştırmaların, olguların belirmesinden daha sonra ele alınması, eş veya yakın zamanlı bir bağlantının kurulamaması bu düşünce çerçevesinde açıklanabilir.

Üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da, Türkiye ve benzeri ülkelerde bilim adamlarının ve araştırmacıların oluşturduğu mikro - grupların özellikleridir. Bu mikro grupların üyeleri, en azından psikoloji için çoğu kez bir batı ülkesinde formasyon almış veya deneyim kazanmış ve

Üretilen Bir Kitap Yazılım - Atipsiyrankey.org

dolayısıyla referans gruplarını dışarda bulan kişilerdir. Bilimin evrenselliği, bunun gerekliliğini ya da «olması gereken» bir durum olduğunu düşündürebilir.

Ancak, toplumumuz açısından tartışılması gereken bazı sonuçlara yol açabileceğini düşünmek gerekir. Bu tür bir durum, ortak bir terminoloji kullanma, araştırmalararası eşgüdümü sağlama, yeniliklerden haberdar olma, «Amerikayı yeniden keşfetmeme» ve benzeri pekçok olumlu katkıları yanısıra, ülkeye özgü sorunsalların geliştirilmesi planında engelleyici olmaktadır. Dışa bağımlılık giderek büyümekte ve batıda yapılan araştırmaların taklidi, uygulaması, tekrarı, sağlaması, karşılaştırılması, uyarlanması türünden araştırma etkinlikleri ağırlık kazanmaktadır. Araştırmacıların en azından başlangıçtaki güvensizliklerinin, kendilerini ve yaptıklarını dış deferans gruplarına göre doğrulama ve meşrulaştırma ihtiyacına yol açması söz konusu olabilir. Bu da bir tür konformimzme gömülme olgusudur ki, uzun dönemde yaratıcılığı engelleyen ve mutlaka aşılması gereken bir eğilim olduğu inancındayım. En azından toplumumuza ve insanlarına özgü bazı olaylarda aktarmacılığın, bilimsel bilgi birikimine katkı sağlamayacağı açıktır. Burada tartışma konusu olan bilimin evrenselliği olmadığı gibi, ülkelere özgü bilimlerin varolduğu şeklindeki basit iddialar da değil. Psikoloji tarihi, ülkelere özgü psikolojiler olmadığını gösteriyor: algı - bellek ilişkileri, çocuk gelişimi, tutum davranış ilişkileri, öğrenme süreçleri... tüm dünya ülkeleri için temel psikolojik araştırma konuları; ancak Avrupaya işçi göçü ve uyum sorunları, gecekondulu kentleşme sorunları, azelişmişlikle ilgili insan sorunları, modernleşme gibi konuların batı toplumları açısından önemi azdır. Bunların yol açtığı araştırmaların, toplumumuzun ihtiyacına cevap verecek düzeyde olması beklenemez. Konuların öneminin, toplumsal sonuçlarının ve doğurgularının (implication) ülkelere göre değişmesinin, bilimin evrenselliğiyle çatışmadığı inancındayım.

KAYNAKLAR

Bilgin, Nuri; **Türk Psikoloji Bibliyografyası,** İzmir, 1979, E. Ü. Sosyal Bilimler Fak. Yay.

Bilgin, Nuri; «Yayınlardan Hareketle Türkiye'de Psikolojinin Gelişim Süreci» **İ. Ulusal Psikoloji Kongresi,** İzmir, 1983, E. Ü. Edebiyat Fak. Yay.

Moles, A. A.; **Kültürün Toplumsal Dinamiği,** Çev: N. Bilgin, İzmir, 1983, E. Ü. Edebiyat Fak. Yay.

Moscovici, S.; **L'Age des Foules,** Fayard, 1981, Paris

Moles, A. A.; **La Création Scientifique,** Rene Kister, Geneve, 1957.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 53 - 60.

Yorum
Sosyal Psikoloji ve Türkiye'de Sosyal Psikolojik Araştırmalar

*Doç. Dr. Ali S. Gitmez**

BİLİM OLARAK PSİKOLOJİ VE SOSYAL PSİKOLOJİ

«Sosyal Psikoloji» oturumunda sunulan üç değerli bildiriden, bu bildirilerin düşündürdüklerinden sözetmeden önce, bir bilim disiplini olarak genelde psikolojinin, özelde de sosyal psikolojinin **farklı** gördüğüm «bilimsel işlev»lerini vurgulamak isterim.

Psikolojinin öbür doğa bilimlerinden farkı, konusunun doğrudan «insan» olması, «insan davranışı» olması. Konu «insan» olunca, araştırmanın sonucunun insanı nasıl etkileyeceği, sonucunda insanın ne olacağı kararı da verilmek zorunda. Bu nedenle, psikolojik çalışmalarda «toplumsal sorumluluk» gerçeği daha bir önem kazanır. Uygulamalı psikologlar da bu gerçekle hep yüzyüzeler. Yansız, değer yargısından arınmış bir salt bilim yapamazlar çoğunluk. Bu gerçeği, içinde, benliğinde duymayan bilim adamı psikolog ya da sosyal bilimci, «dünyanın yedi günahı»ndan enazından birini işler: Ghandi'ye göre dünyanın yedi günahı, «emeksiz zenginlik», «bilinçsiz eğlenme», «yararsız bilgi», «insansız bilim», «ahlâksız ticaret», «özverisiz tapınma» ve «ilkesiz politika». İnsansız bilim olmaz fakat «insan»ın tüm derinliğiyle bulunması gereken bilim de psikoloji ve sosyal psikolojidir. Bu nedenle, psikolojik araştırmaların somut «insan»a, insanın somut gelişimine eğilmesi, yönelmesi zorunlu, kaçınılmaz.

ODTÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

Bu gerçek, bildirilerin üçünde de kendini açığa vurmakta. Bilim adamı, gelişmenin hangi noktasında olursa olsun, psikolojik araştırmalarda, konunun insan yaşamına ilgisine öncelik vermekte; ancak insan sorununa eğilmesi derecesinde bilimi geçerli görmekte Bundan da, bilimi, insana yararı ve onun gelişmesine katkısı odağında değerlendirmekte, sonuçları bu odak ölçeğinde sorgulamakta, yargılamakta. Bildirileri sunanların bu özenleri, bu yararcılıkları, kuşkusuz doğru bir tutum ve «insanca» bir kaygı. Bilim, herşeyden önce insan yaşamına, insan sorunlarına yönelmeli, bu sorunlara çözümler aramalı, insanın gelişmesine katkı getirebilecek konulara ağırlık vermelidir.

Ne var ki, bilimin gelişmesi, bilim üretimi, geliştiren bilgi yaratılması açısından, tam da bu noktada bir sorunla karşıkarşıyayız. Bilim, yalnızca «soruna yönelik», hemen uygulamaya aktarılan, salt pratik bir araç, çare bulan bir anahtar olarak değerlendirilir böyle bir yaklaşımda. Bilimin işlevselliği, yararı, sorunlara çözüm bulmadaki gücünde, değil oysa. Bilimsel bilgi, bir anahtar, bir çözüm üretici çareler listesi değil. Bilim, bir düşünme biçimidir, bir yöntemdir. Çözümler aranırken, bu düşünme biçiminden, bu yöntemden yararlanılır; bu yöntemle varılan bulgular değerlendirilerek çözüme yardımcı olunur. Ama bilimin, yalnız ve ancak pratik çözümler üretme işlevi olduğu, ancak insana yararlı bir sonuç bulma amacına yönelmesi gerektiği, yanlış ve saptırılmış bir işlevdir bence. Bilim insan için olmalı, evet; psikoloji ise, konusu olan insan'ı odağından uzaklaştırmamalı, yine evet. Ama bilimin yalnızca topluma katkıda bulunmak, insan sorununun dışına çıkmamak gibi amacı da, tanımı da olamaz, olmamalı.

En azından iki bildiriden (Acar ve Şahin, Kâğıtçıbaşı) anladığım, «psikolojik araştırmaların ana işlevinin, insan sorununa yönelmek, insanın gelişmesine katkıda bulunmak» olması gerektiği. Çok insanca ama bilimsel anlamda fazla sınırlayıcı, bilimin gelişmesini engelleyici bir yaklaşım bu. Bilimi bir karar alma (policy) aracı olarak görmek, onu başlangıçta kısırlaştırmaktır. Bilim, insan sorunsalına eğilir, işlevi budur; ama salt sorunlarla sınırlı kalamaz, kalmamalı.

Burada, psikolojik araştırmalarda geçerli olan, olması gereken «çok-boyutluluk» konusuna kısaca değinmek isterim. Psikolojik araştırma yaklaşımlarını bir çizgi üzerinde gösterirsek, en kuramsal uçtan, en çok uygulamalı uça doğru uzanan çeşitliliklerle karşılaşırız: 1. Salt bilgi üretenler, **kuramcılar** ve **salt bilimciler;** 2. Salt bilimin ürettiği bilgileri, hemen sonucu görülmeyen «insan» konularıyla **birleştirenler;** 3. **Problem çözücü** bilim üretenler (ki, bilimsel yöntemleri insan konularına uygularlar); 4. İnsan sorunlarına yönelik bilimsel bilgi **derleyenler** (ki bu bilgiler karar vermede, geliştirmede kullanılacak sonuçlara götürür). Görüldüğü gibi, bu

çizgide, salt kuramcı bilim üreticiliğinden, insan sorunlarını araştırmaya uzanan tümden uygulayımcı, sorun - çözücü araştırmalar yer almakta. Bilim, salt günlük sorunlara yönelik kalır, salt çözüm önerici pratikte sıkışırsa, bilimsel bilgi üretilmesi, bilimin gelişmesi beklenemez. Elbette, hemen günlük sorunlara yönelmeyen, doğruyu arama çabası içinde, yaratıcı bilim de gerekir. Bu, «salt bilim» çabasıdır; tüm uygulama ve çözüm bulma kaygılarından uzak, yalnızca «doğru»yu araştıran, bilim üreten bilimdir. Bilimin gelişmesi için önkoşuldur, bilimin zorunlu ögesidir.

Bizim için bir tehlike, bir yanlışlık var bu bağlamda : Büyük toplumsal sancılar geçiren, geçiş aşamasında ya da gelişmekte olan ülkelerde yığınla toplumsal sorun varken, salt bilim için zaman ve kaynak ayıramama tehlikesi bu. Bilim, olayların peşinden koşarak, yalnızca günlük sorunların güncelliğinde kalarak gelişemez. Günlük kaygılarla sorunların dışında, «insan gerçeği»ne zaman ayırmak, çaba harcamak zorunda sosyal bilimci.

Özetle, bildirilerde açık yansımasını bulan «insan yaşamına, toplumsal gerçeğe dönük psikolojik araştırmalar» isteği, bilimin tek amacı, tek çerçevesi olduğu yanılgısına yol açmamalı. Bilimin uygulayımcı işlevinin fazla abartıldığı, bilimsel yaratının arka plana atıldığı görülüyor bu istekte. Bu, en azından eksik bir işlev tanımlamasıdır psikoloji bilimi için.

Bu genel değerlendirmeden sonra, daha çok da «sosyal değişme odağında sosyal psikolojik araştırmalar»a kısaca değineceğim.

SOSYAL DEĞİŞME VE SOSYAL PSİKOLOJİ DİSİPLİNİ

Genel psikoloji, özelde de sosyal psikolojinin gelişmesinde, bilim disiplini olarak günümüzdeki bilimsel yerinde, önemli bir terslikle karşıkarşıya olduğumuz görülüyor. Sunulan bildirilerin de vurguladıkları temel noktolardan çıkarak, burada, iki önemli çelişki ya da tutarsızlık üzerinde duracağım.

1. Tüm dünyada olduğu gibi, ülkemizde de psikoloji çalışmalarının kaynağı, kullanılan verilerin temeli, Birleşik Amerika kaynaklarına dayanır. Hem yaklaşım ya da «bilim ideolojisi» olarak, hem başvurulan araştırma yöntemi olarak, hem de bulguların, verilerin çözümlenme biçimi olarak. Görülen, Amerikan psikolojisinin, bu alandaki çalışma ve gelişmelerin motoru, kaynağı olduğu.

Amerikan psikolojisinde ise, Kâğıtçıbaşı'nın da açıkça vurguladığı gibi, davranışın bağlamı, sosyal - yapısal ögeleri gözardı edilmekte; davranış, bireysel düzeyde incelenmekte, irdelenmekte. Özellikle sosyal psikolojide, eldeki tüm verilerin kaynağı, toplumdan, yapısal etkilerden soyutlanmış deneysel «laboratuvar» çalışmalarıdır. Sanki birey davranışı bir boşlukta, bir tüpte oluşuyormuş gibi. Davranış, bağlamından, oluştuğu or-

tamdan soyutlanmakta, içe - dönük bir «bilim - oyunu»na dönüşmekte. Bu yaklaşım, bireyin doğal sosyo - ekonomik ortamını da, çağımızda büyük ivme kazanmış sosyal değişmeyi de dışlamakta, değişken olarak gözönüne almamakta.

Türkiye'deki psikolojik/sosyal psikolojik çalışmaların, araştırmaların kaynağı, işte bu soyut yaklaşımdır. Türkiye'de öğretilen de, araştırılan da, insan yaşamına aktarılmaya, uygulanmaya çalışılan da, bu «soyutlanmış insan psikolojisi»dir. Hem bir bilim geleneği, altyapısı olmadığından, hem yüksek öğrenim kurumlarında bilim üretmeye çalışan bilim adamının kaynağı geniş ölçüde Birleşik Devletler olduğundan, hem de özgün çalışmalar için kendi özkaynakları olmadığından. Bu yüzden de, Türkiye'de psikolojik/sosyal psikolojik araştırmalar sayıca çok sınırlı olduğu kadar, niteliksel olmaktan biraz uzak ve geniş ölçüde de Batı'nın kopyası. Bundan, sosyo - ekonomik yapı araştırmaları, bu yapıların insan davranışına, insan - gurup ilişkilerine etkileri henüz başlangıç aşamasında. Bu nedenle, Bilgin'in özetle verdiği «psikoloji araştırmaları», sayıca çok karanlık bir tablo vermese de, niteliksel anlamda bu yoksulluğu yansıtacaktır. Anılan çalışmalar bir içerik çözümlemesiyle değerlendirilse, bu çalışmaların çok büyük bir bölümünün bilim üretimine katkısındaki yetersizlik kendini gösterecektir.

Bu anlamda, Türkiye'de psikolojik araştırmalarda yalnızca artan kaynak ve ilgilerle, artan sayıda çalışmaya değil, daha çok da, günümüz Amerikan yalınkatlığından, bağlamsızlığından kurtulmuş çalışmalara zorunluluk olduğu belirtilmelidir.

2. Günümüz, hızlı bir sosyal değişme, yapısal değişme içinde. «Sanayi - ötesi» topluma geçiş, 1960 lardan bu yana dillerde. Günümüz gelişmiş toplumlarına «bilgilenmiş toplum» (Lane, 1966), «kişisel hizmet toplumu» (Halmos, 1970), «endüstri - ötesi toplum» (Bell, 1973) tanımlamaları geleli yıllar oluyor.[1]

Gelişmenin bu aşamasında, toplumdaki yapı değişikliği açıkça izlenmekte. Bu değişikliğin en önemli göstergelerinden birisi, «hizmet» sektörünün giderek büyük ağırlık kazanması, geleneksel tarım (birincil) ve sanayi (ikincil) sektörlerinde çalışanların oranlarının giderek düşme göstermesidir. Geçmişte % 20 - 30 oranında olan hizmet sektörü çalışanlarının oranı, şimdi % 50 lerde. Hizmet sektöründe görülen bu hızlı gelişme, psi-

1 1960'lardan bu yana, gelişmiş sanayi toplumlarına yeni tanımlayıcı kavramlar aranmakta: R.E. LANE, «The Decline of Politics and Ideoloji in a Knowledgeable Society» (**American Sociological Review,** 1966, 21/5, p. 650); P. HALMOS, **The Personal Service Society** (London: Schocken, 1970); D. BELL,**The Coming of Post - Industrial Society** (New York: Basic Books, 1973), bu konudaki örneklerin başta gelenlerindendirler.

kolojik çalışmalarda çok önemli bir sıçramaya neden olmakta. Bu bakımdan da, sosyal değişmenin bu yönünü biraz daha açmak gerekir.

Hizmet sektörünün gelişmesi, yaygınlaşması, uzmanlaşmış ve bilimsel personelin gelişmesi zorunluluğu yanında, psikolojik hizmetlerin son derece yaygınlaşmasını da birlikte getirmekte. Konumuz açısından önemli olan da, gelişmenin bu ikinci boyutu Ekonomik etkinlik olarak servis sektörünün gelişmesi, «insan»a ilişkin hizmetlerin gelişmesi anlamındadır. Buna «servis ekonomisinin gelişmesi»de diyebiliriz (Etzioni, 1968; Bell, 1973). Bu gelişme, eğitimi, uygulamalı araştırmaları, kamu hizmetlerini, kamusal aygıt ve örgütlenmeleri, sanayi ve hizmetlerde yönetimbilimi, vb. hizmetlerin ön plana çıkmasını, toplum yaşamına egemen olmasını birlikte getirmekte. Bunun yanında, gelişmiş toplumlarda hem daha gelişmiş hizmetler verme zorunluluğu, hem de bu karmaşık yapıdan kaynaklanan sorunlara çözüm getirecek hizmetlere (psikiatrik/klinik, rehberlik, vb.) duyulan kaçınılmaz gereksinimler, psikolojinin önemini artırmakta. Daha çok «insan» araştırması, daha çok «insan» hizmeti, daha çok psikolojik hizmet gereksinimi demektir bu.[2]

Gelinen bu nokta ve geleceğin çok kesin gibi gözüken gelişmeleri, psikolojik araştırmalara, bilgi üretimine çok büyük önem verilmesini gerektirirken, Türkiye'de bu doğrultuda ne bir gelişme, ne de bir anlayış izlenmekte. Daha açık bir deyişle, Türkiye, bugün gözönünde somutça izlenmekte olan sosyal değişmenin pek farkında değilmiş gibi gözükmekte. Ne bilim adamı yetiştirme hazırlığı yönünden, ne psikolojik (ve sosyal) araştırmalara fon ayırma yönünden, ne de psikolojik hizmetleri geliştirme yönünden. Bu demektir ki, bugün içinde yaşadığımız psikolojik araştırmalar yoksulluğu, gelecekte de aynı biçimde yaşanacak.

Bu iki ana noktadan çıkarak, Türkiye'de psikolojik/sosyal psikolojik araştırmalarla bilim üretiminin, (a) yaşamdan, toplumsal ilişkilerden kopuk, Amerikan «soyut insan» kopyacılığının ötesine geçemeyen sınırlı sayıda araştırmayla sınırlı kaldığı; (b) sosyal ve yapısal değişmeleri izlemekten yoksun bir «taklit» dönemi yaşadığını söyleyebiliriz.

Bu arada, «Amerikan türü» olarak tanımlanan «soyut insan» araştırmalarına eleştirel gözle bakarken, davranışın incelenmesinde «toplum-

2 Sanayi toplumlarında açıkca kendini gösteren, sanayi-ötesi toplumlarda ise kesin bir ekonomik işbölümü yapısı sergileyen «hizmet ağırlıklı toplum»lardaki farklılaşma, A. ETZIONI **(The Active Society: A Theory of societal and political processes,** New York: Free Press, 1968) ve D. BELL (bknz. 1 no. lu not) örneklerinde, toplumbilimsel doğurgularıyla işlenir. Yapısal farklılaşmanın psikolojik/sosyal psikolojik değerlendirmesi için T.C. MASTERS, «Psychology, Research and Social Policy» **(American Psychology,** 1984, 39/7 (Temmuz), ss. 753+), örnek bir değerlendirme ile gelişmeleri sergiler.

sal - kültürel» ortamın temel alınması vurgulamasına değinmek gerekir. Öyle anlaşılıyor ki, içinde yaşanan olaylar ve özellikle de yaygınlaşan toplumsal baskılar, bilim adamını, bireyin davranışını belirleyen, temellendiren «sosyo - ekonomik» koşulları vurgulamak yerine, daha bir sosyal - antropolojik terim olan «sosyo - kültürel ortam» üzerinde durmaya yöneltmektedir. Bu «adlandırma» ve vurgulama farkı, iki noktada önemli bir rahatsızlık nedeni olabilir : Birincisi, bireyin içinde yaşadığı, etkilendiği, koşullandırıldığı ve zorlandığı «sosyo - ekonomik» gerçekliğin gözardı edilmesi, yadsınması olabilir. Elbette «kültür» de «ekonomik ilişkileri» içerir; ancak, bireyin etkilendiği ortamın dinamikliği, ekonomik yapının ilişkileri belirlemedeki yeri, bu ortamı «sosyo - ekonomik» gerçekliği içinde açıklamak gerekir. En ılımlı, «ekonomik ilişkilere»e en az önem veren bilim çevrelerinde bile «sosyo - ekonomik» dinamik ortamından sözedilirken, toplumsal ve psikolojik çalışmaların omurgası sayılabilecek «sosyo - ekonomik» belirleyicisinin, burada elbette üstü kapalı geçilemez. İkincisi de bu nokta ile ilgili günümüz Türkiyesinde ve içinde yaşanılan doğal olmayan koşullar sonucu, «sosyo - ekonomik belirleyici»lerden pek söz edilmemekte, bu durum bir toplumsal baskı biçimine bürünmekte. Bilim adamının da bu «tabulaştırma»ya katılması, enazından üzücü. Bu gerçek, bilim üretiminde baskısız, özgür ortamın önemini göstermesi açısından iyi bir örnektir de. Umalım, birey davranışı ile birey - toplum etkileşimini «sosyal ve kültürel» bağlamda değerlendirmeye özen gösteren Kâğıtçıbaşı, «sosyo - ekonomik» belirleyiciyi, toplumda yaratılmış bu tür «gözardı etme» nedeniyle dışlamamış olsun. O zaman, Türkiye'de özgür bilimin gelişmesine daha bir umutsuzlukla bakmamız gerekirdi.

TÜRKİYE GERÇEĞİNDE SOSYAL — PSİKOLOJİK ARAŞTIRMALAR : «KURUMLAŞMA» ZORUNLULUĞU

Tüm öbür araştırma ve bilim üretiminde de olduğu gibi, sosyal psikolojik araştırmaların Türkiye'deki ana sorunu, ekonomik yetersizliktir. Ülkede bir bilim üretme geleneğinin olmaması da, üretilenlerin ithal/taklit ve cılız denemeler ötesine geçmemesi de, bilimin özgün katkılarla evrensel aşamaya getirilememesinin de nedeni bu. Toplumsal bilimlerle toplumsal araştırmaların, yaşamsal insan sorunlarının lüks sayılması, hep ekonomik yetersizlikten, yoksulluktan. Bu konuda kuşku yok sanırım.

Bilgin'in bildirisinden, Türkiye'de yapılmış psikolojik araştırmaların sayı olarak elle tutulur düzeyde olduğunu anlıyoruz. Yoksul, bilim geleneği olmayan, devletçe toplumsal bilimlere gereken önemin verilmediği bir ülkede bu, en azından sayı olarak, azımsanmayacak bir üstünlük. Ne varki, anılan bu araştırmalar büyük ölçüde cılız, dışa kapalı, biribirinden kopuk, etkisiz. Bilimsel yetkinliklerine kuşku bir yana, bu araştırmalar kü-

çük ölçekli ve sürekliliği olmayan çalışmalar. Cılızlıkları, etkisizlikleri, içine kilitlenmişlikleri de bundan. Araştırma kaynakları çok sınırlı (ya da bireysel) olduğundan, bu araştırmalar küçük ölçekli birer «deneme» niteliğinde; sürekli ve güvenli araştırma fonu yokluğu nedeniyle de, disiplinsiz, sistemsiz ve süreksiz. Bu çapsızlık ve süreksizlik, Türkiye'deki tüm toplumsal bilim araştırmalarında aşağı - yukarı aynı.

Genelde tüm toplumsal bilimlerde, özelde de psikoloji/sosyal psikolojide görülen bu cılızlığın, soluksuzluğun değişmesi olanağı var. Çözüm de, araştırmada bireysel ve küçük ölçekli çabaları birleştirmekten, araştırma ölçeklerini büyütmekten geçiyor.

Deneme niteliğindeki küçük bireysel araştırmalar yerine, kaynakların birleşerek, büyük ölçekli, daha geniş olanaklı araştırma birimlerinin oluşturulması gerekir. Bu, araştırmaların, bilim üretiminin «kurumsallaşması»dır, bireysellikten ve rastgelelikten kurtulmasıdır. Dahası, bilimin, bilim üretiminin belirli bir amaç için «örgütlenmesi»dir, süreklilik kazanmasıdır. Konu olarak, yöntem olarak, amaç ve kapsam olarak «bilimselleşmek»tir. Daha anlamlısı, daha olması gerekeni ise, böylesi büyük ölçekli araştırma birimlerinde «disiplinlerarası» araştırmalar oluşturmaktır. Baştanberi sözünü edegeldiğimiz «sosyal değişme»yi değerlendirme araştırmaları, ancak bu tür çok - boyutlu, disiplinlerarası çalışmalarla olası.

Görebildiğim kadarıyla, Türkiye'de bilim üretme geleneğinin doğmaması, soluklu araştırmaların çıkmaması, kaynak kıtlığı başta olmak üzere, büyük ölçekli, ortak çabalı araştırmalara girilememesinden, bilim üretiminin kurumsallaşamamasından, örgütleşememesinden kaynaklanıyor. Cılızlığın, rastgeleliğin, kısa - görüşlülüğün ve süreksizliğin nedeni, bilim siyasası oluşturarak kurum ve örgüt çatısından yoksunluktur. Daha bir gerekli olan ve sosyal değişme araştırmalarında kaçınılmaz olan çok - yönlü disiplinlerarası araştırmaların yürütülmesi, ancak bu tür **kurumlaşmış, örgütlenmiş** ve **sürekliliği** olan araştırma birimlerinde gerçekleşebilir. Ayrıca, bu kurumlaşma/örgütleşmenin, araştırma siyasa ve boyutlarını kendisi belirleyen bağımsız ve özerk bir çerçeve içinde gerçekleşmesi gerekir. Bilimin özgür gelişimi bilim üretiminde temel olduğundan, kurumlaşma/örgütlenmede bağımsızlık ve özerklik, bu yöndeki gelişmenin önkoşulu kabul edilmelidir.

Bugün eksikliği duyulan, bilim üretimi ve bilimsel geleneğin yerleşmesinde yaşamsal önemi olan bağımsız ve özerk kurumsallaşma, en uygun ortamı elbette üniversitelerde bulmalı. Öyleyse, anılan bu bilimsel kurumsallaşma ve örgütlenmenin en uygun ortamı üniversite olmalı. Ne var ki, bugün içinde yaşanan koşullar ve eldeki üniversite yasası, bilimi geliştirici, özendirici olmaktan çok engelleyici, sınırlayıcı görünüyor. Üniversite-

ler, hem yasa çerçevesinde, hem de günümüz uygulamalarında, bilim üreten değil fakat mekanik bilgi aktaran kurumlar durumuna indirgenmişler. O yüzden, enazından çok kısa vadede, bilim üretimi ve bilimin kurumsallaşması görevi üniversitelerde gerçekleşemeyecek gibi görünüyor.

Öte yandan, daha yeni filizlenmeye başlamış toplumsal bilimler çalışmaları ile bu alandaki çok sınırlı sayıda yetişmiş bilim adamı, üniversitelerin niteliksizleşmesi ve çoğunlukla bilim adamını dışlaması sonucu, üniversite dışına atılmış durumda. Bu durumda, bilim üretiminin kurumlaşması üniversitede gerçekleşse bile, bilimsel çalışmalar yapacak bilim adamı eksikliği içinde üniversiteler. Toplumsal bilimler alanında yetişmiş çok sınırlı sayıda bilim adamı, bugün üniversite dışında geçim savaşı vermekte, yılların kazanımını piyasaya «satmakta». Araştırmaya, üretime dönüştürülemeyen bilim, piyasa koşulları içinde soysuzlaşmakta, metalaşmakta.

Bu anlamda, içinde yaşanan koşullar da gözönüne alınırsa, toplumsal bilimlerde ve sosyal psikolojide, yakın bir gelecekte toparlanma, kurumsallaşma ve etkin bilim üretimi işaretleri gözükmemekte. Bu yüzden de, geçmişteki cılızlığın, içe kapanıklılığın, yakın gelecekte de süreceği, bir gelişme olmayacağı öngörüsü yapılabilir. Yazık ki, bu karamsar tabloyu renklendirecek olumlu bir gelişme de olanaksız gözükmekte. Devlet bütçesinden giderek küçülen oranlarda pay alan eğitim ve genelde insana yönelik hizmetler, bu karamsarlığı pekiştirmekte. Türkiye gibi bir ülkede devlet dışında kaynaklarla kurumlaşma olanağı ise, yok denecek derecede az. Bu nedenle, daha bir süre bilim üretiminde kurumlaşma ve bağımsızlaşma sevincinin yaşanmayacağı anlaşılmaktadır.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 61 - 95.

Siyaset Sosyolojisi : Geçmişi, Kapsamı, Türkiye'deki Gelişim Çizgisi ve İlgi Alanlarına Bir Bakış

*Prof. Dr. Nermin Abadan - Unat**
*Doç. Dr. Ali Yaşar Sarıbay***

I. GİRİŞ

Siyaset olgusuna ilişkin sistematik incelemelerin yaklaşık yirmibeş yüzyıllık bir geçmişi vardır. Bu süre içinde siyaset farklı yaklaşımlara, kapsamlara ve adlara sahip disiplinler tarafından incelenmiş, ancak son iki yüz yılda bu disiplinler arasındaki işbölümü giderek özgülleşmiş. nihayet yirminci yüzyılda —şikayetlere bile yol açan— sofistike bir uzmanlaşma gerçekleşmiştir.

Onsekizinci ve yirminci yüzyıllar arasında meydana gelen toplumsal değişmeler ve bunlara ilişkin problemler mevcut toplumsal incelemelere hâkim olan anlayışı da etkilemiştir. Her şeyden önce, toplumsal değişime koşut olarak toplumsal gerçekliğin büründüğü çok boyutlu ve girift görünüm karşısında olguları **olması gereken gibi** ele alan ve bunun ilke ve kurallarını araştıran sosyal felsefeciliğin yetersizliği anlaşılmıştır. Bu ise, olguları **olduğu gibi** irdelemeye yönelik bilimsel yaklaşımın gelişmesinde bir hareket noktası oluşturmuştur. Böylece, o güne kadar genel bir kabul görmeyen **sosyal yasa** ve **bağımsız sosyal bilim** anlayışı onsekizinci yüzyıldan itibaren kabul edilmeye başlamış; bu yeni anlayışı yansıtan yapıtların sayısı giderek artmıştır.

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü
Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Gerçi, onsekizinci yüzyılda da sosyal olguların felsefi yaklaşımla değerlendirilmesine, toplumsal öğütlerin ve insan ilişkilerinin **ne** ve **nasıl** olduklarına değil, **nasıl olmaları gerektiği** sorununa önem verilmeye devam edilmiştir. Ancak, gene bu yüzyılda sosyal olguların düzenli bir karakteri olduğu, bundan dolayı fiziksel evreni yönetmelere benzeyen doğal yasalara bağlı bulunduğu düşüncesine de varılmıştır. Aynı zamanda, ideal bir sosyal düzenin ilkelerini ve kurallarını saptamak için, önce varolan sosyal örgütlerin incelenmesinin gerekliliği, toplum felsefecilerini **sosyal bilime** yöneltmek zorunda bırakmıştır[1]. Çünkü, toplumsal değişmenin toplumsal gerçekliğe kazandırdığı girift niteliğini anlamadan, nasıl bir ideal düzene yönelineceğini belirtmenin pek kolay olamayacağı anlaşılmıştır.

Böylece, bir yandan gözleme dayanan çalışmalar gelişirken (örneğin, Montesquieu'nün **Kanunların Ruhu,** (1784) adlı çalışması), öbür yandan «toplumsal yasa» anlayışının işlenmesi (örneğin bu hususta, özellikle A. Comte'un katkıları önemlidir), hattâ genel bir sosyal bilim kuramı oluşturma girişimleri (örneğin K. Marx'ın çalışmaları) hız kazanmıştır[2].

Onsekizinci yüzyılda meydana gelen bu gelişmelerin sosyal bilim anlayışında yol açtığı iki farklı yönsemeye tanık oluyoruz. Bunlardan birincisi, **bütüncül** diyebileceğimiz sosyal bilim yönsemesidir. Bu yönsemede hâkim olan düşünceye göre, sosyal bilim bir bütündür, çünkü eğer sosyal olguların bağlı oldukları doğal yasalar varsa, bu tüm olgular için aynıdır ve bunları bulup ortaya çıkarmak tek bir sosyal bilimin görevidir. Bu anlayışın başta gelen temsilcisi A. Comte'dur. Comte **sosyolojiyi bütüncül sosyal bilim** olarak takdim ederken, bir yandan da bu yeni bilim dalının pozitif yönünü vurguluyor ve ona özellikle tarihsel gelişmenin yasalarını inceleme görevini yüklüyordu[3].

Burada bütüncül sosyal bilim anlayışını daha fazla inceleyecek değiliz. Söylemek istediğimiz, sosyal bilim anlayışından önce nasıl ki toplumsal gerçekliğe ilişkin tüm incelemeler **felsefe** şemsiyesi altında toplanıyor idiyse[4], aynı şeyin, **sosyal bilim** kavramının ortaya atılışından sonra, bu kez **sosyoloji** şemsiyesi altında yapılmak istenmesidir. Comte'un da asıl amaçladığı bu idi.

1 M. Duverger, **Sosyal Bilimlere Giriş,** (çev.: Ü. Oskay), Ankara, 1973, s. 9/14.

2 **Aynı eser,** s. 14/19.

3 R. Aron, **Main Currents in Sociological Thought, I,** New York, 1968, s. 102.

4 Bu sadece sosyal inceleme dalları için değil, doğa incelemeleri, pozitif disiplinler için de sözkonusudur; yani tüm disiplinler felsefe şemsiyesi altında toplanmaktaydı. Ancak, pozitif bilimlerin bu şemsiyenin altından çıkmaları, sosyal disiplinlerden daha önce olmuştur.

Bu konuda bkz. C. Yıldırım, **Bilim Felsefesi,** İstanbul, 1979 2. b., s. 25.

Ne var ki, Comte bu çabasında bütünüyle sosyal felsefeden arınabilmiş de değildir. O kadar ki, Aron, Comte'u «filozoflar arasında bir sosyolog, sosyologlar arasında bir filozof»[5] diye tanımlayabilmektedir.

Belirtmek gerekir ki, bu durumda bulunan tek kişi Comte değildir. Belki aynı tanımı ondan öncekiler (örneğin bir Saint - Simon, Proudhon), için olduğu gibi, sonrakiler (örneğin bir Marx, Durkheim), içinde yapmak mümkündür. Hatta, diyebiliriz ki, hem **olanı,** hem **olması gerekeni** bir arada inceleme isteği, yirminci yüzyıl başlarına kadar yapılan sosyal bilim çalışmalarında yaygın bir şekilde bulunmaktaydı.

Yirminci yüzyıl ise, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllardaki **bütüncül** sosyal bilim yönsemesine karşı gelişen bir tekilci sosyal bilim yönsemesinin olduğu kadar, bununla ilintili olarak sosyal bilimler arasında gelişen bir işbölümünün ve uzmanlaşmanın başlangıcını da simgelemektedir.

Tekilci sosyal bilim yönsemesinde hâkim olan düşünce, toplumsal gerçekliğin bütün olarak anlaşılabilmesi için, bu bütünü meydana getiren bölümlerin tek tek ve derinlemesine incelenmesi gerektiği idi. Bu ise, ancak toplumsal gerçekliğin her bir bölümüne (örneğin, din, kültür, siyaset, vd.) tekabül eden uzmanlaşmış sosyal bilim disiplinlerinin yardımıyla başarılabilirdi.

Siyaset sosyolojisi özünde bu düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkan bir disiplindir. Gerçi siyasi fikirler tarihinin çağ açan büyük düşünürlerinden Aristo, Machiavelli ve Montesquieu günümüz siyaset sosyolojisinin kapsamına giren konuları ele alıp incelemişlerdir; ondokuzuncu yüzyılda ise, Saint - Simon, göreceğimiz gibi özellikle Marx ve Weber çağdaş siyaset sosyolojisine temel malzeme niteliğinde yapıtlar sunmuşlardır. Ama, uzmanlaşmış bir disiplin olarak siyaset sosyolojisini, yukarda değindiğimiz nedenlerle, yirminci yüzyılın bir düşünce ürünü saymakta isabet vardır. O tarihe kadar kimi zaman toplumsal/siyasal felsefe, kimi zaman genel sosyoloji içinde eritilme tehlikesi ile karşı karşıya kalan bu disiplin, ancak yirminci yüzyılda çağdaş siyaset bilimi şemsiyesi altında özgün kimliğine kavuşmaya başlamıştır.

Şimdi bu süreci, belirli aşamalar ve bu aşamaları yönlendiren etkenler çerçevesinde daha yakından izlemeye çalışalım.

II. SİYASET SOSYOLOJİSİNİN GEÇMİŞİ : AVRUPA

Siyaset sosyolojisini doğuran en önemli etken sadece yukarda genel hatlarıyla değindiğimiz **felsefî** yaklaşımdan **sosyolojik** yaklaşıma geçişin

5 Aron, **a.g.e.,** s. 114.

toplumsal gerçekliği incelemedeki **Problemstellung**'u (sorunu ele alış biçimini) değiştirmesi değildir: Kuşkusuz en iyi sosyal/siyasal düzenin doğal koşullarının ne olduğunu sormaktan çok, sosyalİsiyasal düzenin koşullarını ve mekanizmasını; onu oluşturan öğeleri, bu düzenin genelde ve özelde devamlılığını ve değişimini çözümleme[6] siyaset sosyolojisinin doğumunda önemli bir rol oynamıştır. Ancak, siyaset sosyolojisi Avrupa siyasal düşünüşünde **devlet** ve **toplum** ayırımının kavramlaştırılması üzerine inşa olmuş bir disiplindir. Sosyolojik **Problemstellung,** bu inşa oluşun sağlam şekilde tamamlanmasında önemli bir işleve sahip olmuştur.

Devlet ve toplum arasındaki ayırım, modern devlet fikrinin doğmasından sonra gündeme gelmiştir. Bu ayırımla birlikte siyasal düşünü en meşgul eden konu, devletin mi toplumu biçimlendirdiği, yoksa toplumun mu devleti biçimlendirdiği tartışmasıyla ilgili olmuştur[7]. O kadar ki, genelde sosyal ile siyasal alanlar arasındaki ayırımın ne olduğundan kaynaklanan bu tartışma, bugün çağdaş siyaset sosyolojisinin kurucu babaları arasında iki uçlu bir kutuplaşmaya bile yol açmıştır. Bir uçta, siyasal alanın, bu alanlardaki kurumların ve süreçlerin özgüllüğünü ve özerkliğini küçümseyenler toplanmıştır. Bu ucun temsilcilerinin başında Marx gelmektedir. Öbür uçta ise, siyasal alanın hâkim alanı oluşturduğu, sosyal alanın ikincil nitelikte olduğunu savunanlar toplanmıştır. Temsilcileri arasında Pareto, Mosca (bir ölçüde Schumpeter) gibi adlar bulunmaktadır[8].

Siyasal ve sosyal alanlar arasındaki farklılaşmaya ilişkin kutuplaşma, madalyonun öbür yüzündeki diğer bir kutuplaşmayla ilintili bulunmaktaydı. Bu, devletten yana olanlar ile (Hegel ve izleyicileri ile von Stein) toplumdan yana olanlar (Saint - Simon, Proudhon ve Marx) arasındaki ideolojik bir çatışmanın da ifadesiydi. Birinciler toplumun devletin egemenliği altına girmesini, ikinciler ise, devletin toplum tarafından sınırlanmasını, denetlenmesini veya tamamıyla ortadan kaldırılmasını savunmaktaydılar[9].

İkinci görüşü savunanlar arasında gerek tezlerin özgünlüğü ve kapsayıcılığı, gerek siyaset sosyolojisine katkıları bakımından Marx'ın ayrı bir yeri vardır. Gerçi Marx doğrudan siyaset üzerine yazmamıştır. Bununla beraber, yaptığı çözümlemelerde siyaseti ekonomik çıkar çatışmasının ve bu çatışmaya dayanan sosyal sınıflar arasındaki mücadelenin biçimlendirdiği bir gölge olgu olduğunu vurgulamış; böylece siyasetin toplum-

6 S. N. Eisenstadt, «General Introduction: The Scope and Development of Political Sociology», **Political Sociology: A Reader,** Ed. S. N. Eisenstadt, New York, 1971, s. 5.

7 W. G. Runciman, **Social Science and Political Theory,** Cambridge, 1969, Second edition, s. 25.

8 Eisenstadt, **a.g.e.,** s. 6.

9 S. M. Lipset, «Political Sociology» **Sociology Today,** V. I, Ed. R. K. Merton ve diğerleri, New York, 1959, s. 82.

sal kökenlerine dikkatleri çekmiştir. Marx'a göre **siyaset,** yöneten - yönetilen ilişkisinde **baskı, kabul** veya **iknayı** sağlamada, kısacası hâkim olmayı veya tâbi olmayı belirlemede **güce** dayanan en önemli araçtı. Bununla beraber Marx, **hâkimiyetin** (veya tâbi olmanın) tıpkı **çatışma** gibi insan ilişkilerinin doğal bir parçası olmadığını, her ikisini de sınıflı toplumlara özgü olduğunu, bu tür toplumların üretim biçimlerinin özgül ve somut özelliklerinden kaynaklandığını savunuyordu[10]. Devleti de bu bağlamda hâkim sosyal sınıf(lar)ın hâkimiyetini sürdürme gayesi üzerine inşa olmuş ve yapı olarak görüyordu; bu ise devletin toplum tarafından biçimlendirildiğinin açık bir ifadesi idi.

Ne var ki, hem Marx'ta hem diğerlerinde «devlet mi toplumu biçimlendirir, toplum mu devleti» tartışması, Lipset'in belirttiği gibi, sanki devletle toplum birbirinden bağımsız iki organmış gibi ele alındığından yanlış bir soru üzerine oturtulmuş bir tartışmaydı[11]. Buna karşılık, sözkonusu tartışma siyaseti devletle özdeş gören geleneksel siyasal bilim anlayışının eksikliğini sergilemek gibi olumlu bir katkıda da bulunmuştur. Bu katkı sayesinde devletin toplumdaki bir çok siyasal kurumdan sadece biri olduğu; siyasal kurumların da toplumsal kurum kümelerinden yalnızca birini oluşturduğu görüşü genel kabul görmeye başlamıştı ki bu, siyaset sosyolojisinin yeni bir disiplin olarak etkinlik kazanmasında da belirleyici olmuştur. Çünkü o zamandan itibaren, toplumsal kurum kümeleri arasındaki ilişkiyi irdeleme görevini genel sosyoloji üstlenirken, siyasal kurumlarla diğer kurumlar arasındaki ilişkiyi irdeleme görevi siyaset sosyolojisi disiplinine bırakılmıştır[12]. Böylece, siyaset sosyolojisi genel sosyolojinin uzmanlaşmış bir kolu haline gelirken, geleneksel siyasal bilimden de çok farklı bir yaklaşımı temsil etmiş oluyordu. Bu gelişme bağlamında siyaset devletle sınırlı bir olgu olmanın çok daha ötesine geçiriliyor; bu kez, bir devlete sahip olsun veya olmasın, tüm toplumlarda varolan **iktidar** olgusuyla özdeş kılınarak evrensel bir niteliğe büründürülüyordu.

Siyasetin evrensel bir olgu olarak kavranmaya başlamasında Weber'in yaptığı katkı son derecede önemlidir. Bu katkı, Weber'in genel sosyolojinin yaptığının tersini yapmış olmasında, **iktidar** olgusunu «siyasal kertede» ele almayı başarmasında belirir : Weber, «belirli bir toprak sınırları dahilinde buyruklarını idarî bir örgüt aracılığı ile fiziksel zora başvurma yeteneğine sahip olarak yerine getirten her egemen grup siyasal bir gruptur» tanımıyla, siyaseti («toprak», «idarî örgüt» ve «fiziksel zor» öğelerine yer vererek) devletle de bağdaştırmaya çalışmasına karşın, özellikle ikti-

10 R. Miliband, **Marxism and Politics,** London, 1977, s. 17-18.
11 Lipset, **a.g.e.,** s. 82.
12 Lipset, **a.g.e.,** s. 83.

dar öğesi üzerinde durarak, siyasete bakışı, klâsik kurumsal ve hukuksal perspektiften koparmıştır[13].

Özellikle Marx'ın ve Weber'in derin etkileriyle[14] 1930'larda Avrupa'da tam anlamıyla kendi özgün kimliğine kavuşan siyaset sosyolojisi[15] Avrupa'dan beyin göçünün etkisiyle farklı gelişme çizgisine Amerika'da da sahip olmuştur.

III. SİYASET SOSYOLOJİSİNİN GEÇMİŞİ : AMERİKA

Avrupa kökenli sosyal teorinin 1930'lardan B. Amerika'ya girmesi, bir yandan Amerikan sosyolojisinin dar ufkunun genişlemesine[16], öbür yandan Amerikan siyasal biliminin yeni ve değişik bir boyut kazanmasına[17] yol açmıştır. Gerçi daha önceleri 1920 - 1930 yılları arasında Amerikan siyasal biliminde yeni bir yönseme belirmeye başlamıştı : Chicago Üniversitesinden C. Merriam'ın başını çektiği bir grup siyasal bilimci, klâsik siyaset bilimine karşı cephe almış; yöntem olarak hukuksal ve tarihsel yaklaşımı arka plana itip, bulgularını sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve ekonomi gibi disiplinler yardımıyla çözümlemeye girişmişlerdir. Daha sonra bu yönsem ediğer bilim adamlarını da etkilemiş, nihayet **davranışcılık** adı altında yeni bir ekole dönüşmüştür. Nitekim, H. Lasswell, V. O. Key, Jr., D. Truman, H. Simon, G. Almond ve G.E.G. Catlin çalışmalarını disiplinler arası bir yaklaşım kullanarak görgül bilgi ve verilere dayandırmaya başlamışlar; araştırmalarında gözlem birimini **kurum**dan **birey**e kaydırmışlardır. Bu gelişmeyi R. Dahl şöyle ifade etmektedir : «Tarihsel olarak belirtmek gerekirse, davranışçı yaklaşım siyasal bilim içinde bir protesto hareketi idi. Bir çok Amerikalı siyasal bilimci, geleneksel çerçeveden, özellikle tarihsel, felsefi ve betimleyici kurumsal çerçeveden tatmin olmuyordu. Bu açıdan davranışçı yaklaşım daha geniş siyasal birimlerden bireylerin incelenmesine yönelen bir çerçeve olarak belirdi; siyasal hayatın görgül yanlarını yöntemler ve kuramlar aracılığı ile anlama girişimi olarak karşımıza çıktı»[18].

Böylece, seçmen ve oy verme davranışı, siyasal katılma ve kamu oyunun oluşumu **süreçlerle;** siyasal partiler, çıkar grupları ve kamu yönetimin-

13 N. Vergin, **Siyaset Sosyolojisi,** İstanbul, t.y., s. 15.

14 M. Janowitz, «Political Sociology», **International Encylopedia of the Social Sciences,** V. 11-12, Reprint edition, 1972, s. 299.

15 R. Bendix - S. M. Lipset, «The Field of Political Sociology», **Political Sociology :** Selected **Essays,** Ed. L. A. Coser, New York, 1966, s. 9/10.

16 R. Bendix, «Introduction», **State and Society : A Reader in Comparative Political Sociology,** Ed. R. Bendix ve diğerleri, Berkeley, 1973, s. 3.

17 R. A. Dahl, «The Behavioral Approach in Political Science», **Contemporary Political Thought,** Ed. J. A. Gould - V. V. Thursby, New York, 1969, s. 121.

18 **Aynı eser,** s. 124.

de karar alma **mekanizmalarına** ilişkin çok sayıda araştırmanın gerçekleştirilmesi mümkün olabilmiştir.

Avrupalı göçmen bilim adamları ABD'nde sosyoloji ve siyaset bilimi bölümlerinde önemli pozisyonlara sahip olmuşlardı. Bunlar özellikle siyaseti anlamak için sosyolojik ve psikolojik kuramlara eğilmek gerekliliğini vurguluyorlar; Marx'ın, Durkheim'ın Pareto'nun, Mosca'nın, Weber'in ve Michels'in, vd. önemine dikkati çekiyorlardı. Bu çabaların davranışçılığın Amerikan siyaset biliminde 1930'larda bir dönüm noktası oluşturmasında; 1950'lerde ise yaygınlaşmasında bir hayli katkısı olmuştur. Buna karşılık, sözkonusu bilim adamları içinde bir grup, davranışcılığa karşı giderek eleştirel bir tutum takınmaya başlamışlardır. Bu grup (F. Neumann, S. Neumann P. Lazarsfeld, H. Speier, H. Gerth R. Bendix) davranışçı yaklaşımı çok dar buluyor[19] ve siyasetin çözümlenmesinde sosyolojiden çok daha fazla yararlanılmasını istiyorlardı. B. Amerika'da siyaset sosyolojisi böylece belirmeye ve gelişmeye başladı; sözkonusu sosyolog grup siyaset bilimcisi meslekdaşlarının alanlarına hızla ve vukufla girdi[20].

Bunun yanında, siyaset sosyolojisinin A.B.D.'nde gelişmesinde bazı kurumsal etkenlerin payı da vardır.

Örneğin «Uluslararası Sosyoloji Derneği» (The International Sociological Association = ISA)[20] 1950'lerde «Araştırma Komiteleri» (Research Committees) oluşturmuş; «Siyaset Sosyolojisi Komitesi» (The Committee on Political Sociology) ISA'nın bu girişimi doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Aslında böyle bir komitenin kurulması için ilk teklif İtalya'nın Stresa kentinde 1959 yılında toplanan «4. Dünya Sosyoloji Kongresi»nde, bir grup sosyal bilimci (S. Eisenstadt, M. Janowitz, S. M. Lipset, S. Rokkan) tarafından yapılmış, ancak komite 1960'da faaliyete geçirilmiştir. 1963'te ise, «Karşılaştırmalı Siyasal Sosyoloji» üzerine ilk uluslararası konferans düzenlenmiş (Tampere); bunu 1965'te (Cambridge'de) düzenlenen ikincisi izlemiştir. 1968'de Berlin'de düzenlenen üçüncü konferans, siyaset sosyolojisine ilişkin uzmanlık konularının belirlenmesi bakımından ayrı bir öneme sahip olmuştur. Nitekim bu konferansta «Siyaset Sosyolojisi» Komi-

19 Davranışcılık, sadece bu grup tarafından değil, Amerikalı siyaset bilimcileri tarafından da eleştirilmiştir ki bunların başında D. Easton gelmektedir. Gerçi Easton siyaset biliminde **teorinin** unutulduğu yerden çıkartılıp geliştirilmesini 'davranışcılık devrimi' ne bağlamaktadır; buna karşılık, davranışcılığı 'aşırı olguculuk' (hyper factualism) ile malûl bulmakta ve bunun burada belirtemeyeceğimiz bir çok sebebini sıralayarak davranışcılığı eleştirmektedir.
Bk. Ş. Tekeli, **David Easton'un Siyaset Teorisine Katkısı Üzerine Bir İnceleme,** İstanbul, 1976, s. 28, 72/78.

20 Dahl, **a.g.m.,** s. 121.

tesi içinde beş ayrı çalışma grubu oluşturulmuş bu grupların işleyecekleri şu uzmanlık konuları saptanmıştır :

1. Karşılaştırmalı seçim davranışı,
2. Karşılaştırmalı öğrenci siyaseti,
3. Karşılaştırmalı ulus kurma süreci,
4. Silâhlı kuvvetler ve toplum,
5. Karşılaştırmalı topluluk incelemeleri[21].

Hiç kuşkusuz bu tür kurumsal faaliyetler bir yandan uzmanlar arasındaki karşılıklı bilgi alışverişini, dolayısıyla mukayeseli araştırmaları özendirmiş; öbür yandan siyaset sosyolojisinin uluslararası düzeyde yaygınlık kazanmasında son derecede faydalı olmuştur. Bir diğer yarar dolaylı olarak siyaset sosyolojisinin siyaset bilimi ile olan sınırlarının belirlenmesinde giderek içeriğinin saptanmasında ortaya çıkmıştır. Bir çok siyaset bilimcisi ve sosyoloğu bu doğrultuda yaptıkları çalışmalarla siyaset sosyolojisinin bugünkü görünümünü kazanmasında önemli katkıda bulunmuşlardır.

IV. SİYASET SOSYOLOJİSİNİN KAPSAMI VE SİYASAL BİLİMİ İLE OLAN SINIRI

Siyaset Sosyolojisinin ve siyaset biliminin aynı inceleme nesnesi (siyaset) üzerine eğilmeleri iki disiplin arasındaki sınırı muğlaklaştırdığı gibi, kapsamlarını da hemen hemen aynı kılmaktadır.

Bu durumun en önemli sebebi, siyaset sosyolojisinin çıkış noktası itibariyle sosyolojinin bir dalı olduğu kadar; bugün sosyoloji gibi bir genel sosyal bilim haline gelmiş olan çağdaş siyaset biliminin de[22] bir öğesi sayılmasıdır. Nitekim S. Rokkan, siyaset sosyolojisi için kimliği açık ve seçik olmayan karma (melez) bir disiplin demekte; bunun bir zaaf olduğunu, ama güçlülüğünün ve yeniliğinin de bu noktadan kaynaklandığını vurgulamaktadır[23].

Ancak, hemen belirtelim ki, iki disiplin arasındaki sınırın muğlaklığı, inceledikleri konular bakımından kapsamlarının hemen hemen aynı olu-

21 Bu bilgiler için bkz., S. Rokkan, «Introduction : International Cooperation in Political», **Mass Politics : Studies in Political Sociology,** Ed. E. Allardt - S. Rokkan, New York, 1970.

22 Greer, günümüz siyaset bilimini toplumun siyasal - yönetsel boyutuna uygulanan bir genel sosyal bilim olarak görmektedir. Aynı görüşe Braungart da sahiptir. Bkz., S. Greer, «Sociology and Political Science», **Politics and the Social Sciences,** Ed. S. M. Lipset, New York, 1969, s. 62, R. G. Braungart, «Political Sociology : History and Scope», **Handbook of Political Behavior,** Vol. 5, S. Long, New York, 1981, s. 3.

23 Rokkan, **a.g.m.,** s. 19. Aynı şeyi Bendix de söylemektedir. Bkz., Bendix ve diğerleri, **a.g.m.,** s. 10.

şu, aralarında hiç fark olmadığı anlamına da gelmemektedir. Nitekim, gerek siyaset sosyolojisinde, gerek siyaset biliminde günümüzde otorite sayılan kişilerin yazdıklarına gaktığımızda, bu farkın hangi noktalarda belirdiğini görebiliyoruz.

Örneğin, S. M. Lipset, 1959 yılında yazdığı bir makalede siyaset bilimini «devlet disiplini» olarak tanımlamış ve şöyle demiştir : «Siyaset bilimi siyasal kurumların pozitif ve açık işlevleriyle ilgilenir. Siyaset sosyolojisi ise, toplumsal çatışma ve toplumsal değişme üzerinde duran «radikal» bir disiplindir. Siyasetin gizli işlevlerini, şeklî olmayan yönlerini, disfonksiyonel boyutlarını siyaset biliminden daha geniş ölçüde ele alır ve vurgular. Bundan dolayı, siyaset bilimi **kamu yönetimi,** veya yönetsel örgütlerin nasıl etkin kılınacağı ile; siyaset sosyolojisi ise **bürokrasi,** özellikle bürokrasinin doğasında varolan baskı (stress) ve zorlama (strain) öğeleriyle ilgilenir»[24].

Daha sonra, R. Bendix ile S. M. Lipset'in beraber kaleme aldıkları bir incelemede ise, iki disiplin arasındaki sınır noktalar şu şekilde belirtmişlerdir : «Siyaset bilimi gibi **Siyaset Sosyolojisi** de iktidarın toplumdaki dağılımı ve kullanımı ile ilgilenir. Fakat, siyaset sosyolojisi, siyaset biliminden farklı olarak, iktidar dağılımının ve kullanımının ilişkin olduğu kurumsal yönlerle uğraşmaz; bunları **veri** alır. Bu açıdan siyaset sosyolojisi **toplumu** hareket noktası alır ve toplumun devleti nasıl etkilediğini araştırır. Oysa siyaset bilimi **devletten** hareketle devletin toplumu nasıl etkilediğini irdeler»[25].

L. Coser, sosyolojinin bir dalı olarak gördüğü siyaset sosyolojisini, bir toplumda mevcut iktidar dağılımın sosyal sebepleri ve sonuçlarıyla olduğu kadar, iktidar dağılımındaki değişimlere yol açan toplumsal ve siyasal çatışmalarla da ilgilenen bir disiplin olarak tanımlamaktadır. Ona göre, siyaset biliminin özgül olarak siyasal alan üzerinde yoğunlaşmasına karşılık, siyaset sosyolojisi siyasal süreci anlamayı ve toplumsal yapı ile siyaset arasındaki ilişkiyi açıklamayı kendine konu edinir. Bu açıdan, toplumsal katmanlaşma ile siyasal davranış arasındaki veya etnik bölünmelerle siysal süreç arasındaki ilişkiler siyaset sosyoloğunun başta gelen uğraşıdır[26].

Hamilton ve Wright, siyaset sosyologlarının ve siyaset bilimcilerinin siyasal sistemi farklı kuramsal vurgulamaların ışığında inceleyen iki ayrı grup olduğunu belirtmekte ve şöyle devam etmektedirler : «Siyaset sosyologları toplumdaki bölünmeler üzerinde dururlar, bu bölünmelerin siya-

24 Lipset, **a.g.m.,** s. 83.
25 Bendix - Lipset, **a.g.m.,** s. 26.
26 L. A. Coser, «Introduction», **Political Sociology : Selected Essays,** a.g.e., s. 1/3.

sal yapıyı nasıl etkilediklerini ve ondan nasıl etkilendiklerini araştırırlar. Siyaset bilimcileri ise, bölünmeleri ihmal ederek daha çok «Siyaset Oyunu» (Game of Politics) üzerinde dururlar. Kısacası birinciler toplumdaki **çatışma** üzerinde durarak, bu çatışmayı doğuran ve çözen araçları; ikinciler **istikrarı** ve bunu sağlayan değerleri ve tutumları incelerler»[27].

Bazı sosyal bilimciler ise, iki disiplin arasındaki sınır çizgisinin incelenen olgunun bağımsız veya bağımlı değişken kabul edilip edilmemesine göre çekilebileceğini söylemektedirler. Buna göre, sosyolog için **bağımlı değişken** siyasal yapı; siyaset bilimcisi için ise sosyal yapıdır. Dolayısıyla genelde sosyoloji sosyal - yapısal durumları, siyaset bilimi de siyasal - yapısal durumları açıklayıcı değişkenler olarak kabul eden disiplinler olmaktadır. Bu bağlamda siyaset sosyolojisi dediğimiz zaman, her şeyden önce, kavram çerçevemizin, yaklaşımımızın veya inceleme biçimimizin odak noktasının **sosyolojik** olduğunu belirtmiş oluyoruz[28]. M. Duverger'nin dile getirdiği şekliyle, «Siyaset bilimi siyasal olayların hem hukuksal kurumlar, tarih, insan coğrafyası, iktisat, demografi v.b. gibi açılardan, hem de doğrudan doğruya sosyolojik bir açıdan ele alındığı geniş bir bilimsel yaklaşımı benimsemektedir. Siyaset sosyoloji ise aksine, özellikle bu son yaklaşımı benimser»[29].

Nihayet, tartışılagelen konuda sistemli açıklamalardan birini R. G. Braungart yapmıştır. Yazar, siyaset sosyolojisini **siyasal toplumu** anlama ve açıklama girişimi olarak niteleyerek, toplum ve siyaset arasındaki ilişkiyi inceleyen bir disiplin olarak tanımlamaktadır. Ona göre, siyaset sosyolojisinin ilgi alanına giren üç analitik konu şudur 1. Siyasetin toplumsal kökenleri; 2. Siyasetin yapısı veya siyasal süreç; 3. Siyasetin toplum ve kültüre olan etkileri[30]. Braungart bu noktadan hareketle, siyaset sosyolojisinin kavramsal kapsamını, esasen toplum ve siyaset etkileşimi meydana getiren nedensel değişkenler açısından modelleştirerek açıklamaya girişmektedir.

Model 1. Toplum ve siyaset arasındaki basit etkileşim sistemine (simple exchange system) dayanmakta ve şöyle formüle edilmektedir S (Toplum) $\rightarrow$ P (Siyaset)

Model 2. İki değişkenli nedensel etkileşimleri (Bivariate causal arrangements) esas almaktadır: (S $\rightarrow$ P), (P $\rightarrow$ P), (P $\rightarrow$ S)

27 R. F. Hamilton - J. Wright, **New Directions in Political Sociology,** Indianapolis, 1975, s. 5.
28 Bkz., C. Sartori, «From the Sociology of Politics to Political Sociology», **Politics and Social Sciences,** a.g.e., s. 65/67. A. Effart, «Power to the Paradigms: An Editorial Introduction», **Perspectives in Political Sociology,** Ed. A. Effart, New York, t.y., s. 7.
29 M. Duverger, **Siyaset Sosyolojisi,** (Çev.: Ş. Tekeli), İstanbul, 1982, 2. b., s. 5.
30 Braungart, **a.g.m., s. 3.**

Model 3. Ardışık çok değişkenli ilişki (Sequential multivariate relationship) üzerine kurulmaktadır : (S → P → S)

Yazar ayrıca bu üç modeli ilgilendikleri konuların odak noktaları açısından da adlandırmaktadır. Buna göre; Model 1, **«Siyasetin Toplumsal Kökleri»**ne; Model 2, **«Siyasetin Siyasal Yapısı»**na ve Model 3, **«Siyasetin Topluma Olan Etkileri»**ne tekabül etmektedir[31].

I — **«Siyasetin Toplumsal Kökleri»** (S → P), Braungart'a göre, siyaset sosyolojisi alanında halâ en popüler yaklaşımdır ki, toplumsal yapının iktidar organizasyonunun ve dağılımını nasıl etkilemekte olduğunu araştırır. İnceleme alanları ise şunlardır «Topluluk iktidarı», «Toplumsal yapının siyasete etkisi» (Siyasal katılmanın mevcut toplumsal temelleri; siyasal davranışın toplumsal ve psikolojik boyutları), «Toplumsal ve siyasal değişmenin kaynakları»[32].

II — **«Siyasetin Siyasal Yapısı»** (P → P), iktidarın siyasal kaynakları ile ilgilenen bir yaklaşımdır Siyasal alanda yürütme, yasama ve yargı erklerinin iktidarın yapısını, oluşumunun ve dağılımının ne şekilde etkilediğini ele alır. «Siyasal Seçkinler ve Siyasal Sistemler», «Siyasal gelişme» «Siyasal Sistem Tipleri» bu yaklaşımın inceleme alanlarını oluşturur[33].

Giderek hem sosyologlar hem siyaset bilimcileri arasında popüler olan «Siyasetin Topluma Etkileri» (P → S) yaklaşımı, hangi yönlerden siyasetin toplumu etkilediği üzerinde yoğunlaşır. Bu yaklaşımın en çok uygulandığı alanlar, «siyasal ekonomi», «Kamu siyasa deeğrlendirmesi» ve «siyasa analizidir»[34].

Bu üç yaklaşımı esas almakla beraber, Braungart, özünde toplum ve siyaset arasındaki döngüsel bir modelden yana çıkmakta ve şöyle demektedir «Siyaset Sosyolojisi paradigmasında esas olan toplumsal etkenlerin siyasal süreçleri ve siyasaları etkilemeleri, bunları nda sonra dönüp toplumu etkilemeleridir»[35]. Bunun şu şekilde formüle edildiğini görüyoruz (S → P → S).

Dikkat edilirse, Braungart'ın siyaset sosyolojisini değerlendirişi G. Sartori hariç kendisinden önce değindiğimiz bir çok yazarın çerçevesini oldukça aşmış görünmektedir. O sadece toplumdan siyasete yönelen bir etkiden sözetmemekte, siyasetin siyaseti (The Politics of

31 **Aynı makale,** s. 25/60.
32 **Aynı makale,** s. 36/40.
33 **Aynı makale,** s. 40/47.
34 **Aynı makale,** s. 47/55.
35 **Aynı makale,** s. 68.

Politics) ara değişkeniyle siyasetten topluma yansıyan etkiler üzerine eğilme gereğini vurgulamaktadır. Aynı nokta üzerinde 1969'da yazdığı bir makalede G. Sartori de durmuştur. Sartori, siyaset(in) sosyolojisi (Sociology of Politics)nden farklı olarak siyasal sosyoloji (Political Sociology) diye yeni bir paradigmadan sözetmiş ve bunun toplumbilimsel (sociological) ile siyasal bilimsel (politological) alanlar arasındaki noktaları birleştiren bir disiplin olduğunu eklemiştir. Ancak Sartori, bu yeni paradigmanın disiplinlerarası işbirliği açısından geleceğe yönelik bir amacı simgelediğini anımsatarak, şöyle demiştir «Bugün, gerçekte olan, siyasal sosyoloji dediğimiz girişim, siyaset biliminin yadsınması şeklindeki siyaset(in) sosyolojisinden başka bir şey değildir. Eğer disiplinlerarası başarılarla ilgileniyorsak, siyasal sosyolojinin sosyolojinin bir alt alanı olduğuna dair görüşü silmeliyiz ve siyasal sosyolojiyi siyaset'(in) sosyolojisinden ayrı tutmalıyız»[36].

Görüldüğü gibi, sahip olduğu yaklaşım ve kapsamı açısından siyaset sosyolojisi siyaset biliminden bir çok önemli noktada ayrılmaktadır. Buna karşılık, günümüzde sosyal bilimler arasında ortaya çıkan **işbirliği** çerçevesinde siyaset sosyolojisi de kimliğini değiştirmektedir. Henüz tam anlamıyla yerleşmiş sayılmamakla beraber, bu yeni kimliği **siyasal sosyoloji** temsil etmektedir. Sartori'nin belirttiği gibi, «Eğer siyaset'(in) sosyolojisi, siyasal davranışların **siyasal olmayan** (sosyal) nedenlerine eğiliyorsa, siyasal sosyoloji aynı davranışların **siyasal olan** nedenlerini de kapsamak zorundadır. O halde, gerçek bir siyasal sosyoloji, disiplinlerarası her bir parçanın verilerini değişkenler şeklinde tekrar ele alan, genişletilmiş modellerle disiplinlerarası duvarları çaprazlamasına kesecek şekilde araştırma yapan disiplin olacaktır»[37].

V. SİYASET SOSYOLOJİSİNİN BİR DİSİPLİN OLARAK TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİM ÇİZGİSİ

Geçmişi o kadar eski olmasa bile, Türkiye'de genelde sosyal bilim çalışmalarının gelişim çizgisi bir anlamda Avrupa'dakine benzemektedir. Avrupa'da olduğu giib Türkiye'de de başlangıçta toplumsal felsefecilik oluşmuş, olgulara yönelik incelemeler yapılmamıştır. Bu türde ilk çalışmalar ancak Ziya Gökalp'ın katkısıyla ortaya çıkmış; kısmen verilere dayanan bir sosyal olgudan sözedilir olmuştur[38]. Ne var ki Gökalp da tam

36 Sartori, **a.g.m.**, s. 67/69.
Bu konuda ayrıca şu yazıya bakılabilir : A. Y. Sarıbay, «Siyaset (in) Sosyolojisi, Siyaset (in) Bilimi, Siyasal Sosyoloji», **İktisat ve Sosyal Bilimler**, C. 2, S. 2., 1981.

37 Sartori, **a.g.m.**, s. 92.

38 M. Kıray, «Sosyal Değişme ve Sosyal Bilimler», **Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi**, Ankara, 1971, s. 9.

anlamıyla kendisini toplumsal felsefecilikten kurtaramamış, hatta giderek «resmî» bir ideologa dönüşmüştür.

Gökalp'ın sosyolojiyi bir disiplin olarak 1914'te İstanbul Ünievrsitesine sokması, aslında toplumsal felsefeciliğe ilgiyi azaltmamış, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde olgulara dönük olmayan yaklaşım uzun yıllar biz de de devam ettirilmiştir. O kadar ki Kıray'ın belirttiğ gibi, 1940'lara kadar temelde bir bünye değişikliği geçirmemize karşın, üniversitelerimizde bunların araştırılması diye bir şey sözkonusu olmamıştır. Ancak 1940'larda Ankara Üniversitesinde böyle bir çaba başlamıştır[39].

Özgül olarak siyasete dair incelemelerde de durum pek farklı değildir. «Türkiye'de siyasi düşünce ve siyasi yazılarını inanılmayacak kadar gelişmiş bir tarihçeye sahip» olmasına; hatta «Osmanlı İmparatorluğu süresince yazılmış eserlerin en orjinallerinin siyasî alanda» bulunmasına karşın[40] felsefî yaklaşımın bu incelemelerde de hâkim olduğunu görüyoruz. Çünkü esas itibariyle Osmanlılarda siyasal düşünce siyasal gücün kullanılması ve otoritenin kabulü için gerekçeler yaratma sorunu ile ilgili olmuştur[41] ki, bunun özünde yatan yaklaşım **siyasî felsefeciliktir.** Gerek İttihat ve Terakki döneminde, gerek Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında «Siyasî ilimlere konu olacak bir çok malzeme ortaya çıkmakla beraber siyasî ilimlerin ilim olarak gelişmesinde büyük başarı sağlanamamasının»[42] bizce en önemli sebebi, sözkonusu yaklaşımın hâkimiyetinin kırılamamış olmasıdır.

Bu bakımdan önemli bir aşama «Siyasal Bilgiler Okulu»nun (SBO) 1948 yılında Ankara Üniversitesi bünyesine Fakülte olarak kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir. Okul bundan böyle «Siyasal Bilgiler Fakültesi» adını taşımağa başlamıştır. Böylece, hem «siyasî ilimler»in bilimselleşmesini sağlayacak, hem de sözkonusu kurum içinde ileriki yıllarda siyaset sosyolojisini bir disiplin olarak ortaya çıkartacak süreç başlamış oluyordu.

Bu süreç içinde 1950'li yıllarda, İkinci Dünya Savaşından sonra artmaya başlayan Amerikan siyasal etkisi ve kültürel rolünün Türkiye'de de yoğunlaşmasıyla beraber, S.B.F., ders programında köklü değişiklikler yapma gereksinmesini duymuş, bu doğrultuda ilk adımı atmıştır. Bu tarihe kadar S.B.F. taşıdığı isme karşın, Avrupa Üniversitelerinin klâsik hukuk öğretimi programlarının, ekonomi ve maliye disiplinlerinin bir kar-

39 **Aynı makale,** s. 9.

40 K. Karpat, «Siyasi İlimler Araştırmaları», **Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi,** a.g.e., s. 67.

41 **Aynı makale,** s. 67.

42 **Aynı makale,** s. 67/68.

masının uygulayıcısı olmuştur. 1859 yılında Fransa'dan esinlenerek kurulmuş olan bu yüksek öğretim kurumu, kamu yönetiminin üst kademe yöneticilerini, diplomatik temsilcilerini vd. yetiştirme işlevini üstlenmişti. Üniversiter bir kurum haline gelince, bu defa personel yetiştirmenin ötesinde bilimsel araştırmalara girişme zorunluluğunu benimsemişti. Böylece, 1950'lerin başında Anayasa Hukuku, Kamu Yönetimi gibi dersler okutan Bahri Savcı ve Yavuz Abadan bu derslere daha çok siyaset bilimine yönelik bir içerik kazandırmaya girişmişlerdir. Örneğin Y. Abadan yayınladığı **Âmme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri** (1952), adlı kitabının birinci kısmını «kamu hukuku kavramı», «devletin unsurları ve işlevleri» gibi konulara ayırırken, ikinci kısımda «parti doktrinleri»ne yer vermiştir. Hiç kuşkusuz bu tür eklektik bir yaklaşımın siyaset bilimini tam anlamıyla yerleştirdiğini söylemeyiz. Yine de ülkemizde siyasetin salt hukukî bir yaklaşımla incelenemeyeceği düşüncesinin belirmesi bu tür erken dönem çalışmalarının katkısıyla olmuştur.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, S.B.F.'de olsun, diğer kurumlarda olsun, hukuk yaklaşımını benimseyenleri siyaset bilimi içerikli çalışmalara yönelten önemli etken de, 1950'de çok partili siyasal hayata geçişle yaşanılan rejim değişikliğinin doğurduğu yeni toplumsal ve siyasal oluşumların zorlamasıdır. Hukuk çerçevesinin bu oluşumları tam anlamıyla kavramada yetersiz kalmış olması, siyaset bilimi çerçevesine bir rağbet yöneltmiştir. Nitekim, Türk siyaset bilimini sağlam temellere oturtmada büyük emeği geçen Tarık Zafer Tunaya, 1952 yılında yayınladığı **Türkiye'de Siyasi Partiler** adlı kapsamlı kitabının «Önsöz»ünde bu durumu şöyle açıklamaktadır «... Memleketimiz tarihinin hiç bir devresinde rastlamadığı demokratik inkişaflar içinde bulunmaktadır. Ve asıl bu senelerde, hayli geç kalmış olmakla beraber bizim için yeni hâdiselerin şimdiye kadar karşılaşmadığımız zorluklar tevlid ettiği ve edeceği buhranlı senelerde, memleketimizin siyasi partilerini ve doknulmamış taraflarını, ileriki inkişaflarını tayin ve tahmin bakımlarından bilmek lüzumu ve mecburiyeti vardır... «Siyaset İlmi» (Political Science - Science Politique) adında yeni bir branşın üniversite kürsülerinde inkâr edilmez ve muzafferane bir gelişme kaydetmekte bulunması, bizim de kendi sahamızda bu modern gidişe ayak uydurmak ve yardım vazifemizi meydana çıkarmaktadır».

Tunaya'nın sözünü ettiği bu modern gidişe «ayak uydurmak» çabaları SBO'nun fakülteye dönüştürülmesinden sonra daha da hız kazanmıştır. Bu kurum yeni kimliğine kavuşunca da, Avrupa'daki kameralist bilim anlayışına uygun olarak lisans düzeyinde belirli uzmanlık alanlarının gelişmesine olanak tanıyan uzmanlık şubeleri sisteminde son vermemiştir. Böylece yüksek okul bulunduğu sırada kurulmuş olan Maliye, Dip-

lomasi, İdari Bilimler şubelerinin gelişmesi yeni boyutlar kazanmış; çağdaş bilimsel gereklere uygun yeni uzmanlık dalları, tek bir ana konu etrafında örgütlenmiş bulunan fakültelere kıyasla daha kolay yerleşmiştir. Dolayısıyla SBF'de «Siyaset Bilimi», «Siyasal Teoriler», «Mukayeseli Devlet İdareleri», vd. dallar bu sayede kökleşebilmiştir. Belirtmek gerekir ki, bu gelişimi hızlandıran bir takım dış etkenler de rol oynamıştır. SBF'nin 1952'de Birleşmiş Milletlerin önerisi üzerine kendi bünyesinde «Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü»nü kurması bu etkenlerin başında gelenlerden bir tanesidir. Sözkonusu Enstitünün kurulmasıyla beraber bir grup Anglosakson bilim adamının gayretiyle normatif anlamda idare hukuku anlayışının ötesinde devlet mekanizmasının işleyişini siyaset bilimi kavramlarıyla anlamaya çalışan yeni bir disiplin olarak «Kamu Yönetimi» popülerlik kazanmaya başlamıştır. Yine SBF'nin 1955 - 59 yılları arasında «Amerikan Yardım Programı'nın bir sonucu olarak New York Üniversitesi ile organik bir işbirliği oluşturması ders programını bu çerçevede gelen uzmanlarla birlikte gözden geçirmesi Anglo Amerikan siyaset bilimi kavramlarının ve anlayışının iyiden iyiye yerleşmesine yol açmıştır. 1960'dan sonra ise, bu kez UNESCO'nun yardımı ile yine SBF'ne bağlı olarak Basın Yayın Yüksek Okulunun kurulması, zorunlu olarak siyasal iletişim kavram ve kuramlarına yeni alanlar açmıştır. Ayrıca gene bu dönemlerde SBF İdarî İlimler Enstitüsüne bağlı «Halkoyu Araştırma Grubu (SİHAG)», Seçmen davranışı, kitle iletişim araçlarının etkinliği, vb. konularda sınırlı da olsa görgül araştırmaların yapılmasına olanak sağlamıştır. Örneğin Nermin Abadan Unat'ın 1966 yılında yayınladığı **Anayasa Hukuk ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili** adlı kitabı bu çerçevede ortaya çıkan ilk kapsamlı çalışma olmuştur. Yazar bu çalışmada, bir yandan seçimin hukuki temellerini ve siyasal süreç olarak seçim mücadelesinin çeşitli aşamalarını; öbür yandan Eskişehir ve Diyarbakır'da 270 kanaat önderini kapsayan bir görgül araştırma ile siyasal partilerin profili ve siyasal parti adaylarının sosyal kökenlerini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.

Abadan Unat'ın bu çalışması, aynı zamanda SBF içinde siyaset sosyolojisini temel alan bağımsız bir kürsü kurulmasının da gerekçesini oluşturmuştur. Ancak bu kürsü «Siyaset Sosyolojisi» adlı altında değil, «Siyasal Davranış» adı altında kurulmuştur. Türk üniversiteleri arasında ilk defa SBF'de kurulan böyle bir kürsünün adı —haklı olarak— çeşitli eleştirilere hedef olmuştur. Nitekim, aynı yıllara rastlayan ve aynı içeriği taşıyan dersin BYYO'ndaki adı «siyaset sosyolojisi» idi. Hiç kuşkusuz, belirtmek gerekir ki, sözkonusu farklılık, davranışçı okulu egemen kılma gibi bir tercihten kaynaklanmamıştır. O halde farklılığı yaratan gerekçe nedir? En önemli gerekçe, SBF'deki kürsü sistemi uyarınca Siyaset Sos-

yolojisini, Sosyoloji Kürsüsünün bir alt dalı haline getirilmesini önlemek, ona genel sosyolojiden bağımsız bir kimlik kazandırmaktı ki, bu da değişik adla yeni bir kürsü kurmakla mümkün olabilmiştir. Buna bağlı olarak, elbette siyaset sosyolojisinin genel sosyolojinin bir parçası olarak varlığını sürdürmesinde belirebilecek olan siyasetin sosyolojik redaksiyonunun, siyaset biliminin alanı genişletme çabalarını durgunlaştıracağı hususundaki endişeden de sözetmeliyiz. Bu ise, akademik personel devşirmede bir takım darboğazlar doğuracak; belki siyaset incelemelerinin çok uzun süre sosyologların tekelinde kalmasına yol açacaktı.

SBF'nde bu şekilde bir gelişme seyri gösteren siyaset sosyolojisi, diğer kurumların öğretim programlarında da yer edinmiştir. Örneğin, ODTÜ'de, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde (Esat Çam'ın ve İlter Turan'ın önderliğinde); Türk yönetimine geçtikten sonra Boğaziçi Üniversitesinde (Suna Kili ve Şerif Mardin'in önderliğinde), nihayet 1975'te Bursa (Uludağ) Üniversitesinde (İstanbul İktisat Fakültesi Siyaset İlmi Kürsüsünün patronajı altında) siyaset sosyolojisinin kapsamına giren konularda dersler konulmuş, araştırmalar yapılmış ve konunun uzmanlarının yetiştirilmesine başlanmıştır.

Bu arada, örgütsel düzeyde «Türk Siyasi İlimler Derneği» ve «Türk Sosyal Bilimler Derneği»nin düzenlediği toplantılar, yaptırttığı araştırmalar ve çevirilerin de siyaset bilimi ve sosyolojisinin gelişiminde yaptığı katkıları anımsatmak gerekmektedir.

Bugün ülkemizde siyaset sosyolojisinin kapsamına giren konularda azınmayacak bir araştırma yazını oluştuğu gibi, uluslararası düzeyde de etkinlikleri olan bir çok uzman yetişmiş bulunmaktadır.

V.I TÜRKİYE'DE SİYASET SOSYOLOJİSİ ARAŞTIRMALARININ İLGİ ALANLARI

Bendix ve Lipset ilk kez 1957'de yayınladıkları ortak yazılarında, o zamanlar hemen hemen genel kabul gören bir şekilde siyaset sosyolojisinin ilgi alanını oluşturan konuları şöyle sıralamışlardı[43]

1. Oy verme davranışı (tutum ve kanaat araştırmaları)
2. İktisadî iktidarın temerküzü ve siyasal karar alma
3. Siyasal eylemlerin ve çıkar gruplarının ideolojileri
4. Siyasal partiler, gönüllü dernekler, oligarşi sorunu ve siyasal davranışın psikolojik boyutları
5. Yönetim ve bürokrasi sorunu.

43 Bendix - Lipset, **a.g.m.,** s. 10.

Aradan geçen aşağı yukarı otuz yıl gibi uzun bir zaman içinde yeni toplumsal ve siyasal oluşumların bu listeyi oldukça genişletmiş olması doğaldır. Nitekim, bugün siyaset sosyolojisi disiplinine ilişkin belli başlı ders kitaplarına (textbook'lara) şöyle bir bakmak bile bunu anlamaya yetecektir. Bu nedenle, konuların sistematik bir şekilde gruplandırarak sınırlanmasında yarar vardır. Bunun için biz burada Türkiye'deki siyaset sosyolojisi araştırmalarını ait oldukları ilgi alanları açısından değerlendirirken, Braungart'ın daha önce değindiğimiz «Siyasetin Toplumsal Kökleri», Siyasetin Siyasal Yapısı »ve «Siyasetin Topluma Olan Etkileri» adları altında yaptığı gruplamayı esas alacağız.

Bununla beraber belirtelim ki, bu gruplama altında Braungart'ın saptadığı konulara tamamen sadık da kalmayacağız. Hem Türkiye'nin özgül koşulları, hem de güncel oluşumlar açısından önem arzeden bazı konuları da ekleyeceğiz. Bir başka husus, Türkiye'de ilgili yazına bakarken sadece Türkçe'de yazılmış yapıtlarla (kitap ve makalelere) kendimizi sınırlamayacağımız, Türk bilim adamları tarafından yazılan yabancı dillerdeki yapıtlara da bakacağımızdır.

A. SİYASETİN TOPLUMSAL KÖKLERİNE İLİŞKİN ARAŞTIRMALAR

1. Toplumsal Yapı ve Siyaset İlişkisi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bu grup altında yer alan çalışmalar bir yandan siyaseti genel olarak toplumsal gerçekliğin bir öğesi olarak çözümleyen, öbür yandan daha özgül şekilde siyasetin problem alanlarını derinlemesine ele alan çalışmalardır.

Toplumsal gerçekliğin bir öğesi olarak önemli çalışmaları yapanların başında Şerif Mardin gelmektedir. Mardin 1967'de* eski Türkler'de ve özellikle Osmanlılar'daki tabakalaşma olgusu bağlamında siyasetin aldığı biçimi irdelemiştir. «Statü farkındalığı (status awareness), «tabaka (stratum) farkındalığı», «tabaka bağlılığı (affiliation)», «tabaka bilinci» ve «tabaka eylemi» gibi kavram kategorileri ile çalışarak, 'Türkler'de ilk tabaka öğelerini, «toplumsal sınıfların Osmanlı modelleri'ni ve «Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 'sınıf' bilinci»ni çözümleyerek; bu öğelerin özellikle ekonomi ve siyaset öğeleri bağlamında onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıldaki gelişmelere nasıl yansıdığına bakmıştır.

Mardin başka bir çalışmasında (1969'da) Osmanlı toplumunda, batıda olduğu gibi, bireyle devlet arasında aracılığı sağlayan kurumların veya gücünü pazar ekonomisinden ve özel mülkiyetten alan ve bu un-

* Siyaset sosyolojisi yazınına ilişkin olarak ele alınan çalışmalar için yazımızın «Kaynakça» bölümüne bakınız.

surla bağdaşacak kültür ve davranış kalıplarına sahip bağımsız kent yönetimleri, meslek örgütleri gibi ikincil yapılardan oluşan **Sivil Toplum**'un bulunmayışını çözümlemiştir. Nihayet Mardin'in diğer bir yazısında da (1973) aynı şekilde siyaset olgusuna toplumsal yapısal, öğelere ağırlık vererek baktığını görüyoruz. Benzer bir çalışma Metin Heper'e (1980) aittir.

2. Siyasetin Özgül Problem Alanlarına İlişkin Çalışmalar

a. Siyasal Katılma, Oy Verme ve Seçmen Davranışları

Bu konuda siyaset yazınımızı hayli zengin kılan sayıda çalışmalar bulunmaktadır. 1950 seçimleriyle başlayan yarışmacı parti sistemi çerçevesinde toplum bireyleri siyaseti etkilemede etkin bir konuma gelmişlerdir. Bu nedenle, o zamana kadar karşılaşılmayan oluşumlara sahne olan Türk siyasal hayatı seçmen davranışları ve siyasal katılma açısından da gerek yabancı gerek Türk bilim adamlarının yoğun ilgisini kazanmıştır. Ne var ki, bu konudaki ilk çalışmalar sadece seçim olayını kavramaya ve ona normatif bir açıklama getirme çabalarıyla yüklüdür ve anayasa hukukunun bir problem alanıdır. Batılı anlamda konuya yaklaşan çalışmaların ortaya çıkması için 1960'lı yılları beklemek gerekmiştir.

Nitekim, bu yıllarda Abadan Unat'ın (1965'a) «Siyasi faaliyetlerin mihrak noktası olan Ankara'da» kent nüfusunun genel siyasal bilgi derecesini ve buna bağlı olarak beliren eğilimleri ölçerek çeşitli toplumsal tabakaların tutumunu ortaya koyan çalışması ilk akla gelen çalışmadır. Aynı yazarın Ahmet Yücekök ile birlikte yaptığı (1967) ve Türkiye'nin dokuz büyük kentinde örnek alınan seçmen gruplarının sosyo ekonomik statüleri açısından seçimlere (1961 - 1965) katılma, oranları ve bu oranların farklılaşma değerlerinin; partilerin oy ortalamalarının ve farklılaşma değerlerinin ele alındığı bir diğer çalışma da belirtilebilir. Nihayet, Abadan Unat'ın 1965 seçim verilerini esas alarak yayınladığı bir başka makale ile (1966 a) daha önce belirttiğimiz kitabı (1966 b) anılması gereken katkılardır. Bir başka katkı ise, 1966 kısmî Senato seçimleri üzerine yaptığı çözümleme ile Bahri Savcı (1966 a)'ya ait bulunmaktadır.

Seçmen davranışı konusundaki yazın, daha sonraki seçimler üzerine değişik boyutlarda çözümlemeler yapan araştırmalarla zenginleşmiştir. Bu araştırmaların sunduğu bulgular, Türk seçmen davranışının ve seçim olayının siyasal süreci ne şekilde etkilediğinin anlaşılması bakımından önemli katkılar getirmiştir.

Örneğin, Ergun Özbudun'un (1974 a) 1973 seçimleri üzerine yaptığı bir araştırmada «... 1973 seçimlerinin Türk parti sisteminde önemli değişimlerin bir işareti olduğu» ve «Türk toplumunun içinde bulunduğu hız-

lı şehirleşme ve endüstrileşme süreçlerine paralel olarak, partilerin sosyal tabanları(nın) hızla değiş(tiği), seçmen kütlesinin yeni bir gruplaşma içinde bulun(duğu)» sonucuna varılmış; bu siyasal değişimin «özellikle büyük şehirlerde bütün açıklığıyle kendisini göster(diği)», «köylerde ise değişimin ana çizgileri(nin) bu derece belirgin (olmadığı)» vurgulanmıştır. Özbudun (1977 a) aynı seçimler üzerine yaptığı bir başka araştırmada ise, bu kez önceki araştırmasında gözlemlediği seçmen kitlesinin içinde bulunduğu yeni gruplaşma veya kritik saflaşma üzerinde, sosyo - ekonomik modernleşme, siyasal katılma ve siyasal kurumlaşma değişkenleri arasındaki ilişkileri inceleyerek ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Yazarın bu araştırmasında vardığı sonuç, Türkiye'de sosyo ekonomik modernleşme ile, siyasal kurumlaşma düzeyi arasında açık bir olumlu ilişkinin olduğu ve yeniden saflaşmanın büyük ölçüde merkez kenar bölünmesine dayanan «eski» Türk parti sisteminin yerini sosyo - ekonomik bölünmelere dayanan «yeni» bir parti sistemine bırakmaya başladığıdır. Aynı tez Özbudun'un Frank Tachau (1975) ile yazdığı bir başka makalede de işlenmiştir.

Bazı araştırmalarda ise, seçmen davranışları sosyal sınıf değişkeni esas alınarak incelenmiştir. Örneğin, Muzaffer Sencer'in (1974) Bahattin Akşit'in (1976) ve Yüksel Gülmen'in (1979) araştırmaları bu türdendir. Ancak, Akşit'inki hariç diğer iki çalışmada da seçmenlerin siyasal davranışı ile sınıfsal konumları (Gülmen'in kavramı daha dar tuttuğu şekliyle, sosyo ekonomik statüleri) arasındaki ilişki zayıf bulunmuştur. Gülmen bunun başta gelen sebepleri arasında «seçmen tercihinde birincil gruplarının etkinliğinin geleneksel toplumlarda sosyal hareketliliğin yoğun olduğu toplumlardan çok daha fazla olmasını» göstermektedir. Siyasal sosyoloji bakımından bu, yani seçmenlerin kendi iradeleri doğrultusunda tercihte bulunup bulunmamaları önemli bir sorundur ve bugün siyasal katılma çalışmalarında merkezi bir yer tutmaktadır.

Siyasal katılma, her şeyden önce, bireyin kendi iradesi doğrultusunda meydana getirdiği davranışlarla siyaseti etkileme olayıdır. Bu bakımdan seçimlerde oy verme katılmanın sadece bir boyutunu oluşturur. Bir başka deyişle siyasal katılma seçimlerde oy vermekten ibaret değildir.

Nitekim, bizde bu alanda yapılan çalışmaların ilki olan Deniz Baykal'ın (1970) kitabında, siyasal katılmanın seçimlerde oy vermenin çok ötesinde bir kapsama sahip olduğu vurgulanmış; bir 'siyasal davranış' olarak çeşitli değişkenlerle (sosyo - ekonomik, psikolojik ve siyasal) olan bağlantısı açıklanmış; nihayet bir tipoloji oluşturulmuştur.

Baykal'ın çalışmasından sonra yapılan çalışmalarda ise siyasal katılmayı kavramlaştırma çabaları görgül verilerin desteğinde sürdürülmüş-

tür. Örneğin, Özbudun (1974 b, 1976 b) sosyo ekonomik değişme açısından, 1961, 1965 ve 1969 seçim verilerine dayanarak siyasal katılmada bölgesel farkları, şehir - köy farklarını incelemiş; ayrıca kırsal bölgelerde ve büyük şehirlerdeki siyasal katılma örüntülerini ortaya çıkarmıştır. Yazarın bulgularına göre, Türkiye'de illerin sosyo - ekonomik gelişme düzeyleri ile seçime katılma oranları arasında ters bir orantı vardır. Bunun en önemli sebebi, gelişme düzeyleri düşük olan illerde siyasal katılmanın «mobilize» katılma olmasıdır. Kırsal yörelerimizde ağalık ve şeyhlik kurumlarının varlığı böyle bir durumun doğmasında en önemli etkendir. Ersin Kalaycıoğlu'nun (1983) yaptığı araştırmada ise, kentsel/kırsal yaşamın siyasal katılmayı hem artırabileceği hem azaltabileceği gibi iki tür etkide bulunduğu ve bu etkinin bugüne kadar incelendiğinden çok daha etraflı bir şekilde incelenmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Nitekim yazar, Kenya, Kore ve Türkiye'de gerçekleştirilen bir araştırmanın görgül verilerinden karşılaştırmalı olarak yararlanarak Türkiye'de siyasal katılmanın şu özelliklerini göstermektedir «... Türkiye'de erkekler, görece olarak yüksek SES (Sosyo Ekonomik Statü)ye sahip olanlar, küçük yerleşme birimlerinde ikamet edenler, kitle iletişim araçlarını düzenli olarak izleyenler, siyasal olaylara ilgi duyanlar, siyasal rejim ve olaylar hakkında görece olarak bilgili olanlar ve siyasal etkinlik duygusun sahip olanlar, bu niteliklere sahip olmayanlara oranla daha sık ve yoğun bir şekilde siyasal yaşama katılmaktadırlar».

Bu alanda belirteceğimiz son bir çalışma Birkân Uysal'ın (1984) iki çimento fabrikasında yaptığı görgül araştırmasıdır. Bu araştırmada katılma, otorite ve karar ilişkileri çerçevesinde ele alınmakta ve demokratik değer ve süreçlerle bireylerin bütünleşmesi bağlamında irdelenmektedir. Yazar, ailenin etkisinin sürekliliğine ilişkin varsayımını görgül bulguların doğruladığını belirtmektedir.

Siyasal katılma üzerine yapılan araştırmalarda yapılan çözümlemelerde hemen hemen daima oy kullanan kitle gözönüne alınmaktadır[44]. Oysa, çeşitli nedenlerle sandık başına gitmeyen seçmenlerin ve siyaseti etkilemede bilinçli olarak pasif kalan bireylerin varolduğu bir gerçektir. Dolayısıyla, siyasal katılma olayının bu bakımdan irdelenmesinde de yarar vardır. Ancak, belirtmek gerekir Türkiye'de bu konuda yapılan araştırmaların sayısı pek azdır. Bu hususta belirtebileceğimiz sadece iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Cenap Nuhrat'ın (1971) kırsal

44 A. T. Kışlalı, haklı olarak bu durumun Türkiye'de seçim sonuçlarının tahliline yönelmiş araştırmalarda daha başlangıçta önemli bir hatanın kaynağı olduğunu belirtmektedir. Bkz., «Rejim Açısından Araştırılması Gereken İki Sorun : Gençlik Hareketleri ve Sandık Başına Gitmeyen Seçmenler» **Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi,** a.g.e., s. 80.

alanda hiç oy kullanmayan bazı köyleri inceleyen araştırmasıdır İkincisi, konuyu «siyasal yabancılaşma» olarak daha kapsamlı şekilde ele alan Doğu Ergil'in (1980 a) görgül araştırmasıdır.

b. Siyasal Davranışın Psikolojik Boyutlarına İlişkin Çalışmalar

Siyasal davranışı güdüleyen psikolojik etkenler üzerine yapılan çalışmalar daha çok bireyin siyasal benliğinin ve siyasal inanç sistemi veya ideolojisinin nasıl oluştuğu üzerinde yoğunlaşan çalışmalardır. Bu tür çalışmalar, psikolojik kuramlardan yararlanarak bireyde hangi psikolojik mekanizmaların hâkim olduğunu ve bireyin bu mekanizmaları siyasal hayat içindeki davranışlarına ne şekilde taşıdığını açıklamaya yönelmektedirler. Bilindiği gibi, batı yazınında bu gibi çalışmaların başında gelen H. D. Laswell'in **Psychopathology and Politics,** (1930) yapıtı ile R. Lane'in **Political Ideology,** (1962) ve **Political Man,** (1972) adlı yapıtlarıdır. Gerek kuramsal, gerek görgül düzeyde yapılan ve sayıları hayli kabarık diğer çalışmaları ise burada belirtmeye olanak yoktur.

Bizde ise, maalesef en az çalışma bu alana ilişkin bulunmaktadır. Bunların başında Şerif Mardin'in (1969 b) «Türkiye'de halk katındaki dinsel inançların siyasal eylemi etkilendirmesine ilişkin» yaptığı çalışma gelmektedir. Diğer bir çalışma Türker Alkan'a (1979) aittir. Alkan'ın irdelemeye yöneldiği sorun ise bireyin siyasal bilincinin gelişmesinde ailenin okulun ve toplumsal sınıf(lar)ın ne dereceye kadar etkin olduğudur. Yazar bu sorunu aynı zamanda Cumhuriyet döneminde Türkiye'de rejimin meşruiyetinin sağlanması, sürdürülmesi ve karşı ideolojilerin denetim altında tutulması süreçleri bağlamında ele almaktadır. Alkan (1983) bir diğer çalışmasında, psikolojik kuramlardan daha çok yararlanmıştır. Yazar bu çalışmasında **kişilik** çözümlemeleri bağlamında «faşizm ve şiddet» «önyargı ve yabancı düşmanlığı», «terörizm»... gibi konulara eğilmiştir.

Bu arada belirtelim ki, Ergil'in (1980 a) daha önce andığımız çalışması da bir bölümüyle siyasetin psikolojik çözümlenmesine örnek gösterilebilir.

c. Toplumsal ve Siyasal Değişme Sorunlarına İlişkin Çalışmalar

Toplumsal değişme olgusu Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana toplumun bir çok alanını, bu arada siyasal sistemi çok çeşitli ve karmaşık sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Nitekim bu durum siyaset incelemelerinin de ilgi alanını oluşturmuş; sözkonusu sorunlar bu incelemelerde siyasal sistemin değişimi ve istikrarı açısından irdelenmiştir.

Bu açıdan dinin toplumsal ve siyasal değişim karşısındaki konumu ve siyasetle olan ilişkisi en çok ilgiyi çeekn sorun olmuştur (B. Dâver, 1955, 1967; B. Savcı, 1959; T. Z. Tunaya 1962; Ş. Mardin, 1969, 1971, 1977 a, 1977 b, 1981, 1983; M. Sencer, 1968; N. Abadan - Unat - A. N. Yücekök, 1969, 1970; Yücekök, 1971; B. Toprak, 1978, 1981; N. Vergin, 1977; M. Heper, 1981; M. A. Ağaoğulları, 1982; I. Sunar B. Toprak, 1983; A. Y. Sarıbay, 1985).

Bir diğer sorun, ordunun siyasal hayata müdahalesidir Ordunun hangi koşullarda, hangi güdülerle ve hangi tarihsel sebeplerle siyasete karıştığı konusunda, Türkiye'nin üç kez deneyim geçirmiş bir toplum olmasına karşın, yapılan araştırmaların sayısı çok değildir (B. Savcı, 1961; E. Özbudun, 1966; A. T. Kışlalı, 1967, 1974 b; N. Abadan - Unat 1970; İ. Turan, 1974; G. Şaylan, 1978;K. H. Karpat, 1981; M. Bozdemir, 1982; F. Tachau - M. Heper, 1983).

Öğrenci hareketleri ve öğrencilerin siyasal davranışları da üzerinde önemle durulan sorunlardan olmuştur (N. Abadan Unat, 1965 b; 1971; Ö. Ozankaya, 1966; İ. Turan, 1969 a; A. T. Kışlalı, 1974 a; T. Ateş, 1976).

1970 - 1980'ler Türkiye'sinde siyasal hayat terör ve şiddet olgusunu yaşadı. Sosyal bilimcilerimiz elbette buna kayıtsız kalamazlardı. Nitekim yapılan araştırmalarda, terör ve şiddet konusu yapısal ve kültürel kaynakları ve diğer boyutlarıyla ele alınıp incelendi, anlaşılmasında ve çözülmesinde kısmen de olsa ipuçları sunuldu. Ne var ki, siyasal hayatı bu kadar çok etkilemiş olmasına karşın, bu sorun üzerinde yapılan araştırmaların sayısı çok azdır.[45] Bu çalışmaların da büyük kısmı (Turan, 1978 a; Ş. Mardin, 1978; Ö. Ozankaya, 1979; M. Bozdemir, 1981; G. B. İsen, 1983, S. Vaner, 1985) soruna kavramsal düzeyde yaklaşmakta, ancak çok azı (D. Ergil, 1980 b; R. Keleş - A. Ünsal, 1982) görgül veriler çerçevesinde çözümlemeler yapmaktadır.

Nihayet, toplumsal değişme sürecinde ortaya çıkan önemli sorunlardan biri de, kadınların toplumsal ve siyasal hayatta oynadıkları role ilişkindir. Son yıllara gelinceye kadar Türk toplumunda kadın sorunu, tümüyle kadınlara tanınan yasal haklar bakımından incelenmişse de, bugün bu sorunun toplumun her kesiminde varolduğu ve çok boyutluluk gösterdiği anlaşılmıştır. Nitekim bu husus, Sosyal Bilimler Derneğinin yayınladığı kitapta (Abadan - Unat, 1979 a) yetesiye vurgulanmıştır. Kadının siyasal hayattaki yeri ise başlıbaşına ayrı bir konudur. Bu konuda göze çarpan ilk olgu, Türkiye'de siyasal karar alma mekanizmaları için-

45 İ. Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış,** İstanbul, t.y., 2.b., s. 166.

de kadınların —oranı biraz değişmekle beraber— dün olduğu gibi bugün de az sayıda bulunmasıdır. Hatta bu seçimlere katılmada da geçerli bir gözlemdir. Nitekim, az sayıda da olsa, bazı sosyal bilimcilerimiz bu olgunun nedenleri üzerine eğilen araştırmalarda bulunmuşlardır. (N. Abadan - Unat, 1981; Ş. Tekeli, 1979, 1982, Yeşim Arat, 1983) Örneğin Tekeli'ye göre, sorunun sebepleri arasında kadınların benimsedikleri veya kendilerine benimsetilen ideoloji nedeniyle, siyasetin kendilerini ilgilendiren bir mücadele alanı olarak görmemeleri başta gelmektedir ki, bunun da kaynağında kapitalist toplumlardaki işbölümü bulunmaktadır. Bu toplumlarda esas olarak yeniden üretimden sorumlu tutulan kadınların çalışma ve yaşama alanları evleri olmaktadır.

Bununla beraber, siyasal iletişimin etkisiyle, bir çok kadının siyasallaşarak, bir anlamda siyaseti kendilerini de ilgilendiren bir olgu olarak gördüğünü ortaya çıkaran görgül bir araştırmayı burada belirtebiliriz (O. Tokgöz, 1979).

B. SİYASETİN SİYASAL YAPISINA İLİŞKİN ARAŞTIRMALAR

Siyasetin siyasal yapısına ilişkin araştırmalar, iktidar olgusu etrafında toplanan sorunları irdeleyen araştırmalardır. İktidarın ne şekilde, hangi araç ve yöntemlerle ele geçirildiği ve korunduğu; iktidarın toplumun hangi kesimleri tarafından kullanıldığı, hangi yöntemlerle el değiştirdiği, nihayet iktidarın nasıl bir kurumlaşma süreci izlediği bu grup araştırmaların açıklamaya yöneldiği temel sorulardır. Sorulara aranan yanıtlarda odak niteliğindeki konular ise şunlardır «Siyasal Partiler ve Baskı Grupları» «Siyasal Seçkinler», «Parlâmentolar» «Siyasal Gelişme» ve «Siyasal Sistem Türleri.»

1. Siyasal Partiler ve Baskı Gruplarına İlişkin Çalışmalar

Siyasal iktidarı ele geçirmek veya paylaşmak amacı siyasal partilerin varlık nedenleridir. Bu nedenle siyasal partiler özellikle çoğulcu yapıdaki siyasal sistemlerin baş aktörleridir.

Türkiye'de çoğulcu siyasal hayata geçildikten sonra siyasal partilerin önemi ve etkinliği artmış, aynı zamanda bu konudaki siyaset yazını zenginleşmeye başlamıştır.

Partiler konusunda ilk yapılan çalışma 1946 yılında ortaya çıkmış ve bir sosyolog tarafından yapılmıştır. Niyazi Berkes (1946) çalışmasında 'modern parti'yi «siyasî mücadeleyi gayri şahsi şekle sokan mekanizma» olarak tanımlayarak, iktidar mücadelesinin kurumsal çerçevesine dikkati çekmektedir. Kuşkusuz iktidar mücadelesinin kurumsal ve çerçevede vuku bulmasında hukuki düzenlemelerin rolü büyüktür. Nitekim bu konu da hayli ilgi uyandırmış ve bir çok yazar partileri büyük ölçüde

bir hukuk olgusu olarak incelemişlerdir (B. Savcı, 1958, 1964, 1965 a; Y. Abadan, 1959; D. Perinçek, 1968). Bunun yanında, partileri tarihsel, siyasal ve sosyolojik birer olgu olarak gören çalışmalar yapılmış (T. Z. Tunaya, 1952; A. Payaslıoğlu, 1952; N. Abadan Unat, 1966; M. Sencer, 1971; S. Akşin, 1971, 1980; E. Onulduran, 1974; K. H. Karpat, 1975; S. Sayarı, 1975, 1978; E. Özbudun, 1976 a, 1977 b, 1981; Ü. Ergüder, 1980; M. Tunçay, 1981; Ç. Yetkin, 1982); ayrıca partilere ilişkin özgül sorunlar da incelenmiştir. (İ. Turan, 1968; E. Özbudun, 1968; S. Sayarı, 1976). Türkiye'de partiler konusunda yapılan bazı araştırmalar ise, monografi türündedir (C. Eroğul, 1970; S. Kili, 1976; A. Y. Sarıbay, 1985).

Siyasal iktidarı ele geçirmek kadar olmazsa bile gene de önemli bir hareket onu etkilemektir. Bu işlevi demokratik toplumlarda baskı grupları yerine getirir. Kuşkusuz baskı grupları bu işlevlerin yerine getirirlerken siyasal partilerle olduğu kadar, siyasal iktidarla da düzenli bir ilişki geliştirebilirler ve bu ilişki demokratik siyasal hayatın işlerliğinde önemli katkılarda bulunabilir. Türkiye'de yapılan çalışmalar, bazı kavramlaştırma girişimlerinin dışında (Y. Abadan, 1959; N. Abadan - Unat, 1959) meseleye bu yönüyle bakan çözümlemeler içermektedir (Y. K. Zabunoğlu. 1969; M. Akad, 1976).

2. Siyasal Seçkinlere İlişkin Çalışmalar

Siyasal iktidarın kimler tarafından elde tutulduğu, veya toplumun kimler tarafından yönetildiği konusu, siyasal iktidar mücadelesini anlamak bakımından çok önemlidir. Hele Türkiye gibi yenileşme hareketlerinin hep seçkin gruplarınca gerçekleştirildiği, siyasal seçkinlerin etkinliklerini uzun süre koruyageldikleri toplumlarda bu önem daha da artmaktadır.

Türkiye'de siyasal seçkinler üzerine doğrudan yapılan çalışmaların sayısı çok azdır. Bu çalışmalar da daha çok konunun kavramsal düzeyde irdelenmesi veya mevcut kuramların sınırlı bir çerçevede karşılaştırılmasından ibarettir (B. Dâver, 1965; M. Kapani, 1977; T. Alkan, 1977; M. Turhan, 1984). Bu konuda F. W. Frey'ın 1965'te yayınladığı **The Turkish Political Elite** adlı klâsikleşmiş çalışmasına benzer nitelikte bir çalışma henüz gerçekleştirilmiş değildir. Bunun bir istisnası olarak belki A. Ünsal'ın (1967) yazmış olduğu makale gösterilebilir.

Buna karşılık, bürokrasi ile ilgili çalışmalarda dolaylı olarak siyasal seçkinler konusunun da işlendiğini görüyoruz. Bu tür çalışmaların başında M. Heper'in (1974) yapıtı belirtilebilir. Yapıtında özellikle Osmanlı Türk sivil bürokrasisinin siyasal hayatta oynadığı rol üzerinde duran Heper, aynı zamanda konuyu siyaset sosyolojisi yaklaşımıyla kapsamlı bir şekilde ilk inceleyenlerdendir. Yazar, «Osmanlı Türk devletinin geli-

şiminde genellikle siyasal sistemin sosyo ekonomik sisteme etkin olduğu» ve «Osmanlı Türk devletinde temel siyasal çatışmanın lâikleşme teması etrafında gelişmesi ve bu çatışmayı sürdürenlerin bir sosyo ekonomik sınıf temelinden yoksunlukları(nın) bu görüşü kanıtladığı» varsayımından hareketle çözümlemelere girişmekte ve görgül bulgularla bu temel varsayımını sınamaktadır. Çözümlemelerin yazarı ulaştırdığı sonuç ise; çeşitli aşamaları izleyerek oluşan bir «bürokratik yönetim geleneği»nin siyasal etkinliğinin giderek zayıflamış olmasıdır «Sivil bürokrasi, artık homojen bir entellektüel elitin parçası olmadığı gibi güçlenen sosyo ekonomik gruplar bürokrasiyi etkilemek durumundadır».

Nitekim, Heper'in yapıtıyla aynı yayın yılını paylaşan bir başka yapıt ise (G. Şaylan, 1974) Türkiye'de endüstriyel topluma geçiş yönünde toplumsal değişimin «girişimci sınıf»ın önderliğinde yürütüldüğünün; Cumhuriyetin ilk yıllarında burjuva sınıfının güçsüzlüğü nedeni ile etkisiz kalan girişimciliğin giderek güçlenmesi ve önderlik fonksiyonunu yürütegelmesinin öyküsüyle ilgilidir. Bu çalışmada görgül bulguların desteği ile bize gösterilen, iktidar mücadelesinde ekonomik seçkinlerin siyasal seçkinlerden daha etkin bir konum kazandıklarıdır. Bu gözlem diğer bazı çalışmalar tarafından da doğrulanmaktadır (M. Heper, 1976 a; İ. Turan, 1984).[46]

3. Parlâmentoya İlişkin Çalışmalar

Siyasal iktidar ilişkisi, aynı zamanda bir hükmetme tâbi olma ilişkisidir. Bu ilişkinin özünde bazı genel kabul görmüş ve meşruiyetini yasalardan alan kurallar bulunur. Siyasal sistemlerde kural yapımı parlâmento veya meclislerin başta gelen görevidir ki bu, insanlık tarihinin kaydettiği nispeten yeni bir olgudur.

Türkiye'de ise parlâmentonun geçmişi yüz on yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu süre içinde demokratik siyasal hayatı besleyen önemli bir kurumsal gelenek oluşmuş bulunmaktadır. Ne var ki, Türk siyasal hayatının gelişim süreci içinde parlâmentonun konumu, işlevi ve yapısını çözümleyen araştırmalar sınırlı sayıda yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğunluğu parlâmento olgusunun ya hukukî boyutlarıyla ele almış (T. Güneş, 1956; E. Özbudun, 1962; T. Karamustafaoğlu, 1965; S. Armağan, 1978) veya tarihsel boyutuna ağırlık vererek incelemiş (İ Ortaylı, 1976, 1978; S. Akşin, 1970 a, 1970 b); pek azı toplumsal ve siyasal boyutları üzerinde daha ağırlıklı olarak durmuştur (A. T. Kışlalı, 1967; G. Şaylan, 1976; İ. Turan, 1978 b; E. Kalaycıoğlu, 1980; A. N. Yücekök. 1982; İ. Turan, 1985).

46 **Aynı eser,** s. 167/178.

Siyasal hayatta «kural yapımından», «temsil işlevi»ne; «meşrulaştırma - emniyet subabı - çıkış yolu» olmadan, «siyasal eğitim ve toplumsallaştırma işlevi»ne, «denetleme işlevi»nden «hükümet danışmanlığı», hatta «yargı işlevi»ne kadar uzman roller oynayan parlâmentoyu derinlemesine anlamak, bu tür çalışmaların artmasıyla mümkün olabilir.

4. Siyasal Gelişmeye İlişkin Çalışmalar

Siyasal gelişme, çok boyutlu, değişik şekillerde tanımlanan bir kavramdır.[47] Bununla beraber 1950'lerde ortaya atıldığında bu kavramla amaçlanan, İkinci Dünya Savaşından sonra Afrika ve Asya'ya yayılan yeni devletlerin oluşturduğu çeşitli siyasal kurumların grupların ve süreçlerin açıklanması ve gelişmelerinin tahminidir. Bu nedenle, batı yazınında bu alanda yapılan ilk çalışmalarda hem yeni siyasal sistemler, hem de bunların içinde bulundukları yapı «geleneksel» olarak ifade edilmiş, bunun karşıtı olarak da Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da örnekleri görülen «modern» siyasal sistemlerin ve toplumsal yapıların bulunduğu ileri sürülmüştür. Böylece siyasal geilşmenin, modernleşmeye bağımlı olarak, geleneksel toplumsal yapı ve siyasal sistemden modern olanlarına geçişle beliren bir olay olarak kabul edilmiştir[48].

Gerçi 1960'larda siyasal gelişme olayına bu şekilde yaklaşım eleştirilere uğramış; kavrama açıklık getirme çabalarına koşut olarak onun çok boyutluluğuna dikkat çekilmiştir. Buna karşılık, kavramın özgün (orijinal) şeklindeki kullanılışına gösterilen rağbet günümüzde de devam etmektedir. Dolayısıyla, bugün «siyasal gelişme» dendiğinde, şu oluşumlar kastedilmektedir[49] 1. Yüksek düzeyde farklılaşmış bir siyasal yapının varolması, 2. Genel olarak, merkezin hukukî ve idarî alanının genişlemesi; siyasal faaliyetlerin toplumun tüm alanlarına yayılması, nüfuz etmesi, 3. Geleneksel seçkinlerin etkinliğinin kırılması ve geleneksel meşruiyet anlayışının zayıflaması.

Bu oluşumlar, Cumhuriyet'in kurulmasıyla beraber, ulus devlet kurma aşamasının önemli meseleleri arasında yer almıştır. Bu bağlamda, bir yandan ulusal bir siyasal kimlik yaratma, siyasal katılımı genişletme; öte yandan merkezi siyasal bir otoriteyi temsil etme ve çeşitli sosyal gruplar arasındaki iktidar mücadelesini kurumsal bir çerçeveye oturtma girişimleri Cumhuriyet dönemi siyasal gelişmesinin önemli yönleri olarak belirmiştir.

47 E. Kolaycıoğlu, «Siyasal Gelişme Çalışmalarının Az Gelişmişliği» **Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan 2,** İstanbul, 1982, s. 509.

48 **Aynı makale,** s. 511.

49 S. N. Eisenstadt, «Breakdowns of Modernization», **Readings in Social Evolution and Development,** Ed. S. N. Eisenstadt, New York, 1970, s. 423.

Türkiye'nin siyasal gelişmesi üzerine yapılan çalışmalara bu açıdan bakıldığında ortaya şöyle bir görünüm çıkmaktadır : Bu çalışmaların çoğu Türk siyasal gelişiminin arka planını (Osmanlı dönemi batılılaşma girişimlerini) sorgulayan ve bunun tarihsel boyutuna daha çok ağırlık verir niteliktedir (B. Savcı, 1965 b, 1966 b; T. Z. Tunaya, 1960, 1970); bir kısmı uzun bir modernleşme sürecinin aşamalarını sosyolojik ve siyasal bilimsel kavramlaştırma girişimleridir (K. H. Karpat, 1959, 1967, 1973; N. Berkes, 1964 a, 1964 b, 1965, 1973; S. Kili, 1968, 1969, 1981; A. N. Yücekök, 1968; İ. Turan, 1969 b; T. Timur, 1971; İ. Sunar, 1974; E. Akarlı, 1975; M. Heper, 1976 b, 1977; E. Kongar, 1979, 1981; N. Abadan - Unat, 1979 b; Ş. Mardin, 1983 b).

Sözkonusu çalışmalarda kullanılan kavramsal çerçevelerde çok büyük oranda batı siyasal gelişme yazınının etkisi görülmekle beraber, olguların açıklanmasında eleştirel bir tutum ve yeni kavram arayışları da gözden kaçmamaktadır.

5. Siyasal Sistem Türlerine İlişkin Çalışmalar

Yöneten yönetilen ayırımın aldığı biçim, bir toplumdaki siyasal iktidar olgusunun kurumsal çerçevesinin anlatımını da içerir ki, bu çerçeve «siyasal sistem» olarak adlandırılmaktadır. Bir başka deyişle, siyasal sistem, herhangi bir toplumda iktidarı, hükmetmeyi ve otoriteyi içeren kurumsallaşmış insan ilişkileri biçimidir. Bu biçimler üzerine yapılan incelemeler, batıda Aristo ile başlar ve günümüz sosyal biilmcilerine kadar gelir.

Bu kadar ilgi çekmiş ve çekmekte devam eden bir alana siyaset bilimcilerimizin gösterdikleri ilgi yok denecek kadar az olmuştur. Bu konuda yapılan bir kaç çalışma da (E. Çam, 1976; Y. Gürbüz, 1980; G. Şaylan, 1981) genel olarak dünyanın belli başlı siyasal sistemlerini betimlemeye yönelik çalışmalardır. İlginç olanı, bazı Anayasa Hukuku kitaplarında ayrılan bölümler dışında, siyaset sosyolojisi açısından Türk siyasal sistemini anlamaya yönelik irdelenmelerin de hemen hemen bulunmamasıdır. Bunun bir istisnası, C. Oktay'ın (1983) yapıtıdır. Oktay, bu yapıtında Türk siyasal sistemini çevre koşullarında vuku bulan değişimler bağlamında ele almakta ve bunun sistemin alt öğesini oluşturan kamu bürokrasisinin işleyişinde ne gibi sorunlara yol açtığını tartışmaktadır. Bir diğer istisna ise, A. Ünsal'ın (1980) Türk siyasal sistemini alt sistem etkileşimi açısından inceleyen çalışmasıdır. Yazar bu çalışmasında bir alt sistem olarak Anayasa Mahkemesinin Türk siyasal sisteminde oynadığı rolü kuramsal ve görgül düzeylerde irdelemektedir.

Siyasal sistem türleri üzerinde yapılan araştırmaların yok denecek kadar az sayıda bulunması, belki Türk sosyal biliminde olgulara karşılaş-

tırmalı olarak bakma alışkanlığının henüz tam anlamıyla yerleşmemiş olmasına bağlanabilir.

C. SİYASETİN TOPLUMA ETKİLERİNE İLİŞKİN ÇALIŞMALAR

Siyasetin toplum üzerine etkilerini irdeleyen çalışmalar, esas itibariyle yönetsel kurumların, programların ve siyasaların hizmet sunulan kurum veya gruplar üzerindeki etkinliğini değerlendirmeye yönelmektedirler. «Siyasal ekonomi» (political economy), «siyasa değerlendirmesi» (policy evaluation) ve «siyasa analizi» (policy analiysis) alanlarında yapılan incelemeler bu türdendir[50].

Bizde ise bu tür çalışmalar hem az hem de kapsam olarak sınırlı bulunmaktadır. Örneğin, siyasa değerlendirmesi ve siyasa analizi siyaset araştırmacılarımızın hiç ilgisini çekmemiş konular olarak durmaktadır. Siyasal ekonomi göreli olarak daha ilgi çekmiş bir alan görünümündedir. Ne var ki, bu alana ilişkin çalışmalar da siyasal sistemin toplumdaki sosyal ve siyasal kaynakları ne şekilde ve nasıl topladığı, dönüştürdüğü ve dağıttığı sorunu ile pek az ilgilenmiş olan çalışmalardır. Bunların bir kısmı sadece iktisadi etkenlerin siyasal etkenlerin işleyişine nasıl yansıdığına bakan çalışmalardır (T. Bulutay N. Yıldırım, 1968; T. Bulutay, 1970; Ş. Tekeli, 1977). Ancak pek azı sosyal ve siyasal kaynakların nasıl toplandığı, dönüştürüldüğü ve dağıtıldığı sorununu irdelemektedir (E. Özbudun A. Ulusan, 1980 Ü. Ergüder, 1981).

Oysa, hem siyasal sistemin alt - sistemlerle olan ilişkisinin, hem de siyasal sürecin bütünselliğinin anlaşılmasına bu tür araştırmaların artması oldukça katkıda bulunabilecektir.

VII. SONUÇ

Bildirimimizde güttüğümüz amaç, sosyal bilimler arasındaki uzmanlaşma olgusunun bir ürünü olan siyaset sosyolojisinin gelişim çizgisini, kapsamını ve ilgi alanlarını saptamak özellikle de bunların Türkiye bağlamında sahip olduğu görünüme bakmak olmuştur.

Bu açıdan, belirtilmesi gereken ilk husus, Türkiye'de siyaset sosyolojisinin ilgi alanlarında azınsanmayacak bir yazının karşımıza çıkmış bulunmasıdır. Yaptığımız gruplandırmalara göre en çok sayıda çalışma «Siyasetin Toplumsal Kökleri» altında toplanmaktadır. Buna karşılık, «Siyasetin Siyasal Yapısı» ve «Siyasetin Topluma Etkileri» başlığı altında toplanan çalışmalar daha az sayıdadır. Siyaset sosyolojisindeki çağdaş gelişmeleri, bu arada «siyasal sosyoloji paradigması»nı gözönüne aldığımızda, az sayıda olan bu son grup çalışmaların artmasının, siyaset olgusu-

50 Braungart, a.g.m., s. 47.

nu çok değişkenli bir model şeklinde çözümlemeye katkısı büyük olacaktır.

Bir başka husus, incelediğimiz çalışmalarda kuramsal ve görgül olmayan araştırmaların çokluğudur ki bunlar da 1960'lı yıllara kadar yabancı yazını (özellikle Anglo Amerikan yazınını) tanıtıcı veya bu yazındaki yönsemeleri yansıtıcı çalışmalardır. Ancak 1960'lardan sonra gerek kuramsal, gerek görgül özgünlüğü olan çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır[51]. Kuşkusuz, bu tür çalışmaların artması da siyaset sosyolojisinin gelişiminin hızlanması açısından son derecede gereklidir.

Nihayet, önemli bir husus da, incelenen çalışmaların çoğunda siyaset sosyolojisi ve siyaset bilimi arasındaki sınırın tam anlamıyla belirlenmemesi, hatta zaman zaman iki disiplinin özdeş görülmesidir. Bu ise, siyaset sosyolojisinin özerk ve uzmanlaşmış bir kimliğe bürünmesini engelleyici niteliktedir. Oysa disiplinler arası işbölümü ve uzmanlaşmaya gerekli duyarlılık gösterilirse, hem kavram, kuram ve yöntem kargaşası son bulacak hem de siyaset sosyolojisi Türkiye'de de sağlıklı bir geleceğe sahip olacaktır.

51 Benzer bir sonuca bir başka incelemede de varılmıştır: E. Kalaycıoğlu, «Siyaset Biliminde Davranışsal Yaklaşım ve Nicel Araştırma: Türkiye Örneği» «Atatürk Türkiye'sinde Çağdaşlaşma ve Siyasal Bilim Konferansı»na sunulan tebliğ İstanbul, 1984, s. 14.

KAYNAKLAR

Y. Abadan **Âmme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri,** Ankara, 1952

Y Abadan «Türkiye'de Siyasî Partiler ve Tazyik Grupları», **SSBF. 100'üncü Yıldönümü Armağanıdında,** Ankara 1959, SBF. yayını 97 - 79, Sh. 77 - 118

Y. Abadan «Das türkische Parteiengesetz» (Türk Siyasî Partiler Kanunu) Hrgb. K. B. Bracher, C. Dawson, W. Geiger, R. Smend, **Die moderne Demokratie und ihr Recht.** (Modern demokrasi ve hukuku), Tübingen 1966, Sh. 283 - 304

N. Abadan - Unat «Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü», **SBFD,** 1 (1959)

N. Abadan - Unat «Ankara Şehir Nüfusunun Siyasi Eğilimlerinden Bazı Örnekler», **SBFD,** 2 (1965) a

N. Abadan - Unat «Türk Gençliğinin Değer Yargıları ve Siyasi Davranışı» **SBFD,** 1 (1965) b

N. Abadan - Unat «Turkish Elections 1965», **Government and Opposition,** 3 (1966) b

N. Abadan - Unat **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili,** Ankara, 1966 a

N. Abadan - Unat - A.N. Yücekök «1961 - 1965 Seçimlerinde Oy Verme Davranışlarıyla İlgili Bazı Yorumlar», **SBFD,** 4 (1967)

N. Abadan - Unat - A. N. Yücekök «Religious Pluralism in Turkey» **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı,** 1969 - 1970

N Abadan - Unat «Die Turkische Demokratie seit 1960», **Mitteilungen der Sudot - Eupa - Gesellschhaft,** Heftz, 1970

N. Abadan - Unat «Türk Universite Öğrencileriyle Genç İşçilerin Siyasal Eğilimleri», **SBFD,** 1 (1971)

N. Abadan - Unat (Derleyen) **Türk Toplumunda Kadın,** Ankara, 1979 a

N. Abadan - Unat «Patterns of Modernization and Turkish Democracy» **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı,** XVIII (1979) b

N. Abadan - Unat «Women in Goverment as Policymakers and Bureucrats The Turkish Case», **Women, Power and Political Systems** Ed. M. Rendel, London, 1981

M. A. Ağaoğulları **L'Islam Dans La Vie Politique De La Turquie,** Ankara, 1982

M. Akad : **Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri,** İstanbul, 1976

E. D. Akarlı «The State as a Socio - Cultural Phenemenon and Political Participation in Turkey» **Political Participation in Turkey,** Ed. E. D. Akarlı - G. Ben - Dor, İstanbul, 1975

T. Alkan : **Aydınlar ve Siyaset,** Ankara, 1977

T. Alkan **Siyasal Toplumsalaşma,** Ankara, 1979

T. Alkan : **Saldırganlık, Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı,** İstanbul, 1983

B. Akşit «Türkiye'de Siyasal ve İdeolojik Görüşlerin Toplumsal ve Sınıfsal Belirleyicileri: İller ve Mahalleler Düzeyinde Bir İnceleme», **Gelişme Dergisi,** 13 (1976)

S. Akşin : «Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan», **SBFD, 1** (1970) a

S. Akşin «Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı'nın Ele Aldığı Başlıca Sorunlar - II», **SBFD, 2** (1970) b

S. Akşin «İttihat ve Terakki Üzerine», **SBFD,** 1 (1971)

S. Akşin **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,** İstanbul, 1980

Y. Arat **Women in Turkish Politics,** Princeton University 1983, yayınlanmamış doktora tezi

S. Armağan «Memleketimizde İlk Parlâmento Seçimleri» **Armağan Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı,** Ankara, 1978

T. Ateş «İ.Ü.İ.F. Öğrencilerinin Demokrasi Anlayışı Üzerine Bir Araştırma Değerlendirmesi», **İFM,** L/4 (1976 - 1977)

R. Aybay «The Role and Position of Political Science in Turkey», **The Turkish Yearbook of International Relations,** 1977, Sh. 13 - 20

R. Aybay «Yasama Meclislerinin İçtüzükleri», **Kanun-u Esasînin 100. Yıl Sempozyumu,** Hazırlayan : Siyasî İlimler Türk Derneği, Ankara, 1977, Sh. 283 - 326

R. Aybay «The Constitutlon and Judical Review in Turkey», SBF. Yayını, **Armağan, Kanunu Esasînin 100. Yılı,** Ankara 1978, Sh. 331 - 351

D. Baykal **Siyasal Katılma : Bir Davranış İncelemesi,** Ankara 1970, SBF yayını

N. Berkes **Siyasi Partiler,** Ankara, 1946

N. Berkes **İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz,** İstanbul, 1964 a

N. Berkes **The Development of Secularism in Turkey,** Montreal, 1964 b

N. Berkes : **Batıcılık Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler,** Ankara, 1965

N. Berkes : **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Ankara, 1973

M. Bozdemir «Terör(mü) ve Terörizm(mi)?», **Yıllık** (SBF, BYYO), C. VI, 1981

M. Bozdemir **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları,** Ankara, 1982

T. Bulutay - N. Yıldırım «Türk Seçmenlerinin Oy Verme Eğilimlerinde İktisadi Sebepler», **SBFD,** 23 (1968)

T. Bulutay «Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasi Gelişmeler», **SBFD,** 2 (1970)

E. Çam : **Devlet Sistemleri,** İstanbul, 1976

B. Dâver **Türkiye Cumhuriyetinde Lâiklik,** Ankara, 1955

B. Dâver : «Az Gelişmiş Ülkelerde Siyasal Elit», **SBFD,** 2 (1965)

B. Dâver «Secularism in Turkey A Dilemma in Turkish Politics **SBFD,** 1 (1967)

D. Ergil **Yabancılaşma ve Siyasal Katılma,** Ankara, 1980 a

D. Ergil : **Türkiye'de Terör ve Şiddet**, Ankara, 1980 b

Ü. Ergüder «Changing Patterns of Electoral Behavior in Turkey» **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi,** VII/IX (1980 - 1981)

Ü. Ergüder : **Türkiye'de Tarım Fiyat Destek Siyasası ve Siyaset,** İstanbul, 1981

C. Eroğul **Demokrat Parti : Tarihi ve İdeolojisi,** Ankara, 1970

M. Y. Geyikdağ **Political Parties in Turkey - The Role of Islam** New York 1984, Praeger Special Studies

Y. Gülmen **Türk Seçmen Davranışında Ekonomik ve Sosyal Faktörlerin Rolü,** İstanbul, 1979

T. Güneş **Parlâmenter Rejimin Bugünkü Mânası ve İşleyişi,** İstanbul, 1956

Y. Gürbüz : **Siyasal Sistemler,** İstanbul, 1980

M. Heper : **Bürokratik Yönetim Geleneği,** Ankara, 1974

M. Heper «The Recalcitrance of the Turkish Public Bureucracy to 'Bourgeois Politics'in Turkey A Multi Factor Political Stratification Analiysis», **The Middle East Journal,** Autumn 1976 a

M. Heper «Political Modernization as Reflected in Bureucratic Change The Turkish Bureaucracy and a 'Historical Bureaucratic Empire' Tradition», **İJMES,** 7 (1976) b

M. Heper «Atatürkçülük Karizmanın Emredici Siyasal Çerçeveye Dönüşümü», **Prof. Dr. Bülent N. Esen'e Armağan,** Ankara, 1977

M. Heper «Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez Kenar İlişkisi» **Toplum ve Bilim,** 9/10 (1980)

M. Heper «İslam, Polity and Society in Turkey A Middle Eastern Perspective», **The Middle East Journal,** 3 (1981)

M. Heper - F. Tachau «The State, Politics, and the Military in Turkey» **Comparative Politics,** October, 1983

G. B. İsen «Terörizm Değişik Boyutlarıyla Çağdaş Bir Sorun» **Dicle Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi,** 1 (1983)

E. Kalaycıoğlu «Siyasal Katılmanın Koşullarına Genel Bir Bakış» **İFM,** C. 37, 1979

E. Kalaycıoğlu «Why Legislatures Persist in Developing Countries The Case of Turkey», **Legislative Studies Quarterly,** 1 (1980)

E. Kalaycıoğlu - İ. Turan «Measuring Political Participation A Cross Cultural Application», **Comparative Political Studies,** 1 (1981)

E. Kalaycıoğlu **Karşılaştırmalı Siyasal Katılma Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme,** İstanbul, 1983

M. Kapani «Demokratik Teori Alanında Bazı Yeni Görüş ve Tartışmalar», **Prof. Dr. Bülent N. Esen'e Armağan**, Ankara, 1977

T. Karamustafaoğlu : **Yasama Meclisinde Komisyonlar,** Ankara, 1965

K H. Karpat : **Turkey's Politics**, Princeton, 1959

K. Karpat : **Türk Demokrasi Tarihi,** İstanbul, 1967

K. H. Karpat «Structural Change, Historical Stages of Modernization and the Role of Social Groups in Turkish Politics» **Social Change and Politics in Turkey,** Ed. K. H. Karpat, Leiden, 1973

K. H. Karpat «The Politics of Transition Political Attitudes and Party Affiliation in Turkish Shantytowns», **Political Participation in Turkey,** Ed. E. D. Akarlı G. Ben Dor, İstanbul, 1975

K. H. Karpat «Turkish Democracy at Impasse Ideology, Party Politics, and the Third Military Intervention» **International Journal of Turkish Studies,** 2/1 (1981)

R. Keleş - A. Ünsal **Kent ve Siyasal Şiddet,** Ankara, 1982, SBF yayını

A. T. Kışlalı **Forces Politiques dans la Turquie Moderne,** Ankara, 1967

A. T. Kışlalı **Öğrenci Ayaklanmaları,** Ankara, 1974 a

A. T. Kışlalı «Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerine Bir Araştırma», **SBFD,** 3/4 (1974) b

S. Kili : **Turkey : A Case Study of Political Development,** İstanbul, 1968

S. Kili : **Kemalism**, İstanbul, 1969

S. Kili **1960 - 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler,** İstanbul, 1976

S. Kili **Atatürk Devrimi : Bir Çağdaşlaşma Modeli,** İstanbul, 1981

E. Kongar **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı,** İstanbul, 1976

E. Kongar **Atatürk ve Devrim Kuramları,** İstanbul, 1981

Ş. Mardin «Historical Determinants of Social Stratification Class and Class Consciousness in Turkey» **SBFD,** 4 (1967)

Ş. Mardin «Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire», **Comparative Studies in Society and History,** 1 (1969) a

Ş. Mardin **Din ve İdeoloji,** Ankara, 1969 b

Ş. Mardin «Ideology and Religion in the Turkish Religion», **IJMES,** 2/3 (1971)

Ş. Mardin «Center - Periphery Relations A Key to Turkish Politics?», **Daedalus,** Winter 1973

Ş. Mardin «Center - Periphery Relations A Key to Turkish Politics», **Political Participation in Turkey**, Ed. E. D. Akarlı - G. Ben - Dor, İstanbul, 1975

Ş. Mardin «Laiklik İdeali ve Gerçekler», **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu,** İstanbul, 1977 a

Ş. Mardin «Religion in Modern Turkey», **International Social Science Journal,** 24 (1977) b

Ş. Mardin «Youth and Violence in Turkey», **Archives Europeennes de Sociologie,** 2 (1978)

Ş. Mardin «Religion and Secularism in Turkey, **Atatürk : Founder of a Modern State,** Ed. A. Kazancıoğlu - E. Özbudun, London, 1981

Ş. Mardin «Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci», (Çev.: N. Yavuz) **Felsefe Yazıları,** 5. Kitap, 1983 a

Ş. Mardin «Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk», **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk,** İstanbul, 1983 b

Ş. Mardin «Religion and Politics in Modern Turkey», **Islam and Political Process,** Ed. J. P. Pascotori, London, 1984

Ş. Mardin «Merkez - Çevre İlişkileri Türk Siyasasını Açıklayabilecek Anahtar», (Çev.: Ş. Gönen), **Dün ve Bugün Felsefe,** Kitap 1, 1985

C. Nuhrat : «Türkiye Köylerinde Olağandışı Oy Verme», **SBFD,** 1 (1971)

C. Oktay **Yükselen İstemler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi,** İstanbul, 1983

İ. Onulduran : **Political Development and Political Parties in Turkey,** Ankara, 1974

İ. Ortaylı «İlk Osmanlı Parlâmentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Rolü», **Türk Palrâmentoculuğunun İlk Yüz Yılı,** Ankara, 1976

İ. Ortaylı «İlk Osmanlı Parlâmentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili», **Armağan Kanun-u Esasinin 100. Yılı,** Ankara, 1978

Ö. Ozankaya **Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri,** Ankara, 1966

Ö. Ozankaya **Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür,** Ankara, 1971

Ö. Ozankaya «Türkiye'de Terörün Etkenleri ve Çözüm Yolları», **SBF,** 1/4 (1979)

E. Özbudun **Parlâmenter Rejimde Parlâmentonun Hükümeti Murakabe Vasıtaları,** Ankara, 1962

E. Özbudun **The Role of the Military in Recent Turkish Politics,** (Harward Occassional Paper, no. 14), 1966

F Özbudun : **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini,** Ankara, 1968

E. Özbudun «Sosyal Değişme ve Oy Verme Davranışları 1973 Seçimleri», **Özgür İnsan,** 15 (1974) a

E. Özbudun : **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma,** Ankara, 1974 b

E. Özbudun - F. Tachau «Social Change and Electoral Behavior in Turkey Toward a 'Critical Realignment'?», **International Middle East Studies,** 6 (1975)

E. Özbudun **Siyasal Partiler,** Ankara, 1976 a

E. Özbudun **Social Change and Political Participation in Turkey,** New Jersey, 1976 b

E. Özbudun «1973 Seçimleri Üzerinde Bir nİceleme», **Prof. Dr. Bülent N. Esen'e Armağan,** Ankara, 1977a

E. Özbudun «İzmirde Siyasal Parti Yöneticilerinin Sosyo - Ekonomik Nitelikleri», **Prof. Dr. Osman F. Berki'ye Armağan,** Ankara, 1977b

E. Özbudun - A. Ulusan (Eds) **The Political Economy of Income Distribution in Turkey,** New York, 1980

E. Özbudun «Turkey The Politics of Political Clientelism» **Political Clientelism, Patronage and Development,** Ed. S. N. Eisenstadt - R. Lemarchand, London, 1981

A. Payaslıoğlu : **Siyasi Partiler,** Ankara, 1952

D. Perinçek **Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi,** Ankara, 1968

A. Y. Sarıbay : **Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası,** İstanbul, 1985

S. Sayarı : «Some Notes on the Beginnings of Mass Political Participation», **Political Participation in Turkey,** Ed. E. D. Akarlı - G. Ben - Dor, İstanbul 1975

S. Sayarı «Aspects of Party Organization in Turkey», **The Middle East Journal,** 30 (1976

S. Sayarı «The Turkish Party System in Transition», **Government and Opposition,** 1 (1978)

B. Savcı «Partilerimizde Tabakalaşmanın Gerçek Mahiyeti ve Sosyal Muhtevalı Siyaset Meyli» **SBFD,** 13 (1958)

B. Savcı «Cumhuriyetin Tehlikede Kurumu Laiklik», **SBF Yüzüncü Yıl Armağanı,** Ankara, 1959

B. Savcı «Türkiye'de Devlet Hayatında Askeri Mahiyetin ve Tesirin Seyrine Bir Bakış», **SBFD,** 3 (1961)
B. Savcı «Siyasi Partiler Kanun Tasarısı Dolayısıyla Bazı Mütelâalar», **SBFD,** 1 (1964)
B. Savcı «Türkiye'nin Şartları Açısından Siyasal Partiler Rejimine Bakış», **SBFD,** 1 (1965)a
B. Savcı Türkiye'de Reform Hareketlerinin Bir Analizi», **SBFD,** 4 (1965)b
B. Savcı : «1966 Kısmi Senato Seçimleri Tahlili», **SBFD,** 3 (1966)a
B. Savcı «Osmanlı Türk Reformlarının (Türk Islâhat Hareketlerinin) Bir Batı Demokrasisi Doğurma Çabaları», **SBFD,** 1966b
M. Sencer : **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, İstanbul, 1968
M. Sencer : **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, 1971
M. Sencer : **Türkiye'de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar**, İstanbul, 1974
İ. Sunar **State and Society in the Politics of Turkey's Development,** Ankara, 1974
İ. Sunar - B. Toprak : «İslam in Politics», **Goverment and Opposition,** 4 (1983)
G. Şaylan **Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji,** Ankara, 1974
G. Şaylan «Parlâmentonun Mesleki Açıdan Kuruluş Biçimi», **Türk Parlâmentoculuğunun İlk Yüzyılı,** Ankara, 1976
G. Şaylan «Ordu ve Siyaset», **Armağan : Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı,** Ankara, 1978
G. Şaylan **Çağdaş Siyasal Sistemler,** Ankara, 1981
Ş. Tekeli «Ekonomik Bunalımların Siyasal Sistemler Üzerinde Yaratabileceği Bazı Etkiler», **Prof. Dr. Bülent N. Esen'e Armağan**, Ankara, 1977
Ş. Tekeli «Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri, Çözüm Yolları ve Önerileri», **Türk Toplumunda Kadın,** Derl. N. Abadan - Unat, Ankara, 1979
Ş. Tekeli : **Kadınlar ve Siyasal/Toplumsal Hayat,** İstanbul, 1982
T. Timur : **Türk Devrimi ve Sonrası (1919 - 1946),** Ankara, 1971
O. Tokgöz : **Siyasal Haberleşme ve Kadın,** Ankara, 1979
B. Toprak : «Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi», **SBFD, 1/2 (1978)**
B. Toprak : **Islam and Political Development in Turkey,** Leiden, 1981
T. Z. Tunaya : **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1952
T. Z. Tunaya : **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,** İstanbul, 1960
T. Z. Tunaya : **İslâmcılık Cereyanı,** İstanbul, 1962
T. Z. Tunaya : **Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri,** İstanbul, 1970
M. Tunçay **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923 - 1931),** Ankara, 1981
İ. Turan «Parti Disiplini Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler», **İFM, 1/4** (1968-1969)
İ. Turan «Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti», **İFM,** 1/4 (1969 - 1970)a
İ. Turan **Cumhuriyet Tarihimiz,** İstanbul, 1969b
İ. Turan «Silâhlı Kuvvetler, Koalisyonlar ve Bakanların Özellikleri», **İFM,** 1/4 (1974 - 1975)
İ. Turan «The Development of Violence as a Future of Turkish Political Life», **The Reevaluation of Existing Values and the Search for Absolute Values,** ICUS, Boston, 1978a
İ. Turan «Parlâmenter Demokraside Denetim İşlevi ve Türkiye», **SBFD,** 1/2 (1978)b
İ. Turan «Continuity and Change in Turkish Bureucracy : The Kemalist Period and After», **Atatürk and the Modernization of Turkey,** Ed. J. M. Landau, Colorado, 1984
İ. Turan «Changing Horses in Midstream Party Changers in the Turkish National Assembly», **Legislative Studies Quarterly,** 1 (1985)
M. Turhan «Siyasal Elit Değişim Kuramı», **Dicle Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi,** 2 (1984)
Ş. Uysal **Siyasal Katılma Davranışına Ailenin Etkisi,** Ankara, 1984 TODAİE yayını
A. Ünsal **Siyaset ve Anayasa Mahkemesi,** Ankara 1980

A. Ünsal «Orgines Professionnelles Des Élites Politiques Turques Les Élus de 1977» **S. L. Meray'a Armağan,** C. II, Ankara, 1982

S. Vaner «Etat, Société et Violence Politique en Turquie (1975 - 1980), **Bulletin de Liaison**, 2 (1985)

N. Vergin «Toplumsal Protesto ve Dinsel Hareketler», **İFM,** 1/4 (1977 - 1978)

N. Vergin Siyaset Sosyolojisi (Ders notları), İstanbul, 1980, Filiz Y.

Ç. Yetkin : **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul, 1982

A. N. Yücekök «The Process of Political Development in Turkey», **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, IX (1968)

A. N. Yücekök **Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo - Ekonomik Tabanı,** Ankara, 1971

A. N. Yücekök : **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlâmentonun Yeri,** Ankara, 1983

Y. K. Zabunoğlu **Baskı Grupları. Baskı Grupları Siyasi Partiler İlişkileri,** Ankara, 1969

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 97 - 116.

Siyasal İletişim

*Doç. Dr. Oya Tokgöz**

KONUNUN TANIMLANMASI

«Siyasal iletişim», kavram olarak, günümüzde sık kullanılan kavramlardan bir tanesidir. Siyaset bilimcileri, iletişim üzerinde çalışanlar, politikacılar, devlet adamları, gazeteciler siyasal iletişimden sık sık söz etmektedirler. Bir yandan, siyaset bilimcileri siyasal sistemlerin işleyişi yönünden, siyasal iletişimin önemini vurgularken, diğer yandan iletişim üzerinde çalışanlar siyaset ile iletişim arasındaki yakın ilişki ve iletişimin siyasetteki rolü üzerinde durmaktadırlar. Politikacılar, devlet adamları, gazetecileri ise, siyasal iletişimin kamu yönetimindeki önemi ve rolü ilgilendirmektedir.

Günümüzde siyasal iletişim kavramının popülerliği, kavramın bir yandan siyasetle diğer yandan iletişimle olan yakın ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber, siyasal iletişim hâlâ tanımlanması çok zor olan kavramlardan bir tanesidir. Belki de vurgulanması gerekli olan ise, kavramın iletişim boyutundan mı yoksa siyaset boyutundan mı yaklaşılarak, tanımlanabilmesi sorunudur. Siyasal iletişim yaygın olarak kullanılan bir kavram olmakla beraber, kavramın anlamı pek bilinmemekte, anlaşılmamaktadır. Hele hele, siyasal iletişimin boyutlarını, kapsamını belirleyebilmek haylice zordur. Kendine göre bir çekici yanı olan siyasal iletişim, so-

Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu

kaktaki adamın bile iyi kötü ilgisini çekebilmekte, üzerinde konuşulmakta, yorum yapılabilmektedir.

Siyasetle çok yakın bir ilişki içinde bulunan iletişim, insanlararasındaki ilişkilerin her şeklinin temelidir. İletişim, insan yaşantısında büyük bir yer tuttuğu gibi, toplumsal uğraşların hemen hemen her alanında karşımıza çıkmaktadır. Karmaşık bir toplumsal süreç olan siyasetin mahiyetini anlayabilmek için, eski zamanlardan beri iletişimden yararlanma olanakları aranmamış da değildir. Siyasal iletişimin rolü ve önemi, siyasal düşünürlerce ve kuramcılarca da takdir edilegelmiştir. Çağımızda, siyasal iletişim üzerindeki çalışmaların yoğunlaşması, II. Dünya Savaşı'ndan sonra evrensel siyasal toplulukta görülen büyük değişikliklere paralel olarak kendini göstermiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra evrensel siyasal toplulukta görülen büyük değişiklikler arasında, genel oy ilkesinin evrensel ölçüde kabul görmesi, seçmenleri seferber edebilen kitle partilerinin, baskı ve menfeat kümeleri ile, kitle iletişim araçlarının gelişimi ve yaygınlaşması sayılabilir. XX. yüzyıl içinde I. Dünya Savaşı'ndan sonra radyo, II. Dünya Savaşı'ndan sonra televizyon gibi geniş kitleleri etkileyen kitle iletişim araçlarının gelişimi ve yaygınlaşması, eskiden beri siyasetin mahiyetini anlayabilmek için yararlanılan «iletişime» canlılık ve hareketlilik getirmiştir. Siyaset bilimcileri, iletişimle yakından ilgilenenler düşüncelerini siyasal iletişimin önem ve rolü üzerinde yoğunlaştırırlarken, siyaset bilimiyle iletişim arasında kuramsal açıdan bağıntılar kurulması yolunda adımlar atılmıştır. Siyasal iletişimin kendisi, çeşitli kuramsal yaklaşımlar kullanılarak, pek çok görgül araştırmanın temelini oluşturmuş oluşturmağa da devam etmektedir.

Siyasal iletişim nedir? Bu kavramı nasıl tanımlayabiliriz? Sorularının yanıtlarını bulabilmek için, bazı tanımlara yönelmek gerekmektedir. Bu yönden belki işe iletişimin tanımından başlamak yerinde olacaktır. İnsanlararası ilişkilerin her şeklinin temeli olan «iletişimi», en basit şekilde, «insanlararasında bilgi, fikir ve tutumların bir insandan diğerine ulaştırılması»[1] şeklinde tanımlayabiliriz. «Siyasal» sözcüğünü tanımlamak ise biraz daha zordur: «Kişiler arasındaki ilişkileri düzenlemeğe egemen olan kuralların amaçlı olarak değiştirilmesini etkileyen süreç veya sürece ait» şeklinde «siyasal»[2] tanımlanmaktadır.

«İletişim» ve «siyasal» sözcüklerini az veya çok, tanımladıktan sonra, «siyasal iletişim»i tanımlamaya geçebiliriz. Böyle bir tanımlama yapmaya

1 Edwin Emery, Phillip H. Ault, Warren K. Agee, **Introction to Mass Communication,** (Dodd and Mead Company, 1960) s. 4.

2 İthalel de Sola Pool, «Communication Political» **International Encyclopedia of Social Sciences,** cilt 3, (Mc Millan Freé Press, 1968) s. 90-91.

çalışan Amerikalı siyaset ve iletişim bilimcisi Ithaiel de Sola Pool, siyasal iletişimi her nedense, kendine göre, çeşitli yönlerden yaklaşarak tanımlamaktadır. Pool'un verdiği ilk tanım, «siyasal iletişim, insanın evinin dışında meydana gelen her türlü kasıtlı ve öğüt verici uğraşların büyük çoğunluğunu içine alan bir kategoridir. Uluslararası bir ultimatom veya bir adayın demeci, herhangi bir kulüpten üyelerine ödentilerin arttırıldığına dair mektup hep siyasal iletişime girmektedir.»[3] Bu ilk tanımı fazla geniş bulduğunu belirten Pool, ayrıca siyasal iletişimin daha dar bir tanımını vermektedir.

«Siyasal iletişim, hükümet işlerine ait bilgi, fikir ve tutumları yaymak için oluşturulmuş bazı uzman kuruluşların uğraşlarıdır» diyen Pool, «bu tanımı siyasal iletişim üzerinde yapılmış kurumsal araştırmalarda görmek mümkündür»[4] diye eklemektedir. Yapılan araştırmaların mahiyeti, niteliği bir yana, «iletişim araştırmalarının alanı tüm sosyal bilimlerin alanının içine girdiğinden, «toplumu tüm olarak incelemek yönünden kitle iletişimi yaklaşımını uygularsak, siyasal iletişimin incelenmesini, siyaseti tüm olarak araştıran belirli bir yaklaşım şeklinde ele almak gerekir»[5] şeklinde bir açıklama getirmek gereksinimini yine Pool duymaktadır. Daha başka deyişle, Ithaiel de Sola Pool, siyaset ile iletişim arasındaki yakın ilişkinin önemini gördüğünden, siyaset ile iletişimin birlikte incelenmesi gerektiğini, «siyasal iletişim»i tanımlamak için getirdiği açıklamalarda vurgulamak istemektedir.

SİYASET VE İLETİŞİM

Siyaset ve iletişim gerçekten eskiden beri siyasal kuramcıların dikkatini çekmemiş değildir. Siyasal bilimciler, hükümet şekillerinin düzenlenmesi ve düzeltilmesi için, iletişim süreci ve siyasal süreç arasındaki bağıntıyı gözden kaçırmamışlardır. Siyasal düşünce alanında demokrasi kuramcıları, halkın yöneticilerin eylemlerini denetlemeleri gerekliliği için, basın ve ifade özgürlüğünün önemini vurgulamışlardır. Totaliter görüşler ileri sürenler ise, iletişimi sağlayan kurumları egemenlikleri altına alarak, yurttaşlara giden bilgileri frenlemek gerektiğini savunmuşlardır.[6]

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, siyasal iletişim üzerinde çalışmaların yoğunlaşmasıyla birlikte, kuramsal açıdan siyaset ve iletişime yaklaşanların görüşleri, günümüzde bu konudaki tartışmaları yansıtma bakımın-

3 **ibid.,**
4 **ibid.,**
5 **ibid.,**
6 Gabriel Almond, ve Bingham Powell Jr. **Comperative Politics** (Boston Little and Brown, 1966) s. 164; Denis McQuail, **Mass Communication Theory : An introduction,** (Sage Publications London, 1983) s. 84 - 98.

dan ilginç olacaktır. Kimisi konuya modernleşme açısından yaklaşırken kimisi de konuya yapısal - görevsel bir çerçeveden bakmaktadır. Diğer bir grup ise, kuramsal görüşlerini alanda ve laboratuvarda yaptıkları görgül araştırmalarla sınama yollarını denemektedirler. Yapılanların ve yapılmak istenilenlerin büyük çoğunluğu, yoğunluğu giderek artan siyasal iletişimi değerlendirme yönündedir.

«Siyasal süreç ile iletişim süreci arasında kendine özgü çok yakın bir ilişki bulunduğunu» ileri sürenlerden biri olan Lucian Pye,[7] özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasal oluş ve düşünce alanında görülen önemli değişikliklere değinmektedir. Bu değişikliklerin en önemlisi siyasal oluş alanında, hiç kuşkusuz devlet yönetimindeki geleneksel kadroların parçalanmasıdır. Bunun siyasal düşünce alanına yansıması ise siyasal iktidarın halka dayandırılması görüşünün yaygınlaştırılmasıdır. Pye'den bir adım daha fazla atan Karl Deutsch ise, «siyaset biliminin iletişim terimleri ile tekrar kavramlaştırılması» gerektiğini ileri sürerken, «iletişimin karar verme bakımından önemine» işaret etmektedir.[8]

Ayrıca, Deutsch, «toplumsal seferberliği, geleneksel alanlarda modern yaşantıya geçen nüfusun geçirdiği tüm değişim süreci olarak» tanımlayarak, «sürecin başlangıcının modern yaşantıya açık olma ile olabileceğini, bunun da kitle iletişim araçları ile doğrudan doğruya değil, dolaylı olarak açık kalma ile gerçekleşebileceği» üzerinde durmaktadır.[9] Daniel Lerner ise Deutsch'tan biraz farklı olmakla beraber, «kitle iletişim araçlarının değişime uyabilen, hareketli bir kişilik yarattığı varsayımına» dayanarak, «bu araçların daha fazla siyasal katılmaya kişileri yönelttiklerinden» söz etmektedir.[10] Dikkat edileceği üzere, Deutsch ve Lerner, olaya farklı olarak baksalarda, siyasal iletişimin önemini ve rolünü vurgulamaktadırlar.

Siyasal sistemin işleyişi yönünden siyasal iletişimin temel görevi olduğunu savunanlar ise, Kuvvetler Ayrımı Kuramının artık siyasal süreci açıklamaya yetmediğini ileri sürerek, yapısal - görevsel yaklaşımla siyasal iletişime açıklık getirmeye çalışmaktadırlar:[11]

7 Lucian Pye, (der) **Communications and Political Development,** (New jersey Princeton University Press, 1963) s. 6.

8 Karl Deutsch, **The Nerves of Government,** (New York The Free Press of **Glencoe,** 1963) s. 50 ve devamı.

9 Karl Deutsch, «Social Mobilization and Political Development» **The American Political Science Review,** (September 1961) s. 493 - 514.

10 Daniel Lerner, **The Passing of Traditional Society,** (New York The Free Press 1958) s. bölüm 11.

11 Gabriel Almond, «Introduction : A Functional Approach to Comperative Politics» Gabriel Almond ve James Coleman (der.) **The Politics of Developing Areas,** (New Jersey

«II. Dünya Savaşından sonra görülen siyasal değişiklikler nedeniyle, Kuvvetler Ayrımı Kuramı yetersiz kaldığından, bu Kurama üç tane yeni görev eklenmelidir. Kuramın, mevcut olan üç orijinal görevinden önce gelen eklenecek üç yeni görev- ilgi uyandırma, ilgi toplama ve iletişim, ayırdedici süreçleri karşılaştırma yapma olanağını sağlayacaktır»

Kuvvetler Ayrımı Kuramı, XVII - XVIII yüzyıllarda siyasal yönden faal olan sınıflar sınırlı, toplumsal açıdan ise homojenken, siyasal sürecin, siyasal karar ve siyasal eylem gibi alt bölümlerini açıklığa kavuşturabilmek için siyasal düşünürlerce geliştirilmiş olan bir kuramdır. Siyasal sürecin yasama, yürütme ve yargı gibi ayırt edilebilen süreçlerden oluştuğunu kabul eden Kuvvetler Ayrımı Kuramı, siyasal çözümleme yapabilme ve kuramsallaşma yönünden uzun süre yeterli kalabilmiştir.

Kuvvetler Ayrımı Kuramını altılı görev şekline dönüştüren yeni akım, önceleri Gabriel Almond, daha sonra Gabriel Almond ve Bingham Powell Jr. tarafından geliştirilmiştir. Almond ve Powell siyasal kuramdan sosyoloji ve iletişim kuramlarına ulaşan bir yaklaşım benimsediklerinden, David Easton'un ve Karl Deutsch'un uyguladıkları sistem yaklaşımından farklıdırlar.[12] Kuvvetler Ayrımı Kuramının yasama, yürütme, yargı görevlerine ekledikleri ilgi uyandırma, ilgi toplama ve iletişim görevlerine Almond ve Powell dönüştürme süreçleri adını vermektedirler. Bu süreçlerin talep ve destek akımını, siyasal sistemin içinde çıkarma, düzenleme ve dağıtma akımı şeklinde değiştirdiği, siyasal sistemden ulusal veya uluslararası çevreye çıkardığını belirtmektedirler. İletişim ise, dönüştürme süreçlerinin temelini oluşturmaktadır demektedirler.[13]

TARİHSEL ÇERÇEVE İÇİNDE SİYASAL İLETİŞİMİN GEÇİRDİĞİ EVRİM

Belki vurgulanması gerekli olan ise, tarihsel bir bakış açısından, siyaset ile çok yakın ilişki içinde bulunan iletişimin geçirdiği evrimin biçimi ve şeklinin nasıl olduğudur. İnsanlararası ilişkilerin her şeklinin temeli olan iletişim, süreç olarak toplumda belirli bir yapı içinde çeşitli iletişim şekillerinden oluşur. Günümüzde, iletişim şekilleri arasında yasama, yürütme yargı bakımından iletişimi, aile, din kümeleri bakımından iletişimi, meslek örgütleri, siyasal partiler tarafından oluşturulan iletişimi, kitle iletişim araçları tarafından gerçekleştirilen iletişimi sayabiliriz. Hiç kuş-

Princeton University Press, 1960) Gabriel Almond, Bingham Powell, **Comperative Politics,** (Boston S. 17. Little and Brown, 1966); Gabriel Almond, **Comperative Politics: A World Wiev,** (Boston : Little and Brown, 1974).

12 **ibid.,** s. 11 - 12, ve 29.

13 **ibid.,** s. 11 - 12, ve 29.

kusuz tüm sayılanların siyasal iletişim ile ilişkisi bulunduğu açık seçik ortadadır.

Tarihe mal olmuş imparatorluklarda olduğu gibi, bugünkü modern devletlerde de uzmanlaşmış iletişim yapılarından söz etmemek yanlış bir yaklaşım olur. Eskiden olduğu gibi, uzmanlaşmış iletişim yapıları oluşturularak, günümüzde de iletişim akımının kolaylaştırılması yolları aranmaktadır, Yapılmak istenilenler ise, iletişim yapıları ve şekilleri yoluyla yönetimde etkinlik ve destek sağlamak, yönetimi korumak ve sürdürmektir.

Tarihsel gelişim açısından, siyasal iletişim yönünden değerlendirilmesi gerekli olanlar arasında davulcular, tellallar, çığırtkanlar, koşucu ve atlı ulaklar, hokkabazlar, palyaçolar, dumanla ve ateşle işaretler, güvercinler, haber mektupları, gazeteler, basın konferansları ve toplantıları, devlet dairelerindeki emir ve genelgeleri saymak yerinde olur. XX. yüzyılda sayıları giderek artan kitle iletişim araçlarının, siyasal iletişime eskisine göre daha fazla uzmanlaşmış bir görünüm kazandırdığını söylemek yanlış olmaz. Özellikle XX. yüzyılda radyo ve televizyon, uzmanlaşmış ve etkin araçlar olarak kitle iletişim sürecini daha farklılaşmış, karmaşık hale getirmişlerdir. Hemen hemen her ülkede, kitle iletişim araçları toplumsal ve siyasal bünyeyi ağ gibi, sararak, halkın aydınlatılması, eğitilmesi, kamu oyunun oluşturulması, ulusal ekonomilerin genişletilmesi bakımından önemli roller üstlenmişlerdir.

Günümüzde kitle iletişim araçları çok çeşitli görevler üstlenmekle beraber, bu araçların «toplumsal gerçekleri» yansıtma biçimleri en çok tartışılan konular arasındadır.[14] Hiç kuşkusuz, kitle iletişim araçlarının toplum içinde haberlerin serbest olarak akması, kesin, aslına sadık olarak kitlelere yayılmasında büyük sorumlulukları bulunmaktadır. Daha doğru bir deyişle, kitle iletişim araçları günümüzde kamu yönetiminde önemli bir yere sahiptirler. Kitle iletişim araçlarının bu konumu, günümüzde kuramsal olarak, çeşitli açılardan yaklaşılarak değerlendirilmektedir.

«Politikacıların, toplum içinde iktidara gelme çabaları, hemcinsleri ile ilişki şekline ancak iletişim yoluyla dönüşebilmekte, toplum içinde iktidar mücadelesi ile hükümet şekli belirlenmekte ve kurulabilmektedir» diyen Lucian Pye,[15] iletişimin siyaset sahnesindeki önemini göstermek istemektedir. Pye'ın görüşlerini tamamlayanlar arasında Almond ve Powell'in görüşleri yer almaktadır:[16]

14 Denis McQuail, **op. cit.**, s. 201 ve devamı

15 Lucian Pye, **op. cit.**, s. 6

16 Almond ve Powell, **op. cit.**, s. 169

«Bütün kümelerin ve siyasal seçkinlerin kendi sorunlarını kamuya doğrudan doğruya sunmalarını sağlama bakımından kitle iletişim araçları, bütün siyasal görevlerin yerine getirilmesini denetlemekte ve düzenlemektedir.»

Kitle iletişim araçlarının siyasal iletişimdeki rolünü en güzel şekilde değerlendiren ise William Kornhauser olmaktadır.[17] Kornhauser şöyle demektedir

«Kitle iletişim araçları seçkinlerle, seçkin olmayan geniş düzeydeki yurttaşlar arasında süzgeç kuruluş olarak rol oynarlar Kitle iletişim araçlarının seçkinlerden seçkin olmayanlara, aynı şekilde seçkin olmayanlardan seçkinlere mesajları ulaştırmaları, çoğulcu toplum için en temel gerekleri yaratır.»

Gerçekten de, toplumsal iktidar bakımından iletişim, toplumsal temeli oluşturduğu gibi, iletişim aynı zamanda kitleler üzerinde güçlü olabilmeyi sağlamada, iletişim akımını düzenleyenler yönünden büyük bir güçtür de. İletişim üzerindeki düzenlemeler ve denetimler insanlık kadar eskidir. Günümüzde siyasal nitelikli olsun veya olmasın, haber ve bilgi akımının, her düzeyde düzene sokulmağa çalışıldığı kolaylıkla gözlenebilir bir olgudur. Bu yönden de, insan uğraşları giderek daha çok bilgi üretme ve toplamaya yöneldikçe, siyasal iletişim daha önemli bir konuma oturmuştur. Kitle iletişim araçları ise, bu gelişmenin ancak bir kısmından sorumludurlar. Özellikle, günümüzde siyasal iletişimde basın ve radyodan daha çok televizyonun rolü ve öneminden söz edilmekte, gözler televizyonun üzerinden pek ayrılmamaktadır.

SİYASAL SİSTEM VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI

Siyasal sistemler çağımızda, kitle iletişim araçlarının kamu yönetimindeki rolünü hiçbir şekilde göz ardı edememektedirler. Siyasal sistemlerin günümüzde kitle iletişimi ve kitle iletişim araçları üzerindeki uygulamaları, daha önce sözü edilen geçmişteki uygulamalardan pek farklı değildir. Kitle iletişimini düzenleme, kitle iletişim araçlarını denetim altında tutma, siyasal sistemlerin olağan uygulamaları arasında sayılabilir. Düzenlemeler arasında, kitle iletişim araçlarının toplumsal kurum olarak kurulabilme ve çalışabilmeleri bakımından, gerekli ortamı hazırlama ve yaratma, finansman kaynakları bulma, mülkiyet, işletme ve yönetimlerini belirleme yer almaktadır.[18]

17 William Kornhauser, **The Politics of Mass Society,** (London Routledge and Kegan Paul, 1960) s. 39-42.

18 Feyyaz Gölcüklü, **Haberleşme Hukuku, Basın Radyo ve Televizyon,** (Ankara Sevinç Matbaası, 1970) s. 9.

Denetim altında tutma, hiç kuşkusuz düzenlemeden bir adım daha ileriyi göstermektedir. İletişimin üzerindeki denetim genellikle iletişimin içeriği yoluyla iletişim akımının denetlenmesi şeklinde uygulanmaktadır. Daha doğru bir deyişle iletişimin salt kendisi denetim konusu olmaktadır. Özellikle, iletişimin içeriği yönünden denetimin gerekçesi olarak, siyasal sistemin devamlılığının korunması gösterilmektedir. Bu yönden, tüm siyasal sistemler çok duyarlı davranmaktadırlar.[19]

Siyasal sistemlerin siyasal iletişim bakımından aldığı önlemler ve getirdiği denetimler, hiç kuşkusuz, toplumdaki iletişim akımının yönünü ve mahiyetinin belirliyicisidir. Doğal olarak, siyasal sistemin bu tutumu siyasal ekonomik ve toplumsal yapısının göstergesi olduğu gibi, siyasal sistemin varlığını oluşturan temel felsefi görüşle de ilişkilidir. İletişim üzerinde tüm uygulanan düzenlemeler ve denetimler, toplumun aynı zamanda gelişim düzeyinin aynasıdırlar.

Düzenleme ve denetim kavramları ile birlikte aynı zamanda özgürlük kavramının incelenmesi ve değerlendirilmesi anlamlı olmaktadır. Gerek Amerikan Bağımsızlık Savaşı gerekse Fransız İhtilâli sonrası benimsenen ve kabul gören «fikir ve ifade özgürlüğü» kavramları[20], günümüzde de hâlâ önemini korumaktadır. Hattâ, bu iki özgürlük daha kapsamlı bir özgürlüğe, «haberleşme özgürlüğüne»[21] dönüşmüştür. Son özgürlüğünün gündeme gelmesinde, benimsenmesinde hiç kuşkusuz XX. yüzyıl içinde kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve yaygınlaşmasının büyük rolü bulunmaktadır.

Siyasal sistemlerin siyasal iletişim üzerinde uyguladıkları denetimler, iletişim (haberleşme) özgürlüğünün kullanımı yönünden görülmektedir. Kamu yönetiminde kitle iletişim araçlarını kendi belirli inançlarına uygun bir şekilde kullanarak, siyasal sistemlerin amaçlarına ulaşmak istemeleri ise, denetimin temelini oluşturmaktadır. Bu uygulama önce basın, sonra radyo daha sonra televizyonu denetim altında tutma, düzenlemeler getirme şeklinde kendini göstermiştir.[22] Günümüzde, siyasal iletişim üzerinde uygulanan denetimleri kabaca iki ana model içinde değerlendirmek mümkündür

19 **ibid.,**

20 Oya Tokgöz, **Temel Gazetecilik,** (Ankara : SBFBYYO Basımevi, 1981) s. 24.

21 **ibid.,**

22 Fazla bilgi için : Oya Tokgöz, **Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo ve Televizyon Sistemleri : Mukayeseli Bir Araştırma,** (Ankara Sevinç Matbaası, 1972) s. 46 - 49; Gölçüklü, **op. cit.,** s. 11 - 14. Charles Debbasch, **Traité du droit de la radio - diffusion, radio et télévision,** (Paris : R. Pichon et R. Durand Auziaz, 1967) s. 16 - 20 William Rivers, Susan Miller ve Oscar Gandy, «Goverment and the Media» Steven Chaffee (der.) **Political Communication Issues and Strategies for Research,** (Sage 1975) s. 217 - 236.

1. Siyasal sistemin, yönetimine hizmet edecek, halkın desteklemesini istediği, yalnız halka duyurulması gerekenleri belirten mesajların kitle iletişim araçlarından verilmesini istemesi, Bu modelde, siyasal sistem iletişimi yukarıdan yönetmekte, denetim altında tutmakta, yaptığı uygulamanın kamu yararının bir gereği olarak yapıldığını savunmaktadır. Yine bu modele göre, siyasal sistem kendi resmi felsefesinin kitle iletişim araçlarından yayılmasını istemekte olduğundan, iletişim özgürlüğünün «güdümlü» olarak varlığından söz etmek gerekir.[23]

2. Siyasal sistemin yönetiminin dayandığı inancı, kişiyi ve toplumu aydınlığa kavuşturmak, daha mutlu bir yaşam düzeyine ulaştırmak için tartışmaya dönük olarak yayması, Bu modelde, siyasal sistem kitle iletişim araçlarını, sistemin temelinde yatan gerçeğin aranması ve bulunması için zemin hazırlayacak aracılar olarak görmektedir. İletişim sürecinin serbest olarak işlemesi, verilen mesajların kesin, tarafsız şekilde verilmesi için, siyasal sistem elinden geleni yaparken, bu model, özgürlüğe, insan haklarına dayanan bir yönetimde kitle iletişimi bu düzenin gerekli öğesi olduğu gibi, iletişim «serbest» olarak işleyebilmektedir.[24]

Dikkat edilirse, siyasal sistemlerin siyasal iletişim üzerinde uyguladığı denetimler, iletişim özgürlüğünün ne ölçüde kullanıldığını gösterdiği gibi, kitle iletişim araçlarının ekonomik düzeni yönünden de fikir verebilmektedir. İletişim özgürlüğünün kullanılış özellikleri aynı zamanda, kitle iletişim araçlarının siyasal sistem içinde çalışma ve işletilme durumlarını gösteren örgütlenme ve yönetim biçimlerini, bu araçlardan üretilen çeşitli mesajları da etkilemektedir. Bu durumu siyasal sistem içinde yer alan iletişim sistemlerinin şekillenişinde de dikkate almak gerekmektedir.[25]

Kitle iletişim araçlarının siyasal sistemlerce kendi resmi felsefesini yaymak için kullanılması, kitle iletişim araçlarının siyasal sistemin mülkiyetinde, yönetiminde, kısacası tekelinde tutması ile mümkün olabilmektedir. Siyasal sistemin resmi felsefesinin dayandığı inancı, gerçek ışığına kavuşturmak bakımından farklı görüşlerin tartışılması ve ifade edilmesine yer verdiği düzende, hiç kuşkusuz siyasal iletişim serbesttir. Böyle bir düzende ise, kitle iletişim araçları rekabetçi bir çalışma düzeni içinde çalışabilmektedirler. İletişim özgürlüğü yönünden **serbest iletişim** ve **güdümlü iletişim**'den söz etmek gerekirken, siyasal sistemin ekonomik yapısı ve iletişim ile ilişkisi yönünden **tekelci** ve **rekabetçi** (çoğulcu) iletişim sistemlerini dikkate almak zorunludur.[26]

23 Tokgöz, **op. cit.** s. 47
24 **ibid.,**
25 **ibid., 51 - 58**
26 **ibid.,**

SİYASAL İLETİŞİM VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ SİYASAL ETKİLERİ

Siyasal iletişim yönünden klasik anlamda yapılmış incelemeler bir yana,[27] asıl XX. yüzyıl içinde siyasal iletişim üzerinde pek çok çalışmaların yapıldığını, hâlâ da sürdürüldüğünü söylemek yanlış olmaz. XX. yüzyılda gelişen teknoloji pek çok yeni kitle iletişim aracının günlük yaşantıya katılmasını sağlarken, yeni kitle iletişim araçları siyasal süreç içinde daha etkin bir rol oynamaya başlamışlardır.

XX. yüzyıl iiçnde I. Dünya ve II. Dünya Savaşları, siyasal iletişim ve siyasal etkileri yönünden yeni boyutlar oluşturmuştur denilebilir. Kitle iletişim araçlarının bir yandan toplumsal dayanışmayı sağlamak diğer yandan psikolojik savaş yönünden kullanılması propagandaya yeni bir boyut kazandırmıştır. Savaşa giren taraflar, düşman olsun dost olsun, dikkatlice düzenlenmiş propaganda mesajları ile birbirlerini kullandıkları silâhlar ölçüsünde bombardıman ederlerken, propaganda mesajları, gazete haberleri, resimler, filmler, gramafon plakları, demeçler, vaazlar, afişler, telsiz sinyalleri, söylentiler, duvar ve el ilânları ile yayılmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, radyonun gelişmesi, radyonun propaganda işleviyle, özellikle II. Dünya Savaşından önce Almanya'da Hitler ve İtalya'da Mussolini gibi siyasal önderler tarafından yurttaşların duygularını kamçılamak için kullanılması çığırını açmıştır. Radyo, ile birlikte propaganda toplumsal dayanışma boyutundan, ideoloji yayma boyutuna yönelmiştir.[28]

Propagandanın yeni bir görünüm kazanması bir yana, kitle iletişim araçlarının siyasal etkilerinin «neler getirebileceği» pek çok bilim adamının kafasını meşgul etmeğe başlamıştır. Kitle iletişim araçlarının kamu yönetimindeki rolü ve beraberinde getirdiği siyasal etkilerin neler olduğunu araştırmaya yönelmişlerdir. En çok üzerinde durulan ise, kitle iletişim araçlarının propaganda işlevi rolü ve önemi olmuştur. Sosyal bilimciler bir yandan demokrasinin geleceği bakımından demagogların etkisini azaltma yolları ararlarken, alan araştırmaları, labortuvar araştırmaları ve içerik çözümlemeleriyle siyasal iletişimi enine boyuna araştırmaya başlamışlardır.

II. Dünya Savaşı sırasında psikolojinin haylice etkinliğini koruduğu yıllarda girişilen siyasal davranış ve iletişim araştırmaları psikolojik yaklaşımı kullanan uyarı - tepki modeline dayanmışlardır. Psikolojik yaklaşımı kullanan uyarı— tepki modeli Amerikalı siyasal bilimci Harold D. Las-

27 Bu yapıtlara örnek olarak, Plato'nun Gorgias'ını, Mills'in System of Logic'ini, Machievelli'nin Prens (Hükümdar)'ini, Milton'un Areopagitica'sını ve daha pek çoklarını verebiliriz.

28 XX. yüzyılda propaganda hakkında ayrıntılı bilgi için Oya Tokgöz, «Radyo Yoluyla Seçim Propagandası : 1973 Genel Seçim Kampanyasından Bir Örnek Olay», **Seha L. Meray'a Armağan,** cilt 2, (Ankara SBF., BYYO Basımevi, 1982) s. 629 - 631.

swell'in «kim, kime, hangi kanaldan ne gibi etkide bulundu?» şeklinde tanımlanan çizgisel iletişim sürecini esas almıştır.[29] Bu modelde, kitle iletişim araçlarının yayınladıkları mesajlar uyarıları, açık bir davranış veya vaziyet alış değişikliği ise tepkiyi oluşturuyordu. Uyarı tepki modeli uygulanarak yapılan araştırmalar, genellikle seçim kampanyaları sırasında kitle iletişim araçlarının yayınlarına açık olma sonucu alınan oy verme kararları üzerinde toplanmıştır.[30] Yapılan araştırmalarda, kitle iletişim araçlarının özellikle propaganda işlevi üzerinde durulmuş, kitle iletişim araçlarının vaziyet alış değişikliği getirme bakımından fazla etkisi görülmediğinden, kitle iletişim araçlarının sınırlı etkileri bulunduğundan söz edilmiştir.[31] Vaziyet alış değişikliği olarak kabul edilen fikir değişikliği hep aranılan etki olduğu için, kitle iletişim araçlarının diğer önemli işlevi olan bilgi verme çoğu kez ihmal görmüştür. Bununla beraber, bilgi verme işlevinin vaziyet alışlardan bağımsız olarak oluştuğu, aracı etken olarak etkisinin bulunduğu ise inkâr edilememiştir.[32]

Kitle iletişim araçlarının bilgi verme işlevi sonucu görülen siyasal olayları anlama, algılama ve kavramayı içeren siyasal biliş (political cognition) üzerine eğilme, siyasal iletişim araştırmalarının yarattığı eksikliği giderme amacını taşıdığı gibi, bilgi verme işlevinin temellerine inildiği takdirde, daha anlamlı sonuçlar alınabileceğinden söz edilmiştir.[33] Genelde siyasal toplumsallaşma araştırmaları diye anılan bu araştırmalar, dış dünya ile kafamızdaki resimler ve görüntüler arasındaki bağlantıyı kavramaya yönelmişlerdir. Bu araştırmaların amacı ise toplumsal yapı içinde hem öğrenme koşullarını hem de siyasal davranışın yerini belirlemedir.[34]

Sosyo kültürel değişkenleri dikkate alan modellerce uyarı tepki modeli safdışı edilirken, görülen en önemli değişiklik siyasal kampanyanın kişisel oy verme davranışını etkilemesinden uzaklaşılmasındadır. Ar-

29 Harold D. Lasswell, «The Structure and Function of Communication in Society» Wilbur Schramm (der.) **Mass Communications,** (Urbana University of Illinois Press, 1960) s. 117 - 130.

30 Bu konuda ilk yapılan araştırma ABD.'de Erie County, Ohio'da yapılmıştır. 1940 Amerikan Genel Seçimleri sırasında Columbia University Bureau of Applied Social Research tarafından gerçekleştirilen bu araştırma artık bir klasik olmuştur. Bu araştırma, daha sonra Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson, Hazel Gaudet, **The People's Choice** (New York Columbia University Press, 1944) adı altında yayınlanmıştır.

31 Joseph T. Klapper, «What We Know About the Effects of Mass Communication?.» The Brink of Hope» **The Public Opinion Quarterly,** (Winter 1958 - 1959) s. 453 - 474.

32 Harold D. Lasswell, **op. cit.,** s. 118

33 Lee B. Becker, Maxwell E. McCombs and Jack M. Mc Leod, «The Development of Political Cognitions» Steven Chafee (der.) **Political Communications**..., (London Sage, 1975) s. 21 - 26.

34 Oya Tokgöz, «Siyasal Toplumsallaşmada Kitle Haberleşme Araçlarının Rolü ve Önemi,» **SBF Dergisi,** cilt 33, sayı 3 - 4, (Eylül - Aralık 1978), Ankara 1980, s. 81.

tık yapılan siyasal davranış ve iletişim araştırmalarında, seçmenden çok, tüm olarak siyasal sistem inceleme konusu olmaktadır.[35] Hâlâ belirli fikirler ve belirli yönde oy verme üzerindeki ilgi devam ederken, kullanılan önemli yaklaşımlar arasında, özellikle kitle iletişim araçlarının bilgi verme işlevini dikkate alan yarar ve ödüllendirme yaklaşımı, gündem koyma ve saptama yaklaşımı ve bilgi tutma yaklaşımı sayılabilir.[36]

Yarar ve ödüllendirme yaklaşımı[37], iletişimin siyasal içeriğinden beklenilen yararın, kitle iletişim araçlarının siyasal etkilerini belirleme yönünden bunlara açık kalma kadar önemli olduğu üzerinde dururken, bir yandan uyarı tepki modeli ile incelenen kitle iletişim araçlarının etkileri[38], diğer yandan ise kitle iletişim araçlarının sınırlı etkileri vardır[39], şeklinde özetlenen «inatçı izleyici» görüşü arasında yer almaktadır. Gündem koyma ve saptama yaklaşımının odak noktası, fikir oluşturmaktan çok kamusal alandaki sorunlar hakkında belirli kavramların geliştirilmesinde kitle iletişim araçlarının rolünü belirlemedir.[40] Gündem koyma ve saptama yaklaşımı benimsenerek yapılan araştırmalar arasında eşik bekçileri[41], dış politika muhabirleri[42] bakımından yapılan araştırmalar yer al-

35 Bernard Berelson, Paul F. Lazarsfeld, William McPhee, **Voting,** (Chicago University of Chicago Press, 1954) son bölümü siyasal sisteme kaymaktadır. Diğer bir sistem analizi örneği : Talcott Parsons, «Voting and the Equilibrium of the American Political System» Eugene Burdick and Arthur Brodbeck (der.) **American Voting Behavior,** (New York The Free Press, 1959) s. 80 - 120.

36 Becker, McCombs ve McLeod, **op. cit.,** s. 38 ve devamı.

37 Bu yaklaşımı kullanarak yapılan araştırmalar bakımından bakınız Jay Blumler, Denis McQuail, **Television in Politics,** (London: Faber and Faber, 1968) ; Herbert Hyman, «Mass Media and Socialization» **American Sociological Review,** 1973, No: 4 ; Elihu Katz, Michael Gurevitch, H. Haas, «On the Use of mass media for important things» **American Sociological Review,** cilt 38 (1973) Jay Blumler ve Elihu Katz, (der.) **The Uses of Mass Communications Current Perspectives on Gratification Research,** (Sage : London, 1974).

38 Rarold Lasswell, **op. cit.,** 117 - 118.

39 Joseph T. Klapper, **The Effects of Mass Communication,** (New York, The Free Press, 1960); Raymond A. Bauer, «The Obstinate Audience The Influence Process From the pont of view of social communication» **American Psychologist,** 19 (1964) s. 319 - 328.

40 Bernard Cohen, **The Press, The Public and Foreign Policy,** (Princeton : New Jersey, Princeton University Press, 1963) Harold D. Lasswell **op. cit.,** ; Wilbur Schramm, **Responsibility of Mass Communication** (New York Harper, 1957).

41 David Manning White, «The Gatekeeper a case study in the selection of news» **Journalism Quarterly,** 27 (1950) s. 380 - 390: W. Gieber, «Across the desk: a study of 16 telegraph editors» **Journalism Quarterly,** 33 (1956) s. 423 - 432 : D. Gold, J. L Simmons, «News Selection patterns among Iowa dailies» **Public Opinion Quarterly** 29 (1965) s. 425 - 430 R. R Martin, G. J Keefe ve O. B Nayman, «Opinion agreement and accuracy between editors and their readers» **Journalism Quarterly,** 49 (1972) s. 460 - 468.

maktadır. Gündem koyma ve saptama yaklaşımı seçim kampanyaları sırasında da kullanılmamış da değildir.[43] Ayrıca gündem koyma ve saptama yaklaşımı gelecekte yapılacak araştırmaların yönünü etkilerin niteliği, etki süreçleri, içerik ve etkileri de belirlemiştir.[44]

Kitle iletişim araçlarının kişilerin zihinlerinde bilgi yerleştirme bakımından etkili olduklarını kullanan yaklaşım, kitle iletişim araçlarının oldukça etkili siyasal bilgi ileticisi oldukları görüşünden hareket etmektedir Yapılan araştırmalarda üzerinde en çok durulan ise, kişilerin zihinlerinde depoladığı bilgilerde, kitle iletişim araçlarının gücünü belirlemelidir.[45] Gerçekten, kitle iletişim araçları izleyicilerine birdenbire ortaya çıkan olaylar hakkındaki haberleri verme yönünden oldukça başarılıdırlar.[46] Ayrıca, seçimlerde kişilerin bilgi düzeyleri üzerinde kitle iletişim araçlarının tekili olduğu yine bu yaklaşımın araştırdıkları arasındadır.[47]

Alan araştırmaları yanında, yapılan laboratuvar araştırmaları kitle iletişim araçlarından gelen mesajların ikna edici etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Carl Hovland ve arkadaşlarınca başlatılan bu tür araştırmalarda, bazı kişilerinin diğerlerine oranla daha kolaylıkla ikna edildiği görülürken,[48] laboratuvar araştırmaları alan araştırmalarından önemli bir noktada ayrılmıştır. «Laboratuvar koşulları altında siyasal iletişim mesajlarından kişiler etkilenirlerken, alan araştırmalarında, bu araştırmalar normal yaşam koşulları içinde yapıldığından kişiler kitle iletişim araçlarından gelen mesajları gönüllü olarak izlediklerinden istediklerini seçip is-

42 Bernard Cohen, **op. cit.,** T. Crouse, **The Boys on the Bus,** (New York, Random House, 1972)

43 M. E McCombs, D. L Shaw, «The Agenda setting function of the media» **Public Opinion Quarterly,** 36 (1972). 176 - 187 : L. P. Tipton, R. D. Haney ve J. R Baseheart, «Media agenda setting in city and state campaigns» **Journalism Quarterly,** spring 1975, s. 15 - 22.

44 Becker, McCombs, McLeod, **op. cit.,** s. 38 - 53.

45 **ibid.,** s. 53 ve devamı.

46 B. S Greenberg, «Diffusion of news of the Kennedy assasination» **Public Opinion Quarterly,** 28 (1964) s. 225 - 232 : J. P Robinson, «Mass Communication and information diffusion» F. G. Kline ve P. J. Tichenor, (der.) **Current Perspectives in Mass Communication Research** (London Sage, 1972) s. s. 71 - 93.

47 Joseph Treneman, Denis McQuail, **Television and the Political Image,** (London Methuen, 1961) Jay Blumler, Denis Mc Quail, **Television in Politics : Its Uses and Influence,** (London Faber and Faber 1968).

48 Carl Hovland, Arthur Lumsdaine, Fred Sheffield, **Experiments on Mass Communication,** (Princeton: New Jersey, Princeton University Press, 1949) Carl Hovland, Irving Jänis, Harold Kelly, **Communication and Persuasion,** (New Haven: Yale University Press, 1953) Carl Hovland ve diğerleri, **The Order of Presentation in Persuasion,** (New Haven Yale University Press, 1957).

temediklerini seçmemektedirler.»[49] Yukarıda da değinildiği gibi, alan araştırmalarının özellikle fikir değişikliği getirme yönünden etkileri Joseph T. Klapper'in özetlediği gibi sınırlıdır, daha doğru deyişle sınırlı etkileri bulunmaktadır.[50]

Siyasal iletişim konusunda yapılan psikolojik deneyler, eğer kişinin fikir yapısı dengesizse, fikirlerinin değişebileceğini göstermiştir.[51] Bu durumun alan araştırmalarında bir benzeri, seçim kampanyalarında seçmenin çapraz baskılar altında kalması örneği ile açıklanmaktadır.[52] Bunların yanında, siyaset bilimcileri, toplum içinde akan enformasyonun içeriği ilgilendirmiştir. İçerik çözümlemesi yoluyla[53], siyasal propagandanın çeşitli yer ve zamanlardaki etkileri araştırılmış, karşılaştırılmıştır. Başlangıçta, betimleyici amaçlarla yapılan içerik çözümlemeleri, II. Dünya Savaşı sırasında, Nazi propagandasını değerlendirmek için Amerikan ve İngiliz kuruluşlarınca gerçekleştirilmiştir.[54] Nicelik ve nitelik içerik çözümlemeleri, düşman propagandasının değerlendirilmesinde önemli bir rol oynarken[55], sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri bakımından önemli gelişmeler kaydedilmiştir.[56]

Günümüzde, siyasal iletişim üzerinde alan araştırmaları, içerik çözümlemeleri, laboratuvar araştırmaları yapılmıyor değildir. Hiç kuşkusuz, pek çok kimse, siyasal iletişimi seçim kampanyaları ve seçimlerle ilgili olarak deeğrlendirmeyi uygun görmektedir.[57] Aslında, siyasal iletişim kapsamı ve boyutları itibarıyla sınırlandırılması olanaksız gibidir. Hele siyasal iletişimi örnek olayla sınırlamak, toplumsal süreçleri aşırı derecede basitleştirmek ve sosyal bilimlerle gazetecilik yapmak, araştırma düşün-

49 Lester Milbrath, **Political Participation,** (Chicago, Rand McNally. 1965) s. 44.

50 Joseph T. Klapper, **The Effects of Mass Communication,** (Glencoe: Illinois: The Free Press, 1960), s. 42 - 43.

51 Irving Janis, »Personality as a factor in susceptibility to persuasion» Wilbur Schramm (der.) **The Science of Human Communication,** (New York: Basic Books, 1963) s. 54 ve devamı.

52 Çapraz baskı, çeşitli etmenlerin birbirleriyle çatışacak derecede ağırlık kazanmasından doğan çapraz baskılar, ilk adımda ve özellikle seçim kampanyasından önce bir siyasal kararsızlığa yol açmakta, bir parti tercihi yapmamak şeklinde belirmektedir. Bu kararsızlık, giderek ya seçimlere katılmamak ya da siyasal tercih değişikliği yapmak şekline dönüşmektedir.

53 Klaus Krippendorf, **Content Analysis: An Introduction to its Methodology,** (London: Sage, 1980) s. 13 ve devamı.

54 **ibid.,** s. 16.

55 **ibid.,** s. 17 - 19.

56 **ibid.,** s. 16 - 17.

57 Robert Meadow, «Politicial Communication Research in the 1980's» **Journal of Communication** Winter 1985 s. 158.

cesi ve kuramı üzerinde egemenlik kurmaktır. Bu sayılanlar ise, günümüz siyasal iletişim araştırmalarında sık görülen olgulardır.[58]

TÜRKİYE'DE SİYASAL İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI

Türkiye'de siyaset bilimi üzerinde görgül araştırmalar yapılması geleneği yavaş yavaş yerleşmekle beraber, siyasal iletişim üzerinde yapılmış araştırmaların sayısı fazla değildir. Yapılmış bulunanlar ise, çeşitli zamanlarda çeşitli koşullar altında farklı yaklaşımlar kullanılarak gerçekleştirilmişlerdir. İşin acı yönü ise, siyasal iletişimin bilinçli olarak değerlendirilmemiş olmasıdır. Siyasal iletişim çoğu kez dolaylı olarak inceleme konusu olmuş, başka bir konuyu tamamlamak için değerlendirilmiştir. Belki üzerinde önemle durulması gerekli olan ise, neden siyasal iletişimin salt kendisinin doğrudan inceleme konusu pek olmadığıdır.

Siyasal iletişim üzerinde yapılan çalışmaları üniversiteler başlatmış, Devlet Planlama Teşkilâtı, gazeteler, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, piyasa araştırma kuruluşlarının yaptıkları bunları izlemiştir. Üniversitelerin yaptığı çalışmalar, bilimsel yayınları yakından izlemelerinden, aynı zamanda üzerinde çok konuşulan bir kavramı Türkiye bakımından da değerlendirmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Daha doğru bir deyişle, üniversiteler, çeşitli sosyal bilimler araştırma yöntemlerini kullanarak, siyasal iletişime yönelik çalışmaların az veya çok başlamasına öncülük etmişlerdir. Diğer kuruluşların yaptıkları ise, üniversitelerinkini tamamlamak, yardımcı olmak şeklindedir. Diğer yandan, Türkiye çeşitli ülkelerde karşılaştırmalı olarak modernleşme ve toplumsal gelişmede iletişim araçlarının rolünü araştıran yabancı bilim adamlarının dikkatini de çekmemiş değildir.[59] Bu yöndeki çalışmalarda, Türkiye'ye ait veriler kullanılarak, siyasal iletişimin, modernleşme ve toplumsal gelişme ile olan ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Türkiye'de dolaylı olarak siyasal iletişime yönelik ilk çalışmalar 1960'lı yıllarda başlamıştır denilebilir. Üniversiteler, modernleşme, toplumsal gelişme[60], siyasal yönelimler[61] seçim araştırmaları[62] yapmağa yöneldikleri

58 **ibid.**

59 Daniel Lerner, **The Passing of Traditional Society : Modernizing the Middle East,** (New York: The Free Press, 1958) Robert Ward ve Dankwart Rustow, (der.) **Political Modernization in Japon and Turkey,** (Princeton: New Jersey: Princeton University Press, 1966).

60 Orhan Türkay, Ruşen Keleş, **Köylü Gözü ile Türk Köylerinde İktisadi ve Toplumsal Değişme,** (Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi No: 13, Ankara: SBF Maliye Enstitüsü, 1962).

61 Özer Ozankaya, **Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri,** (Ankara: Sevinç Matbaası, 1966).

62 Nermin Abadan, **Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili,** (Ankara: Sevinç Matbaası, 1966).

gibi, basında içerik çözümlemeleri[63], radyo izleyici araştırmaları[64], serbest zaman faaliyetleri[65] hakkında araştırmalar yapmışlardır. Hemen hemen aynı yıllarda, Milli Eğitim Bakanlığı Test ve Araştırma Bürosu ve AID işbirliğiyle Frederick Frey başkanlığında köylerde modernleşme ve iletişim üzerinde alan araştırmaları yürütülmüştür.[66] Bunu 1968'de Devlet Planlama Teşkilâtının yaptığı «Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması» izlemiştir.[67]

1960'lı yıllarda yapılan çalışmalarda siyasal iletişim dolaylı olarak inceleme konusu olurken, 1961 Anayasası ile birlikte bazı yeni toplumsal kurumlar toplumsal yapıda yerlerini almağa başlamışlardır. Bunların içinde hiç kuşkusuz en önemlisi, birdenbire herkesin ilgisini çeken Türkiye Radyo Televizyon Kurumudur. TRT, özerk bir anayasa kuruluşu olarak, siyasal iletişim yönünden toplumda önemli bir kurum olarak yer almıştır. 31 Ocak 1968'de TRT'ye ait deneme televizyon yayınlarının başlaması radyo verici sayılarının artması, TRT'yi devamlı söz edilir bir kuruluş şekline getirmiştir. Özellikle, TRT'nin haber ve programlar yönünden uygulamaları, siyasal açıdan sürekli olarak şimşekleri üzerine çekmiştir.

TRT'nin özerkliği, tekel, tarafsızlık, TRT ile siyasal partilerin ilişkisi, günlük gazetelerde devamlı olarak gündeme gelirken[68], TRT'nin siyasal iletişimindeki rolü ve önemi üniversitelerde yapılan pek çok bilimsel çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur.[69] 1960'lı yıllarda açılmağa başlayan Basın Yayın Yüksek Okulları, özellikle iletişim ve doğal olarak siyasal iletişim üzerinde çalışmaların hızlanmasında yardımcı olmuşlardır. 1969'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başında hazırlanan pek çok doktora tezi ve araştırmada TRT'nin siyasal sistemle olan ilişkisi enine boyuna tartışılmıştır. Belki asıl vurgulanması gereken ise, siyasal iletişimin kuramsal ve kısmen de görgül olarak değerlendirilmeye yönelinmesidir. Daha doğru bir deyişle, siyasal iletişimle ilgili konuların ağırlığı artık hissedilir olmuştur.

63 Nermin Abadan, «Cumhuriyet ve Ulus Gazeteleri Hakkında Muhteva Analizi» **SBF Dergisi,** cilt 16, No: 2, Haziran 1961, s. 93 - 116.

64 Nermin Abadan, **Türkiye'nin Üç Büyük Şehrinde Radyo ile Halkoyu Yoklaması,** SBF İdari İlimler Enstitüsü, Halkoyu Araştırma Grubu, Ankara, 1965.

65 Nermin Abadan, **Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri** (Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1962).

66 Frederick W. Frey, **The Mass Media and Rural Development in Turkey,** (Report No: 3, Rural Development Research Project, Cambridge, Mass, Center for International Relations, Massachussetts Intitute of Technology, 1966).

67 **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimi Araştırması,** (Devlet Planlama Teşkilatı Raporu, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1970).

68 Ayrıntılı bilgi için: Oya Tokgöz, **Türkiye ve Ortadoğu... op. cit.,** s. 77.

69 Cengiz Taşer, **Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği,** (Ankara: TRT Basılı Yayınlar Müdürlüğü Yayınları No: 5, Ayyıldız Matbaası, 1969) Ersan İlâl. **Radyo Hürriyeti, Özerklik**

1970'li yıllar Türk toplumunda 1950'den beri gelen pek çok yeni gelişmenin de etkisiyle, yazılı gazeteciliğin, reklamcılığın değişime girdiği yıllardır.[70] Hele hele 1971'den itibaren televizyonun Türkiye düzeyinde yaygınlaşmağa yönelmesi, radyo yayınlarının tüm Türkiye'yi kapsaması, siyasal iletişimde kitle iletişim araçlarının rolü ve önemini daha çok sözü edilir hale getirmiştir. 1973 genel seçimlerinden önce radyo yanında televizyondan da seçim haberlerinin verilmesi[71], seçim kampanyası sırasında radyo yoluyla seçim propagandası yapılması yanında, televizyonun da propaganda amacıyla kullanılmasını gündeme getirmiştir.[72] Ayrıca, siyasal iletişim yönünden çok tartışılan diğer bir nokta ise, TRT'nin verdiği haberlerde siyasal partilere ayrılacak sürenin ne olacağıdır[73]

1970'li yılların siyasal iletişim yönünden getirdiği diğer yeni bir yaklaşım, İstanbul'da yayınlanan ulusal düzeyde dağıtım olanakları olan gazetelerin seçim kampanyaları sırasında siyasal iletişimi değerlendirmeye yönelmeleridir.[74] Gazeteleri, toplumda kendilerine yer edinmeye çalışan piyasa araştırma kuruluşlarının yaptıkları çalışmalar izlemiştir denilebilir.[75] Üniversitelerin gerek iletişim gerekse siyasal iletişim üzerindeki çalışmaları sürerken, 1980'li yıllara doğru, kapsamı genişlemiştir. Televizyon izleyici araştırmaları[76], seçimler ve siyasal iletişim[77], seçimlerde içerik çözümlemeleri[78], tarihsel açıdan siyasal iletişim[79], ve kuramsal siyasal ile-

ve 1961 Anayasası, (İstanbul, Sulhi Garan Matbaası, 1972) Oya Tokgöz, **Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo ve Televizyon Sistemleri,** (Ankara: Sevinç Matbaası, 1972) Ünsal Oskay, **Toplumsal Gelişmede Radyo - TV,** (Ankara, 1971).

70 Önder Şenyapılı, «1970'lerin Başında Sayılarla Türk Basını» **Amme İdaresi Dergisi,** cilt 4, No: 4, Aralık 1971, s. 67 - 115.

71 Oya Tokgöz, **Siyasal Haberleşme ve Kadın: 1973 Genel Seçiminde Ankara'nın Çankaya İlçesinde Yapılan Alan Araştırması,** (Ankara: Sevinç Matbaası, 1979).

72 Televizyondan seçim propagandası yapılması ilk kez getirilen yasa değişikliği ile 1979 yılından yapılan kısmi Senato seçimlerinde uygulanmıştır.

73 Oya Tokgöz, «Siyasal Haberleşme ve TRT'nin Rolü, **«BYYO Yıllığı** (Ankara: Doğan Matbaası, 1977) s. 79 - 95.

74 1973 genel seçimlerinde Hürriyet ve Milliyet böyle bir çalışmaya girmişlerdir.

75 Bu işe ilk atılanlar arasında PEVA ve Etüd Eğitim ve Planlama Organizasyon bulunmaktadır.

76 Aysel Aziz, **Televizyonun Yetişkin Eğitimindeki Yeri ve Önemi,** (Ankara: Sevinç Matbaası, 1975).

77 Oya Tokgöz, **Siyasal Haberleşme ve Kadın,:** Oya Tokgöz, «Televizyonun Kadının Siyasallaşmasına Etkisi» **SBF Dergisi,** cilt 31, sayı 1 - 4, Oya Tokgöz, «Siyasal Haberleşme ve Karar Verme» **Amme İdaresi Dergisi,** cilt 10, sayı 4, Aralık 1977, s. 85 - 103.

78 Oya Tokgöz, «Bazı Gazetelerimizde 1973 Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Seçimlerine Verilen Önem: İçerik Çözümlemesi ile Yaklaşım», **SBF Dergisi,** cilt 30, sayı 1 - 4, s. 67 - 78.

79 Uygur Kocabaşoğlu, **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna,** (Ankara SBF BYYO Matbaası, 1980).

tişim[80], incelenen konular arasında yer almıştır. Yapılan araştırmalarda çağdaş yaklaşımlar işlenirken, diğer ülkelerde yapılan benzer araştırmalar arasında bağıntılar kurulmağa çalışılmaktadır. Doğal olarak gerçekleştirilenler araştırma fonunun az olması, çok zor bulunması nedeniyle yeterli değildir. Bununla beraber, bu konuları bilinçli olarak araştıran, araştırmak isteyen araştırıcıların bulunuşu, yetişmesi, yapılan araştırmaların belirli bir düzeye erişmesi hep son 10 - 15 yılda yapılan atılımlar arasındadır.

1980'li yılların getirdiği diğer yenilikler arasında, izleyici araştırmalarının sayısının artmasını gösterebiliriz. Gerek, piyasa araştırma kuruluşları arasında bu yönde çalışanların artması[81], gerekse TRT'nin yayınlarını çeşitli şekillerde değerlendirmek istemesi, izleyici araştırmalarının çokca yapılır hale getirmiştir. Yapılan izleyici araştırmaları «kamu oyu araştırmaları» adı altında gerçekleştirilirken, odak noktası yine siyasal iletişim olmaktadır. Piyasa araştırma kuruluşları yüksek tirajlı gazetelerle işbirliği yaparak, bu tür araştırmalara yönelmektedirler.[82] TRT ise, bu yöndeki çalışmalarını Devlet İstatistik Enstitüsü ile işbirliği yaparak gerçekleştirmektedir.

TRT Genel Müdürlüğü 1976 - 1977 yıllarından itibaren yayınlarının izlenilmesi hakkında bilgi toplayabilmek için, Devlet İstatistik Enstitüsü ile birlikte çeşitli pilot çalışmalar yapmıştır. Yalnız ilk çalışmaların tümü tamamlanamamış, bazıları ise yayınlanmıştır.[83] Bunların arasında «Ankara İli Televizyon Araştırması» ile «Ankara İli Radyo Dinleyici Araştırması» sayılabilir. Her iki araştırmada da TRT'nin verdiği haberler ve programlar hakkında izleyenlerin görüşlerini belirleyebilmek bakımından çeşitli sorular yöneltilmiştir. Daha doğru deyişle, yapılmak istenilen TRT'nin haber ve program personeline yayınları hakkında tepkilerin neler olduğuna dair malzeme sağlayabilmektir.

TRT'nin yayınlarının izlenirliğini ölçebilmek bakımından ikinci girişimi 1982'de Ankara Belediyesi Sınırları içinde yaptığı radyo dinleyicileri kamuoyu araştırması olmuştur. TRT I'de yayınlanan «Günün İçinden» programı hakkında yapılan bu araştırma TRT Yayıncılık ve Haberleşme Dergisinin Ocak 1983 tarihli 94. sayısından itibaren tefrika halinde yayın-

80 Ünsal Oskay, **Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri,** (Ankara: SBF BYYO Basımevi: 1982) Ertuğrul Özgök, **İeltişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü,** (Tan Yayınları Ankara 1985).

81 Bunlar arasında PIAR, SIAR ve BIAR'ı sayabiliriz.

82 Milliyet, Güneş ve Cumhuriyet gazetelere örnektir. Hürriyet kendisi gazete olarak bu yönde çalışmaktadır.

83 TRT Genel Müdürlüğünden alınan bilgiler.

lanmıştır.[84] TRT'nin aynı yönde diğer girişimleri 1984 ve 1985 yılında yaptığı izlenebilirlik araştırmalarıdır. 1984'te yapılan kamuoyu araştırmasında Ankara ili televizyon ve radyo programlarının izlenilmesi açısından değerlendirilmiştir.[85] 1985'te yapılan[86] ve hâlâ çözümlemesi süren kamuoyu araştırması, yine Devlet İstatistik Enstitüsü ile işbirliği yapılarak Türkiye çapında uygulanmıştır. 1985 araştırmasının amacı hem izlenebilirliği ölçme hem de Türkiye'de izlenilen yabancı ülke televizyon yayınlarının izlenilme nedenleri[87] hakkında bilgi toplamadır.

Son yıllarda piyasa araştırma kuruluşlarının yaptıkları, genelde Batı ülkelerinde yaygın olarak uygulanan halkoyu yoklamalarına (polls) yöneliktir denilebilir. Yalnız, bunlar devamlılık ve süreklilik kazanmamıştır. Bununla beraber, hızlı değişmekte olan Türkiye için olumlu bir yaklaşımdır. TRT'nin yapmak istedikleri ise, Batı ülkelerindeki çeşitli radyo ve televizyon kurumlarının hemen hemen her gün ve her hafta yaptığı izleyici araştırmalarına yönelmektir. Amacı ise, yayınladıkları hakkında izleyicilerin tepkisini ölçebilmektir. Anayasaya göre radyo ve televizyon tekelini elinde tutan bir kurum olan TRT'nin, yurttaşların tepkisini ölçmeye yönelmesi olumlu bir adım olmakla beraber, ölçümlerini çok sık yapması ve çok kısa süre içinde deeğrlendirmesi büyük zorunluluktur. Kısacası, gerek piyasa araştırma kuruluşlarının gerekse TRT'nin halkoyu yoklamalarına yönelmelerini toplum içinde yatay ve dikey iletişim açısından sağlıklı girişimler olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Hiç kuşkusuz, bütün bu sayılan girişimlerin ülke düzeyinde siyasal iletişimin sağlıklı olması yönünden olumlu katkılar getirmesi belki üzerinde durulması gerekli önemli noktadır.

Türk kamuoyunda siyasal iletişimin günümüzde, belirli bir yere geldiğini söylemek gerekir. İyi veya kötü siyasal iletişim konuları değerlendirilmekte, üzerinde konuşulmaktadır. Yapılan tartışmaların bazıları haylice ilginçtir. Sağlıklı siyasal iletişim için, çeşitli görüşler yanında, tartışmaların gerekliliği tartışılmaz. Günümüz Türkiye'sinde bu arada, ülkenin

84 Araştırma, «Radyonun Genelde Dinlenirliği ve «Günün İçinden» Programı Kamuoyu Araştırma Sonuçları» adı altında yayınlanmıştır.

85 1984'te yapılan televizyon ve radyo izleyicisinin programlar hakkındaki görüş ve düşüncelerini belirlemeyi amaçlayan Ankara ili araştırması, Ankara'nın Altındağ, Çankaya, Keçiören, Mamak, ve Yenimahalle ilçeleri belediye sınırları içinde yapılmış, 2544 kişi ile görüşülmüştür.

86 12 - 30 Nisan 1985 tarihleri arasında Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Eskişehir, Hatay, İstanbul, İzmir, Kayseri, Konya, Samsun, Trabzon, Şanlıurfa, Van, Zonguldak illerinde anketler uygulanmıştır. Çözümlemesi sürmektedir.

87 1985'te yapılan araştırma ile ilk kez olarak TRT, Türkiye'nin Batı ve Güney Anadolu'da oturup TRT yayınlarından çok yabancı televizyon izleyenlerin yoğunluğunu ve yabancı televizyon izleme nedenlerini araştırmaya yönelmiştir. Araştırma henüz çözümleme aşamasında bulunduğundan, çıkacak sonuçları beklemek gerekmektedir.

geçirmekte olduğu toplumsal değişme içinde siyasal iletişim düzeyinde belirli değişmeler olduğunu eklemek gerekir. Bu değişmeyi özellikle yazılı ve sözlü basındaki mesajlarda izlemek kolaylıkla mümkündür. Sokaktaki yurttaşın, siyasal iletişim mesajlarına giderek daha duyarlı hale geldiğini, bilinçlendiğini söylemek yanlış olmaz.

Ülkenin içinde bulunduğu hızlı toplumsal değişmeyi dikkate alarak, bundan böyle gerek üniversiter kuruluşların, gerek TRT'nin gerekse piyasa araştırma kuruluşları ve gazetelerin siyasal iletişimi dolaylı veya dolaysız şekilde incelerken, çok daha duyarlı olmaları büyük zorunluluktur. Hâlâ sayısı fazla olmayan siyasal iletişim araştırmaları bakımından ancak bu şekilde belirli bir bilgi birikimi sağlanabilecektir. Ayrıca, evrensel bilgi birikimine de katkıda bulunulabilecektir. Hiç kuşkusuz, vurgulanması gerekli en önemli nokta ise, siyasal iletişim üzerinde araştırma yapmaya gönül vermiş olanlara, bu çalışmalarını sürdürmeleri için, yeterli fonlar ve desteğin sağlanmasıdır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Siyaset ve iletişim arasındaki yakın ilişki yüzyıllardır pek çok kimsenin ilgisini çekmiştir. Bununla beraber siyaset ve iletişim, ayrıca siyasal iletişimi yorumlama bakımından hâlâ bütünlük sağlandığını söylemek güçtür. Hiç kuşkusuz bu durum, sosyal bilimler ve davranış bilimlerindeki kuramsal gelişmelerle yöntemlerin geliştirilmesinin pozitif bilimlere göre ağır adımlarla ilerlemesinden kaynaklanmaktadır.

Siyasal iletişim araştırmaları çok popüler olmakla beraber, yapılan araştırmaları hep birbirinin tekrarı şeklinde niteleyenler pek yanlış bir görüş ileri sürmemektedirler.[88] Aynı zamanda, siyasal iletişim araştırmaları hızlı gelişen teknolojilere pek ayak uyduramamaktadırlar. Ayrıca, karşılaştırmaya dayanan siyasal iletişim araştırmalarının sayısı hâlâ azdır ve en az ilgilenilen konular arasındadır.

Hemen hemen yarım yüzyıldır herkesin kafasını meşgul eden siyasal iletişimin, araştırmalar yönünden durumu dikkate alındığında pek iç açıcı değildir. Siyasal iletişim bununla beraber, üzerinde çok konuşulan bir kavram olmaya devam etmektedir. Kuram geliştirme, yöntemlerde gelişmeler olması ise, araştırıcıların yaratıcı fikir ve düşünce geliştirmeleriyle gerçekleşebilecektir.

88 Robert G. Meadow, **op. cit** siyasal iletişim araştırmalarının son gelişmeleri hakkında ayrıca : Dan D. Nimmo, ve Keith R. Sanders, (der.) **Handbook of Political Communication** (London: Sage 1981) ve yine Sage Yayınevi tarafından her yıl yayınlanan **Mass Communication Review Yearbook'a** ve **Communication Yearbook**'a bakınız. Ayrıca, ABD'de **Political Communiation Review, Political Communication and Propaganda,** Communications Abstracts yayınlanmaktadır. Benzeri dergiler çeşitli Avrupa ülkelerinde de mevcuttur.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 117 - 128.

Türkiye'de Dış Politika Araştırmaları

*Ali L. Karaosmanoğlu**

Niçin «Uluslararası İlişkiler» değil de «Dış Politika Araştırmaları»? Her şeyden önce kısaca bu tercihin açıklamasını yapmak yararlı olacaktır. Uluslararası ilişkiler araştırmaları yapılan her ülkede bu daldaki araştırma faaliyetleri genel olarak uluslararası ilişkiler alanından çok, bu genel çerçevenin içinde özel olarak dış politika konusunda daha fazla gelişme eğilimi göstermiştir. Başka bir deyişle, araştırmalaar teorik veya betimleyici (descriptive) yaklaşımlardan çok, mevcut politikaları tahlile, eleştirmeye, etkilemeye ve dış politika tercihleri oluşturmaya yönelik çalışmalar hâkim olmuştur. Bu tür araştırmalar, mevcut hükümet politikalarını tavsip etmeseler bile, sorunlara belli bir devlet içinde ve o devlet açısından yaklaşma eğilimi gösterirler. Bu anlamda içe dönük ve «stratejik» bir özellik taşırlar. Türkiye ve bazı Avrupa ülkelerinde dış politika araştırmaları henüz tam anlamıyla tercihler oluşturma düzeyine gelmemiş olsa bile, araştırma faaliyetlerinin çoğunluğu bu yönde oldukça kuvvetli bir eğilim göstermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, dış politikc araştırmaları ile genel olarak uluslararası ilişkiler disiplininin ve bu bilim dalındaki üniversite öğretiminin hiç şüphesiz yakın ilişksi vardır.

Günümüzde, «dış politika araştırmaları»nın kapsamına savunma politikası ve strateji araştırmaları da girmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa'da, nasıl diplomasi artık sadece diplomatları ilgilen-

* Dış Politika Enstitüsü

diren bir konu değil ise, savunma ve strateji de sadece askerlerin ilgisi ile sınırlı kalan bir alan olmaktan çıkmıştır. Bu konuda araştırma ve incelemeler yapmak üzere üniversitelere bağlı ya da üniversite dışında pek çok enstitü ve merkez faaliyette bulunmaktadır. Ayrıca üniversitelerin ders programlarında bu konularla ilgili dersler yer almakta ve aynı daldan lisans üstü programlar oluşturulmaktadır. Son yıllarda Türkiye'de askeri sorunların ve bu yönü ağır basan uluslararası ilişkilerin önem kazandığı ve ilgili tartışmaların daha geniş çevrelere yayıldığı bir gerçektir. Fakat üniversitelerimiz henüz bu önemli konuya el atmış değildir.

Uluslararası ilişkiler'in ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkışı ilk defa Amerika Birleşik Devletlerinde ve Birinci Dünya Savaşını takip eden yıllarda olmuştur. Ancak iki dünya savaşı arasında uluslararası ilişkiler, bir öğretim dalı ve araştırma alanı olarak, ütopyacı ve normatif bir özellik göstermiş, davranışların ve çatışmaların toplumsal - siyasal kökenine ve sebeplerine inilmeden, olayların hukuksal ve kurumsal tarafları incelenmekle yetinilmiştir. O dönemde Milletler Cemiyeti, uyuşmazlıkların çözümü ve silahsızlanma, üzerinde en çok durulan konular haline gelmiştir. Avrupa'da, özellikle Cenevre'deki Uluslararası İncelemeler Enstitüsünde de aynı yaklaşımla değerli çalışmalar yapılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve bu savaştan sonra, önce ABD ve İngiltere'de daha sonraları da diğer Avrupa ülkelerinde, ütopyacılık yerini gerçekciliğe, normatif ve kuramsal yaklaşımlar da yerini davranışların ve olayların sebeplerinin araştırılmasına bırakmıştır. Bu dönemde batıda, uluslararası politika düşüncesi birbirine rakip iki ayrı «bilimsel program» (paradigm) çerçevesinde gelişmiştir. «Gerçekci» okul, uluslararası ilişkilerde en önemli unsurun güç ve ulusal çıkar olduğuna inanır ve devletlerin dış politika davranışlarını güç arayışıyla açıklamaya çalışırken uluslararası politikayı bütünüyle bir güç mücadelesine indirgemiş ve davranışlar ile güç arasında zorunlu bir ilişki kurmuştur. «Gerçekci» yaklaşıma bir tepki olarak ortaya çıkan «bilimsel» uluslararası politika düşüncesine göre ise, olaylar değişmez, zorunlu ve bazen de muhtemel neden sonuç ilişkileriyle birbirine bağlıdır ve bu ilişkiler ile açıklanmalıdır. Bu programın bir başka özelliği de, gözlemler ve ampirik araştırmalardan hareketle genellemelere varması olayları ve davranışları tiplendirme ve sınıflandırma yoluna gitmesi ve bu genellemeleri ileriye dönük tahminler yapmak için kullanmasıdır. Bu «program» içinde sistem ve karar verme teorileri geliştirilmiş, sosyolojik ve psikolojik faktörlere de ağırlık verilmiştir. Ayrıca, «oyun teorisi», «simulation» gibi yöntemler uluslararası ilişkiler, özellikle strateji araştırmaları alanına da girmiştir.

«Bilimsel» yaklaşım, uluslararası ilişkilere yeni kavramların ve yöntemlerin girmesine yol açmış; 1960 ve 1970'li yıllarda yüzlerce ampirik araştırmanın yapılmasına ve gene pek çok sayıda yayının gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Fakat bu yaklaşım da bazı eleştirilere uğramaktan geri kalmamıştır. Genellikle insan ilişkileri ve özellikle uluslararası politikanın düzensizlikler ve belirsizliklerle dolu bir âlem odluğu, bu sebeple bu alanda genelleme ve tahminin son derece riskli ve yanlış sonuçlara götüren bir işlem olacağı ileri sürülmüştür. İkinci olarak, «bilimsel» yaklaşımın değer yargılarına, tarihsel dönem ve kültürel yapı farklarına önem vermediği ve karşılıklı ilişki halindeki birimlerin «anlam - dışı özneler» düzeyine indirgenmesi sonucunu doğurduğu vurgulanmıştır. Bu eleştiriler, bölgesel özellikler ve kültür farklılaşmalarına ağırlık veren bölgesel araştırmaların gelişmesini teşvik etmiştir.

Bir yandan teori alanında meydana gelen bilgi birikimi, öte yandan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin dünya politikasında büyük devlet rolü oynamaya başlamasıyla birlikte karşılaştığı ağır ve karmaşık dış politika ve strateji sorunları, tercih arayışlarını büyük ihtiyaç haline getirmiş ve bu da, dış politika araştırmaları ile bölgesel araştırmaların, özellikle 1960'dan sonra hızla gelişmesine yol açmıştır. Araştırma faaliyetleri bir ölçüde üniversite çevresinde kalmakla birlikte, önemli bir ölçüde de üniversitenin dışına taşarak özel ve bağımsız çalışan (ya da üniversitelere sadece ismen bağlı olan) araştırma kurumlarına kaymıştır. Bugün ABD'de dış politika alanında tam zamanlı kadrolarla sürekli araştırma yapan yüzlerce özel enstitü ya da merkez vardır. Bunların yanında devlete ya da üniversitelere bağlı kuruluşların sayısı da az değildir. Bu araştırma kurumlarına paralel olarak faaliyet gösteren pek çok sayıda vakıf da araştırmaları finanse etmektedir. Ayrıca, hükümetin de özel araştırma kurumlarına projeler verdiği sık sık görülmektedir.

Batı Avrupa, dış politika araştırmaları konusunda Amerika'yı oldukça geriden takip etmekle birlikte, bazı Avrupa ülkelerinin önemli ilerlemeler kaydettiğini söylemek yanlış olmaz. Avrupa'daki araştırma kurumları da, ABD'dekiler gibi, özel üniversiteye bağlı ve devlete bağlı olmak üzere üç grupta toplanabilir. Özel araştırma kurumlarından bazıları da, kısmen hükümetler kısmen de özel sektörce desteklenmektedir. Dış politika araştırmaları alanında en çok ilerleme kaydeden Batı Avrupa ülkelerinin başında İngiltere, Federal Almanya, Fransa, İtalya, İsveç, Norveç ve Hollanda gelmektedir. Bu ülkelerden sonra ise, Belçika, Danimarka, İspanya, Portekiz ve Yunanistan gelmektedir. Bugünkü düzeyi ile Türkiye, bu ikinci gurup Batı Avrupa ülkelerinin arasına rahatca girebilir.

Ülkemizde Devletler Umumi Hukuku ve Diplomatik Tarih üniversitelerin ve yüksek okulların kuruluşundan bu yana okutulmaktadır ve bu

alanlarda yayınlar yapılmaktadır. Milletler Cemiyetinin ve Birleşmiş Milletlerin kuruluşu zamanla Devletler Umumi Hukuku içinde milletlerarası teşekküllere özel bir önem verilmesine yol açmıştır. Dar anlamdaki uluslararası ilişkiler ayrı bir disiplin olarak ilk defa Siyasal Bilgiler Fakültesinde 1956 - 1957 ders programında «Milletlerarası Münasebetler» adı altında öğretilmeye başlamıştır. Ayrıca bu 1955 yılında bu fakültede bir Dış Münasebetler Enstitüsü kurulmuş ve 1960 yılından itibaren yabancı dilde «Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı» yayınlanmaya başlamıştır. Bu tarihlerden sonra, gerek Yıllık ve SBF Dergisinde gerek SBF yayını olarak kitap halinde uluslararası ilişkiler alanında pek çok değerli inceleme yayınlanmıştır.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Amme İdaresi Bölümünün 1957'de kurulmasıyla uluslararası ilişkiler bu bölümün de ders programına alınmış ve ABD'deki en yeni gelişmeler yakından izlenerek öğretim yapılmıştır. ODTÜ'nün uluslararası ilişkiler üzerine yayınları SBF'ye oranla sınırlı kalmıştır. Fakat öte yandan, ülke dışından temin edilen mali imkanlarla ODTÜ'de uluslararası ilişkiler ve stratejik incelemeler alanlarında oldukça zengin ve son derece düzenli bir kütüphane kurulmuştur. Son yıllardaki yayınların temininde güçlük çekilmekle birlikte, bugün hâlâ bu alandaki en iyi kütüphanenin ODTÜ'de olduğunu söyleyebiliriz.

Daha sonra uluslararası ilişkiler dersi İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin de programına alınmış ve giderek diğer Türk üniversitelerinde de okutulmaya başlamıştır. Mesela bugün bu ders Boğaziçi Üniversitesi'nde, Marmara Üniversitesi'nde, Gazi Üniversitesi'nde ve İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde de okutulmaktadır.

Batı Avrupa ülkelerinin pek çoğu ile karşılaştırdığımız zaman görürüz ki, Türkiye'de uluslararası ilişkiler öğretiminin geçmişi fazla yeni sayılmaz. İngiltere dışındaki Avrupa ülkelerinde de bu ders 1950'li yıllarda programlara dahil edilmiştir. Ne var ki, pek çok Türk üniversitesinde bugün dahi bu bilim dalının gerektiği gibi okutulduğunu söylemek oldukça güçtür. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, özellikle SBF ve bir ölçüde diğer üniversitelerdeki yayın faaliyetine rağmen, üniversitelerimizde bugüne kadar dış politika tercihleri oluşturmaya yönelik çalışmalar pek az gerçekleşmiştir. Yurt dışında bu tür araştırmalar yapan kuruluşlarla da ya hiç temasa geçilmemiş ya da ilişkiler en alt düzeyde kalmıştır. Bugünkü şartlar altında bu alanda gelişme imkanı daha çok üniversite dışındaki kuruluşlarda göze çarpmaktadır. Halen üniversite dışında bu alanda dört ayrı kuruluş görev yapmaktadır.

Harp Akademilerine bağlı olarak çalışan Yüksek Askeri Bilimler Enstitüsü (YABE)'nin ilgi alanı, sadece salt askeri konular değil, aynı zaman-

da genel olarak dış politikadır. Üyeleri arasında önemli sayıda siviller de bulunmaktadır. YABE şimdilik tercihler geliştirme ve dış politikayı yönlendirme amacı güden çalışmalar yapmamaktadır. Bunun yerine en teknik askeri konulardan çeşitli siyasi dünya sorunlarına kadar pek çok konuda tercümeler ve küçük incelemeler yapmakta ve bunları sürekli bültenler halinde yayınlamaktadır. Bu çalışmaların, ileriki araştırmalar için «background» bilgi olarak büyük değeri vardır. YABE'nin diğer bir önemi de, askerler ve siviller arasında görüş alışverişini gerçekleştirmek için akademik bir ortam hazırlamış olmasıdır. YABE'nin bu özelliği, dış politika araştırmalarının geliştirilmesi bakımından uzun vadede yararlı sonuçlar doğurabilir. Bu kuruluşa daha büyük bir işlerlik kazandırmak amacıyla bazı çalışmalar sürdürülmektedir.

Dışişleri Bakanlığı'nın himayesinde, 1984 yılında, Türk Arap İlişkileri İnceleme Vakfı adı altında bir vakıf kurulmuştur. Bu vakfın amacı, Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkileri önyargılar ve yanılgılardan kurtarmak ve bu ilişkilerin gelişmesine yararlı incelemeler yaptırarak, ileride bu ilişkilerin daha da gelişmesi için gerekli önerileri ortaya koymak şeklinde belirlenmiştir. Görüldüğü gibi Vakfın, tamamen dış politika geliştirmeye yönelik belli ve sınırlı bir amacı vardır. Vakfın çeşitli Arap ülkeleriyle yakın ilişkileri olmakla birlikte, kuruluşundan bugüne kadar gerçekleştirdiği tek akademik çalışma, Mayıs 1985'de tertip ettiği «Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları» konusundaki başarılı sempozyumdur. Şimdiye kadar kurmuş olduğu ilişkiler ve elindeki imkanlar dikkate alınırsa, Türk Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı'nın önemli bir gelişme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.

Kısaca SİSAV olarak anılan ve 1980 yılında bir gurup üniversite öğretim üyesi, gazeteci, işadamı, emekli diplomat ve asker tarafından kurulan Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı tamamen özel bir kuruluştur. Türkiye'nin siyasi ve sosyal sorunları üzerinde araştırma yapmayı, araştırma sonuçlarını kamuoyuna ve yetkili makamlara duyurmayı ve sorunların çözümüne yardımcı olmayı amaç edinmiştir. SİSAV bu amacına uygun olarak seminerler ve konferanslar düzenlemekte, yurtdışında toplantılara katılmakta ve yayın yapmaktadır. Adından da anlaşılacağı gibi bu kuruluşun çalışma alanı oldukça geniş olmakla birlikte, dış politik ile ilgili çalışmalara özel bir önem vermektedir. Uluslararası politika konularında yabancı uzman, bilim adamı, gazeteci ve siyaset adamlarının da katılmaları seminerler düzenlemiş ve bu toplantıların tebliğ ve tartışmalarını İngilizce ve Türkçe olarak yayınlamıştır. Bu kuruluşun yurt dışındaki araştırma kuruluşları ile ilişkileri oldukça gelişmiş durumdadır. Fakat henüz, dış politika konuları ile ilgili araştırma projeleri üzerinde hiç bir çalışmaya girişmemiştir. SİSAV'ın diğer bir faaliyeti ise, doğrudan

araştırma ile ilgili olmaktan çok «tanıtma» ile ilgilidir. Yabancı gazeteci, siyaset adamı ve bilim adamları Türkiye'ye davet edilmekte ve Türkiye'nin sorunları ve dış politikası hakkında aydınlatılmaktadırlar. Yabancılarla yapılan bu tür görüşmeler ve küçük toplantılar bilgi ve fikir alışverişi yönünden de yararlı olmaktadır.

Dış Politika Enstitüsü, Türkiye'de bağımsız olarak kurulan ilk uluslararası ilişkiler araştırma merkezidir. Amacı, Türkiye'nin dış politika uygulama ve sorunlarını incelemek, bu konularda dış dünyanın ve kamu oyumuzun aydınlatılmasına yardımcı olmaktır. Tabiatiyle bu tür bir faaliyet amacına ulaşabilmek için araştırma, konferans, seminer ve yayın çalışmalarını gerektirmektedir. Dış Politika Enstitüsü 1974 yılında kurulduktan sonra çeşitli üniversitelerimiz ve resmi makamlarımızla işbirliği yaparak yurt içi ve dışında pek çok toplantı düzenlemiş ve yayın yapmıştır. Ayrıca, Enstitü'nün üyeleri şimdiye kadar pek çok sayıda uluslararası toplantıya katılarak tebliğler vermişler ve dünya sorunlarını tartışmışlardır. Enstitü, biri İngilizce (Foreign Policy) diğeri Türkçe (Dış Politika) olmak üzere iki ayrı dergi yayınlamaktadır. Bugüne kadar önemli sayıda kitap ve çeşitli konular üzerine araştırma raporları da yayınlamıştır. Enstitü'nün yurtdışındaki benzer araştırma kurumları ile yakın ve verimli ilişkileri mevcuttur ve bunlarla ortak araştırma projeleri üzerinde de çalışmaktadır. Dış Politika Enstitüsü, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile ilişkilerini her yönü ile ele alan çok disiplinli bir araştırmayı birkaç ay önce tamamlamış bulunmaktadır. Bu çalışmada iki Alman, bir İngiliz ve bir de İtalyan Enstitüsü ile işbirliği yapılmıştır. Enstitü, halen Johns Hopkins Üniversitesi, Paris'deki Atlantik Uluslararası İlişkiler Enstitüsü ve Londra'daki Uluslararası Stratejik İncelemeler Enstitüsü tarafından yönetilen üç ayrı araştırma projesinin bazı bölümlerinin sorumluluğunu üzerine almıştır. Bunların yanında, Enstitünün kendisinin de şu sırada yönetmekte olduğu iki büyük araştırma projesi bulunmaktadır. Bu araştırmalar için gerekli fonların büyük bölümü yurt dışından bir bölümü de yurt içinden sağlanmaktadır.

1950'lerin sonlarına doğru SBF'deki değişikliklerden ve ODTÜ'nün kurulmasından sonra uluslararası ilişkilerin bir siyasal bilim dalı olarak Türkiye'de önemli bir aşama gösterdiği kuşkusuzdur. Aynı şekilde ikinci bir ilerleme de 1974'de Dış Politika Enstitüsü'nün kurulması ile kaydedilmiştir. Diyebiliriz ki, dış politika araştırmalarında yurt dışındaki kuruluşlarla sistemli olarak ilişki kurma çabası ilk defa Dış Politika Enstitüsü ile başlamıştır. Türk dış politikasını etkilemeye ve tercihler oluşturmaya yönelik çalışmalar yapılabilmesi için zemin hazırlama çabaları da ilk defa sistemli olarak gene aynı Enstitü tarafından başlatılmıştır. Bu nisbi ilerlemelere rağmen, Türkiye'de dış politika araştırmalarının

tatmin edici düzeye ulaştığını ileri sürmek mümkün değildir. Bugünkü tabloyu şöyle özetleyebiliriz

— Bugün, dış politika araştırmaları konusunda, üniversite dışında daha çok faaliyet vardır.

— Üniversite dışında gelişen faaliyete rağmen, henüz dış politika araştırmalarının gerektiği gibi yapılabilmesi ve çalışmaların sayı bakımından çoğalması için ihtiyaç duyulan bilgi ve tecrübe birikimi mevcut değildir. Bu eksiklik özellikle savunma politikası ve strateji konularında daha çok ağırlığını duyurmaktadır.

— Tahlilci incelemelere büyük ihtiyaç vardır. Üniversitelerin devreye girmesi bu alanda önemli ilerlemelere yol açabilir.

— Kadro yetersizliği büyük sorun teşkil etmektedir. Uluslararası ilişkiler dalında araştırması olarak istihdam edilmek üzere lisans üstü derece almış elemanlar bulmak güçtür.

— Bölgesel araştırmalar gelişmemiş durumdadır. Türkiye'de henüz bir «Yunanistan İncelemeleri», bir «Sovyet Araştırmaları» merkezinin kurulamamış olması büyük eksikliktir.

Dış politika araştırmalarının Türkiye'de henüz yeterince gelişmemiş olmasının birbiriyle etkileşim halinde çeşitli sebepleri vardır. Her şeyden önce genel olarak sosyal ve siyasal bilimlerin az gelişmişliği ister istemez bu alanı da etkilemektedir. Fakat uluslararası ilişkilerin sosyal ve siyasal bilimlerin bugün Türkiye'deki genel düzeyinden daha aşağılarda olduğunu da inkâr etmemek gerekir. Uluslararası ilişkiler ayrı bir disiplin olarak üniversite ders programlarına ancak 1950'lerin sonlarına doğru girmiş ve pek çok üniversite'de bu dalda öğretim ve araştırmalar yetersiz kalmıştır.

Dış politika ve dünya olayları, Türk kamu oyunda ve parlamentoda oldukça az tartışılan bir konudur. Türk toplumu uzun yıllar içine kapanık yaşamış, uluslararası sorunlarla kendini doğrudan ve acilen ilgilendirdiiğ zaman meşgul olmuştur. Bu durum, 1960'lı yıllarda değişmeye başlamıştır. Bir yandan müttefiklerimizle öte yandan Sovyetler Birliği ve Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerimiz, Kıbrıs ve Ege gibi sorunlar gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak gene de, basının ve genellikle kamu oyunun bu sorunlarla ilgilenmesi çok büyük ölçüde yüzeysel kalmış, yaklaşımlara ayrıntılı haber ve tahlil çabasından ziyade basmakalıp fikirler, duygular ve önyargılar hâkim olmuştur.

Siyasal partilerimiz de dış politika konularına iç politikaya oranla çok daha az ilgi göstermektedirler. Mesela Federal Almanya ve diğer bazı Batı Avrupa ülkelerinde dış politika araştırmalarının gelişmesi ile

siyasi partiler arasında çok büyük bir bağlantı vardır. Bazı önemli araştırma merkezlerinin kurulmasını bazı siyasi partiler teşvik etmiş ve onlara mâli destek sağlamışlardır. Türkiye'de ise, bazı küçük süreksiz istisnalar dışında, siyasi partilerimiz hiçbir zaman böyle bir ihtiyaç duymamışlardır. Dış politika sorunlarımıza ve dünya meselelerine ayrıntılı bir biçimde vâkıf olan siyaset adamlarımızın sayısı çok azdır. Siyasilerimiz bu konuları tamamen sivil ve asker bürokratların ellerine bırakmış gibidirler. Dış politikayı etkileme çabası içine girdikleri zaman hazırlıksız oldukları için sorunların ayrıntılarına hâkim olamamakta, geleneksel karar verme sürecinin çarkları içinde kaybolup gitmektedirler.

Dış politika ve savunma politikası alanında aşırı derecede geniş tutulan bir «gizlilik» anlayışının mevcudiyeti de, dış politika araştırmalarını engelleyen başka bir faktör olmuştur.

Öte yandan, Dışişleri Bakanlığı da, dış politika araştırmalarına pek ihtiyaç duymamıştır. Türk Dışişleri Bakanlığı'na gayet yoğun bir pragmatik ve «hukukî» gelenek hâkimdir. Hipotetik durumlar üzerinde akıl yürütme alışkanlığı asgari düzeydedir. Daha ziyade gelişmeleri bekleme eğilimi ağır basar. Sorunlar çıktıkca üzerine gidilip çözülmeye çalışılır. Önemli olan, durumların nasıl gelişebileceği değil, mevcut durumun özellikleridir. Ayrıca, sorunların teknik ve hukukî taraflarına ağırlık verme ve dış politika davranışlarını hukuki bir çerçeveye oturtma ve hukuk terimleri ile açıklama eğilimi kuvvetlidir. Bu sebeple, Dışişleri Bakanlığı üniversitedeki devletler hukuku uzmanları ile daima iyi bir ilişki içinde olmuştur. Fakat hukuk alanı ile sınırlı kalan bu işbirliği dış politika araştırmalarının gelişmesine yardımcı olmamıştır. Bu pragmatik dış politika geleneği, pek tabii, dış politika planlaması için gerekli ortamın oluşmasını da engellemiştir. Her ne kadar 1959 yılında Dışişleri Bakanlığı'ndan bir Siyaset Planlama Grubu teşkil edildi ise de, siyasi tercihler geliştirme ve diplomasiyi değişen şartlara uydurma anlamında planlama faaliyetine hemen hemen hiç girişilmemiştir.

Ayrıca, dış politika ve savunma politikası ile uğraşan asker ve sivil bürokratlardan şöyle bir izlenim almamak mümkün değildir: Kendileri, devletler hukuku dışında, dış politika konularında üniversite mensuplarına oranla çok daha ayrıntılı bilgilere sahip oldukları kanısındadırlar. Onlara göre, üniversite mensupları bu konularda, fazla genel, fazla doktriner, tahlilci olmaktan çok senteze yönelik kalmaktadırlar. Kanımızca bu, büyük ölçüde haklı bir gözlemin ifadesidir. Üniversitenin dış politika tercihleri geliştirmeye yönelik araştırmalara ilgi duymaması, uluslararası ilişkilerin önemli bir bölümünü teşkil eden strateji ve savunma konularını tamamen ihmal etmesi böyle bir kanının doğmasında büyük rol oynamıştır.

Mâli zorluklar da, diğer alanlardaki faaliyetleri etkilediği gibi dış politika araştırmalarını da olumsuz yönde etkileyen faktörlerden birisi olarak sayılabilir. Ancak bu sorunu fazla büyütmemek gerekir. Bugünkü imkanlarıyla Türkiye, dış politika araştırmaları konusundaki finansman güçlüklerini rahatça aşabilecek potansiyele sahiptir. Sorun, kaynak eksikliğinden çok, mevcut kaynakların dış politika araştırmalarına tahsis edilmesidir. Yurt dışından ve yurt içinden, özellikle özel sektörden, bu tür araştırmalar için fon temin etmek mümkündür. Önemli olan, dış politika araştırmalarına çeşitli kesimlerce ihtiyaç duyulması ve gerekli şartların oluşmasıdır. Bu ihtiyaç ortaya çıkınca finansman sorunu kendiliğinden çözülür.

Burada önemli bir noktaya işaret etmekte yarar olacaktır. Türkiye'de, yapılan araştırmaları ödüllendirme eğilimi vardır. Yani araştırmacı kendi imkânları ile araştırmasına başlar ve sürdürür. Eğer imkânları yeterli olur, çalışmayı bitirir ve bu çalışma şu ya da bu jüri tarafından beğenilirse ödüllendirilir. Bu usul, tek başına, araştırmaları teşvik bakımından en yetersiz yoldur. Zaten bugün kapsamlı bir dış politika araştırmasının kişisel imkânlarla sürdürülmesi hemen hemen imkânsızdır. Onun için bir araştırmanın proje düzeyinden itibaren sonuna kadar desteklenmesini sağlayacak usullere ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle, araştırmayı yapacak kuruluş ya da kişi ile yaptıran ya da destekleyen kuruluş arasında bir taahhüt ilişkisinin oluşması gerekir.

Amacımız karamsar bir tablo çizmek değildir. Bugün Türkiye'de dış politika araştırmalarının gelişmesi için gerekli ortamın oluşmakta olduğunu gösteren bazı işaretler hiç kuşkusuz vardır. Türkiye, gerek jeopolitik durumu, gerek henüz kullanılmayan ekonomik imkanları, gerekse nüfusu ve büyük askeri gücü ile dünya politikasında etkili bir rol oynayabilecek potansiyele sahiptir. Bu özellikler, ülkemizi aynı zamanda, ağır dış politika sorunları ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu potansiyel, uzun vadede, dış politika araştırmalarının gelişmesine yol açacak en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Türkiye, son yıllarda, Orta Doğu ülkeleri başta olmak üzere, pek çok ülke ile ekonomik ilişkilerini arttırmakta ve yeni bir uluslararası işbirliği süreci içine girmektedir. Bu tür ilişkiler ve Türkiye'nin son yıllarda maruz kaldığı terörist saldırılar, sadece hükümetlerarası düzeyde sorunlar yaratmakla kalmamış, bunun ötesinde, «transnational» ilişkilerin de Türkiye bakımından önemini arttırmıştır. Bu gelişmeler, yeni açıklamalara, değişik bakış açılarına ve çeşitli düzeylerdeki tahlillere ihtiyaç doğurmaktadır.

Bugün uluslararası politika ile ilgili toplantılar (seminer, konferans) eskiye oranla daha sık düzenlenmekte ve bu toplantıların çoğuna yaban-

cı uzmanlar, bilim adamları ve siyaset adamları da katılmaktdır. Dışişleri Bakanlığı'nın mevcut araştırma merkezleri ile ilişkilerinde belli bir gelişme vardır. Yapılan araştırmalardan siyaset oluşturma açısından yararlanma eğilimi henüz pek gözükmemektedir. Zaten bu yöndeki araştırmalar da henüz yok denecek kadar azdır. Buna mukabil, araştırma kurumlarını önemli, özelllikle yurt dışındakilerin kendi ülkelerinin karar verme süreci üzerindeki etkisi yavaş yavaş takdir edilmektedir.

Son yıllarda, Türkiye'nin hızla dışa açılmaya başlaması, iç politika ile dış politika arasındaki ilişkileri kamu oyunun gözünde daha belirgin hale getirmiştir. Bu, dış politikanın önemini arttıracak ve dış politika tartışmalarını daha geniş çevrelere yayacak başka bir unsurdur. Bu gelişmeler, siyasi partileri de, dış politika sorunlarını eskiye oranla daha ayrıntılı bir biçimde tartışmaya ve muhalefetteyken dahi bu sorunlara eğilerek kendilerini hazırlamaya zorlayacaktır. Hükümet ve özel sektör karşılaştıkları gittikçe karmaşıklaşan uluslararası sorunlar karşısında aydınltılmak isteyecek ve ilgili araştırma kurumlarıyla ilişkilerini arttırıp, bu kurumlardan danışmanlık hizmetleri talep etme ihtiyacını duyacaklardır. Ayrıca, basın ve siyasi partiler de uzman kuruluşlarca aydınlatılma ihtiyacı içine gierceklerdir. Bunun sonucu olarak, araştırma kurumlarına, bilgi toplama, bilgi üretme ve olayları tahlil etme hususunda önemli görevler düşecektir. Bu gelişmeler, yeni araştırma merkezlerinin kurulmasını da teşvik edecektir. Araştırma kurumlarının asıl hedefi olan dış politika tercihleri geliştirme faaliyeti ise, yukarıda sözünü ettiğimiz hususlarda ilerleme kaydedildikten, belli bir bilgi ve tecrübe birikimi elde edildikten sonra kendiliğinden yoğunlaşacaktır.

Devam etmekte olan güçlüklere rağmen, yurdumuzda dış politika araştırmalarının gelişmesi için gerekli ortam yavaş da olsa hazırlanmaktadır. Önümüzdeki yıllarda fırsatlar çoğalabilir. Bunlardan en iyi şekilde yararlanmak ve gelişme sürecini hızlandırmak için, bu konularla uğraşn bilim adamları, araştırmacılar ve yöneticilerin göz önünde tutmaları gereken bazı hususlar vardır. Bugüne kadar edinilen tecrübeler göstermektedir ki, Türkiye'nin bugünkü şartlarında, dış politika araştırmaları en iyi şekilde özerk ve özel enstitülerce yürütülebilir. Özerkliğin sadece yönetimde gerçekleşmesi yeterli değildir, işin mali yönünü de kapsaması tercih edilir. Mali bakımdan devlet kuruluşlarına sürekli biçimde bağımlılık ister istemez bilimsel özerkliği de kısıtlayabilir. En emin yol, finansman için çeşitli kaynaklardan yararlanmak, tek bir kaynağa bağlı kalmaktadır. Fakat belli araştırma projeleri için devlet kuruluşlarından fon sağlanmasının özerkliği sınırlayıcı bir sonuç doğuracağı söylenemez.

Öte yandan, ilgili resmi makamlarla ilişki kurmaksızın, bunlarla bilgi ve fikir alışverişine girmeksizin dış politika araştırmalarını yürütmeye

ve başarılı sonuçlar almaya imkan yoktur. Buradaki zorluk, hem özerk kalmak hem de böyle bir ilişkiyi kurup sürdürebilmektir. Bu konuda kişisel ilişkilerin, araştırma kuruluşunun telkin edeceği ciddiyet ve itimadın büyük rolü olacaktır.

Yurt dışındaki araştırma kurumları ile ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verilmelidir. Bu kuruluşlarla fikir ve bilgi alışverişi, karşılıklı algılamaların öğrenilmesi ve tecrübelerden yararlanılması, araştırma faaliyetinin gelişmesi için gereklidir. Yurt dışındaki araştırma kurumlarının genellikle ülkelerinin siyaset adamları, diplomatları ve silahlı kuvvetler mensupları ile yakın gayri resmi ilişkileri vardır. O çevrelerle temas kurmak yönünden de, yabancı kurumlarla ilişkiler önemlidir. Bu tür ilişkilerin çoğalması, yurt içindeki ilişkilerin gelişmesine de yardımcı olarak dolayılı yoldan araştırma işlevine katkıda bulunur.

Bu ilişkilerin gelişmesi, söz konusu araştırma kuruluşunun yurt içindeki, özellikle resmi makamlar gözündeki, itibarının artmasına yol açar, ve bu da, dış politika araştırmalarının gelişmesi bakımından büyük önem taşır. Fakat burada bir sakınca ortaya çıkmaktadır. Dış dünya ile ilişkileri artan araştırma kuruluşunu resmi makamlar tanıtma faaliyetleri amacıyla kullanma eğilimi gösterebilirler. Bu durumda, araştırma kuruluşunun hem fazla çekingenlik göstermemesi hem de dikkatli olması, tanıtma faaliyetini aşırıya götürüp araştırma işlevini ihmal etmemesi gerekir. Türk dış politikasının yabancı uzmanlara ve siyaset adamlarına anlatılması, dış politika araştırmalarıyla uğraşan bir kuruluşun zaten ister istemez yapması gereken bir iştir. Bu alanda faaliyet göstermek, araştırma kuruluşunun yurt içindeki ilişkilerine ve itibarına olumlu katkıda bulunur. Diğer taraftan, tanıtma faaliyetinin asıl amacı teşkil eden araştırma işlevini engellememesine ve gölgede bırakmamasına dikkat etmek gerekir. Aksi halde, araştırma kuruluşunun asıl amacından saparak yozlaşması kaçınılmazdır.

Özetleyecek olursak, Türkiye'de dış politika araştırmaları henüz başlamaktadır. Buna rağmen, pek çok Avrupa ülkesinden bu alanda geri kalmış sayılmayız. Bu tür araştırmaların gelişmesi için elverişli bir ortamın doğmakta olduğunu gösteren işaretler vardır. Bugünkü şartlar altında, gelişmenin özel ve özerk kuruluşlar yoluyla daha çabuk ve sağlıklı olacağını söyleyebiliriz. Üniversitelerin de, uluslararası ilişkilerin geniş çerçevesi içinde araştırmaları arttırmaları hiç şüphesiz gelişmeyi hızlandıracaktır. Bu gelişme süreci içinde dikkat edilmesi gereken en önemli husus, konuyla ilgili resmi makamlarla ilişkileri geliştirmek, fakat aynı zamanda bu gelişen ilişkilerin özerkliğe zarar vermemesini ve araştırma kuruluşunu asıl amacından saptırmamasını sağlamaktır. Diğer taraftan,

özerkliğe bağlılığın da resmi makamlarla ilişkileri olumsuz yönde etkilememesi gerekir. Kanımızca, dış politika araştırmaları konusunda en büyük zorluk burada yatmaktadır. Bu temel çelişkiden dolayı, bir dış politika araştırma enstitüsünün yönetimi, bilimsel yeteneğin yanında büyük ölçüde «diplomasi» ye de ihtiyaç gösterir.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 129 - 132

Uluslararası İlişkiler Oturumu Üzerine Yorum

*Doç. Dr. Şükrü S. Gürel**

Sayın Karaosmanoğlu, «Türkiye'de Dış Politika Araştırmaları» başlıklı tebliğiyle, konuyu neredeyse bütün yönleriyle ele almıştır. Pek çok noktada sözlerine eklenebilecekler, ancak ayrıntı olur. Özellikle uluslararası ilişkilerin hem karmaşıklaştığı, hem de toplumların bütün kesimlerinin çıkarlarını ilgilendirdiği günümüzde, dış politika —ya da uluslararası ilişkiler— alanında araştırmaların geliştirilmesi konusunu açtığı ve yol gösterici önerilerde bulunduğu için, kendisine, bu alanda araştırmalar yapan, yapmaya çalışan herkesin teşekkür borcu vardır. Sayın Karaosmanoğlu'nun tebliği, özellikle bu alandaki pratik güçlüklerin saptanması bakımından çok önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Tebliğde de belirtilen bir önemli noktayı belki biraz vurgulamak gereklidir. Karaosmanoğlu, haklı olarak, tebliğini, «Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Araştırmaları» olarak değil, «Türkiye'de Dış Politika Araştırmaları» olarak adlandırmıştır. Bunu yaparken, yine haklı olarak, bütün dünyada dış politika alanındaki araştırmaların, genel olarak uluslararası ilişkiler alanındakilerden daha yaygın olduğunu da belirtmiştir. Ancak, burada belki vurgulanması gereken, Türkiye'ye özgü bazı eksikliklerdir. Bugün, Türkiye'de özellikle uluslararası ilişkiler alanında teorik çalışmalar neredeyse hiç yapılmamaktadır. Kanımca bu, büyük ölçüde, yalnız uluslararası ilişkileri değil, öteki bilim dallarını da etkileyen genel etmenler-

A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

den, Türkiye'deki düşünce ve bilim hayatının genel zaaflarından kaynaklanan bir eksikliktir.

Sayın Karaosmanoğlu'nun tebliğinde, Türkiye'deki dış politika araştırmalarındaki eksiklik ve zorluklardan söz edilirken, iki kümede toplanabilecek saptamalarının bulunduğu görülmektedir Türkiye'de uluslararası ilişkiler eğitiminde görülen eksikliklerle bunların araştırmaların yürütülmesine yansımaları ve doğrudan doğruya bu alandaki araştırmaların yürütülmesinde ortaya çıkan güçlük ve eksiklikler. Ben burada, bir iki ekleme yaparak, Karaosmanoğlu'nun değindiği birkaç noktayı biraz açmak istiyorum. Önce, ilk kümeden, yani uluslararası ilişkiler eğitiminde görülen eksikliklerle, bunların araştırmaların yürütülmesine yansımalarından başlayalım.

Tebliğde deniyor ki «Üniversitelerde uluslararası ilişkiler bilim dalının gerektiği gibi okutulduğunu söylemek oldukça güçtür.» Bu saptama bütünüyle doğrudur ve tebliğ konusunun sınırlarını aştığı için, bu bilim dalında neden gerektiği gibi eğitim verilemediğinin tartışılmamış olması da doğaldır. Ancak, Karaosmanoğlu'nun da daha sonra belirttiği gibi, eğitim alanındaki bu önemli eksiklik, bu daldaki araştırmalarda ortaya çıkan eksikliklerin önemli bir kaynağını da oluşturmaktadır. Belki bu yüzden, «üniversitelerde uluslararası ilişkiler bilim dalının gerektiği gibi okutulması için ne yapmak gerekir?» sorusunu sormak ve yanıt bulmaya çalışmak gereklidir. Doğallıkla, kişinin aklına hemen gelen, bu bilim dalında eğitimi ve araştırmayı sürdürenlerin, bu dalda eğitimin nasıl yapılacağını yeniden düşünmeleri ve kararlaştırmalarıdır. Ama, bu pek kolay görünmemektedir. Bugün, üniversitelerimizin merkeziyetçi yapısı, eğitim programlarının asıl ilgili olanlarca yapılmasına elvermemektedir. Neyin nasıl okutulacağına karar veren, ilgili bölümlerin, öğretim üyelerinin ve konunun uzağındaki karar organlarıdır. Diyelim ki, üniversitelerimizde uluslararası ilişkiler bilim dalı için gerçekten çağın gereklerine, uluslararası düzey ve gelişmelere denk düşen, «iyi» bir eğitim programı yapıldı. O zaman da bu programı yürütebilecek bir kadronun bugün üniversitelerimizde bulunmadığı gerçeği karşımıza çıkacaktır.

Karaosmanoğlu da, tebliğinde, «uluslararası ilişkiler dalında araştırmacı olarak istihdam edilmek üzere lisans - üstü derece almış elemanlar bulmak zordur» demekte ve yetişmiş kadrolardan yoksun olmanın, yalnız eğitim değil, araştırma alanındaki sakıncasına da değinmektedir. Gerçekten, özellikle uluslararası ilişkiler dalı bakımından, üniversitelerimizde lisans - üstü eğitim, en azından bu eğitimin verildiği kurumların sayısı bakımından ilerlemiş bulunmaktadır. Örneğin, yakın geçmişte uluslararası ilişkiler dalında lisans - üstü ve doktora eğitimi yapılan bir köklü kurumumuzda (A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi) bugün bu program kaldırılmıştır.

Bugün, yanılmıyorsam, Türkiye'de bu dalda lisans - üstü çalışması yapılabilecek tek yer, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesidir. Demek ki, artık Türkiye'de uluslararası ilişkiler dalı, lisans - üstü düzeydeki eğitim açısından, bütünüyle siyaset bilimi ve kamu yönetimi'nin gölgesine girmiş bulunmaktadır.

Tebliğde, «bugünkü şartlar altında uluslararası ilişkiler araştırmaları alanında gelişme imkânı, daha çok üniversiteler dışındaki kuruluşlarda göze çarpmaktadır» denmektedir. Bugünkü koşullar gözönünde tutulduğunda, bu saptamaya katılmamak mümkün değil. Hatta, üniversitelerimizin dünkü ve bugünkü eksiklikleri olmasa bile, yine de üniversitelerin dışında bağımsız kurumlar ve kuruluşlar eliyle uluslararası ilişkiler araştırmalarının yürütülebilmesi istenebilecek bir gelişme sayılabilirdi. Ancak, bundan sonra değinilmeğe çalışılacak olan uluslararası ilişkiler araştırmalarında karşılaşılan Türkiye'ye özgü pratik güçlükler gözönünde tutulduğunda, özel, özerk, bağımsız, üniversite - dışı araştırma kurum ve kuruluşlarının, eninde sonunda «resmi», «yarı resmi», «görünürde bağımsız, ama aslında filan yere dayanan» kurum ve kuruluşlara dönüşmesi tehlikesi büyüktür. Böyle olunca da, bu bağımsız kurum ve kuruluşların yürütecekleri çalışmaların kalitesinden şimdiden emin olmak, zordur. Kaldı ki, bugün üniversitelerimizin içinde bulundukları güçlüklerden bir kısmı, özellikle yetişmiş araştırma elemanı bulma güçlüğü, tebliğde de değinildiği gibi bağımsız kuruluşlardan da uzak olmayacaktır.

Şimdi, ikinci bir küme olarak, Türkiye'de uluslararası ilişkiler araştırmalarının karşı karşıya bulunduğu özel, pratik sorunlardan söz etmek gerekiyor. Bunu da, yine, sayın Karaosmanoğlu'nun tebliğindeki kimi saptamalardan kalkarak yapalım. Tebliğde şunlar belirtiliyor

«Dış politika tercihleri oluşturmaya yönelik çalışmalar üniversitelerimizde pek az yapılıyor.»

«Savunma politikası ve strateji araştırmalarına üniversitelerimiz pek girmedi.»

«Dışişleri Bakanlığında dış politika araştırmalarına pek ihtiyaç duyulmadı.»

Şimdi soralım Neden?

Bu sorunun yanıtının önemli bir bölümü, tabii, uluslararası ilişkiler dalındaki eğitime ilişkin eksikliklerde, daha önce ele alınan kümede yatıyor. Ama bir de, gerekli temel eğitime sahip bulunan, araştırma yapmak isteyen bilim adamının, araştırmacının karşılaştığı pratik, ama belirleyici güçlükler var.

Geçmişten bugüne, Türkiye'de dış politika alanında **tabular** vardır. Bazı konuların tartışılması, bu konular üzerinde düşünülmesi bile istenmez. Böyle siyah - beyazı bol bir alanda araştırma yapılabilmesi son derece zordur. Bunun yanı sıra, öteden beri, dış politikamızı yürütenlerde seçenek oluşturma —Karaosmanoğlu'nun da dediği gibi— hipotetik durumlar üzerinde akıl yürütme geleneği yoktur. Dış politika konusunda karar-verenlerimizde, görünen odur ki, yerleşmiş olan alışkanlık —sakıncaları ne olursa olsun— dışarda olaylar ortaya çıktıkça tutum takınma alışkanlığıdır. Bu varsayımımız yanlış da olabilir, ama, Türkiye'de dış politikada karar verme konusunda bir araştırma yaparak bu varsayımımızı sınama olanağımız da yoktur.

Kuşkusuz hiçbir devlet, dış politikasına, savunmasına ilişkin her bilgiyi, bu alanlarda araştırma yapmak isteyenlere vermez. Ancak, Türkiye'deki **gizlilik** ölçülerinin, başka demokratik ülkelerdekine göre oldukça kapsayıcı olduğu da inkâr edilemez. Türkiye'de, dış politika ve savunmaya ilişkin pek çok bilgi, «devlet sırrı» olarak saklanır. Bu konularda araştırmacılar hemen hiç bilgilendirilemezler. Gizlilik ve bilgilendirilmeme, dış politika ve savunma - strateji alanlarında araştırmacıların karşısına çıkan en büyük engeldir. Gizlilik, yalnızca, ortaya çıkan olaylarla ilgili oluşturulmaya çalışılan «tepkisel politikalara» destek olabileceği düşünülen kimi araştırma ve araştırmacılar için biraz gevşetiliyor olsa da, Türkiye de bu alandaki bilgilerin büyük bir bölümünü kapsayan bir genel kural durumundadır. Eğer Türkiye'de bu konularda araştırma yapmak isteyenlerin en büyük —ama tabii sınırlı— yardımcısı yabancı kaynaklarsa, gizlilik, yalnızca zaman ve enerji israfına yol açmakla kalmayıp, çoğu kez anlamsız da olmaktadır.

Oysa, Batıda, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde uluslararası ilişkiler bilim dalı geliştiyse, bu, büyük ölçüde demokratik gelenek, yaşamanın ve basın gibi baskı gruplarının denetimi sayesinde oluşan **açıklık** ve **bilgilendirme** sayesinde gerçekleşmiştir.

Türkiye'de de, **tabu**lar yıkılmadıkça, gizlilik ortadan kaldırılmadıkça, uluslararası ilişkiler —ya da dış politika, strateji— araştırmalarının üniversitelerde ya da başka özerk kurumlarda gelişmesini beklemek, fazla iyimserlik olacaktır.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 133 - 140.

Türkiye'de Yönetim Biliminin Uygulamaya Yansıması

*Doç. Dr Turgay Ergun**

GİRİŞ

Yönetimin kendisinin insanlık tarihiyle yaşıt olmasına karşılık, yönetim bilimi toplumsal bilimler arasında en genç olanlarından biridir. Gelişmesi yaklaşık bir yüzyıldan kısa süre içinde olmuştur. Yönetimin hukuk ve siyaset dışında ayrı araştırmalara ve incelemelere konu olması bu genç disiplini oluşturmuştur. Türkiye'de daha çok Amerika'lı yönetim bilimcilerin etkisiyle Türk yönetimine ilişkin araştırma ve incelemeler 1950'lerde başlamış ve günümüze dek hızlanarak sürmüştür.

Bu çalışmada Türkiye'de yönetim biliminin, gelişmesine koşut olarak yönetim uygulamasını nasıl etkilediğini yönetimin geliştirilmesi ve düzenlenmesine ilişkin çalışmalar çerçevesinde ele alarak göstermek amacındayız.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında, yeni koşulların gerekli kıldığı değişmeler dışında, Osmanlı devlet bürokrasisini olduğu gibi devralmış bulunmaktaydı. Cumhuriyet, Osmanlı yönetiminin olumsuz kalıtımını gidererek devleti baştan başa yeniden biçimlendirme ve ekonomiyi yeniden düzenleme çabası içine girince bürokrasi büyüyerek yönetsel görev alanları genişlemiştir. Yönetimin akademik araştırma ve incelemelere konu olduğu 1950'lere gelinceye dek, bakanlık ve personel sayılarının arttı-

* Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü

ğını, iktisadi devlet teşekkülleri adıyla devlet girişimlerinin kurulduğunu, bürokrasinin yetkilerinin arttığını, memurların ücret ve özlük haklarının yasal güvencelere ve sağlam ilkelere bağlandığını görüyoruz. Bütün bunlara karşın kuruluşun temelde Osmanlı'dan devralınan yetersizlikleri de büyük ölçüde süregelmiştir. Öte yandan özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dış dünyaya hızlı açılış ve sosyo - ekonomik değişmelerin zorlaması yönetim biliminin Türkiye'deki gelişmesini kolaylaştırmış ve onun uygulamada etkilerini göstermesine neden olmuştur.

İLK ÇALIŞMALAR

Yukarıdaki çerçeve içinde gerçekleştirilen ilk çalışmalar şunlardır 1949 yılında Başbakanlığın isteği üzerine Profesör F. Neumark'ın hazırladığı «Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Esasları Hakkında Rapor», daha çok geleneksel örgüt ve yönetim anlayışını yansıtan Taylor'cu bir ele alış içinde örgütlenme, kurallar (mevzuat), ücret rejimi, memur indirimi, memurların eğitimi, yönetsel işlem ve yöntemlerin basitleştirilmesi, bakanlıklarda «rasyonalizasyon komiteleri» ile Başbakanlığa bağlı bir «Enformasyon Bürosu» kurulması gibi öneriler getirmiştir.

Daha sonra Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nca hazırlanan ve Barker Raporu adıyla tanınan raporda da kariyere dayanan bir personel sistemi ile merkezi bir personel dairesi kurulması önerilmektedir. Yeterlik (merit liyakat) ilkesinin Türkiye'de kurulması için ilk ciddi öneri bu raporla getirilmiştir. Raporda ayrıca personelin eğitilmesi de önerilmektedir. 1951 yılında yayınlanan Martin ve Cush Raporu da Maliye Bakanlığı özelinde personel sorunları üzerinde durmuştur.

Biraz da bu raporların etkisiyle, bu dönemde önemli bir girişim, kamu yönetimi personelinin eğitimi, yönetim alanında araştırma ve yayınlar ile Türk yönetiminin çağdaş yönetim anlayışına uygun olarak gelişmesini sağlayıcı çalışmalar yapmak amacıyla 1952 yılında Birleşmiş Milletler Örgütü ile Türk Hükümeti arasında imzalanan bir anlaşma uyarınca Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün kurulmuş olmasıdır. Bu girişim Türkiye'de yönetim biliminin gelişmesi yolunda atılmış en önemli ve somut adım olmuştur. Ancak bu tarihten sonradır ki önceliği Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin aldığı çeşitli yüksek öğretim kuruluşlarında yönetim bilimi bağımsız ders ve araştırma konusu olmuştur.

PLANLI DÖNEMDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

1960'a gelinceye dek yönetimin temel işlevlerinden planlama, üzerinde çok tartışılmasına karşın bir hükümet politikası olarak sürekli ite-

lenmiştir. Buna karşılık yönetimin tanımı içinde yer alan eşgüdüm bir «Koordinasyon Bakanlığı» kurularak sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bakanlık beklenen yararı sağlamayınca kaldırılmış; planlama işlevi de yönetimdeki yerini Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasıyla almıştır.

27 Mayıs 1960 hareketi kalkınmayı plan çerçevesinde ele almıştır. Yönetim kavramının özünde planlama süreci yer almaktadır. Yönetimin dört temel işlevinden biri olan planlama amaçların ve hedeflerin kesin bir biçimde ortaya konmasını sağlamaktadır. Hedefler ve amaçlar açıkça ortaya konmadıkça gerek kaynakların ussal bir biçimde kullanılmasını sağlamak gerekse öteki yönetim işlevlerini sürdürmek o ölçüde güçleşir. İşte 1960'a gelinceye dek planlama işlevi hem ulusal kalkınma boyutunda hem de yönetsel planlama boyutunda oldukça ihmal edilmiş durumdaydı. Tek parti döneminin sanayi planları dışında planlama belki de yalnız kentlerin imar planlama çalışmaları olarak dar ve kısıtlı bir anlamda ele alınıyordu. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 30 Eylül 1960 tarihinde kurulmuştur. Kalkınmanın plana bağlanması ve Devlet Planlama Teşkilâtı 1961 Anayasası ile güvenceye alınmıştı. Bu kuruluşa verilen görev hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak» olmuştur.

27 Mayıs hareketi içinde yönetimle ilgili bir başka önemli gelişme de 13 Aralık 1960'da kurulmuş olan Devlet Personel Daireis'dir (DPD) Personel yönetimi alanında önemli bir ilke olarak görülen yeterlik ilkesinin gelişmesinde önemli işlevler üstleneceği düşünülerek kurulan bu merkezi personel kuruluşu kendisinden beklenen görevleri son yıllara gelinceye dek çeşitli nedenlerle istendiği biçimde yerine getirmiştir. Ancak yine de, daha sonra büyük ölçüde yozlaştırılan, Devlet Memurları Kanunu'nun oluşmasında rol oynamış bir kuruluş olmuştur.

Bu dönemde Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yönetimin yeniden biçimlenmesi, ya da yaygın söylenişiyle reform, çalışmalarının tartışılıp, geliştirildiği, yürütüldüğü önemli bir merkez durumuna gelmiştir. TODAİE bu özelliğini 12 Eylül 1980 hareketi sonrası da bir süre sürdürmüştür.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması ve plan çalışmalarının başlamasıyla kalkınma hedefleri ortaya konmuş, sıra bu hedefleri gerçekleştirecek bir örgütlenmeye gelmişti. O tarihe dek yapılmış olan bölük pörçük çalışmalar değişen toplumsal ve ekonomik yapıyla varolan yönetsel yapı arasında bir denge kurulmasına yardımcı olmamış, ancak belki belli konularda uyanılmasını sağlamıştır. Genel bir çalışmaya temel olmak üzere Devlet Planlama Teşkilatı'nın öncülüğüyle 1961 yılında «İdari Reform ve Reorganizasyon Hakkında Ön Rapor» hazırlanmıştır. Bu ra-

por daha önce yapılan parçacı çalışmalardan ayrı olarak tüm merkez örgütünü kpsayan ve MEHTAP kısa adıyla yönetim tarihine geçen rapora öncü olmuştur. Bakanlar Kurulunca öngörülen ve TODAİE'nin öncülüğünde ve yönetiminde hazırlanan MEHTAP Raporu, 1 yıllık bir süre içinde tamamlanarak 24 Nisan 1963'de Başbakanlığa sunulmuştur. Araştırmanın iki temel amacından biri merkezi hükümet görevlerinin dağılış biçimi, başka deyişle örgütlenme biçimini saptamak, ikincisi ise bu dağılışın kamu hizmetlerinin verimli biçimde yürütülmesine olanak verip vermediğini incelemektir. MEHTAP Raporu merkezi hükümet örgütünün kuruluş ve görevlerini «Merkezi Hükümet Teşkilâtının Genel Yapısı» «Ortak Görevler», «Geleneksel Görevler», «Mali ve İktisadi Görevler», «Görevlerdeki Eksiklik ve Eksikliğin Sebepleri», «Tekliflere Göre Merkezi Hükümet Teşkilatının Aldığı Biçim» ve «Yapılması Gereken Başka Araştırmalar» ana başlıkları altında sektör ölçeğine göre ele almaktadır. MEHTAP Raporu, planlı dönemin başlangıcını simgelemekte ve bunu yönetimin örgütlenme işlevinin belirlenmesiyle tamamlamaya çalışmaktadır. Merkezi hükümet örgütünün kuruluş ve görevlerini genel bir açıdan ele alması, birimlerin iç yapılarına ve işleyişlerine sorunun bütünü içinde bakması açısından önemli bir çalışma olarak tarihe geçmiştir. Asıl olarak biçimsel örgütü ele alarak incelemesi ve birtakım öneriler getirmesi, öncü yönetim bilimcilerin ekonomi ve verimlilik anlayışına uygun düşmektedir. Gerçekten de geleneksel yönetim anlayışının ekonomi ve verimlilik açısından soruna bakması yönetim biliminin öncülerinin yetiştiği Amerika Birleşik Devletleri'nde de MEHTAP benzeri çalışmaların yapılmasına neden olmuştu. 1911 yılında kurulan Taft Komisyonu, 1921'de çıkarılan Bütçe ve Muhasebe Yasası, 1937 Brownlow Yönetim Komitesi, 1949 I. Hoover ile 1955 II. Hoover Komisyonlarının kurulması bu anlayışın bir sonucudur. MEHTAP da bir öncü çalışma olarak günümüze dek süren yeniden düzenleme çalışmalarını etkilemiştir. Bu çalışmalar genelde yönetimde insan öğesini, çevrenin etkisini ve örgütsel davranışın mekanik olmayan yönlerini yeterli ölçüde hesaba katmamışlar, önderlik ile kişisel olmayan ilişkileri ihmal etmişlerdir. Makina benzeri bir verimlilik anlayışı insanların işlerinden çok az doyum elde ettikleri bir atmosfer yaratır. Kaldı ki gerek MEHTAP gerekse daha sonra yapılan çalışmalar makina benzeri bir verimlilik anlayışını bile sağlayamamışlardır. Çünkü bu çalışmaların önerileri büyük ölçüde uygulamaya sokulamamıştır.

MEHTAP Raporu genelde, reformun temel koşulunu üst yöneticilere bağlamıştır. Üst yöneticiler her türlü toplumsal sınıf ve katmanlardan, siyasal bağlantı ve düşüncelerden arınmış varsayılmıştır. Ayrıca bu kişilerin yönetimi yenileştirmenin bilincinde, yeterli sayı ve nitelikte bir toplumsal katman gibi değerlendirildiği görülmektedir. Ancak gerçekte üst

yönetim düzeylerinde siyasal bağlantı ve düşüncelerin yoğunluğu, üst yönetim düzeylerinde bulunanların çoğunun ciddi bir yönetim eğitiminden geçmemiş bulunmaları bu varsayımdan hareketle bir yere varılamayacağını daha sonraki yıllarda göstermiştir.

Planlı döneme girilmekle birlikte bilimsel yöntemlerle yapılan araştırmalarla hız kazanan yönetsel yeniden düzenleme çabaları planlarda da yerini bulmuştur. Örneğin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967) yeniden düzenleme ilkeleri ve yöntemleri saptanmıştır. Bunlar arasında, amaçlara uygun örgüt kurulması ve çalışmaların planlı ve eşgüdümlü olması, iş vermek, yetiştirmek ve verimli değerlendirmeyi temel alan bir personel politikası saptanması; yetki ve sorumlulukların açık bir biçimde kurulmuş olan yönetsel sınırlara uygun olarak dağıtılması; işbölümü ve iş birliğinin sağlanması; aktarılan yetki ve görevlerin bağlantılarının sıkı bir biçimde kurulması, buna uygun bir denetim düzeninin kurulması; yönetime sürekli çekidüzen verilmesi için yönetsel yapıda sürekli ve düzenli bir izlemenin uygulanması sayılmaktadır. Bu ilkelere ve MEHTAP Raporunun önerilerine uygun olarak 1964 yılında Devlet Planlama Teşkilatı yapısı içinde «İdareyi ve İdari Metodları Yeniden Düzenleme Komisyonu» oluşturulmuştur. Bu Komisyonun merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin düzenlenmesine ilişkin ilke ve önerileri doğrultusunda yapılan düzenlemeler sınırlı kalmıştır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968 - 1972) da «ekonomik ve toplumsal amaçlara tam olarak ulaşılabilmesi için başlıca yönetsel ve ekonomik kamu birim ve kuruluşlarının yeniden düzenlenmesi başta gelen bir etken olarak görülmektedir» demektedir. Planda «İdareyi Yeniden Düzenleme» başlığının «Durum» bölümünde, yeniden düzenleme çalışmalarının önem ve gereğinin açık olmakla birlikte, bunun, yönetim ve örgüt basamaklarında yer alan insan öğesinin yetersizliklerini gidermeye yeterli olmadığı da belirtilmektedir.

Üçüncü Beş Yıllık Plan (1968 - 1979), yönetimin bir bütün olarak görevinin, «sanayileşerek kalkınma» seçimiyle, Anayasa'nın kişilere tanıdığı sosyal ve ekonomik hakları en iyi bağdaştıracak biçimde hızlı, nitelikli ve verimli olarak görmesi ve kalkınmanın bilinçli bir hızlandırıcısı olduğunu söylemektedir. Bu amacı sağlayacak reform çalışmalarının 1977 yılına dek sonuçlanacağı da öngörülmektedir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1978 - 1983) kendisinden önceki planlarda yeralmış bulunan yönetimin çağdaş toplumsal ekonomik yapıya uydurulması gereğini yinelemekte, bunu sağlamak amacıyla Devlet Personel Dairesi'nin «Merkezi Kamu Yönetimini Geliştirme Birimi» niteliğini kazanacak biçimde yeniden düzenleneceğini ve yeniden düzenle-

me çalışmalarının Devlet Planlama Teşkilatı sorumluluğunda ve Devlet Personel Dairesi'nin yakın işbirliği ile yürütüleceğini öngörmekteydi.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1985 - 1989), kendisinden önceki planlarda öngörülenlere ek olarak bürokratik işlemlerin basitleştirilmesi, kuruluşların fonksiyonlarıyla uyumlu insangücü planlaması ve buna uygun kadro ve unvan standartlaştırılması, görev yetki ve sorumlulukların sınırlarının belirlenmesi gibi konular da yer almaktadır.

Planlı dönemde öngörülen ya da kimi kez başlatılan çalışmalar MEHTAP Raporu'yla ilk somut örneği oluşturmaktadır. MEHTAP merkezi yönetim örgütlenmesiyle ilgili öneriler getirmekteydi. Bunu tamamlayan çalışmalar merkezi yönetimin taşra örgütlenmesine, yerel yönetim kuruluşlarına ve kamu iktisadi girişimlerine ilişkin olarak yapılmıştır.[1] İkinci plan döneminde ayrıca Bakanlar Kurulu kararıyla oluşturulan «Danışma Kurulu», kendisine verilen kamu kesiminin yeniden düzenlenmesinin genel yönü ve stratejisinin saptanması çerçevesinde hazırladığı raporda büyük ölçüde MEHTAP Raporu'nun önerilerini yinelemektedir.[2]

Planlı dönemde yapılan çalışmalar daha çok birtakım raporların hazırlanması biçiminde olmuştur. Kuşkusuz bu raporların getirdikleri öneriler çok yararlı olmuş, Türk yönetimine bir çekidüzen verilmesi genel kabul görmüş, ancak bu iş bir türlü gerçekleştirilememiştir. Düzenleme önerilerinin öncüsü planların kendisi olmuştur. Böylece amaca uygun düzenleme yapmak düşüncesine uyulmak istenmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı bu konuda önemli görev üstlenmiştir. Ancak DPT ile kamu kurum ve kuruluşları arasında tutarlı ilişkilerin kurulamaması ve siyasal erkin tutumu bu düzenlemeleri güçleştirmiştir. Ayrıca yöneticilerin çoğunun herhangi bir yöneticilik eğitimi görmemiş olmaları yeniliğe açık yöneticilerin azlığı, yöneticilerin genellikle statükocu, mevzuatçı bir yönde geleneksel bir tarzda yetişmiş olmaları yönetimin yeniden düzenlemelerde başarısını etkilemektedir.

Bu dönemde yapılan çalışmalarda somut olarak görülen gelişme yönetsel planlama kavramının yerleşmesidir. Devlet Planlama Teşkilatının merkezi planlamadaki önemi hükümetlerin plana karşı tutumuna göre değişmektedir. Yönetsel planlama ise her kuruluşta kurulan Araştırma Planlama Koordinasyon (APK) birimleriyle zorunlu duruma gelmiştir. Beşin-

1 **Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi Yönetim Kurulu Raporu: Merkezi Hükümet Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri** (Ankara: TODAİE, 1963); Arif Payaslıoğlu, **Merkezi İdarenin Taşra Teşkilatı Üzerinde Bir İnceleme** (Ankara: TODAİE ve DPT, 1966); Fehmi YAVUZ, **Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi** (Ankara: TODAİE, 1966).

2 **İdari Reform Danışma Kurulu Raporu: İdarenin Yeniden Düzenlenmesi İlkeler Öneriler** (Ankara: TODAİE, 1971).

ci Beş Yıllık Plan bu birimlerin amaçlarına uygun işlemlerini öngörmektedir. Doğaldır ki bir birimin kurulması, onun işleyeceği anlamına gelmez. Burada da yöneticilerin plana karşı tutumlarını eğitim yoluyla geliştirmek gerekir. Ayrıca her kurumun yapısı içinde örgüt ve yöntem çalışmaları yapmak amacıyla birimler kurulmuştur O ve M birimleri). TODAİE başlangıçta bu birimlerin çalışmalarının eşgüdümünü sağlayan bir merkezi kuruluş olarak da hizmet vermiştir.

GÜNÜMÜZDEKİ ÇALIŞMALAR

1982'de yönetimin yeniden düzenlenmesi amacıyla Bakanlar Kurulu içinde bir küçük kurul oluşturulmuştur. Bu kurula bağlı olarak TODAİE Genel Müdürü'nün başkanlığında «Kamu Yönetimi Komisyonu», DPT Müsteşarı'nın başkanlığında «Personel Rejimi Komisyonu» oluşturulmuştur. Bu üç komisyon arasındaki uyumun sağlanması amacıyla komisyon başkanlarından oluşan bir «Koordinasyon Komitesi» kurulmuş, başkanlığına da TODAİE Genel Müdürü getirilmiştir. Bu komisyonlara yardımcı olmak ve uygulamaları yürütmek amacıyla da kurum ve kuruluşların en üst yöneticisinin başkanlığında ve APK, O ve M, personel birimlerinin yöneticileriyle hukuk müşaviri ve ilgili birim başlarından oluşan birer «Çalışma ve Uygulama Grubu» düşünülmüştür.

Bu komisyonlar içinde Kamu Yönetimi Komisyonu, bundan önceki çalışmalardan farklı olarak rapor hazırlamak değil, doğrudan yasa gücünde kararnameler hazırlamakla yükümlü tutulmuştur. Gerçekten de bu komisyonun hazırladığı kararnameler daha sonra hükümetçe çıkarılmış ve kamu yönetimi ilk kez tümüyle yeniden örgütlenmiştir. Bu çerçeve içinde düzenlemeye Başbakanlık örgütü de girmek üzere tüm bakanlıklar, yerel yönetim kuruluşları ve KİT'ler konu olmuştur.

Personel Rejimi Komisyonu, devlet memurları statülerinin sağlam temellere dayanması, ücret sisteminin basitleştirilmesi ve reform niteliğinde bir iyileştirmeye gidilmesine ilişkin çalışmalar yapmıştır. Bunların bir kesimi yürürlüğe girmiş, bir kesimi de uygulamaya konu olmamıştır.

Genel İstihdam Komisyonu, ülkenin insan kaynaklarını verimli kullanarak, kalkınma hedeflerine göre seferber etmek, kişileri yeterli bir kazanç ve psikolojik doyum sağlayacak bir işe sahip kılmak ve ülke gerçeklerine uygun olarak 2000 yılına dek duyulacak gereksinmeleri kapsayacak bir istihdam politikası saptamak için istatistiksel bilgiler sağlamak, işçi memur ayrımını gerçekleştirecek kararname hazırlamak, temel eğitimi 8 yıla çıkarmak, eğitimi istihdama yönelik olarak düzenlemek, yerleşim politikasını kır - kent ve bölgeler arasında denge sağlayacak bi-

çimde düzenlemek, nüfus ve aile planlaması yapmak gibi konularda çalışmalar yapmışsa da somut sonuçlara ulaşamamıştır.

1982 Anayasası 128. maddesinin 2. fıkrasında yüksek yöneticilerin yetiştirilme usul ve esaslarının yasayla düzenleneceğini öngörerek ilk kez yüksek yönetici olmak için yönetim eğitimi görmeyi zorunlu kılmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere çıkarılan bir yasa Anayasada öngörülen zorunluluğu karşılamadığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemes'nce iptal edilmiştir.

SONUÇ

Yönetim biliminin ülkemizdeki yaklaşık 35 yıllık gelişmesi içinde uygulamaya olan etkilerine bakınca şunları görüyoruz: Türk yönetiminin ulusal amaçların gerçekleştirilmesini sağlayacak biçimde etkili, tasarruf sağlayıcı, verimli ve nitelikli hizmet görmesi amaçlanarak birtakım eğitim, araştırma, yayın etkinliklerine girişilmiştir.

Bireysel araştırmalar bugün yönetim bilimi alanında geniş bir literatür oluşturacak biçimde yayınlara dönüşmüştür.

Yeniden düzenlemeyi gerçekleştirmek üzere yapılan burada özetlemeye çalıştığımız çalışmalar, yönetim konusuna yeni bir yaklaşım ve bakış açısı kazandırmıştır.

Yönetim bilimi alanındaki eğitim ve öğretim hemen hemen tüm yüksek öğretim kurumlarının programlarına girmiştir. Çeşitli kurum ve kuruluşların yönetici personeli de bu eğitime konu olmuşlardır. Bu gereksinme özel örgütlerce de duyulmaya başlanmıştır.

Ancak yapılan bütün bu çalışmalar örgütleri büyük sosyo - ekonomik sistemin bir parçası olarak görerek onu çevresi içinde incelemek yerine bağımsız birimler olarak görmeyi tercih etmiştir. Genellikle insan öğesi ihmal edilmiş daha çok biçimsel örgüt ön plana geçmiştir.

Memurların sendika kurma haklarının 1961 Anayasasında yapılan değişiklikle kaldırılması, KİT'lerin ve Emekli Sandığı Sosyal Sigortalar Kurumu gibi kuruluşların yönetime bir ölçüde de olsa katılmaları anlamında yönetim kurullarında bulunan işçi ya da memur temsilciliklerinin son düzenlemelerle kaldırılması, ücret sisteminin genel yetersizliği, memurlara tanınan sosyal hakların ve ödül sisteminin genelde yetersizliği ya da tam olarak uygulanamaması gibi nedenlerle örgütsel ve bireysel amaçlar arasında yeterli bir denge kurulamaması sonucuyla karşılaşılmaktadır.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 141 - 152.

Kamu Yönetimi Disiplininde Yöntem Sorunları

*Yılmaz Üstüner**

Bir disiplin olarak kamu yönetimi 'yönetim' ve 'devlet' olgularının insan tarihindeki göreceli eskiliğine karşın oldukça 'genç' sayılabilir. Konuyla ilgili yazarların çoğu bu disiplinin doğuşunu 1887 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Woodrow Wilson tarafından yazılan bir makalenin yayınlanması ile özdeş tutmaktadırlar. (bkz. Henderson, 1970: 6, Caiden, 1971: 33). Bunun en önemli nedeni Wilson ve O'nunla başlayan 'klasik yönetim' yaklaşımının diğer savunucularının kamu yönetimi olgusunun bilimsel yöntem yardımıyla sistematik olarak 'incelenmesinin' olası olduğunu varsaymalarıdır. Söz edilen özdeşmenin temelinde bulunan en önemli etkenin bir 'yöntem vurgulaması' olduğunu öne sürebiliriz.

Geçen yaklaşık yüz yıllık süre sonunda acaba kamu yönetimi disiplini sınırları belirgin çizgilerle saptanmış bir ilgi alanı ve bu alan içinde tanımlama, açıklama, kestirme ve yönlendirme işlevlerini yerine getirebilecek örgütlenmiş bir bilgi birikimi düzeyini sağlayabilmiş midir? Bu soruyu yanıtlayabilmenin bir yolu alanın 'yöntemsel' sorunlarını incelemekle olabilir.

Günümüzde kamu yönetimi disiplininde yöntemsel açıdan iki boyutlu sorunun varlığından söz edilebilir. Belirtilmesi gereken nokta bu sınıflandırmanın çözümlemeye kolaylık sağlaması açısından yapıldığı, ger-

* Ortadoğu Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetim Bölümü.

çekte her iki boyut arasında birbirinden kesin çizgilerle ayrılabilen bir sınır olmadığıdır. Söz edilen boyutları disiplinin yeniden üretimini sağlama yolunda taşıdıkları önem kıstasına bağlı olarak «üst düzey» ve «alt düzey» olarak isimlendirebiliriz. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta bu sorunların 'açık' veya 'kapalı' biçimlerde alanın yazarlarının sürekli olarak karşısına çıktıkları, bu bağlamda 'yeni' olmadıklarıdır.

Kamu yönetimi disiplininde «üst düzey» yöntem sorunu bir 'kimlik bunalımı' ile özdeş tutulabilir. Disiplinin ilgi alanının tanımlanması konusunda günümüze değin yazarlar arasında bir 'uzlaşmaya' varılabildiğini öne sürmek kolay görünmemektedir. Hatta bir yazar kamu yönetimi disiplininin yanıtlamakta en çok zorluk çekeceği sorunun 'kamu yönetiminin ne olduğu' ve 'toplum bilimin hangi kuramsal boyutunda yer aldığı' sorusu olduğunu belirtmektedir. (Kirkhart, 1971: 127). Tarihsel düzeyde bir genelleme ile kamu yönetimi olgusunun belirli düşünce biçimleri ya da 'akımlar' çerçevesinde değişik yazarlarca değişik biçimlerde algılandığını görmekteyiz. Bu bakış açılarını iki ana grupta değerlendirebiliriz:

Birinci grup içindeki yazarlar kamu yönetimi olgusunu genel bir ifade ile devletin 'yürütme' organlarının ve/veya bunların 'örgütlerinin' yaptıkları her türlü eylem veya işlem, disiplini ise bu olguların «bilimsel yöntem» uygulamasıyla 'incelenmesi' olarak görmektedirler. Kamu yönetimine «dar bakış açısı» olarak nitelendirebileceğimiz bu yaklaşım ilgi alanını 'kamu örgütleri' düzeyine indirgemekte ve bu tür örgütlerin çeşitli yönlerini vurgulamaktadır. Disiplinin doğuşu ve gelişimi içinde oldukça önemli yer tutmuş iki 'akım' ve bunlara bağlı çoğu yazarları bu grupta toplayabiliriz. Bunlardan birincisi 'klasik' ya da 'yapısalcı' okul, diğeri ise 'insan ilişkileri' veya 'neo-klasik' yaklaşımdır.

Woodrow Wilson'un yazılarıyla başlayıp 1920'li yılların sonuna kadar disiplin içinde 'egemenliğini' sürdüren 'yapısalcı' okul, örgütün 'biçimsel' yönü üzerindeki vurgulamasıyla belirlenmektedir. Hukuksal yapı ile 'amaçları' ve 'biçimi' önceden belirlenmiş kamu örgütlerinde bu amaçlara ulaşabilmek için yapısal değişkenlerin etkisi ve bunların almaları gereken biçim üzerinde yapılan yoğun incelemeler bu okulun özelliğidir. İlerleyen zaman içinde bu okulun öğrencileri üzerinde özel kesim alanından yola çıkarak bir işi yapmanın tek ve en iyi yolunu bulmayı amaçlayan Frederick Taylor'un «bilimsel yönetim» yaklaşımı ve Alman sosyoloğu Max Weber'in toplumsal yapıda 'ussal legal' otorite tipinin ifadesi olan ideal tip 'bürokrasi' kavramsalaştırmasının etkilerini izlemek olasıdır. Önceden belirli örgüt amaçları ve sınırlarını 'sorgulamayarak' bunları veri olarak algılaması ve dar örgüt kalıpları içindeki çözümlemeleriyle klasik kamu yönetimi yaklaşımı 'dar bakış açısı' içinde kalmaktadır.

1930'lu yılların başlamasıyla birlikte sanayileşmiş batı toplumlarında sisteme özgü 'döngüsel' bunalımların yaşandığı bilinmektedir. Kuramsal düzeyde klasik yönetim anlayışının bunalımın toplumsal boyutunu çözmeed yetersiz kaldığı hatta insanı örgütsel yapı içinde amaçlara ulaşma sürecinde bir diğer 'üretim değişkeni' olarak algılamasıyla bunalımı 'arttırdığı' ileri sürülmüştür. Bu akıma 'tepki' olarak yine özel kesimde altı yıl (1926 - 1932) sürdürülen bir araştırma projesinin sonuçları ile birlikte 'neo klasik' okul etkisini göstermeye başlamıştır. 'Hawthorne Araştırmaları' olarak adlandırılan bu çalışmalar sonunda üretim süreci içinde 'fiziksel olmayan' unsurların da toplam verimlilik üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Böylece bakış açısı örgütün 'yapısal' niteliklerinden 'insan' unsuruna doğru değişmiş ve örgüt üyeleri 'inceleme-odağı' olmuşlardır. Özellikle psikoloji ve sosyal psikoloji alanlarındaki ilerlemelerin katkılarıyla 'doğal örgüt', 'grup', 'iletişim', 'karar alma' gibi kavramlar disiplinin gündemine gelmiştir. Hemen belirtilmesi gereken nokta bu yaklaşımın klasik yönetim okuluna karşı 'varsayılan' tepkisinin sadece 'inceleme-birimi' ile ilgili bir değişimden oluştuğudur. Böylece vurgulama 'katı bir kuralcılıktan' 'esnek' bir 'insan ilişkilerine' doğru değişmiş ama bakış açısı yine 'örgüt içi' kalmıştır. Neo klasik yaklaşımda insanın sadece 'örgütün üyesi' olma niteliği önem kazanmış ve örgüt dışındaki toplumsal yaşamı ve bunun örgüte yansıma biçimleri büyük ölçüde sorgulanmamıştır.' Yine bu niteliğiyle insan ilişkileri okulu yaklaşımının etkilerinin egemen olduğu bir 'kamu yönetimi' algılaması söz edilen 'dar bakış açısı' içinde kalmaktadır. Ayrıca bu bakış açısı da paralel olarak gerçekleştirilen çok 'zengin' görgül araştırma etkinlikleri ve veri birikimine karşın kamu yönetimi disiplininin kimlik bunalımını çözmeye yeterli olamamış ve bu birikim 'sistematik', 'genel geçer' ve 'açıklayıcı' bir kamu yönetimi 'bilgi yapısının' oluşmasını sağlayamamıştır.

Kamu yönetimi olgusunu algılayış biçimleri içinde ikinci grubu 'geniş bakış açısı' oluşturmaktadır. Bu deyimle anlatılmak istenen çözümleme biriminin kamu örgütlerinin sınırlarını aşarak toplumsal yaşamın diğer boyutları ile bütüncül olarak algılanmasıdır. Örgütsel bakış bu yaklaşımda da bulunmaktadır ancak olguların 'bilinmesi' ve açıklanması salt örgüt düzeyindeki değişkenler çerçevesinde ele alınmamaktadır. Tüm nitelikleri ile bu yaklaşıma örnek olmamakla birlikte bu ölçüde yakınlaşan iki akımdan söz edilebilir. Bunlar 'karşılaştırmalı kamu yönetimi' okulu ve göreceli olarak fazla etkili olamamakla birlikte 'yeni kamu yönetimi' yaklaşımıdır.

Daha önce söz edilen iki yaklaşım gibi 'karşılaştırmalı kamu yönetimi' okulunun doğum yerinin sanayileşmiş batı ülkeleri, özellikle Amerika Birleşik Devletleri olduğu söylenebilir. Ancak bu kez çözümleme bi-

rimi bu ülkenin özgün yapısından bir ölçüde uzaklaşarak özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası özgürlüklerine kavuşan 'üçüncü Dünya Ülkeleri'ne doğru değişmiştir. Temelleri toplum bilimde 'modernleşme' kuramları arasında bulunabilecek karşılaştırmalı kamu yönetimi okulu verilen bir zamanda dünya üzerinde 'modern' ve 'geleneksel' olmak üzere iki tür toplumsal (yönetsel) yapının bulunduğunu varsaymaktadır. Bu yapı içerisinde üst düzey amaç toplumsal yaşamın diğer yönlerinin olduğu gibi 'geleneksel' kamu yönetimi yapılarının olası ölçüler içerisinde 'modern' yapılara benzemesini sağlamak, bu anlamıyla onları 'modernleştirmek'dir. Bunun nasıl gerçekleştirileceği konusuna verilen yanıt batı ülkelerine özgü yapıların 'geleneksel' toplumlara uyarlanması, kısaca 'kalkınma' yolunda bu ülkelerin daha önce geçtikleri 'yolun' izlenmesi önerisidir. Yine bu yaklaşım çerçevesinde batının kamu yönetimi uzmanlarınca bu ülkeler birer 'laboratuar' olarak algılanmış ve ülkemiz de dahil olmak üzere birçok toplumda çoğunlukla görgül araştırmalar yürütülmüş ve yönetsel yapılarda 'reform' reçeteleri ve etkinlikleri gündeme getirilmiştir. Bu yaklaşıma paralel olarak etkiliğini arttıran bir okul da 'kalkınma yönetimi' yaklaşımıdır. Bu okulun savunucuları arasında kavramsal bir uzlaşmanın sağlanamaması olgusuna karşın kalkınma yönetiminin toplumsal yaşamı 'yönlendirebilecek' bir kurum olarak devletin kalkınma sürecini üstlenmesi ve bu amaca yönelik olarak örgütlenmesi etkinlikleri ile özdeş tutulduğu söylenebilir. Bu anlamıyla yönetsel yapı kalkınma yolunda hem kendi değişimini oluşturacak, hem de toplumun değişiminde önderlik görevini üstlenecektir. İncelediği toplumların tarihsel gelişimlerinden kaynaklanan özgünlüklerini gözardı etmesi ve kalkınma olgusunu batı ülkelerinin toplumsal yapılarına 'benzemek' ile özdeş tutması özelliklerinden ötürü eleştirilen bu yaklaşımın günümüzde yazarlar arasında göreceli etkililiğini yitirdiğini söyleyebiliriz.

Kamu yönetimine geniş açılı bakışa verilebilecek ikinci örnek 1970'li yılların başında yine Amerika Birleşik Devletleri'nden doğan ancak kuramcıları tarafından umulanın aksine olarak geniş çaplı etkililik kazanamayan Yeni Kamu Yönetimi' hareketidir. Bu yaklaşım doğuşuna değin var olan diğer tüm bakış açılarını özellikle 'kavramsal sınır ve uzlaşmanın sağlanmasına olumlu biçimde katkıda bulunamadıkları' noktasından eleştirmektedir. Yaklaşımın savunucuları kamu yönetimi disiplinine 'yeni' bir nitelik kazandırmanın yolunun örgüt sınırlarını aşarak olayı toplumsal düzeyde incelemekle gerçekleşebileceğini vurgulamaktadırlar. Böylece yönetsel yapı 'toplumsal eşitlik' ortak amacını gerçekleştirebilecek ve yeniden üretimini bu amaç çerçevesinde sağlayan bir olgu olarak algılanmakta, özgün biçimi ise bu algılamaya paralel olarak oluşmaktadır. Ancak önemle vurgulanan 'toplumsal eşitlik' kavramının somutta ger-

çekleştirilebilme yöntemleri ve bunlara bağlı olan yapılaşma bu akımın yazarları tarafından kesin bir açıklığa kavuşturulamamıştır.

Çoğu doğdukları ülkenin özgün toplumsal gelişimlerinin bir sonucu olarak gelişen bu yaklaşımların kamu yönetimi disiplininde yöntemsel açıdan «üst düzey» sorunu olarak beliren 'kimlik bunalımını' çözmeye yeterli olamadıkları söylenebilir. Günümüzde ise bu sorun bir başka boyutta varlığını sürdürmektedir. Özellikle batı ülkelerinin ilgili akademik eğitim programları ve kamu yönetimi yazınında 'kamu yönetimi' kavramını 'kamu işletmeciliği' kavramı ile 'değiştirme' eğilimi gözlenmektedir. Bu ülkelerin özellikle toplumsal yapılarındaki değişim sonucu olarak, devletin, ekonomi alanında giderek artan etkinliğine bağlı biçimde büyük bir 'kamu firması' olarak algılanması sözkonusudur. Bunun disipline yansıması ise öne sürülen 'yönetim biliminin özneye bağlı evrenselliği' ilkesi çerçevesinde 'kamu yönetimi' ve 'işletmecilik' ilgi alanları arasındaki ayrışmanın doğal ve sağlıklı olmadığı savıdır. Belirtilmesi gereken nokta bu savın yukarıda söz edilen yaklaşımlar arasında 'dar bakış açısı' içinde oluştuğudur. Her iki alanın çözümleme birimlerindeki ortak öğe olan 'örgüt' ve örgüt yapısı içinde 'yönetsel teknikler' açısından bakıldığında örgüt amaçlarındaki farklılık ve bunun yapıya yansıması olgularına rağmen bir 'evrenselliğin' bulunduğu yadsınamaz. Ancak kamu yönetimi olgusunun bir toplumsal yapıdaki diğer boyutlarla olan etkileşminin niteliği, örneğin toplumdaki siyasal dinamik ve süreçlerin bu yapıya olan etkisi bu 'özdeşleştirme' çabasının geçerli olamayacağını düşündürmektedir. Yönetsel teknikler açısından ortaya çıkan ortak niteliklerin kamu yönetimi disiplininin 'işletmecilik' ilgi alanı içinde 'erimesi' sonucunu doğurmak için yeterli neden olamayacakları söylenebilir.

Yöntem sorununun «üst düzey» boyutunun çözümünde çabalar disiplinin kavramsal sınırlarını, içeriğini ve diğer toplumsal ilgi alanları ile olan etkileşimini belirginliğe kavuşturmak ve disiplinin yeniden üretiminin sağlanması açısından oluşan sorun ve kaygıları gidermeye yönelik olmalıdır. Böyle bir uğraş genel olarak 'ussal bir etkinlik' olarak kabul edilmeli ve özellikle 'bilim felsefesinin' getirebileceği katkılar dikkate alınmalıdır. Ancak bir başka gözlem olarak kamu yönetimi yazınında bu yöndeki çabaların göreceli olarak yoğun olmadığı söylenebilir. Yine disiplinin daha önce söz edilen «gençliği» olgusunun bu konu üzerinde olumsuz etkisinin olduğu düşünülebilir.

«Alt düzey» olarak nitelendirdiğimiz yöntemsel boyut disiplinin 'sınırları' ve 'çözümleme birimleri' belirlendikten sonra bu alanda var olan bilgi birikimini arttırmaya yönelik tüm etkinlikler olarak tanımlanabilir. Böylece 'bilgi edinme' yöntemleri gündeme gelmektedir. Bu bağlamda temel amaç kamu yönetimi disiplininin öznesi ile ilgili olası en 'geçerli' ve

'güvenilir' bilgiyi elde edebilmektir. Bu da bizi akademik düzeyde yapılan kamu yönetimi araştırmalarının yöntemsel nitelikleri konusuna getirmektedir.

Toplum bilim araştırmalarına paralel olarak gerek «usçu» gerekse «görgül» yöntemlerle gerçekleştirilen kamu yönetimi akademik araştırmalarının genel yetersizlikleri ve sorunları konusunda bazı yazarlar çeşitli kaygıları belirlemektedirler. Örneğin Türk kamu yönetimi disiplini üzerinde yaptıkları bir araştırmayı Heper ve Berkman şu sözlerle sonuçlandırmaktadır

> *«Son zamanlarda birçok Türk kamu yönetimcisi ülkelerinde gerçekleştirilen yönetsel araştırmaların yetersizliklerini algılamaya başlamışlardır» (Heper, Berkman, 1970 74).*

Öte yandan McCurdy ve Cleary tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde üniversitelere sunulan kamu yönetimi alanındaki doktora tezleri üzerinde yapılan bir incelemede bu tezlerin genel yetersizlikleri ve eksiklikleri şöylece vurgulanmaktadır

> *«Eğer çözümlememiz yol gösterici nitelikte ise, mesleğimizin araştırma konularındaki önceliklere ulaşmış olduğu hatta bunların nelerden oluştuğunun saptandığı bile söylenemez» (Mc Curdy, Cleary, 1984 49).*

Bu iki örnek 'evrensel' boyutlu bir 'araştırma sorununun' kamu yönetimi disiplininde yaşandığını vurgulamaktadır. Özellikle ikinci alıntı daha önce belirtildiği gibi belli başlı kamu yönetimi akımlarının doğum yeri olan Amerika Birleşik Devletleri'nde günümüzde de bu tür kaygıların yaşandığını belirlemesi açısından ilginçtir.

Kamu yönetimi araştırmalarının bazı sorunları içerdiği savını görgül olarak sınamak amacıyla Türkiye'de yapılan bazı akademik çalışmalar üzerinde tek tek ve toplu bir değerlendirme çalışması yapılmıştır. Bu incelemede amacımız konuyla ilgili olarak 'üst düzey' genellemelere ulaşabilmek değildir. Yapılan çalışmanın kapsam ve içerik olarak taşıdığı bazı sınırlılıklar bu sonucu doğurmaktadır. Ancak çalışma konuyla ilgili olarak bir 'izlenim' vermesi açısından yararlı olabilir. Ulaştığı sonuçlar ise sadece inceleme kapsamı içine giren araştırmalar açısından geçerlidir. (Bu araştırmaların listesi Ek'de bulunabilir). Değerlendirilen araştırmaların seçiminde iki temel kıstas kullanılmıştır. Bunlardan ilki, zamansal boyutta 1970 yılından sonra yapılmış olmaları, diğeri ise 'görgül' yöntemi kullanmış olmalarıdır. Bilindiği gibi Türk kamu yönetimi disiplininde diğer ilgi alanlarının, özellikle 'idare hukuku' dalının etkisinden arınmış araştırma etkinlikleri 1960'lı yıllarla birlikte yoğunlaşmıştır. Ancak bu

dönemdeki araştırmaların çoğunun daha önce belirtilen 'modernleşme' ve 'karşılaştırmalı kamu yönetimi' okulunun etkisi altında yabancı uzmanlarca gerçekleştirildiği bilinmektedir. Özgün örneklerin 1960'lı yılların sonuna doğru Türk kamu yönetimi yazınında yerlerini aldıkları söylenebilir. Ayrıca nicelik olarak bu araştırmaların çoğunda görgül bilgi edinme yöntemlerinin kullanıldığı bir olgudur.

Ele alınan on adet araştırma projesi öncelikle bireysel olarak bir incelemeye tabi tutulmuş ve özellikle kuramsal kavramsal nitelikleri ile kullandıkları araştırma yöntemleri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmaların kapsamları ve bulguları, ikincil önemde dikkate alınmıştır. Varılan sonuçlar maddeler halinde şu şekilde özetlenebilir

1. Kamu yönetiminde 'kimlik sorunu' konusunu vurgularken belirttiğimiz seçenek kavramsallaştırma biçimleri açısından incelenen araştırmaların büyük bir bölümünün «dar bakış açısı» içinde oldukları söylenebilir. Araştırmacılar büyük ölçüde 'örgüt içi' değişkenleri ölçmeye yönelmişlerdir.

2. Araştırmaların örgüt içi 'alt' çözümleme birimleri genellikle yönetimin biçimsel veya yapısal yönü değil, daha çok 'insan' unsurudur. Özellikle psikolojik ve sosyal - psikolojik nitelikleriyle kamu bürokrasisinin üyeleri araştırmacıların en çok ilgisini çeken konu olmuştur. Buna bağlı olarak, uygulanan araştırma yöntemleri ile birlikte değerlendirildiğinde incelenen çalışmaların kavramsal kuramsal yönleri ve araştırma yöntemleri açısından daha önce söz edilen 'insan ilişkileri' okulunun etkisi altında oldukları söylenebilir. Ayrıca 'modernleşme' ve 'karşılaştırmalı kamu yönetimi' akımlarına paralel nitelikte araştırmalar da bulunmaktadır.

3. Görgül araştırmalar ve 'insan ilişkileri okulunun' sık olarak karşılaştığı bir sorunun varlığının incelenen araştırmalar için de geçerli olduğu belirtilebilir. Bu sorunu 'tarihsel olamama' özelliği olarak nitelendirebiliriz. Yapılan araştırmaların birçoğu belirli bir zaman boyutunda inceleme altında olan unsurları zamansal ve mekansal olarak bulundukları çevreden soyutlayarak çeşitli yönleriyle inceleme eğilimindedir. Buna karşılık, toplumsal değişime paralel olarak kamu yönetiminin yapısı da 'devlet olgusunun sürekliliği' ilkesi çerçevesinde değişmektedir. Bu yapıda 'geçerli' bir inceleme ancak sözkonusu araştırma öznesinin 'tarihselliği' dikkate alınarak yapılabilir. Bu boyut gözönüne alınmadan yapılacak tüm görgül temelli tanımlama ve açıklamalar konuyla ilgili 'ansal' görünümleri yansıtmaktadırlar, bunların uzun dönemde geçerliliği tartışmalı olarak kabul edilebilir.

4. İncelenen araştırmaların çoğunun bilimsel araştırma türleri açısından 'betimleyici' düzeyde oldukları söylenebilir. Değişkenler arasında

nedensel ilişkileri belirlemeye yönelik 'açıklamacı' araştırmalar ve pratiği yönlendirme işlevini görmek için tasarımlanmış araştırmaların sayısı göreceli olarak azdır. Özellikle 'genç' bir disiplin olan kamu yönetiminde 'veri toplama' etkinliğine yönelik betimleyici araştırmalara olan gereksinim yadsınamaz. Ancak bu araştırmaların geçerli ve güvenilir bilgiyi elde edebilmek için önceden belirlenmiş bilimsel araştırma teknikleri ile uyum içinde olmaları bir önkoşuldur.

5. Bazı araştırmalarda gerçekleştirilen görgül incelemelerin 'kuramsal temelleri' açısından sorunlar olduğu söylenebilir. Bir görgül araştırmanın sonuçları ancak bir kuramsal çerçeve içinde 'yorumlandıkları' ölçüde geçerli olacaklardır. Bu anlamıyla yöntem 'ussal' ve 'görgül' yaklaşımları birleştirici ve bütünleyici nitelikte olmalıdır. Oysa gerek araştırmanın kuramsal çerçevesini 'çizme' gerekse bu çerçeve içinde elde edilen bu bulguları 'yorumlama' yönünden bazı çalışmalarda 'içsel tutarsızlık' sorunu gözlemlenmektedir.

6. Değerlendirilen araştırmalarda yöntemsel açıdan karşılaşılan en önemli sorunlardan birisinin 'genelleme' sorunu olduğu söylenebilir. Bu açıdan araştırmacılarda 'üst düzey' genelleme yapma eğiliminin yaygın olduğu gözlemlenmiştir. Genel geçer niteliği olan 'üst düzey' genellemelere ulaşmanın çoğu diğer dallar gibi kamu yönetimi disiplininin de 'amaçlarından' birini oluşturduğu kabul edilmektedir. Ancak genelde toplum bilimlerin, inceleme konusunun giderek artan yaygınlığı açısından özelde kamu yönetiminin araştırma açısından önemli bir sorunu sınırlı araştırma evrenleri üzerinde yürütülebilen görgül incelemelerdir. Bu olgu üzerinde Türkiye'de araştırma etkinliklerine ayrılan kaynağın sınırlı olması da olumsuz etki yaratmaktadır. Bilindiği üzere sınırlı araştırma evrenlerinden elde edilen bulgularla genelleme yapmak olasıdır. Ancak bunu gerçekleştirebilmenin yolu belirli bazı kurallara sıkı bir bağlılığı gerektirmektedir. Özellikle incelenen kesimin o evreni 'gerçekte' temsil ediyor olabilmesi önem kazanmaktadır. Buna karşılık incelenen çoğu araştırma, kamu yönetiminin çok sınırlı ve özellikler taşıyan birimleri üzerinde yapılmış, bu birimler çoğu zaman 'tesadüfi örneklem' yöntemiyle seçilememiştir. Araştırmaların çok azı dışında, hemen hepsinin kamu yönetiminin 'merkezi' birimleri üzerinde yapılmasına karşın hatalı bir şekilde sonuçlar Türkiye'nin yönetsel yapısına genellenmektedir. Belirli sınırlamalar altında yapılan görgül araştırmaların sonuçlarının yönetsel yapının tümüne genellenmesi bir 'zorunluluk' olarak görülmemelidir. Bu tür genellemeler bilimsel yöntemin kurallarına uyulabildiği ölçüde yapıldıkları sürece yönlendirici olabilirler.

7. İncelenen araştırmalarda gözlemlenen bir başka özellik bunların 'bütüncül' olmaktan bir ölçüde uzak olmalarıdır. Bu terimle anlatılmak

istenen, konu üzerinde yapılan diğer araştırmaların 'dikkate alınarak' çalışmaların tasarımlanma ve yürütülme niteliğidir. Bunun karşıtı olarak çoğu araştırma gerek konu gerekse kapsam açısından 'bireysel' düzeyde kalmakta, böylece bulgular arasında bir 'kopukluk' ortaya çıkmaktadır. Örneğin daha önce yapılmış araştırmaların bulgularını belirli bir zaman boyutu sonrasında yeniden sınamaya yönelik çalışmalar hemen hemen yok gibidir. Bu konu daha önce söz edilen 'tarihsel olma' zorunluluğu üzerinde de olumsuz etki yapmaktadır.

8. Daha önce belirtilen «alt düzey» yöntem sorunu içinde 'bilgi edinme yolları' açısından yapılan değerlendirme en önemli ortak nitelik olarak incelenen araştırmaların hemen tümünün 'anket' tekniğini uyguladıklarını söyleyebiliriz. Bu olgu görgül araştırmaları 'anket tekniği' ile özdeşleştirme eğiliminin yaygınlığını düşündürmektedir. Anket tekniğinin evrensel boyutta toplumbilimciler tarafından çok yaygın olarak kullandığı bir olgudur. Ancak bu yolu 'kaçınılmaz' ve 'en güvenilir' olarak nitelendirmek yanıltıcı olabilir. Görgül araştırma bulguları, tek bir yönteme bağlılık yerine, 'görüşme', 'gözlem' ve 'belgelerden yararlanma' teknikleri ile desteklenmelidir. Özellikle incelenen araştırmalarda çözümleme biriminin insan ve çoğunlukla onun psikolojik nitelikleri olması olgusuna karşılık, kamu örgütlerinde düşük bir 'mevki güvenliği'nin olması «toplum tarafından istenen olumlu yanıtlar»ın verilmesine, dolayısıyla ciddi hatalara yol açabilir. Anketlerin 'anonim' olarak tasarımlanmasına karşın araştırma evreninin küçüklüğü yanıtlayıcılarda kimliklerinin belirlenebileceği kaygısını doğurabilir. Bazı anketlerin, örgütlerde amir pozisyonu niteliğindeki kişilere uygulattırılması da, bu konuda olumsuz etki yapmaktadır.

SONUÇ VE İLERİYE YÖNELİK ÖNERİLER

Bu çalışmada kamu yönetimi disiplininde yaşanan yöntemsel sorunların bazılarına değinmeye çalıştık. Evrensel boyutta yaşanan bu sorunların ülkemizdeki özgün biçimlenmesi ile ilgili bazı 'ipuçlarını' yürütülen 'görgül' araştırma sonucunda elde etmeyi amaçladık. Bilimsel yöntemin doğası gereği 'normatif' olma özelliği ve bu kuralların somut araştırma projelerindeki konumu bunların çeşitli yönlerden eleştirilmeleri sonucunu doğurmaktadır. Öte yandan kamu yönetimi alanında bu açıdan varılan noktanın düzeyi ve yapılan çalışmaların bilgi birikimine olumlu katkısı hiçbir zaman yadsınamaz. Ancak bu noktanın daha üst düzeylere çıkartılması, disiplininin yeniden üretiminin sağlanarak bilimsel yönteme güçlü bir uyum sağlayan geçerli ve güvenilir bilgi elde etmeye yönelik araştırma etkinliklerinin hem nicelik hem de nitelik açısından geliştirilmesi

zorunludur. Bu uğraşıda kullanılabilecek en güçlü yol gösterici, yine elde var olan çalışmalardır. Bu çalışmaların karşılaştıkları sorunla, çeşitli yetersizlik ve eksikliklerini ortadan kaldırmaya yönelik çabalar, geleceğin kamu yönetimi araştırma etkinliklerinin özünü oluşturacaktır. Bu bağlamda bu çalışmanın sonucu olarak ortaya çıkan ileriye yönelik düşünce ve öneriler, şu şekilde özetlenebilir:

1. Kamu yönetimi ile ilgili bir araştırmanın çıkış noktası alanı toplumsal ilişkiler içinde özellikle 'devlet' olgusunun önemli bir parçası olarak gören ve çözümlemesini bu ilişkiler bağlamında sürdüren «geniş bakış açısı» olmalıdır. Kamu yönetimi araştırma etkinliklerinin 'örgüt' sınırlamasını aşması bir zorunluluktur.

2. Başka toplumsal oluşumlardaki gelişmelerin sonucu olarak doğan 'kuramsal kavramsal' bakış açıları ve araştırma yöntemlerinin etkisi yoğun olarak sınanmalı ve olası ölçüler içinde en aza indirilerek, ülkemizin toplumsal, tarihsel ve kültürel gelişimine en uygun nitelikte araştırma etkinlikleri gerçekleştirilmeli, bu anlamıyla özgünlük sağlanmalıdır.

3. Belirli bir araştırma yöntemine bağlı kalmak bir 'zorunluluk' olarak nitelendirilmemelidir. Ussal ve görgül yaklaşımlar geçerli ve güvenilir bilgiyi elde etme yolunda ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmelidir. Ancak çizilen kuramsal yapı içinde görgül bulgular 'anlamlı' olabilirler.

4. Hangi araştırma yöntemi kullanılırsa kullanılsın, incelenen konunun zamansal ve mekansal çevresinden 'yalıtılması' sorunu gözönüne alınmalıdır. Toplumsal olguların doğası gereği değişkenler çevreleriyle olan ilişkileri gözönüne alındığı sürece anlamlılık kazanırlar.

5. Bilgi edinme tekniği açısından anketlerin 'görgül' araştırma ile özdeş tutulması eğilimi azaltılmalıdır. Konunun doğasına bağlı olarak seçenek teknikler tek tek veya birbirlerini desteklemek açısından karşılıklı kullanılabilirler.

6. Birbirinden kopuk ve katkı düzeyi yüksek olmayan araştırma soruları yerine kamu yönetiminin uygulama yönüne ağırlık veren 'yaşamsal' konular üzerindeki araştırma etkinliklerinin arttırılması yararlı olacaktır. Araştırma bulgularının pratikte uygulanması bir ölçüde araştırıcının boyutunu aşan bir 'kamu politikası' sorunudur. Ancak bu olgu uygulamaya yönelik 'pratik' sonuçlar içeren akademik araştırmaların yapılmasını engellememelidir. Kamu yönetimi 'pratisyenlerinin' yapılan araştırmaların sonuçlarından yararlanabilmemeleri sağlanmalıdır.

7. Ülkemizde araştırma kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle, bireysel düzeyde yürütülen akademik araştırma etkinliklerinde bazı sorun-

larla karşılaşılmaktadır. Araştırmacıların 'merkezi yönetim' sınırlarını aşmaları sağlanmalıdır. Toplumsal yaşamda devlet olgusunun giderek artan yaygınlığı bu konuyu ayrıca zorunlu kılmaktadır. Sınırlı evren üzerinde yapılan 'sorunlu' bazı araştırmaların tüm yapıya genellenmeleri eğilimi terk edilmeli, bu bağlamda sınırlı 'örnek olay' çalışmaları tercih edilmelidir.

8. Yukarıdaki konuya bağlı olarak akademik kuruluşlar ve yönetsel kuruluşlar arasında araştırma etkinlikleri açısından 'işbirliği' ortamları geliştirilmelidir. Bu işbirliğinin her iki tarafın da yararına sonuçlar doğuracağı açıktır.

ÇALIŞMADA REFERANS OLARAK VERİLEN KİTAP VE MAKALELER

Caiden, Gerald, (1971), The Dynamics of Public Administration: Guidelines to Current Transformations in Theory and Practice, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971.

Henderson, Keith, (1970), Emerging Synthesis in American Public Administration, London: Asia Publishing House, 1970.

Heper, Metin veBekman, Ümit, (1980), Development Administration in Turkey, Boğaziçi University Publications, İstanbul: 1980.

Kırkhart, Larrly (1971), «Toward a Theory of Public Administration», **Marını, Frank,** (ed.), Toward a New Public Administration, Chandler, Scranton: 1971.

McCurdy, Howard, Cleary, Robert (1984), «Why Can't We Resolve the Research Issue in Public Administration?» Public Administration Review, January/February, 1984.

ÇALIŞMADA İNCELENEN ARAŞTIRMALARIN LİSTESİ

1. **Adalı, Sacid,** Doğuda Hizmet Gören Mülki İdare Amirleri, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum: 1978.
2. **Bozkurt, Ömer,** Memurlar: Türkiye'de Kamu Bürokrasisinin Sosyolojik Görünümü, TODAIE, Ankara: 1980.
3. **Canman, Doğan,** Türkiye'de Kesimlerarası İnsangücü Hareketliliği, TODAIE, Ankara: 1975.
4. **Cem, Cemil,** Türk Kamu Kesiminde Üst Düzey Yöneticileri, TODAIE, Ankara: 1976.
5. **Ergun, Turgay,** Türk Kamu Yönetiminde Önderlik Davranışı, TODAIE, Ankara: 1981.
6. **Ertekin, Yücel,** Örgüt İklimi, TODAIE, Ankara: 1981.
7. **Kazancı, Metin,** Yönetim ve Yönetilenler, SBF Yayını, Ankara: 1978.
8. **Heper, Metin,** Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul: 1977.
9. **Şaylan, Gencay,** Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji, TODAIE, Ankara: 1974.
10. **Tosun, Mustafa,** Örgütsel Etkililik, TODAIE, Ankara: 1981.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 153 - 167.

Amme İdaresi Dergisi'nde Yayınlanan Makaleler Üzerine Bir İnceleme

*Doç. Dr. A. Ümit Berkman**

Bu yazıda, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) tarafından 18 yıldır sürekli olarak yayınlanan ve Türk yönetim bilimine önemli katkılarda bulunan **Amme İdaresi**'nde yayınlanan makalelerin konu, veri-türü, yazarı gibi bazı yönlerden incelenmesine çalışılacaktır. Süreli yayınların benzer biçimde incelenmeleri diğer ülkelerde ve disiplinlerde sıkça görülmektedir. Bu tür çalışmaların bir bölümü, akademik kurumları bilimsel dergilere katkıları açısından, diğer bir bölümü de, seçilmiş dergilerde yayınlanan makalelerin ilgili disiplininin gelişimine katkıları açısından incelemektedir.[1]

Bu çalışma özünde, Ümit Berkman ve Kâmil Kozan'ın 1968 - 1977 yılları arasında **Amme İdaresi Dergisi**'nde yayınlanan 269 makaleyi ince-

ODTÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

1 Yönetim alanında, akademik ve diğer kurumların dergilere katkılarını inceleyen makaleler için bakınız: M.R. Goodall, J Barry ve M.B. Westing, «Public Administration Review: 1940 Through 1969», **Public Administration Review,** cilt 32, sayı 1, 1972; W.A. Jones Jr. ve C.B. Doss, Jr., «Contributions to the Public Administration Review: 1966 - 1975», 1966 - 1975», **Public Administration Review,** cilt 37, sayı 3, 1977; W. R. Henry ve E. E. Burc, «Institutional Contributions to Scholarly Journals of Business», **The Journal of Business,** cilt 47, sayı 1, 1974.
Yönetim-dışı konularda aynı tür incelemeler için bakınız: P. A. Yotopoulos, «Institutional Affiliation of the Contributors to Three Professional Journals» (American Economic

leyen araştırmalarının bir benzeridir.[2] Berkman ve Kozan **Amme İdaresi Dergisi**'nde yayınlanan makaleleri konuları, dayandıkları «veri türleri» ve ele aldıkları «yönetim düzeyleri» açısından incelemişlerdir. Bu çalışmada da aynı yöntem izlenmiş ve 1978 - 1984 (dahil) yılları arasında **Amme İdaresi Dergisi**'nde yayınlanan toplam 167 makale incelenmiştir.

Bu inceleme, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün bir değerlendirmesini yapmak amacıyla yapılmamıştır. Zira böyle bir değerlendirme, sadece **Amme İdaresi Dergisi**'ni değil, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün diğer işlevlerini de incelemeyi gerektirir. Bu çalışmada **Amme İdaresi Dergisi**'nin (18 yıllık bir süre içinde işlenen konular, kullanılan yöntemler, konu edilen yönetim düzeyleri açısından) bir «bilançosunun» ya da portresinin çıkarılması amaçlanmıştır. Ancak, araştırmanın bulgularından hareketle Türk kamu yönetimine ilişkin değerlendirmeler de yapılacaktır. Kamu yönetimi ya da yönetim biliminde yayın yapan başka dergiler de bulunmaktadır. Bu nedenle yapılacak değerlendirmelerin sınırlı olacağını da belirtmek gerekir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

1978 - 1984 (dahil) yıllarında (cilt 11 - 17 dahil) **Amme İdaresi Dergisi**'nde toplam 167 makale yayınlanmıştır. (Diğer bir deyişle, 1968 - 1984 yılları arasında **Amme İdaresi Dergisi**'nde toplam 436 makale yayınlanmış olmaktadır.) Bu makaleler konuları itibarıyla önce «yönetim» ve «yönetimdışı» olarak sınıflandırılmıştır. «Yönetimdışı» makaleler toplumbilim, siyaset bilimi, hukuk (kamu yönetimi hukuku hariç), iktisat, eğitim, kentleşme, haberleşme, iş hukuku ve çalışma ilişkileri başlıkları altında toplanmıştır.

Yönetim alanında ise daha ayrıntılı bir sınıflandırma kullanılmıştır.[3]

Review, Journal of Political Economy, Quarterly Journal of Economics), **American Economic Review,** cilt 51, Eylül 1961; S. G. Hajjar, J. S. Bowman ve J. B. Richard, «A Portrait of the Discipline: The Professional Literature of Political Science in the Seventies», **The Political Science Reviewer,** cilt 5, Güz 1975. Yönetim alanında seçilmiş dergilerdeki makalelerin içeriklerini inceleyen çalışmalara örnek olarak bakınız: J. S. Bowman ve S. G. Hajjar, «The Literature of American Public Administration: Its Contents and Contributors», **Public Administration Review,** cilt 38, sayı 2, 1978. Türkiye'de az olmakla beraber benzer çalışmalar yapılmıştır. Örneğin: Metin Heper, «Türk Kamu Bürokrasisi İncelemelerinde Başlıca Temalar ve Kavramsal Metodoloji», **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi,** cilt 3, 1975, Oğuz Özer, «SBF. Dergisi'nde İktisadi Araştırmalar: 1960 - 71», **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** cilt 27, sayı 1, 1972.

2 Ümit Berkman ve Kâmil Kozan «Amme İdaresi Dergisi'nde yayınlanan makaleler üzerine bir İnceleme», **Amme İdaresi Dergisi,** cilt 12, sayı 1, Mart 1979, Sayfa 9 - 26.

3 Bu sınıflandırmada Berkman ve Kozan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünün ve Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün ders ve seminer programlarını ve kullanılan kitaplarını gözönünde tutarak ana ve alt yönetim konularını saptamış ve bir hakem heyetine sunarak son biçimini vermiştir.

Yönetim alanındaki makalelerin içerikleri incelendikten sonra bu konu sınıflandırmasında en uygun düştüklerine yerleştirilmiştir. Bu konular aşağıda belirtilmiştir.[4]

I. **Yönetimin Yasal - Yapısal Yönleri :**

1. Kuruluş —örgütleniş (Kamu yönetiminin «teşkilat» boyutuna— görevler, teşkilat yapısı, biçimsel süreçler gibi —ağırlık veren yazıları kapsamaktadır. Örnek «Taşra Düzeyinde Devlet ve İçişleri Bakanlığı», 14/3.)[5]

2. Kamu yönetimi hukuku (Örnek «Yönetsel İşlemlerde Gerekçe İlkesi», 15/2).

II. **Personel**

1. Personel rejimi (Kamu personeline ilişkin «yasal yönü» ağır basan yazıları içermektedir. Örnek «Memurların Dernek Kurma Hakları ve Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları», 17/1).

2. Personel yönetimi (işe alma, seçme, değerlendirme, güdüleme, ücret politikası, iş tanımı gibi personel yönetimi konularını ele alan yazıları kapsamaktadır. Örnek «Türk Personel Sisteminin Sorunlarına Genel Bir Yaklaşım», 13/3).

3. Kamu görevlileri (Kamu görevlilerinin nesnel niteliklerini, tutum ve davranışlarını inceleyen yazıları içermektedir. Örnek «Kamu Görevlilerinde İş Doyumu ve Moral» 15/1).

4. Eğitim ve insangücü planlaması (Örnek «Türkiye'de Kalkınma Gereklerine Uygun Olarak Yüksek Yöneticilerin Yetiştirilmesi», 11/3).

III. **Yönetim ve Çevre**

1. Kalkınma yönetimi ve idari reform (Kalkınma sürecinde kamu yönetiminin işlevi ve yönetimin yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesi konularını içermektedir. Örnek «Kamu İktisadi Teşebbüsleri için Yeni Bir Örgütlenme Modeli», 12/3).

2. Yönetim ve siyasal ve sosyo ekonomik çevre yönetimin, siyasal ve sosyo ekonomik çevre ile ilişkilerini irdeleyen

4 Bu yönetim konularından bir kısmının kamu maliyesi, halkla ilişkiler, yönetimin yargısal denetimi gibi - neleri içerdiği aşağı yukarı bellidir. Bu kısım yönetim konuları için de kısa açıklamalarda bulunularak sınıflandırma açıklığa kavuşturmaya çalışılmıştır.

5 Cilt/Sayı.

yazıları kapsamaktadır. (Örnek «Ekonomik ve Sosyal Gelişme Sürecinde Bürokrasi», 13/2).

IV. **Yönetim ve Organizasyon**

1. Örgüt kuramı (örgüt sosyolojisi, örgüt psikolojisi ve örgütsel gelişim konularını da içine almaktadır. Örnek «Örgüt İklimi», 11/2).
2. Yönetim ilke ve yöntemleri (Örnek «Örgütlerde Bölümlendirme Yöntemleri», 15/3).
3. Yöneylem sistem analizi (Maliyet - yarar analizi, girdi - çıktı analizi, yöneylem araştırması, planlama programlama bütçeleme sistemi gibi konuları işleyen yazıları kapsamaktadır. Örnek «Simülasyon», 13/1).
4. Organizasyon ve metod (Örnek «Yerleşmenin, Fiziksel Koşulların ve Dekoratif Düzenlemelerin Verime Etkileri», 16/1).

V. **Kamu Maliyesi** (Örnek «Türkiye'de Vergi Sorunu Üzerine Düşünceler ve Öneriler», 11/1).

VI. **Halkla İlişkiler** (Örnek «Halkla İlişkiler ve Görüntü Yaratma», 11/3).

VII. **Genel** (Yukarıdaki konulardan birden fazlasına değinen genel nitelikteki yazıları içermektedir. Örnek «Türkiye'de Kamu Yönetimi Araştırma ve Eğitiminde Kavramsal Kuram ve Yöntem Sorunları», 12/2).

VIII. **Diğer** (Yukarıdaki konu sınıflandırmasına yerleştirilemeyen yazıları kapsamaktadır. Örnek AID'nde Yayınlanan Makaleler Üzerine Bir İnceleme», 12/1).

Yönetim - makaleleri, konularının yanısıra bir de ele aldıkları «yönetim düzeyi» açısından sınıflandırılmıştır. Bu yönetim düzeyleri aşağıda açıklanmıştır.

1. **Genel İdare** (Yönetim konularını genel idarenin merkez ve/veya taşra örgütü çerçevesinde ele alan makaleleri içermektedir. Örnek «Bakanlıkların Kuruluş Esaslarının Kanunla Saptanması», 15/3).
2. **Yerel Yönetim** (Yönetim konularını yerel yönetimler çerçevesinde inceleyen makaleleri kapsamaktadır. Örneğin «Değişen Yerel Hizmet Kavramı ve Yerel Yönetimlerde Ölçek Sorunu», 15/4).
3. **Hizmet Yönünden Yerinden Yönetim** (Genel İdare ve yerel yönetimler dışında kalan, kamu iktisadi teşebbüsleri gibi kamu kuruluş-

ları çerçevesinde yönetim konularını işleyen makaleleri içermektedir. Örnek «Kamu İktisadi Teşebbüsleri Yatırımları ve Proje Yönetimine İlişkin Sorunlar», 17/1).

4. **Kamu Yönetimi (genel)** — Yönetim konularını yukarıda sözü edilen yönetim düzeylerinin birden çoğunda ya da tümü çerçevesinde ele alan makaleleri içermektedir. Örnek «Bürokratik Sisteminin Yozlaşması», 13/2).

5. **Yönetim (genel)** — (İşletme ya da kamu yönetimi ayrımı yapmaksızın yönetim konularını inceleyen makaleleri kapsamaktadır. Örnek «Yönetim Biçimleri, Örgüt Yapısı ve Başarım», 16/4).

Makalelerin incelenmesinde, bir diğer boyut da makalelerin dayandıkları **«veri türleri»** olmuştur. Bu açıdan makaleler üç ana kümede sınıflandırılmıştır.

1. **Birinci elden** toplanan verilere dayanan makaleler (mülakat, soru kağıdı, gözlem gibi yöntemlerle doğrudan araştırmacı tarafından toplanan özgün verilere dayanan makaleler. Örnek : «İşe Bağlılığın Neden ve Sonuçları», 16/4).

2. **Varolan bilgi** ya da verilere dayanan makaleler belgeler, istatistikler ve literatürden elde edilen bilgileri derleyen, özetleyen ve bunlara dayanarak sonuçlar çıkaran yazılar.) Varolan bilgilere dayanan makaleler kendi aralarında dört alt kümeye ayrılmıştır.

   a) Belgelere dayanan makaleler (yönetmelik, tüzük, kanunlar raporlar, kalkınma planları, vb. Örnek «Anayasa Taslağında Yerel Yönetim», 15/3).

   b) İstatistiklere dayanan makaleler.

   c) Literatür tarama eleştiri - değerlendirme. (Örnek «Örgüt Kuramları ve İletişim», 17/4).

   d) Genel (belge, istatistik ve literatür türü kaynaklardan birden çoğunu kullanan makaleler. Örnek «Kamu Bürokrasisi Üzerine», 16/4).

3. **Kuramsal ve model geliştiren makaleler** (Örnek «Türk Mevzuatının Bilgisayara Verilmesi ve Bilgisayarda Yeniden Düzenlenmesi» 13/4).

Makaleler son olarak yazarının çalışmakta olduğu kuruluşun niteliğine göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada kuruluşlar Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Üniversiteler ve diğer kamu kuruluşları ola-

rak gruplandırılmıştır. Birden çok yazarı olan makaleler birinci yazarın bağlı olduğu kuruluşa göre sınıflandırılmıştır. Sınıflandırmada yazarın makalesinin yayınlandığı tarihte çalışmakta olduğu kuruluş esas alınmıştır.

KONU BOYUTU

Yönetim - Dışı Makaleler

Toplam 167 makaleden 56'sı yönetim - dışı konulardadır. (Çizelge - 1) Berkman ve Kozan'ın araştırılmasında tüm makalelerin % 33.5'ni teşkil etmiştir. Diğer bir deyişle **Amme İdaresi Dergisi**'nde yönetim - dışı makalelerin oranı 1968 - 1977 yıllarına oranla % 50 artmıştır. Ancak, 1968 - 84 dönemi bir bütün olarak ele alındığında, toplam 436 makalenin 115'i yani % 26'sı yönetim-dışı olmaktadır.

Siyaset bilimi ve iş hukuku ve çalışma ilişkileri konularındaki makaleler % 19.5 ile başta gelmekte, bunu takiben iktisat, kentleşme ve hukuk konuları görülmektedir. Berkman ve Kozan'ın bulguları ile karşılaştırıldığında toplum bilimde yazılmış makaleler % 37.3'den % 3.5'a büyük bir düşüş göstermektedir. Hukukta ise yüzde olarak değişiklik görülmemektedir. Öte yandan siyaset bilimi, iktisat konularında makaleler önemli artış göstermiştir.

Yönetim Makaleleri

Toplam 167 makalenin 11'i yani % 66.5'i yönetim alanındadır. 1968-77 dönemine kıyasla (% 78) yönetim - makalelerinin oranı düşmüştür 1968-84 dönemi bir bütün olarak ele alındığında, toplam 436 makalenin 321'i yani % 73'ü yönetim alanında olmaktadır.

«Yönetimin Yasal Yapısal Yönleri» ana başlığı altındaki 34 makalenin yönetim makalelerinin yüzde 30'unu oluşturması Türkiye'de kamu yönetimi disiplininin yasal - yapısal yönlerine ağırlık veren eğilime uygun düşmektedir. «Personel» konusunda yazılmış 19 makalenin 7'sinin personel rejimi üzerinde olması da bu kanıyı destekler niteliktedir. 1968 - 84 dönemine bir bütün olarak bakıldığında ise toplum yönetim - makalelerinin % 22'sinin yönetimin yasal - yapısal yönleri üzerinde olduğu görülmektedir. «Personel» konusundaki makaleler yönetim - makalelerinin % 17'sini, 1968 - 84 döneminde de ortalama % 20'sini teşkil etmektedir.

ÇİZELGE — 1 AİD'NDE YAYINLANAN MAKALELERİN KONULARINA GÖRE DAĞILIMI

YÖNETİM MAKALELERİ

Konu	Sayı	Yüzde
Yönetimin Yasal - Yapısal Yönleri		
Kuruluş - Örgütleniş	9	8
Kamu Yönetimi Hukuku	25	22.5
	34	**30.5**
Personel		
Personel Rejimi	7	6.3
Personel Yönetimi	4	3.6
Kamu Görevlileri	3	2.7
Eğitim - İnsangücü Plan.	5	4.5
	19	**17.1**
Yönetim ve Çevre		
Kalkınma Yönetimi ve İdari Reform	9	8.1
Yönetim ve Siyasal ve Sosyo - Ekonomik Çevre	6	5.4
	15	**13.5**
Yönetim ve Organizasyon		
Örgüt Kuramı	12	10.8
Yönetim İlke ve Yöntemleri	7	6.3
Yöneylem/Sistem Analizi	6	5.4
Organizasyon Metod	4	3.6
	29	**26.1**
Kamu Maliyesi	1	0.9
Halkla İlişkiler	4	3.6
Genel	7	6.3
Diğer	2	1.8
Toplam	**111**	**100.0**

YÖNETİM - DIŞI MAKALELER

Konu	Sayı	Yüzde
Toplumbilim	2	3.5
Siyaset Bilimi	11	19.6
Hukuk	5	9
İktisat	9	16
Eğitim	3	5.4
Kentleşme	7	12.5
Haberleşme	3	5.4
İş Hukuku ve Çalışma İlişkileri	11	19.6
Diğer	5	9
Toplam	**56**	**100**

Özünde karşılaştırmalı kamu yönetimi ve kalkınma yönetimi alanlarında yazılmış makaleleri içeren «Yönetim ve Çevre başlıklı kategorideki 15 makale yönetim - makalelerinin %13.5'ini oluşturmaktadır. Bu önemli kategorideki makalelerin sayıca yeterli olmadığını belirtmek gerekir.

«Yönetim ve Organizasyon» başlığı altındaki 29 makale, % 26 ile yönetim makalelerinin dörtte birini oluşturmaktadır. Bu başlık altındaki «Örgüt Kuramı», 1968 - 77 döneminde olduğu gibi, AID'nde önemli yer tutan konulardan biri olmuştur. 1968 - 77 ve 1978 84 dönemi birarada değerlendirildiğinde «Örgüt Kuramı» makaleleri yönetim makalelerinin % 14'üne ulaşmaktadır.

«Kamu Maliyesi» önemli bir kamu yönetimi konusu olmasına karşın, tek bir makalede kalmıştır. 1968 - 84 döneminde, AID'nde bu konuda toplam 7 makale (% 2) yer almıştır. «Halkla İlişkiler» de ise bu rakam % 3.5'dir.

Özetlemek gerekirse AID'nde «Yönetim ve Organizasyon» ve «Yönetimin Yasal - Yapısal Yönleri» baştan gelen konu başlıkları olmaktadır.

DÜZEY BOYUTU

Yönetim makalelerinin ele aldıkları ya da konu ettikleri «yönetim düzeyleri» açısından, genel idarenin merkez ve taşra teşkilatı üzerine yazılanlar yönetim makalelerinin % 16'sını, yerel yönetimleri ele alan yazılar % 7'sini, hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları üzerindeki makaleler ise yönetim makalelerinin yine % 7'sini oluşturmaktadır (Çizelge 2). 1968 - 77 dönemine ilişkin yüzdeler ise sırasıyla % 20, % 12 ve % 3'dür. 1968 - 84 döneminin ortalaması ise sırasıyla % 18.7, % 10.5 ve % 4.4'dür. Görüldüğü üzere AID'nde yerel yönetimler ve hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşlarını inceleyen makalelerin yüzdesi düşüktür Öte yandan yönetim makalelerinin yaklaşık yarısı (1968 - 84 % 47, 1968-77 % 46, 1978 - 84 % 55) yukarda sözü edilen düzeylerden herhangi birinde derinlemesine değil de, konuyu birden çok düzeyde ve genelde incelemektedir.

Genel idareyi konu edinen yönetim makalelerinde ağırlık «yönetimin yasal yapısal» yönlerindedir. Yönetim makalelerinin yarısını oluşturan «Kamu Yönetimi - Genel» düzeyinde ise makaleler kamu yönetimi hukuku, personel rejimi, eğitim ve insangücü planlaması konularında yoğunlaşmaktadır. «Yönetim Genel» düzeyindeki makalelerin ise büyük bir çoğunluğu (% 80) yönetim ve organizasyon konusunda görülmektedir

VERİ - TÜRÜ BOYUTU

Yönetim makaleleri dayandıkları «veri-türleri» açısından incelendiğinde, bunların % 85'e yakınının «varolan bilgilere/verilere», özellikle literatüre ve belgelere, dayandıkları görülmektedir (bk. Çizelge 3). Yönetim makalelerinin sadece % 11'i birinci elden toplanan verilere, % 4.5'i de özgün kuramsal model çalışmalarına dayanmaktadır. Bu bulgu 1968 - 77 dönemindekine çok yakındır % 85, % 14 ve % 2.

Varolan bilgileri derleyen, eleştiren ve yorumlayan makalelerin yönetim bilimine katkıları olduğu inkar edilemez. Ancak, özgün kuramsal model geliştiren ya da ampirik araştırmaya dayalı bulguları içeren makalelerin azlığı da hem AID'nin, hem de Türk yönetim biliminin önemli bir sorununu sergilemektedir.

Birinci el verilere dayanan yönetim makaleleri «örgüt kuramı» ile kamu görevlileri üzerine yapılan anket çalışmalarını içermektedir. Belgelere dayanan makaleler, tahmin edileceği gibi, «yönetimin yasal - yapısal yönleri» üzerinedir. Literatüre dayanan makaleler ise çoğunlukla «personel», «yönetim ve çevre» ve «yönetim ve organizasyon» konularındadır.

Yönetim - dışı konularda birinci - el verilere dayanan makaleler de bu grubun içinde ancak % 12.5'u bulmaktadır. Diğer bir deyişle, gerek yönetim biliminde gerekse diğer sosyal bilim alanlarındaki makalelerin % 85'i varolan bilgi/verilere dayanmakta, ancak % 15'i bilgi birikimine yeni ya da özgün katkıda bulunmaktadır. (Yabancı dergilerde veri-türü üzerinde bir çalışmaya rastlanılmadığından, bu bulgunun mukayesesi ve daha sağlıklı değerlendirilmesi yapılamamaktadır.)

MAKALE YAZARLARININ ÇALIŞTIKLARI KURULUŞLAR

Makale yazarlarının çalıştıkları kuruluşlar, daha önce de belirtildiği gibi, üniversite, TODAİE ve diğer kamu kuruluşları olarak gruplandırılmışlardır. Yönetim makalelerinin yazarlarının bağlı oldukları kuruluşlar ile yönetim konularının dağılımı Çizelge - 5'de gösterilmiştir. Çizelge - 6'da ise yönetim dışı makaleler ve yazarları ilintilendirilmiştir. Üniversite öğretim üyeleri hem yönetim hem de yönetim - dışı makalelerin yarısına yakınının yazarlarıdır. 1968 - 84 döneminde de toplam makalelerin % 44'ü üniversite çevresinden gelmiştir.

TODAİE mensuplarının yazarı oldukları toplam 68 makalenin 41'i yönetim 27'si de yönetim - dışı konulardadır. Ancak, yönetim makalelerinin % 37'sine karşılık, yönetim - dışı makalelerin % 48'i TODAİE mensuplarınca kaleme alınmıştır. Diğer bir deyişle, nisbi olarak, TODAİE mensuplarının katkıları yönetim - dışı konularda daha fazla olmuştur. Ancak, 1968 - 84 dönemi sözkonusu olduğunda, bu yüzden % 42 ve % 16'dır. Diğer bir deyişle, TODAİE mensuplarınca son yedi yılda yazılan makalelerin nisbi olarak ağırlığı yönetim - dışı konularda olmuştur.

Diğer kamu kuruluşlarında çalışanlar, yani bir yerde bürokratlar tarafından yazılan makaleler, 1968 - 77 döneminde yönetim - makalelerinin % 23'ünü, yönetim - dışı makalelerin % 8'ini, 1978 - 84 döneminde yönetim makalelerinin % 19'unu, yönetim - dışı makalelerin de % 2'sini oluşturmaktadır. 1968 - 84 dönemi bir bütün olarak ele alındığında ise bu yüzdeler % 22 ve % 8.5'dur. Diğer bir deyişle, AID'nde yayınlanan yönetim makalelerinin beşte birini kamu yöneticileri yazmışlardır.

Yazarların kuruluşları ile yönetim konularına bakıldığında kamu yönetimi kukuku ve örgüt kuramında üniversite; insangücü planlaması, yö-

netim ve çevre, yönetim ilke ve yöntemleri, yöneylem, organizasyon ve metod konularında TODAİE; yönetimin yasal yapısal yönleri üzerinde de kamu kuruluşları mensuplarınca bir yoğunlaşma görülebilmektedir.

Yönetim makalelerinin yazarlarının çalıştıkları kuruluş ile makalelerin dayandıkları veri - türünün ilişkisi Çizelge-7'de yer almaktadır. Birinci - el verilere dayanan 12 makalenin 6'sı üniversite, 5'i TODAİE mensuplarınca, yani özünde akademik personel tarafından yazılmıştır. Kuramsal (özgün) makalelerin dağılımı eşit biçimdedir. Varolan - verilere dayanan 94 makale, kuruluşların yayın oranı içinde aynı ağırlıkta olmaktadır (41/49, 35/41, 18/21, yüzde 85).

SONUÇ

Amme İdaresi Dergisi'nin bir portresini çıkarmak amacıyla yapılan bu araştırma özünde betimleyicidir. Bazı bulgular hakkında yorumlamalarda - değerlendirilmelerde bulunulmakla birlikte bazı bulguların da açıklamasına gidilmeden, sadece belirtilmekle yetinilmiştir. Araştırmamızın bulguları, başka çalışmaların bulguları ile bitiştirildiğinde belki de daha anlamlı ve yararlı olabilecektir.

ÇİZELGE — 2 YÖNETİM MAKALELERİNİN KONU ETTİKLERİ YÖNETİM DÜZEYLERİNE GÖRE DAĞILIMI

YÖNETİM KONULARI	YÖNETİM DÜZEYLERİ						
	Genel İdare (Merkez ve Taşra)	Yerel Yönetimler	KİT'ler ve Hizmet Yönünden Yerinden Yönetim	KY Genel	Yönetim Genel	Toplam	Yüzde
Yönetimin Yasal - Yapısal Yönleri							
1. Kuruluş - Örgütleniş	5	2	2	—	—	9	8
2. KY Hukuku	2	1	1	21	—	25	22.5
Personel							
1. Personel Rejimi	—	—	—	7	—	7	6.3
2. Personel Yönetimi	1	1	—	2	—	4	3.6
3. Kamu Görevlileri	2	—	—	1	—	3	2.7
4. Eğitim ve İnsan Gücü Plan.	—	—	—	5	—	5	4.5
Yönetim ve Çevre							
1. Kalkınma Yönetimi ve İdari Reform	3	2	1	3	—	9	8.1
2. Yönetim ve Siyasal ve Sosyo - Ekonomik Çevre	—	—	1	4	1	6	5.4
Yönetim ve Organizasyon							
1. Örgüt Kuramı	1	—	1	1	9	12	10.8
2. Yönetim İlke ve Yöntemleri	1	—	1	2	3	7	6.3
3. Yöneylem/Sistem Analizi	1	—	—	2	3	6	5.4
4. O+M	—	—	—	1	3	4	3.6
Kamu Maliyesi	—	—		1	—	1	0.9
Halkla İlişkiler	2	—	—	1	1	4	3.6
Genel	—	2	—	4	1	7	6.3
Diğer	—	—	1	—	1	2	1.8
Toplam	**18**	**8**	**8**	**55**	**22**	**111**	**100**
Yüzde	**16.2**	**7.2**	**7.2**	**49.6**	**19.8**	**100**	

ÇİZELGE — 3 : YÖNETİM MAKALELERİNİN DAYANDIKLARI VERİ TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI

YÖNETİM KONULARI	VERİ TÜRLERİ							
	Birinci El (1)	Belgeler (2)	İstatistikler (3)	Literatür (Tarama-Düşünce-Yorum) (4)	2+3+4 Birlikte	Kuramsal (Özgün)	Toplam	Yüzde
I — Yönetimin Yasal - Yapısal Yönleri								
1. Kuruluş - Örgütleyiş	—	7	—	2	—	—	9	8
2. KY Hukuku	—	22	—	3	—	—	25	22.0
II — Personel								
1. Personel Rejimi	—	5	—	2	—	—	7	6.3
2. Personel Yönetimi	—	1	—	3	—	—	4	3.6
3. Kamu Görevlileri	3	—	—	—	—	—	3	2.7
4. Eğitim ve İnsangücü Plan.	1	—	—	4	—	—	5	4.5
III — Yönetim ve Çevre								
1. Kaikınma Yönetimi ve İdari Reform	—	2	—	5	1	1	9	8.1
2. Yönetim ve Siyasal ve Sosyo - Ekonomik Çevre	—	—	—	5	1	—	6	5.4
IV — Yönetim ve Organizasyon								
1. Örgüt Kuramı	6	—	—	5	—	1	12	10.8
2. Yönetim İlke ve Yöntemleri	—	1	—	6	—	—	7	6.3
3. Yöneylem/Sistem Analizi	—	—	—	3	—	3	6	5.4
4. O+M	—	2	—	2	—	—	4	3.6
V — Kamu Maliyesi	—	—	—	1	—	—	1	0.9
VI — Halkla İlişkiler	—	1	—	3	—	—	4	3.6
VII — Genel	1	—	—	6	—	—	7	6.3
VIII — Diğer	1	—	—	1	—	—	2	1.8
Toplam	**12**	**41**		**51**	**2**	**5**	**111**	**100**
Yüzde	**10.8**	**36.9**		**45.9**	**1.8**	**4.5**	**100**	

ÇİZELGE — 4 YÖNETİM DIŞI MAKALELERİN DAYANDIKLARI VERİ TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI

YÖNETİM - DIŞI MAKALELER	VERİ TÜRLERİ						
	Birinci El (1)	Belgeler (2)	İstatistik (3)	Literatür (Tarama-Düşünce-Yorum) (4)	2+3+4 Birlikte	Kuramsal (Özgün)	Toplam
Toplumbilim	1	—	—	—	1	—	2
Siyaset Bilimi	1	2	—	8	—		11
Hukuk	—	2	—	3	—	—	5
İktisat	1	—	—	5	3	—	9
Eğitim	—	2	—	1	—	—	3
Şehircilik - Yerleşme (Kentleşme)	1	—	—	4	1	—	7
Basın - Yayın (Haberleşme)	1	1	—	1	—	—	3
İş Hukuku ve Çalışma İlişkileri	1	7	—	3	—	—	11
Diğer	1	—	—	3	1	—	5
Toplam	**7**	**14**	—	**29**	**5**	**1**	**56**
Yüzde	**12.5**	**25**		**52**	**9**	**1.5**	**100**

ÇİZELGE — 5 YÖNETİM MAKALELERİNİN YAZARLARININ ÇALIŞMAKTA OLDUKLARI KURULUŞLARA GÖRE DAĞILIMI

YÖNETİM KONULARI	YAZARIN ÇALIŞMAKTA OLDUĞU YER			
	Üniversite	TODAİE	Kamu Kuruluşları	Toplam
I — Yönetimin Yasal - Yapısal Yönleri				
1. Kuruluş - Örgütleniş	2	3	4	9
2. KY Hukuku	20	—	5	25
II — Personel				
1. Personel Rejimi	4	2	1	7
2. Personel Yönetimi	2	1	1	4
3. Kamu Görevlileri		3		3
4. Eğitim ve İnsangücü Plan.	1	4		5
III — Yönetim - Çevre				
1. Kalkınma Yönetimi ve İdari Reform	2	5	2	9
2. Yönetim ve Siyasal ve Sosyo - Ekonomik Çevre	2	3	1	6
IV — Yönetim ve Organizasyon				
1. Örgüt Kuramı	9	2	1	12
2. Yönetim İlke ve Yöntemleri	1	4	2	7
3. Yöneylem/Sistem Analizi	1	3	2	6
4. O+M		4		4
V — Kamu Maliyesi			1	1
VI — Halkla İlişkiler		3	1	4
VII — Genel	4	3		7
VIII — Diğer	1	1		2
Toplam	**49**	**41**	**21**	**111**
Yüzde	**44**	**37**	**19**	**100**

ÇİZELGE — 6 YÖNETİM DIŞI MAKALELERİN YAZARLARININ ÇALIŞMAKTA OLDUKLARI KURULUŞLARA GÖRE DAĞILIMI

YÖNETİM - DIŞI KONULAR	YAZARIN ÇALIŞMAKTA OLDUĞU YER			
	Üniversite	TODAİE	Kamu Yöneticileri	Toplam
Toplumbilim	2			2
Siyaset Bilimi	4	7		11
Hukuk	4		1	5
İktisat	1	7	1	9
Eğitim	3			3
Kentleşme	6	1		7
Haberleşme	1	2		3
İş Hukuku - Çalışma İlişkileri	4	7		11
Diğer	2	3		5
Toplam	**27**	**27**	**2**	**56**
Yüzde	**48.2**	**48.2**	**3.6**	

ÇİZELGE — 7 : YÖNETİM MAKALELERİNİN YAZARLARININ ÇALIŞTIĞI KURULUŞ İLE MAKALENİN DAYANDIĞI VERİ TÜRÜNÜN İLİŞKİSİ

YAZARIN ÇALIŞTIĞI KURULUŞ	VERİ TÜRLERİ			
	Birinci El	Kuramsal (Özgün)	Varolan Veriler	Toplam
Üniversite	6	2	41	49
TODAİE	5	1	35	41
Diğer Kamu Kuruluşları	1	2	18	21
Toplam	**12**	**5**	**94**	**111**
Yüzde	**10.8**	**4.5**	**84.6**	**100**

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 169 - 173.

Yönetim Bilimleri Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum

*Doç. Dr. Ömer Bozkurt**

Sayın Başkan izin verirseniz, önce bu üç tebliğin ortak yanlarını vurgulamaya çalışacağım. Bir defa tabiatıyla üç bildirinin üçü de fevkalâde yüksek düzeyde, fevkalade titiz hazırlanmış, son derece ilginç bildirilerdi. Öte yandan bu üç tebliğ birbirini tamamlayan ve konuyu, programda yazıldığı şekilde, çok iyi bir biçimde çevreleyen, kuşatan bir özellik gösteriyorlardı. Bunun dışında bir başka ortak özellik, sanıyorum hepsinin bir miktar karamsar, hatta hayli karamsar olmalarıydı. Nihayet son bir ortak özellik ise, istesinler istemesinler, konuyu her seferinde bir kuruma doğru yöneltmelerinden kaynaklanıyordu. Bu kurum da, bu salonda bir hayli temsilcisi bulunan ve şu masa etrafında da temsil edilen Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'dür. Oysa hiç şüphe yok ki Türkiye'de kamu yönetimi alanında, bu kurumun dışında, fevkalade değerli çalışmalar yapan bir yığın başka kurum var; ben, Sayın Başkan, bu diğer kurumların yaptıkları çalışmaların burada daha bir yoğunlukla ortaya konulmamış olmasını bir eksiklik olarak görüyorum ve bu eksikliğin telâfi edileceği kanısındayım, imkan olursa, zaman kalırsa.

Sayın Başkan izin verirseniz şimdi de bu üç konuşmaya kısaca ama tek tek değinmek istiyorum. Sayın Doç. Dr. Turgay Ergun'un konuşması, özü itibariyle kurumlarca yapılan çalışmaların sonuçlarından idarenin ne ölçüde yararlandığına yönelikti ve cevabı, eğer yanlış algılamadıysam

* Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü

oldukça olumsuzdu İdare bu çalışmaların sonuçlarından yeterince faydalanmamaktadır. Ve şimdiye kadar yapılan bu türden çalışmaların sonuçları uygulama yönünden büyük ölçüde bir başarısızlık ortaya koyuyor. Ama, acaba diye sorulabilir, idari reform konusu hangi ülkede nihai bir sonuca ulaşabilmiştir? Hangi konumda, hangi koşullarda bu türlü kollektif çabalarla elde edilen sonuçlar doğrultusunda idareyi bu sonuçlara göre uyarlamak, yeniden düzenlemek, ne ölçüde mümkün olabilmiştir. Çünkü sanıyorum ki idari reform ya da idareyi geliştirme ya da yeniden düzenleme, tanım gereği bir dirençle karşılaşan bir örgütsel değişme olayıdır. Biz örgütsel değişmenin zaten dirençle karşılanacağını ve bunu önlemenin bazı yolları bulunduğunu biliyoruz, ama genelde bu direnci aşmak için bilinen yollarının pek başarılı olduğu söylenemez. Sayın Ergun'un konuşmasında bir başka önemli nokta kamu yönetiminde katkı-karşılık dengesinin gözetilmeyişi idi sanıyorum. Ve bu çabaların verimli bir sonuca ulaşamamasında bu katkı - karşılık dengesinin gözetilmeyişinin rolünü çok haklı olarak vurguladı. Tabii kendisinin de belirttiği gibi bu noktada siyasal erkin etkisini gözönünde bulundurmak gerekecektir. Şimdi ben bu görüşler çerçevesinde şunu sormak istiyorum sayın Ergun'a, acaba bu global olarak negatif, global olarak olumsuz sonuçta, başka faktörlerin rolü yok mudur? Ve aklıma gelen faktör şu: Araştırma talebinin geldiği kaynak ile araştırmayı yapan kuruluş veya kişilerin arasındaki kopukluk. Bu olabilir mi? Belli kuruluşların düzeltilmesi için belli bir gruba, bir heyete, bir komisyona, bir üçüncü merci tarafından, örneğin siyasal erk tarafından bir görev verilmektedir. Acaba bu olay, ki MEHTAP'ta ve daha sonra İdari Reform Danışma Kurulu Raporu'nda ve sanıyorum 1982'den sonraki çalışmalarda, durum budur; sözü edilen durumun nedeni olabilir mi? Birinci sorum bu olacak.

Biliyoruz ki eğer talep kurumun kendisinden gelmişse, ve bunun bazı örneklerini gördük, DİTAŞ'ta gördük, Türkiye Odalar Birliği'nde gördük, kurumun kendisinden gelen talepler neticesinde yapılan, araştırmaların şansı iyi sonuç verme şansı, hayli yüksek.

Bir başka sorum şu Araştırmacıların diliyle idarenin dili arasında, araştırmacıların diliyle karar verenin dili arasında bir farklılık var mı? Ve bu farklılık bu dil farklılığı tercümanı gerekli kılıyor mu? Kısaca bu iki soruyu yöneltmek istiyorum sayın Ergun'a. Ve izin verirlerse kendisinin bu insan faktörüne ilişkin olarak söylediği söze, bir şey eklemek istiyorum. Bu ekleme bir yönetim bilimcinin bir sosyal bilimcinin değil bir romancının, sezgileri çoğu zaman yönetim bilimcilerinin ya da sosyologların sezgilerinden belki daha ileri olan bir romancının, Balzac'ın bir sözü; diyor ki Balzac Yönetim insanları fazla hırpalamadan ve çıkarlarını fazla yıp-

ratmadan güdümlemek sanatıdır; ya da yöneltmek sanatıdır. Bu anlamda insan faktörünün önemini ne kadar vurgulasak, sanıyorum yerinde olur.

İkinci tebliğ, sayın Üstüner'in «Kamu Yönetiminde Yöntem Sorunu» başlıklı tebliği, ilginç bir tebliğ idi. Bu tebliğde yaptığı üst düzey, alt düzey ayırımı, (acaba ben yanılıyor muyum) Thomas Kuhn'un paradigmaların değişmesi yoluyla bilimin tür değiştirmesi ya da düzey değiştirmesi (bilimsel devrim) fikrini çağrıştırdı. Bu tebliğ yalnız, bazı sorunları da beraberinde getiriyor sanıyorum. Bir defa, sayın Üstüner kamu yönetiminde yöntem sorununu incelemek için seçtiği araştırmaların, ki bunlar on tanedir, hangi araştırmalar olduğunu burada belirtmedi. Ama bana yazılı olarak evvelki gün verilen tebliğde bunlar yazılıydı, o bakımdan benim size bir faikiyetim var; hangileri olduğunu biliyorum ve izin verirlerse bunları açıklamak istiyorum sayın Üstüner.

Efendim bu 10 araştırmadan yedi tanesi Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsünün mensuplarının yaptığı ve gene bu kuruluşun finanse ettiği ve yayınladığı araştırmalardır. Burada bir kez daha acaba diyorum. bunların dışında başka önemli araştırmalar yok mu? Gerçi TODAİE dışındn üç araştırma da kapsama alınmış ama onlar da sanki nazar boncuğu gibi konmuş geldi bana. Ve ondan sonra bu araştırmalar genel, çok genel bir düzeyde eleştirilmektedir.

Nedir bu eleştiriler? İşte bir tanesi «Bu araştırmalar dar bakış içindedir oysa geniş bakış açısından bakmamız gerekir» diyorlar. Bu tabi bir tercihtir kabul edilebilir savunulabilir ama nihayet bir tercihtir. Bir araştırma planı, amacı, kapsamı, türü tercihtir. Ama eğer yanlış anlamadıysam, üst düzeye yani paradigmaların değiştiği bir konuma çıkabilmek için «normal science», olağan bilim aşamasında verilerin çoğaltılması gerekir. Başka bir deyişle dar çerçeve içinde kalıp çoğaltmak, çoğaltmak, çoğaltmak, bir noktadan sonra paradigmayı değiştirmek gereklidir (İmkan dahiline girer). Sonra ikinci bir eleştiri şu «İnsan unsuruna yöneliktirler» diyor, doğru. Bence insan unsuruna yönelik olmaları özellikle kamu yönetiminin tanımı ve çağdaş yaklaşımın niteliği gözönüne alınacak olursa fevkalade doğal gibi gelir. Üstelik, bunların hepsi kişisel çalışmalardır. Yani diyelim ki bir kurumun talebi üzerine yapılmış reorganizasyon, ya da geliştirme, ya da ne bileyim müdahale, örgüte müdahale çalışmaları olmayabilirler. (Ama bu, Türkiye'de bu sonuncu türden araştırmalar yapılmıyor anlamına gelmez. Tebliğ sahibinin sadece bu tür araştırmaları çalışmasının kapsamına almasının sonucudur. Kaldı ki bu tür çalışmalar genellikle grup çalışmalarıdır ve kitap halinde yayın konusu olmaksızın çoğu zaman ilgili kuruluşlara sunulan raporlar biçiminde az miktarda çoğaltılırlar.) Diğer bütün eleştirileri tekrar etmek istemiyorum. Yalnız sayın Üs-

tüner'in bu eleştirileri mesela şu eser için şu eleştiri, bu eser için bu eleştiri, şeklinde olmamakta, global olmaktadır. Ve sonunda incelenen bütün bu eserler toptan yetersiz olarak değerlendirilmektedir. Bu şuna benzer arkadaşlar, evvelsi gün izlediğimiz filmdeki aktrisin şu yönü kötüydü, daha evvelkisinin ise öbür yönü yetersizdir. Sonuç: bize gösterilen filmlerdeki bütün aktrisler yetersizdir, hiçbiri işe yaramaz. Buna benzeyen bir yol gibi geldi bana. Bunların hiçbirinin hiçbir iyi yanı yok mudur? Sanıyorum ki eleştiri çok doğaldır, eleştiriler açıkca yapılabilir, hiçbir endişesi olmaması gerekir, eleştiren kişinin... Ve açıkca belirtilmelidir yöneltilen eleştiri ve hedefi ki, savunma imkanı olsun. Aksi halde savunma yapma imkanı ortadan kalkıyor. Bu on eserden hangisine şu eleştirilerden hangisi yöneltilmiştir? Bunu daha bir belirginlikle ortaya koysaydı eğer, sanıyorum ki çok daha doyurucu olacaktı. Ama belki bu çalışma, bu metin, bir özettir aslında, asıl metinde, çalışmanın kendisinden bu eleştiriler daha açıkca ve eleştirilen eser belirtilerek yapılmıştır. Umuyorum. Bunun dışında bir de bu tebliğde yöntem ve teknik kavramları arasında bir kayma olduğu kanısındayım. Anket, bir yöntem değildir. Bir yöntem değildir bir tekniktir, bir bilgi toplama tekniğidir bunu geçerken belirtiyorum. Ve son olarak da bu eleştirilerin sonucunda dedi ki, sayın Üstüner «Bu eserlerin katkıları öyle çok değildir». Tabiatıyla bütün kişisel fikirlere saygımız sonsuzdur. Ama katkının azlığı çokluğu konusundaki bu yargıyı biraz yadırgadığımı ifade etmeme izin vermenizi rica ediyorum sayın başkan (Çünkü «çok değildir» ifadesi, «neye göre?» sorusunu gerektirir, bununsa cevabı yoktur. Böyle bir yargıyı ileri sürmezden önce sanıyorum ki daha önemli kanıtlar bulmak, bu yargıya daha açıkça temellendirmek gerekirdi).

Sayın Berkman'ın tebliğine gelince kendisinin her zamanki titizliğiyle hazırlanmış olan bu tebliğ ilginçti. Ve işin başında bu derginin, yani **Amme İdaresi Dergisi**'nin muhtelif dönemlerdeki, şimdiki ve eski üç yöneticisinin şu anda salonda bulunduğunu, söylemeyi düşünüyordum. Fakat derginin aldığı eleştiriler karşısında söylemekten vazgeçtim. Gene de söylemiş olayım. Gerçekte, doğru tabii, birtakım değişmeler var dergide bu uzun dönem içinde. Fakat bu arada Berkman, Üstüner'in sözünü ettiği bir eksikliği doldurdu. Bu da, bu konudaki araştırmaların tarih boyutunun eksik olduğu hususuydu, işte bakın mesela bu çalışmada tarih boyutu ortaya geldi. 1968 - 1984 arası dönemde ve iki aşamada iki farklı alt dönemde **Amme İdaresi Dergisi** değerlendirildi, ve sonuç olarak bir miktar karamsar bir tablo çizildi. Ama sorum şu, şimdi burada birtakım makaleleri yönetim konusu içinde ya da yönetim konusu dışında şeklinde ayırırken, acaba özellikle yönetim dışı konular için bir hakeme başvurulduğu mu? Bu bir, ikincisi bu makaleleri yönetim dışı sa-

yarken bir muhteva analizine gidildi mi? Yoksa sadece başlıklara mı bakıldı bunu öğrenmek istemiştim kendisinden.

Fakat Sayın Başbakan, bitirmezden önce, izin verirlerse bu üç bildirinin üçünün de hayli uyarıcı, ve disiplinimize olumlu katkılar olarak değerlendirilmesi gerektiğini önemle vurgulamak isterim.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 175 - 185.

Türkiye'de Sosyoloji Tarihi

*Prof. Dr. Oğuz Art**

Fransa'da olduğu gibi, Türkiye'de de, sosyoloji bir bilim dalı olarak 19. asırda kabul edilmiştir. İlk Türk sosyologları Ziya Gökalp ile Prens Sabahattin'dir. Politik tercihleri bakımından Ziya Gökalp merkezde olup politik ve sosyal reformlardan ve sosyal reformları gerçekleştirecek olan sivil askerî bürokrasiden yanadır. Aynı zamanda, mevcut meslekî örgütleri, dayanışmayı gerçekleştirmek için, Fransa'da olduğu gibi, bir karışıklık döneminde, desteklemekten yanadır. Bunun için gerekli kavramlarla yeterli bir kuramsal çerçeve arayışı içindedir. Bu arayışına ve sorularına da yanıtı sosyolojide bulmaktadır. O bakımdan, sosyal sınıfların gelişmesini gözardı etmekte, onun yerine sivil - askerî bürokrasiyi ikame etmekte, kısaca bu konudaki davranışlar açısından bir politikacı ve sosyolog olarak belirmektedir. O devirde iktidarda olan İttihat ve Terakki Partisi'nin yönetim kurulu üyesidir. Öte yandan, Prens Sabahattin, merkantilist servete dayanan ülkede, hattâ sanayileşmeden önce, bir burjuva sınıfının oluşmasına gerek duymaktadır. Kendisi, çevre ve bölge kalkınmasına taraftar olup ademi merkeziyetten yanadır. Müteşebbisin ve müteşebbisliğin gelişmesine ağırlık vermiştir. O da Fransa'nın etkisinde kalmıştır. İktisadî görüşleri bakımından liberaldir. Temelde, Ziya Gökalp Durkheim'in kuramsal çerçevesini, gerek kuramsal olarak gerek uygulama açısından benimsemiştir. Ziya Gökalp, sivil askerî bürokrasiyi be-

* Boğaziçi Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

nimsemesi açısından ve bu konuda olumlu tutumunu açıklamak bakımından, kısa dönemde daha gerçekçi gözükmektedir. Sivil askerî bürokratlar Türkiye, Mısır gibi Ortadoğu ülkelerinde o devirde iktidardadır ve o bakımdan politik amaçların kısa dönemde, onlar aracılığı ile gerçekleştirilmesi akılcı bir yol olacaktır.[1]

Ziya Gökalp, batı ekonomilerinin gelişme ve genişleme döneminde Türkiye'de karışıklıktan doğan problemlerin ve bu sorulardan az gelişmişlik nedeni ile yaratılanların çözümlenmesinde, sosyolojiyi bir vasıta olarak algılamıştır. Türkiye, 17. asırdan beri gelişme problemleriyle karşı karşıyadır. Çözümlenecek ilk problem, ideallerle ilgili olanı gibi gözükmüştür. 19. asırda, Osmanlı İmparatorluğu'nda bağımsızlıklarını kazanan azınlık grupları ideallerini ayrı millet statüsü kazanarak gerçekleştirirken, Türkler bu olanaktan mahrumdurlar, çünki Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil ediyorlardı ve bu durumda ayrı bir millet olarak milliyetlerini ilân şansına sahip değildiler; onun yerine Osmanlı Türk'ü olarak kabul etmekle yetindiler. O bakımdan, milliyetçilikle ilgili ideallerin zamanlaması, Osmanlı Türkleri'ne uygun geldi. Ziya Gökalp'e göre ideal, kollektif şuurun milliyetçilik kavramı etrafında yoğunlaşmasıdır. Ona göre, kollektif bilinç, milliyetçilik bilincidir. Milliyetçilik bilinci, kollektif heyecan ve kriz dönemlerinde belirir. Herhangi bir dönemde ve herhangi bir nedenle insan toplulukları ortaya çıktığı zaman da belirir. Bu durumda kollektif amaçlar gözle görülür hale gelir ve önem kazanır. Öte yandan, Prens Sabahattin için, burjuvazinin ortaya çıkışı önemli idi. Toplumda bir güdücü (élan vital) olarak önemli idi. Ona göre, toplumda seçkinlerin örgütleyici işlevi vardır. Öte yandan, Ziya Gökalp, idealleri, toplumun üstünde, ondan soyutlanmış olarak görüyordu. Milliyetçiliği yaratan, millet hakkında grupların oluşan bilincidir. Milliyetçilik, Türkiye'de burjuva sınıfı ortaya çıkmadan önce mevcuttu. Fransa için bunun aksi varitti.

Türkiye Fransa'ya kıyasla az gelişmiş bir ülke, bir tarım ülkesi olduğundan, ve Fransa'da olduğu gibi sınıf yapısı bulunmadığından, durumun Fransa'da olduğu gibi, bir işlevsel farklılaşma yerine, devletin bir durağanlık ve değişme vasıtası olarak toplumun önüne geçtiği, normal farklılaşma ve bütünleşme açısından yorumlanmasına daha elverişli idi.

O bakımdan, Türkiye'de sınıf bilinci yerine devlet bilinci egemendi. Bu durumda, açıklamalar yapılırken, alt yapı yerine üst yapıya ağırlık veriliyordu. Gerçekte, Ziya Gökalp'e göre milliyetçilik bilinci ve onu ortaya çıkaran amiller, alt yapının belirmesine neden oluyordu. Sonuç olarak,

1 Kerr, C. et al. **Industrialism and Industrial Man** Cambridge, Mass Harvard Univ. Press, 1960, p. 136.

üst yapı alt yapıyı etkilemekte, bu süreç sırasında kendisi de karşılıklı olarak onun tarafından etkilenmektedir.

Milliyetçilik bilinci, bir üst yapı mekanizması olarak oluşur ve gelişirken, sınıf bilinci ikinci sırada yeralmaktadır. Bu durum, aynı zamanda sınıfsız bir toplumun oluşmasına yol açar. Kollektif heyecan; o açıdan bilinç, harpler ve yıl dönümleri sırasında ortaya çıkar. Örneğin, sipahiler yetiştirmekle sorumlu oldukları askerleri harp zamanı başkente ge.irdikleri zaman oluşmuştur. Yıl dönümleri, o süre içinde tekrar edildikleri, yeniden yaşandıkları için, kollektif heyecanın güçlenmesini sağlar. İstiklâl Savaşı sırasında, Atatürk'ün ortaya çıkması ile belirmiş, o devirde durum kişisel boyutlarla açıklanmıştır. Bu açıklama, iktisadî unsurları ikinci sıraya itmektedir. Böylece, tümden gelim yöntemine başvurulacak olursa, sosyal olaylar başka sosyal olaylar vasıtası ile açıklanmaktadır. Milliyet bilincinin, dayanışma bilincine dayandığı ileri sürülmüştür. Dayanışma, millet bilincinin oluşmasına yol açar. Dayanışma daha küçük birimlerde gruplarda da belirebilir.

Bu durumda, milet bilinci sınıf bilincinin tersi olmaktadır. Durkheim teorisinde, sosyal faktörler sosyal nedenselliği açıklamaktadır. Tarımsal unsurların egemen olduğu Türkiye'de ise, özellikle başlangıçta, ülkeye, batıdan alınan yenilikleri tanıtmayı ve onları benimsetmeyi amaçlayan asker sivil bürokrasi, onları tanıtır, yayar ve kabul ettirirken, politik unsura önem vermiştir. Böylece az gelişmişlikten ötürü, üst yapı Türkiye'de önem kazanmıştır. Ziya Gökalp'in hayatını da etkilemiştir. İttihat ve Terakki Partisi Yönetim Kurulu üyesi sıfatiyle görevleri, onun bir uygulayıcı olarak önce Selânik'te sonra da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji dersleri vermesini kolaylaştırmıştır.

Böylece, Türkiye'de sosyolojinin kurucusu olmuştur. Durkheim sosyolojisi başlıca olarak üst yapıya dayanır. Daha sonra, başka alanlarda da, yerli ve yabancı sosyal bilimcilerin katkıları ile, yeni görüş ve disiplinler ileri sürülmüş, yeni konular tanıtılmıştır.

Tarımsal ülkede önce bir burjuva sınıfının oluşmasını savunan Prens Sabahattin, Ziya Gökalp'ten daha etkisiz'dir. Eserleri, Türk Üniversi.eleri'nde yeni incelenmektedir. Bunun dışında Le Play'in anketlerinden hiç faydalanmamış, onları kullanmamıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin Paris'te 1906'daki toplantıları sırasında, kendisi ile Ahmet Rıza Bey arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Ahmet Rıza Bey, o zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından idi. Toplantı yarı kalmıştır. İki farklı düşünce tarzı, Malumyan adlı bir Ermeni tarafından bağdaştırılmaya çalışılmış, toplantılara bundan sonra devam edilmiştir. Toplantıya

gelenlerin yol paraları, Prens tarafından karşılanmıştır. Bununla birlikte Ahmet Rıza Bey'in düşünce tarzının, yönü liberal olan ve yönetimde desantralizasyonu ve şahsi teşebbüsü savunan Prens Sabahattin'e kıyasla daha gerçekçi olduğu ve kamuoyunu olumlu etkilediği söylenebilir. Prens Sabahattin aynı zamanda, şahsi teşebbüsten önce gelen, eğitim tarzının uygulayıcı kuruluşu olan, «Ecole de Roche»u da savunuyordu. Nitekim, hem Prens'in hem Desmolins'in fikirleri, daha sonra Türkiye'de Mehmet Ali Şevki tarafından tanıtılmış, bundan başka araştırma bulguları yeni araştırmalarla desteklenmiştir. Son dönemde, aile bütçesi incelemeleri Le Play tipi anketlerde yaygın olarak uygulandı. Bu anketlerin yorumlanmasında istatistik dağılımlar ve ortalamalar yerine tipik olaylar üzerinde durulmuştur.

Prens Sabahattin hiç anket uygulamamış, buna karşılık Le Play ekolünün benimsediği liberal görüşten yana olmuştur. Desantralizasyon ve yerel yönetim, liberal görüşten yana olmuştur. Desantralizasyon ve yerel yönetim liberal akımlardır. Ecole de Roche, ya da Kayalar Mektebi, bir ölçüde ileride, kötü kaderli Köy Enstitüleri bünyesinde uygulanma olanağı bulacaktır. Daha sonra, Türkiye'yi kurtarma sorunu, hem Durkheim'in fikirlerini temel alan Ziya Gökalp tarafından, hem de Le Play düşüncesinden hareket eden Prens Sabahattin tarafından savunulmuştur.

Fransa, Büyük İhtilal'den beri uzun zamandır karışıklık içinde idi. Fransız yazarlar da bundan etkilenmişlerdi. İhtilâl, Türkiye için sorun değildi. Buna karşılık, savaşı kaybetmek sorundu. Bu konuda önlem almak kararı, sivil askerî bürokrasiye ve devlet memurlarına aitti. Onların, bundan başka, halkla hükümet arasında bir bağ kurmak görevi de vardı. Özel teşebbüs olmadığı için, en ufak kademesinden sadrazama kadar bürokrasi, tümüyle devlete bağlı idi. Avrupa'da toplantı düzenleyenler, onların temsilcileri idi. Bu kişilerin çoğu ve onlar adına hareket edenler, Avrupa'da yaşıyorlardı. Türkiye'de oldukları zaman da, halkla tartışmak ve milli meseleleri tartışacak geniş bir taban yaratmak görevi, onlara kalmıştı. Bu denge, Demokrat Parti kurulana değin muhafaza edilmiştir. Bu denge kavramını şöyle ifade etmek mümkündür Başka ülkelerde burjuvazinin üstlendiği işlevleri, onun yokluğunda yerine getiren bir okumuşlar ve seçkinler grubu, onların yokluğunda onlar adına hareket etmişlerdir. Denge, mevcut olmayan bir sınıf ve onların görevlerini üstlenebileceğini savunan bir zümre arasında ortaya çıkmıştır. Bir başka faktör olarak, seçkinler ve okumuşlar arasındaki fark, yani devlet tarafından görevlendirilmeden kendi başlarına hareket edenler ve görevlilerle arasındaki ayırım, korunmuştur. Liberalizm ve devletçilik arasındaki denge de, böylelikle muhafaza edilmiştir.

Devlet mülkiyetine ve özel mülkiyete yer veren ekonomik görüş Ziya Gökalp'e, liberalizm ise Prens Sabahattin'e daha yakındı. Prens Sabahattin sonra sürgün edilmiş ve hanedanla olan akrabalığı nedeniyle daha sonra Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde fakirane bir hayat sürmeye itilmiştir.

Prens Sabahattin, bilinçli olarak politika dışında kalmış, hiçbir siyasi partiye üye olmamıştır. Bir aydın olarak mevkiini korumuştur. Eğitimini evinde tamamlamış yabancı dil olarak Fransızca dersleri almıştır. O devirle babası, Sultan Hamit'le olan fikir ayrılığı nedeniyle, Avrupa'da sürgünde yaşamıştır. Daha sonra, hanedan ailesine olan yakınlığı nedeniyle, Türk ihtilâline yakınlık duymasına ve olumlu düşünceler ileri sürmesine rağmen, o da sürgüne yollanmıştır. Liberalizmin iktisattan başka alanlara genelleştirilmesini içeren Le Play ekolü, Mehmet Ali Şevket tarafından veriler toplanıp tahlil edilinceye kadar incelenmemiştir. Ecole de Roche fikri Türkiye'de, uygulama alanı bulmuştur. Fakat Ecole de Roche ile Köy Enstitüleri arasında bazı farklar görülmüş ve Köy Enstitüleri Kurucuları politik amaçlı olmakla itham edilmişlerdir. Başka durumlarda da, anket uygulayan ve anketleri Le Play tasarımından farklı olan bazı sosyal bilimciler, «sosyalist...» ya da «politik amaçlı sosyal bilimciler» olmakla suçlanmışlardır.[2]

Le Play, anket yolu ile aile bütçesini inceler. Le Play'in anketleri, belli uygulama metodu ile, kendine özeldir. Sosyal anketler özellikle Amerika'da uygulama alanı bulmuşlardır. Değişik nedenlerle uygulanmış, farklı yönlerde gelişmişlerdir. Le Play anketleri ve yönteminin, bu uygulamalar arasında özel bir yeri vardır. Sorunu istatistik ortalamalar yerine tipik olaylar açısından ele almakta, o bakımdan her iki durumda yorumlar farklı olmaktadır.

Prens Sabahattin, desantralizasyon ve girişimcilikle ilgili kuramı, Le Play'den almış ya da tevarüs etmiştir. Prens Sabahattin kuramı Türkiye'ye uygulamış fakat anket yöntemi ile ilgili pek birşey yapmamıştır. Öte yandan, Gökalp, kullandığı ve uyguladığı kavramlar açısından daha fazla çeşitlilik gösterir. İdealler kavramından başka, değerler kavramını da uygulamıştır. Değerler, kişilerin üstünde olup kendilerini kişilere kabul ettirirler. Her kültürün kendine özgü değerleri vardır. Kolay kolay değişmezler. Değerler Marx'da alt yapıyı, Ziya Gökalp'le Durkheim'da ise üst yapıyı oluşturur. Her toplumun kendine özgü değerleri ve kültürü vardır.

2 Ülken, H. Z., Yazar buna ek olarak «... Dil Tarih Coğrafya Fakültesinin eski doçentleri Amerikan sosyologlarının etkisi altında köy anketleri yapıyorlardı», demektedir. **Sosyolojinin Problemleri** İstanbul, 1955, sf. XV.

Kültürü, değerler, yönelişler, vaziyet alışlar ve bilinç ortaya çıkarır. Değerlerin kendine özgü gerçeklikleri, her kültürde temsil edilir. İki kültür hiçbir zaman birbirinin aynı değildir, hem kültür kendi başına objektif bir gerçektir. Buna ek olarak, her kültürde maddi olan ve olmayan taraflar vardır. Maddi tarafları, teknoloji ve o yönde birikimler, medeniyeti oluşturur. Materyalist olmayan veçheleri ise kültürü meydana getirir. Buna karşılık kültürün materyalist olan ve olmayan tarafları arasında bir ilişki olacağı Ziya Gökalp tarafından göz önünde tutulmamıştır.[3] Ona göre, bütün ağırlık üst yapıdadır. Kültür böyle oluşur. Ona göre, maddi olan ve olmayan yönler, kültürün maddi olan olmayan yönleri, aralarında bir karşılıklılık olmadan, mevcut olmaya devam ederler. Ziya Gökalp'e göre, maddi unsurlar bakımından gelişmiş olmayan bir kültür, maddi olmayan unsurları bakımından gelişmiş olabilir.

Buna göre, bir ülke, kültürü bakımından gelişmiş, medeniyeti bakımından gelişmemiş olabilir. Öte yandan, bir kültürün maddi olan ve olmayan taraflarını bir bütün saymak doğru olmayabilir.

İkisini bir bütün saydığımız zaman maddi olan ve olmayan unsurlar arasında bir ilişki olduğunu var sayarız; öte yandan her birini bir birim saydığımızda, ikisi arasında ilişki en aza düşebilir. Ziya Gökalp, her kültürün kendine özgü olduğunu, var saymaktadır. Bu görüş, az gelişmiş ülkelere, kültürleri açısından prim vermektedir. Bu durumda ve bu kavramlaştırmaya göre, yukarıdaki tasnifin doğruluğuna inanmak mümkündür. Bu görüşe göre, daha uzun bir geçmişi olan ülkelerin daha büyük bir kültür mirası vardır. Maddi gelişme ve teknolojiden arınmış bir kültür, medeniyetten, o bakımdan ayrılmaktadır. Durkheim'ın kuramı bakımından; yukarıda söz konusu ettiğimiz medeniyet, kültür ve bilim arasındaki fark ortadan kalkar. Sorunu normatif bütünleşme yerine işlevsel bütünleşme açısından ele aldığımızda, ve işlevlerin devamlı farklılaşması ve işbölümünün gerçekleşmesi olarak gördüğümüzde, işlevsel bütünleşmede daha gelişmiş olduğu bir gerçektir. Bu gerçek, gelişen ülkelerde, işlevsel, maddi gelişmeleri, yani medeniyeti açıklamakta eksik kalır. Devamlı dengenin korumasını öngörür. A dan B ye bir değişme olduğu zaman gelecek değişme gene A olacaktır. Bu, önüne geçilmez bir kısa döngü gibi gözükmektedir.

Türkçülük, 19. asırda Türk milliyetçiliğinin, öteki azınlık milletlerinde, milliyetçiliğin geliştiği bir dönemde, ortaya çıkışını açıklayan bir fikir akımıdır. Türkçülük, Türkler arasında gelişti. Daha sonra İttihat ve Terakki Partisince hararetle desteklendi. Bunun yanında, İttihat ve Te-

3 Kongar, E., **Türk Toplum Bilimcileri** İstanbul, 1982, sf. 59.

rakkinin iktidara gelmesinde rol oynayan asker - sivil bürokrasi, aynı zamanda batı ile iyi ilişkiler sürdürülmesine inanıyordu. Bu durumda, İttihat ve Terakki Partisi hem milliyetçiliği hem batıcılığı destekledi. Türkçülük, Türk milliyetçiliği demek oluyor, öte yandan, başka bir fikir akımı olan batıcılıkla dengeleniyordu.

Batılılaşma yararına, bütün fikir akımlarının birbiriyle uyuşması gerekiyordu. Türkçülük zamanla, bir sanatkârca, edebî eğilime dönüşmüştür. Partinin kültür programlarını da içermiştir. O alanda da, aşırı cereyanlar belirmiştir. Nitekim, yazar Yakub Kadri, bir Orta Asya takkesi giymiyeceğini belirtmiştir. O da, aşırı cereyanlara bir tepki gösteriyordu. Sebil-ul-Reşad gibi dergilerce de desteklenen benzeri aşırı cereyanlar, din alanında da görülüyordu. Bütün cereyanlarda aşırıya kaçışlar, istisna olmaktan çok, kaide idi- az istisnadan çoğa kadar, kademeler yoktu. Normatif bütünleşme, ya da merkezde güçlü bir hükümet ile çevrede zaman zaman güçsüz kalan bir yönetim ve ona ek olarak bir kültürler mozayiği ile ülke, fonksiyonel bir bütünleşmeden çok normatif bir bütünleşmeye yakındı. Türkçü ve milliyetçiler zaman zaman iktidarın merkezine daha yakın oldular. O kadar ki, C. Kerr ve arkadaşları birlikte yazdıkları kitapta[5] Türkiye'de hem milliyetçi hem de ihtilâlci eğilimlerin Atatürk'te, bir orada mevcut olduğunu açıklamışlardır. Atatürk'ün yaptıkları, onun ihtilâlinin anlamı, ordu ile eşraf arasında bir ilişki kurmaktan geçiyordu. Devrim, onun açısından bir orta sınıf devrimi, kolonici Avrupa'lılara karşı ilân edilmiş bir savaştı. Ziya Gökalp'in Türkçülüğü ise, her amaca hizmet edecek bir hareketti. Nitekim, Halk Partisi'nin halkçılık prensibi ile kendi Türkçülüğü'nün aynı anlama geldiğini açıklamıştır. Bundan başka, Ziya Gökalp kooperatifçiliğe inanıyordu. Fındıkoğlu, onun için, kendisini daha sonraları sosyalist saymıştır.[6]

Gökalp, sınıf savaşının yerine, dayanışmayı ikame etmiştir. Öte yandan, kooperatist devlet fikrini savunan Mussolini de, bazılarınca sosyalist sayılmıştır. Totaliter devletle sosyalizm arasında bir ayırım yapılması gerekir. Totaliter devlet demek sosyalist devlet demek değildir.

Öte yandan, sorunu, farklı rejimlerde farklı seçkinlerin rol ve işlevleri bakımından ele alabiliriz. İttihat ve Terakki Partisi, az sayıda, seçkinlerin egemen olduğu bir parti idi. O bakımdan, seçkinlerin rol ve fonksiyonları, Gökalp'in sosyolojisi ile yakından ilgiliydi.

Gökalp de, örf ve adetler sosyolojisi, kurumlar sosyolojisi, büyük adam sosyolojisi ile ilgili alanlarda etkili idi. Eserlerinde yaptığı atıflar-

4 Berkes, N., **Ziya Gökalp Turkish Nationalism and Western Civilization** NY. Columbia University Press, 1959, p. 22.

5 Kerr et al. **op. cit.** p. 88.

6 Fındıkoğlu, Z. F., **Ziya Gökalp** İstanbul, 1955, sf. 96.

da sadece Durkheim'a bağlı kalmamıştır. Birçok batılı yazarın etkisinde kalmıştır.[7]

Değerler, üst yapı olgularıdır. Onlara bağlılık, dayanışmaya yol açar. Kişisel düzeyin üstünde, işlev görürler ve toplum yolu ile kişilere yansırlar. O bakımdan, toplumsal olgulardır. Objektif gereklilikleri vardır. Dokunulmaz ve gözle görülmezler. O bakımdan sübjektif olayların objektif gerçekliği vardır. Gelişi güzel olaylar değil, olgulardır. Doğada bir süreklilik gösterirler.

Kurumlar kültürlere mahsustur. Borç alan kültürün çerçevesinde, ödünç alınabilirler. Milli bilinç de kültüre bağlı olarak gelişir, dolayısıyle de bir bütün halinde, başka kültür ve medeniyetler tarafından ödünç alınamazlar.

Genel sosyoloji bütün milletlerin kültürünü inceler. Herhangi bir toplumun kendine has kültürünün incelenmesi, milli sosyoloji adını alır. Böylece kültür sosyolojisi, öteki sosyoloji dallarına göre, bilimsel sosyolojik araştırmalarda öncelik kazanır. Milletlerin sosyal yapılarının karşılaştırmalı incelenmesi, sosyal morfoloji adını alır. Sosyal kurumlarda olan değişmeler, sosyal yapıda değişmelere yol açar. «Durkheim, kanunlar, politika, ahlâk, mantık, iktisat gibi kurumlarda değişmelerin dinden kaynaklandığına inanmıştı. Gelenekler, muhtelif şekiller alan kurumlar arasında bir devamlılık ve tutarlılık göstermekle kalmaz, fakat onların nasıl müşterek kökten geldiğini de göstererek sıkı sıkıya bir arada durmalarını sağlarlar».[8]

Aynı şekilde, örf ve adetler de, kültüre bağlıdır. Spesifik kültürlere göre algılanır, benzerlikler ve farklılıklar o açıdan incelenir. Büyük adam sosyolojisi, bir örnek olarak gösterilebilir. Büyük adamlar; dahîler, seçkinler olarak tanımlanabilir. Milli kültürünü bilen kimse, dahîdir. O kültürde okuması yazması olmayanlardan, kültürü öğrenir, karşılık olarak da onlara medeniyet öğretir. O şekilde ve o çerçeve içinde, bilgi ve milli kültürün incelenmesi önem kazanır. Folklor, yerel şarkıların da öğrenilmesi o açıdan önemlidir ve kültürün anlaşılmasına yardım eder.

Milli sosyoloji, ilgili yan dalların bir toplamıdır. Bir bütündür. Aynı şeyi, milli dil, milli ahlâk, milli hukuk vb. için de söyleyebiliriz. Buna ek olarak, hepsi milleti incelediğine göre, bütün sosyal disiplinler, aynı zamanda milli disiplinlerdir. Sosyal disiplinler uygulamayla ilgilidir ve objektif bilgileri yansıttıkları derecede, objektif bilgi sayılırlar. Aynı zamanda da normatif bilgi sayılırlar, zira sosyal kurumların normları bulundukça, on-

7 Kongar, E., **op. cit.** sf. 68.
8 Berkes, N. **op. cit.** p. 97.

lar da uygulanacak normlar halinde gelir. Aynı zamanda objektif bilgidirler, matematik, fizik, biyoloji gibi, uluslararası boyutları vardır. Mühendislik, kimya, tıp nasıl fizikî bilimlere bağlıysa, eğitim ve politika da, sosyal bilimlere bağlıdır. Fiziki bilimlerle sosyal bilimler arasındaki fark, sosyal bilimlerin milli düzeyde işlevsel olmasındandır.

Gelenekler, örf ve adetler, sosyal bütünler yanında var oluşlardır. Başlangıçta her alışkanlık, örf ve adetlere bağlı olan kurumları hatırlatır. Kurumlar uluslararası oldukları zaman tekrar alışkanlıklar haline dönüşürler; çünkü uluslararası örf ve adetler yoktur. Uluslararası örf ve adetler, çerçevesiz kaba benzer, milli düzey bunları bir çerçeveye kavuşturur. Sonra uluslararası muhteva, bunları milli çerçeve ile karşılaştırarak dönüştürür ve böylece alışkanlık değil, kurum hüviyetini kazanırlar.

Bazı milletler türdeşse, kültürleri birbirine benzer, aynı medeniyet dalına mensupsalar, medeniyet düzeyleri birbirine benzer.

Türk kültürü ve medeniyeti aynı anlama gelmez. Alışkanlıkların tümü, medeniyete eşit olur. Kültür ise, örf ve adetlerin toplamıdır, görünür kurumlar olarak zamanımıza erişir. Kurumlarla ilgili olarak eski Türkçüler arasında, geçmişi inşa etmek isteyenler vardır. Öte yandan, Türk kültürü ile meşgul sosyologlar, kültüre önem vermeyi yeğlerler. Kültür araştırılabilir ama yeniden yaratılamaz.

Kurumların bu durumda, aşağıda belirtilen özellikleri vardır: Örf ve adetlerde yaşayarak günümüze erişirler, kendi normları vardır; belli kültürlere bağlıdırlar. Ziya Gökalp bununla beraber, kültür ve medeniyetin birbirine bağımlılığını, aralarındaki sürekli karşılıklı ilişkiyi ve sürekli olagelen değişmeleri göz önünde tutmaz. Ziya Gökalp, hem özel hem devlet mülkiyeti olduğunu ileri sürüyordu. İkisi birbirini kontrol edecekti. Ziya Gökalp, yanlışlıkla sosyalist sayılmıştır. Karma ekonominin sosyalizmle bir ilgisi yoktur. Tasarrufları sağlayıp yönlendirmede, devlete sağlanan pragmatik bir yöntemdir.

Milliyetçilik ve ırkçılık açısından durum pek açık değildir. Millet gerçek, ırklar da tasavvur edilen bütünlerdir. O görüş açısından, milli ideal, mefkûre, ne iktisadi faktörlere ne ırka ne de coğrafyaya bağlı değildir. Sonuç olarak, mefkûreyi açıklamak, maddi olmayan unsurları incelememizi gerekir.

Millet, dili müşterek olan bir toplumdur. Milliyetçilik, millet bilinci olmaktır. İngiliz felsefesinin hâkim unsuru, pratik ve uygulamaya yönelik

9 Kongar, E., **op. cit.** sf. 59.
10 Berkes, N., **op. cit.** p. 120.

oluşudur. Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet'in, Türk milletinin bu unsurunun çevre tarafından etkilenmek olduğunu vurguladığını açıklamıştır.[11] Din ve milliyetçilik birbiriyle çelişebilir veya birbirine uyum sağlar. Çatışma halinde oldukları zaman milliyetçilik, din aleyhine herşeyi yapmıştır. Şimdi Ziya Gökalp'a göre, sıra dindedir.

Ziya Gökalp'in milliyetçiliği, akılcıdır. Buna karşılık, şiirlerinde kızıl elmadan söz etmekte ve bu davranışı akılcılığına hissiyat katmaktadır. Kendisine benzeyenlerden biri de, Profesör Fındıkoğlu'dur. Teoride, iktisat sosyolojisi ve sosyal siyaset alanlarında uzmanlaşmış, uygulamada da ise, kooperasyon ve kooperatifçilikle ilgilenmiştir. Buna ek olarak felsefe ile ilgilenmiştir. Kökü felsefede olan bir başka Sosyoloji Profesörü Hilmi Ziya Ülken'di. Fikirleri değişiyordu. Önce tarihi maddecilikle ilgilenmiş, sonra yazdığı bir kitapta bunu reddetmiştir.

Türkiye, gelişme problemleri ile karşı karşıya idi. Bu çerçevede, milliyetçilik, batılaşma, pozitivizm, karşılaşılan başlıca sorunlar olarak görünüyordu. Sosyal reformlar ve Türkiye'nin kurtarılması sorunu, bir eğilim ve bir uygulama yöntemi olarak ortaya çıktı. Bu sorunlar, gözle görülür sosyal sorunlar olarak ortaya çıktı ve bu durumda Kemalist reformlara bağlı önemli problemler olarak gerçekleşti. Sosyal, ekonomik sorunlar, çözümlenmeye yöneldi. Geçmişleri ile ilgili olarak bazı sosyal bilimciler ve sosyologlar, gerçekleşen reformların lehinde ve aleyhinde tavır aldılar. O bakımdan reformlar gelenekçi bir toplumu yansıtıyor ve ortaya çıkardığı durağanlık sosyal değişmenin etkilediği bir geçiş dönemine rastlıyordu. Merakı felsefede olan Prof. Hilmi Ziya Ülken de, sosyal değişme ile ilgileniyordu. Sosyoloji terimini bulan Comte dışında, Durkheim ve Le Play, Türk sosyologlarını etkileyen başlıca yazarlardı. Pozitivizm, henüz değer yargılarından arınmamıştı; öte yandan da toplumla ilgili veri elde etmek ihtiyacı, Türk sosyologlarını iyice sarmıştı. Bu koşullar altında, toplumla ilgili veriler toplanıp uygulanıyor ve teorik bir çerçeveye ihtiyaç duyuluyordu. Bu koşullar altında Prof. Ülken, maddeci olan ve olmayan sosyoloji cereyanlarını bağdaştırmaya çalıştı.

Bu dönemde Durkheim sosyolojisinin itibarı arttı. Sosyolojisi, lise eğitiminde başlıca kaynak oldu. Bunun dışında, işçi işveren ilişkileri konusu önem kazandı ve Türkiye'ye davet edilen Alman'lardan biri olan G. Kessler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde ders vermeye başladı.

11 İzzet, M., **Milliyetçilik Nazariyeleri ve Milli Hayat** İstanbul, Ötügen Yayınları, 1969, sf. 112. Yazar, buna ek olarak İ. H. Baltacıoğlu ve A. Ahmet Ağaoğlu'nun alçak gönüllü olduklarını, övünmediklerini belirttiklerini açıklamaktadır.

Şimdilerde, Türk sosyologları ve sosyal bilimcileri, sosyolojide metod ve anket tekniklerine giderek daha fazla ilgi göstermektedirler. Evvelce, sosyal problemlere ışık tutmada felsefenin aynı derecede ağırlığı vardı. Her ikisi sosyolojinin üniversitede bilimsel bir alan olarak kurulmasına yol açmıştır. Prof. Ülken İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde, ahlâk, felsefe, mantık sosyal doktrinler ve Türk düşünce tarihi dersleri verdi. Yapıtlarının çoğunda, insanlar üzerinde psikolojik ve sosyo-kültürel etkiler üzerinde durdu.

Profesör Ülken, kültür kalıpları üzerinde durdu. Kültürün maddi olan ve olmayan taraflarını bağdaştırmaya çalıştı ve bu çabalar çok zamanını aldı. Kültürün maddi unsurlarını ilk planda tutarak, sosyal sınıflar yoluyla sosyal yapıya erişmeye çalıştı. Kültür kalıplarını vurgulamaya çalıştı, kollektif bilinç ile kültür kalıpları arasındaki bütünleşme üzerinde durarak, ferdin sosyal bir bütün olduğunu açıkladı. Sosyal psikoloji ile ilgileniyordu. Yönelişi psikolojikti.

Hayatı boyunca sosyal değişmeye karşı derin ilgi duymuştur. Kısacası, gelişmeden yana idi.[13]

12 Göksel, A. N., **Ziya Gökalp,** İstanbul, Varlık Yayınları, 1959.
13 Arı, O., «Hilmi Ziya Ülken», **Sosyoloji Konferansları,** 13 Kitap, İstanbul, 1976.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 187 - 194.

Toplum, Bilgi ve Türkiye

*Prof Dr. Mübeccel B. Kıray**

Sosyoloji, herhangi bir başka bilim kolu gibi, içinde yer aldığı toplumun ürünüdür. Tarih içinde her toplum kendisi için gerekli gördüğü bilgiyi, bu bilgiyi hangi amaçlarla kullanacağını, hangi kaynaklarla besleyeceğini ve geliştireceğini kendi koşulları içerisinde belirler. Toplumlar, insan ve toplum hakkında, değişmelerinin her aşamasında o aşamaya has bilgi üretmişler ve o aşamadan geçtikten sonra da, değişen koşullara göre yerine bir yenisini koymuşlardır. Sanayileşmiş dünya bugünkü çoğulcu yapısına ulaşıncaya kadar, önce skolastik - dogmatik bilgiyi bırakıp, yerine birkaç yüzyılda gelişen humanist bilgiyi koymuştur. Daha sonra, 19'uncu yüzyıl sonunda sanayi toplumları yeni bir yapı kazanırken, hümanist bilginin yerini alacak bir toplum biliminden söz edilmeye başlanmış, fakat böyle bir bilim çok yavaş gelişmiş ve olması gereken yerini ancak kısmen alabilmiştir.

Avrupa'daki çeşitli ülkeler, değişik zamanlarda çok aşamalı bir değişme süreci sonunda basit tarıma dayalı köylü - bey ilişkilerinin egemen olduğu bir toplum yapısından, yoğun ticaretin, şehirleşmenin gerçekleştiği birbirleriyle ve ticaret yaptıkları diğer toplumlarla yakın ilişkiye girdikleri bir toplum yapısına geçmişlerdir. Dört yüzyıl kadar süren bu çok temel sosyal yapı değişikliğini geçiren toplumlar, yavaş yavaş fakat sürekli olarak toplum hakkında skolastik dogmatik bilgiyi terketmiş ve

Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

bunun yerine hümanizma ile birlikte sosyal felsefeyi toplum hakkında bilgi edinme yolu haline getirmişlerdir. Ondokuzuncu yüzyılda Avrupa toplumlarında değişmeler en yüksek ve en yoğun noktasına vardığında ise toplum ile ilgili bilgilerde kapsam ve teknikler bakımından kesin bir köşe dönülmüş ve bugün anladığımıza yakın bir sosyoloji ortaya çıkmaya başlamıştır. Yirminci yüzyılla ve sanayileşme ile birlikte, insan toplumları hakkında hümanist ele alıştan farklı bir bilgi edinme biçimi olarak sosyoloji, kendine has yeni metod ve tekniklerle edindiği sonuçları olan, yeterli biçimde sistemleştirilmiş bir disiplin haline gelmeye başlamıştır. Bu yeni tür bilgi edinme biçimine ait dersler, önce Amerika Birleşik Devletleri'nde ve sonra İngiltere'de bazı yüksek öğretim kurumlarında bağımsız bölümlerde okutulmaya başlanmıştır. Bu süreç içinde bilim-toplum etkileşimi ile sosyolojinin konusu, kavramları, sınırları, kullanabileceği kaynaklar da açıklık kazanmaya başlamıştır. Giderek, sanayileşmiş toplumların gelişmekte olan toplumlarla etkileşimleri arttıkça, prodiksiyona ve kontrola gereksinmeleri çoğaldıkça, toplumlar ve insanlararası ilişkiler üstünde daha güvenilir bilgi gereği de artmış, üstelik aciliyet kazanmıştır. Bunun sonucu toplum hakkında güvenilir bilgi, gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye için de daha önemli ve gerekli hale gelmiştir.

Bu, çok geniş çizgilerle vermek istediğimiz çerçeve, gene de tam yerine oturmaz. Çünkü değil gelişmekte olan ülkelerde, hümanist ele alışın egemen olduğu Avrupa ülkelerinde bile yeni «bilimsel» diyeceğimiz sosyoloji hemen yerleşmemiştir. Sadece toplum değil, bu yeni bilginin üretileceği kurumlar, örneğin üniversiteler bile buna direnç göstermiştir. Ondokuzuncu yüzyıl sonu yeni yerleşen toplum düzeni üzerinde birçok ampirik veri toplama çabaları ya da teorilerle doludur ama, bir bölüm olarak sosyolojinin Avrupa üniversitelerinde yer alması, 1950'leri bulmuştur. Tanınmış bir Oxford ekonomisti, Ballogh, sosyoloji için yarı şaka, yarı ciddi «müstehcen» bilgi (dirty word) tabirini 1960'larda bile kullanmaktadır.

Toplumsal değişmenin Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyolojiye etkisi ise daha farklı olmuştur. Amerika'da o aşamada herşey gezer - yüzer halde olduğundan, **değişme** konusu, analizi, yorumu ürküntü yaratmıyordu. Üstelik bu çalkantı içerisinde insan - toplum etkileşimi üzerinde bilgi istemi doğmuş, toplum hayatını değiştirmeye hazır bir tutum oluşmuştur. Böylece Avrupa, sosyoloji ve onunla ilgili bilgi kollarında hala hümanist ele alışı sürdürürken, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu bilgi kolu bağımsız, pozitivist, dinamik bir bilgi kolu olarak yerleşmiş ve üniversitelerde «bölüm» haline gelmiştir.

Yirminci yüzyılın başlarında Avrupa ülkeleri ile yakın ilişkisi olan gelişmemiş ülkelerde yeni üniversiteler oluşurken Avrupa'nın hümanist

ele alışına yakın bir sosyoloji buralarda yerleşmeye başlamıştır. Bizim toplumumuzda da 1913 - 14'te İstanbul Üniversitesi, ilk çağdaş üniversite olarak şekillenirken Fransa'dakine benzer biçimde sosyoloji, felsefe bölümü içinde tek bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Ama ne var ki o günlerde toplum, değil pozitivist bir sosyoloji, hümanist bir bilgi için bile hazır değildi. Genelde bütün bilgilere skolastik - dogmatik bir yaklaşım hakimdi. Aynı dönemde sosyoloji dersleri Hindistan'da ekonomi bölümü içinde, Latin Amerika'da bazen hukuk fakültelerinde bazen felsefe bölümlerinde yer almıştır. Bu durum, o zamanın egemen metropoliten ülkesi olan Avrupa'da gerçekleşene paralellik gösterir. Bütün Avrupa üniversitelerinde tek tek sosyologların okuttukları kürsüler, hep değişik bölümlerde olmuştur. Max Weber ekonomi, Durkeim eğitim bölümlerinde okutmuşlardır. Yapıtları da önceleri sosyal felsefe hümanizma diyebileceğimiz bir çerçevede kabul görmüştür.

Her ne kadar Türkiye'de ve Avrupa'da sosyoloji dersleri hemen hemen aynı zamanda kurumlaşmışsa da, kolayca anlaşılabileceği gibi sosyoloji birikimi Türkiye'de çok daha yavaş olmuştur. Türkiye, birçok başka gelişmemiş toplum gibi, hala kendi türünde skolastik - dogmatik bilgi öğretmek ve onu öğretmek düzeyinde idi ve hümanist bilgiyi kendi kendine oluşturup beslemek için gerekli yapıya ulaşmamıştı. Toplum üzerinde «bilimsel» bilgi üretmekten ise, çok uzaktı. Böyle bir çerçeveden bakıldığında, Prens Sabahattin'in siyasal aksiyon programının ve Ziya Gökalp'in aktarmalarının göreli yeri daha iyi anlaşılabilir.

Aslında Türkiye'de o aşamada, bir anlamda, bariz bir skolastiszm hala hakimdi ve bu bilgilerin verildiği kurumların «üniversite» adı ile anılması çok bir şey ifade etmiyordu. Hem bilim, hem öğretim skolastikti. Temelde «öğrenmek» skolastisizme uygun olarak kabul edilmiş bilgiyi aynen aktarmak demekti. Toplum yapısı, her ne kadar değişmeğe başlamış, metropoliten toplumların etkisi ile temas kanalları yaratabilmek için onlardan bazı kurumları almış, yeni ilişkiler ve kuruluşlar oluşturmuşsa da, gerçek anlamda kendine has hümanist ürünler verip beslemeğe uygun bir sosyal organizasyona ulaşmış değildi. Sonuçta bu üniversitelerdeki eğitim ve ürünler, ne tam anlamı ile hümanist ne de tam anlamı ile buranın dogmatik skolastik düşüncesini yansıtır olabilmiştir. Öğretim ise tam skolastik kalmıştır. Bu tür bir çevrede «bilmek» ve «öğrenmek», verileni aynen aktarmaktır. Söyleneni aynen aktarmak, analiz yapmaktan, yeni ilişkiler bulmak ve düşünmekten daha önemlidir. Bu yüzden, örneğin, Fransız sosyolojisi anlamında Fransız sosyal felsefesinden aktarılan bilgiler, hemen sabit skolastik bilgi haline gelmiş ve uzun yıllar lise seviyesindeki derslerde bile tekrar edilmiştir.

Türkiye'de «sosyoloji» diye bir bilgi dalının varlığının akademik çevrelerde kabul edilmesi, kürsü ve giderek bölümlerin kurulması yetmiş yıldan uzun süre bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Ancak bu uzun geçmişe rağmen, bilgi aktarmak, yeni ve «relevant» (anlamlı) bilgi üretmekten daha önemli sayıldığından birikim sınırlı kalmış ve son dönemlere gelinceye kadar da kalitesi düşük olmuştur. Üstelik aktarmak önemli sayıldığından çeviriler ve derlemeler yapmak, özgün araştırmalara yeğ tutmuştur. İster derslerde, ister yayınlarda aktarılan bilgiler de, öğreticilerin sanayileşmiş ülkelerde iken «ekspoze» oldukları ve o zamanlarda öğrendikleri materyal olmakta idi. Üniversitenin çeşitli fakültelerinde okutulan sosyoloji materyali uzun zaman bu halde kalmıştır. Ayrıca bu bilgiyi aktaranların herbirisi, sosyolojinin hümanist ele alışla değişik anlamlar taşıdıkları farklı sanayi toplumlarında yetişmiş olduklarından ve hatta değişik disiplinlerde - tarih, hukuk, beşeri coğrafya gibi sosyal bilim dallarında- yetiştirilmiş olduklarından ayrı bir sorun ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar, Türkiye'de sosyoloji okutan ve kendini sosyolog sayanlar arasında bir dialog kurulmasını, işbirliği yapılmasını ve dolayısiyle orijinal düşüncenin gelişmesini ve araştırmayı engellemiştir.

Tezcan'ın «Sosyoloji Bibliyografyası»na dayanılarak yapılan kaba bir tahmin 1968 yılından önceki çalışmaların büyük bir kesiminin, yaklaşık yüzde seksenbeşinin, derleme olduğunu göstermektedir. Kütüphanelerin zaten çok kısıtlı olanakları olduğu bilindiğine göre, bunların çoğunun da yetersiz olduğu hemen anlaşılabilir. Kontrollü gözlem ve analize dayanan çalışmaların oranı ise çok düşüktür. Derleme türü çalışmalar, özgün yeni ilişkilerin gözlenmesine ve yorumlanmasına pek yararlı olmamaktadır. Bunun yanında bu tür çalışmalar hem önemli bir kaynak ve enerji israfına neden olmakta, hem de sahaya gitmek isteyen genç araştırmacılara yanlış değerler benimsetmektedir.

Öğretim sadece belli bilgilerin aktarılmasına yönelince, metodoloji ve araştırma teknikleri ile ilgili ders ve çabalar fuzuli bilgi, yük sayılmakta, istatistik gibi dersler ise en az sevilen konular haline gelmektedir. Bir başka yönden de araştırma ile ilgilenen, bu yönde yayınları olan akademisyenlerin başarıları da yeterince takdir edilmemektedir. Böyle orijinal araştırmaların sergilendiği konferans ve seminerler de pek sık yapılmaktadır.

İki ayrı aşama halinde 1965 - 1985 yılları arasındaki son yirmi yıl Türkiye için hem toplum yapısı, hem de sosyolojinin gelişimi açısından kritik bir devre olmuştur. Genel olarak. hızlı değişen sanayileşmemiş toplumlarda değişmelerinin belirli bir aşamasında, değişmenin iç ve dış dinamiğini yaratan merkezlerin ittirmesi ile, yeni tür bir düşünme düzeni

kaçınılmaz hale gelir. Çoğulcu, farklılaşmış ve yeniden örgütlenmiş toplumsal yapı yeni bilgi gerektirir ve bu bilgiyi sağlayacak koşulları zorlar. Türkiye böyle bir aşamaya 1960'ların ortasında ulaştı. Bu aşamada herşey değişirken, yeni bir sosyoloji, yani değişen, kendine has özellikler edinen, toplumsal ilişkileri açıklayan yeni bir bilgi gereksinimi ortaya çıktı. Değişme sürecini yönlendirecek ve kontrol edecek daha güvenilir bilgi, hem yeni oluşan elit, hem de bunlarla etkileşen dış değişme çevreleri için önem kazandı. Bunun ilk somut sonucu Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasıydı. Devlet organlarında ve özel sektörün bazı kurumlarında ortaya çıkan, «bilimsel» yeni teknik ve metodları kullanabilen sosyal bilimlerde, sosyolojide yetişmiş insangücü talebi karşılanamayınca, bu tür uzmanları yetiştirecek kurumlara ihtiyaç da, aynı anda belirdi. Bu yıllarda peşpeşe ODTÜ, Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü, Test ve Araştırma Bürosu gibi kurumların kurulması, DİE'nin yeniden düzenlenmesi gibi birçok hamlenin birden yapıldığını görüyoruz.

1960'ların sonunda ise Türkiye'de sosyolojinin konumu oldukça ilginçtir. Hiç kuşkusuz, Devlet Planlama Teşkilatı'ndan ve değişmenin dış kaynaklarından gelen talep ve bu çevrelerin kullandıkları veriler, kendi yaptırdıkları araştırmalar, toplumda yeni tür sosyolojinin ilk anlamlı ve önemli kurumlaşmasını ve lejitimasyonunu oluşturmuştur. Planlama çevrelerine hatırı sayılır miktarda kaynak tahsisi, bu çevrelerce Türk ve yabancı sosyolog istihdamı, olgulara dayanan sosyolojinin kullanılması, bu disiplinin yerleşmesini, öğretilmesini ve ilgi görmesini çok etkilemiştir. Eski üniversiteler ve oralardaki kürsülerin bir kısmı bu yeni ele alış tarzlarını çok canlı tutarlarken, toplumdaki değişen karar alma merkezleri bu bölümlerin tutumları ile ilgilenmez olmuş ve bir anlamda buraları dışlamıştır.

Hatırlanacağı üzere, bundan otuzbeş yıl önce, o zamanlar yeni kurulan bir üniversitede Amerika Birleşik Devletleri'nde yetişmiş genç sosyolog ve sosyal psikologlar Türkiye'de ilk defa saha araştırmasını ve analitik, sistematik, olgulara dayanan sosyal bilimleri geliştirmeye çalıştıklarında, büyük bir direnişle karşılaşmışlar ve kısa zamanda dağılmışlardı. Buna karşılık, toplum birçok köklü sosyal yapı değişikliği geçirdikten sonra, sistematik, ve olgulara dayanan bilgiler değer kazanmış, araştırma istenir bir şey olmuş, buna ayrılan kaynaklar çoğalmış, üniversitelerde yeni bölümler açılmış, araştırmaya ve olgulara dönük ve aynı zamanda konunun alt uzmanlık dallarında farklılaşmış eğitim veren bölümler açılmıştır. Bu dönemde kurulan bu bölümlerde özel fonlar sağlanmış, kütüphane, arşiv, bilgisayar gibi bilimin gerekli altyapısının oluşturulmasına çalışılmıştır. Eğitim kadrolarına da araştırmaya dönük, yeni teknikleri bilen, genç, yaratıcı elemanların getirilmesine çalışılmıştır.

1960'ların ilk yıllarında başlıyan bu eğilim, 1960'ların sonlarında hızlanmış, üyelerini modern araştırmacılardan seçen, Türk Sosyal Bilimler Derneği gibi dernekler kurulmuş, bu derneklerce araştırmalar yaptırılmış, konunun geliştiği son aşamayı göstermesine özenilen ders kitapları yazdırılmış, ulusal ve uluslararası konferanslar ve seminerler düzenlenmiştir. Bunların sonucu olarak genç öğretim üyelerinin verimliliği bekleneni aşmış, Türkiye'deki sosyolojik araştırmalar ülke dışında tanınmaya başlamış ve ülkede sosyolojik bilgi birikimi epey yükselmiştir. 1970 yılı Şubat ayında, Türk Sosyal Bilimler Derneği ile Nüfus Etüdleri Enstitüsü'nün birlikte düzenlediği «Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi» semineri, bir bakıma Türkiye'de sosyolojinin ilk bilançosunun yapıldığı bir seminer olmuştur.

Bu gelişme giderek yayılmış ve diğer üniversitelere de sıçramıştır. Eski üniversitelerle yeni üniversiteler arasındaki ilişkiler, kanımca, en iyi bazı küçük olaylarla anlatılabilir. Başlangıçta yeni üniversitelerin ilk mezunlarını eski üniversiteler, değil istihdam etmek, lisans üstü programlarına öğrenci olarak bile kabul etmek istememişlerdir. Bir olayda, bu yeni üniversitelerden mezun olan biri, en başarılı aday olmasına karşın, jüri üyelerinden birinin açıkça beyan ettiğine göre, «yetişme tarzı» yeterli görülmediğinden asistanlığa alınmamıştır. 1970'lerin sonuna doğru ise durum değişmiş ve yeni tarzda yetişenler, eski tarz eğitimin egemen olduğu bölümlere girmek istemez olmuşlardır.

Türkiye'de elbet herşey bir gecede değişmedi; gene de, 1960'lar aşamasında sosyoloji açısından çok önemli bir köşenin dönüldüğü söylenebilir. Bu yeni aşamanın başka engeller ve kısıtlamalarla karşılaştığı görülmektedir. Yeni dönem ve durum kendi sorunlarını da beraber getirmiştir. Örneğin, metropoliten ülke sosyologlarının Türkiye'deki akademisyenlerle işbirliği yapmak istemeleri ve bu işbirliğindeki tutumlarından doğan sorunlar ilk akla gelenlerdendir. En uzman akademisyenlere teklif edilen araştırma yardımcılığı görevi, bu uzmanların yaptıklarına ve yazdıklarına sahip çıkma gayretleri, ya da doğrudan doğruya akademik olmayan amaçlar için veri toplama istekleri, karşılan güçlüklerin birkaçı idi. Bu konularda o ilk açılma aşamasında haklı olarak akademik çevrelerde çok duyarlı bir kamuoyu belirmişti. Sonraları sosyoloji ve sosyolojik araştırmalar olgunlaşıp geliştikçe, metropolitan toplumların sağladığı fonları kullanmakta ve değerlendirmekte sosyologlar da deneyim kazanmışlar ve kendilerine güvenleri artmıştır. Araştırmaların sonuçlarının nasıl kullanılabileceği daha iyi görülür hale gelmiş, dışarıdan müdahaleler durdurulabilmiş ve mümkün kötü sonuçlardan korku da azalmıştır

Öte yandan, hükümet de yabancı araştırmacıların memleketin her yöresinde dolaşıp durmasına bir düzen getirmiş, resmi izin alma koşulu getirmiştir. Böylece bu sorumluluk resmi makamlarca üstlenilmiştir.

Hiç kuşkusuz, 1960 - 70 aşamasında hem üniversitelerde hem üniversite dışında sosyolojide ilgiyi stimule eden yönlerden biri de metropoliten ülkelerle özellikle Amerika Birleşik Devletleri'yle olan ilişkilerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nin «area studies» dediği, bölgenin betimsel anlatılmasına dönük; bazı hipotezleri, sonuçları yerel çevrelerce hiç bilinmeden bir veri toplama süreci gibi yapılan alan çalışmaları, Türkiye'de hala anlamı belirsiz olan «araştırma» kavramında önemli karışıklıklar yaratmıştır. Bu tür çalışmaların her ne kadar dikkati eski tarz derlemelerin dışına çekmek gibi bir hizmet görmüşse de, yarattığı yanlış izlenimler ve neden olduğu sürtüşmelerden dolayı, olumsuz yönleri de olmuştur. Bu yüzden bir aralık Türkiye'de sosyoloji, bir olumsuz uçtan (sosyal felsefe) diğer bir olumsuz uca (kötü toplanmış, işlenmemiş veriler yığını) gitmiş ve verilere dayanarak oluşturulan analitik, sistematik bilgi haksız hücuma uğramıştır. Bu olumsuz çalışmalar, yoruma elvermeyen geniş veri toplama çabaları, önemli kaynak israfına da neden olmuştur. Mamafih, zamanla, çeşitli yeni tekniklerin etkin olarak kullanıması yaygınlaşmıştır. Artık açık seçik beyan edilmiş hipotezler, iyi düzenlenmiş soru kağıtları, temsil yeteneği yüksek örneklemler, anlamlı genel gözlemler, birçok genç akademisyen için normal etkinlikler haline gelmiştir.

Türkiye'de 1980'den sonra yaşanan siyasal düzen ve üniversitelerin yeniden düzenlenmesiyle ortaya çıkan yeni durum, toplum ile sosyoloji arasındaki etkileşimin en iyi görülebildiği bir durumdur.

Genel olarak Türkiye'nin, kişi başına gelir, kişi başına enerji, ya da kişi başına hastahane yatağı gibi ekonomik göstergelere göre yarı - gelişme aşamasında olan toplumlar arasında olduğu kabul edilir. Sosyolojinin gelişmesi bakımından da, bu gözlem doğrudur. Türkiye'de sosyoloji konusunda eğitim ve araştırma yapan bazı kurumlar, örneğin, Boğaziçi ve ODTÜ, çok daha ileri bir farklılaşma ve spefikasyon gösterirken, diğer kurumlarda böyle bir gelişme gözlenmemektedir. Bu da ortalama düzeyi aşağıya düşürmektedir. Ülke genelinde sosyoloji ve sosyolojik araştırmalar böyle orta derecede bir gelişme aşamasında olmasına rağmen, yeni Yüksek Öğretim Kurumu Yasası, sosyolojide uzmanlık alt konularını belirlerken, hala, felsefe - hukuk çerçeveli hümanist ele alıştan esinlenen bir düzenlemeyi yeğlemiştir. Bu program, genel sosyoloji, metodoloji, teori gibi birkaç çok geniş alanı içermektedir.

Sosyoloji böyle çok geniş ve belirsiz bir konu olarak kabul edilince, kaçınılmaz olarak Türkiye'de bu disiplinin çeşiti farklılaşmış konuları, ken-

dilerini geliştirmek için başka çerçeveler, bölümler bulmaktadır. En iyi örneği şehirle ilgili sosyolojik araştırmalar vermektedir. Bilindiği gibi, bu konu **şehir planlama** bölümlerine kaymıştır. **Demografi** ise, tıp ile iktisat arası bir yerde gelişmektedir. **İletişim** konusu ise, bir anlamda «hürriyetini» seçmiş sadece bölümünü değil kurumunu bile kendi kurmuştur. Ne var ki, böyle uzaklaşmalar, konuların birbirini beslemesine engel olmakta ve hepsini olumsuz etkilemektedir.

Başka türlü söylemek gerekirse, çeşitli özel sektör girişimcileri, planlama örgütleri, devletin çeşitli kurumları, yerel yönetimler ya da benzeri çevreler, özel bilgiye gereksinim duyduklarında, sosyoloji bölümleri ya da sosyolog olarak buralardan yetişmiş olanlar bu bilgileri sağlamayınca, adı sosyoloji olmasa da, sosyolojinin alt kolları olarak toplumun hazırladığı başka çevrelerde gelişip yerleşmektedirler. Toplumun kendisi farklılaşmış bir yapıya ulaştıkça, yeni bilgilere gereksinim duydukça, eski bilgi çevreleri uyum yapamadığında yeni çevreler doğmaktadır.

1980'den sonraki oluşumlar içerisinde, sosyolojinin yeni bir aşamaya daha ulaştığını gözlemlemek mümkündür: Bu tür bilgiye gerçek anlamda gereksinimin olduğu ve üniversitelerde temel bilimler çerçevesi dışında da bu tür bilgilerin bir işlev kazandığı, açıkça ortaya çıkmıştır. Çoğu, üniversitelerden yeni ayrılmış, sosyoloji formasyonlu kimselerin kurduğu özel girişim araştırma büroları da, bunun kanıtlarındandır. Artık yalnız özel ya da resmi planlama büroları değil, gazeteler gibi kitle haberleşme çevreleri ya da yatırımcılar da, hem sosyolojik bilgi kullanmakta hem özgün bilgi üretmekte, hem de sosyolog istihdam etmektedir. Bu durum, 1960'larda sosyolojinin saygın bir bilgi kolu olduğunun kabulünden bile önemli bir aşamadır. Şimdi artık, üniversitelerimizin de buna uyum göstereceğini bekleyebiliriz.

Türkiye Sosyal Bilimler Derneği de, sosyolojinin gelişmesini izlemek için gerçekleştirdiği bu üçüncü toplantısı ile, her türlü olumlu - olumsuz gelişmeye karşın, hala, farklı gelişmiş sosyal bilimler ve bunların alt kolları arasında diyalog ve işbirliği yeniden oluşturmak imkanını sağlayan hemen hemen tek kurum olmaktadır.

Bu tür çalkalanmalara karşın, Türkiye çoğulcu yapısını geliştirip pekiştirdikçe, sosyolojik bilginin farklılaşıp olgunlaşarak gelişmemesi ve kurumsallaşmaması için hiçbir neden yoktur.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 195 - 232.

Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları : Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye

*Doç. Dr. Bahattin Akşit**

1. GİRİŞ

Türk sosyolojisinin felsefi, spekülatif ve hatta skolastik bir verimsizlikten 1940'larda ve daha sonra 1960'larda bilimsel, ampirik ve araştırmacı bir aşamaya geçtiği fakat spekülatif, insancıl ve skolastik bir yönelime her an için girilebileceği yazıldı (Kıray 1979-a ve 1985). Buna karşın, 1960'lardan sonraki Türk sosyolojisinin aşırı ampirik, dar deneyci ve davranışçı araştırma tekniklerini kullanan bir sosyoloji olduğu ve yeni yeni daha geniş kapsamlı ve bilimsel bir yöntem anlayışına geçilmekte olduğu da vurgulanıp yazıldı (Ergun, 1985). Türkiye'deki diğer sosyal bilimler için söylenenler sosyoloji için de geçerli olabilir. Taklitci sosyal bilim, ülkenin sosyo - kültürel gerçeklerine dönük sosyal bilim ve evrensel sosyal bilim (Kağıtçıbaşı, 1985) aşamaları sosyoloji için de söz konusu olabilir. Fakat, hayatın her alanında olduğu gibi bu alanda da geri dönülmez ve kaçınılmaz bir düz-çizgisel evremleşmenin olmayabileceğini biliyoruz.

Ben bu yazıda sosyolojinin bir yandan bölmelenmişlik (compartmentalization), öte yandan farklılaşma ve belki de çeşitlenme içinde olduğu tezini, sosyolojinin alt alanlarındaki araştırmaları gözden geçirerek savunmaya çalışacağım.

ODTÜ, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Bölmelenmişlik, Geertz'in Endonezya ve Fas'daki dinsel gelişmeyi anlatırken kullandığı bir kavramdır ve aynı kişide hem dinsel ve hem de laik davranış, tutum ve inanışların yan yana etkileşmeden birbirinden kopuk olarak bulunuşlarını anlatır (Geertz, 1968). Türk sosyolojisindeki bölmelenmişlik, yaklaşımlar arasındadır, kuşaklar arasındadır, bölümler arasındadır ve bazen aynı bölümdeki kişiler arasındadır. Bölmelenmişlik, etkileşimle, tartışmayla, bir önceki araştırmaları referans vererek kullanmayla, seminerlerle, sempozyumlarla aşılabilir.

Farklılaşma, sosyolojinin alt alanlarındaki, bilim dallarındaki uzmanlaşma ile ilgilidir.

Çeşitlenme (proliferation), bir araştırma alanında birden fazla kuram ve yöntemin var olması, etkileşmesi, tartışılması alternatif ve karşı hipotezlerin üretilebilir olmasıyla ilgilidir. (Feyerabend, 1975).

2. ARAŞTIRMANIN VERİLERİ VE SINIRLILIKLARI

Türk sosyolojisindeki bölmelenme, farklılaşma ve çeşitlenmenin derecelerini ölçmek ve analiz etmek şu aşamada benim için mümkün değildir. Benim izlediğim yol, sosyolojik araştırma yapan ve yayınlayan Türk sosyologların herbirisi için yayınlardan ve diğer bilgilerden oluşan birer kart ve yayın listesi düzenlemek ve yayın listesindeki yayınları sosyolojinin alt alanlarına dağıtmak ve her alandaki araştırmaları tartışmaları gözden geçirerek, bölmelenme ve/veya çeşitlenme konusunda gözlemlerde bulunmaktır. Bütün Türk sosyologları için birer yayın listesi oluşturamadığımı hemen belirtmem gerekmektedir. Benim yaptığım daha önceki çalışmalar (Kongar, 1982-b), şu anda İ. Yasa'nın yapmakta olduğu araştırma* ve kendi çalışmalarıma dayanarak, 80 civarında sosyolog için kart ve yayın listesi oluşturmaktır. Her sosyolog için hazırlanan yayın listesi soyadı sırasına göre bibliyografya'da verilmiştir. Görüldüğü gibi bu bibliyografya bütün Türk sosyologlarını kapsayamamaktadır.* Kapsanan sosyologlarının da bütün araştırma ve yayınlarına ulaşıldığını iddia etmek imkânsızdır. Daha da önemlisi, bu bibliyografyada listelenen araştırma ve yayınlar, içerik analizi yöntemi veya başka bir sistematik okuma yöntemi ile okunamamıştır. Bunlar, bu araştırmanın sınırlılıklarıdır. Yaptığım gözlemler ve analizler bu sınırlılıklar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Da-

* Prof. Dr. İbrahim Yasa, 1980 yılından beri ODTÜ Sosyoloji Bölümünde vermekte olduğu «Türk Sosyologları» dersi çerçevesinde bir araştırma planlamış ve sürdürmektedir.

* Bu bibliyografyada sosyolog olmayan (Psikolog, İktisatcı, tarihci gibi) bazı sosyal bilimcilerin bu yazıda gözden geçirilen sosyoloji alt alanları ile doğrudan ilişkili yayınları da bulunmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de araştırma yapan ve bazı alt alanlarda yaptıkları araştırmalar bu alanların vazgeçilmez referansı olmuş çok az sayıda yabancı sosyal bilimcinin yayınları da bu bibliyografyaya alınmıştır.

ha önce de belirttiğim gibi benim bu yazıdaki amacım, bibliyografyada gösterilen yayın ve araştırmaların alt alanlara ve bilim dallarına dağılımını kısaca gözden geçirerek Türk sosyolojisinin bölmelenmesi, farklılaşması ve çeşitlenmesi hakkında bir sonuca ulaşmaya çalışmaktır. Şimdi Türk sosyolojisinin alt alanlarındaki durumu kısaca gözden geçirelim.

3. SOSYOLOJİ KURAM VE YÖNTEMLERİ

Yirminci yüzyılın başında Prens Sabahattin ve Z. Gökalp'ın Le Play'ci ve Durkheim'ci kuram ve yöntemlerle başlattıkları Türk sosyolojisi, 1930 ve 1940'larda bu iki çizgi üzerinde İstanbul Üniversitesi'nde gelişirken (Ülken, 1938 ve 1942; Kösemihal 1949 ve 1950; Fındıkoğlu, 1950), Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde üçüncü bir rakip çizgi ile karşı karşıya geldi (Berkes, 1940; Boran, 1940 ve 1943). 1960'lar ve 1970'lerin başında ise, somut araştırmaların kuram ve yöntem ile ilişkileri üzerinde durulmuştur (Kıray, 1964; Mardin 1964 ve 1969; Tütengil, 1969, 1971; Yasa 1976). 1970'lerin ikinci yarısı ve 1980'lerin başında araştırmalarda kullanılan yöntem ve kuramların paradigmatik, epistemelojik ve ontolojik temelleri incelenir olmuş (Sencer, 1978-a; Oskay, 1984; Nalbantoğlu, 1982; Akşit 1980, 1982a ve 1985) ve Türk sosyolojisinde çoğulcu bir kuram ve yöntem çeşitlenmesi görülmüştür; Fakat bölmelenmişlikler de devam etmektedir.

4. TOPLUMSAL DÜŞÜNCE TARİHİ

Bu alandaki çalışmalar iki grupta toplanabilir: Birinci grupta Comte, Durkheim, Marx, Gurvitch, Kessler gibi batı düşünür ve sosyologları üzerine yapılan çalışmalar vardır (Fındıkoğlu, 1964 ve 1965; Kösemihal, 1954, 1955, 1971; Tütengil 1964-a, 1964-b, 1956-b; Eröz, 1976; Meriç 1970 ve 1984--b Cangızbay 1985). İkinci grupta ise Farabi, İbni Haldun, Cevdet Paşa gibi islamiyet ve Osmanlı dünyası düşünürleri ve Gökalp, Sabahattin, Ülken, Berkes, Tanyol, Kıray gibi sosyologlar üzerinde yapılan çalışmalar vardır (Ülken, 1932, 1951-a; Kösemihal 1953; Berkes, 1964-a, 1973; Tanyol, 1949, 1964-b; Tütengil 1945, 1954-a, 1965, 1977-b; Tezcan, 1969, 1981-c, 1984-e; Sezer 1980, 1984; Meriç, 1979; Sarıbay, 1976; Tokluoğlu - Hızıroğlu, 1985; Kongar ve Arkadaşları, 1982). Bu tür çalışmalarda Türkiye'nin kendisine özgü sosyal, siyasal ve kültürel gerçeklerini incelemeye yeterli kavramlar üretilmiş midir? Bu, daha ayrıntılı çalışmalarla cevaplanması gereken bir sorudur.

5. SOSYO - EKONOMİK YAPI DEĞİŞMELERİ, MODERNLEŞME, GELİŞME VE AZGELİŞMİŞLİK SOSYOLOJİSİ

Gökalp sosyolojisinin yolunu açtığı Türk ve islam kültürü ve kimliği içinde kalınarak batı sanayisini, teknolojisini ve bilimini alma yaklaşımı,

Türk sosyolojisinin bazı önde gelenlerinin 1930'lardan 1950'lerin sonuna kadar kültür, felsefe ve din araştırmalarına yöneltti (Ülken, 1935, 1958, 1963-b, 1964; Turhan 1951; Tanyol 1955-a, 1955-b).

Türkiye ekonomisinin ve toplumunun 1950'ler ve 1960'larda içine girdiği hızlı değişme ve dönüşümler, kültürcü sosyolojiye karşı sosyo - ekonomik yapı değişmelerini temel alan sosyoloji yaklaşımlarının gelişip serpilmesi ve çeşitlenmesinin şartlarının oluşmasına katkıda bulundu. Bu yeni yaklaşımlar doğrultusunda araştırma yapan sosyologlar, kültür ve teknoloji ikiliğini bir yana bırakıp teknoloji, ekonomi, toplum, siyaset ve kültür yapılarının birbirleri ile ilişkilerini ve bütünlüklerini ya evrimci işlevci yapıcı modernleşme kuramları veya azgelişmişlik ve gelişme kuramları ya da bu ikisinin sentezi çerçevelerinde ele alıp incelediler (Berkes, 1964-a, 1966-a, 1973; Kıray, 1964, 1968, 1970; Yasa, 1970-a; Tütengil, 1960-a, 1970; Mardin, 1969-c; Güvenç, 1976; Akşit, 1967, 1975-a, 1980; Kongar, 1972-c, 1976-a; Sencer, 1969; Tezcan, 1984-a; Okay, 183-b; Ergil 1975-a, 1981; Nalbantoğlu, 1975-a, 1975-b; Atalay, 1983; Sayın, 1983-b; Özer, 1984-b; Uygun, 1984-a). Fakat, modernleşme ve azgelişmişlik kuramlarının ötesine geçmeye çalışan araştırma programlarına yönelişler de vardır (Akşit, 1985, s. 237 - 250).

6. DİN, LAİKLİK, İDEOLOJİ VE KÜLTÜR SOSYOLOJİSİ

Kentsel endüstriyel ekonomi ve toplum yapılarının ve demokratik siyasal yapıların Avrupa'daki bazı merkez veya metropol ülkelerde ortaya çıkıp gelişmesi ve üçüncü dünya ülkelerinin bu genişleyen, yayılan ve bir dünya ekonomi sistemi kuran merkezin değişik derecelerdeki hakimiyeti veya en azından etkileri altında geçişlerini gerçekleştirmeye çalışmaları durumunda çok önemli kültür, ideoloji ve kimlik sorunları ortaya çıkmaktadır. Türk sosyolojisi ve düşüncesi bu sorunlarla en az ikiyüz yıldır boğuşmaktadır. Gökalp, gelenekçi islamcı bir uluslaşma ile modern teknoloji ve bilimi aynı anda öneriyordu (Gökalp, 1959, 1964, 1976-a, 1976-b). Kurtuluş Savaşı'ndan sonra gerçekleştirilen Kemalist devrimler ise, laik bir kültür ve ideoloji ve cumhuriyetci bir siyasal yapı çerçevesinde modern teknoloji ve bilimi kurup yerleştirmeye çalışıyordu. Dünya sosyolojisi klasiklerinden birisi olan Berkes'in **Türkiye'de Çağdaşlaşma** kitabı ve diğer çalışmaları çağdaşlaşma ile laikleşmeyi özdeşleştiriyordu (Berkes, 1943, 1964-a, 1973 ve 1975-b). Türk sosyolojisinde laiklik, Kemalizm ve Atatürkçülük üzerine yapılan araştırmalar çoğalmış ve çeşitlenmiş durumdadır (Ülken, 1973-a, 1974; Tanyol, 1959-a, 1970; Abadan-Unat, 1970; Tütengil, 1975-b; Kıray, 1981-a; Ozankaya, 1978, 1983-e, 1984; Kongar, 1976-a, 1981, 1983-b, 1983-c; Sencer, 1968; Tezcan, 1981-b; Ergil, 1981; Özer, 1981).

Türk sosyolojisinde bu alandaki ikinci grup çalışmalar, daha çok Gökalp'çi kaygılarla islamcı değer ve inançları, Türk örf ve adetlerini, milli kültürü, kısacası kültürel kimlikteki devamlılık ve sürekliliği, araştırma konusu olarak seçtiler (Ülken, 935, 1943, 1964; Turhan, 1951; Tanyol, 1955; Bilgiseven Kurtkan, 1962-a, 1974-c; Türkdoğan, 1983, 1985; Eröz, 1977-a, 1983; Erdentuğ, 1972; Sezer, 1971, 1978; Meriç, 1978, 1979; Aslan, 1982, 1984-b).

Bu alandaki üçüncü grup çalışmalar, radikal laikçiliğin ve gelenekçi-islamcı milliyetçiliğin sorunlarına dikkati çekerek din, ideoloji, kültür ve alt kültürleri, göreli özerk ve çoğulcu yapılar olarak incelemeye çalışan araştırmalardır (Mardin, 1969-a, 1962, 1976; Güvenç, 1972, 1976; Kağıtçıbaşı (ed), 1982; Akşit, 1978; Sarıbay, 1976, 1977, 1982-b, 1983).

7. TOPLUMSAL TABAKALAŞMA VE SİYASET SOSYOLOJİSİ

Siyaset sosyolojisi bu sempozyumda ayrıca ele alınıp tartışıldığı için ben bu yazıda ayrıntılı olarak incelemeyeceğim ve sadece toplumsal tabakalaşma ile ilişkili olan siyaset sosyolojisi araştırmalarına değineceğim. Köydeki tabakalaşma ve köylülük üzerine olan araştırmalara, köy sosyolojisi başlığı altında ve endüstriyel ve kentsel küçük üreticilik ile ilgili çalışmalara da Endüstri Sosyolojisi başlığı altında değineceğim.

Tabakalaşma konusunda yapılan araştırmaları böylece sınırladıktan sonra, geriye kalanları kısaca özetleyebilirim. Bu çalışmalardan bir kısmı Osmanlı toplumundaki sınıf yapısından Cumhuriyet dönemi Türk toplumundaki sınıf yapısına geçişle ilgilidir (Karpat, 1959; Mardin, 1968, 1969-c, 1973; Kıray, 1969; Kongar, 1976-a, 1977; Nalbantoğlu, 1975-c, 1978), Tarihçilerin yaptığı çalışmalara burada değinmiyorum. İkinci grup araştırmalar yeni ve eski orta sınıf üzerine yapılan çalışmalardır (Kösemihal, 1961-b; Ülken, 1972; Berkes, 1965; Tanyol, 1962-b; Akşit, 1975, 1978, 1985; Öncü, 1981; Sarıbay, 1983). Bu alandaki üçüncü grup araştırmalar tarım ve sanayi işçileri üzerine olanlardır (Kandiyoti, 1977-b Şeker, 1980; Oskay, 1983-a). Dördüncü grup araştırmalar ise toplumsal tabakalaşma ve gelir, tüketim konut ve diğer tabakalaşma göstergeleri arasındaki ilişkilerle ilgilidir (Kıray, 1960, 1979; Arı, 1980; Sencer, 1967). Beşinci araştırma alanı olarak, göçmenlerin yerleştirilmelerini ve bir azınlık grubu olarak uyumlarını alabiliriz (Arı, 1959, 1960; Türkdoğan, 1970; Kocacık 1979, 1980, 1983). Yurtdışına işçi göçü ve dönüşleri üzerine yapılan araştırmalar da, tabakalaşma araştırması olarak düşünülebilir (Abadan Unat, 1964, 1974, 1975-, 1976-a, 1976-b; Türkdoğan, 1984-a; Gitmez, 1979, 1983; Tuna, 1981; Sezal, 1985-b; Tatlıdil, 1982, 1983; Akşit ve arkadaşları, 1982-b). Gençlik ve kuşaklar arası çatışmalar üzerine yapılan araştırmalar, bir diğer araş-

tırm alanıdır (Abadan - Unat, 1963-b; Gökçe, 1976-a; Mardin, 1978; Ozankaya, 1966, 1978; Tezcan, 1979, 1983-b, 1984-c). Toplumsal sınıf ve tabakaların siyasal yapı ve ideolojilerle ilişkileri üzerine yapılan araştırmalar da Türk sosyolojisinde önemli bir yer tutmaktadırlar (Mardin, 1968, 1973; Sencer, 1971, 1974-a; Ergil, 1980-c; Akşit, 1976, 1985; Sarıbay, 1983; Ayata, 1984).

8. KÖY SOSYOLOJİSİ

Durkheim'ci Gökalp sosyolojisi ulusal tarih ve kültür araştırmalarını teşvik edip çoğaltırken, Le Play'ci Prens Sabahattin sosyolojisi, «memleketi kurtarma» ve tanımanın yolu olarak aile bütçesi analizlerini ve monografik köy araştırmalarını teşvik etti (Şevki, 1931, 1939-a; Demirkan, 1941-a, 1941-b, 1942, 1946, 1952-a 1952-b, 1960; Ülken ve Kösemihal, 1950; Tanyol; 1954-b, 1962-a; Yasa, 1960; Tütengil, 1954-c).

Köylerdeki toplumsal ve ekonomik yapıları ve bu yapıların değişmesini kapitalizmin, pazar için üretimin ve modern teknolojinin köylere girişi çerçevesinde inceleyen köy araştırmaları 1930'larda başlamış (Tökin, 1934), 1940'larda paradigmatik örnekler vermiş (Berkes, 1942-a; Boran, 1945-a), 1950'lerde ampirik - istatistiksel yönde gelişmiş (Yasa, 1955) ve 1960'lar ve sonrasında çeşitlenip zenginleşmiştir (Kıray, 1964, 1968, 1970, 1971-a; Yasa, 1969-a; Tütengil, 1969-b, 1975-a; Ozankaya, 1971, 1972; Tekeli, 1974; Sencer, 1965; Akşit, 1967; Çınar ve Silier, 1979). Toprak kutuplaşması ve kapitalist köy örgütlenmesinin tahmin edildiği kadar yaygınlaşmamasını açıklamak üzere, köy değişme tipolojileri geliştirilmiş (Akşit ve Keyder, 1981; Keyder, 1983-a, 1983-b, 1983-c; Akşit, 1984, 1985; Balamir-Bazoğlu, 1982) ve değişik köy ve ürün tiplerinde aile ve kadın emeğinin örgütlenmesi araştırılmıştır (Balamir Bazoğlu, 1984, Aydın, 1980; Ecevit, 1985; Sirman - Eralp, 1985).

Geleneksel kültür yapıları ve onların değişmeleri üzerine yapılan antropolojik köy araştırmaları (Turhan, 1951; Erdentuğ, 1956, 1959, 1972; Türkdoğan, 1971, 1977; Stirling, 1965; Eserpek, 1979; Güvenç, 1969, 1972; Balaman, 1974, 1982) köy sosyolojisi içinde aynı bir grup oluştururlar.

Bütün bu araştırmalara ek olarak uygulamalı köy sosyolojisi alanına girebilecek olan toplum kalkınması ve yerleştirme araştırmalarını anabiliriz (Yavuz, 1964; Geray, 1974, 1976, 1982; Gökçe, 1981; Gülöksüz, 1985).

Türk tarımının ve köy nüfusunun hangi ekonomik, toplumsal ve kültürel yapılar içinde değişmekte olduğu ve geleceği köy sosyolojisi, araştırma gündeminin hala başlarında bulunmaktadır.

9. KASABA VE KENT SOSYOLOJİSİ

Kent araştırmaları bu sempozyumda ayrıca ele alınıp incelenmiştir. Ben burada o oturumda planlamaya yönelik olarak ele alınacağını tahmin ettiğim bazı kasaba ve kent araştırmalarına, sosyoloji açısından kısaca değineceğim.

Nüfusunun büyük bir çoğunluğu köylerde yaşayan bir toplumdan nüfusunun yarısından fazlası kasaba ve kentlerde yaşayan bir topluma doğru değiştik ve bu değişme eğilimi devam edeceğe benzemektedir. Bu değişmenin hızlandığı 1960'lar ve 1970'ler Türkiye'sinde kasaba ve kent araştırmaları da çoğalmıştır.

Kasaba ve küçük kent araştırmalarının 1950'lerdeki sayısı üç civarında iken (Yasa, 1953, 1959-b; Ülken, 1956-b), 1960'lar ve 1970'lerde bu sayı artmış ve kasaba araştırmalarının model oluşturacak çerçevesi çizilmeye başlanmıştır (Fındıkoğlu, 1962-b, 1963-c, 1963-d; Kıray, 1964, 1965; Arı ve Tütengil, 1968-b; Akşit, 1971, 1975-a, 1975-b). 1970'lerde yabancı antropologlar da Türk kasabalarının toplumsal ve kültürel yapısı ile ilgilenmiş ve araştırmalar yürütmüşlerdir (Fallers, 1974; Benedict, 1974; Magneralla, 1974). Kasaba ve küçük kent araştırmalarına ilgi 1980'lerde sürmüş ve hatta artmıştır (Özkalp, 1981-c; Ayata, 1982; Atalay, 1983; Erkul, 1983, 1984, 1985; Uygun, 1984; Ayata, 1984).

Kasaba ve küçük kentlerin, köyler ve büyük metropolitan merkezler arasında çok boyutlu geçişler, dolayımlar ve halkalar oluşturması, sosyologların kasabalar düzeyinde somut araştırmalar yaparak makro düzeydeki yapıları ve dönüşümleri inceleyip anlayabilmelerini sağlamıştır.

Türkiye'de kentleşme ve metropolitan kentleşme araştırmaları gecekondu araştırmaları ile birlikte yürütülmüştür (Yasa, 1961, 1966-a, 1966-b, 1970-b; Fındıkoğlu, 1963-b; Tütengil, 1963-a; Keleş, 1961, 1970, 1971, 1972, 1976, 1982; Kıray, 1971-b, 1971-c, 1972, 1973-b, 1975; Tekeli, 1982; Arı, 1982; Karpat, 1976; Türkdoğan, 977-b; Gökçe, 976-a; Kongar, 1982-a; Şenyapılı, 1978, 1981, 1982, 1985; Nalbantoğlu, 1975-b; Atauz, 1978; Erdoğan, 1981, 1982, 1985; Tuna, 1983-b; Sezal, 1981, 1984-b; Özer, 1984-b, 1984-c, 1984-d; Atay, 1985). Fakat, 1980'lere gelindiğinde artık gecekonduların homojen bir araştırma nesnesi olmadığı anlaşılmış ve kentlerin ekonomi, toplum ve kültür yapıları bütün farklılaşmaları ve çeşitlenmeleri içinde incelenmeye başlanmıştır.

10. İKTİSAT SOSYOLOJSİ VE SANAYİ SOSYOLOJİSİ

Kent sosyolojisinde gecekondulaşma nasıl Türkiye'ye özgü bir olgu olarak çalışılmışsa sanayide küçük üreticiliğin yapısı, değişme ve çözül-

me dinamikleri de Türkiye'ye ve üçüncü dünyaya özgü bir olgu olarak derinlemesine ve ayrıntılı olarak araştırılmıştır (Arı, 1968-a, 1968-b, 1973, 1977, 1978-a, 1978-b; Bilgiseven-Kurtkan, 1962-b; Kıray, 1978; Akşit, 1975-a, 1975-b, 1978; Bademli, 1977, 1978; Tüzün, 1978, 1980; Ergil, 1975-b; Çelebi, 1983; Ayata, 1982, 1986). Büyük sanayi işyerleri ile ilgili çalışmalar pek fazla değildir, gene de örnekleri vardır (Arı, 1955, 1964; Yasa ve Güven, 1975; Sayın, 1969; Erdoğan, 1976-a; Özkalp, 1984).

Genel olarak Türkiye'nin ekonomik yapısı ve sanayileşmesi ile ilgili araştırmaları bu yazının beşinci bölümünde değinilmiştir. İktisat ve sosyolojisine ilişkin olup da orada değinmediğim bazı genel çalışmaları burada anmak istiyorum (Fındıkoğlu, 1962-c, 1963-d; Kösemihal, 1958; Bilgiseven Kurtkan, 1967, 1973, 1984-b; Eröz, 1973).

11 ÖRGÜT VE BÜROKRASİ SOSYOLOJİSİ

Sanayi örgütleri üzerine yapılan araştırmalara bir önceki bölümde değinmiştik. Bu bölümde örgütler ve bürokrasi konusunda yapılan diğer araştırmalara gönderme yapacağım. Genel olarak bürokrasi ve örgüt kuramları üzerine yapılan çalışmalarla konuya başlayabiliriz (Yasa, 1958; Abadan - Unat, 1959; Öncü, 1976, 1977; Bozkurt, 1973, 1975, 1977-a, 1977-b, 1980; Sencer, 1982-a; Özkalp, 1981-a, 1982-a, 1982-b). Devlet bürokrasisi ile odalar, kooperatifler, üniversite gibi diğer bazı örgütlenmeler arasındaki ilişkileri araştıran çalışmaları ikinci olarak anabiliriz (Karpat, 1963, Öncü, 1980, 1981, 1982, 1984; Güvenç, 1970-b; Kongar, 1984; Ozankaya, 1976; Keleş, 1967, 1983-c, Atauz, 1982). Sosyal yardımlaşma, sosyal güvenlik, sağlık ve çocuk ve yaşlıların bakımını üstlenen örgütler üzerine yapılan araştırmalar üçüncü grubu oluşturmaktadırlar (Gökçe, 1960, 1969, 1971, 1980; Bilgiseven - Kurtkan, 1965; Tezcan, 1982-b; Kongar, 1972-b; Kasapoğlu, 1982, 1985-b; Tüzün, 1973-a).

12. SAPMA VE SUÇ SOSYOLOJİSİ

Dünya sosyolojisine alt - kültür, karşı - kültür ve diğer entno-metodolojik kavramları kazandıran sapma ve suç sosyolojisi, Türkiye'de pek fazla gelişmemiştir. Hukukçuların çalışmalarını bir yana bırakacak olursak, suç ve sapma sosyolojisi konularından birisi kız kaçırma ve kan gütme olaylarının oluşturduğu geleneksel sapma olayları alanıdır (Yasa, 1962-a; Tezcan, 1972-a). İkinci önemli alan, hızlı sosyo - ekonomik, siyasal ve kültürel değişmeler sonucu ortaya çıkan anomi, kuralsızlık, kimlik ve kültür bunalımlarının siyasal ve ideolojik çatışmalara dönüştüğü şiddet olaylarının incelenmesidir (Mardin, 1978, Ergil, 1980-a; Keleş ve Ünsal, 1981; Tekeli, 1982-b; Magneralla, 1982; Türkdoğan, 1984-b; Erdoğan,

1982; Mutlu 1984; Akşit, 1982-c, 1985). Ümit edelim ki demokrasi ve kültürel çoğulculuğun artması ile ideolojik ve siyasal çatışma olaylarının azalacağı, önümüzdeki yıllarda yapılacak araştırmalar ve uygulmalarla gösterilecektir.

13. KİTLE HABERLEŞMESİ SOSYOLOJİSİ

Çağdaş dünya sosyolojisinde son yıllarda çok hızlı olarak gelişen konulardan birisi de kitle haberleşmesi sosyolojisidir. Sanayi devrimi ve demokrasi devriminden sonra şimdi de iletişim haberleşme ve bilgisar devriminden sözediliyor. Türk sosyolojisinde kitle haberleşmesi üzerine yapılan çalışmalardan bir kısmı genel ve ulusal düzeydedir (Berkes, 1942-b; Ülken, 1953; Abadan - Unat, 1956, 1964-b; Kongar, 1981-a; Oskay, 1980, 1982). Çalışmaların bir kısmı ise bölgesel basın ve kitle haberleşmesi üzerinedir (Tütengil, 1954-b, 1962, 1966-b; Arı, 1972). 1980'lerde kitle haberleşmesi konusundaki araştırmalar artmış ve bunlardan bir kısmı kitap haline dönüşmüş (Oskay, 1982; Özkök, 1982, 1985; Kaya, 1985; Şahin, 1985) bir kısmı da basılmamış tez düzeyindedir (Mutman, 1985; Otaran, 1985; Saktanber, 1985; Yeğenoğlu Mutman, 1985).

14. AİLE VE KADIN SOSYOLOJİSİ

Uluslararası dergilerde yayınlanan makaleler ve yabancı dilde yayınlanmış kitaplar yolu ile Türk sosyolojisinin Dünya sosyolojisine katkıda bulunduğu alanlardan birisi de aile ve kadın sosyolojisidir (Abadan Unat, 1963-a, 1977, 1978, 1981-a, 1981-b, 1982-a, 1982-b; Kıray, 1976-a, 1976-b, 1981; Kongar, 1976-b; Kağıtçıbaşı, 1982; Kandiyoti, 1977-a, 1982; Öncü, 1981-b; Timur, 1981; Özbay, 1981, 1982-b; Ecevit, 1985; Sirman-Eralp, 1985). Yurtdışında yayınlanan bu araştırmaların yanında Türkiye'de yayınlanmış bir çok kadın ve aile araştırması vardır (Boran, 1945-b; Tütengil, 1952; Yasa, 1966-a, 1962-b, 1970-b, 1973; Abadan Unat, 1979; Kıray, 1979-b; Kongar, 1972-b; Tokgöz, 1979; Timur, 172; Gökçe, 1976-b, 1978; Eserpek, 1978-b; Özbay, 1984; Tezcan, 1978-a; Sencer, 1981; Oskay, 1983-d; Peker, 1983-b; Özkalp, 1981-b, 1981-c; Sayın, 1984).

15. EĞİTİM SOSYOLOJİSİ

Yavaş, dengesiz ve eşitsiz sanayileşmenin ve ekonomik kalkınmanın Türk toplumunda yarattığı beceri, hüner, değerler, bilinç, kimlik ve kültür düzeylerindeki boşlukların eğitim kurumları ve eğitim süreçleri yoluyla giderileceği düşünülmüştür. Din, laiklik, kimlik, kültür - sanayileşme ilişkisi gibi konularda Türkiye'de yapılan araştırmaları ve farklı yaklaşımları altıncı bölümde kısaca gözden geçirmiştim. Bu bölümde eğitim

konusunda yapılmış bazı araştırma ve çalışmalara gönderme yapmakla yetineceğim (Gökalp, 1976-m; Tütengil, 1948; Ülken, 1970, 1973-b; Abadan Unat, 1961, 1963-b; Bilgiseven Kurtkan, 1982-a; Ozankaya, 1966, 1978, 1981; Gökçe, 1984-a, 1984-b; Eserpek, 1977-b, 1977-c, 1978-a, 1979; Tezcan, 1972-b, 1976, 1978-b, 1979, 1981-b, 1981-c, 1983-a, 1984-c, 1984-e; Tekeli, 1980; Sencer, 967-c, 1975; Oskay, 1977-b, 1980; Akşit, 1978-b; Sayın, 1982; Kocacık, 1981; Tüzün, 1973-c; Çelebi, 1982; Bazoğlu - Balamir, 1982). Gönderme yaptığım bu araştırmaların bazılarında açık olarak, bazılarında dolaylı olarak tartışılan bir sorun vardır. Toplumun genelinde ve eğitim kurumları düzeyinde tartışılan bu sorun laik ve islamcı değerler rekabeti ve hatta mücadelesidir. Topyekünçü bir dinsel çerçeveden laik bir sivil topluma geçişte eğitim kurumlarının çok önemli işlevleri vardır. Öte yandan demokratik bir toplum çoğulcu kültürel yapıdan bağımsız olarak düşünülemez. Eğitim kurumları düzeyinde ve Cumhuriyet Türkiyesi'nde bu kültürel çoğulculuk nasıl gerçekleştirilecektir? Eğitim sosyologlarının ve diğer alanlarda araştırma yapan sosyologların üzerinde araştırma yapmaları gereken önemli sorunlardan birisidir bu.

16. DEMOGRAFİ VE TIP SOSYOLOJİSİ

Türk sosyolojisinin gelişmiş alanlarından birisi olan demografi araştırmaları bu sempozyumda ayrı bir oturumda ele alınıp incelenmiştir. Ben burada sadece tıp sosyolojisi araştırmalarından bazılarına gönderme yapmakla yetineceğim (Yasa, 1962-c; Kıray, 1974; Türkdoğan, 1972; Kongar, 1972-d; Oskay, 1974; Özbay, 1969; Peker, 1977; Akşit, 1983; Kasapoğlu, 1982, 1984, 1985-a, 1985-b). Ben bu yazıda sadece sosyologların yaptıkları araştırmalarla kendimi sınırladığım için hekimlerin yaptığı araştırmalara gönderme yapmıyorum.

17. BAŞKA ÜLKELER SOSYOLOJİSİ

Türk sosyolojisinin gelişme göstergelerinden birisi de Türkiye'de başka ülkeler üzerine yapılan araştırmaların sayısıdır. Batı sosyoloji ve antropolojisinin gelişme kaynaklarından birisi batı toplumlarının geçirdiği dönüşümler ise diğeri de batı dışı toplumlar üzerine yapılan araştırmalardır. Türk sosyolojisinin dünya sosyolojisine katkı yapabilmesinin şartlarından birisi de diğer üçüncü dünya ülkeleri ile karşılaştırmaları araştırmalar yapabilmesinden geçebilir. Bu konuda dil önemli sorunlardan birisidir. Dünya sosyolojisi içinde azgelişmişlik kuramları konusunda yaptığı katkılarla bir yer oluşturan Latin Amerika sosyolojisinin ülkeler - arası kıtasal bir dili vardır. Herşeye rağmen Türk sosyolojisi başka ülkelerle ilgilenmiştir. İlgilenilen bu ülkelerden bazıları Orta Doğu ve diğer İslam ülkeleridir (Ülken, 1959; Berkes, 1975-a 1976-b; Kongar, 1979; Sezer,

1971). İlgilenilen diğer ülkeler grubu Japonya'nın da içinde olduğu diğer batı - dışı toplumlardır (Güvenç, 1979, 1980; Çoşar - Mansur, 1960; Yasa, 1972-a; Özkalp, 1983; Sezal, 1980; Atalay, 1984). Türkiye'yi de içine batılı ve batı - dışı ülkeleri karşılaştırılan çalışmalar da bu açıdan önemlidir (Kıray, 1973-a). Yurt dışında doktora yapan sosyologların bile pek azı doktora yaptıkları ülke toplumu üzerine araştırma yapıp tez yazmışlardır (Oskay, 1974; Erdoğan, 1976). Oysaki batı toplumları üzerine «tersine dönmüş» antropoloji ve sosyoloji araştırmaları yapmak üçüncü dünya sosyolojisinin ilginç çıkarmalarından birisi olacaktır.

18. SONUÇ

Türk sosyoloji araştırmalarını onbeş alt alana ayırarak gözden geçirdim. Onbeş alt alanın herbirinde azınmayacak sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu durum küçümsenmiyecek bir farklılaşma göstergesidir. Elbette bu göreli bir farklılaşma düzeyidir. Binlerce üyesi bulunan Dünya Sosyoloji Derneği, sosyolojiyi 40'tan fazla alt alana ve en az bir o kadar komiteye ayırarak kongre yapmaktadır. Ayrıca Türk sosyolojisinde farklılaşan alt alanlar birbirinden pek fazla kopuk görünmemektedir. Türk sosyologlarının pek çoğu bir çok alanda araştırma yapıp yayınlamaktadır. Bu uzmanlaşmanın çok ileri gitmediğinin bir göstergesi olarak alınabilir, fakat aynı zamanda alanlar arası ilişkilerin ve bütünlüğün de bir göstergesidir. Fakat sosyologlar arasında, bölümler arasında ve bazı yaklaşımlar arasında farklılaşmadan öteye bölmelenmişlikler bulunmaktadır. Dünya sosyolojisinde de yaklaşımlar arasında benzer bölmelenmeler vardır. Fakat zaman zaman bu bölmelenmişlikler köklü tartışmalarla yıkılmakta ve bundan yeni kuramlar, yöntemler doğmaktadır. Türk sosyolojisindeki bölmelenmişlikler de fiili veya hayali tartışmalar yoluyla yokolabilir ve Türkiye'deki siyasal iktisattakine (Seddon ve Margulies, 1982; Trak, 1985) benzer katkılar oluşturabilir mi? Türk sosyolojisinde halen var olan yaklaşım, kuram ve yöntem çeşitlenmesi, belki böyle bir tartışmayla daha da artacaktır. Bölmelenmişliğin kırılması, farklılaşmanın, uzmanlaşmanın ve çeşitlenmenin artması, dünya sosyolojisini çok yakından izlemekle mümkün olduğu kadar, belirli bir göreli bağımsızlığı ve iç dinamizmi gerçekleştirmeyi gerektirmektedir. Ümit edelim ki bu sempozyum bizi bağımsızlığını ve iç dinamizmini kazanmış Türkiye'nin özgül değişme ve dönüşümlerini ve özgül sosyal kültürel gerçeklerini kavramlaştırabilen ve dünya sosyolojisine evremsel katkıları olan bu sosyoloji amacına daha da yaklaştırmış olsun.

BİBLİYOGRAFYA

ABADAN - UNAT, Nermin.

1956 **Halk Efkârı Mefhumu ve Tesir Sahaları,** SBF yayını, Ankara.

1959 **Bürokrasi,** SBF yayını, Ankara.

1961 **Türk Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri,** SBF yayını, Ankara.

1963-a **Social Change and Turkish Women,** SBF yayını, Ankara.

1964-a **Batı Almanya'daki Türk İşçilerinin Sorunları,** DPT yayını, Ankara.

1972 **Batı Avrupa'da ve Türkiye'de Basın Yayın Öğretimi,** SBF yayını.

1975-a (Ruşen Keleş ve diğerleri ile) **Migration and Development,** Ajans Türk Press, Ankara, 1975.

1976-a **Turkish Workers in Europe, 1960 - 1975,** E. J. Brill, Leiden.

1979 **Türk Toplumunda Kadın,** Türk Sosyal Bilimler Derneği yayını, Ankara.

1981-a **Women in Turkish Society,** (ed, Kıray ve Kandiyoti ile) E. J. Brill, Leiden.

1963-b «Values and Political Behavior of Turkish Youth» **The Turkish Year book of International Relations.**

1964-b «The Structural Change in the Turkish Press Under The Republician Regime» **Gazete,** Vol. X, No. 1.

1969 «The place of Turkish Women in Society» **SBF Dergisi** c. 23, No. 4.

1970 (Yüceök ile) Religious «Pluralism in Turkey» **The Turkish Yearbook of International Relations.**

1974 «Turkish External Migration and Social Mobility» in P. Benedict, Tümertekin, Mansur, **Turkey : Greographic and Social Perspectives,** E. J. Brill. Leiden.

1975-b «Educational Problems of Turkish Migrats' Children» **International Review of Education,** 21, No. 3.

1976-b «Migration as an Obstacle For Reintegration in Industry The Turkish Case» **Studi Emirgrazione,** Anno 22, No. 43.

1977 «Impact of Migration on Emancipation and Pseudo emancipation of Turkish Women Migrant Workers» **International Migration Review,** Vol. 11

1978 «The Modernization of Turkish Women» **The Middle East Journal,** Vol. 32, No. 3.

1981-b «Women in Government as Poticy makers and Bureaucrats: The Turkish Case» IPSA World Cougress 1979, (ed.) M. Rendel **Women, Power, Political Systems,** Groom - Helm.

1982-a «The Effect of International Labour Migration on Women's Roles: The Turkish Case» Kağıtçıbaşı, **Sex Roles, Family, Community in Turkey** Indiana University.

1982-b «Legal Problems Loncerning Unmarried Couples», **Seha Meray'a Armağan,** Vol. II.

AKÇAY, Adnan

1982 «Türkiye'de Toplum Bilimsel Köy Araştırmalarının Evrimi: Tarihsel Gelişme ve Yöntemsel Çeşitlenmeler üzerine Eleştirel Bir Deneme», çoğaltma, ODTÜ.

1985 «Traditional Large Ownership and its Transformation in two South East Anatolian Villages» ODTÜ. Sosyoloji Bölümü, Master Tezi.

AKŞİT, BAHATTİN

1967 **Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi,** Şark Matbaası.

1985 **Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme,** Turhan Kitabevi.

1971 «Two Turkish Towns» Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Bölümü, Chicago University.

1975-a «Gelişme mi, Evrimleşemeyen Karmaşıklık mı?» **Gelişme Dergisi,** No. 7.
1975-b «Social Change and Cleavage in a Middle-sized Turkish City» Basılmamış Doktora tezi, Sosyoloji Bölümü, Chicago University.
1976 «Türkiye'de Siyasal ve İdeolojik Görüşlerin Toplumsal ve Sınıfsal Belirleyicileri» **Gelişme Dergisi,** No. 13.
1978-a «Sanayide Küçük Üreticiler ve İdeoloji» **Sanayide Küçük Üretim,** Mimarlar Odası Yayını.
1980 «Toplumsal Değişme Kuramlar ve Azgelişmişlik» **Toplum ve Bilim,** No. 9-10.
1981 «Turkish Report» The Policies for Economic and Social Reintegration of Retunn Migrants in Mediterranean Basic (E. Gürkan, Ü. Nalbantoğlu, S. Tüzün ile) **Studi Emigrazione,** No. 63.
1981 «Kırsal Dönüşüm Tipolojisi» (Ç. Keyder ile) **Yeni İmece,** No. 1.
1982-a «Kırsal Dönüşüm Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları», **İnsan Bilimleri Dergisi,** No. 1.
1978-b «İmam-Hatip and Technical Vocational Schools in the Context of Political and Cultural Modernization of Turkey», Chicago Univ. İslâmiyet ve Sosyal Değerler Semineri.
1982-b «International Migration as a Process of Transformation: The Case of Turkish Workers» (Gürkan, Nalbantoğlu ve Tüzün ile) Oxford Univ. Gelişme Etüdleri Semineri.
1982-c «Ortakent'de Toplumsal Farklılaşma ve Siyasal, Kültürel Çatışma Boğaziçi Üniv. Kasaba Semineri.
1984 «Çiftlikli Köylerin, Köy Değişme Tipolojisi İçindeki Yeri» Atatürk Üniv. Felsefe ve Sosyal Bilimler Kongresi.

AKŞİT, Belma

1978 «Kırsal Yörelerde Eğitim Olanakları ve Eğitsel Kazanımlar Arasındaki İlişkiler» Basılmamış Bilim Uzmanlığı tezi, Hacettepe Üniversitesi.
1983 «Kırsal Alanda Melnutrisyon Prevalansı ve Etkileyen Faktörleri» Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniv.

ARI, Oğuz

1955 **An Administrative Study of Ereğli Kömür İşletmesi** (R. Vance ile), Ankara, 1955. Keza, **Administrative Science,** Haziran, 1961.
1960 **Bulgaristan Göçmenlerinin İntibakı,** Özeti makale olarak **Integration,** Lichtenstein, No. 3, 1960 ve **Iqbal.** Pakistan, 1959.
1964 «Organizational Control Structure and Members Consensus» 'C. Smith ile) **American Journal of Sociology** LXIX, No. 6, 1964. Ayrıca, **Readings in Organizational Theory. A Behavioral Aproach,** Hill ve Egon (Editorler) Boston, Allyn Bacan, 1966. Ayrıca Tannenbaum (ed.) **Control in Organizations,** NY Mc Grow Hill, 1968.
1968-a «İstanbul'a Göç ve Çalışma Hayatına İntibak» (Tütengil ile **İktisat Fakültesi Mecmuası** c. 25, No. 4.
1968-b «Adapazarı'na Göç ve Çalışma Hayatına İntibak» (Tütengil ile) **İktisat Fakültesi Sos. Ens. Konferansları,** 7. kitap.
1971 «Türkiye'de Anket Metoduna Dayanan Sosyolojik Araştırmalar ve Uygulama Açısından Teori ve Kavramlar» **Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi,** TSBD. ve H.Ü.N.E.E.
1972 **İzmir'de Kitle Haberleşmesi,** TSBD. yayını.
1973 «Commitment and Integration of Labour Force in İstanbul and Adapazarı» Kıray (ed). **Social Stratification and Development in the Mediterranean Basin.**

1977 «Commitment and Integration of the Industrial labour Force in Two Turkish cities» London, Sage.
1978-a **«Ankara ve İstanbul'da Sanayi İşçilerinin Uyumu** ve Sanayi ile Bütünleşmesi», BÜ Yayını, İstanbul.
1978-b «İstanbul'da Orta Büyüklükteki Bir İş yerinde Optimum Büyüklük Araştırması» **Sanayi'de Küçük Üretim,** Mimarlar Odası.
1980 «Gelir Dağılımı - Konut İlişkileri Üzerine» **Toplum ve Bilim.**
1982 «Trükiye'de Nüfus Hareketleri ve Gecekondular» **İktisat Fakültesi, C. O. Tütengil Armağanı.**
1983 «İbrahim Yasa'nın Ankara'da Gecekondu Aileleri üzerine bir inceleme» (M. Somay ile) SBF, **İ. Yasa'ya Armağan.**
1985-a «History of Turkish Sociology» A. Emmaunel, **Compendium of Sociology in the Balkan Countries, Greece,** 1985.
1985-b «Türkiye'de Sosyoloji Tarihi» **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumu,** 16 - 18 Ekim, T.S.B.D.

ASLAN, Mahmut

1984-a «Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı» İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yayını.
1984-b «Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu-Bilig» **Sosyoloji Konferansları.**
1982 «Kutadgu Bilig'deki Ahlâk ve Siyaset Felsefesi» Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, Erzurum.
1981 «Göçebelerde Sosyal Kuruluş» Milli Türkoloji Kongresi.

ATAUZ, Sevil

1978 **Kırden Kente Göç ve Kentlileşme Olgusuna Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım,** HÜ, basılmamış doktora tezi,
1982 «Bütünleşme Sürecinde Gönüllü Hizmetler»,**Kentsel Bütünleşme** TG. AV.

ATALAY, Beşir

1979 **Köy Gençliği Üzerine Sosyolojik bir Araştırma,** Atatürk Üniv. Yayını, Erzurum.
1983 **Sanayileşme ve Sosyal Değişme** (Kırıkkale Araştırması), DPT Yayını.
1984 **Sanayileşme ve Geleneksel Yapı (Japon modeli)** DPT Yayını.
1976 «Kentle Bütünleşme Düzeyinde Bir Köy Örneği: Dadaş Köyü» A. Ü. İşletme Fakültesi Dergisi, C. 2, No. 1.
1977 «Köyümüzde Bunalım Belirtileri» A. Ü. İşletme Fak. Dergisi, C. 2, No. 3.

ATAY, Mahmut.

1985 «»Keban Barajı Nedeniyle Elâzığ'ın 1800 Evler Mahallesine Göç Edenlerin Kentleşme Sorunları» A. Ü., Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi.

AYATA, Ayşe

1984 «Participation and Organization in Local Politics: A Comparative Study of Class and Clientage in two Small Towns» Kent Univ. Basılmamış Doktora Tezi.
1982 «Kasabada Politika ve Politikacı» BÜ Kasaba Semineri.

AYATA, Sencer

1982 «Differentiation and Capital Accumulation: Case Studies in Kayseri (Turkey)» Basılmamış Doktora Tezi, Kent Üniversitesi.
1979 «Household Production and Capitalist Production» British Sociological Association Development Group.

1980 «Capital Accumulation and Enterprenaurship in the Metal industry (Turkey) Social Forces in the Middle East Conference, Kent Üniversitesi.
1986 **Kapitalizm ve Zenaat Üretimi Kayseri'de Halı Dokumacılığı,** Yurt Yayınları.

AYDIN, Zülküf
1980 «Aspects of Rural Underdevelopment in Southeastern Turkey» Basılmamış Doktora Tezi, Durham.

BADEMLİ, RACİ
1977 «Distorted and Lower Forms of Capitalist Industrial Production In Underdeveloped Countries: Contemporary Artizan Shops and Workshops in Eskişehir and aGziantep, Turkey» Basılmamış Doktora Tezi Mass. Inst. of Technology, Cambridge-Mass.
1978 «Türkiye'de Küçük Üretim» **Sanayide Küçük Üretim,** Mimarlar Odası Yayını.

BALAMAN, Ali Rıza
1974 **Teve Köyü Genel Etnoğrafyası,** Doktora tezi. H. Ü.
1982 **Evlilik, Akrabalık Türleri,** Karınca Matbaası.

BARKAN, Ömer Lütfi
1980 **Türkiye'de Toprak Meselesi,** Gözlem Yayınları (1940).

BAZOĞLU - BALAMİR, Netise
1982 **Kırsal Türkiye'de Eğitim ve Toplum Yapısı,** ODTÜ. Mimarlık Fak. Yayını.
1984 «Household Labour Processes and Social Stratification in Rural Turkey: Women's Role in the Persistence of Small Producers» Middle Eastern Studies Annual Meeting, California Univ. Barkeley.

BENEDICT, Peter
1974 **Ula: An Anatolian Town,** E. J. Brill, Leiden.

BERKES, Niyazi
1942-a **Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma,** AÜ, DTCF Yayını.
1942-b **Propaganda Nedir?** Recep matbaası, Ankara.
1946 **Siyasi Partiler,** Yurt ve Dünya Yay. İstanbul.
1946-a **The Development of Secularism in Turkey** Mc Graw Hill Univ. Press.
1973 **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Doğu - Batı Yayınları, İstanbul.
1975-a **İslâmlık, Ulusçuluk, Sosyalizm,** Bilgi Yayınevi (2. Baskı).
1975 **Türk Düşününde Batı Sorunu,** Bilgi Yayınevi.
1976-a **Türkiye İktisat Tarihi I** Gerçek Yayınevi (3. Basım).
1975-c **Türkiye İktisat Tarihi II** Gerçek Yayınevi (2. Basım).
1976-b **Asya Mektupları,** Çağdaş Yayınları, İstanbul.
1940 «Bir Araştırma İlmi Olmak Üzere Sosyoloji» **Siyasi İlimler Mecmuası** C. X, S. 107, Ankara.
1941-a «Çin Aile Sisteminin Bozuluşu» **Yurt ve Dünya,** c. I, No. 1.
1941-b «Yeni İslâmcılık» **Yurt ve Dünya** C. II, No. 8.
1941-c «Japonya'nın Sosyal ve Ekonomik Bünyesi» **Yurt ve Dünya** C. II, No. 12.
1943 «Türk İnkılabında Laikliğin Gelişmesi» **Yurt ve Dünya,** C. IV, No. 35.
1945 «Hüseyin Rahmi'nin Sosyal Görüşleri» **DICF Dergisi,** C. IV, No. 4.
1964-b «Türk Devleti ve Hristiyanlık Dünyası» **Yön Dergisi** y. 13, No. 81.
1964-c «Osmanlı İmparatorluğu ve Ortodox Kilisesi» **Yön Dergisi,** Yıl 3, No. 82.
1964-d «Osmanlı Ülkesi Hristiyan Dinleri Arasında Çıkan Çatışmaya Sahne oluyor» **Yön Dergisi,** Yıl 3, No. 83.
1965-a «Aydın ve Halk Sorunu Üzerine» **Yön Dergisi,** Yıl 4, No. 112.

1965-b «Türk Aydınlarının Özellikleri Üzerine Düşünceler» **Yön Dergisi** Yıl 4, No. 119.
1966-b «Sosyalizm ve İslâmiyet Tartışmaları» **Yön Dergisi** Yıl 5, No. 151.
1966-c «Arap Dünyası Uyanıyor mu?» **Yön Dergisi,** Yıl 5, No. 157 - 169.

BİLGİSEVEN - KURKAN, Amiran

1967 **Adapazarı'nın Sanayileşmesi ile ilgili İktisadi ve Sosyolojik Meseleler,** İÜ, İK. Fak. Sosyoloji Konferansları, 7. kitaptan ayrı basım.
1982-a **Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları,** İstanbul Divan Yayınları 3. Baskı.
1982-b **Genel Sosyoloji, İstanbul** Divan Yayınları, 3. Baskı.
1984-a **Köy Sosyolojisi,** İÜ, İk. Fak. Yayınları, (1968).
1984-b **Maliye Sosyolojisi,** Filiz Kitapevi, 2. Baskı İstanbul.
1962-a **Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik,** Kutsun yayınevi.
1962-b **Türkiye'de Küçük Sanayinin İktisadi Ehemmiyeti,** Fakülteler Matbaası.
1962-c **Sosyal İlimler Metodolojisi,** Filiz Kitapevi, İstanbul.
1984-c **Türk Miletinin Manevi Değerleri,** Orkun Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
1964 **«Şehirleşen Erzurum ve Sosyal Mobilite»,** Tortum Kalkınma Derneği Neşriyat.
1973 «Karabük'te Çalışma Müessesesi ve Sosyal Şartları» İÜ. İk. Fak., Sosyoloji Konferansları.
1965 «Bir Sosyal Yardım Organizasyonu Olarak Kızılay» Sosyal Siyaset Konferansları, 16. Kitap.
1977 «Türkiye'de Nüfus Problemleri ve Plânlaması» Sosyoloji Konferansları, 15. Kitap.

BORAN, Behice

1945-a **Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki,** AÜ., DTCF. Felsefe Enstitüsü, Sosyoloji Serisi.
1945-b «İşbölümü ve Kadının Sosyal Mevkii **«AÜ., DTCF Dergisi,** Cilt 3, n. 3.
1940 «Sosyoloji'de Yeni Araştırma Esasları» **Siyasi İlimler Mecmuası** Yıl 10, No. 9.
1943 «Sosyoloji'de Bocalamalar» **İnsan Mecmuası.**

BORATAV, Korkut

1972 «Türkiye Tarımının 1960'lardaki Yapısı Üzerine Bazı Gözlemler» SBF Dergisi, C. 27, No. 3.
1980 **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm,** AÜ. SBF yay.

BOZKURT, Ömer

1972-a **Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı,** TODAİE yayını.
1977-a **Yönetim Sosyolojisi** (Derleme) TODAİE Yayını, No. 65.
1980 **Memurlar: Türkiye'de Kamu Bürokrasinin Sosyolojik Görünümü,** TODAİE Yayını, No. 189.
1972-b «Toplumsal Bilimlerde Yöntem Kavramlarının Alanı» **Amme İdaresi Dergisi,** C. 5. No. 4.
1973 «Örgütsel Değişmenin Görünümleri Konusunda bir Not» **Amme İdaresi Dergisi** C. 6, No. 4.
1974 «Orta Anadolu'dan Batı Avrupa'ya Göç ve Toplumsal Değişme» **Amme İdaresi Dergisi,** c. 7, No. 3. (Yasa ile).
1975 «Sosyolojik Açıdan Örgütler» **Amme İdaresi Dergisi,** c. 8., No. 4.
1977-b «Organizations in Macro Sociological Prespective» **Turkish Public Administration Annual,** C. 4.
1981 «A Sociological Approach to Public Bureaucracy and Some Conclusions» **Turkish Public Adm. Annual,** C. 8.
1982 «Kamu Bürokrasisine Sosyolojik Yaklaşım» **Amme İdaresi Dergisi** C. 14, No. 2.

1983 «Senfoni Orkestralarının Örgütlenişi ve Yönetimi» **Amme İdaresi Dergisi,** C. 16. No. 11.

BÜKER Seçil
1985 **Sinemada Anlam Yaratma,** Milliyet Yayınları.

CANGIZBAY, Kadir
1985 **Gurvitch Sosyolojisi,** Değişim Yayınları.

COŞAR - MANSUR, Fatma
1960 **Constitution - Making and Party - building in Five Selected Ex - Colonies - Indonesia, India, Pakistan, Ghane, Nigeria** Harvard Univ.
1974 **Social and Economic Perspectives in Turkey (Tümertekin,** Benedict ile ed.) G. J. Brill, Leiden.
1982 **Bodrum A Town in the Aegean,** G. J. Brill, Leiden.
1978 «Women in Turkısh Society» **Women in the Muslim World** (L. Beck ve N. Keddie eds.) Harward Univ. Press.

ÇELEBİ, Nilgün
1983 **Aydın'daki Küçük Sanayicilerin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi** Ege Üniv. Ed. Fak. Yayını.
«Aydın'daki Küçük Sanayiler» Ege Üniv. **Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi,** Sayı, 2.
«Küçük Sanayi İşyerlerinin Çevreleriyle İlişkileri» **Seminer Dergisi** Sayı, 1.
«Azgelişmiş bir Toplum için bir Kavramsal Model Denemesi» **Seminer Dergisi,** Sayı, 2/3.
«Yöntem Kavramı Üzerine» **Doğa ve Bilim Dergisi,** Sayı, 13.
«Sosyal Bilimlerde Yöntem» Ege Üniv. Ed. Fak. Teksir Yayını.
1980 «TRT Televizyonunun Gayri Resmi Hedefleri» Eskişehir İletişim Bilimleri Fakültesi I. Yayıncılık Semineri.
1982 «Ege Üniversitesi'nde 1980-81 Ders Yılında Kayıt olan öğrenciler üzerine bir Araştırma» EÜ, Sağlık ve Sosyal Hizmetler Yayını, İzmir.

ÇINAR, M. ve Silier, D.
1979 **Türkiye Tarımında İşletmeler Arası Farklılaşma,** BÜ, 1979.

DEMİRKAN, Selahattin
1941-a **Küçük Çekmece Köyü Monografisi,** Kültür Basımevi İstanbul.
1941-b **Celâliye Köyü,** Burhanettin Basımevi, İstanbul.
1942 **Köy Nasıl Tetkik Edilmelidir?** Kültür Basımevi.
1946 **Köyün Sosyal Tetkiklerinde Monografya Usulü,** İstanbul.
1952-a «Bağlum Köyü Tetkiki» **Sosyoloji Dergisi,** S. 7.
1952-a «Memleketi Tanımada Rehber: Tecrübi Sosyoloji» **Bilgi Dergisi,** No. 59.
1960 «Köy Araştırmaları Kılavuzu» **Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Dergisi.**
1962-a **Köy Sosyolojisine Hazırlık,** DİE Yayınları.
1962-b **Memleketimizi Tanıma Meselesi ve Prens Sabahattin Çığırı,** Fakülteler Matbaası.

ECEVİT, Mehmet
1985 «Small «Peasant Tobacco Production in a Turkish Village» yazılmakta olan doktora tezi, Kent Üniv.

ECEVİT, Yıldız
1985 «Women Workes in Manifacturing Industry in Bursa» yazılmakta olan doktora tezi, Kent Üniversitesi.

ERDENTUĞ, Nermin

1956 **Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki,** AÜ. DTCF. yayını.
1959 **Sün Köyünün Etnolojik Tetkiki** AÜ. DTCF yayını.
1966 **Ankara İli Köylerinde Sosyal Hizmetler ve Sosyal Antropoloji Bakımından bir Araştırma.**
1972 **Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik İncelemeler** AÜ. Eğ. Fak. Yayını.

ERDOĞAN, Nihat

1976-a «A Study of Class Consciousness in Relation to the Union Among AUEW Member in The Pottaries» Basılmamış Doktora Tezi, Keele.
1974 **Manisa'nın Sosyo - ekonomik Yapısı** - Ege Bölgesi Sanayi Odası yayını, İzmir.
1975 **Aydın'ın Ekonomik Yapısı ve İmalat Sanayi,** Ege Bölgesi Sanayi Odası, İzmir, 1975.
1976-b «RCD ve Orta Doğu Ülkeleri ile Ekonomik İlişkiler» Dış Ekonomik İlişkilerin Bugünkü Durumu ve Gelişim Yönü Semineri, İz. TO.
1981 «Kentleşme sürecinde Sosyolojik Açıdan İşsizlik» Doçentlik Tezi - 1.
1982 «Kent İşsizliklerinde Anomi Eğilimi» Doçentlik tezi - 2.
1985 «Kent İnsanı ve Kentsel İşsizlik» Seminer EÜ. Ed. Fak. Yayını, No. 4.

ERDOST, Muzaffer

1984 **Kapitalizm ve Tarım,** Onur Yayınları.

ERGİL, Doğu.

1980-a **Türkiye'de Şiddet ve Terör,** Turhan Kitabevi.
1980-b **Siyaset Psikolojisi** (T. Alkan ile) Turhan Kitabevi.
1980-c **Yabancılaşma ve Siyasal Katılma,** Olgaç Matbaası.
1981 **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi,** Turhan Kitabevi.
1983 **İdeoloji ve Milliyetçilik,** Turhan Kitabevi.
1984 **Toplum ve İnsan,** Turhan Kitabevi.
1975 «Ankara'da Esnaf ve Zenaatkârlara Uygulanan Siyasal Kamuoyu Yoklamasının Neticeleri» **Tüm İktisatçılar Birliği Aylık Bülteni,** No. 16.
1978-a «Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar» SBF Dergisi.
1978-b «Emperyalizmin Yapısal Kavramı» **SBF Dergisi,** 1978.
1975-a «Western Capitalism and The DisIntegration of the Ottoman Empire» (Rhodes ile) **Economy and Society,** Vol. XXIII - No. 1.
1979 «Yabancılaşma ve Siyasal Eylem: Siyasal Eylemlerin Toplumsal Nitelikleri» **SBF, BYYD Yıllığı.**
1982 «Avrupa'da Yaygınlaşan Yabancı Düşmanlığı Üzerine Düşünceler» **SBF Dergisi.**

ERGUN, Doğan

1973 **Sosyoloji ve Tarih,** Yar Yayınları.
1985 «Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Sosyoloji ve Gelişmesi» **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** İletişim Yayınları.

ERKUL, Ali

1982 «Prens Sabahattin» E. Kongar (Ed.) **Türk Toplum Bilimcileri I,** Remzi Kitabevi.
1984 «Kasaba Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım» CÜ. **Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi,** No. 2.
1983 «Bir Kasabanın (Kemaliye'nin) Toplumsal Yapısı» Basılmamış Doktora Tezi, HÜ. Sosyoloji Bölümü.
1985 «Kasabada Törenler ve Törenlerdeki İnsan İlişkileri» CÜ. **Fen - Edebiyat Fakültesi Dergisi,** No. 4.

ERÖZ, Mehmet

1973 **İktisat Sosyolojisine Başlangıç,** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1973.

1976 **Marxism - Leninism ve Tenkidi,** İrfan Yayınevi, İstanbul.

1977-a **Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik,** İstanbul, 197.

1977-b **Türk Ailesi,** Eğitimde Temel Kavramlar dizisi, MEB.

1982-a **Doğu Anadolu'nun Türklüğü,** İrfan Yayınevi, İstanbul.

1983 **Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz,** Doğuş Yayınevi, İstanbul.

1982-b «Atatürk'ün Millet ve Milli Tarih Anlayışı» **İktisat Fakültesi Mecmuası,** C. 39, No. 1 - 4.

1980 «Sosyoloji ve Türk Mantığı» **Sosyoloji Konferansları.**

1962 «Karabük Hakkında Kısa Vesika» **Sosyoloji Konferansları.**

1965 «Türk Köy Sosyolojisinin Meseleleri ve Yörük - Türkmen Köyleri», **Sosyoloji Konferansları.**

1967 «Adapazarı'nın Teşekkülü» **Sosyoloji Konferansları.**

1982 «Kadrocular ve Kadro Hareketi» İÜ, **İk. Fakültesi, Tuna Armağanı.**

ESERPEK, Altan.

1979 **Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme,** AÜ.

1981 **Eğitimin Tutumu Değiştirmede Etkinlik Derecesi,** DTCF Basımevi.

1977-a «Toprak Reformu ve İnsan Faktörü», **Toprak ve Tarım Reformu Dergisi.**

1977-b «Türk Köyünde Formal Eğitime İlişkin Tutumlar» AÜ, **Eğitim Fak. Dergisi.**

1977-c «Sosyal Mobilite ve Eğitim» **AÜ. Eğ. Fak. Dergisi.**

1978-a «Eğitim Sosyo - Ekonomik Mobilite Etkinliğini Sınırlandıran Faktörleri», **AÜ. Eğ. Fak. Dergisi.**

1978-b «Türk Köy Ailesinde İş Bölümüne İlişkin Yapısal Değişmeler» **AÜ. Eğ. Fak. Dergisi.**

FALLERS, Lloyd

1974 «Notes on an Advent Ramadan» **The Journal of the American Academy of Religion** No. 42.

FAROQI, Süreyya

1979 «Rural Society in Anatolia and Balkans During the Sixteenth Century, II» **Turcica,** c. IX.

FEYERABEND, Paul

1975 **Against Method,** Verso.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri

1950 **İçtimaiyet, Metodoloji Nazariyeleri,** İ.Ü., İktisat Fakültesi Yayınları.

1958 **Hukuk Sosyolojisi,** İ.Ü., İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul.

1962-a **A. Comte ve A. Rıza,** THİAD Yayını, İstanbul.

1962-b **Karabük (1937 - 62),** Fakülteler Matbaası, İstanbul.

1962-c **Sanayide İnsanlararası Münasebetler Teorisi ve Felsefi Temelleri,** Fakülteler Matbaası, İstanbul.

1963-a **Claud Bernard ve Şakir Paşa,** Fakülteler Matbaası, İstanbul.

1963-b **Şehir Sosyolojisi,** Fakülteler Matbaası.

1963-c **Tortum Hakkında İktisadi, Tarihi ve İçtimai Araştırmalar,** Fakülteler Matbaası, İstanbul.

1963-d **Karabük Sanayileşmesi ve İçtimai Tesirleri,** Fakülteler Matbaası, İstanbul.

1964 **Kral Marx,** Fakülteler Matbaası.

1965-a **Eflatun,** Fakülteler Matbaası.

1965-b **Saint Simon,** Fakülteler Matbaası.
1965-c **Thomas Moore,** Fakülteler Matbaası.

GEERTZ, Clifford
1968 **İslam Observed,** Yale Univ. Press.

GERAY, Cevat
1964 **Türkiye'de Plânlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar,** TODAİE.
1976 **Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları: Bünyan Örneği.**
1982 «Toplum Kalkınma Açısından Kırsal alanda Toprak İnsan İlişkileri» SBF. **Reşat Aktan'a Armağan.**

GİTMEZ, Ali
1979 **Dış - göç Öyküsü** Maya Matbaacılık Yayıncılık.
1983 **Yurtdışına İşçi Göçü ve Dönüşümler,** Alan Yayınları.

GÖKALP, Ziya
1959 **Turkish Nationalism and Western Civilization,** (Berkes (Ed.) Colombia Univ. Press.
1964 **Hars ve Medeniyet,** Diyarbakırı Tanıtma Derneği Yayınları.
1976-a **Türkçülüğün Esasları,** Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi.
1976-b **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak,** Kültür Bakanlığı, 1976.
1976-c **Yeni Hayat, Doğru Yol,** Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi.
1976-d **Türk Töresi,** Kültür Bakanlığı.
1976-e **Türk Medeniyet Tarihi,** Kültür Bakanlığı.
1976-f **Malta Konferansları,** Kültür Bakanlığı.
1976-g **Makaleler I,** Kültür Bakanlığı.
1976-h **Makaleler III,** Kültür Bakanlığı.
1976-k **Makaleler IV,** Kültür Bakanlığı.
1976-m **Milli Terbiye ve Maarif Meselesi,** Diyarbakırı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.
1913 «Fıkıh ve İçtimaiyat» **İslam Mecmuası,** No. 2.
1914 «Örf Nedir?» **İslam Mecmuası,** No. 10.
1915-a «İslâm İçtimaiyatı 1, 2, 3,» **İslâm Mecmuası,** No. 34, 36, 37.
1915-b «Bir Kavmin Tetkikinde Takip Olunacak Usul» **Milli Tetebbüler Mecmuası,** C. 1. No. 2.
1915-c «Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir», **İktisadiyat Mecmuası,** No. 1 ve 7.
1917-a «İçtimaiyat ve Fikriyat Milli İçtimaiyatın Usulü» **İçtimaiyat Mecmuası,** C. 1. No. 1.
1917-b «Millet Nedir?» **İçtimaiyat Mecmuası,** C. 1. No. 3.
1917-d «Türklerde Milli İktisat Devreleri» **İktisadiyat Mecmuası.**
1922 «Türk Devleti'nin Tekamülü 1, 2, 3, 4, 5», **Dergah Mecmuası,** No. 32, 36, 37, 39, 40.
1923 «Türk Harsı ve Osmanlı Medeniyeti», **Hakimiyeti Milliye,** No. 816.
1924-a «Milli Tesanüdü Kuvvetlendirmek», **Hakimiyeti Milliye,** No. 824.
1924-b «Muallimler Derneği'nde İlmi Münakaşalar» **Hakimiyeti Milliye** No. 1025.

GÖKÇE, Birsen
1960 **1959 Yılında İktisadi Devlet Teşekküllerinin Yaptığı Yatırımlar,** SSYB, Sosyal Hizmetler Ens. Yayını, (48s) Ankara.
1971 **Kimsesiz Çocuklar Sorunu,** SSYB, Sos. Hiz. Ens. Gn. Müd., Ankara.
1976-a **Gecekondu Gençliği,** HÜ. Yayını.
1983-a **Cumhuriyet Döneminde Çocuk ve Gençlere Ait Yasal Düzenlemeler ve Yayınlar,** Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayını, Ankara.
1984-a **Orta Öğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları,** ME. Gençlik ve Spor Bakanlığı yayını, Ankara.

1966 «Çocuk İşçiliğinin Gelişmesinde Aile, Okul ve Dış Çevrenin Rolü», **Sosyal Hizmetler Dergisi,** No. 2.

1969 «Kimsesiz Çocuklar Konusunda Karşılaştırmalı bir Sosyal Araştırma» HÜ, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,** C. 1. No. 2.

1975 «Gecekondu Gençliği ve Toplum Merkezleri» **Sorun Dergisi,** C. 1. No. 1.

1976-b «Aile ve Aile Tipleri Üzerine bir İnceleme» HÜ. Sosyal ve **Beşeri Bilimler Dergisi,** C. 8, No. 1.

1978 «Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım» **Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Dergisi.**

1980 «Korumağa Muhtaç Çocuklar», **TRT, Çocuk Yayınları Semineri,** Yayın No. 8, Ankara.

1981 «Dönerdere Köyü ve Sorunları» **Tütengil'e Saygı,** İstanbul.

1982-a «Atatürk Döneminde Kadınların Çalışma Hayatındaki Yeri» **Kayseri Üniv. Atatürk Araştırma Enstitüsü Yayını,** Ankara.

1982-b «Gençliğin Türk Toplumundaki Konumu», **Gençlik ve Toplum** Gençlik ve Spor Bakanlığı yayını.

1983-b «Üniversite Öğretim Üye ve Yardımcılarına Göre Üniversite Öğrenci Olaylarının Nedenleri ve Çözüm Yolları» **Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan,** Ankara Üniv. SBF Yayını.

1984-b «The Situation of Youth in the Turkish Society», **Youth in Europe: Integration Through Participation,** European Centre For Welfare Training and Research, Vienna.

GÜLÖKSÜZ, GÜVEN.

1985 «The Beritan Nomads Over Time and The Problems of Their Settlement» Basılmamış Doktora Tezi, ODTÜ.

GÜVENÇ, Bozkurt

1969 «Universals of Agrarian Culture and Change» **Hacettepe Bulletin of Social Sciences and Humanities,** C. 1, No. 1.

1970-a **Kültür Kuramında Bütüncülük Sorunu Üzerine bir Deneme,** Hacettepe Basımevi.

1970-b «Türkiye'de Üniversite - Devlet İlişkileri» HÜ, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,** C. 2, No. 2.

1971 «Türkiye'de Sosyal Kültürel ve Etnolojik Araştırmalar» **Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi,** HÜ, yayını.

1971-b «Kültür Sınıflaması Denemeleri» HÜ, **Sosyal ve Beşeri** Bilimler Dergisi, C. 1, No. 1.

1971-c **Türkiye Demografyası** (Ed. Shorter ile), HÜ, yayını.

1972 **İnsan ve Kültür,** SBD Yayını.

1976 **Sosyal ve Kültürel Değişme,** HÜ. Yayını.

1979 «Ham Hurmanın Buruk Acı Tadı: Japon Sanatı» ODTÜ, **Mimarlık Fakültesi Dergisi,** C. 2, No. 5.

1980 **Japon Kültürü,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

1981 «Anthropological Fieldwork in Japon» **Journal of Asian and African Studies,** No. 22, 1981.

1983 «İletişim Teknolojisindeki Gelişmelerin Ulusal Kültürler Üzerine Etkileri» FDE, No. 12.

İLYASOĞLU, Aynur

1985 «Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları» **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** İletişim Yayınları.

İNALCIK, Halil

1983 «The Emergence of Big Farms, Çifliks: State, Landlords and Tenants» **Collection Turcica.**

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem
1982 **Sex Roles, Family and Community in Turkey,** Indiana Univ.
1985 «Sosyal Psikoloji Araştırmaları: Geleceğe İlişkin Öneriler», Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumu.

KANDİYOTİ, Deniz.
1977-a Sex Roles and Social Change» **Signs,** vol. 3, No. 1.
1977-b «İstanbul - İzmit Sanayi Kuşağında İşçiler» **Amme İdaresi Dergisi,** C. 10, No. 1.
1982 «Urban Change and Women's Roles» Kağıtçıbaşı (ed.) **Sex Roles, Emily and Community in Turkey.**

KARPAT, Kemal
1959 **Turkey's Politcs: The Transition to a Multi - Party System,** Princeton.
1963 «The People's Houses in Turkey: Establishment and Grewth» **Middle East Journal,** Vol. 17, No. 12.
1967 **Türk Demokrasi Tarihi,** İstanbul Matbaası.
1968 «The Political and Social Thought in the Countemporary Middle East» Praeger.
1973 **Social Change and Polttics in Turkey,** Leiden - Brill.
1976 **The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization** Combridge University Press.

KASAPOĞLU, Aytül
1982 «Sağlık Örgütlerinde Personelin Sosyal İlişkileri» DTCF Basılmamış Doktora Tezi.
1978 «Social Profile of Turkey» Uluslararası Aile Sağlığı Konferansına bildiri.
1984 «Medikal Sosyoloji Konu Alanları», CÜ, **Sosyal Bilimler Dergisi,** Sivas.
1985-a «İki Farklı Hizmet Örgütünde İş Dağılımı ve Yabancılaşma (yayında).
1985-b «Power Sources most Commonly used at Health Centers in Ankara, Turkey» (yayında).

KAYA, Raşit
1985 **Kitle İletişim Sistemleri,** Teori Yayınları.

KELEŞ, Ruşen
1961 **Şehir ve Bölge Plânlaması Açısından Şehirleşme Hareketleri.**
1967 **Türkiye'de Konut Kooperatifleri,** İmar ve İskân Bakanlığı.
1970 «Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri» **SBF Dergisi,** Cilt 25. No. 4.
1971 **Eski Ankara'da bir Şehir Tipolojisi,** SBF Yayını.
1972 **Şehirciliğin Kuramsal Temelleri,** SBF Yayını.
1976 **Kentbilim İlkeleri,** Sosyal Bilimler Derneği.
1981 **Kent ve Siyasal Şiddet** (A. Ünsal ile) SBF Yayını.
1983-a **Yerel Yönetimler** (F. Yavuz ile) Turhan Kitabevi.
1983-b **100 soruda Şehirleşme, Konut ve Gecekondu,** Gerçek Yayınevi.
1975 «Kentleşme ve Kamu Yararı» Türkiye Barolar Birliği Ekonomi - Hukuk Kongresi.
1982 «Türkiye'de Kentleşme ve Kentsel Gelişme Politikaları» **Kentsel Bütünleşme,** TSBD ve TGAV.
1983-c «Toplu Konut, Konut Kooperatifleri ve Devlet» SBF **İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları.**

KEYDER, Çağlar.
1983-a «The Cylcle of Share Cropping and the Consolidation of Small Peasant Ownership in Turkey» **Journal of Peasant Studies,** C. 10, No. 23.
1983-b «Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Oluşumu ve Bugünkü Yapısı» **Toplumsal Tarih Çalışmaları,** Dost Kitabevi.
1983-c «Paths of Rural Transformation in Turkey» **Journal of Peasant Studies,** C. 11, No. 1.

KIRAY, Mübeccel

1964 **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası,** DPT - Ankara.

1965 **Yedi Yerleşme Noktasında Turizmle İlgili Sosyal Yapı Araştırması,** Turizm ve Tanıtma Bakanlığı.

1970 **Social Stratification as an Obstacle to Development** (Hinderink ile), Praeger, New York.

1972 **Örgütleşemeyen Kent,** Sosyal Bilimler Derneği.

1973-a **Social Stratification and Development in Mediterranean Basin** (ed) Mouton, The Hauge.

1982 **Toplum Bilim Yazıları,** AİTİA. Yayını.

1974 «Sosyal Yapı ve Nüfus Artışı Etkileşimi» **Amme İdaresi Dergisi,** TODAİE, C. 7, No. 4.

1978 «Sanayileşme Sürecinde Küçük Üreticiliğin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine bir Tartışma» **Sanayide Küçük Üretim,** Mimarlar Odası Yayını.

1979-a «Teaching of Social Sciences in Developing Countries: The Case of Turkey» **International Social Science Journal,** C. XXXI, No. 1.

1979-b «The Concept of Time in Rural Sociaties» **Time and the Sciences,** (F. Grreenawan ed). UNESCO, Paris.

1981-a «Toplum Yapısı ve Laiklik» **Reşat Kaynar Armağanı,** İst, 1981.

1968 «Values, Social Stratification and Development» **Journal of Social Issues,** C. XXXIV, No. 2.

1969 «Toplum Yapısındaki Temel Değişmelerin Toplumsal Prespektifi: Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı» **Mimarlık Semineri,** Mimarlar Odası Yayını.

1981-b «Toplumsal Değişme ve Kentleşmede Düşük Gelirler» **Kentleşme Sürecinde Bütünleşme Sorunları,** Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakıfı Yayını.

1983 «Changing Pattern of Patronage», **Sex Roles, Family and Community in Turkey,** Kağıtçıbaşı (ed), Indiana Univ. Press.

1962 «İstihlak Normları» **Plânlama: DPT Dergisi,** C. 1, No. 3.

1971-a «Türkiye'de Köy ve Köylü Sorununa Kalkınma Planlarının Yaklaşımı» **ODTÜ Gelişme Dergisi,** C. 1, No. 1.

1971-b «Modern Şehirlerin Gelişmesi ve Türkiye'ye Has Bazı Eğilimler» **Şehircilik Konferansları 1964 - 65,** İTÜ. Mimarlık Fakültesi, Şehircilik Kürsüsü, Yayını No. 4.

1971-c «Azgelişmiş Memleketlerde Şehirleşme Eğilimleri: Tarihsel Perspektif içinde İzmir» ODTÜ **Gelişme Dergisi.**

1973-b «Gecekondu: Azgelişmiş Ülkelerde Hızlı Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşme» AÜ, **SBF Dergisi,** C. XXVII, No. 3.

1975 «Metropolitan Kent Olgusu» İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehircilik Enstitüsü Dergisi, Sayı 10.

1979-c «Apartmanlaşma ve Modern Orta Tabakalar» **Çevre: Mimarlık ve Güzel Sanatlar Dergisi,** No. 4.

1976-a «The New Roles of Mothers» **Mediterranean Family Structures,** Paristiany (ed), Cambridge Univ. Press.

1976-b «The Family of the Immigrant Worker» **Turkish Workers in Europe,** N. Abadan - Unat (ed), E. J. Brill, Leiden.

1979-d «Küçük Kasaba Kadınları» **Türk Toplumunda Kadın** N. Abadan Unat (ed). Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1979.

1981 «Small Town Women» Abadan Unat, Kıray, Kandiyoti (eds) **Women in Turkish Society,** E. J. Brill.

1985 «Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi: Etkenler ve Aşamalar» Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumu.

KOCACIK, Faruk

1958 «Dış Politika Dergilerine Ait Kitabiyat» **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi** No. 6 - 7.

1979-a «XIX. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Plânları» **Tarih Dergisi** No. 22.

1979-b «Trablusgarp ile İlişkili Türkçe Yayınlar» **Italian War in Tropoli and its Place in World Press,** İstanbul.

1979-c «IX. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İmparatorlu'ğunda Göçmenler, Devletin Bunlarla İlgili Aldığı Önlemler» **III. Milletlerarası Türkoloji Kongresi,** İstanbul.

1980 «Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler» **Osmanlı Araştırmaları,** No. 1.

1981 «Atatürk'te İdeoloji ve Eğitim» **Mustafa Kemal'i Anlamak,** Ankara.

1982-a «Mevsimlik İşçiler» **İbrahim Yasa'ya Armağan,** SBF Yayını,No. 519 Ankara.

1982-b «Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçlerle İlgili Bazı Yeni Belgeler» **IV. Türkoloji Kongresi.**

1983-a «İngiliz Arşivleri'nde 19. Yüzyılda Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Toplumsal Yapıya Etkileri» **X. Türkoloji Kongresi,** 1983.

1983-b «Toplum Kalkınmasında Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Yeri ve Önemi» Milli Koop. Eğitim ve Araştırma Enstitüsü Yayını, Sivas.

1983-c «Türkiye'de Köy Araştırmaları» CÜ. **Sosyal İlimler Dergisi,** No. 1.

1984-a «Türkiye'de Kırsal Kesimin Yapısal Değişmesi» HÜ, **Edebiyat Fakültesi Dergisi,** No. 2.

1984-b «Planlama ve Toplum Bilim» CÜ. **Sosyal Bilimler Dergisi,** No. 2.

1984-c «Korumaya Muhtaç Çocuklar, Sivas Kız ve Erkek Yetiştirme Yurtları» CÜ. **Sosyal Bilimler Dergisi,** No. 3.

KONGAR, Emre

1972-a **İzmir'de Kentsel Aile,** Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını.

1972-b **İnsanı Yönlendirme ve Sosyal Hizmetler (veya Sosyal Çalışmaya Giriş)** Türk Sosyal Bilimler Derneği.

1972-c **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği,** İlk Basım Bilgi Kitabevi (İkinci ve Üçüncü basım Remzi Kitabevi, 1981, 1985).

1976-a **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı,** İlk basım Cem Yayınevi, (İkinci basım Remzi Kitabevi 1981).

1981 **Atatürk ve Devrim Kuramları,** İş Bankası.

1982-b **Türk Toplum Bilimcileri** (ed) Remzi Kitabevi.

1982-a **Cavit Orhan Tütengil,** Türk Dil Kurumu.

1982-c **Kültür Üzerine,** Çağdaş Yayınları.

1983-a **Demokrasi ve Kültür,** Hil Yayıncılık.

1983-b **Atatürk Üzerine,** Hil Yayıncılık.

1983-c **Devrim Tarihi ve Toplum bilim Açısından Atatürk,** Remzi Kitabevi.

1984-a **Üniversite Üzerine,** Hil Yayıncılık.

1971 «Türkiye'de Araştırılacak Konu ve Sorunlar» Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi, HÜ.

1972-d «Tıbbi Sosyal Hizmetler» **Çocuk Sağlığı,** HÜ.

1976-b «A Survey of Familial Change in Two Turkish Gecekondu Areas» **Mediterranean Family Structure,** J. G. Pristiany (ed), London, Cambridge Univ. Press.

1977 «Osmanlı İmpaartorluğunda Bir Ara Sınıf Olarak Ayan» **First International Congres on the Social and Economic History of Turkey, 1071 - 1920,** HÜ.

1979 «Some Theretical Observations on the Development of the Arab World Versus Theory of Modernization» **Man and Society in the Arab Gulf,** Papers of the Third International Symposium of the Center of Arab Gulf Studies, Basrah Univ.

1980 «Attilâ İlhan'ın Romanında Toplum Anlayışı» **Bedrettin Cömert'e Armağan,** HÜ, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Derneği, Özel sayı.
1981-a «Kurtuluş Savaşımızda Basın» **Atatürk ve Basın,** TGS.
1981-b «Laikliğin Sınıfsal Temelleri» **Mustafa Kemal'i Anlamak,** Kadıbeşegil ve Kongar Oluşum Yayınları.
1982-a «Kentleşen Gecekondular ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu», **Kentsel Bütünleşme,** Türkiye Geliştirme Vakfı Yayını.
1982-b «Toprak ve Fabrika İşgalleri ile Öğrenci Eylemlerine Karşı Gecekondu Halkının Bakışı» **Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan,** İÜ., İktisat Fakültesi Mecmuası, Özel Sayı.
1982-c «Serbest Zaman Sürecindeki Olası eGlişmeler ve Artan Serbest Zaman İçindeki Basının Alabileceği Pay» **Kitle İletişim Teknik lerindeki Gelişme ve Yazılı Basının Geleceği,** Hürriyet Vakfı Eğitim Yayını,
1984-b «Akçasaz'ın Ağaları Üzerine Toplumbilimsel bir Deneme» **Suut Kemal Yetkin'e Armağan,** G. Renda (ed) HÜ., Armağan Dizisi, No. 1984.

KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi.

1947 **Sosyal Doktrinler Tarihi** I, II, III.
1956 **Sosyoloji Tarihi** Edebiyat Fakültesi Yayını. (Remzi Kitabevi 1968 - 1974).
1968 **Batı Uygarlığı ve Biz,** Ak Kitabevi.
1971 **Durkheim Sosyolojisi,** Remzi Kitabevi.
1949 «Le Play'ın Bütçe Monografilerinden bir Örnek» **Sosyoloji Dergisi,** No. 4, 5.
1950 «Memleketimizde Tecrübi Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişmesi» **Sosyoloji Dergisi,** No. 6.
1953 «Türkiye'de Sosyolojinin Doğuşu ve Prens Sabahattin» **Yeni İstanbul.**
1954 «Gurwitch Sosyolojisi I» **Sosyoloji Dergisi,** S. 9.
1955 «Gurwitch Sosyolojisi II» **Sosyoloji Dergisi,** s. 10 - 11, 1955 - 56.
1958 «İnsanı Robotlaşma Tehlikesine Karşı Koruyacak Yeni Bilim Sosyometri», **Cumhuriyet.**
1959 «Cybernetice - Sosyometri - Mikrososyoloji» **Sosyoloji Dergisi,** No. 13 - 14.
1961-a «Sosyometrinin Temelleri I» **Sosyoloji Dergisi,** No. 16.
1961-b «Sanat ve Fikir İşçileri» **Sosyoloji Dergisi** No. 16. 1961.
1967-a «Edebiyat Sosyolojisi ile ilgili Araştırmalar» **Sosyoloji Dergisi,** S. 21 22.
1967-b «Sosyoloji'de Yöntem» **Sosyoloji Dergisi,** No. 21 - 22.
1967-c «Edebiyat Sosyolojisine Giriş» **Sosyoloji Dergisi,** S. 21 - 22.

MAGNERALLA, Paul

1974 **Tradition and Change in a Turkish Town,** John Wiley and sons.
1982 «Civil Violence in Turkey: Its Infrastructural, Social and Cultural Foundations» Kağıtçıbaşı (ed), **Sex Roles, Family and Community in Turkey**, Indiana University.

MARDİN, Şerif.

1962 **Genesis of Young Ottoman Thought,** Princeton Univ. Press. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri** (İletişim Yayınları 1983).
1969 **Din ve İdeoloji, SBF Yayını** (İletişim Yayınları - 1983).
1960 «The Mind of Turkish Reformer 1700 19000» **The Western** Humanities Reiew, No. 14.
1969-a **Religion as Ideology,** HÜ. NEE.
1976 **Religion in Modern Turkey.**
1976 **İdeoloji,** Sosyal Bilimler Derneği Yayını (Turhan Kitabevi. 1982).
1969-b «Siyasi Fikir Tarihi Çalışmalarında Muhteva Analizi.»

1964 «Toplum Bilimlerinde Teoriler Üzerine Bir Not»,**SBF Dergisi.**
«Türkiye'de Irkçılık» **Forum,** No. 294.
«Türkiye'de Orta Sınıfın Üç Devri» **Forum,** C. 6, No. 69.
1978 «Youth and Violence in Turkey» **Archives Europeannes de Sociologie** No. 19.
1968 «Historical Determinants of Stratification: Social Class Conscionsness in Turkey» **SBF Dergisi.**
1973 «Center Periphery Relations A Key to Turkish Politics», **Daedalus.**
1969-c «Kıray'a Eleştiri» **Mimarlık Semineri,** Ankara.

MERİÇ, Ümit
1979 **Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü,** Ötüken Yay.
1970 «Rousseau ve Toplum Sözleşmesi», **Yeni İnsan.**
1968 «Proudhon ve Sefaletin Felsefesi» **Yeni İnsan.**
1972 «Batı Batı Dedikleri» **Türk Edebiyatı.**
1972 «Milli Örf ve Adetlerimiz» **Pınar.**
1982 «Japonya'da Sosyoloji» İÜEF, **Sosyoloji Konferansları.**
1976 «Konusu İstanbul olan Eski Eserler Bibliyografyası» HÜ. Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi Uluslararası Sempozyumu.
1978 «Milli Örf ve Adetlerimiz» Aydınlar Ocağı Semineri.
1982 «Sosyolojik Açıdan Kılık Kıyafet» İslâmi İlimler Araştırma Vakfı.
1984-a «Siyah Afrika'nın Sosyolojisi» Atatürk Üniv. 1. Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi.
1984-b «Sosyoloji Tarihine Giriş (Comte, Le Play, Tocquivılle, Spencer)» **Dağarcık.**

MUTLU, Kayhan
1978 «Variation in the Nature of Achievement Motivation» **ODTÜ Gelişme Dergisi.**
1982 «Concern for Others Achievement Motivation» **ODTÜ, İnsan Bilimleri Dergisi,** No. 2.
1984 «Normative Reactions to Normlessness» **ODTÜ İnsan Bilimleri Dergisi,** No. 2.
«Anomic and Achievement Motivation» Basılacak Makale.

MUTMAN, Mahmut
1985 «Advertising as a Form of Communication» ODTÜ. Sosyoloji Bölümü, Basılmamış Master tezi.

NALBANTOĞLU, Ünal.
1971 «Sosyal Planlamada Toplum Örgütlenmesinin Yeri» HÜ., **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,** No. 3.
1975-a «Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi, Artı - Ürün ve Kent Ekonomisi» HÜ, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri** Okyar ve Nalbantoğlu (eds), Ankara.
1975-b «Sosyal Değişme Açısından Türkiye'de Kentleşme ve Sanayileşme Süreçlerine Teorik bir Yaklaşım Denemesi» HÜ, Basılmamış Doktora Tezi.
1975-c «Ottoman Class System and Ottoman City» **Center Periphery Conference,** Büyükada.
1978 «Prekapitalist Küçük Sanayii ve Tüccar Sermayesine Bağımlılığı : Osmanlı Örneğine Kuramsal bir Bakış Önerisi» **Sanayide Küçük Üretim,** Mimarlar Odası.
1982 «Bilim Adamının Kendiliğindenci Felsefesi» **ODTÜ., İnsan Bilimleri Dergisi,** No. 1.

NİRUN, Nihat
1969 **Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi.**
1976 (Zeki Erdoğmuş ile), **Sosyoloji,** Yaykur.

OSKAY, Ülgen
1974 İLL - Health as a Social Problem: A Case Study in the Potteries» Keele Univ. Basılmamış Doktora Tezi, 1974.

1977-a «Toplumsal Sorunların Değerlendirilmesinde Subjektifliğin Kaçınılmazlığı» EÜ, **İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi,** No. 13.
1977-b «Toplumsal Bir Sorun Olarak Eğitim Çıkmazı» **Eğitimde Rehberlik Dergisi** C. 2, No. 19.
1980 «Eğitimde Rehberliğin Sosyolojik Temelleri» **BÜ., Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, No. 1.**
1981 «Toplumsal Yaşam ve Toplumbilim» **EÜ., Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, No. 2.**
1983-a **Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Kömür İşçileri** EÜ, Edebiyat Fakültesi Yayını, No. 25.
1983-b «İşlevselci Kuramda Geçiş Dönemi Olgusu» **Doğa ve Bilim Dergisi,** No. 83 - 14.
1983-c «Kömür Madeni İşçisinde Çalışma Yaşamı» **Doğa ve Bilim Dergisi,** No. 83/15.
1983-d «Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisinde Aile Yapısı» **EÜ, Edebiyat Fakültesi Seminer Dergisi,** No. 1.
1984 «Çatışma Kuramı Açısından İşlevselci Kuramın Eleştirisi» **EÜ., Edebiyat Fakültesi, Seminer Dergisi,** No. 2 - 3.

OKSAY, Ünsal
1980 **Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri,** SBF yayını.
1982 **Çağdaş Fantazya,** Ayko yayını.

OTARAN, Arkaç
1985 «A Critical Review of Literature on Populer Culture» ODTÜ., Sosyoloji Bölümü Master Tezi.

OZANKAYA, Özer
1964 «Social Change and Economic Development in Turkey and Japan: A Critique of W. W., Rostow's Thesis of Stages of Economic Growth» Bilim Uzmanlığı Tezi. Syracuse, New York.
1966 **Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri** SBF Yayını.
1971 **Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür,** Doçentlik Tezi, SBF.
1975 **Toplumbilim'e Giriş,** Savaş Yayınları.
1972 «Social Life in Four Anatolion Villages» **SBF Dergisi,** C. 27. No. 3.
1976 **Türkiye'de Kooperatifçilik,** Milliyet Yayınları.
1978 **Türk Devrimi ve Yüksek Öğrenim Gençliği,** SBF.
1981 «Günümüz Türkiyesinde Gençlik» **A.Ş. Esmer'e Armağan,** SBF.
1983-a **Toplumbilim Terimleri Sözlüğü,** Savaş Yayınları.
1983-b **Atatürk ve Laiklik,** Tecim Yayınları.
1983-c «Atatürk'ün Demokrasi Dersleri» **SBF Dergisi.**
1983-d «Yurt Dışı İşçi Çocuklarının Eğitim - Öğretimi Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi» **F. H. Sur'un Anısına Armağan, SBF Yayını.**
1983-e «Atatürk'ün Düşüncesinde Ekonomi Demokrasi İlişkileri» **Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan,** SBF Yayını.
1984 «Laikliğin Yokluğunda Şemseddin Sami'nin Türk Aile Yaşamı Üzerine Düşünceleri».

ÖNCÜ, Ayşe
1974 «Perspectives on Urban Research» **Current Turkish Tought.**
1975 «City Size and Occupational Structure» **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi,** Cilt, 3.
1976 **Örgüt Sosyolojisi,** TSBD Yayını.
1977 «Örgüt içi Gruplar ve Çatışma», **Yönetim Sosyolojisi,** Ö. Bozkurt (ed).
1979 «Uzman Mesleklerde Türk Kadını» Abadan - Unat (ed), **Türk Toplumunda Kadın, TSBD.**

1980 «Chambers of Industry in Turkey» Özbudun ve Ulusan (eds) **The Political Economy of Income Distribution,** Holmes and Meir.
1981-a «Toplumsal Değişme Sürecinde Meslek Grupları» Doçentlik Tezi.
1981-b «Turkish Women in Professions: Why So Many» **Women in Turkish Society,** Abadan - Unat, Kıray, Kandiyoti (eds).
1982 «Forms of City/University Cooperation in İstanbul» (A. Duben ile) **Improving The Management of Urban Research,** O.E.C.D.
1984 «Odalar» **Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi,** İletişim Yayınları.
1985 «Sosyal Demokrat Hükümetler ve İstikrar Önlemleri: Türkiye ve Portekiz» **İktisat Dergisi.**

ÖZBAY, Ferhunde
1969 «An Experimental Family Planning Program in the Etimesgut Health Region» (B. Güvenç ve H. Serinken ile) **Turkish Demography Proceedings of Conference,**Shorter, Güvenç (ed), HÜ.
1970 «Turkey: Changes in Birth Control Practices 1963 - 68» (Shorter ile) **Studies in Family Planning.**
1977 «Individual and Environmental Factors Effecting Behaviors and Attitudes» **Seminer on Approaches and Methods in Social Science Research in Turkey,** ODTÜ, (Türkçe).
1977 «Intermediate Variables Effecting Fertility and its Changes in Turkey» **Türkiye'de Nüfus Artışı ve Sorunları,** 1973 Araştırması, HÜ, (Türkçe).
1979-a «Türkiye'de Kırsal/Kentsel Kesimde Eğitimin Kadınlar Üzerinde Etkisi» **Türk Toplumunda Kadın,** N. Abadan Unat (ed), TSBD.
1979-b «Changes in Family Planning Practices and Fertility in Turkey, 1963, 1968, 1973» **İstatistik,** C. 1, No. 2. (Türkçe).
1979-c «Women's Status, Labor Force Participation and Education in Rural Areas» **Yönetim Bilimleri Fakültesi Dergisi,** AITİA, C. 1, No. 1 - 2, (Türkçe).
1979-d «Education and Fertility in Rural Turkey» **Studies in Development,** ODTÜ.
1979-e «Accounting For the Trend of Fertility in Turkey» (Shorter ve Yener ile) **Demographic Transition and Socio - economic Development, United Nations,** ST/ESA/SER A Department of Internationel Economic and Social Affairs, **Population Studies,** New York No. 65.
1981 «The Impact of Education on Women in Rural and Urban Turkey» **Women in Turkish Society,** N. A. Unat (ed). E.S. Brill, Leiden.
1982-a «Ev Kadınları» **Ekonomik Yaklaşım,** AITIA, Ekonomi Fakültesi, C. 3, No. 7.
1982-b «Women's Education in Rural Turkey» **Sex Roles, Family and Community in Turkey,** Ç. Kağıtçıbaşı (ed), Indiana Univ. Turkish Studies.
1984 «Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Ailelerin İşlevlerine Yansıması» **Türkiye'de Ailenin Değişmesi,** TSBD.

ÖZCAN, Yusuf Ziya
1981 «Determinants of Educational Attainment in Turkey» Chicago Univ. Doktora Tezi, 1981; bir Bölümü **İnsan Bilimleri Dergisi'nde** (1983) yayınlandı.

ÖZER, İnan
1981 «Tarihsel Gelişimi ve Ulusal Bağımsızlık Savaşındaki Yeri Açısından Halkçılık İdeolojisi» **Mustafa Kemal'i Anlamak** F. Kadıbeşgül (ed), Oluşum Yayınları.
1982-a «Berkes'in Toplum Bilime İlişkin Görüş ve Düşünceleri» **Türk Toplumbilimcileri,** E. Kongar (ed), Remzi Kitabevi.
1982-b «Hilmi Ziya Ülken» (H. Uygun ile), **Türk Toplumbilimcileri** E. Kongar (ed), Remzi Kitabevi.

1984-a «Bir Siyaset Felsefecisi Olarak Yunus Emre «Atatürk'ten Günümüze Türk Düşününün Gelişimi Semineri, Eskişehir İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi 1981; CÜ, **Sosyal Bilimler Dergisi,** No. 2.
1983 «Kentleşmenin Kişilerin Siyasal Katılımları Üzerine Etkileri» H.Ü., Sosyoloji Bölümü, Doktora Tezi.
1984-b «Toplumsal Değişme ve Kentsel Olgu» **CÜ., Sosyal Bilimler Dergisi,** No. 1.
1984-c «Türkiye'de Kentleşme Hareketini Doğuran Nedenler» **CÜ., Sosyal Bilimler Dergisi,** No. 2.
1984-d «Türkiye'de Gecekondu Olgusu ve Özellikleri» **CÜ. Sosyal Bilimler Dergisi**, No. 2.

ÖZKALP, Enver
1981-a **Davranış Bilimleri ve Organizasyonlarda Davranış,** Eskişehir ITIA Yayını No, 249/189.
1981-b «Household and Fanıily Structure in Turkey» **EİTİA Dergisi** C. XVII No. 1.
1981-c «Early Effects of Industirialization on Turkish Family System: A Case Study of Elmadağ» **EİTİA Dergisi,** C. XVII. No. 1.
1982-a «Örgütlerde İşin İş Görenlerin Ruh Sağlığı Üzerine Olan Etkileri ve İş Psikolojisi» **EİTİA Dergisi,** C. XVIII. No. 1.
1982-b «Organizasyonlardaki Teknolojik Değişmeler ve İnsan Davranışı Üzerine Etkileri» **EİTİA Dergisi,** C. XVIII, No. 2.
1983-a «Modernization of Japan and its Effect Upon the Family Structure» **Anadolu Üniv. İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi,** C. 1. No. 2.
1983-b «Endüstriyel Baskı Grupları (Sendikalar) ve Yönetime Katılma» **AÜ., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 1, No. 2.
1984 «Gece Vardiyası ve Çalışanlar Üzerine Olan Sosyo - Psikolojik Etkileri» **AÜ., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.,** C. 2, No. 2.

ÖZKÖK, Ertuğrul
1982 **Sanat, İletişim, İktidar**, Tan yayınları.
1985 **Kitlerin Çözülüşü**, Tan Yayınları.

PEKER, Mümtaz.
1977 «Yozgat Ana - Çocuk Sağlığı Aile Planlaması Projesi».
1979 «Çorum Çankırı Kırsal Alanında Toprak Sahipliği ve Göç İlişkileri» **Nüfusbilim Dergisi,** No. 1.
1980-a «Türkiye'de Doğurganlık ve Doğurganlık Farklılığı».
1980-b «Çorum Çankırı Kırsal Alanında Bazı Farklılaşmalar» **HÜ., Sosyal Bilimler Dergisi**, No. 3.
1981 «Nüfus Politikaları» **Türkiye'de Planlı Dönemde Nüfus ve Aile Planlaması Çalışmaları,** DPT.
1982 «Doğum ve Ölüm Bildirimleri Üzerine bir Deneme: Yozgat 1980» **Nüfus Bilim Dergisi.** C. 4.
1983-a «Planlı Dönemde Ekonomik Gelişme ve Nüfus Dinamikleri» Aile Planlaması Sorunları, 1983.
1983-b «Türkiye'de Kadının Eğitimi ve Doğurganlığı» **Bilim ve Teknik** Cilt 16., No. 189.
1984-a «Türkiye'de Eğitim - Doğurganlık İlişkisi» **Amme İdaresi Dergisi,** C. 17, No. 3.
1984-b «Yaşa Özel Doğurganlığın Nüfus Sayımlarından Tahmini» **Nüfus Bilim Dergisi,** C. 6.

PRENS SABAHATTİN
1908-a **Teşebbüsü Şahsi ve Tevs-i Mezuniyet Hakkında bir İzah,** Dersaadet Matbaası.
1908-b **Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah.**

1910 **İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar**, Mahmut Bey Matbaası.
1965 **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?** (Sadeleştiren M. Sencer), Elif Yayınları.
1906 «Hristiyanlar Vatanımızda Ademi Merkeziyetten Müstefit Olageldikleri Halde Müslümanlar Merkeziyet'in Mahkûmu oluyorlar» **Terakki Dergisi,** 1906.

SAKTANBER, Ayşe
1985 «The World of Children in Picture Books» ODTÜ, Sosyoloji Bölümü, Basılmamış master tezi.

SARIBAY, Ali Yaşar
1976 «Ziya Gökalp ve Türk Devrimi» **Sosyoloji Konferansları** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Sosyoloji Enstitüsü yayını.
1977 «Din Sorunu ve bir Kitap» **Toplum ve Bilim**, N. 3.
1980 «Siyasal Sistemler Bir İdeolojik Soru Olarak Düşünce Özgürlüğü» **İktisat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, No. 2.
1981 «Siyaset(in) Sosyolojisi, Siyaset(in) Bilimi, Siyasal Sosyoloji» **İktisat ve Sosyal Bilimler Dergisi,** C. 2., No. 2.
1982-a «Siyasal Parti Sistemlerini Tasnif Önerilerine Eleştirel Bir Yaklaşım» **İktisat ve Sosyal Bilimler Dergisi,** C. 3, No. 1.
1982-b «Kemalist İdeolojide Modernleşmenin Anlamı: Sosyo Ekonomik Bir Çözümleme Denemesi» **Prof. Dr. C. D. Tütengil Anısına,** İÜ., İktisat Fakültesi Yayını.
1983 **Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: Milli Selamet Partisi Örnek Olayı,** Alan Yayıncılık, İstanbul.

SAYIN, Önal
1969 «Eti Bisküvi Fabrikasının Sosyal, Mali ve Ekonomik Yönden İncelenmesi» Lisans Tezi.
1975 «Les Travaillenis Immigres Turc En Europe» Doktora Tezi, Fransa, Lille.
1980 «Türk İşçi Göçünün Nedenleri» EÜ, **Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi,** C. 1, No. 1.
1982 «Başarı, Yetenek ve Sosyo - ekonomik Köken» **EÜ, Sosyal Bilimler Fakültesi Seminer,** No. 1.
1983- «Aydınlar ve Bilgi Sermayesi» **EÜ, Edebiyat Fakültesi, Seminer 2/3.**
1983-b «İnsan ve Toplumsal Gelişme» **Felsefe ve Sosyal İlimler Sempozyumu,** Erzurum.
1984 «Kırsal ve Kentsel Yörelerde Aile Yapısında Meydana Gelen Değişmeler» Atatürk Üniv. **İ. Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi.**
1985 «Birey, Toplum ve Demokrasi» **EÜ, Edebiyat Fakültesi Seminer,** No. 4.

SEDDON, D. ve Margulies P.
1982 «The Politics of Agrarian Question in Turkey: Review of a Debate» **The Journal of Social Studies** No., 19.

SENCER, Muzaffer
1965 **Türkiye'de Toprak Mülkiyeti Sorunu** (Oya Sencer ile) Milliyet Yayınları.
1966 **Vakıflı Köyü,** İTÜ, Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1966.
1967-a «Sosyal Sınıf Kriterleri Üzerine Eleştirmeli Bir Deneme» Basılmamış Doktora Tezi.
1968 **Dinin Türk Toplumuna Etkileri** Garanti Matbaası, (Ant Yayınları 1971 - 3; May Yayınları, 1983).
1969 **Osmanlı Toplum Yapısı,** Ant. 1969 (Yöntem Yayınları, 1973; May Yayınları, 1974).
1970 **Türkiye'de Köylülüğün Maddi Temelleri**, Ant Yayınları.
1971 **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri,** Geçiş Yayınları.
1974-a **Türkiye'de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar,** May Yayınları.
1974-b **Sosyal Sınıflar (Kriter ve Göstergeler),** Gözlem Yayınları.
1978-a **Toplumbilimlerde Yöntembilim** (Yakut Sencer ile), TODAİE.

1962 «Türkiye'de Köye Yönelme Hareketleri» **Sosyoloji Dergisi**, No. 17 - 18.
1967-b «Bir Sosyal Sınıf Göstergesi Olarak Oturma Kesimi ve Konut» **Sosyoloji Dergisi**, No. 21 - 22.
1967-c «Sosyolojik Açıdan Türkiye'de İlk Öğretim» **Sosyolojik Dergisi**, No. 21 - 22.
1979 «Kültüre İlişkin Temel Kavramlar» **Ulusal Kültür**, Sayı 5.
1981 «Toplumsal Evrim Sürecinde Aile ve Kadın» **C. O. Tütengil'e Saygı.**
1975 «Türkiye'de Eğitim Sisteminin Yapısal Nitelikleri ve Temel Eğitim Sorunları» **Amme İdaresi Dergisi**, C. 8. No. 1.
1978-b «Bölümsel Bağıntı ve Bölümsel Nedensellik» **Amme İdaresi Dergisi**, C. 14, No. 4.
1982-a «Kamu Görevlilerinde İş Doyumu ve Moral» **Amme İdaresi Dergisi**, C. 15, No. 1
1982-b «Dil ve İdeoloji «**Amme İdaresi Dergisi**, C. 15, No. 3.
1984-a «Bir Eğitim Kümesinin Sosyometrik Yapısı» **Amme İdaresi Dergisi**, C. 16, No. 4.
1984-b «Tanzimata Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi» **Amme İdaresi Dergisi**, C. 17, No. 2.
1984-c «Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetsel Gelişmeler» **Amme İdaresi Dergisi**, C. 17, No. 13.
1984-d «1980'e Kadar Türkiye'de Siyasal ve Anayasal Süreçler» **Amme İdaresi Dergisi**, C. 17, No. 4.
1985-a «Son Düzenlemelere Göre Türkiye'de Taşra Yönetimi ve Yerel Yönetimler» **Amme İdaresi Dergiis**, C. 18, No. 1.
1985-b «Yönetim Olgusunun Tarihsel Evrimi» **Amme İdaresi Dergisi**, C. 18, No. 2.
1982-c «Urbanization in Turkey and Some Problems Related to it «**Turkish Public Ad. Annual**, C. 9 - 10.
1983-a «1961 Anayasası'ndan 1982 Anayasası'na» **İnsan Hakları Yıllığı**, C. 5 - 6.
1983-b «Socialization and Maladjustment of Migrant Turkish Workers» **Turkish Yearbook of Human Rights**, C. 5 - 6.

SEZAL, İhsan

1981 «Sosyal Yapı Değişmesi Açısından Türkiye'de Şehirleşme» İstanbul Üniv. İktisat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi.
1980 «The Socio - Ecomomic Problems of Green Revolution: The South - Asian Experience» **İktisat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, No. 2.
1984-a «1983 Türkiye'sine Toplu Bakış, Ekonomi, Toplum ve Siyasi Hayat» **Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı**, Yazarlar Birliği, Ankara.
1984-b «Villagization of Cities: The Turkish Urbanization Pattern», Paper Presented at MERCOOP Seminer, Cairo.
1985-a «1984 Türkiye'sine Toplu Bakış: Ekonomi, Toplum ve Siyasi Hayat», **Türkiye Kültürü ve Sanat Yıllığı**, Yazarlar Birliği.
1985-b «Geri Dönen İkinci Kuşak Türklerin Türkiye'de İstihdam ve Reintegresyon Sorunları» Uludağ Üniv. Yurtdışı İşçi Sorunları Araştırma Merkezi'nin 1985'de düzenlediği İkinci kuşağın Mesleki Uyum Semineri.

SEZER, Baykan

1971 «Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları» Doktora Tezi.
1981 **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, Doçentlik tezi
1978 «Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar» **Toplum ve Bilim.**
1980 «Ziya Gökalp ve Alman Sosyolojisi» **II. Milli Türkoloji Kongresi.**
1983 «Ziya Gökalp ve Türk Tarihi» **İnsan Problemi Açısından Felsefe ve Sosyal İlimler Sempozyumu.**
1984 «Ziya Gökalp ve Durkheim» **60.Ölüm Yıldönümün'de Ziya Gökalp'i Anma Toplantısı.**

SİRMAN - ERALP, Nüket
1985 «Female Labour in Commodity Production: A Study of Household Formation and Composition in a Cotton Producing Village in Western Turkey» Yazılmakta olan Doktora Terzi, London Univ.

STIRLING, Paul
1965 **Turkish Village,** John Wilay and Sons.
1974 «Cause, Knowledge and Change: Turkish Village Revisited» **Choice and Change,** J. Davis (ed), LSE.

ŞAHİN, Haluk.
1985 **Türk Olmak Kolay Değil,** İletişim Yayınları.

ŞEKER, Murat
1980 «Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşme Sorunları» Doktora tezi, SBF.

ŞENYAPILI, Tansı
1978 **Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu,** ODTÜ.
1981 **Gecekondu: Çevre İşçilerin Mekanı,** ODTÜ.
1982 «Ankara Gecekondularının Ekonomik Profili» **Kentsel Bütünleşme,** T.G.A.V.
1985 **Ankara Kentinde Gecekondu Gelişimi (1923 - 1960),** Kent - Koop, Ankara.

ŞEVKİ, Mehmet Ali
1931 **Memleketi Tanıma Yolu: Monografik Tetkiklere Doğru,** Muallimler Birliği Yayını.
1939-a «Kurna Köyü» **Sim Dergisi,** No. 72.
1939-b «Tecrübi Sosyoloji Anketlerinin Faidesi» **Siyasi İlimler Mecmuası** Y. 19, No. 103.

TANYOL, Cahit
1954-a **Örf ve Adetler Sosyolojisi Bakımından Sanat ve Ahlâk,** İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.
1960 **Sosyal Ahlâk,** İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
1970 **Sosyolojik Açıdan Din, Ahlâk, Laiklik ve Politika Üzerine Dialoglar,** Okat Yayınevi, İstanbul.
1942 «Namık Kemal ve Kahramanları» **Değirmen Dergisi,** No. 4.
1949 «Prens Sabahattin, İçtimai Monografi» **Sosyoloji Dergisi,** No. 4 - 5.
1950 «Karataş Köyü Monografisi» **Sosyoloji Dergisi,** No. 6, (Ülken ve Kösemihal ile).
1954-b «Barakalarda Örf ve Adet Araştırmaları» **Sosyoloji Dergisi,** No. 9.
1955-a «Örf ve Adetler ve İslâm Hukuku» **Türk Yurdu,** No, 241.
1955-b «Türk Milliyetçiliğinin Gerçekleri ve Türkçülük» **Türk Yurdu,** No. 245.
1955-c «Ziya Gökalp ve Milli Vicdan» **Türk Yurdu,** No. 246.
1959-a «Dün ve Bugün İrtica ve İnkilâp» **Türk Düşüncesi Dergisi,** No. 5.
1959-b «Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İçtimai Değişmelerin Kontrolü» **Sosyoloji Dergisi,** No. 13 - 14.
1962-a «Peşke Binamlısı Köyü» **Sosyoloji Dergisi,** No, 16.
1962-b «Türkiye'de Burjuva Meselesi» **Yön Dergisi,** No. 44.
1962-c «Elifoğlu Köyü» **Sosyoloji Dergisi,** No. 17 - 18.
1964-a «Eylen Köyü» **Sosyoloji Dergisi,** No. 19.
1964-b «Ziya Gökalp'in Kişiliği, Ülkücülüğü, Bilim Adamlığı» **Sosyoloji Dergisi,** No. 19 - 20.
1973 «Türk Sosyolojisinin Bazı Sorunları» **Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan.**

TATLIDİL - Ercan
1982 «Türk Kültürünün Tanıtılmasında Avrupada Çalışan Türk İşçilerinin Önemi» **1. Kültür Şurası** Tebliği.

1983 «Yurt Dışı İşçi Göçüne İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar» **EÜ, Edebiyat Fakültesi Seminer Dergisi,** No. 2-3.
1984 «II. Dünya Savaşından Sonra Avrupa'daki Göçmen İşçi Hareketleri ve Türk İşçileri» Atatürk Üniv. **I. Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi.**
1985 «Türkiye'de İş Göç ve Ekonomik Yönden Kullanılır. İnsan Gücü: Kayseri Örneği» **EÜ, Ed. Fakültesi, Seminer Dergisi,** No. 4.

TEKELİ, İlhan
1980 **Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar,** Mimarlar Odası Yayını.
1974 «Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreçi» ve **Türkiye'de Kentleşme Yazıları,** (Turhan Kitabevi, 1982).
1977 **1973 ve 1975 Seçimleri,** (R. Gökçeli ile) Milliyet Yayınları.
1982-a «Doğu Anadolu'da Traktör Kullanma Biçimini Saptamak İçin Yapılan Sınırlı bir Soru Kağıdı Uygulaması Üzerine Yorumlar» **Türkiye'de Kentleşme Yazıları,** Turhan Kitabevi.
1982-b «Kent, Suçluluk ve Şiddet» **Türkiye'de Kentleşme Yazıları,** Turhan Kitabevi.

TEZCAN, Mahmut
1969 **Türk Sosyoloji Bibliyografisi 1928-68,** AÜ., Eğitim Fakültesi Yayını.
1972-a **Kan Gütme Olayları Sosyolojisi,** AÜ., Eğitim Fakültesi Yayını.
1974-b **Türklerle İlgili Stereotipler (Kalp Yargılar) ve Türk Değerleri Üzerine bir Deneme,** AÜ., Eğitim Fakültesi Yayını.
1976 **Eğitim Sosyolojisine Giriş Cilt I** - Çağ Matbaası, Ankara.
1977 **Boş Zamanlar Sosyolojisi,** Doğan Matbaası, Ankara.
1979 **Kuşaklararası Çatışma: Okuyan ve Çalışan Gençlik Üzerine Bir Araştırma,** Doçentlik Tezi.
1981-a **Kültürel Antropoloji Açısından Başlık Parası Geleneği.**
1984-a **Sosyal ve Kültürel Değişme,** AÜ., Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını.
1970 «Sosyolojik Yönden Köy» **Amme İdaresi Dergisi,** D. 3.
1972-b «Toplumumuzda Mesleki ve Teknik Öğretim ile İlgili Değer Yargıları ve Değişme Eğilimleri» **Eğitim Fakültesi Dergisi,** C. 5, No. 12.
1973 «Blood Feude in Turkey» **Araştırma Dergisi, DTCF Felsefe Araştırmaları Dergisi C. 11.**
1974-b «Hafta Tatilleri ve Boş Zamanları Değerlendirme» **Bilim ve Teknik Dergisi,** No. 83.
1978-a «Kırsal Topluluklarımızda Tercihli Evlilik Tiplerinin İşlevsel Çözümlenişi» **Eğitim ve Bilim,** C. 3, No. 16.
1978-b «Kültür ve Eğitim İlişkileri» **Eğitim ve Bilim,** c. 3, S. 15.
1980-a «Azgelişmiş Ülkelerin Eğitimsel Sorunları» **Eğitim ve Bilim,** C. H. No. 23.
1980-b «Akran Grupları ve Eğitimsel Değeri» **Eğitim ve Bilim,** C. H. No. 23.
1982-a «Beşik Kertme Nişanlı Geleneği ve Çayırbağı Köyü Uygulaması» **II. Milletlerarası Türk Folklar Kongresi Bildirileri,** C. 4, Kültür ve Turizm Bakanlığı.
1981-b «Gençlik, Toplumsal Değişme ve Atatürk» **AÜ., Eğitim Fakültesi Dergisi,** C. 14.
1981-c «İbni Haldun'un Eğitime İlişkin Görüşleri» **AÜ, Eğitim Fakültesi Dergisi,** C. 14, 1981, S, 1-2.
1982-b «Toplumsal Değişme ve Yaşlılık» **AÜ - Eğitim Fak. Dergisi,** C. 15, No, 2.
1983-a «Sosyo Kültürel Değişmeler ve Öğretmen» **Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan,** AÜ, EBF Yayını.
1983-b «Sporda Cinsel ve Toplumsal Sınıf Farklılaşması» **Eğitim ve Bilim Dergisi,** C. 7, No. 41.
1984-b «Köy Gençlerinin Evlenme İsteklerine İlişkin Davranış Kalıpları» **AÜ, Eğitim ve Bilim Fakültesi Dergisi,** C. 16, No. 2.

1984-c «Gençliğin Toplumsal Değişmedeki Rolü ve Ülkemiz Gençliği» **Eğitim ve Bilim,** C. 8, No. 47.
1984-d «Kuşaklararası Çatışmalar» **Türkiye'de Ailenin Değişimi : Toplumsal İncelemeler,** TSBD Yayını.
1984-e «Ziya Gökalp'in Eğitim Anlayışı ve Atatürk» **Türk Dili Dergisi.**

TİMUR, Serim
1972 **Türkiye'de Aile Yapısı,** Hacettepe Üniversitesi Yayını.
1981 «Changes in the Structure of Turkish Family» Abadan - Unat (ed) **Women in Turkish Society,** E. J. Brill.

TOKGÖZ, Oya
1979 **Siyasal Haberleşme ve Kadın,** SBF Yayını.

TOKİN, İsmail Hüsrev
1934 **Türkiye Köy İktisadiyatı.**

TRAK, Ayşe
1985 «Development Literature and Writers from Underdeveloped Countries: The Case of Turkey» **Current Anthropology,** C. 26, No. 1.

TOKLUOĞLU - KIZIROĞLU, Ceylan
1985 «Durkheimian Poots of Gökalp's Sociology and Nationalism» ODTÜ Sosyoloji Bölümü, Basılmamış Master Tezi.

TUNA, Korkut
1981 «Yurt Dışına İşçi Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi» İstanbul Üniv. Sosyoloji Bölümü Doktora Tezi.
1983-a «Sosyoloji Biliminin İmkân ve Güçlükleri» **Atatürk Üniv. İnsan Problemi Açısından Felsefe ve Sosyal İlimler Sempozyumu.**
1984 «Sosyoloji ve İdeoloji» Atatürk Üniv. **1. Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi.**

TURHAN, Mümtaz
1961 **Kültür Değişmeleri,** Milli Eğitim Bakanlığı, (1969).

TÜRKDOĞAN, Orhan
1971-a **Molokanların Sosyal Yapısı,** Atatürk Üniv.
1972 **Sağlık - Hastalık Sistemlerinin Toplumsal Araştırması,** Atatürk Üniv.
1977-a **Türkiye'de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları,** Atatürk Üniv.
1977-b **Yoksulluk Kültürü Gecekonduların Toplumsal Yapısı,** Dede Korkut Yayınları.
1977-c **Toplum Kalkınması,** Dede Korkut Yayınları, 1969 ve 1977.
1983 **Milli Kültür, Modernleşme ve İslâmiyet,** Üçdal Yayınları.
1984-a **İkinci Neslin Dramı,** Orkun Yayınevi.
1984-b **Türkiye'de Terör ve Şiddet.**
1985 **Weber ve Günümüz Türkiyesinde Weberciler.**
Türk Tarihinin Sosyolojisi, Hasret Yayınları, Ankara.
1969 «Salihli'de Türkistan Göçmenlerinin Yerleşmeleri» Atatürk Üniv.
1971-b «Les Patterns Relatifs a la Sante Dans La Turquie Rurale» **Revue Internationale De Sociologie.**
1971-c «Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Gruplar Üzerinde Sosyal Değişme Önerileri» Atatürk Üniv.
1973 «Toplumsal Değişmede Yeniliğin Yayılması Sürecinin Tarımsal Sektöre Uygulanması» Atatürk Üniv.

1974 «Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Seçmenlerin Siyasal Katılma Eğilimleri» İstanbul Üniv. **İktisat Fakültesi Mecmuası,** No. 1 - 4.
1976-a «Evlenmede Başlık Geleneğinin Sosyolojik Açıklaması» Atatürk Üniv. **İşletme Fakültesi Dergisi,** C. 2, No. 1.
1976-b «Türkiye'de Göçler, Sorunları ve Çözüm Yolları» **İÜ., İktisat Fakültesi Mecmuası,** C. 35, No. 1 - 4.

TÜTENGİL, Cavit Orhan

1945 **Ziya Gökalp Bibliyografyası,** Türkiye Felsefi Harsi ve İçtimai Araştırmalar Merkezi Yayını, İstanbul.
1948 **Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler,** İstanbul.
1954-a **Prens Sabahattin,** Geçit Yayını, İstanbul.
1954-b **Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar,** İÜ., İktisat Fakültesi, Gazetecilik Enstitüsü.
1956-a **Ziya Gökalp Üzerine Notlar,** İstanbul.
1956-b **Montesquieu'nun siyasi ve İktisadi Fikirleri,** İstanbul.
1961-a **Gazete ve Dergileri İnceleme Metodu,** İÜ., İktisat Fakültesi, Gazetecilik Enstitüsü.
1962 **Türkiye'de Bölge Basını ve Diyarbakır Gazeteciliği.**
1963-a **Köyden Şehire Göç Meselesi,** İÜ., İktisat Fakültesi, Köy ve Şehir Sosyolojisi Merkezi Yayını.
1965 **Doktor Rıza Nur Üzerine Üç Yazı - Yankılar, Belgeler,** Üçler Yayınevl, Ankara.
1966-a **Azgelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı,** İstanbul.
1967 **Köy Sorunu ve Gençlik,** T.M. Gençlik Teşkilatı, İstanbul.
1969-a **Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod,** İÜ., İktisat Fakültesi.
1969-b **Türkiye'de Köy Sorunu,** Kitaş Yayınevi, İstanbul, 1959.
1970 **Azgelişmenln Sosyolojisi,** İÜ., İktisat Fakültesi.
1975-a **Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları,** Gerçek Yayınevi, İstanbul.
1975-b **Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak,** Varlık Yayınları.
1952 «Ziya Gökalp ve Kadınlık» **İş Dergisi,** S. 132.
1954-c «İhsaniye Köyü İncelemesi» **Sosyoloji Dergisi,** No. 9.
1963-b «İngiltere Üzerine Düşünceler» **Varlık Dergisi** S. 61.
1964-a «Ord. Prof. Dr. Kessler'in Sosyoloji Tarihimizdeki Yeri ve Türkiye'deki Yayınlarının Bibliyografyası» **İÜ., İktisat Fakültesi Memcuası,** C. XXIII, No. 3.
1964-b «Prof. Carle Zimmerman ve Türkiye'nin Bazı İçtimai Meseleleri» **Sosyoloji Konferansları.**
1966-b «Taşra Gazeteciliği» **Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti,** İstanbul.
1968 «İstanbul Üniversitesinde Sosyoloji Öğretimi ve Ziya Gökalp», **Sosyoloji Dergisi,** No. 19 - 20.
1971-a «Türkiye'nin Sosyo - Ekonomik ve Kültürel Gelişmesi Açısından Küçük Köy ve Büyük Şehir Sorunumuz» **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri.**
1976 Türkiye'de Köy - Kent Sorunu» **Amme İdaresi Dergisi.**
1977-a «Bölgesel Az Gelişme ve Bölgeler Arası Dengesizlik Sorunu» **Sosyoloji Konferansları,** 15. Kitap.
1977-b «Hilmi Ziya Ülkenin Çıkardığı Dergiler ve bu Dergilerde Yaptığı Yayınlar» **İÜ., Edebiyat Fakültesi Mecmuası,** C. 34, No. 1 -4.

TÜZÜN, Sezgin

1980 «Planlı Kalkınma Döneminde Endüstriyel Küçük Üretim Politikası ve Eskişehir'de Endüstiriyel Küçük Üretim Birimlerinin Yapısı ve Değişmesi» HÜ., Basılmamış Doktora Tezi.

1971 «Yurtdışına Mimar Göçü» (Aybars ile) **Mimarlık,** No. 6-7.
1973-a «Sosyal Güvenlik Kurumları» (Şentek ile) Mimarlık, No. 11.
1973-b «Hindistan Ulusal Verimlilik Konsey: İşçi Eğitim Programları» **Verimlilik Dergisi,** C. 3, No. 1.
1973-c «Mesleki ve Teknik Öğretimde Verimlilik» **Verimlilik Dergisi,** C. 3, No. 1.
1978 «Sanayide Küçük Üretim Birimlerinin yapısı ve Değişim Örüntüleri Üzerine Bir Örnek» **Sanayide Küçük Üretim,** TMMDB.
1982 «İbrahim Yasa», Kongar (ed) **Türk Toplum Bilimcileri I,** Remzi Kitabevi.

UYGUN, Hamza

1981 «Türkiye'de Devletçilik Siyaseti ve Günümüze Kadar Süren Devletçilik Siyaseti Tartışmaları» **Mustafa Kemal'i Anlamak Kadıbeşegil** (ed), Oluşum Yayınları, Ankara.
1984-a «Çağdaşlaşma (Modernleşme) Azgelişmiş Toplumlar için Değişme Modeli» **CÜ., Sosyal Bilimler Dergisi,** No. 3.
1984-b «Kalecik (Ankara) Bir İlçenin Toplumsal Yapısı» HÜ., Sosyoloji Bölümü.
1982-a «Cahit Tanyol» **Türk Toplum Bilimcileri I,** Kongar (ed) Remzi Kitabevi, İstanbul.
1982-b «Hilmi Ziya Ülken» **Türk Toplum Bilimcileri I,** Kongar (ed) Remzi Kitabevi, İstanbul.

ÜLKEN, Hilmi Ziya

1928-a **Umumi Ruhiyat,** Darülfünün Matbaası, İstanbul.
1928-b **Felsefe Dersleri : Bilgi ve Vücud Nazariyeleri,** İlhami Matbaası.
1931 **Umumi İçtimaiyat,** İstanbul.
1932 **Türk Tefekkür Tarihi,** Cilt I ve II. Ebüzziya Matbaası, İstanbul.
1933 **Telifçiliğin Tenakuzları,** Hamid bey Matbaası, İstanbul.
1935 **Türk Mistisizmini Tetkike Giriş,** Akşam Matbaası.
1940 **İçtimai Doktrinler Tarihi,** Yeni Devir Matbaası.
1943 **Dini Sosyoloji,** İbrahim Horoz Basımevi.
1947 **Sosyolojiye** Giriş, Üçler Basımevi, İstanbul.
1951-a **Farabi Tetkikleri,** İstanbul.
1956-a **Dünya'da ve Türkiye'de Sosyoloji Öğretimi ve Araştırmaları,** Arit Yayınevi, İstanbul.
1963-a **Siyasi Partiler ve Sosyalizm,** İstanbul.
1976 **Millet ve Tarih Şuuru,** 2. Basım Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.
1938 «Anket, Monografi ve Memleket» **İnsan** C. 1, No. 6.
1939-a «Türkiye'de Pozitivizm Temayülü» **İnsan** C. 11, No. 11.
1939-b «Türkiye'de İdealizm Temayülü» **İnsan** C. 11, No. 12.
1942 «İçtimai Araştırmalar: Köy ve Kasaba Monografisi» İÜ., Edebiyat Fakültesi, **Sosyoloji Dergisi.**
1953 «Radyonun İçtimai Tesirleri Üzerine Sosyolojik Anket» T. Sos. Cemiyeti **Sosyoloji Dünyası Dergisi,** C. 1, No. 3.
1951-b «Türkiye'de Köy Sosyolojisi» T. Sos. Cemiyeti, **Sosyoloji Dünyası Dergisi** C. 1, No. 1.
1956-b «Sönen Bölge Monografisi» İÜ., Edebiyat Fakültesi, **Sosyoloji Dergisi,** No. 10-11.
1958 «Kültür Değişmeleri: Reform: Dinimizde Reform» **Kemalizm Dergisi** İstanbul.
1959 «Orta Doğu'nun Sosyolojisi» **İş ve Düşünce Dergisi,** C. 25, No. 209.
1960 «Türkiye'de Batılaşma Hareketi» Ankara Üniv. **İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** C. VIII.
1962 «Türkiye'de Toprak Davası» **Yön,** Yıl. 1, No. 9.
1963-b «Türkiye'nin Modernleşmesi ve Bu Hareketin Öncüleri Olan Türk Düşünürleri» Ankara Üniv. **İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** C. XI.

1964 «Şark - Garb Problemi Karşısında İslâmiyet» Ankara Üniv. **İlâhiyat Fakültesi Dergisi.**
1969 «Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri» Ankara Üniv. **İlâhiyat Fakültesi Dergisi.**
1970 «Eğitim Krizinin Kökleri ve Üniversiteler» Ankara Üniv. **Eğitim Fakültesi Dergisi.**
1972 «Yeni Orta Sınıflar» **Bayrak Dergisi,** No. 19.
1973-a «Laiklik» **50. Yıl Kitabı** AÜ., İlâhiyat Fakültesi Yayını.
1973-b «Cumhuriyet Devri 50 Yıllık Türk Eğitimi» **50. Yıl Kitabı** Ankara Üniv. İlâhiyat Fakültesi Yayını.
1973-c «Türkiye Tarihinde Sosyal Kuruluş ve Toprak Rejiminin Gelişmesi» **Vakıflar Dergisi.**
1974 «Atatürk ve Laiklik» **Eğitim Hareketleri Dergisi,** C. 20, S. 229 - 230.

WORSLEY, Peter

1984 **The Three Worlds: Culture and World Development,** Weidenfeld and Nicolson.

YASA, İbrahim

1955 **Hasanoğlan Köyü'nün İçtimai ve İktisadi Yapısı,** TODAİE.
1960 **Sindel Köyü'nün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı,** TODAİE.
1962-a **Türkiye'de Kız Kaçırma Gelenekleri ve Bununla İlgili Bazı İdari Meseleler,** TODAİE.
1966-a **Ankara'da Gecekondu Aileleri,** SSYB Sosyal Hizmetler Gn. Müd. Yayını.
1969-a **Yirmibeş yıl Sonra Hasanoğlan Köyü,** SBF Yayını.
1970-a **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları,** TODAİE.
1979 **Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme,** TODAİE.
1959-a «Örnek Olay Araştırmalarında Gözlem ve Mülâkat Metodlarının Önemi» **SBF Dergisi,** C. 14, No. 2 - 3.
1962-b «Tay Geldi Ailesi - Ayrı Cinsten Çocuklu Dulların Evlenmesi» **SBF Dergisi,** C. 17, No. 2.
1962-c «Türkiye'de Halk Sağlığı Folklorü ve Bazı Meseleleri» **SBF Dergisi,** C. 17, No. 3-4.
1962-d «Köy İncelemelerinde Metod» **V. İskân ve Şeh. Haftası Konferansları** SBF Yayını.
1966-b «Gecekondu Topluluklarında İş - Güç Çeşitleri ve Ekonomik Düzeni» **VIII. İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları,** İskân ve Şehircilik Derneği.
1970-b «Gecekondu Ailesi - Geçiş Halinde Bir Aile Tipolojisi» **SBF Dergisi,** C. 25, No. 4.
1972-a «Kibbutz'un Toplumsal İdeolojisi ve Yapısı» **SBF Dergisi,** C. 27, No. 4.
1973 «Evlilik ve Geniş Aile Kurumlarının Yazgısı» **SBF Dergisi,** C. 28. No. 1 - 2.
1976-a «Örnek olay İnceleme Yöntemi» **Toplumbilimlerinde Araştırma ve Yöntem** Ruşen Keleş (ed) TODAİE.
1976-b «Küçük Toplulukları İnceleme Yöntemi» **Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem** Ruşen Keleş (ed) TODAİE.
1961 «The Turkish Gecekondu Areas» **Mediterranean Social Sciences Research Concil,** Catania.
1967 «The Impact of Rural Exodus on the Occupational Patterns of Cities» **SBF Dergisi,** C. 22, No. 2.
1969-b «The Impact of Urbanization on the Occupational and Expendlture Patterns of an Agricultural Village With Last 25 Year» **Development and Change,** C. 1, No. 2.
1972-b «The Gecekondu Family», **SBF Dergisi,** C. 27, No. 4.
1953 **Erdemli Kazasının İnkişafı Planı Hakkında Bir Araştırma» (Taşpınar)** ile TODAİE.
1958 **«Türkiye'de Devlet Personeli Hakkında Bir Araştırma»** (Chailloux Dantel, Dinçer ve Eren ile) TODAİE.

1959-b **Şehirlerin İnkişafı ve Sosyal Problemler, Adana ve Karabük Şehirleri Hakkında Bir Araştırma** (Eren, Gönenç, Dinçer, Kuntay ile) TODAİE.

1968 «Basic Problems of Municipalities in Turkey» **SBF Dergisi,** C. 23, No. 2.

1974 «Orta Avrupa'dan Batı Avrupa'ya Göç ve Toplumsal Değişme» (Bozkurt ile) **Amme İdaresi Dergisi,** C. 7, No. 3.

1975 «Yurt Dışında Çalışan İşçilerimizin Yaygın Tabanlı Halk Girişimciliğine Katkıları: Şerefli Koçhisar Örneği» (Güven ile), **Amme İdaresi Dergisi** C. 8, No. 3.

YAVUZ, Fehmi

1984 **Memleketimizde Toplum Kalkınması,** TODAİE.

1980 **Kentsel Topraklar,** SBF Yayını.

YEĞENOĞLU - MUTMAN, Meyda

1985 «The Abortion Debate in Turkey» ODTÜ Sosyoloji Bölümü Basılmamış master tezi.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 233 - 238.

Sosyoloji Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum

*Doç. Dr. Ayşe Öncü**

YORUM

Toplumbilimlerinde güncel değerlendirmeler yaparken genellikle benimsenen yol, geçmişin ışığında bugüne bakmak, nereden başlayarak bugüne geldiğimizin bir muhasebesini yapmaktır. Nadiren geleceğe bakarak, ne kadar yol kat ettik yerine, ulaşmak istediğimiz nokta neresidir, bu noktaya nasıl ve ne zaman ulaşırız diye sorulur. İçinde yarıya kadar su olan bardak, boş mu, dolu mu hesabı, bu iki farklı seçenekten biri olumlu diğeri olumsuz bir bakış açısını içerir. Çünkü geçmişe bakarak bu günün bir değerlendirmesi yapıldığında, nasıl olsa bir iyileşme görülecektir. Hele Türkiye gibi bir toplumda sosyal bilim araştırmaları söz konusu olduğunda, geçmişe bakarak ne denli bir aşama içinde olduğumuzu söylemek, hem de hakça söylemek her zaman mümkündür. Belli başlı araştırmalara değinip, büyük isimleri ve iyi çalışmaları şükranla anıp, meseleyi mutlu bir sona bağlamak, ne dinleyiciyi ne de konuşmacıyı fazla zorlamaz. Ancak geriye uzanmak yerine, geleceğe bakarak, söz gelimi beş yıl, ya da on yıl sonrasını odak noktası olarak kabul edip bugünkü durumu değerlendirmek, aynı derecede kolay olmayacaktır. Daha doğrusu rahatlatıcı olmayacaktır. Çünkü o zaman, kaçınılmaz olarak, ancak bir arpa boyu yol katettiğimiz açığa çıkacaktır.

Boğaziçi Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Bu konferansda dinlediğim tüm konuşmacılar (sunulan tüm tebliğler) geriye dönük bir bakış açısından değerlendirmeler yaptılar. Sonuçta oluşan kendi kendimizi beğeni ve kutlama atmosferinin verdiği rehaveti dağıtmak pahasına, ben geleceğe yönelik bir yorum yapmak istiyorum. Ve geçmişte ne yaptık yerine, önümüzdeki beş yılın sonunda, 1990'da nerede olacağız, nerede olabiliriz, olmak isteriz giib sorular çerçevesinde birkaç noktaya değinmek istiyorum. Amacım, bu sorulara cevap vermek değil, tartışma gündemine getirmek.

1990'lar Türkiye'sinde sosyolojinin, ya da daha genelde sosyal bilimlerin durumunu, dünya sosyal bilimindeki gelişmelerden bağımsız ele almak zor olacaktır. Sosyal bilimlerin tüm dallarında bir «uluslararası» forum oluşmuştur bugün. Bu tür uluslararası bir formun varlığı, çok basitçe ele alırsak, sosyal bilim üretiminde bir iş bölümü ve hiyerarşi oluşması anlamına gelir. Böylece sosyal bilimlerin hangi dalını ele alırsak alalım, kavram ve kuramların, yani «bilgi» nin üretildiği bir «merkez» ile bu merkezin belirlendiği araştırma gündemine göre «veri»lerin derlendiği bir çevre vardır. Demek oluyor ki artık uluslararasılaşmanın getirdiği merkez çevre ayrımı günümüzde sadece meta üretiminde değil, aynı zamanda «bilgi» üretiminde de geçerlidir. Bu iş bölümü çerçevesinde, çevre ülkelerde çalışan toplum bilimcilerin işi «arşivcilik» olarak nitelendirilebilir. Neden arşivcilik? Çünkü hangi kavramlar çerçevesinde, hangi konuların araştırılacağını belirleyen «merkez»dir. Söz gelimi, dünya sosyal biliminde merkezin gündeminde «kadın» konusu var ise, o zaman aynı konu çevrede de önem kazanmakta, yayın imkanları, araştırma fonları bu konuya akmaktadır. Türkiye'de bir kadın sorununun varlığı, ancak konu dünya bilim gündemine gelince «keşfedilmiştir.» Tabii çevre toplum bilimcileri, kendi çalıştıkları ortamda bazı konuların öncelikli olduğunu düşünebilir, araştırabilirler. Gene sosyolojiden örnek verecek olursak, Türk sosyologları bu toplumda hukukun ayrı bir önemi olduğunu, hukukçu ve avukatların kilit bir meslek grubu teşkil ettiğini vb. bilmektedirler. Ancak hukuk sosyolojisi alanında araştırma yapanların sayısı çok sınırlıdır, ve sınırlı olmaya devam edecektir; ta ki konu dünya forumunda gündeme gelsin. Kısacası, kendi araştırma gündemini belirleyemediği, kavram ve kuram üretim sürecine katılamadığı sürece, Türk sosyal bilimcisi «çevre» konumundadır.

Bu durumda Türk sosyal bilimcilerinin stratejisi ne olabilir? «Çevre» konumundan çıkış var mı? Türk sosyal bilimcilerinin, Türkiye dışındaki çevrelerle ilişkilerinde hep söylenegelen iki ayrı görüş vardır. Bunlardan birisi, Türk sosyal bilimcilerinin yeterince tanınmadığı, daha sık dış ülkelerde konferanslara gitmeleri, uluslararası dergilere yazı yazmaları gerektiği vb. görüşlerdir. Böylece Türkiye'de ne denli değerli araştırmacılar

olduğunun anlaşılabileceği savunulmaktadır. Kuşkusuz, bu tür bireysel çıkışlar her zaman mümkündür, önemlidir, değerlidir. Ama Türk sosyal biliminin çevre konumunu değiştiremeyeceği açıktır. Gene sık sık tekrarlanan, ve yukarıdakinin tam tersi bir öngörü ise, yabancı toplum bilimcilerin bizim topladığımız verilerden yararlandığı, bilgileri alıp götürüp yayınladıkları, bu nedenle artık yabancılara araştırma izni verilmemesi, ayrıca kendi verilerimizin de gösterilmemesi gerektiği şeklindedir. Kanımca bu da çok dar bir bakış açısıdır. Kuşkusuz bugün için Türkiye'de (ve birçok çevre ülkesinde) her türlü veri toplama teknikleriyle donanmış bir sosyal bilimci kitlesi olmuştur; en iyi araştırmaları yapabilecek kapasite vardır. Ancak unutmayalım ki, çevre ülkelerinde araştırma potansiyelinin yüksek olması, esasen oluşmuş olan dünya iş bölümünün bir gereğidir. Çevre toplum bilimcisinin karşı karşıya olduğu sınırlama, dünya forumunda oluşan araştırma gündemi doğrultusunda incelemeler yapmak durumunda olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda çevre toplum bilimcisinin «verilere» sahip çıkmaya çalışması anlamsızdır; çünkü neyin «veri» olduğunu belirleyen kavram ve kuramların üretim sürecine katılamamaktadır. Çok basitleştirmek pahasına bir örnek daha verecek olursak, bugün tarih bilim dalında günlük hayatın, sofra adetlerinden, kıyafetlerden eğlence biçimlerine kadar, küçük adamın tarihinin, dünya toplumu bilim forumunda gündeme geldiğini izliyoruz. Bu «mikro tarih» akımı, Osmanlı tarihinin yazımında ve anlatımında şimdiye değin ilgilenilmeyen bazı belgelerin «veri» haline gelmesine, araştırılmaya değer konular gündemine girmesine neden olmaktadır. Farz edelim hemen yabancı tarihçilerin bu «verilerden» yararlanması engellendi, çünkü bunca zamandır arşivlerde yatan bazı belgelerin kıymetlendiğini gördük. Bu belgeler üstünde bundan sonra sadece Türk tarihçileri çalışılacak, yayın yapacak. Acaba bu sayede Türk tarih yazını «çevre» konumundan çıkar mı? Kanımca hayır. Çünkü Osmanlı tarihinin nasıl yazılacağını belirleyen Türk tarihçileri değil, dünya forumudur. Ayrıca, uluslararası forumda bilgi üretimi açısından, Osmanlı mikro tarih araştırmalarının kim tarafından yapıldığı— Türk ya da yabancı uyruklu tarihçiler— hiç önemli değildir, yeter ki yapılsın.

O zaman sorumuzu yineleyelim. Çevre konumundan çıkış yolları var mıdır? Olabilir mi? Olmuş mu? Bu son soru hemen Latin Amerika toplum bilimini çağrıştıracaktır. Çünkü son yirmi yıl içinde Latin Amerika toplum biliminin «arşivcilik»den bilgi üretimine geçebildiğini görüyoruz. Unutmayalım ki bugün çok sık kullandığımız çevre - merkez, az gelişmişlik gibi bir dizi kavram Latin Amerika ürünüdür. Latin Amerika örneğinde izlediğimiz, tek tek ülke düzeyine çıkışlar değildir. Başlı başına bir Şili, bir Brezilya, bir Arjantin toplum biliminden bahsedemeyiz. Sözkonusu olan

dünya ekonomisindeki konumları, tarihsel gelişimleri, güncel sorunları bakımından benzerlikler göstermekle birlikte her biri farklı değişim çizgileri izlemiş bir dizi ülkede, toplum bilimcilerin bilgi alışverişi ve karşılaştırmalı incelemeler yoluyla kendi forumlarını oluşturmalarıdır. Yayınladıkları dergiler, kitaplar düzenledikleri konferanslar yoluyla birbirlerine hitap eden, tek tek ülkelerde yaşanan büyük siyasi ve iktisadi krizlere rağmen, canlı kalabilen bir toplumbilim camiası sözkonusudur. Latin Amerika örneğinden yola çıkarsak, o zaman Türk toplum biliminde «arşivcilikten» öteye geçebilmek için Türkiye'yi inceleme ve anlatmanın yetmeyeceğini açık seçik görebiliriz. Şimdiye kadar yaptığımız hep bu oldu. Söz gelimi, uluslararası işçi göçü bugün dünya sosyal bilim gündeminde önemli bir araştırma konusu. Türk toplum bilimcileri ise sadece Türk işçileri üstünde incelemeler yaptılar. Halbuki kuramsal birikim, Türkiye deneyimini, değişik dönemlerde farklı koşullar altında işçi göçlerine sahne olan Portekiz, İtalya gibi ülkelerle karşılaştırmak yoluyla mümkün olabilir ancak. Dünya toplum bilim forumu açısından Türk işçileri üstüne yapılan bir inceleme, monografik bir çalışma olmanın ötesine geçemez.

Kanımca Türk toplum bilimcileri, sadece Türkiye'yi incelemekle yetindikleri sürece, çevre konumunun kısır döngüsü içinde kapanıp kalacaklardır. 1960'lı yılların çabası, sağlam bir toplumbilim eğitimi görmüş, en yeni araştırma teknikleriyle donanmış bir sosyal bilimci kadrosu yetiştirebilmek ve araştırmaları hızlandırmak idi. 1985'de Türk toplum biliminin sorunsalı artık başkadır. Eğer kendi kendimizi tekrarlamak istemiyorsak; eskiyi yeniden üretmek yerine 1990'da farklı bir noktada olmak istiyorsak, o zaman önümüzdeki beş yıl içinde hızla ülkeler arası karşılaştırmalara yönelmek zorundayız. Konu, ister «kadın», ister «işçi göçü», ister «demokrasiye geçiş» sorunları olsun, karşılaştırmalı araştırmaları başlatan ve bilgi birikimini yönlendiren bir konuma gelmemiz için ufuklarımızı yeniden belirlememiz gerekecektir.

Ülkeler arası karşılaştırmalara yönelirken, iki farklı doğrultuda açılım mümkün olabilir. Bir yanda, Güney Avrupa, Kuzey Akdeniz ülkeleri olarak tanımlanabilecek, İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan gibi Kuzey Avrupa'nın iktisadi yörüngesinde yer alan, sosyal ve siyasi bünyeleri bakımından Türkiye ile «karşılaştırılabilir» bir dizi ülke vardır. Diğer yanda ise, tarihsel birikimi ve kültürel öğeleri açısından gene ülkeler arası karşılaştırmaların geçerli olabileceği bir Orta Doğu toplumları dizisi durmaktadır. Orta Doğu incelemelerinin çok eski bir geleneği olduğu malum; yörede yapılan incelemelerin yayınlandığı bir değil, birkaç dergi var; Orta Doğu düzeyinde pek çok konuda konferanslar düzenleniyor. Türk toplum bilimcilerinin şimdiye değin bu bağlamdaki katkısının, Türkiye'yi anlatmanın pek ötesine geçtiği söylenemez. Orta Doğu düzeyinde bir konfe-

ransa katılan her Türk toplum bilimcisi, Türkiye'deki toplum bilim anlayışının ve araştırmalarının, diğer Orta Doğu ülkelerine nazaran ne denli ileri olduğunu aktarıyor. Aslında bu izlenimi, «biz Türkiye'yi, Mısır'lı toplum bilimcisinin Mısır'ı, ya da Tunus'lu toplum bilimcisinin Tunus'u araştırdığından daha iyi araştırıyoruz» şeklinde yorumlamak gerekir. Çünkü Türkiye, Mısır, Tunus karşılaştırmasını merkezde yer alan toplum bilimciler yapmaktadır. Önümüzdeki beş yıl içinde Türk toplum bilimcileri bu bağlamada bir atılım yapabilir. Avrupa'nın «az gelişmiş» ülkeleri olmaları nedeniyle sosyal ve siyasi bünyeleri benzerlikler gösteren İspanya, Portekiz, Yunanistan, İtalya gibi ülkeler arasında karşılaştırmalı incelemeler ise, son on yılda büyük canlılık kazanmıştır. Türk sosyal bilimcilerinin de Güney Avrupa karşılaştırmalı incelemelerine katılarak bu bağlamdaki kavram ve bilgi üretimi sürecine girmeleri mümkün olabilir. Şimdiye değin bölgede oluşan araştırma ekiplerinde ve düzenlenen konferanslarda, Türkiye'yi anlatmak düzeyinde bile bir varlık göstermedik. 1990'da şimdi süregelmekte olan veya yeni başlayan araştırmaların verimi kavram ve kuram üretimi açısından - ortaya çıkınca devreye girmeye çalışmak, Türk toplum bilimcilerinin «arşivcilik» işlevinin pekişmesi anlamına gelecektir.

1990'lı yıllarda Türk toplum biliminin kendini tekrarlamanın ötesinde bir bilgi birikimine sahne olmasını arzuluyorsak, araştırma stratejilerine ilişkin bir diğer meselenin, mikro-düzey/makro-düzey araştırmalar meselesinin tartışılmasında yarar olacaktır. Mikro araştırmaların toplamı, makro çözümlemeler üretir mi? Bundan yirmi, yirmibeş yıl önce, Türkiye'de sosyal bilim araştırmalarının palazlanmaya başladığı dönemlerde hakim anlayış, damlaya damlaya göl olur misali, araştırma sayısı arttıkça, makro-düzey dönüşüm sorunlarının kendiliğinden aydınlığa kavuşacağı doğrultusunda idi. 1960'lı ve 1970'li yıllarda, ampirik araştırma yöntemleriyle donanmış sosyal bilimcilerin, koltuklarının altında anket formlarıyla yola çıkmaları sonucunda köylerde ve büyük şehirlerin gecekondu yörelerinde yapılan araştırmalar başlı başına kaynak derlemeleri gerektirecek boyutlara ulaştı. Bugün ise, eldeki araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bulgular denizinin makro-düzey dönüşüm sorunlarına ne ölçüde ışık tuttuğunu sorgulama durumundayız. Önce ampirisizm eleştirileri, sonra pozitivizm/anti-pozitivizm tartışmaları sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada toplum bilimlerini kökünden sarstı. Sanırım bundan on yıl öncesine kadar, dünyamız çok daha basit idi. Biz sosyal bilimciler artık «laf» değil bilim yapacak idik; derlediğimiz veriler sayesinde, üniversitelerimizde kurulan planlama bölümlerinde en üstün tekniklerle donatılan plancılarımız, «sağlıklı» planlar yapabilecek ve böylece Türkiye'miz kalkınacak idi. Bilime, tekniğe, planlamaya güvenimiz tam idi. O kadar ki, Cumhuriyet

tarihini «plansız» ve «planlı» dönemler olmak üzere ikiye bölerek ele almaya başladık, milâttan önce ve sonra der gibi. Bugün ise, teknik reçeteleri sorguladığımız ölçüde, yeniden düşünmek zorundayız; sosyologlar, plancılar, siyaset bilimciler, iktisatçılar, psikologlar olarak, neyi nasıl araştıracağımızı bir kez daha gözden geçirmemiz, tartışmamız gerekmektedir. Çünkü artık daha çok sayıda, daha yeni, daha iyi tekniklerle toplanmış «verilerin», başlı başına bir değer, bir kazanç olduğunu kuşkusuzca kabullendiğimiz dönemler geride kaldı.

Burada mikro-düzey araştırmalarının makro-düzey çözümlemelere toplanmadığını vurgularken, kısır bir araştırma - teori karşıtlığı tartışmasını geri getirmeyi amaçlamıyorum. Kanımca bugün her zamankinden daha fazla araştırmaya gerek var. Ayrıca, 1960'lı ve 1970'li yılların mikro ölçekli araştırmalarını küçümsemek çok yanlış olur; tam tersine, salt istatistik üretmek yerine, Türk toplumunun dinamiklerini kavramaya çalışan yegane kalıcı araştırmaların, bu dönemin mikro ölçekli incelemeleri olduğu inancındayım. Altını çizmek istediğim nokta, makro toplumsal süreçlerin karmaşık yumağını çözümlemeye yönelik incelemelerin çok sınırlı kalmış olmaşık yumağını çözümlemeye yönelik incelemelerin çok sınırlı kalmış olması. Halbuki bugün makro-düzeyde alışılmış kavramlaştırmalar için henüz tanımlamayı bile başaramadığımız bazı bileşimlerin ve dinamiklerin farkına varıyoruz. Mikro ölçekli incelemelerde gözlem ve çözümlemenin iç içe yürütülmesinden kaynaklanan zenginliği bugüne değin makro-düzey araştırmalarda göremedik. Makro-düzey araştırmalarda statik bir «güvenilir veri toplama» endişesi hakim oldu. Artık daha dinamik, gözlem ve çözümlemeyi birlikte yürüten, kavram üretmeye yönelik araştırma çabalarının, makro-ölçekli sorunlara eğilmeye başlamasının zamanıdır sanırım.

Bu yorumda Türk sosyal bilim araştırmalarında geleceğe yönelik bazı hedef ve stratejilerin tartışılmasını özendirmek istedim. Benim önerdiğim hedeflerin gerçekçiliği, stratejilerin geçerliliği tartışılabilir; değiştirilebilir, tamamen farklı doğrultuda açılımlar gerektiği savunulabilir. Ancak Türk sosyal bilimcileri olarak, kendi kendimiiz yeniden üretmenin ötesinde bir birikim yapacak isek, mutlaka yeni ufuklar belirlememiz gerektiği, kanımca tartışma götürmez.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişmesi, 1986, 239 - 268.

Türkiye'de 19. Yüz Yıl Ortalarından 1950'ye Kadar Kentsel Araştırmanın Gelişimi

*Prof. Dr. İlhan Tekeli**

I. GİRİŞ

Türk Sosyal Bilimler Derneği benden Türkiye'de 1950'ye kadar kentsel araştırmanın gelişimi konusunda bir bildiri hazırlamamı istedi. Bana verilen bu inceleme dönemi Türkiye'de kent planlamasının bir uzmanlık alanı olarak kabul edilmediği, eğitiminin yapılmadığı, sosyal bilimlerin kentsel sorunlara uygulanmasında ancak ilk adımların atıldığı ve ayrıca zaman olarak da uzun bir dönem. Dolayısıyla yapılacak incelemenin dağınıklıktan ve belirsizlikten kurtarılabilmesi için, çerçevesinin başlangıçta açıkça çizilmesi gerekiyor.

Önce, yüzyıllık inceleme dönemimizi ne tür zaman dilimlerine ayıracağım üzerinde duracağım. **Birinci dönem** Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar uzanan yaklaşık olarak 70 yılı kapsayacak, **İkinci dönem** II. Meşrutiyet'ten 1930'lara kadar uzanan 20 yılı içerecek, **Üçüncü dönem** ise 1930'lardan 1950'ye uzanan 20 yıldan oluşacak. Böyle oldukça alışılmamış bir dönemlemenin seçilmesi mantığı, her dönem ele alındığında açık hale gelecektir.

ODTÜ. Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Bu bildiride her dönem ele alındığında, **önce** o dönemdeki kentleşme ve kentsel yapıdaki değişiklikler ve temel kentsel sorunlar, bunları çözümlemek için kentsel yönetimin nasıl örgütlendiği, ne tür ideolojik çerçeveler ve yaklaşımlarla çözümler arandığı ortaya konulacaktır. Daha sonra, bu gelişmelerin ne tür yeni bilgi talepleri yarattığı, bu taleplerin toplumda ne tür yollarla karşılandığı ya da üretildiği araştırılacaktır.

Kent sorunlarının çözümünde kullanılan bu bilgilerin türleri, hangi meslek gruplarınca sağlandığı, bilginin ya da gerekli hünerlerin ülke içindeki eğitim kurumlarında yeniden üretilip üretilemediği, bu üç dönem boyunca önemli ölçüde değişecektir. İlk dönemlerde sorunların çözümlerine daha çok mühendislik ve mimarlık bilgi ve hünerleri içinde bakılırken, ancak son dönemde sosyal bilim çözümlemelerinden yararlanılmaya başlanacaktır. İlk dönemlerin ele alışlarında, doğrudan batıdan aktarılan bilgiler dolayısıyla çeviri yayınlar ağır basarken, zaman içinde bu doğrudan aktarmaların yerini, Türkiye koşullarında yeniden yorumlar almaya başlayacaktır. Daha sonra da özgün katkıların gelişmesi beklenebilir. Bu incelemede sözü edilen bu dönüşümlerin gösterilmesi amaçlandığından, kente ilişkin toplumsal bilim alanları kadar mühendislik ve mimarlık alanları, özgün yazılar kadar çeviriler ve aktarmalar üzerinde de durulacaktır. Bu bildirinin uzunluğunu sınırlı tutabilmek için, ayrıntılı analizler daha çok kent sosyolojisi üzerinde yapılacak, diğer alanlardaki gelişmelere kısaca değinilecektir.

II. TANZİMAT'TAN İKİNCİ MEŞRUTİYET'E KADAR OLAN GELİŞMELER

19. yüzyılda bir yandan Avrupada kapitalizmin gelişerek sanayi devrimini gerçekleştirmiş olması ve bu gelişim sonucunda aşama aşama kurulan emperyalist denetim, öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni koşullara uyum için reform çabaları ve İmparatorluk içinde kapitalistleşme süreçlerinin işlemeğe başlaması birleşerek, İmparatorluğun yerleşme yapısında önemli değişmelere yol açmıştır.

19. yüzyılda ülkenin dış pazarlara açılması ulaşım ve tarım teknolojisindeki gelişmeler; 16. yüzyıla göre daha yüksek oranda bir kentleşmeğe olanak vermiş, kentli nüfus oranı 16. yüzyılın yüzde 8 - 9'luk düzeyinden, yüzde 25 düzeyine yükselmiştir. Kentlerin genel olarak büyümesi yanısıra, mekansal dağılımı da değişme göstermiştir. 16. yüzyılın Anadolu'nun içe dönük kentsel dağılımı, yeni dışa dönük ticaret biçimi nedeniyle dışa dönük hale gelmiştir. Eski küçük liman kentleri hızla büyümüş, yeni liman kentleri doğmuştur. Anadolu'nun kıyı kesimlerinde nüfus hareketleri yoğunluk kazanmıştır.

19. yüzyıl, kentlerin formunda da önemli değişiklikler getirdi. Yeni gelişen kapitalist iş ilişkilerini; 16. yüzyıl kentinin bedesteni içinde gerçekleştirmek olanağı yoktu. Yeni iş ilişkilerinin gerektirdiği merkez, eski merkezin dışında oluştu. Tanzimatın getirdiği yeni bürokratik yapı, ilk kez konuttan farklılaşmış devlet dairesinin doğuşuna neden oluyor; 19. yüzyıl merkezindeki yeni değişmelere katılıyordu. Böylece Osmanlı kentinin merkezi iki odaklı bir yapı kazanıyordu.

Kent merkezinde görülen dönüşümün, konut alanlarına da yansıması oluyordu. Kent içi ulaşım olanaklarının gelişmesine paralel olarak, kent dışı banliyöler oluşmaya başladı. Kentin yüksek gelirli grupları banliyölere taşındılar.

Kentlerin yalnız formunda değil, iç dokusunda da önemli değişmeler olmuştur. Kentiçi ulaşım artık 16. yüzyıldaki gibi sadece yaya olarak ya da kayıkla kurulmuyordu. Büyük liman kentlerinde vapur ve yabancı şirketler eliyle tramvay işletiliyordu. Kentiçi ulaşımda ise, atlı araba önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bütün bunlar geleneksel Osmanlı kentinin yol dokusunda köklü değişmeleri gerektirecektir.

Kent içinde yapılaşma süreçleri de önemli değişme göstermektedir. Kentin gelişmesini belirleyen yapılar, 16. yüzyıldaki gibi vakıf binaları değildir. Devletin yeni yüklendiği işlevler dolayısıyla devlet yapılarının sayısı ve çeşidi artmıştır. Bu yapılar da eskiden olduğu gibi «Hassa Mimarları Ocağında» yetişen mimarlarca değil, çoğunlukla batıda yetişmiş yabancı ya da müslüman olmayan Osmanlı mimarlarca tasarlanacaktır. Bu ise, kendi içinde gelişen bir mimarlık stilinin devamını engelleyecek, batı akımlarının yansımasını kolaylaştıracaktır. 19. yüzyılda özel mülk sahiplerince yapılan binaların da önemi artmıştır. Artık kentte yalnız konut alanları değil, yeni oluşan modern merkez, banliyöler hep özel mülk sahiplerince yaptırılacaktır. Arsa değerlerinde önemli artışlar olacak, yüksek yoğunluklu çok katlı gelişmeler başlıyacaktır. 19. yüzyıl kenti de, 16. yüzyıl kenti gibi yangın ve deprem vb. nedenlerle yok olup yeniden yapılma sorunlarıyla karşı karşıyadır. Ama yeni yapılaşma süreci, 16. yüzyılın kentsel dokusunu yeniden üretme özelliğini kaybetmiştir. Bir yandan yeni imar nizamları gelmiş, öte yandan yeni binalar bir ocaktan bir loncadan gelen, gelenekleri yeniden üreten kişilerce değil, değişik kökenli mimarlarca üretilmeğe başlamışlardır.

19. yüzyılda değişen bu kentin alt yapı gereksinmeleri, çökmekte olan vakıf kurumuyla karşılanamıyordu. Kadının yargı işlevleri yanısıra gördüğü kent yöneticiliği, özellikle batı kapitalizmine eklemleşen kentlerin gereksinmelerini karşılamakta yetersiz kalıyordu. Bunu çözümlemek için belediyeler kurulmaya başladı. 1857'de Galata ve Pera'da «Altıncı Daire-i

Belediye» kuruldu. 1877'de I. Meşrutiyet Meclisinin kabul ettiği ilk yasalardan biriyle de, tüm İmparatorluğa yaygınlaştırıldı. Ortaya çıkan bu belediye güçsüzdür, gelir kaynakları sınırlıdır. Kurulmasının belki de temel nedeni olan alt yapıları gerçekleştirmekte yetersizdir. Kentsel alt yapılar ve hizmetler, imtiyazlı yabancı şirketler eliyle üretilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da kentsel planlama pratiği Avrupa'da olduğu gibi 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişmiştir. Avrupa'da bu planlamayla endüstri kentinin sosyal hareketlerine, sağlık sorunlarına çözüm aranırken, Osmanlı'larda çözüm aranan sorunlar farklıdır. Çözüm aranan sorunlar, büyük kayıplar yaratan yangınların önlenmesi, kentiçi yolların yeni kent içi ulaşım araçlarına uygun hale getirilmesi, kentin artan nüfusuna ve göçmenlere yeni mahalleler kurulmasıdır. İmara ilişkin yasal sistem 1839 tarihli ilmuhaber, 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi, 1964 tarihli Ebniye ve Turuk nizamnameleri aşamalarından geçerek 1882 tarihli Ebniye Kanunu düzeyine ulaşılmıştır. Bu yasalarla belediyeler, yangın yerlerinin haritalarının yaptırılması ile görevlendiriliyor, yolların genişletilmesinde belediyelerin ve bina sahiplerin görev ve hakları düzenleniyordu. Çıkmaz sokak yapılması yasaklanıyordu. Yollar genişliklerine göre sınıflanıyor ve bu yollar çevresinde yapılabilecek binaların yükseklikleri ve yangına karşı alınacak önlemler belirleniyordu. Kent etrafında yerleşmeye arazi açılması sultanın iznine bırakılıyor arazi sahiplerine belediyeye bedelsiz okul ve karakol yeri bırakması yükümlülüğü getiriliyordu.

1840'lı yıllardan itibaren yasal sistemin gelişmesine paralel olarak büyük kentlerde daha çok yangın yerleri için olmak üzere yabancılar tarafından imar planları yapılmıştır. Dönemin sonlarına doğru da, Türk askeri harita mühendislerince, imar planları yapılmaya başlayacaktır.

19. yüzyıl içinde bir yandan değişen kent formu ve yeni yapılaşma süreçleri, öte yandan yeni imar yasaları fiziki çevrede kültürel sürekliliğin yeniden üretilmesini önlüyordu. 19. yüzyılda yaşanan bu dönüşümün, kültürel mirası tahrip edici sonuçları, yine batıdan gelen etkilerle de olsa, korumacılık düşüncesinin ilk tohumlarının atılmasını sağlıyacaktır. 1958 yılında ceza kanununa eklenen bir madde ile, kutsal ve anıtsal yapıların korunması hukuk sisteminde yer alıyordu. 1869, 1974, 1884 ve 1906'da çıkarılan asarı atika nizamnameleriyle, aşama aşama genişliyerek, tarihsel özellik gösteren her emare koruma hukukunun kapsamına giriyordu.

19. Yüzyılda Yaşanan Kentsel Dönüşümün Yönlendirilmesi İçin Gerekli Bilgi Talebinin Karşılanma Biçimi

Osmanlı kentsel yapısında ve yönetiminde 19. yüzyılda önemli dönüşümler yaşandığı ve yönetimin bu dönüşümleri belli ölçülerde de olsa yön-

lendirmek istediğini gördük. Bu ise yeni bilgiler ve hünerler gerektiriyor. Oysa bu yeni bilgi ve hünerleri toplumun geçmişteki yapısı üretemiyor. O halde bunların topluma hangi kanallardan girdiği ve toplumda yeniden üretilmesinin nasıl kurumsalaştığının gösterilmesi gerekiyor.

Osmanlı toplumunun geleneksel eğitim kurumları, yeni işlevleri görecek biçimde reformlar geçirmiyor, zaman içinde işlevlerini kaybediyor. Yeni yüksek öğretim kurumları ise başlangıçta sadece askeri meslek okulları niteliğindedir, sivil yüksek öğretim kurumları dönemin sonlarına doğru gelişiyor. Bir kaç başarısız girişimden sonra Darülfünün ancak 1900'lar sonrasında süreklilik kazanabiliyor. O da güçsüz. Bu durumda özellikle dönemin başlangıcında yeni bilgi ve hünerlerin sisteme gelmesi ve yeniden üretilmesi büyük ölçüde yeni gelişen bürokratik kurumlar içinde olacaktır. Yönetim pratiğinden ayrı ya da farklılaşmış bir bilgi aktarımı ya da yeniden üretimi, henüz söz konusu değildir. Bilimsel gelişme bakımından önemli bir dönüm noktası olan bu farklılaşma, ancak dönemin sonuna doğru kurumsallaşacaktır.

Batıdan gelen bilginin yönetime aktarılmasında değişik kanallar birlikte çalışmaktadır, bunlar şöyle sıralanabilir;

a) Hariciye Nezareti tercüme kaleminden, dıştaki sefaretlere kadar uzanan, devletin dışarıyla ilişkili yönetim kademeleri, b) Çeşitli dönemlerde devletçe batı ülkelerine eğitime gönderilenler, c) Polonya mültecileri örneğinde olduğu gibi, kendi ülkelerindeki siyasal hareketlere karışıp kaybettikten sonra, Osmanlı imparatorluğu'na sığınan aydınlar, d) Müslüman olmayan Osmanlı milletleri içindeki burjuvazinin daha erken gelişmesine paralel olarak batıda okuyan aydınlar, e) Ordudan başlıyarak daha sonra diğer uzmanlık alanlarına yayılan batılı uzmanlar, f) Yabancı sermaye yatırımlarına paralel olarak gelen yabancı teknisyenlerdir.

Bu çok sayıda kanalın sağladığı, yeni bilgiye yönelimli kişilerin sayısı azdır, tepede küçük bir elit oluşturmaktadır. Bu kanallarla aktarılan bilginin yeniden üretimi, olabildiği kadar yönetim içinde olmaktadır.

Yönetimden bir ölçüde de olsa farklılaşmış bilgi aktarımı ve üretiminin 19. yüzyılda iki farklı aşamadan geçtiği görülmektedir. İlk aşama bilim derneklerinin kurulması olmuştur denilebilir. Bunları, Beşiktaş Cemiyeti İlmiyesi (?), Encümeni Danış (1851) Cemiyeti İlmiye-i Osmaniye (1861), Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye (1866), Mecelle Cemiyeti (1869), 1975 yılında kurulmaya çalışan ama gerçekleşmeyen Cemiyeti Coğrafya-ı Osmani olarak sayabiliriz. Bu cemiyetler başlangıçta farklılaşmamış bir biçimde felsefeden, doğa bilimlerine ve edebiyata kadar uzanan konularla ilgilendiler. Daha sonraki yıllarda daha uzmanlaşmış alanlarda bilim cemiyetleri kuruldu.

Gerekli bilgi ve hüner üretiminin yönetimden farklılaşmasındaki ikinci ve daha önemli aşama, sivil yüksek öğretim kurumlarının kurulması oldu. Mektebi Mülkiye (1859), Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (1866), Hukuk Mektebi (1879), Sanayii Nefise Mektebi (1879), Hendese-i Mülkiye (Mühendislik Mektebi) (1883) kuruldu. Darülfünun-u Osmani (1871) ve Darülfünun-u Sultani (1874) denemelerinden sonra Darülfünun-u Şahane (1900) yılında kurulacak ve süreklilik kazanacaktır. Böylece bilimin gelişmesinin yönetimden ve askeri eğitimden farklılaşması, belli bir olgunluk düzeyine ulaşacaktır.

Bilimsel bilginin geçirdiği bu genel gelişme çizgisi içinde kentsel yeniden yapılanmanın gerektirdiği bilgi akımı nasıl sağlanmıştır? Dönemimiz gözönüne alındığında, bu soruna iki ayrı düzeyde yaklaşmakta yarar görülebilir. Birincisi, temel politika kararlarının verilmesi, ikincisi ise bu kararların uygulanması için gerekli bilgilerdir.

Bu dönemde politika kararlarının verilmesini yönlendiren bilimsel bilgi birikimi değil, daha çok batıdaki pratikler olmuştur. Bir kaç örnek vermek gerekirse Hausmann'ın Paris'deki uygulamalarının Türkiye imar pratiğine önemli etkileri olmuştur. Bu dönemde Paris'de sefir bulunan Ahmet Vefik Paşa, Bursa'da imar uygulamaları yaparken, bu örneğin etkisi altındadır. Viyana etrafındaki surların yıkılması, Osmanlı kentlerinde benzer uygulamalara yol açar. Bu örneklere kentsel altyapı şirketlerinin kuruluşu vb. eklenebiilr. Yönetimin, hem dıştaki pratiklerin etkisiyle, hem de içteki olguların zorlanmasıyla aldığı bu kararların uygulanması, teknik bilgi gerektirmekte ve bu konudaki gelişmeleri zorlamaktadır.

Kentteki imar hareketlerinin zorladığı teknik alandaki ilk gelişmeler, harita mühendisliği alanında olmuştur. Başlangıçta harita mühendisliği ile imar planı hazırlama hünerleri, bugünkü gibi bir farklılaşma göstermiyordu. 16. yüzyılda Piri Reis, deniz haritaları yaptığı gibi, İstanbul kenti için de harita yapmıştı. Bu hüner birikimi sürmeyecek, 19. yüzyılda batıdan alınarak yeniden kurulmaya çalışılacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun haritalarının yapılması konusunda ister içten gelsin, ister yabancı ülkelerden gelsin, temel ilgi askeri kaynaklıydı. Modern kent haritaları da önce Türkiye'deki yabancı subaylara yaptırıldı. Kauffer (1786) ve Von Moltke (1836)'nin İstanbul haritalarında olduğu gibi. 1850'li yıllardan itibaren, Luigi Storasi'nin Aksaray yangın yeri (1854), ve İzmir (1856) Stolpe (1863) haritalarında olduğu gibi yabancı harita mühendisleri çalışacaktır. Bu yıllarda mühendis mektebi öğrencilerinin ve Erkan-ı Harp subaylarının, kent planlarını yapmağa başladığı görülmektedir. Mühendishanenin başına getirilen Bekir Paşa, İstanbul için Haussman'ın etkisinde bir plan hazırlayacaktır. Hoca Paşa yangın alanı planı (1864), Bursa planı haritası (1861)

haritacı subaylarca yapılacaktır. 1875 yılında Paris'de İkinci Uluslararası Coğrafya Kongresinde, Erkanı Harbiye Harita Dairesinin hazırladığı haritalar, birinci dereceden mükafat alacaktır. 1890'lı yıllardan sonra ilk topografya kitapları yayınlanmaya başlıyacaktır. M. Münşi'nin ilk topoğrfya kitaplarıdır. **Arsa Taksimi** (1888) Kirkor Kömürcüyan'ın **Fenn-i Mesaha-i Arazi ve Topografya** (1890) Bu gelişmelere karşın, askeri haritalar kent haritalarına ilişkin tüm talepleri karşılamakta yetersizdir. Yabancı mühendislerin çalışmaları sürecektir.

Bu dönemde imar planı yapılması, daha çok harita mühendislerinin işi olarak görülmektedir. Ülkede mimarlık pratiğindeki ve eğitimindeki gelişmelere paralel olarak, harita mühendisliğinin yerini mimarlık almaya başlayacaktır. Ama bu dönem sonunda bu süreç ancak başlayacak, bitişi tamamlanmıyacaktır.

Geleneksel Osmanlı düzeninde, Hassa mimarları devlet yapılarının yapmak yanısıra, kentlerin dokularının oluşumunu da denetliyorlardı. Bu görevi İstanbul'da «Mimarbaşı» görürken, diğer kentlerde onun atadığı kent mimarları görürdü. Kural olarak bunlardan izin almadan hiç bir yapının başlamaması gerekirdi. Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılmasından sonra, «Hassa Mimarları Ocağının» yok olarak yerini «Ebniye-i Hassa» müdürlüğünün alışı salt bir örgüt adı değişmesi değildir. Artık «mimar», hassa ocağı içinde belli bir geleneğe göre yetişmeyecektir. Mimarlar, ya Nigogos Balyan gibi Avrupa'da okumuş müslüman olmayan Osmanlılar, ya da Montani, Valuri, Jasmund vb. Türkiye'de çalışan yabancılar olacaktır. Bu ise, batıdaki mimarlık anlayışının yansımasını hızlandıracaktır.

Osmanlıca ilk mimarlık kitapları, 1870'li yıllardan sonra yayınlanmaya başlıyacaktır. 1873'de İbrahim Ethem Paşa reisliğinde bir heyet, Usul-i Mimar-i Osmani kitabını düzenliyerek yayınlatacaktır. Bu kitap, ilklerden biri olmanın ötesinde, batıdan aktarma olarak gelişen yeni yapılaşmaya duyulan tepkilerin bir kanıtı olarak da görülebilir. Mehmet Rıfat 1875'de Leclerc'ten Fenn-i Mimari kitabını çevirecektir. Hendese-i Mülkiyede de, kuruluşundan sonra son sınıfta Fenni Mimari dersleri yer alacaktır. Mimarlığın ayrı bir uzmanlık alanı olarak görülmesi, Sanayii Nefise Mektebinin kurulmasından sonra olacaktır. Bu ilk adımlar atılırken, mimarlık ancak bina ölçeğinde görülmektedir. Mimarlara bir kent planı hazırlatılması yönündeki ilk adım, II. Abdülhamid'in Paris başmimarı Buvar'a II. Meşrutiyet'in son yıllarında Paris sefiri aracılığıyla plan hazırlatmasıdır. Buvar, ciddi bir çalışma yapmadan ve İstanbul'a gelmeden, sadece fotograflardan yararlanarak, ana yolların ve meydanları düzenlenmesi için perspektifler yapmıştır. Hiç bir uygulama olanağı olmayan bu planın yaptırılması, güzel kent arayışının bir kanıtı olmanın ötesinde, ilginç değildir.

Batıda, kent planlamasına ilişkin girişimlerin, hiç olmazsa başlangıçta, kent sağlığı sorunlarıyla iç içe geliştiğini biliyoruz. Osmanlı kenti de, daha çok sanayi öncesi kentlerinin kolera ve veba gibi salgın hastalıkları ile karşı karşıyadır. 1839'da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin kurularak yeni bir atılım yaptıktan sonra, bu konuda ilk yayınlar ortaya çıkacaktır. İsmail Paşa'nın Kolera risalesi 1847 tarihini taşımaktadır. Bunu diğerleri izleyecektir.

Osmanlı imar nizamnamelerinin, sağlık sorunlarından çok yangın sorununun çözümü için geliştirildiğini gördük. Bu temel sorun konusundaki yayınların ortaya çıkışı da 1880'ler sonrasıdır. Hasköy yangınına ait 1884 tarihli bir kitapçık vardır. Namık Şükri'nin «Hidayet-ül Tarik il İzalet il zelzelet-i vel Harik» adlı eseri, 1896 tarihini taşımaktadır.

Osmanlı'larda 19. yüzyıldaki bilimsel gelişmeler, daha çok mühendislik, tıp ve doğa bilimleri alanında olmuştur. Sosyal bilim alanındaki gelişmeler, özellikle de bunların kent olgusuna ve sorunlarına yönelmeleri, çok sınırlıdır. Bu konuda iki geleneksel alan, coğrafya ve tarihteki gelişmelere kısaca da olsa değinmek gerekir.

17. yüzyılda Katip Çelebi coğrafya bilgisini bir sistem olarak görüyor, bunun içinde kent coğrafyasına özel bir yer veriyordu. 19. yüzyıl coğrafyası Katip Çelebi'deki düzeyden çok uzaktır. 19. yüzyılda Osmanlı toprakları üzerindeki özgün coğrafya çalışmaları yabancılar tarafından yapılmıştır. 19. yüzyılda batı kapitalizmi kendisine yeni pazar alanları ve hammadde kaynakları ararken coğrafya kurumları aracılığıyla tüm dünyayı araştırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu da önemli araştırma alanlarından biri olacaktır. Bu dönemin en çok adı geçen kentlere ilişkin bilgilerde veren coğrafyacılar arasında Ch. Texier, P. de Tchihatcheff, G. Perrot, V. Cuinet, A. Philipson, E. Davis, W. M. Ramsay, sayılabilir. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı coğrafyacılarının yazdığı üç kitap vardır. Bunların hepsi orta öğretim düzeyindeki kitaplardır. 1870'lerden sonra daha uzmanlaşmış beşeri coğrafya konularında yüksek eğitim düzeyinde genel coğrafya kitapları yazılmıştır. Bunlar içinde kent coğrafyası yoktur. Kentler açısından ilginç olan coğrafya çalışmaları, coğrafya lügatlarıdır. Bunlar 1882'de yayınlanmaya başlayan Ahmet Rıfat'ın 7 ciltlik **«Lugat-ı Tarihiye ve Coğrafiye»**si 1889'da yayınlanmaya başlayan Şemsettin Sami'nin altı ciltlik **Kamus-ül Alam**'ı ve 1893'de yayınlanmaya başlayan Ali Cevad'ın 4 ciltlik **«Memalik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya»** lügatidır.

Şehirlerin tarihinin yazılmasına ve bunların yayınlanmasına ilginin 1870'li yıllardan sonra başladığı görülmektedir. İsmail Belig Efendi'nin **Tarih-i Bursa (1871)** Lamii Çelebi'nin **Sehrengiz-i Bursa** (1871) Şakir Şev-

ket'in **Trabzon Tarihi** (1873) Lütfi'nin **Şam Tarihi** (1883) ilk örnekleridir. Bu tarihten sonra kent tarihine ilginin duyulmasında değişik etkilerden söz edilebilir. Bunlar; yabancıların çalışmaları, 1870 yılından itibaren vilayet salnamelerinin yayınlanmaya başlaması, belediyelerin kuruluşundan sonra kentin tarihinin yazılacak bir kişilik olarak görülmesi şeklinde sıralanabilir. Bunlara, 20. yüzyılın başında «Seyyahların» bir olgu olarak belirmesi ve kent rehberlerine gereksinme duyulması eklenebilir. Bunların ilk örnekleri olarak Mustafa Ziya **Rehnümay-ı Bağdat** (1896), Mustafa Suad **Haritalı İstanbul Rehberi Yahut İstanbul Tarihçesi** (1898), **Musavver Rehber-i Seyyahin Bursa ve Civarı** (1903) sayılabilir.

III. İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN 1930'LARA KADAR OLAN GELİŞMELER

İçinde Cumhuriyet'in ilanı gibi önemli bir kesiklik olmasına karşın, ikinci dönemi 1930'lara kadar uzatmamızın ana nedeni, Cumhuriyet'in getirdiği köklü değişikliklerin 1930'lardan sonra ortaya çıkmasıdır. Tüm bu dönem boyunca belediye yasaları, imar yasaları daha önceki dönemlerdeki gibi kalacaktır. Değişen, özellikle İstanbul Şehremaneti etrafında dünya şehircilik ve belediyecilik deneyini Türkiye'ye aktarmaya ve uygulamaya çalışan bir çevrenin oluşmasıdır.

Kentleşme süreci ve kentleşme sorunları bakımından, Kurtuluş Savaşının ve Cumhuriyetin ilanının önemli değişiklikler getirdiği açıktır. Kurtuluş Savaşı sonrasında yeni Cumhuriyet, bir yandan savaş sırasında hemen hemen hepsi büyük yangınlar geçiren Batı Anadolu kentlerinin imarı sorunuyla, diğer yandan Yunanistan'la Türkiye arasında gerçekleşen büyük nüfus mübadelesinin çıkardığı yerleşme sorunlarıyla karşılaşacaktır. Bunun ötesinde, Cumhuriyet'in ilanıyla eşzamanlı olarak Ankara'nın başkent ilanı, çok önemli bir yeni anlayış getiriyordu. Cumhuriyet burjuvazisi İstanbul'un kozmopolit havasından koparılarak, yeni yaşam kalıplarıyla geliştirilmek isteniyordu. Ankara'nın modern bir kent olarak kurulması, rejimin başarısıyla özdeşleşiyordu. Cumhuriyet'le birlikte böyle önemli sorunlar gündeme gelmişti ama, 1930'lara kadar Cumhuriyet, bu sorunların üstesinden, büyük ölçüde Osmanlı kurumlarıyla gelmeye çalışacaktır. Eğer bu dönemi kısaca adlandırmak gerekirse, İmparatorluk'dan Cumhuriyet'e geçiş dönemi olarak adlandırabiliriz.

İkinci Meşrutiyet'ten 1930'a Kadar Uzanan Geçiş Döneminde Kente İlişkin Bilgi Alanlarındaki Gelişmeler

İlk belediyenin kurulmasından ikinci Meşrutiyete kadar geçen yarım yüzyıl içinde, belediyecilik konusunda hiçbir kitap yayınlanmamıştır. II. Meşrutiyet'te Operatör Dr. Cemil Topuzlu Paşa ile Cumhuriyet döneminde Operatör Dr. Emin Bey, İstanbul Şehremaneti çevresinde etkili bir yayın faaliyeti başlatacaklardır.

Bu yayınlar üç grupta toplanabilir. **Birinci** grupta belediye yönetiminin iyileştirilmesi konusunda Avrupa ülkelerinin deneylerinden yararlanılarak yapılan önerileri içeren raporlar, layihalar yer almaktadır. Bunlar arasında Kadıköy Dairesi Müdürü Celal Esat (Arseven) in raporları, önemli bir yer tutmaktadır.

İkinci grupta, belediye yönetimi konusunda telif ve tercüme kitaplar yer almaktadır. Bu grubun kuşkusuz en önemli eseri Osman Nuri (Ergin) nin **Mecelle-i Umur-u Belediye**'sidir. Beş büyük ciltten oluşan bu eser 1914 - 1922 yılları arasında yayınlanmıştır. Bu beş ciltten en önemlisi, en son yayınlanan Tarih-i Teşkilat-ı Belediye adlı birinci cildidir. Bunda, kent yönetimlerinin dünyadaki gelişimi ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Osman Nuri Bey, belediyeyi, «ulusal egemenliğin önemli bir etkeni», «belde halkının kendilerine ait işleri kendi seçtikleri kişilerce» yürütme yolu, «üzerindeki vesayet, sadece genel güvenlik ve anayasal düzenle sınırlı» bulunan, «yargı haklarına» sahip güçlü bir sivil toplum kurumu olarak ortaya koymaktadır. Bu gruptaki yayınlara Osman Nuri Bey'in **İstanbul Şehreminleri** (1927) ve Şehremini Emin Beyin çevirdiği **Paris Şehremaneti Usul-u Mali ve İdari Mecellesi**'ni (1925) eklemek gerekir.

Üçüncü grupta 1924 yılında yayınlanmaya başlayan **İstanbul Şehremaneti Mecmuası** yer almaktadır. Mecmua çıkarken kendisini «şehirciliğe, sıhhati umumiyeye ve garp belediyeciliğine ait asar ve maksatı müfide ve mütenevia» yı havi... Türkiye'nin yegane belediye mecmuası» olarak tanıtıyordu.

Bu üç tür yayınla, bu geçiş döneminde batı belediyecilik deneyinin aktarımının, sistematik hale getirildiği söylenebilir.

Belediyecilik konusunda bu gelişmeler olurken, imar planı konusundaki yaklaşımların da, daha ciddi olarak ele alınmaya başladığı görülmektedir. Cemil Topuzlu Paşa 1912 yılında, nirengi ağına dayalı olarak 1/500 ölçeğine kadar inen İstanbul'un haritasının yapılmasını yabancı haritacılara ihale edecektir. Cemil Paşa Şehremini olduktan sonra, Avrupa'nın başkentleri Bükreş, Berlin, Viyana ve Paris'i ziyaret edecektir. Bu gezi sonunda Lyon Belediyesi Baş Mühendisi Örik'le üç yıllık bir anlaşma yaparak, Şehremaneti Fen Kurulu Müdürü olarak atadı. Örik, bu sürede Çırçır, Aksaray, Fatih yangın yerlerinin planlarını hazırladı. Ayrıca kentin tümünün planlaması için bir rapor hazırladı.

Kurtuluş Savaşı sonrasında, yanan Batı Anadolu kentlerinin planlaması, artık müteahhid olarak çalışmaya başlayan Türk harita mühendislerince yapılacaktır. İzmir yangın yerinin planlaması ise, H. Prost ve Rene Danger gibi iki ünlü Fransız plancısına yaptırılacaktır. Savaş sonrasında

Emin Bey, şehreminliği sırasında İstanbul'un imar planını Rahtreé'ye hazırlatacaktır. Ankara'nın planlaması ise, kentin hızla büyümesi yüzünden, eylemle iç içe gelişecektir. Heussler'e Kale ve yakın çevresi için, Lörcher'e bugünkü Yenişehir için yaptırılan planların başarısızlığı üzerine, 1928 yılında Berlin Yüksek Mühendis Mektebinden Prof. Herman Jansen, Prof. Brix, Fransız Hükümeti baş mimarlarından Leon Jaussely arasında sınırlı yarışma açılacak; Camillo Sitte'ci bir çizgi izleyen Herman Jansen'in yarışmayı kazanması üzerine, Ankara'nın planı ona emanet edilecektir.

Bu dönemde kent planlamasının, harita mühendisliğinden farklılaşarak daha çok mimarların hüner alanı içinde bir uzmanlık dalı olarak görülmeğe başladığı ve bu yeni uzmanlık alanındaki uygulamanın ise, yabancılardan beklendiği anlaşılmaktadır. Türkiye'deki eğitim kuruluşları, bu alandaki bilgi ve becerileri yeniden üretmeye henüz başlayamamıştır.

Bu dönemde kent planlamayla ilgili ilk yayınların da başladığı görülmektedir. 1915 yılında **Çocuk Bahçesi** Rehberi, 1917 yılında Herman Jansen'in İstanbul'a geldiğinde verdiği bir konferansın metni **«Zamanı Hazırın Büyük Şehri»** yayınlanacaktır. İstanbul Şehremaneti çevresinde iki kent planlaması kitabı çevrilmiştir. Celal Esat (Arseven), 1926'da Camillo Sitte'nin ünlü eserini **«Şehir Mimarisi»** adıyla çevirmiştir. Aynı yıl Şehremini Emin (Erkul) Bey de, Ed. Joillant'ın **Şehircilik** kitabını iki cilt halinde çevirerek yayınlatır. Bu çevrenin dışından Refik **(Fenmen),** Hotte Heyeti Fenniye'sinin hazırladığı **Şehirlerin İnşaat ve Islahı** adlı kitabı, 1927 yılında, 24. baskısından çevirir. Bu üç şehircilik kitabını çevirenlerin hiçbirinin mirar olmayışı ilginçtir. Çevirenlerin birisi sanat tarihçisi, diğeri doktor, sonuncusu elektrik mühendisidir. Bu da bu dönemde Türkiye'deki mimarların ilgi alanının, daha çok yapı düzeyinde kaldığını göstermektedir. Bu yıllarda Celal Esat Bey, Sanayii Nefise Mektebi'nde ilk kez şehircilik dersleri vermeğe başlayacaktır. Bu dönemin çeviri yazımına Ankara'dan gelen bir katkı da, Cemal Beyin **Mesken İnşası** (1925) adlı kitabı çevirmesi olacaktır. Ankara'da yaşanan konut buhranı, böyle bir çabayı anlamlı kılmaktadır.

Şehremaneti Mecmuası'nın ilgilendiği konuları ele alırken gördüğümüz üzere, bu dönemde toplum hekimliği konuları ile belediyeler arasında sıkı bir ilişki görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde de, bir önceki dönemde salgın hastalıklar konusunda başlıyan yayınlar çoğalarak sürecektir. Bunlara ek olarak, belediye sağlık işlerine ilişkin kitaplar yayınlanmaya başlıyacaktır. Bu arada Besim Ömer Paşa da, 1923 yılında **Nüfus Meselesi ve Küçük Çocuklarda Vefiyat** kitabını yayınlayacaktır.

Bu dönemi bir önceki dönemden ayıran önemli özelliklerden biri, sosyal bilimler alanında da gelişmelerin başlamasıdır. II. Meşrutiyet sonra-

sında kentsel araştırma bakımından çok önemli bir gelişme, sosyolojisinin kurumsallaşmasıydı. İmparatorluğun karşılaştığı bütünlüğünü koruma, gelişme ve ulaşma gibi sorunlara, bu bilim alanında yanıtlar bulunabileceği umudu, İttihat ve Terakki'nin ideoloğu olan Ziya Gökalp'ın sosyolojisinin öncülüğünü yapması, bu kurumsallaşmayı kolaylaştırıyordu. 1908 yılında Ahmet Şuayıp, Mehmet Cavid, Rıza Tevfik **Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye** Dergisini çıkarmaya başladılar. Balkan Savaşı sonrasında İstanbul'a gelen Ziya Gökalp, Darülfunun'da düzenlemeler yapılırken, Edebiyat Fakültesinde Sosyoloji Kürsüsü'nü kuracak, N. Sadak, Halim Sabit, Fuat Köprülü giib gençleri çevresinde toplıyacak 1917'de **İçtimaiyat** Dergisini çıkaracaktır. Böylece iktidara yakın olan Durkheim'ci sosyoloji çizgisi, kurumsallaşacaktır.

Muhalefette olan Prens Sabahattin'in tanıtmaya çalıştığı «science sociale» okulu Le Play'ın çizgisini izliyordu. Bu çizgi de, Mehmet Ali Şevki'nin «Meslek-i İçtimai» Derneği'ni kurması ve Meslek-i İçtimai Dergisi'ni çıkarmaya başlamasıyla, bir ölçüde kurumsallaşıyordu. Ama Le Play Okulunun ayırıcı özelliği olan monografik çalışmalar, ne köy ne kent düzeyinde yapılıyordu. Prens Sabahattin'i ilgilendiren, siyasal düşüncelerini yaymaktı. M. Ali Şevki Bey ise, ilk köy monografilerini, ancak 1930'lu yılların sonlarına doğru yayınlayabilecekti.

Bu dönemde henüz kentlere ilişkin monografik çalışmalar olmamasına karşın, kent olgusunun toplumbilimsel açıklamaları yapılmaya başlamıştır. Ziya Gökalp 1917'de **İçtimaiyat Mecmuası'nda** A. Şuayip'in Ulum-u **İçtimaiye ve İktisadiye** Dergisinde izlediği H. Spenser'ci çizgide, kenti, şöyle çözümlemektedir

«İnsanlar şehrin küçük sahasına sıkışıp kalınca, bunun civarındaki toprak, ne çobanlık, ne de çiftçilik tarikiyle bu büyük kitleyi besleyemez. Burada Darwin'in (yaşamak için mücadele) kanunu meydana çıkar. Bu büyük tabiatçıya göre, iki uzviyet birbirinin ne kadar aynı ise, yaşadıkları saha ne kadar dar ve oradaki gıda ne kadar az ise aralarında rekabet o kadar şiddetli olur. Halbuki birbirinden ayrı nevilere, cinslere şubelere mensup birçok uzviyetler, gayet dar bir sahada aralarında hiçbir rekabet olmaksızın yaşayabilirler..... İşte aynı hal şehirde insanların başına geliyor..... Demek ki şehirdeki içtimai kesafetin husule getirdiği şiddetli rekabetten kurtulmak için, yalnız bir açık yol var. Yeni hirfetler icad etmek. O halde, iş bölümü mihaniki bir surette içtimai sebeplerden husule geliyor. Şehir, fertleri daima yeni hirfetler ibda eylemiye sevk ve icbar ediyor... Bu surette gittikçe fertlerde ma'şeri vicdandan başka olarak, iptida mesleki, sonra da ferdi vicdanlar teşekkül etmeye başlıyor. Bu yeni vicdanların teşekkülü, eski semiye ve aşiret vicdanlarının büsbütün

inhilaline sebep olduğu gibi, ma'şeri vicdanın kemiyetçe azalarak keyfiyetçe daha insani bir mahiyet almasını intaç ediyor.»
Ziya Gökalp 1923 yılında **Küçük Mecmua**'yı çıkarırken, «Köy Medeniyeti Şehir Medeniyeti» ile «Köy ve Şehir» başlıklarını taşıyan iki makale yazacaktır. Köy ve Şehir adlı yazı, daha sonraki dönemde Osman Nuri Bey'in, Türk kentlerine ilişkin olarak geliştirdiği tezin ilk nüvelerini taşıması bakımından önemlidir. Ziya Gökalp'ı izleyelim

«Türkiye'de Türk köyleri, birer komün halinde olduğu halde, maateessüf, şehirler henüz komün mahiyetine girememiştir. Halbuki Avrupa'da komün hayatı ibtida şehirlerde başlamış, sonra şehirlerden köylere sirayet etmiştir.

«Şimdiye kadar, Türkiye'de şehirlerin birer komün haline girmemesi sebepsiz değildir. Her şehirde Fransız'ların «Komünote» adını verdikleri meshebi cemaatler vardı. Her cemaat hususi vakıflarıyla dini bir komün hayatı yaşıyordu. Zaten cemaat demek, dini bir komün demektir. İşte bu dini komünlerin birbirinden müstakil bütçelere, mekteplere, hastanelere, imaretlere malik olması, hepsinin birden müşterek bir şehir hayatı yaşamasına mani oluyordu. Filvaki, her şehirde kanunun vücuda getirdiği bir belediye teşkilatı mevcuttu. Fakat cemaatlerin hususi hayatları şehrin hakiki belde, «site» olmasına mani oluyordu. Hiç bir şehirde hatta İstanbul'da bile, tam manasıyla bir belediyenin vücuda gelmemesi bundan dolayı idi.

«O halde şehirlerin birer belde haline girmesini, her şehirde bir belediye bir komün tesanüdünün uyanmasını temin için ne yapmalı? Bunun yegane çaresi, vakıfların rekabesini belediyelere tevdi etmektir.»

Kente ilişkin toplum bilimsel açıdan çözümlemelerin başladığı bu dönemde, kentlere ilişkin ilk istatistik verilerin toplanmaya başladığını da görüyoruz. Toplum için sistematik veri toplanması ve bunun sistematik yorumlanması başka bir deyişle istatistik konusundaki ilk ders kitapları Mehmet Cavit (1909), Ahmet Emin (Yalman) (1915), Mustafa Zühdi (İnhan) (1919), tarafından yayınlandı. Bu kitapların yayınlandığı yıllarda, İstanbul Şehremaneti İstatistik Şubesi **İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası**'nı yayınlamaya başladı. 1913 - 1919 arasında yayınlanan bu mecmua, kentler hakkında ilk sistematik bilgi toplama girişimiydi.

Türkiye'de bir kent üzerindeki ilk sosyal araştırma da, Robert Kolej Sosyoloji Profesörü Clarance Richard Jakson yürütücülüğünde bir ekibin gerçekleştirdiği «The Pathfinder Survey of Constantiople» adıyla tanınan çalışmadır. Mütareke döneminde İstanbul'un çok karmaşık ve sorunlu hale gelen toplumsal yapısı içinde, Amerikan «philanthropie» ör-

gütleri, ne tür bir yol izleyecekleri konusunda belirsizlikler içindeydi. Bu örgütlerin politika oluşturmasına yardımcı olmak üzere, Amerikan sosyal hizmetler anlayışının çerçevesi içinde araştırma yürütüldü. Bu araştırma, sosyal hizmetleri yönlendirme amaçlı olsa da, 1920'ler İstanbul'unun toplumsal yapısı hakkında bilgi verici bir özelliğe sahiptir. Bu kitaba önsöz yazan Robert Kolej Başkanı, İstanbul'da «sivil bilinç» olmayışına işaret ederek, Ziya Gökalp'ın yargısıyla bir paralellik içine giriyordu.

Bu dönemde, 1915 yılında Darülfunun'da Coğrafya Enstitüsü Müdürlüğü'ne E. Obst atanarak, araştırmalar geliştirilmek istendiyse de, bunun kent coğrafyasına yansıması pek az olmuştur. Darülfunun'da yapılan araştırmalar, daha çok fiziki coğrafyaya dönük olmuş beşeri coğrafya konusundaki çalışmalar da, ders kitabı hazırlamak düzeyinde kalmıştır. Konumuza yakın olan mevzii coğrafya araştırmaları gelişmemiştir.

Bunun tek istisnası 1925 - 1928 yılları arasında Coğrafya Bölümün'de hocalık yapan Th. Léfebvre'in mevzii coğrafya araştırmaları için bir anket sistemi geliştirmesidir.

Mevzii coğrafya kapsamına girecek çalışmalar, daha çok Cumhuriyet döneminde ve üniversite dışında yapılmıştır. Bunlar iki grupta toplanılabilir. Bunlardan birincisi, 1922 - 1928 yılları arasında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletince yayınlanan Ankara, Beyazıd, Çatalca, Gaziayıntab, Gelibolu, Isparta, Kastamonu, Kayseri, Kangırı, Kırkkilise, Kırşehir, Konya, Muğla, Niğde, Sinop, Urfa, Zonguldak vilayetleri için yapılmış **Sıhhi ve İçtimai Coğrafya** araştırmalarıdır. Bunların büyük çoğunluğunun Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara Hükümeti'nce hazırlatılmış olması ilginçtir. Böyle bir araştırma yapılmasında, İstanbul'da Amerikalı'ların yaptırdığı sosyal araştırmanın etkisi olup olmadığını soruşturmakta yarar olacaktır.

İkinci grupta, kentler, vilayetler ya da bölgeler için hazırlanan ve çoğunlukla o yörenin kişilerince yazılan, mevzii coğrafya kitapları yer almaktadır. 1913 - 1927 yılları arasında, böyle dokuz kitap yayınlandığını saptayabildim.

Tarih alanında ise, bir dönem önce yazılmaya başladığını gördüğümüz kent tarihleri ve rehberlerinin sayısı artmaya devam etmiştir. Bunlar arasında Celal Esat (Arseven) in **Eski Galata ve Binaları** (1913), Halil Ethem'in **Kayseri Şehri** (1918), Mehmet Ziya'nın **İstanbul ve Boğaziçi** (2 cilt, 1920, 1928), Ernest Mamburi'nin **İstanbul Rehberi Seyyahin** (1925), İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın **Karesi Vilayeti Tarihçesi** (1925), Raif Nezih'in **İzmir'in Tarihi** (1926), Rıdvan Nafiz ve İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)'nın **Sivas Şehri** (1928)'i sayılabilir.

IV. 1930 - 1950 ARASINDA OLAN GELİŞMELER

Bu dönemde kentleşme, hemen hemen nüfus artış hızına paralel olmuştur. Kentleşmenin hızlanması, ancak dönemin sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda tüm Türkiye'de görülecek yılda % 6 düzeylerine varan kentleşme hızı, sadece yeni başkent Ankara'da görülmektedir. Ankara, daha sonra Türkiye'nin karşılaştığı hızlı kentleşme sorunlarının ortaya çıktığı ön bir örnek olacaktır. Bu dönemde kentleşme sürecinde ortaya çıkan en önemli değişiklik, devletçilik uygulaması ve demiryolu programına paralel olarak liman kentlerinin, İç Anadolu kentlerine göre öneminin azalmasıdır.

Bu dönemin esas ayırıcı özelliği, 1930 - 35 yılları arasında çıkarılan yasalarla, belediye yönetiminin ve imar mevzuatının tamamen yenilenmesidir. 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu ve 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu, 1933 yılında çıkarılan 2033 sayılı Belediye Bankası Kuruluş Kanunu, 1934 yılında çıkarılan «Belediyeler İstimlak Kanunu ve 1935 yılında çıkarılan Belediyeler İmar Heyeti Kuruluş Kanunu ile Türkiye'de Belediyeciliğin ve kentsel gelişmeden beklenenlerin çerçevesi çizilmiştir denilebilir. Daha sonraki yıllarda yapılan tüm değişikliklere karşın, günümüzde de bu çerçevenin hala uygulamayı yönlendirdiği söylenebilir.

Bu yasalarda belediyelerin görev alanı genişletilmiştir. Belediye Yasası ile Hıfzıssıhha Yasası adeta bir çift yasa olarak çıkarılmıştır. Kentlerin, «sağlığın, temizliğin güzelliğin ve modern kültürün örneği» olması istenmektedir. «Türkiye'nin bayındırlığı, vatandaşların düzgün belediye yönetimi altında medeniyet yaşayışı görmelerine, belediyelerin yükselmesine» bağlanmaktadır. Bu yeni kentsel yaşam, Osmanlı imgelerini taşımayacak, çağdaş olacaktır. Bunun için de belediye yasası'yla, her belediye imar planı yapma yükümlülüğü getiriliyordu. Yapılacak planların öngörülen çağdaş yaşamı gerçekleştirmesi için de, planların nitelikleri, çıkarılan Yapı ve Yollar Yasası'yla çok ayrıntılı biçimde belirleniyordu. Belediyeler bu planları yapmakta yetersiz kalınca da, Ankara'da **Belediyeler İmar Heyeti** kuruluyor, planları yaptırma işlevi merkezileşiyordu.

Cumhuriyet'in planlı ve çağdaş bir kentsel gelişmeyi gerçekleştirmek için kurduğu bu yasal çerçevenin, bir tane ama çok önemli eksiği vardı. Belediyelerin gelirini artıracak bir belediye gelirleri yasa tasarısı hazırlanmıştı ama, yaşanan ekonomik bunalım içinde bu tasarı yasallık kazanamadı. Belediyelerin kaynak sorununu çözmek için kurulan Belediyeler Bankası, yeterli olmıyacaktı.

1930 - 1950 ARASINDA KENTE İLİŞKİN BİLGİ ALANINDAKİ GELİŞMELER

Bir önceki dönemde İstanbul Şehremaneti çevresinde Belediye yönetimi konusunda gelişen bilgi birikimi ve batı belediyecilik deneyinin sistematik aktarımı, bu dönemde yeni çevrelere yaygınlaşacak ve 1933 üniversite reformundan sonra da, üniversite içinde yer almaya başlayacaktır. 1933 üniversite reformundan sonra üniversitelere Hitler Almanyası'ndan kaçan profesörlerin gelmesi üzerine, daha önceki dönemde aktarılan belediyecilik deneyi Fransa kaynaklı iken, bu dönemde Alman belediyecilik deneyleri aktarılmaya başlayacaktır. Bu konuda Türkiye'ye gelen Alman profesörler sosyal demokrat olduğu için, bu aktarma da, böyle bir görüş açısının etkilerini taşıyacaktır.

Bir önceki dönemde İstanbul'da Şehremaneti çevresinde yapıldığını gördüğümüz çalışmalar, bu dönemde, yeni adı **İstanbul Belediye Mecmuası** olan dergi etrafında sürecektir. Buna İstanbul'da Fritz Neumark'ın yönetimindeki İstanbul Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nün çalışmaları eklenecektir. 1935 - 36 ders yılında, bu enstitü, konferanslarını Belediyecilik üstünde toplayacaktır. Bu konferanslar «Komün Bilgisi» adı altında toplanacaktır. Bu konferanslar arasında yeralan Osman Nuri Ergin'in Türk kentleri üzerine yeni tezler getiren iki konferansı da, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı** adı altında aynı enstitü tarafından yayınlanacaktır.

Bu dönemde, belediyecilik yazımına katkı yapan yeni iki çevrenin Ankara'da oluştuğu görülmektedir. Ankara'da İçişleri Bakanlığı'nın belediyecilik olgusu üzerinde ilgisi artınca, Belediyeler Bankası kurulduktan sonra 1935 yılında **Belediyeler Dergisi** yayınlanmaya başlıyacaktır. Bu dergide Necmettin Ergin, Sıddık Tümerkan gibi yöneticiler, Ernst Reuter gibi uzmanlar yazı yazacaktır. Ayrıca **Siyasi İlimler Mecmuası** da Ankara'da belediyecilik konusunda önemli yazılara yer verecektir. Ankara çevresinin yazılarını toplayan bu iki dergide de, belediye yönetiminin değişik sorunları üzerinde yazı yazan iki isim, Hasan Süknü Adal ve Ernst Reuter olarak belirginlik kazanmaktadır.

Belediye yönetimi üzerindeki bilgi birikiminin artışı, ilginin yoğunlaşması Siyasal Bilgiler Okulu'nda «şehircilik» dersinin haftada iki saat olarak programa girmesini sağlıyacaktır. Şehircilik eğitimi hakkındaki ilk yazı, Hayati Şemsettin tarafından 1934 yılında **Mülkiye Mecmuası'nda** yazılmıştır. S.B.O. Müdürü Emin Erişilgil de, 1938 yılında «Şehircilik» dersini programa alarak, Ernst Reuter'ın bu dersleri vermesini sağlamıştır. Bu şekilde, Türkiye'de Mimarlık Fakülteleri dışında, ilk kez şehircilik dersi verilmeğe başlıyacaktır. Ernst Reuter ise, bu derslerde anlattıklarını 1940 yılında **Komün Bilgisi Şehirciliğe Giriş** adı altında bir kitapta toplamış-

tır. Ankara çevresinin bu dönemde belediyecilik yazımına katkılarını tamamlamak için, 1946 yılında yayınlanan Sıddık Tümerkan'ın **Türkiye'de Belediyeler** kitabını eklemek gerekir.

Belediye yasasıyla kentlerin planlarının yaptırılması zorunluluğu getirildikten sonra, yaptırılan kent planı sayısında önemli bir artış olmuştur. Kent planlarının yaptırılmasında, kentlerin önemine göre değişik yöntemler izlenmiştir. İzlenen yollardan **birincisi,** Ankara örneğini yinelemektir: Uluslararası düzeyde tanınan plancılar arasında sınırlı bir yarışma açmak, kazanana plan yaptırmaktır. İstanbul için bu yol izlenmiştir. 1933 yılınd Agrache, Elgöltz, Lambert, Prost İstanbul'a çağrılarak inceleme yapmaları ve teklif hazırlamaları istenilmiştir. Prost işlerinin çokluğu nedeniyle gelememiştir. Yarışmayı bir Alman plancısı olan Elgöltz kazanmıştır. Ama iş ona verilmemiştir. 1935 yılında Martin Wagner İstanbul planını yapmak için çağrılmıştır. Türkiye'deki kent planlaması anlayışı Martin Wagnerin önerilerini benimseyecek düzeyde değildir. Wagner ayrılarak, Harward üniversitesi Şehir Planlama Bölümü başkanlığına gider. 1936 yılında Prost İstanbula davet edilir. Prost bu çağrıyı, planlama çalışmasının kesin olarak belediye mühendisleri, mimarları ve topograflarının iştirakiyle İstanbul'da yapılması koşuluyla kabul eder. İstanbul planını Pierre Jaubert, Maurice Schener, Şemsa Demiren ve Anjel'in yardımlarıyla hazırlar.

İzlenen **ikinci yol,** yarışmalar ya da diğer nedenlerle Türkiye'ye gelen plancılarla ihale yoluyla yaptırmadır. Jansen'e Ankara yanısıra Adana, Ceyhan, Mersin, Gaziantep, Tarsus, İzmit'in, Prost'a İstanbul'un yanısıra Bursa, Yalova ve Karabük'ün, Lambert'e Trabzon ve Erzurum'un, Öelsher'e Çorum ve Dikili'nin, Eğli'ye Niğde ve Balıkesir'in, Vanderberg'e Zonguldak'ın planı yaptırılacaktır.

İzlenen **üçüncü yol,** imar planlarının, Ankara'daki İçişleri Bakanlığı'nın Belediyeler İmar Heyeti ya da Bayındırlık Bakanlığı'nın Şehircilik Fen Heyeti'nde yaptırılmasıdır. Belediyeler İmar Heyeti'nde Harita Mühendisi Halit Ziya Türkan, Mithat Yenen, Su Mühendisi Eşref Özand, Şehircilik Fen Heyetinde Hilmi Baykal, Burhan Arif ve Celal Ulusan çalışmaktadır.

Dördüncü yol, Türk mimarlarına ihale ile yaptırılmasıdır. Asım Kömürcüoğlu ve dönemin sonuna doğru Kemal Ahmet Aru, bu yolla plan yapacaklardır. 1940'dan sonra, izlenen **Beşinci yol,** Türk mimarları arasında yarışma açarak plan yaptırmaktır. 1941 yılında Samsun, 1944 yılında Ödemiş kenti planı yarışmaya çıkarılarak, bunu diğerleri izleyecektir.

Bu dönemde imar planları yapımı daha çok yabancı mimarların elinde başlamış, Türk mimarlarının bu konuda hem mücadele vermeleri, hem

de yüksek öğretimde, mimarlara bu hünerlerin öğretilmeğe başlamasıyla, zamanla, Türk mimarlarının eline geçmiştir. 1950'lere ulaşıldığında bu süreç, büyük ölçüde tamamlanmış bulunuyordu. Türk kentlerinin Türk mimarlarınca planlanmasını savunma konusunda, en atılgan Burhan Arif Bey olmuştur. 1931 yılında yayınlanmaya başlıyan Arkıtekt'in ilk sayısından itibaren, Türk kentlerini Türk'lerin planlamasını savunmuştur: 1935 yılında Urbaylar (belediye başkanları) Birinci Kongresi toplandığında, Ankara'da sergi açacak, yabancılar gibi plan yapabileceğini kanıtlamaya çalışacakdır. Belediyeler dergisine, Safranbolu planını yapıp tasdik ettirdiğini bildiren ilanlar verecektir. Türk mimarların bu mücadelede bir yardımcısı vardır. O da E. Reuter'dir. 1939 yılında bir konferansında şunları söylemektedir. «Bir şehir planının tanzimi, hiç bir suretle Türkiye'de adet olduğu gibi hariçten gelen herhangi bir mütehassısa ait telakki olunmamalıdır. Bilgili bir mütehassısın yaptığı planların esaslı ve gayeye muvafık olması, ancak mahalli münasebetleri iyi tanıyan ve inkişaf imkanlarına doğru olarak karar vermeğe muktedir bulunan yerli bir ferdin dikkatli çalışmalarıyla kabildir.»

Bu dönemde dört ölçekte fiziki planlama yapılacaktır: **Birincisi** Mahalle (siedlung) planlamasıdır. Almanya'dan gelen siedlung anlayışının ardında, E. Howard'ın «Bahçe Kent» düşüncesi vardır. Türkiye'de uygulanan ilk örneği, Bahçeli Evler olacaktır. **İkincisi** az sayıdaki ilde yapılan örnek köylerin planlamasıdır. **Üçüncüsü** değişik ölçeklerde kent planlamasıdır. **Dördüncüsü** ise, bölge planlamasıdır. Bu dönemde tek örnek vardır: O da, 1940 yılında Zonguldak kömür havzasının devletleştirilerek birleştirilmesi üzerine çıkacak yerleşme sorunlarının çözümünü sağlamak için Mithat Yenen'ce yapılmıştır.

Kent planlaması faaliyetinin artması, bu hünerlerin yüksek öğretim kurumlarında yeniden üretimini zorlamıştır. Güzel Sanatlar Akademisi, Yüksek Mühendis Mektebi ve Teknik Okul (Yıldız)'da, haftada 2-3 saatlik şehircilik dersleri konulmuş ve stüdyolardan bir bölümü, kentsel planlama problemlerine ayrılmıştır. Güzel Sanatlar Akademisi'nde E. Egli, Martin Wagner, Shütte, Mühendis Mektebi'nde R. Öelsner ders vermiştir. Bu hocaların, hepsi, Hitler rejimi dolayısıyla Almanya'yı terk etmişlerdir. Bu nedenle yüksek okullarda yeniden üretilen, daha çok Alman kent plancılığı anlayışı olmuştur.

İmar planlama konusundaki ilk telif eser sayılabilecek olan **Celal** Esat Arseven'in **Şehircilik (urbanism)** kitabı, 1937 yılında yayınlanacaktır. Ayrıca Bayındırlık Bakanlığı'nda şehircilik Fen Heyeti'nde çalışan Celal Ulusan, Karl B. Lohman'ın kitabını **Şehir İmar Planları Tanzim Esasları** adıyla, 1942 yılında çevirecektir. Bu kitap, Alman kent plancılığının hakim

olduğu bir ortama, Amerikan plancılığının bakış açısını getirmesi yönünden ilginçtir.

Bu dönemde imar planlaması konusundaki tartışmalar açısından ilginç olan yayınlar, kitaplardan çok dergilerdir. Bu dergiler Bayındırlık Bakanlığı'nın çıkardığı **Bayındırlık İşleri Dergisi,** Zeki Sayar'ın, 1931 yılından itibaren yayınladığı **Arkitekt (Mimar),** ve 1944 yılından sonra Mimarlar Derneği'nin yayınlayacağı **Mimarlık**'tır.

Özellikle Arkitekt, bu dönemin imar planı uygulamalarının eleştirildiği, yeni yaklaşımların önerildiği, bir dergi olmuştur. Cumhuriyet'in bu dönemde yaratmaya çalıştığı çağdaş kent yaşamı ve onun bir ifadesi olduğu iddia edilen imar planı anlayışı, başlıca iki yönden eleştirilmektedir: Bunlardan **birincisi,** bu planların salt estetik kaygılarla hazırlandığı, kentin ekonomisini, uygulama sorunlarını dikkate almadığı, pahalı olduğudur. Bu eleştiri Wagner, Oelsner, Kessler, Reuter giib Alman uzmanlarca getirilmektedir. Ama Türk plancıları arasında bu eleştiriler, önemli yansımalar bulmayacaktır. Mimar formasyonlu Türk plancılar, henüz bu kavramların çok uzağındadırlar. **İkinci tür eleştiri,** bu planlarla oluşturulmaya çalışılan yeni kent biçiminin, Türk kentlerinin dokusuyla uyumsuz olduğudur. Bu eleştirilere, hem Alman hem Türk plancıları katılacaktır. Bu iki eleştiriyi sırasıyla ele alalım.

Birinci tür eleştiriyi getirenlerden Öelsner ve Kessler, imar diye yapılanların çok pahalı olduğunu vurgulamışlardır. Reuter'de arsa konusunda akılcı bir tutum izlememenin sonuçlarını göstermeğe çalışmıştır. En ilginç ve bugün bile üzerinde dikkatle durulması gelen analizleri Wagner yapmıştır. Wagner şöyle diyordu

«Meslekten olmayan herkes şunu bilmelidir ki, şehir imarı ve inşaası aslında hayat yaratmak ve iktisat vücuda getirmekten başka bir şey değildir.

«Sanatkârane diye tesmiye edilen şehir inşası, yalnız on dokuzuncu asrın icabıdır. Bu nev'i şehir inşası, oluş halinde bulunan ve sonraları şekilsizlik bakımından bir karikatür derecesine çıkarılan büyük şehirlerin kültürsüzlüğünü, hiç olmazsa harice karşı saklıyabilmek» için ortaya çıkmıştır.

...«benim şehirlerin hayat ve iktisadını yaratmak, kurmak dediğimden, bir şekli nasıl kendi muhtevasından, veya bir muhtevayı onun şeklinden ayıramıyorsam, öyle ayıramayız. Hayat yaratmanın, hayat teşekkülünün bütünlüğünü kazandığı, yani kültür sahasına yükseldiği yerler de, bir şekil almaya binaenaleyh sanatkarane tezahür etmeğe mecburdur,

«zamanımızın şehir inşacıları unutuyorlar ki kendileri şehir inşacısı değillerdir. Ne zamanımızın büyük şehirleri ne de eskiler, şehir inşacıları tarafından inşaa edilmişlerdir. Şehirler çok daha kuvvetli amiller tarafından yani makinalar ve sermayeler tarafından inşaa edilir.

...«eğer fiziki insan kuvveti yanına 19. ve 20. asrın köle kuvvetleri sayılan makina ile sermaye olmasaydı, Berlin Şehri» 1700 yılında 55 000 nüfusundan 1900'da 2 milyona çıkamazdı. «Berlin şehrinin iş enerjisi» hesaplandığında «mesleğe sahip her ferd için» hergün ortalama «insan kuvveti 500 kcal, sermaye 2000 kcal, makina 10000 kcal» düştüğü hesaplanmıştır. «Meslek sahibi her Berlin'linin günlük ihtiyaçlarını temin edebilmek için 4 sermaye kölesine, 20 makina kölesine ihtiyacı var demektir.»

Wagner batıdaki kentleşme biçimiyle bu kuvvetlerin israf edildiği kanaatindedir. Almanya'dan hiç değilse 5 defa fakir olan Türk Hükümeti buna dikkat etmelidir. «Mesela Berlin şehrinin bütün makina kuvvetinin 2.800.000 beygirlik kısmı insan ve eşya münakalesine gitmektedir ve ancak 1.400.000 beygir kuvvetlik kısmı ise iş makinalarında kullanılmaktadır.

İşte bu nedenle Türkiye batının deneyinden ders almalıdır. Gerek makinanın gerek sermayenin kullanışını liberal düzene bırakmamalı, planlamalıdır. Ama bu planlar, Türkiye'de yapılan imar planları değildir. Wagner'e göre «planlı demekten maksat, bir şehir inşacısının kağıt üzerinde herhangi bir plan çizerek bu planı herkesin dilediğini yapabilmesi prensibi güdülen bir sahaya alması demek değildir. Aslında yeni yapılacak şehirlerin planları çok daha esaslı olmalı, bütün halkın refahını gözönünde tutup, işe oradan başlamalı ve hayatın, iktisadi yaşayışın, yapı ve toprak işlerinin bütün kollarını kapsamalı, şehir halkının herbirinin iş gelirini de bütün milletin çalışmasının müşterek geliri kadar gözönünde tutmalıdır. Modern şehir inşacılığı henüz bu prensibe göre yaşayıp işlemeğe pek başlamamıştır. Yavaşça yoklıyarak modern şehir inşacılığına yaklaşmayı denemekte olan Türkiye'de de bu böyledir.

Çağdaşlaşma güdüsüyle kent planlamasına giren Türkiye sermayesini nasıl kullanmaktadır? Bu sorunun yanıtını Wagner şöyle veriyor: «Berlin'li kendi şehrinin, şehir inşacılığına nüfus başına takriben 3200 liralık bir sermaye yatırmıştır. Bu sermayeyi % 4,5 faizlendirmek % 1 ile itfa etmek % 1,5 ile bakımını temin etmek için senelik geliri takriben (600) liradan, takriben (225) lira yani gelirinin % 37 kısmını feda etmek vaziyetindedir. Bu yekün bir şehirliyi korkutacak bir şeydir. Fakat yine de verilebilir. İstanbul'luya gelince, o pek kabataslak bir tahminle şehir inşacılığına takriben 1300 lira yatırmıştır. denilebilir. Daha fazlasına gitmeyip de yalnız Berlin'deki faiz nispetleriyle hesap yapsak, bile İstanbul'lu şe-

hir inşacılığına ait tesisatın faizlenmesi amortisi ve bakımı için takriben senede (90) lira vermek vaziyetindedir. Geliri nüfus başına 140 - 150 liradan ibaret bulunan, yemekten veya giyinmekten veya mektepten veya istirahattan tamamen vazgeçmedikçe, bu parayı veremez. Sadece kaba bir tahmine dayanan şu rakamlardan çıkacak netice, İstnbul'un bugünkü şehir yapıcılığı, halkın gelirine nazaran çok pahalıdır ve şehirliler bu devamlı yükü taşıyamazlar.»

Çok önemli yeni bakış açıları getiren bu eleştiriler yankı uyandırmayacak ama, Türk kentinin tanınması konusundaki eleştiriler değişik çevrelerde etkili olacaktır. Bu dönemin gündemine, Türk kentinin ne olduğu sorusunu getirecektir.

Türk kentinin ne olduğu sorusu, çok değişik güdü altında tartışılmıştır. Bir yandan Türk mimarlarının, Türk kentlerini planlayabilmesinin bir aracı olarak görülmesi, diğer yandan Ziya Gökalp'cı çizginin hars arayışının uzantıları ve II. Ulusal Mimari akımının kent planlamasına yansımaları, ayrıca Avrupa'dan gelen plancıların Camillo Sitte'ci geleneği izlemeleri, ve nihayet Atatürk'ün tarih tezinin etkileri, bir arada bu tartışmayı biçimlendirmiştir.

Bu konudaki ilk yazı Burhan Arif Bey'in, «Türk Şehirlerinin Bünyesi» adını taşıyor. 1932 yılında Arkitekt Dergisinde yayınlanmış. Burhan Arif Bey, Türkiye'deki kentlerin Avrupa'dan farklılığını, «şehircilikte mimarinin hakimiyeti», «şehirlerin tabiaten kendi kendine büyümüş olması», «sokakların birbirine benzememesi, zaman içinde şekillerini değiştirmesi, çıkmaz sokakların çokluğu», «Türk şehirlerinin gayri merkezi bir suretle dağılması», «bir veya birkaç abide etrafında temerküz etmemesi »gibi noktalarda topladıktan sonra planlama için, önce kentlerin bünyelerini tanıyalım, sonra bu bünyelerin «tekamüllerini» çıkarsayalım böylece 19. yüzyıl Avrupa'sının uygulamasından kaçınarak, onların hatalarına düşmeyelim» demektedir.

Jansen de Ankara 'da verdiği bir konferansta, benzer bir görüşü şöyle savunmaktadır; «Bir şehir yeniden kurulurken, imarcılığın gayesi, düz veya eğri caddeler yahutta hendesi şekiller, meydanlar kurmak değil, onun asıl davası, eski bir şehrin mevcut şekil ve arazisi üzerinde şehrin genişlemesini inkişaf ettirmektir.» İşte her kentin açılımında uyması gereken ilkelerin varlığının kabulü, beraberinde o dönemin kent planlamasında «kent doğurucu»ları kavramını getirmiştir. Bir kent plancısı, varolan kentsel yapıyı ve topografyayı inceliyerek, kent doğurucu ilkeleri belirleyecek, ona göre kentin gelişmesini planlıyacaktır. Böylece, eski ve yeni kentler arasında bir farklılık ya da ikili yapı ortaya çıkmayacaktır. Egli de, benzer bir yaklaşımı savunacaktır.

Atatürk'ün tarih tezinin etkileri Mimar Şahabettin (Uzluk) un Türk kentinin köklerini Orta Asya kentlerinde bulmaya çalışan yazılarında görülmektedir. E. B. Şapolyo da **Belediyeler Dergisinde** bu tarih tezi doğrultusunda Türk kentlerinin tarihini yazmayı deniyecektir. Mithan Yenen «Türk Kentlerinin Dokusal Özelliklerini»n korunmasını savunacak, Celal Esat Arseven «Türk Bahçesi» üzerinde duracaktır. Kazım Mirşan, «Orta Asya Türk Şehirleri» üzerinde bir dizi yazı yazacaktır.

II. Ulusal Mimarlık akımının öncülüğünü yapan Sedat Hakkı Eldem, Ulusal Mimarlığı savunan yazıları içinde Türk şehirlerinden de söz edecektir. 1943'de söylediklerini, **Hep Bu Topraktan** Dergisinden izleyelim

«..her yeni imar faaliyeti, yeni bir Beyoğlu hazırlamakta değil midir? Bu tarz imar faaliyetinin o güzelim hiç bozulmamış Anadolu şehirlerine sirayet etmesi, Bursa gibi Türk şehirciliğinin iftiharı olan şehirlerimizi kavraması, insana büyük endişeler vermektedir.

Çekindiğimiz, şehirlerimizi Potsdam'a, Kotdazur'e Bükreş'e benzetmek isteyen imarcılarımızdır. Türk şehrini Türk mimarisini yalnız mazide mi aramalı, bugünün Türk şehirciliği mimarisi olamaz mı? Olur ve olacaktır da ve hatta olmağa başlamıştır. Nerede? Yalnız kafalarımızda fakat artık yalnız bizim, onun kafasında değil. Yavaş yavaş bütün münevverlerimiz böyle bir gaye aramakta ve arıyanları teşvik etmektedirler. İşte davamız budur.»

Bu umutlar sonuç vermiyecek, Türk kentinin açılımı olan çağdaş Türk kenti planı yapılamıyacaktır. Söylenenler de 19. yüzyıl Avrupa kentleşmesini yadsımanın ötesine geçemiyecektir.

Türk kentinin özelliklerine mimarlar yanıt bulmakta sıkıntı çekerken, Osman Nuri Ergin, bir başka açıdan Türk kentinin özelliklerine ilişkin tezler ileri sürecektir. **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı** adlı çalışmasında Türkiye'de kent yönetimlerinin ve imaret sisteminin özgünlüğü üstünde durur.

O. Nuri Ergin'e göre, «Osmanlı Türklerinin Tanzimat'tan önceki belediye sistemi, benzeri başka yerlerde bulunmayacak tarzdadır... Türkiye'de Tanzimattan önce hükümet belediye işlerini kendi üstüne alamayarak, bu işleri görmekte tebaasını serbest bırakmış, İslamların belediye işlerini ferde, İslam olmayanlarınkini Cemaate gördürmüştür.»

Belediye işlerini de, su, aydınlatma, temizleme, kültür, eğitim, sağlık, sosyal yardım, toplumsal yardımlaşma diye sıralayıp, fertlerin **vakıflar** yolu ile **imaretler** kurarak bu beledi hizmetleri gördüğünü belirterek, imaretlerin Türk kentlerinin kuruluşundaki önemi ve özgünlüğü üzerinde durur. Osman Nuri Bey «Türklerin şehircilik ve imar sahasında ortaya çı-

karmış oldukları imaret tabirinin ve imaret sisteminin, tam Frenklerin Cite'si ve Arapların Medine'si mukabili olduğunu» isbata çalışır. Böylece de, Türk kentinin özgünlüğünden yola çıkarak genele ulaşır.

II. Dünya Savaşı sonrasında 10 - 15 yıldır uygulamada olan yapı ve imar mevzuatına ilişkin olarak biriken eleştirileri gözönüne tutarak, yeniden düzenlemeye gitmek üzere, 1946 yılında «Birinci Yapı Kongresi» toplanır. İmar planı tanzim işleri ve imarla ilgili yasalar ele alınır. Savaş sonrasında bir yandan Alman hocaların ülkelerine dönmesi, öte yandan Türkiye'nin dış ilişkilerinin Anglo-Sakson ülkelerine yönelmesi üzerine, şehir plancılığında Anglo-Sakson etkileri ağırlık kazandı. 1947 yılında açılan Büyük Britanya Şehircilik Sergisi, bu etkilenmeyi hızlandırdı. Bu dönemde Anglo-Sakson ülkelerinin ulaştığı, bir planlama ekibince hazırlanan, güzel kent tasarımını yadsıyan, şümullü planlama anlayışını savunan ilk yazıları, 1946 yılında **Siyasi İlimler Mecmualarında** Altan Baltacıoğlu yazdı. «Metodik Şehircilik» yazısında varolan plancıları, bilimsel olmamak bakımından şöyle eleştiriyordu.

«...Bugün şehirci olarak karşımıza çıkanların çoğu, bir sürü basma kalıp tabirler kullanırlar, şehirin seyrüseferinin mühim olduğunu itiraf ederler. Şehir planında yeşil sahaların, yeni mesken, eski mesken kısımlarının gösterilmesi icap ettiğini, binalar, okullar için yer ayrılması lazım geldiğini söylerler. Bu adamlar bu kısımların birbirleriyle olan münasebetlerinin de mühim olduğunu söylerler. Hepsinin bu tabirleri kullanmalarına ve zahiren bir bilgiye sahipmiş gibi görünmelerine rağmen, aralarında şahsiyet sahibi olanların hepsini bir araya toplasanız, hiçbiri şehircilik meselesini aynı görüşle halletmez. Her biri diğerinin hal şekline tamamen muarızdır ve meslekdaşını bir şey bilmemekle suçlar. Bu neden böyledir; Çünkü bu insanlar da, şehirciliği henüz bir ilim olarak anlamamışlardır?»

Böylece kent planlamanın bir sanat değil bir ilim olduğu savı, Türkiye'de savunulmaya başlıyordu. Bu ise, kent planlamanın zaman içinde mimarlardan kent plancılarına geçmesini sağlıyacak sürecin başlaması demektir.

1930 - 1950 dönemi, imar planlamada olduğu gibi toplum bilimleri bakımından da önemli adımların atıldığı yıllar olmuştur. Kent sosyolojisi konusunda saptıyabildiğim ilk önemli yazı, Hilmi Ziya Ülken'in İstanbul Belediye Mecmuası'nda 1931 - 32 yıllarında seri halinde yayınladığı uzun makalelerdir. Bu yazıyı yurt dışına eğitime gönderilmeden, daha Galatasaray Lisesi'nde sosyoloji hocasıyken yazmıştır. Kaynakları arasında Henri Prienne, Lucien Lefebre, Werner Sombat, René Marmier geçmektedir, bundan da anlaşılacağı gibi, bu yazıda tarihsel bir yaklaşım ağır basmaktadır.

H. Z. Ülken bu yazıda, kent sosyolojisini şöyle tanımlamaktadır;

«Şehir içtimaiyatı, tali ve müşterek bir cemiyet tipi olan şehri tetkik için «müşahede» ve «mukayese» usullerini kullanır... Topladığı malumatı «mekan» ve «zaman» dahilinde mukayese eder. **Evvela** : Mekani bir mukayese yapar. Yani bugünkü şehirleri coğrafya ve etnografya yardımıyla birbiriyle karşılaştırır. **Saniyen** muhtelif devirlerdeki şehir tiplerini tarih yardımıyla mukayese eder. Nihayet bu iki neticeyi, yani en eski şehir tipleriyle en yenilerini veya bugün teşekkülü en iptidai gibi görünenleri mukayese eder. Bu suretle şehirlerin hangi siyasi bünyelere dahil olduğu ve her birinde hangi içtimai rolü oynadığı anlaşılır.»

Ülken, burada kullandığı zaman ve mekan kavramlarının tarihi zaman ve coğrafi mekan olmadığına, içtimai mekan ve zaman olduğuna işaret etmektedir. Kent sosyolojisiyle, şehircilik (urbanisme) farkına açıklık kazandırmaya çalışmaktadır. «Filhakika bu iki bahis tamamen aynı mevzua malik gibi görünürler. Fakat şehircilik, şehirlerin nasıl tesis edilmesi lazım geldiğini, en mükemmel, en sıhhi ve güzel bir şehrin nasıl olması icabettiğini aradığı halde, şehir içtimaiyatı şehirlerin yalnız ne olduğunu hangi bünye ve ufulelere malik bulunduğunu araştırır. Hasılı, birinin şehrin fikriyatı (ideologie) ile meşgul olmasına mukabil, diğeri, içtimaiyatın bir cüzü olmak üzere şehirlerin ilmini yapmağa çalışır.

Kent sosyolojisi konusundaki bu ilk yazıyı diğerleri izlemiyor. 1940'lı yıllara gelinceye kadar, bu konuda yazılanlar değişik rastlantılara bağlı kalıyor. Bunlardan biri, İstanbul'a plan hazırlamak için çağrılan plancılar arasında Agache'ın bulunmasıyla doğuyor. Agache, Fransa'daki Le Play'ın izleyicisi «science sociale» çevresi içindedir. Sosyolog bir şehirci olarak tanınmaktadır. İstanbul için verdiği öneride, bir plan çizimi bulunmamaktadır. Bir program önermiştir. Agache'in bu önerisi üzerine, «science sociale» ın Türkiye'deki izleyicisi M. Ali Şevki Bey, hem Agache'ın yazılarından çeviriler yapmakta, hem de Agache'ın önerilerini diğerleriyle karşılaştıran yazılar yazmaktadır. Bu yazılar dolayısıyla, kent sosyolojisinin uygulamayla ilişkileri gündeme gelmektedir. Mehmet Ali Bey'in Agache raporuna dayanarak bu dönemin İstanbul'u üstüne yaptığı bir saptama, İstanbul'un bir kent bütünlüğü göstermediğidir. Kendi sözlerinden izleyelim.

«Urbanizasyon programı İstanbul'un düzenlenmesi ve imarı diye getirilen sorunun, aslında İstanbul'un büyük şehir olması gerektiği, şimdiye kadar neden olmadığı sorusuna geri götürülebileceğini açıkca ortaya koymaktadır. Bu şimdiye kadar emeklemelerle içinden çıkılamayan «İstanbul ve Biladı Selase» çemberinden sıyrılma yolunu bulmak ve göstermektir. Asıl üzerinde durulmaya değer noktada budur.»

1930'lu yıllarda, kent sosyolojisinde olmasa da kırsal sosyolojide ilk saha araştırması başlıyacaktır. Mehmet Ali Şevki, 1937 yılında Kurna köyü araştırmasını yayınlayacaktır. 1930'ların en önemli köy araştırması, Kadro yayınlarından İsmail Hüsrev Tökin'in «Köy İktisadiyatı» kitabıdır. Köye diyalektik materyalist bir çerçeveden yaklaşmaktadır. Aynı yıllarda Halkevleri ve Ülkü Mecmuası çevresinde, Amerika'da köy sosyolojisi okumuş ve Meksika deneyinden etkilenmiş Nusret Kemal (Köymen)'in ideologluğunu yaptığı, romantik bir köycülük akımı yaratılmıştır. Köymen'e göre «şükür ki köylerden kasabalara akın başlayıp, büyük şehir haline getirmeden Türk inkilabı memleketin imdadına yetişerek, iş ve köy ve şehir münasebetlerini devlet eline almış bulunmaktadır.» Eskiden olduğu gibi «iş bölümü» için büyük şehirlere ihtiyaç yoktur. İş bölümü, merkez şehirler etrafında teşkilatlanmış köylerde yapılabilir. Ağır ve pahalı buhar makinası devrinde buna imkan yoktu. Fakat her yere kolayca ve ucuza nakil edilebilir olan elektrik, bugün bunu mümkün kılmaktadır.»

Bu görüş, kent yaşamını yozlaşmış gören, sınıf mücadelesinin önlenmesi için, kentleşmenin engellenmesini isteyen CHP içinde önemli taraflara sahip olacaktır. Bu ideolojinin arkasında, Musoloni İtalya'sının kente karşı olan politikalarının önemli etkileri vardır.

1940.lı yıllara Türkiye, bir yandan böyle bir romantik köycülük akımının hakimiyeti altında girmektedir, öte yandan, Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde çoğu ABD'de eğitilmiş kişilerin yarattığı bir toplum bilim çevresi oluşmaktadır. Bu çevre romantik köycülük akımına karşı çıktı. İlk kez Şikago okulunun kent sosyolojisine ilişkin bakış açısını getirdi. Bu çevre yazılarını **Siyasi İlimler Mecmuası, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Yurt ve Dünya** ve **Adımlar** dergilerinde yayınlandı. Bu çevrede kentsel sosyoloji konusunun öncülüğünü, Michigan Üniversitesi sosyoloji bölümünden mezun olan Behice Boran yaptı. 1940 yılında yayınlanan ilk yazısında «Beşeri Ekoloji» okulunun, Durkheimin «morfoloji sosyal» yaklaşımı ile karşılaştırmasını yaparak, kent araştırmalarını yapmak için Beşeri Ekoloji okulunun üstünlüklerini gösterdi. Behice Boran'ın **Siyasi İlimler Mecmuası**'nda yayınlanan «Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır» başlıklı yazısı, köy romantizmine karşı çıkıyor. «Köy davasının «kendi başına bir dava olmadığı, ancak daha geniş cemiyet bünyesi zaviyesinden görüldüğü zaman doğru olarak anlaşılabileceği ve bu bakımdan köy davasının bir «şehirleşme davası» olarak ortaya çıktığını savunuyor. Romantik köycülerin, köyü «köy» bırakmak isteklerini, şehirlerin kötülükleri iddialarını, teknolojik gelişme sonucu sanayilerin köylere gideceği biçimindeki savları yanıtlıyor. 1941'de Yurt ve Dünya'da yayınlanan «şehir ve şehirleşme davamızı» yazısında «Bugün şehir ve köyün teknik ve kültür seviyelerinde farklar vardır; köy davası bu ayrılığı orta-

dan kaldırmakla halledilecektir. Köye gitmek değil, köyü şehrin seviyesine getirmek lazımdır.» diyordu. Bunu Yurt ve Dünya'da yayınlanan, «Büyüyen Şehirlerimiz» «Modern Şehir Örneği» yazıları izliyor. Bu son yazıda, kent formlarındaki determinizm üzerinde duruyor ve ilk kez Ankara kent formunun çözümlemesini getiriyordu. Bu yazıları Yurt ve Dünya'da yeralan Ankara'da çocuk suçluluğu üzerinde duran «Mücrim Mahalleler» yazısı izliyor.

Köy ve kentin bütünlüğü içinde Türkiye'nin sorunlarına yaklaşan Boran, 1942 yılında Yurt ve Dünyada'ki «sanayide köylü işçi» yazısında köylülerin işçileşmesi üzerinde duruyor. 1943 yılında **Adımlar** Dergisinde yayınlanan «Değişme Halinde Köylerimiz» makalesinde ise «köylerimiz değişme halindedir ve bu hal artacaktır. Bunu böyle kabul etmeliyiz ve bazı geri düşünceli, cemiyetin gittiği seyri anlamayan veya anlamak istemiyenlerin yaptığı gibi bundan korkmak değil, bilakis buna sevinmek lazımdır. Zira umumiyetle cemiyetlerin seyri, kendi içlerine kapalı iktisadi sistemleri kendi kendine yeter dışla münasebetleri az, kapalı topluluklar olmak halinden dış topluluklarla münasebetleri fazla onlarla iş bölümü yapan açık topluluklar halinde doğrudur.» derken romantik köycülüğe köyün de değiştiğini ve değişeceğini göstererek bir başka yönden karşı çıkıyordu.

Yurt ve **Dünya** ile **Adımlar** Dergilerinde Behice Boran dışında da kent ve kentleşme konularında yazılar vardır. Bunlar arasında Hüseyin Avni (Şanda) nın yazıları özellikle dikkati çekmektedir. Hüseyin Avni'nin II. Dünya Savaşı koşullarında yazdığı «İstanbul'un Nüfusu Neden Artıyor» ve «Şehre Doğru» yazıları ilginçtir. II. Dünya Sacaşı öncesinde kentleşmenin mekanizmaları, savaş içindeki spekülatif faaliyetler ve İstanbul'un gelişme dinamiği bakımından ilginç bilgiler vermektedir.

1940'lı yıllarda Ankara'da olduğu gibi İstanbul Üniversitesinde de bir sosyoloji çevresi vardır. İstanbul üniversitesinde sosyoloji ile ilişkili biri İktisat Fakültesi'nde diğeri Edebiyat Fakültesi'nde iki enstitü vardır. İstanbul Edebiyat Fakültesi 1942 yılında **«Sosyoloji Dergisi»ni** yayınlamaya başlar. İstanbuldaki çevre 1949 yılında Türk Sosyoloji Cemiyetini kurar. Bu çevre Üniversitesinin dergileri dışında **İnsan, İş** ve **Barış Dünyası' nda** yazılarını yayınlar. Bu çevre içinde kent sosyolojisi açısından ilginç bir tartışma 1944 yılında Nadir Nadi ile Hilmi Ziya arasında geçer. Nadir Nadi Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınladığı bir seri yazıda garp kapitalizminin büyük şehirleri karargah ittihaz etmesinden doğan sosyal tezadlar üstünde durur, ayrıca son savaşın büyük şehirleri tahrip ettiğini belirterek, şehirlerin dağıtılmasını savunur. Hilmi Ziya Ülken ise, **Barış Dünyası**'nda yazdığı üç makalede «büyük ama planlı kent»i önerir ve «şehrin

bugünkü şartlar altında bilerek bilmeyerek dağılması için yapılan her teşebbüs, keşif, canlı ve kuvvetli bir Türk şehrinin kurulması imkanından bizi biraz daha uzaklaştırmaktadır. Yine planlı ve güdümlü olarak önce siteyi kuralım; endüstrileşmeyi temin edelim, ondan sonra dağılma ihtiyaçları doğarsa o zaman çaresini düşünürüz» der.

Hilmi Ziya Ülken bu yazılarında ilk kez, kentin büyümesine ilişkin davranışsal yasalar ile plancıların normatif yaklaşımı arasındaki farklılığın çıkardığı sorunlar ve bunun uzlaştırılması yolları üzerinde durur.

İktisat Fakültesi'nde ise çalışmalar Kessler'in yönlendirmesiyle işçilerin yoğunlaştığı kentlere yönelir. Sanayi işçisi ve kent sorunları etrafında kümelenir. Bunlar arasında Kessler'in «Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları» Z. F. Fındıkoğlu'nun «Türk Şehirleri İçinde Zonguldağın Hususi Mahiyeti», «Erzurum'da İktisadi ve İçtimai Müşahadeler» yazıları sayılabilir.

Bu çevrenin önemli katkılarından biri de «konut» sorununa ve siyasetine eğilmesidir. 1930 - 1950 döneminin şehircilik yazınını daha önceki dönemlerden farklılaştıran özelliklerden biri, konut konusunun gündeme gelmesidir. Konut konusunda yazılanlar zaman içinde iki öbekte toplanmaktadır. Birinci öbekte, 1934 sonrasında Ankara konut sorununu ve Bahçelievler Kooperatifi üzerine yazılanlar yer almaktadır. Bu yazılar **Hakimiyeti Milliye** ve **Ulus** Gazeteleriyle Türkiye Kooperatifçilik Kurumu'nun **Karınca** dergisinde yayınlanmıştır. Konut kooperatifçiliği üzerinde ilk tartışmaların başladığı dönemde, Kessler Almanya'da konut kooperatifçiliği konusunda başarılı deneyleri olan bir sosyal siyaset profesörü olarak, İstanbul'da göreve başlamış bulunuyordu. Türkiye'de ilk yazılarında konut kooperatifçiliğinin «müşterek tasarruf etmek için, müştereken kredi temin etmek iiçn ve müştereken yapılmış olan binalar ile iskan sahalarına müştereken sahip olmak için» gelişmesi gerektiği savunulacaktır. Oysa konut kooperatifçiliği Türkiye'de büyük bürokratlar elinde, hemen hemen hiç tasarruf etmeden, birlikte kredi sağlayarak, imar planı sınırları dışında, mülk konutlar elde etmek için bir araç olarak kullanılacaktır.

Konut konusundaki ikinci öbek yazı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeralmaktadır. Kesler 1946'da **Siyasi İlimler Mecmuasında** «Bugün büyük şehirler ihtişamı seven krallar ve asilzadeler için değil, halk için inşa edilmelidir.» diyerek ucuz ve mütevazi kentleşmeyi savunurken, İstanbul'daki inşaat faaliyetinin durgunluğunda, Milli Koruma kanunundan gelen etkileri anlatmaktadır. 1949 yılında **Arkitekt**'de yayınlanan «İstanbul'da Mesken Darlığı, Mesken Sefaleti, Mesken İnşaatı» makalesinde, gecekonducuları şöyle sahip çıkarmaktadır.

«Meskensizlerin geri kalan kısmı ise, tamamiyle gayri meşru bir kendi kendine yardım tedbirlerine başvurdu. Yabancı arazide bir gecede meydana getirilen ve kendisinden çok bahsedilip İstanbul'daki mevcudu takriben 5000'i bulan gecekondu inşaa etti. Şehrimizdeki mesken şartları için bu ne ifade eder? Bu vesile ile evvela, bu, kendi kendine yardım tedbirine başvurmuş olan insanları son derece takdir ettiğimi belirtmek isterim. Bunlar ailelerine karşı sevgilerini azimkarlık ve fedakarlıklarını ispat etmişlerdir. Şehrimizin en çalışkan ve kıymetli hemşerileri arasına dahildirler ve insan bunların aralarındaki en iyileri, gelecek seçimlerde Şehir Meclisine ve Millet Meclisine intihap etmelidir.»

Yöneticilerin ve eski kentli olan aydınların önemli bir kesiminin gecekonduda yaşayanları köylerine döndürmekten söz ettiği dönemde, bu çok değişik ve insancıl bir sestir. Kessler'in bu yazısını asistanı Ekmel Zadil'in 1949 yılındaki «İstanbul'da Mesken Meseleleri ve Gecekondular» adlı makalesi izler. Bu, İstanbul'daki gecekondu yapım süreci ve mekandaki dağılımı hakkında bilgi verir.

İnceleme dönemimizin sonuna doğru kentleşme hızlanınca, kentleşmeyi nüfus bilim açısından ele alınan ilk yazılar çıkmaya başlar. Bunlar arasında Ömer Celal Sarç'ın «Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri», «Savaş Sonu Nüfus Meseleleri» kitabı sayılabilir.
dun Aren'in «Şehirleşme Hareketleri» makaleleri, Ragıp Yüceuluğ'un «Savaş Sonu Nüfus Meseleleri» kitabı sayılabilir.

1930 - 1950 döneminde toplum bilimlerinin kent sorunlarına eğilmesindeki gelişme, bir ölçüde de olsa coğrafya ve tarih alanlarında olmuştur. Gerek 1933 üniversite reformundan sonra, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü'ndeki gelişmeler gerek 1935 yılında Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde kurulan Coğrafya Enstitüsü'nde, fiziki coğrafya ağırlık kazanır. Ama bu dönemde İstanbul çevresinde öğretim üyeleri daha çok ders kitapları yazmaya yönelirken, Ankara çevresinde kentlere ilişkin coğrafik saha araştırmaları da ortaya çıkacaktır. Ankara Coğrafya Enstitüsü öğrencilerinin Sinop, Safranbolu ve Diyarbakır kent coğrafyaları üzerindeki bitirme tezlerini **Yıllık Araştırmalar Dergisi**'nde yayınlar. Bu arada Hatice Özçörekçi Anadolu'daki küçük şehirler (kasaba) üzerinde bir doktora çalışması yapar, çalışmanın özeti Fakülte dergisinde yayınlanır. Aynı dergide Reşat İzbırak'ın «Kayseri Şehrinin İşleme ve Gelişmesinde Bağcılığın Etkileri» Emin Çakıroğlu'nun «Bugünkü Devrek Kasabası» H. Louis'in «Anadolu Eski Çağ Şehirleri» incelemeleri yer alır.

Bu dönemde coğrafyanın örgütlenmesinde en önemli atılımlardan biri, 1941 yılında Birinci Coğrafya Kongresi'nin toplanması olur. Kongrede orta öğretim için coğrafya eğitimin planlaması yapılır. Türkiye'nin coğrafi

bölgeleri saptanır ve ayrıca bir coğrafya dergisi çıkartılması kararlaştırılır. 1943 yılından sonra çıkartılan **Türk Coğrafya Dergisi**'nde Hamit Sadi Selen'in «Türkiye'de Köy Yerleşmeleri ve Şehirleşme Hareketleri» A. Tanoğlu'nun «Türkiye'de Çiftçi Nüfus Yoğunluğu» yazıları yayınlanır.

1930 - 1950 döneminde coğrafya alanındaki gelişim bakımından üzerinde durulması gereken bir başka kurum, Halkevleri'dir. Halkevleri yayınladıkları dergilerde ve kitaplarda uzmanlarınca yapılmamış olsa da, çok sayıda mevzii coğrafya çalışması bulunmaktadır. Bu dönemde ilk öğretimden halkevlerine kadar uzanan değişik kurumlarda, yurt incelemelerine önem verilmiştir. Bu, vatan ve ulus bilinci yaratmanın bir yolu olarak görülmüştür. Halkevleri'nin etkisi, salt coğrafya alanında olmamış, kent tarihlerine ilişkin çalışmaların yoğunluğunu da artırmıştır.

Eğer 1930 - 1950 döneminde kentsel planlama ve araştırmaların gelişimini özetlemek gerekirse, bu dönemin ilk ciddi birikim dönemi olduğu söylenebilir.

BİR KAÇ GENEL SONUÇ

Bir uygulamalı bilgi alanında, ilgili bilim alanlarının çeşitlenerek, aşama aşama nasıl geliştiğini gördük. Bu yazıyı hazırlarken dikkatimi çeken en önemli özellik, bunu yazabilmek için, adeta bir bilimsel arkeoloji çalışması yapmam gereği oldu. Bugün bu bilim alanında çalışanlar, geçmişteki gelişmelerden habersizdirler. 1960'lı yıllarda bu bilim alanında biz çalışmaya başladığımızda, batıdan aktarmaya, yeniden yorumlamaya sanki sıfırdan başlıyormuşçasına yeniden başladık. Bu kaba gözleme dayanarak, şöyle bir soru sorabiliriz; Türkiye gibi ülkelerde bilimsel gelişme, her nesilde yeniden başlıyan aktarma ve yeniden yorumlama süreçleriyle her seferinde yeniden mi kurulmaktadır? Eğer bu bilim alanlarında bilginin yeniden üretilmesini sağlayacak kurumsallaşmalar, bu bilgi alanının gelişmesinde tarihsel sürekliliği sağlıyamıyorlarsa, bu ülkelerde, bilginin göreli de olsa bağımsız bir gelişme çizgisi izlemesi nasıl sağlanacak?

Türkiye gibi ülkelerde bilimsel gelişmenin kopuk olduğu, her nesilde aktarma aşırı bir basitleştirme olacaktır. Bu nedenle bu varsayım üzerinde biraz durmak istiyorum.

Önce belirtilmesi gereken, bu bildirideki gibi sunumların, her dönemi olduğundan fazla gelişmiş gösterme eğilimini taşımasıdır. Bu bildiride ele aldığımız katkılar, küçük sayıda okuyucusu olan dergilerde, oldukça uzun aralıklarla çıkan yazılarda yer alıyor. Bu dönemde yaşayan kent plancılarının çoğu bile, bu gelişmelerden haberli olmuyorlar. Oysa böyle bir bildiride tümü bir araya geliyor, gerçektekinden daha aşırı bir gelişme görüntüsü veriyor ve kesikli bir gelişme varsayımına destek oluyor.

Üzerinde düşünmesi gereken bir başka konu, bir ülkede belli bir bilim alanında gelişme, ilgili kişi sayısı ve yapılan katkıların belli bir büyüklüğü ve yoğunluğa erişmeden, belki de böyle bir sürekliliği beklemenin doğru olmayacağıdır. ODTÜ'de şehir planlamanın tarihi konusunda yapılan çalışmalar, Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin yaptığı bu toplantı, belki de böyle bir yoğunluk eşiğine ulaşıldığının kanıtı olarak görülebilir.

İleri sürülebilecek bir başka görüş, kişilerin adı geçmese de anonimleşmiş bir sürekliliğin varlığıdır. Her dönemde aşılmak istenilen bir pratik vardır. Bu pratikler aşıldığında bile, yeni pratikte geçmişin kalıntıları kalmakta, alttan alta bir süreklilik bulunmaktadır.

Tabii bu yorumlamalar, böyle bir sürekliliğin kurulması için bir çaba gösterilmesi gereğini dışlamıyor. Tersine, bunun bir görev olduğunu vurgulamak için yapılıyor.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 269 - 282.

1951 - 1960 Yıllarında Kent Araştırmaları

*Prof. Dr. Ruşen Keleş**

I. GENEL ÇERÇEVE

1951 - 1960 dönemi, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından gelen ekonomik derlenme ve kalkınma yıllarını kapsar. Çok partili siyasal yaşama geçme kararının verilmesi üzerine Demokrat Parti'nin kurulması, iktidarda bulunan CHP'yi, ekonomik politikalarında bir ölçüde liberalleşmeye zorlamıştır. Bu yüzdendir ki, CHP, 1950 seçimlerinden önce, ekonominin ve toplum yaşamının türlü alanlarında, eski devletçilik anlayışını yumuşatmak gereğini duymuştur. Toprak reformu ve Köy Enstitüleri gibi konular, bu davranış değişikliğinin örnekleri olarak gösterilebilir.

Batı ile olan siyasal bütünleşme, ülke ekonomisinin de, geniş ölçüde batı ile bütünleşmesine, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerinin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Tarımda makinalaşma çabaları, Marshall ekonomik yardımının resmen kabulü ve karayolları ağının genişletilip geliştirilmesi kararı, hep bu uluslararası siyasal ve ekonomik ilişkilerdeki gelişmelerin yakından etkilediği sonuçlardır.

II. Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'nin dış dünya ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi, iç dinamikler üzerinde önemli etkilerde bulunmaktan geri kalmamıştır. Bu etkilerin başında, demografik anlamındaki

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

kentleşmenin hızlanması gelir. Ekonomideki yapısal dönüşüm, karayollarındaki genişlemenin de kolaylaştırıcı etkisiyle, köyden kente nüfus hareketlerini artırmış, hızlandırmıştır. Gerçekten, kentleşmenin Türkiye'de Savaş sonrasında hızlanmış olduğu gerçeği, bütün gözlemcilerce paylaşılmaktadır.

Nitekim, kentli nüfusun, 1945'de 3,5 milyonu geçmezken, 1950'de 4.9 milyona yükselmesi, savaş koşullarının ortadan kalkmış olması etmeni bir yana bırakılırsa, bu gözlemin doğruluğunu gösterir. Bu beş yıllık süre içinde, kentsel nüfusun % 42 dolaylarında artmış olduğu görülmektedir. Gecekondu olgusunun Türkiye'de gerçek anlamda ortaya çıkması ile bu hızlı nüfus artışı arasındaki bağlantıyı görmek olanağı yoktur. Demografik kentleşme burada durmayarak, inceleme konumuz olan bütün 1951 - 1960 dönemini kapsayacak ölçüde yaygınlaşmıştır. Gerçekten, kentli nüfusun, 1955'de 5.3, 1960'da ise 6.9 milyona yükseldiği görülmektedir. 1945 - 1960 arasında, kentli nüfusun, sırasıyla, % 18.3 (1945), % 18.5 (1950), % 22.1 (1955) ve % 25.1 (1960) olmasıyla, ülkedeki kecekondu sayısının 1955 - 1960 arasında, 50 binden 240 bine yükselmiş olması, birbirleriyle çok yakından ilgili konulardır. Bu gelişme, ayni zamanda, gecekonduda yaşayan nüfusun 5 yıl gibi kısa bir süre içinde, 250 binden, 1.2 milyona, bu nüfusun tüm kentli nüfus içindeki payının ise % 4.7'den % 16.4'e yükselmesi anlamına geliyordu.

Kuşku yok ki, her türlü toplumsal araştırmalar gibi, kent araştırmaları da, herşeyden önce, var olan ya da karşılaşılması olası bulunan sorunların çözümüne yaramaları için yapılır. Kısa ya da uzun dönemde, pratik yarar düşüncesine dayanmayan toplumsal araştırma etkinliğinde bulunmak, ayrıksın (istisnaî) bir durumdur. 1951 - 1960 dönemine gelinceye değin, Türkiye'de bir «kentsel sorun»un varlığından kuşku duyulmamakla birlikte, düzenli kentleşme, konut, gecekondu ve kentsel yaşama uyum gibi sorunlar, ancak II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra belirgin bir nitelik kazanmışlardır. Bunların, kırsal toplumlara değil, fakat kentsel toplumlara özgü sorunlar olduğu ve Türkiye'nin de kırsal niteliğini yitirmeye başlamasının bu yıllara rastladığı, doğal karşılanması gereken bir gözlemdir.

Aynı nedenle, ülkede, 1957 yılına gelinceye değin, İller Bankası ve belediyeler dışında, kentleşme ve konut sorunlarına sahip çıkmak, bunlarla ilgili araştırmalara öncü ve destek olmak ve bu sorunları çözmekle görevli herhangibir kamu kuruluşunun bulunmadığı, dikkati çekmektedir. Kentlerin gelişmesine planlı bir biçim vermek, kentsel yerleşmeleri batı ülkelerinin kentlerine benzetmek üzere beldiyelerce harcanan çabalar arasında, herhangibir eşgüdüm sağlama gereği duyulmamaktadır. Sa-

dece, Bayındırlık Bakanlığı'ndaki bir küçük birime, yapı ve imar etkinliklerinin standartlarını belirleme görevi verilmiştir. Bu durum, 1930'lardan, 1950'lerin sonlarına değin sürmüştür.

1950'lere değin, kent araştırmaları konusunda olumlu bir aşamaya varılamamış olmasının bir nedeni de, toplumsal araştırmalara, gerek üniversite ve araştırma kurumlarının, gerekse kamusal ve özel kesimlerdeki kuruluşların önem vermeye başlamalarının, ancak 1950'lerin sonlarına doğru başlamış olmasıdır. Bu tarihlerden önce, hemen hemen hiçbir yüksek öğrenim kurumunda, «Toplum Bilimlerinde Araştırma Yöntemleri»nin bağımsız bir ders olarak okutulmakta olduğu görülmez. Ama şunu da eklemeliyiz ki, kent araştırmaları, daha geniş bir anlatımla, toplumsal ve ekonomik araştırmaların asıl gelişme dönemi, bu tür araştırmaların DPT'ce özendirilip desteklendiği 1960'lardan sonrasına rastlamaktadır.

II. KURUMLARA GÖRE KENT ARAŞTIRMALARI

Sayıları çok sınırlı ve nitelikleri «sosyal araştırma» ölçülerine pek uygun olmamakla birlikte, bu dönemde yapılan araştırma ve yayın çalışmaları, bunları gerçekleştiren kurumlara göre bir sınıflandırmaya konu yapılabilmektedir. Bir bölümü, üniversiteler gibi öğretim ve araştırma kurumlarında, bu kuruluşların üyelerince gerçekleştirilmiştir. Bir başka bölümü ise, birtakım kamu kuruluşlarının zaten yapmakla görevli oldukları çalışmalardır. Son olarak, üçüncü bir kümede de, bu yıllarda, ülkenin kentleşme, konut ve gecekondu sorunlarını inceleyerek, izlenmesi gereken yollar hakkında hükümete raporlar sunan yabancı uzmanların çalışmaları yer almaktadır.

A. Üniversiteler ve Araştırma Kurumları

1. İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ

Bu dönemde, Türkiye'de, «Kent Planlaması»nın bir ders olarak okutulduğu tek yüksek öğretim kurumu, belki de burasıdır. Her ne kadar Güzel Sanatlar Akademisi'nde de bir «Şehircilik» dersi bulunmaktaysa da, İTÜ'de, mimarlar da, tez konularını kentlerle ilgili alanlardan seçmeye yöneltilmektedirler. Gerçekten, bu fakültede yapılan yeterlik ve doçentlik çalışmalarının, kentlerle ve kent planlarıyla ilişkili olduğu dikkati çekmektedir. Bunlardan bir bölümü, Anadolu'nun çeşitli kentlerindeki ev yapılarıyla ilgilidir.

Ankara Evleri (1950), Bursa Evleri (1950), Konya Evleri (1951), Kayseri Evleri (1952), Diyarbakır Evleri (1953), Kütahya Evleri (1955) bu tür çalışmalardır. Bir de, ayni fakültede, bazı kentlerin imar planlarının hazırlanmasına yardımcı nitelikte etüdler yapılmış olduğu görülmektedir:

Edirne İmar Planı Hazırlık Etüdü (1951), Kuruluşundan Bugüne Kadar İzmir (1954) gibi. İTÜ Mimarlık Fakültesi'nin bir başka kümedeki araştırmalarının ise, daha genel bir nitelik taşıdığı görülmektedir: İkinci Dünya Harbinden Sonra Garp Avrupası'nda Mesken Problemi (1951), Türk Evi Plan Türleri (1954), Türk Çarşıları (1954), Memleketimizde İmar Planı Çalışmaları ve Tersim Esasları Hakkında Teklifler (1955), Yeni İskân Üniteleri (1957), Şehircilik Bakımından İmarla İlgili Mevzuatımız ve Başka Memleketler Mevzuatı ile Mukayesesi (1958), Otopark Üzerine Bir İnceleme (1958) bu tür çalışmalardır.

Bunların incelenmesi, hepsinde, kentin daha çok yapılar düzeyinde algılandığını, konulara betimsel olarak yaklaşıldığını göstermektedir. Hemen hemen hepsi, önceden belirlenmiş bir sistematiğe göre yürütülmüş çalışmalardır. Ne var ki, 1950'li yılların ortalarından itibaren, yapılar yanında, belli toplumsal ve ekonomik işlevleri yerine getirmek üzere oluşan ve gelişen kentlerin bir bütün olarak algılanması eğiliminin güç kazanmakta olduğu dikkati çekmektedir. Hiç birinde, özellikle 1960'lı yıllarda çok sık kullanıldığına tanık olduğumuz «anket» yönetimine başvurulmuş olduğu görülmez. Araştırmacıların kişisel gözlemleri, yayımlanmış ve yayımlanmamış istatistikler ve ikinci el bilgiler, bu tür araştırmaların başlıca veri kaynaklarını oluşturmuştur.

2. SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ İSKÂN VE ŞEHİRCİLİK ENSTİTÜSÜ

Kuruluşu 1953 yılına rastlayan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İskân ve Şehircilik Enstitüsü'nün çalışmaları, daha çok kentleşme, nüfus dağılışı, bölge plancılığı ve kent yönetimi gibi konularda politikalar saptanmasına yardımcı olmaya yöneliktir. Bu Enstitü, 1955 - 1960 yılları arasında düzenlediği, 1, 2, 3 ve 4. İskân ve Şehircilik Haftaları Konferansları'yla, kent plancılığı, konut, bölge plancılığı, iç yerleştirim, gecekondu ve kentleşme sorunlarınnı araştırılmasına ve tartışma konusu yapılmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bu Hafta'lara sunulan konferanslar arasında, konut gereksinmesinin hesaplanmasına, büyük kentlerde aile - konut ve kira ilişkilerinin saptanmasına, konut araştırmalarının önemine ilişkin ilgi çekici konular yer almıştır. Özellikle, bölge planlaması kavramının tanıtılmasında, kalkınma bölgelerinin sınırlarını çizebilmek için gerekli ölçütlerin tartışılmasında, nüfus dağılışı politikasında bölge planlaması esaslarının gözönünde bulundurulması gereğinin vurgulanmasında, Enstitü yayınlarının rolü yadsınamaz. Profesör F. Yavuz'un, 1957'de yayımlanan ve İngiltere'deki yeni kentler deneyimini anlatan, Şehirciliğimiz Hakkında Mukayeseli Raporlar başlıklı incelemesi, Türkiye'de nüfusun ve ekonomik etkinliklerin coğrafî dağılışı konusunda ulu-

sal bir politika benimsenmesi gereğini ilk kez dile getiren bir çalışma olarak nitelenebilir. Bu incelemede sözü edilen, imar işlerinin ülke çapında sorumlu bir merkezî kuruluşa verilmesi önerisinin de, İmar ve İskân Bakanlığı'nın kurulmasına etki yapmaktan geri kalmadığı öne sürülebilir.

Bunun yanı sıra, Enstitü, Ankara'da 158 Gecekondu Hakkında Monografi başlıklı çalışmayı yaptırıp yayımlatmakla (1957), ankete dayanan ilk gecekondu araştırması örneğini vermiştir. Bugün hâla, bilimsel bir kaynak olarak kullanılan bu monografi, Ankara'nın Cebeci semtinde, Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakülteleri arasında kalan 158 gecekonduyu, hem tek tek yapılar, hem de bir gecekondu bölgesi olarak, toplumsal, ekonomik ve fiziksel özellikleri açısından inceleme konusu yapmaktadır. Çalışma, ev sahibi ve kiracı ailelerle yapılmış, yaklaşık 20'şer sorudan oluşan bir soru kâğıdı ile yürütülen bir ankete dayanmaktadır. Bu çalışmada, gecekondular karşısındaki resmî tutumların bir değerlendirmesine de yer verilmiştir.

Hâmit Sadi Selen'in, 1955 Nüfus Sayımı verilerine dayanarak hazırladığı, Türkiye'de Nüfus Dağılışı Haritası (1957) ile onun açıklama raporu da, bu Enstitü yayınları arasındadır. Bu çalışmada, köy ve kent nüfuslarının değişmesi ile, ülkedeki türlü nüfus yoğunluğu bölgeleri belirlenmekte, nüfus artışının yol ağı ile bağlantısına ve büyük kentlerin hızlı kentleşmesine dikkat çekilmektedir.

1950'li yıllar, Türkiye'de «Şehircilik» bilim dalının bir «kimlik» arayışı içinde olduğu bir dönemi kapsar. Bu nedenle, kent plancılarının yetiştirilmesi ve nitelikleri konusu, sürekli olarak tartışılan konular arasındadır. Kent araştırmalarına en büyük katkının kent plancılarından gelebileceği düşünülürse, bu uğraş dalının üyelerinin nitelikleri bir kat daha önem kazanmış olur. İşte, SBF İskân ve Şehircilik Enstitüsü, Türk şehirciliğine bu alandaki yardımını, Şehircide Aranan Vasıflar adındaki bir İngiliz Krallık Komisyonu Raporunu (Schuster Raporu) Türkçe'ye çevirtip yayımlamakla yapmıştır.

Fehmi Yavuz'un, Ankara'nın İmarı ve Şehirciliğimiz adlı araştırması, kent planlaması sürecine toplum bilimler açısından bakmaya çalışan ilk yapıtlardan biridir. Bugün de sık sık başvurulan bu özgün araştırmada, yazar, kent planlaması sürecini etkileyen etmenleri, Ankara örneği üzerinde çözümlemekte ve gelişmekte olan bir ülkede yeni ve planlı bir başkent oluşturmanın kolaylık ve güçlüklerini sergiledikten sonra, çıkarılması gereken dersler üzerinde durmaktadır. Ankara'nın İmarı, kentte nüfusun gereksiz ölçüde yoğunlaşmasından ve yerleşik alan sınırlarının genişletilmesinden doğan ekonomik, sağlıkla ve toprak kullanımıyla ilgili

sakıncalara geniş ölçüde yer vermiştir. Kent içinde boş bekletilen arsalarda yapı yapmaya zorlama, yapı yasağı, düzenleyici birleştirim (hamur) gibi, imar planlarının uygulanmasına yarayan türlü yasal ve uygulayımsal araçlar, bu çalışma ile ön plana çıkarılmış kavramlardır. Ankara'nın İmarı ve Şehirciliğimiz adlı monografi, Türk kentlerinin planlı gelişmesinde ve kentleşmede, yapılan yanlışlardan ders almayı sağlamaya yönelik özgün monografilerden biridir.

Ayni Enstitü'nün çalışmaları arasında bulunan ve yine F. Yavuz'un kaleme aldığı Şehircilik (1953) ise, yine benzeri şehircilik politikası kavramlarının, okuyucuya, öğrenciye ve uygulayıcıya tanıtılmasını amaçlayan derleme türü bir yapıttır.

3. TÜRKİYE VE ORTADOĞU AMME İDARESİ ENSTİTÜSÜ

1953 yılında kurulan TODAİE'de, ilk yıllarda görev almış yabancı uzmanların da katkılarıyla, kentlerle ilgili bazı araştırmaların yapılması sağlanmıştır. Adana, Erdemli ve Karabük kentlerinin, 1954 - 1955 yıllarında, toplumsal ve ekonomik yapılarının ve ekonomik gelişme potansiyellerinin çözümlenmesini konu edinen, ufak çapta anketlere dayanan araştırmaların, bu Enstitü'nün çatısı altında yapıldığı görülür. Bunların yanı sıra, Enstitü'de uzman olarak çalışan ve şehircilik dersleri veren mimar Ernst Egli, bu dersler için hazırladığı notları, daha sonra, Memleket ve Şehir Plancılığının Esasları (1957) adlı bir kitapta toplayarak TODAİE'de yayınlatmıştır. Egli'nin, Türkiye'de Mesken Problemine Dair Muvakkat Rapor (1954) başlığını taşıyan çalışması da, ülkemizde, ilk ciddî konut araştırmalarına bir örnek oluşturmaktadır. Son olarak, aynı yıllarda, Enstitü'de baş uzman olarak görev yapan M. Chailloux Dantel de, Türkiye'de Mesken Problemi başlıklı raporunda, yapılmasını gerekli gördüğü araştırmaların konularını sıralamıştır: Bu araştırmalar, konut sorununun a) Demografik ve toplumsal, b) ekonomik ve malî ve c) yönetimsel sorunları üzerinde odaklaşmaktadır.

Kent yönetimleri üzerindeki çalışmaları da, bu Enstitü'nün yayımladığı kent araştırmaları arasına sokmak yanlış olmaz. Enstitü'de bir süre bulunan İngiliz uzman A. H. Hanson'un biraraya getirdiği, yerel yönetimlerle ilgili araştırma raporları, Enstitü'ce, Mahallî İdareler Hakkında Etüdler adıyla (1955) yayımlanmıştır. Kitap, o dönemin önemli bir kent çalışması sayılabilir. Kitapta, il, belediye ve köy yönetimlerine ilişkin genel esasların yanı sıra, İstanbul, İzmir ve Kayseri gibi kentlerin yönetsel ve akçal yapıları, monografi yöntemiyle aydınlatılmaktadır. Bu kentleri yöneten belediye başkanlarının yönetim biçimlerine (uslûplarına) ilişkin değerlendirmeler de, yapıtta yer almıştır.

B. Resmî Kuruluşlar

1. DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ

Devlet İstatistik Enstitüsü, veri toplamak ayrıcalığına yasa ile sahip kılınmış ve bu işle görevli bir kamu kuruluşu olarak konut ve inşaat istatistikleri yayımlamakta, zaman zaman da konut ve bina sayımı ile kira anketleri yapmaktadır. Örneğin, ilgi alanımız olan dönemde, 1955 Nüfus Sayımının sonuçları kullanılarak, 1956 yılında % 10 örnekleme ile elde edilen veriler, 1961 yılında yayımlanabilmiştir.

Aylık inşaat istatistikleri 1954 yılından itibaren yayımlanmakla birlikte, konut yapımına ilişkin rakamların yayımlanmasına, 8 no:lu bültenden itibaren başlanmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü, 1960'da da 20 Büyük Şehirde Konut Şartları Anketi (Yayın no: 428) adlı çalışmayı yayımlamıştır. Bu yayında, konut sayısı, konutların kiraları, nitelikleri (ayrı, bitişik, ev dairesi, apartman dairesi gibi), mutfak, banyo, havagazı, şehir suyu ısıtma ve konuta tasarruf biçimi, sağlamlıkları, oda sayısı inşaat alanı, ulaşım durumu, hane halkı üyelerinin sayısı gibi bilgiler yer almıştır. Daha çok kent konutlarına ilişkin bilgileri içeren bu yayınların, birer sosyal araştırma sayılmasına elbette olanak yoktur. Ama, bunların, o dönemde bile, gelişmekte olan başka birçok ülkeden ve özellikle Ortadoğu ülkelerinden farklı olarak, araştırmacıların sık sık başvurmak zorunda bulundukları değerli yardımcı kaynaklar oluşturduklarına kuşku yoktur.

2. BELEDİYELER

Büyük belediyelerden bazıları, imar planlarının hazırlanmasına esas olmak üzere, imar planları yarışmalarına katılacak olanlar için kent etüdleri yaptırmışlardır. Daha sonraki dönemlerde, İller Bankası'nca üstlenilecek olan bu etüd çalışmaları arasında, 1952 yılında İzmir kenti için hazırlanan İmar Komisyonu Raporu ile ondan kısa bir süre sonra Ankara Uluslararası İmar Planı Yarışması için hazırlanan Ankara İmar Komisyonu Raporu örnek olarak gösterilebilir.

Bu raporların hazırlanmasında, çizim bilimleri ve toplum bilimler alanında uzman kişilerin yakın bir işbirliği içinde olmalarına özen gösterildiği dikkati çeker. Örneğin, Ankara İmar Komisyonu Raporu, vali ve belediye başkanının başkanlığında 40 kadar, farklı dalları temsil eden uzmanın işbirliğiyle hazırlanmış ve dört ayrı dilde yayımlanmıştır. 100 sayfayı aşan bu raporda, kentin coğrafya ve iklim özellikleri, yer yapısı, çevre koşulları, tarih, nüfus, eğitim, sağlık, tarım sanayi, ticaret, ulaşım, dinlenme ve eğlenme özellikleri yer almakta; ayrıca, arsa durumuna, belediye maliyesine ve kentin gelecekteki gereksinmelerine ilişkin bireşim niteliğindeki bilgiler bulunmaktadır.

3. ÖTEKİLER

İçişleri Bakanlığı'nca çıkarılan Türk İdare Dergisi, her ay, ilçe kaymakamlarının birinin, bulunduğu ilçe merkezine ve köylerine ilişkin monografilerini uzun süre yayımlamayı sürdürmüştür. 1951 - 1960 dönemindeki dergi kolleksiyonlarında, ilçeler bazında betimleyici birinci el bilgiler bulunabilmektedir. Ne var ki, bunların, yöneticilerin her yıl Bakanlığa göndermek zorunda oldukları genel durum (ahval-i umumiye) raporlarından farksız olarak, çözümleme ve bireşim yapma özelliğinden yoksun oldukları görülmektedir.

Kamu yararına çalışan birkaç derneğin düzenlediği kongrelerde de, kentlere ilişkin bildirilere rastlanabilmektedir. Bir kez, Türk Kooperatifçilik Kurumu'nca düzenlenen kongrelerin her birinde, konut kooperatifçiliğinin, bir bildiriye konu yapıldığı dikkati çekmektedir. Bunlar, Kurum'ca yayımlanmıştır. Bunun gibi, Türk Belediyecilik Derneği de, özellikle 1955 Nisan ayında toplanmasını gerçekleştirdiği 1. İmar Kongresi vesilesiyle, kentlerin planlama, imar ve kentleşme sorunlarının incelenmesine ve tartışılmasına olanak sağlamıştır. Bu kongrenin bildirileri ayrıca yayımlanmamış, İller ve Belediyeler Dergisi'nde birkaç ayrı yazı halinde çıkmıştır.

1. İmar Kongresi'ne sunulan kısa fakat özlü konut raporu, o tarihten sonra Türkiye'de bir konut politikası oluşturma çalışmalarına geniş ölçüde ışık tutmuştur. Raporda, konut sorununun ülke çapında önem taşıyan bir sorun olduğu ve bir kamu hizmeti olarak ve ancak devlet otoritesi ile çözülebileceği görüşü yer almıştır. Konut kiralarının, o tarihte, aile gelirlerinin % 20'sinin çok üstüne çıktığına dikkat çekilen raporda, bir ulusal konut politikası, konut izlencesi ve arsa politikası benimsenmesi gereği, kiralık konut, yapı gereçleri sanayinin geliştirilmesi ve standardizasyon gibi konulara ilişkin öneriler de yer almıştır. Rapor, 1950'lerde konut koşullarının bir döküm ve değerlendirilmesine dayanmaktadır.

C. Yabancıların Çalışmaları

Türkler ve yabancılarca ülke dışında yapılmış çalışma ve araştırmalar, bu yazının ilgi alanı dışındadır. Bununla birlikte, 1950'li yıllardan itibaren, sıklaşan uluslararası siyasal ve ekonomik ilişkilerimiz sonucunda, bir çok yabancı uzman, kentleşme, planlama ve konut sorunlarımızla ilgili önerilerde bulunmak üzere, hükümetçe ülkeye çağrılmış, uzmanlıklarına başvurulmuştur. Bunlar arasında, önerilerini gerçekten o günkü koşulların nesnel ve ayrıntılı bir değerlendirmesine dayandırmış olanlar vardır. Çoğu, o günlerin en güncel sorunu olan ve ne yazık ki güncelliğini bugün de korumakta bulunan düzensiz kentleşme, plancılık mesleği, konut ve gecekondu sorunlarımızı incelemişlerdir. Raporlarından bir kısmı, genel olarak şehirciliği konu edinmekte, bununla birlikte, konuta da yer

vermektedirler. İkinci bir kümede, yalnız ve genel olarak konut sorunu ile ilgili olanlar vardır. Son bir kümeyi de, işçi konutları sorunlarına ilişkin olanlar oluşturmaktadır.

1. ŞEHİRCİLİK İÇİNDE KONUTA DA YER VERENLER

a) Skidemore, Owings ve Merill Uzmanlarının Raporu

Skidemore, Owings ve Merill firması uzmanlarının Türkiye'de Yapı, İmar ve Mesken Konuları Hakkındaki Raporu (Aralık 1951), önce, ülkedeki inşaat durumunu incelemekte, inşaatın ülke ekonomisindeki yerini incelemekte, yapı gereçleri, yapım yöntemleri, bakım ve mevzuat konularına değinmektedir. Raporda, kent planlamasının o günkü durumu, temel sorunları ve alınması gereken önlemleri ele alınmaktadır. Bir başka bölümde, konut koşullarının 1950'ler başındaki durumu ele alındıktan sonra, hükümetin çalışmalarına ve başlıca sorunlara işaret edilmektedir. Veri yetersizliği üzerinde de önemle durulmakta, konut politikasının lüks ya da yarı lüks konutlar yerine, ucuz konut yapımı ile dar gelirlilerin gereksinmelerine yöneltilmesi gereği vurgulanmaktadır. Raporda, ayrıntılı bir konut araştırmasının ne gibi bilgileri içermesi gerektiğine ilişkin bir araştırma planı da vardır. Uzmanlar, konut politikasının, vergi, kamulaştırma ve kira gibi önlemlerle desteklenmesi konusunda önemle durmaktadırlar. Bu rapor, resmî yapı sektörünün de incelenmesine yer ayırmakta ve özel sermayenin konut kesimine sokulmasını önermektedir. Raporu kaleme alanlar, ulusal konut ve kentleşme politikasından sorumlu bir merkezî otoritenin kurulmasını da önermişlerdir.

b) Charles Abrams'ın Raporu

Bir Birleşmiş Milletler Teşkilâtı uzmanı olarak, şehircilik eğitimi konusunu incelemek üzere Türkiye'ye gelen Charles Abrams, hükümete iki rapor sunmuştur. Abrams, raporunda, şehircilik ile konutun ilgisini gösteren bütün konulara değinmiştir. Arsa spekülâsyonu, kamu konutları, konut kooperatifleri, özel girişimciliğin konut alanındaki rolü, incelediği başlıca konulardır.

Abrams, belki Türkiye'de ilk kez, gecekondu yapım sürecini inceledikten sonra, bu ussal süreci yasallaştırıp yaygınlaştırmanın yararı üzerinde duran kişi olmuştur. Ülkemizde bazı uzmanlarla, İngiliz konut uzmanı John Turner'ın, gecekondu yapım sürecinin yasallaştırılması yolundaki önerilerinden, kamuoyumuz, Abrams'ın önerisinden 20 yıl kadar sonra haberli olmuştur. Charles Abrams, raporunda şöyle demektedir: «Ankara ve İstanbul'daki mantar evleri görmüş olan herhangibir kimse, Türkiye'de ev inşa etme konusunda tabiî bir istidada malik büyük bir işçi hazinesi bulun-

duğunu kabul edecektir. Evlerden bir çoğunun kerpiç tuğlalarla, etraftan toplanmış taşlarla veya parça tahta veya tenekelerle inşa edildiği ve bunların müdahaleye mani olmak için 24 saat kadar kısa bir zamanda vücuda getirildiği nazara alınacak olursa, insan bunları yapanlara karşı bir hürmet beslemekten kendini alakoyamaz... Fakat yollar ve mahallî hizmetler hakkında işin başında biraz planlama yardımı yapılmış, daha iyi malzemeler bir miktar kullanılmış, inşa için daha iyi malzemeler, daha fazla vakit tahsis edilmiş, işler biraz kontrol edilmiş ve ilk bakışta bir tasarruf emniyeti sağlanmış olsaydı, çok iyi bir işçi mahallesinin elde edilmesi kuvvetle muhtemeldi.»

Charles Abrams, işçi konutları konusunda Çalışma Bakanlığı'na da ayrı bir rapor vermiş ve Sosyal Sigortalar Kurumu'nun, konut kooperatiflerini ipotek kredisiyle destekleme yönteminin eleştirisini yapmıştır. Bu arada, konut kredisi faizlerinin artırılmasını, kooperatifler eliyle yaptırılan konutların satış ve kira yoluyla el değiştirmesinin önlenmesini önermiştir.

2. YALNIZ KONUTA İLİŞKİN RAPORLAR

Bu tür raporlar, hükümete, daha çok, 1960'lı yıllarda, çağrı üzerine raporlar sunan yabancı uzmanlarca verilmiştir. 1951 - 1960 arasında ise, bunların sayıları az değildir. İçlerinden biri, örneğin, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu'nca görevlendirilen misyonun sunduğu rapordur. Bu kısa rapor, o tarihlerde ülkede mevcut konutların sayısı, konut gereksinmesinin boyutları, konut plan ve standartları, yapı sanayiinin kaynakları ve olanakları, yapı maliyeti, inşaat şirketleri, yapı finansmanı, konut sorunu krşısında devletin rolü ve sosyal konut gibi önemli birçok konuyu ele almaktadır. Bu misyonun raporu, yukarıda sözü edilen I. İmar Kongresi'ne sunulan Konut Komisyonu Raporundan geniş ölçüde esinlenmiştir.

3. İŞÇİ KONUTLARINA İLİŞKİN RAPORLAR

a) Donald Monson'ın Raporu

Monson, raporunu, ABD Karşılıklı Yardım Örgütü için hazırlamıştır. Amaç, Türkiye'de konut ve genel olarak inşaat sanayii alanına, resmî Amerikan sermayesi aktarmanın, ya da bunun yanı sıra o ülkede geliştirilmiş yapım tekniklerinin sokulmasının sağlanmasıdır. Rapor, «Türkiye'de İşçi Mesken Kooperatifleriyle bu Kooperatiflerin Gelişmesine MSA (Karşılıklı Yardım Örgütü) Türkiye Misyonu Tarafından Yapılacak Yardımlar Hakkında Tahlil» başlığını taşımaktadır.

Monson, işçi konutları sorununu bir kaynak sorunu olarak değil, teknik bir soruņ olarak gördüğünü bildiriyor. Türkiye'de işçi sendikacılığının

henüz gelişmiş olmadığını, oysa konut kooperatifi kurmanın ve başarıya ulaştırmanın, birçok konuda bilgi ve deneyim sahibi işçilerin varlığını gerektiğini belirterek, başka yollar aranmasını, kamu hizmeti amacıyla konut yapımının özendirilmesini önermektedir. Ülkede, konut yapımının merkezde ve merkez dışında İstanbul, Adana ve İzmir gibi illerde, iki kademe halinde örgütlenmesi önerisi de, Monson'ın düşündükleri arasındadır.

Konut kooperatifçiliğinin toplumsal amaçlarından saptırılmasının işin başlangıcında önlenmesi gereğine de, Monson raporunda değinilmektedir. Uzman'a göre, «herhangi bir kooperatif üyesinin, kendi evini bir spekülâsyon konusu yapmaktan menedilmesi şarttır. Hiç bir üyenin sistemden yararlanarak evini kiraya veren bir mülk sahibi olmasına müsaade edilmemelidir. Bir üye, kooperatifteki hissesini satmak mecburiyetinde kaldığı zaman, hisse senedini maliyet fiyatı üzerinden kooperatife satmaya mecbur edilerek, kooperatifin yeni bir üye bulması imkânı sağlanmalıdır.»

Donald Monson'a göre, o günün koşullarında, işçiler için, konut maliyetinin % 20'sinin peşin olarak ödenmesi zorunluluğu ağır bir yüktür. Konut koperatifi kurma girişimlerinin çoğu kez fabrika yöneticilerinden gelmesi de, ona göre, kooperatifçilik ilkelerine ters bir durum yaratmaktadır. Böyle bir uygulama, fabrikanın, yani, girişimci ve anamalcının, işçiye konut sağlamasının değişik bir biçimidir ki, bunun, toplumun korunmaya muhtaç sınıflarının gereksinmelerini kendi gönüllü çabalarıyla karşılamasıyla herhangibir ilgisi olduğu söylenemez.

Uzman, konut kooperatifçiliğinin başlıca başarısızlık nedeninin, inşaat sanayiinin örgütlenmemiş ve düzensiz olmasından, halkın ve sendikaların kooperatifçilik eğitiminden yoksun bulunmalarından ileri geldiği görüşündedir. Ona göre, işçiler, inşaatın teknik sorunlarıyla uğraşmaktan kurtarılmalı, konutların iyeliği ortaklara devredilmemeli, fakat kooperatiflerin elinde bırakılmalıdır. Monson, bu işin, Sosyal Sigortalar Kurumu'ndan alınmasını da önermiştir. Bu öneri, hükümetlerce uzun süre benimsenmemiş; aradan 10 yıl geçtikten sonra, Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem tarafından işçilere bireysel konut kredisi yolunun açılması girişimi başlatılmıştır (1967). Kooperatifçiliğe temelden karşı olanlar bu önerinin peşini bırakmamış, 1978 yılında konuyu yeniden gündeme getirmişlerse de, kooperatif yolun terkedilmesinde başarılı olmak fırsatını bulamamışlardır. Bunun için 1984 yılını beklemek gerekmiştir.

b) **Bernard Wagner'in Raporu**

Bernard Wagner, işçi konutları konusunda, biri Ekim 1955'de, ikincisi ise Şubat 1956'da olmak üzere, hükümete 2 rapor vermiştir. Raporlarında, işçi konutları konusunu çok geniş bir çerçevede ele aldığı görülür. Ra-

porunun dayandığı veri kaynakları, gözlemleri, ilgili kuruluşların temsilcileriyle yaptığı gözlemler ve istatistikleridir.

Raporun ilk bölümünde konut durumu ve koşulları değerlendirilmekte, ikinci bölümünde ise önerilere yer verilmektedir. Uzman, raporuna, «Öyle görünüyor ki, Türkiye'de hem köy konutları, hem de kent konutları alanındaki sıkıntının kaynağını, malî güçlüklerden çok, politika, idare ve teşkilât meseleleri teşkil etmektedir.» diye başlamaktadır. Sanayileşmenin ve kentleşmenin konut bunalımına etkisi üzerinde daha ciddî olarak durulması gerektiğine değinen B. Wagner, 10 yıllık vergi bağışıklığının bütün yeni yapılara değil, lüks ve yüksek maliyetli olmayan konutlara tanınmasını, Bina Vergisinin, yapıları eski değerlerine göre değil, fakat yeni değerleri üzerinden alınmasını önermiştir. Böylelikle, hem sosyal konut sunumunun artırılabileceğini, hem de belediye gelirleri sorununun bir ölçüde çözülmüş olacağını savunmuştur.

İşçilerin kooperatifçilik bilgi ve deneyimlerinin yetersizliğini dikkate alarak, Sosyal Sigortalar Kurumu'nun konut kredisi vermede, kooperatif yöntemden vazgeçmesini önermiştir. İşçilerin ödeyecekleri peşin miktarın % 5'i geçmemesini önermiştir. Spekülâsyon yollarının kapanması için de, konutların satışının yalnız Sosyal Sigortalar Kurumu'na yapılabilmesi koşulunun getirilmesini istemiş, konutunu satanın, krediden bir daha yararlandırılmaması koşulunun benimsenmesini önermiştir. Bununla birlikte, konutlardan bir kısmının kiraya verilmesine göz yumulmasında, toplumsal bir yarar görmüştür.

III. BAZI GÖZLEMLER VE SONUÇ

1. Başlangıçta açıklanan nedenlerle, 1951 - 1960 döneminin, kent araştırmaları yönünden, çok verimli olmayan bir «geçiş dönemi» olduğu söylenebilir. Ülkenin toplumsal ekonomik ve siyasal yapısındaki değişmeler, henüz o dönemde başlangıç aşamasındadır ve kent araştırmaları, ne belli sorunların çözümüne yönelik olarak, ne de bilimsel sorunlar bağlamında çoğalmış ve çeşitlenmiştir.

2. Varolan araştırmalar, resmî ve yarı resmî kuruluşların, kendi işlevlerinin yerine getirilmesi sırasında yapmak zorunda oldukları, daha çok içe dönük ve aralarında amaç, konu, yöntem yönlerinden sistemli bir bağlantı ve bütünlük sağlamak üzere çaba harcanmamış çalışmalar niteliğindedir.

3. Araştırma adı altında sıraladığımız çalışmalardan pek çoğu, amaç, kapsam, yöntem ve konulara yaklaşım açısından, toplum bilimlerinde bugün «bilimsel araştırma»larda aranan niteliklerden yoksundurlar. Birtakım

ham verilerin biraraya getirilmesi çabasından öteye giden, bireşim (sentez) ve çözümleme (analiz) yollarını deneyenlerin sayıları çok sınırlıdır. Kentlerin ekonomik, toplumsal ve kültürel yapılarını aydınlatmak, bu konudaki bilgilerimizi artırmak gibi bir ereğe yönelmiş olanların parmakla sayılacak kadar az olduğu açıktır. Var olanların da, betimleyici yöntemler izledikleri dikkati çekmektedir.

1960 sonrası dönemin «moda» yöntemi durumuna gelecek olan anket, 1951 - 1960 döneminde çok sınırlı ölçülerde kullanılmıştır. Bununla birlikte, toplumsal araştırmayı anket uygulamak ve elde edilen bilgileri, ne kuramsal bir çerçeve içine oturtma ve ne de yorumlama gereği duyarak, sergilemekle özdeşleştiren 1960 sonrası eğilimler, bu dönemde, araştırmacıları henüz sarmış değildir. Monografi yönteminin daha çok kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Mimarlık, Belediyecilik, Arkitekt, Türk İdare Dergisi ve benzerlerinde yer alan monografik ve genel nitelikteki kısa incelemeler bir yana bırakılırsa, kent araştırması adı verilebilecek yayın ya da araştırma, parmakla sayılacak kadar azdır. Bunlardan bir bölümü, köy araştırmalarıdır. Türkiye'de Köy (Barbara ve George Helling), Hasanoğlan (İbrahim Yasa), Türkiye Ziraatında Makinalaşma (SBF) gibi. Bir diğer bölümü ise, Ankara'nın İmarı ve Ankara'da 158 Gecekondu'da olduğu gibi, özgün kent araştırmalarıdır. Bunlar dışında hemen hemen hiçbir sosyal araştırmanın, evrensel bilgi birikimine katkıda bulunacak biçimde uluslararası bilgi üretme çabalarına yansıdığını söylemek olanağı yoktur.

4. Toplumun bu dönemde karşı karşıya bulunduğu en güncel sorunlar, konut bunalımı, düzensiz ve denetimsiz kentleşme, gecekondulaşma ve kent imarının planlanması olduğundan, araştırma adı verilebilecek her çalışmanın bu konularla yetinmekte olduğu söylenebilir. Bütün bu konular, dış görünüşleriyle, kamu oyuna yansıdıkları biçimleriyle ele alınmış; pek azında toplum yapısındaki ekonomik, toplumsal ve siyasal değişme süreçleriyle bağlantıları çözümleyici değerlendirme ve yorumlara konu yapılmıştır. Dış dinamikler ise, bu dönemin toplumsal araştırmalarına hiç yansıtılmamıştır.

5. Bu dönem araştırmalarının bir başka özelliği de, toplum araştırmalarının konularının daha çok kent, bölge gibi yüksek düzeydeki birimler çerçevesinde ele alınması, bunlardaki değişikliklerin irdelenmesi; insan öğesinin bir araştırma birimi olarak, kentleşmeden nasıl etkilendiğinin gözardı edilmiş olmasıdır. Bunun gibi, kent ve kasaba araştırmalarında da, ekonomik, toplumsal ve siyasal yapı ve değişme koşullarından çok, toprak kullanımıyla (land use), imar işleriyle ve fiziksel özellikler üzerinde durulduğu görülmektedir.

6. Bu dönemde kent araştırmalarında, tür, konu, kapsam ve yöntem açılarından görülen yetersizlik, kent araştırmalarına özgü bir nitelik de değildir. Bu özellikler, toplumla ilgili tüm araştırmalar için de geçerlidir. Bunun, ülkenin ekonomik, toplumsal ve siyasal yapısındaki dönüşümlerin henüz başlamış olmasıyla olduğu kadar, araştırma etkinlik ve politikalarının kurumsallaşmamış olmasıyla da yakından ilgisi vardır. Üniversiteler, 1957 yılında kurulan İmar ve İskân Bakanlığı, İller Bankası, belediyeler, yarı resmî araştırma kuruluşları ve benzerleri, kentlerin yapısına ve sorunlarına yönelik araştırma etkinliklerinde bulunmayı, kaynak, araştırıcı personel ve güdülenme eksikliği nedeniyle, 1960'lara değin, çalışma gündemlerine almış değildirler. Henüz büyük ölçüde hızlandığı da söylenemeyen kapitalistleşme süreci, özel kesimdeki kuruluşları da, kent araştırmaları yapmaya yöneltmemiştir. Dolayısıyla her iki kesimde de, bilgi toplama ve değerlendirme becerilerinin sınırlı ölçülerde geliştirilmiş olduğu görülmektedir.

7. Belki daha genel bir gözlem de, toplumun önderlerinin, araştırma ve planlama gibi, toplumsal eylemlerde akılcılık sağlamaya yönelik araçlara başvurmayı gerekli görmeye başlamamış olmalarıdır. Çoğu için, belli kararların verilmesi ve yürürlüğe konmasında çabukluğun sağlanması, bu kararların ussallık derecesini yükseltici araştırma etkinliklerine önem verilmesinden çok daha önemli idi. Çünkü yönetici ve politikacı için önemli olan, çabuk karar almak ve kararların kamuoyuna daha çabuk yansıtılmasını sağlamaktı. Araştırma ise, bu süreci uzaltan, dolayısıyla yavaşlatan bir etmen olarak görülmüştür. Bu tutumun değişmesi için, 1960'lara kadar beklemek gerekmiştir. Bugün bile, durumda büyük bir değişiklik olduğunu söyleyebilir miyiz? Tartışılabilir.

KAYNAKLAR

Keleş Ruşen, Kentleşme ve Konut Politikası, SBF, Ankara, 1984.

Keleş, Ruşen, (der.), Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem, TODAİE, Ankara, 1975, Kent Araştırmaları Bölümü.

Kongar, Emre, «Araştırılacak Konu ve Sorunlarda Öncelikler», Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü, **Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi,** Ankara, 1971, s. 236-250.

Tekeli, İlhan, «Türkiye'de Kentsel Araştırmanın Gelişimi ve Gündemindeki Yeni Sorular», **Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan,** SBF, Ankara, 1983, s. 65-77.

Yavuz, Fehmi, Keleş, Ruşen ve Geray, Cevat, Şehircilik : Sorunlar, Politika ve Uygulama, SBF, Ankara, 1978.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 283 - 294.

1960-1970 Yılları Arasında Kent Planlama Araştırmalarının Gelişimi

*Doç. Dr. Tansı Şenyapılı**

GİRİŞ

60'lı yılların özelliği, planlamanın yaşama katılması oldu. 50'li yıllarda liberal ekonomiye geçiş ve bu geçiş sürecinin ülkemiz koşullarında özelleşmesinin fiziksel mekandaki en belirgin yansısı, kentlerde nüfus yoğunlaşması ve getirdiği sorunlardı. İzleyen yıllarda da bu demografik boyutu ağırlıklı kentleşme süreci benzer bir yoğunlukla sürdü. (Bkz. Çizelge 1). Kır - kent göçü sayısal olarak artarken, kent sayıları, özellikle büyük kent nüfusları da artıyor, hizmetliler sektöründe yığılma izleniyordu. (Bkz. Çizelge 2). Kentsel mekanda ise iki önemli sorun kümesi ortaya çıkmıştı: Bunlardan birincisi, ancak iskan sınırları dışında yer seçebilen orta gelir kooperatiflerinin öncülüğünde iskan sınırlarının genişlemesi, diğeri ise gene iskan sınırlarının dışında yayılan gecekondulardı. Kentlerin bu yatay boyutta genişlemesinin yanısıra, yükselen rantlar nedeniyle kat yükseklikleri de artıyor, genişleyen ve yoğunlaşan kentlerde özellikle teknik altyapı yetersizlikleri önemli boyutlarda sorunlar yaratıyordu. 50'li yılların sonuna doğru bu sorunlar, yalnızca kırdan göçenlerin yaşadığı mahalleler ve kullandıkları kent parçalarını aşarak, tüm kent nüfusunu kapsayan ölçeklere ulaşmıştı. Gerek yetkilieri gerekse mali kaynakları çok sınırlı olan belediyeler sorunlara sahip çıkamıyorlardı.

* ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Kentlerde yoğunlaşan ve yaygınlaşan sorunlara getirilen tek planlama yaklaşımı, kentin bir süre sonra alması istenen fiziksel biçimin paftalar üzerine çizildiği imar planları idi. Bir diğer deyişle, kent planlama temelde bir fiziksel planlama olarak uygulanıyor, kentteki fiziksel sorunlar saptanıyor ve bunlara fiziksel biiçmlendirmeler içinde çözüm aranıyordu. Teknik bir mimarlık ya da mühendislik projesi olarak yorumlanan bu planlar genelde parsel düzeyinde kullanış kararı, sosyal ve teknik altyapı kararları ve diğer çeşitli biçimlendirme kararlarını kapsıyor, kararlar her parsel için değişebiliyor, ancak bu kararlar belli yöntemlerden de türemiyordu. Özetle, bu dönemde çok yönlü sorunları içeren kent planlaması, salt teknik sorunları kapsayan imar planlaması ile özdeşleşmişti. Bu eğilim, kentlerde yoğunlaşan fiziksel sorunların etkisini de yansıtmaktaydı. Ancak bu yaklaşım, sorunlara çözüm getirmediği gibi kenti biçimlendirmede de etkin olamadı; çünkü yaklaşımın yapısındaki eksiklikler yanısıra uygulamada da imar işleri plana bağlı kalmadı ve ruhsat verme işlemleri planın olmadığı yerlerde de sürdürüldü. Gerek kentlere süren göçün yoğunlaştırdığı ve yaygınlaştırdığı sorunlar, gerek uygulanan imar planı yaklaşımının yetersizliği, gerekse de dünyada planlama anlayışının değişmesi, 1960'lara doğru kent planlama anlayışının değişmesine ve mekan planlamasının ülke düzeyinde ele alınmasına yol açtı. 1958 yılında 7116 sayılı yasa ile İmar ve İskan Bakanlığı kuruldu. Bu Bakanlığın kurulması ile başlayan ve giderek Alman ekolu etkisinden sıyrılarak Amerikan kent planlama yaklaşımını ülkemizde yerleştiren akımı geliştiren kurumlar, üç başlık altında incelenebilir.

A. PLANLAMA KURUMLARI

1. Bölge Planlama Dairesi

İmar ve İskan Bakanlığı görevleri arasında 'yurdun bölge, şehir, kasaba ve köylerinin planlanması, mesken politikası, yapı malzemesi konuları ile uğraşmak; bölge planlama konusunda ilgili örgütlerle ortaklaşa inceleme ve araştırma yapmak' vardı. Böylece ilk kez, kent üstü bir mekan ölçeği, merkezi planlama ile ele alınıyordu. Ancak, Bölge Planlama Dairesi ilk başkanlarından Aydın Germen'in iletisine göre, bu görev verildiğinde bölge planlamanın ne olduğu, nasıl yapılacağı, ne işe yarayacağı, uygulama araçlarının ne olduğu bilinmediği gibi, bu iş için yetiştirilmiş plancı kadrosu da yoktu[1]. Bu nedenle olgu önce planlamaya ilişkin bir kavram kargaşası ile başladı. Germen'in verdiği bir örneğe göre, 1961 yılında Beyazıt'ta bir gençlik anıtı dikmek için kent nazım planına ve bunun için de bölge ve milli fiziki planlara gerek olduğu öne dürülmüştü.[2] Bu konuda en

1 **Aydın Germen,** 'Toplum - Kamu Yararları ve Bölge Planlama Teknikleri', Birinci Milli Fiziki Plan Semineri, Mimarlar Odası, Ank., 1968.

2 **Aydın Germen,** A.g.e.

fazla şaşkınlık, görevin verildiği Bakanlık'ta sürüyordu. Daha önce Bayındırlık Bakanlığında imar işlerinde çalışmış olan bazı elemanlar, bölge planlamasının kent içindeki ticaret ve sanayi zonlarını ayırmak olduğunu iddia ederken, bazı sorumlular da bölge planlamasının büyük kentlerin belediye sınırları dışındaki sahalarda sanayi gelişmesini denetlemek olduğunu söylüyorlardı.[3]

1963 yılında uygulamaya giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı bölge konusunda 'nüfusun kaynaklarla orantılı olarak dağıtımını ve daha dengeli bir gelir artışını sağlamak için yatırımların coğrafi dağılımında bölgeler arası dengeli kalkınma esaslarını gözönünde bulundurmak ve bölgeler arası dengesizlikleri gidererek, geri kalmış bölgelerin daha hızlı kalkınmasını sağlamak' ilkesini getirince, konu daha ciddi bir boyut kazandı. Bu süre içinde Bölge Planlama Dairesi başına geçen Aydın Germen, Esat Turak gibi yöneticiler, kavramı en azından Bakanlık kapsamında belirlemeye başlamışlardı. Zonguldak, Trakya, Çukurova ve Antalya pilot bölge çalışmaları başlatılmış, 1960 yılında Bakanlığa bağlı Marmara Bölge Planlama örgütü kurulmuş ve Tuğrul Akçura yönetiminde bu örgüt, metropol ağırlıklı ilk bölge çalışmasını başlatmıştı.

1964 yılında ise, Bölge Planlama Dairesinde İlhan Tekeli yönetiminde ODTÜ, İTÜ ve Siyasal Bilgiler Fakültesinden yeni mezun bir grup 'amatör' plancı, Zonguldak projesi üzerinde çalışmaya başladı. Bu grup, daha önce 'bölgesel arazi kullanma planı' biçiminde ele alınan Zonguldak ilinde bütüncül (comprehensive) bir planlama uygulaması geliştirdi. O güne dek bağımsız arazi kullanma kararları biçiminde imar planı yaklaşımı ile geliştirilen mekan örgütlenme olgusu, Zonguldak planından boyutlu, soyut ekonomik mekan ilişkilerinin fiziksel mekanı düzenlemesine dönüştü. Mekansal analiz yöntemleri denendi. Zonguldak planı üzerinde gelişen tartışmalar, bölge planlama kavramını açıklığa kavuşturur, kristalleştirirken, plan sentezi, özellikle de bütüncül plan sentezi konusunda görüşler üretildi. Gelişme mekan planlama bağlantısı kuruldu. Kalkınma planları ile fiziksel planlama ilişkisi gereği öne sürüldü. Zonguldak planından sonra Tuğrul Akçura yönetiminde geliştirilen ilk metropoliten ölçekli bütüncül Doğu Marmara Ön Planı, başlatılmış olan yeni planlama akımına katkıda bulundu. Bu plan çalışması salt arazi kullanma kararlarının ötesine geçen, bütüncül ve daha önemlisi stratejik gelişme kararlarını kapsayan bir dokümandı.

Bölge Planlama Dairesi çalışmalarından kaynaklanan ve kent üstü ölçekte fiziksel mekan örgütlemesi ile n - boyutlu sosyal ve ekonomik me-

3 **Aydın Germen,** A.g.e.

kan kararları arasında nedensel bağlantı kuran bu bütüncül planlama yaklaşımı, yalnızca Daire tarafından bu anlayışla geliştirilen plan çalışmaları ile değil, Daire'nin başlattığı amatör bir yayın serisi ve ekip elemanlarının akademik yazı ve yayınları ile planlama ve eğitim çevresini etkilemeye başladı.[4].

Devlet Planlama Teşkilatı ile yeni plan anlayışına dayanan bir diyalog başlatılır ve ülkesel kalkınma planlarının mekansal boyuttaki eksiklikleri tartışma gündemine getirilirken, Bölge Planlama Dairesi ile aynı genel müdürlüğe bağlı Şehircilik Dairesi ve İller Bankası ile, özellikle yarışma değerlendirmelerine yansıyan bir diyalog kuruldu. Bu diyaloğun etkilerinin Konya kenti yarışma sonuçları değerlendirmesi ile başlayıp, daha sonra yarışmaya çıkartılan kentlerin jüri değerlendirmelerinde izlendiği öne sürülebilir.

Kent üstü planlama ölçeğine, imar planlama yaklaşımı ötesinde, mekan örgütlenmesini ekonomik ve sosyal mekan kararları türevi olarak yorumlayan bütüncül ve yeni bir yaklaşım getiren bölge planları, başka nedenlerin yanısıra özellikle kalkınma planları kapsamında yer ve destek görmedikleri için, uygulamada etkin olamadılar. Ancak bu yeni planlama anlayışı planlama ve eğitim çevrelerinde destek görerek yeni katkılarla gelişti ve karşılığında bu çevreleri etkiledi.

Aynı yıllarda Bakanlığın Mesken Genel Müdürlüğüne bağlı, Sosyal Araştırma Dairesinde sosyolog Ayda ve Turhan Yörükan yönetiminde bir dizi çalışma gerçekleştirildi. 1962 - 68 yılları arasında Ankara gecekondu mahallelerinin bir kısmında, ayrıca 13 büyük kentte görgül gecekondu saptamaları yapılmış ve yayınlanmıştır. Gecekondu mahallelerinde demografik özellikler, meslek, göç özellikleri, konut özellikleri gibi istatistiksel saptamaları içeren bu çalışmalara ek olarak, sosyo - kültürel özellikler de aynı Dairenin 1968 tarihli bir yayınında derlenmiştir.[5] Bu çalışmalar 60'lı yıllarda, gecekondu olgusunun önemli ve en geniş kapsamlı saptamaları oluşturur. Daire 1968 - 69 yıllarında, bu kez, kentleşme konusunda Fransız ve Anglo - Ame-

4 **İlhan Tekeli,** Sosyal Sistemler, Sosyal Değişme ve Yerleşme Yapısı, İTÜ Yayını, İst., 1969

5 **İmar ve İskan Bakanlığı,** Mesken Genel Müdürlüğü, Sosyal Araştırma Dairesi 1964 tarihli yayınları
- — Ankara - Topraklık Gecekondu Araştırması,
- — Ankara - Gülveren, Çinçin Bağları ve Topraklık Gecekonduları,
- — Ankara - Esat, Çankaya ve Dikmen Gecekonduları,
- — Ankara - Çinçin Bağları Gecekondu Araştırması,
- — 13 Büyük Şehirde Gecekondu,
- — Bursa, İzmir, İstanbul Anadolu Yakası Gecekondu Bölgelerinin Tamamında Yapılan Örneklemeli Araştırma,
- — Gecekondular ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo - Kültürel Özellikleri, 1968.

rikan planlama deneyimini aktaran bir dizi çeviri de yayınlamıştır. Daha çok akademik nitelikli bu çeviriler, Bakanlığın işlevlerine pratik çözümler getirmekten çok, planlama çevresini aydınlatmak amacını gerçekleştirmiştir.

2. Devlet Planlama Teşkilatı

a. BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1963 - 1968)

1950'li yıllarda liberal ekonomiye geçişin ve önemli mekansal yansısının kentlerde izlenen yoğunlaşma ve türettiği sorunlar olmasına karşılık, Birinci Planda kentleşme olgusu ele alınmamıştır. Bu konuda planda hiçbir politika, tartışma, veri ya da yaklaşım yoktur. Buna karşın üst ölçekte bölge planlama, alt ölçekte ise köy kalkınması ele alınmıştır. Planın mekana ilişkin temel politikası bölgeler arası dengesizliği gidermek, geri kalmış bölgelerin daha hızlı kalkınmasını sağlamak ve böylece yatırımların dağılımında bölge kalkınma hedeflerini ölçüt olarak kullanmaktır. Plana göre, bölge planlaması ile gerçekleştirilecek bu hedefler arasında aşırı kentleşmenin önlenmesi de vardı. (s. 471). Planın bu yaklaşımından anlaşılan kır nüfusunu bulunduğu bölge kapsamında istihdam ederek göçü azaltmasıdır. Getirilen bir başka önlem de, 'toplum kalkınması' aracı ile 'yaratılan iş hacminden daha çok nüfusun şehirlere gitmesine engel olmak amacıyla, tarım bölgelerinde tarımla ilgili olmayan alanlarda iş yaratmak' (s. 105) ve kırın hizmet ve altyapı düzeyini, halkın da katılması ile yükseltmektir. O güne dek kentlerde oluşan ve bu önlemlere karşın kentlere gene de akacak nüfusun yaratacağı sorunlar ise, özellikle metropoliten bölgelerin çevresinde sanayiin dağılımı ile yaratılacak yeni çekim ve büyüme merkezleri ile çözülecekti. (s. 474).

Böylece Plan, kentleşmeyi ve kentlerde ortaya çıkan sorunları doğrudan ele alarak, açık bir kentleşme politikası geliştirmek yerine, kır nüfusuna yerinde istihdam ve hizmet sağlayarak göçü kentteki iş olanakları ile orantılı bir biçimde azaltmaktan söz ediyordu. Bu dolaylı yaklaşımla, İkinci Planın deyimi ile bir 'dengeli şehirleşme' sağlanacaktı. (s. 268). Kıra yönelik önlemlerin uygulama ölçeği ise, bölge olarak saptanmıştı.

Birinci Planın kentleşme konusunda bir politika getirmemesine karşın, Devlet Planlama Teşkilatının planlama çevresine ve eğitimine önemli bir katkısı, bu yıllarda sosyal bilimcilere yaptırdığı araştırmalardır. Bunlar arasında kuşkusuz en önemlilerinden birisi, Mübeccel B. Kıray'ın Ereğli araştırmasıdır.[6] Bu araştırma yalnızca kent sosyolojisi konusunda ilk önemli monografiyi oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda ülkemizde kent sosyolojisinin

6 **Mübeccel B. Kıray,** Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, DPT Yayını, Ank., 1964.

kent ölçeğinde ilk uygulamasını da gerçekleştirir. Ereğli araştırması bunların da ötesinde sosyal yapı ve sosyal değişme sorunlarını da, somut bir yerleşme ölçeğinde gündeme getirerek, 1960 sonrasının sosyal bilim çalışmaları için bir model oluşturur. Devlet Planlama Teşkilatı için bu dönemde yapılan diğer çalışmalar arasında Fehmi Yavuz'un[7], Arif Payaslıoğlu'nun[8] ve Tevfik Çavdar'ın [9] araştırmaları vardır. Teşkilata ilişkin bir diğer araştırma ise, 1962 yılında yabancı bir uzmana ısmarlanan, ancak verileri toplandıktan sonra yayını durdurulan köy envanter çalışmasıdır. Bu çalışma, daha sonraları, 1970 yılında Teşkilat tarafından yürütülmüş ve basılmıştır.[10] Bu çalışma da, kuşkusuz ülke çapında sistemli bir envanter oluşturması açısından çok önemli bir yer tutar.

Bir diğer önemli doküman ise, Tuğrul Akçura'nın başkanlığında hazırlanan Şehirleşme Özel İhtisas Komisyon Raporudur. Bu raporun önemi, günün kentleşme ve kent planlamasına ilişkin sorunlarını sistematik bir biçimde saptamış ve ileriye dönük öneriler geliştirmiş olmasında yatar. Bu çalışmaların hepsi doğrudan planlara geçecek nitelik taşımazlar, ancak plan görüşlerini ve çevresini genişletip, zenginleştirdikleri tartışılamaz. Bu çalışmaların yeni planlama anlayışına katkısı ise, özellikle görgül araştırmanın önemi ve yerinin altını çizmesi, bu konuda bir akım başlatması ve bu tür araştırma biçimini 60'lı yılların özelliği olarak vurgulamasıdır.

b. İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1968 - 1972)

Birinci Plan'ın, mekan sorunlarına bölge ve köy ağırlıklı bir yaklaşım getirmiş olmasına karşın, İkinci Plan'ın aynı sorunlara yaklaşımı kent ağırlıklıdır. İki plan arasında geçen süre içinde kentleşmenin artışı, kentlerde ortaya çıkan sorunların yoğunlaşması ve kentin tüm sosyal tabakaları arasında yayılmaya başlaması ve plancılar arasında kalkınma önlemleri açısından olguya etki noktasının yalnızca köy değil kent olduğu bilincinin yerleşmesi, İkinci Plan'ın ağırlık noktasını değiştirdi. Bu Plan'da Bölge Planlaması'ndan ayrı olarak, bir 'Şehirleşme ve Yerleşme Sorunu' bölümü yer almış ve bu bölümde sonradan çok değinilen bir yaklaşım, 'şehirleşme desteklenecek ve ekonomiye itici bir güç ve gelişme aracı olarak yararlandırılacak' anlayışı getirilmiştir. Plan böylece, kuramsal açıdan kentleşme - sanayileşme - kalkınma ve öte yandan da tarımda modernleşme

7 **Fehmi Yavuz,** Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi Üzerine Bir Araştırma, TODAİE Yayını, Ank., 1966.

8 **Arif Payaslıoğlu,** Merkezi İdarelerin Taşra Teşkilatı Üzerine Bir İnceleme, TODAİE Yayını, Ank., 1966.

9 **Tevfik Çavdar,** 'Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri', Çoğaltma, DPT'ye sunulmuş Rapor, Ank., 1965.

10 **Devlet Planlama Teşkilatı,** Türk Köyünde Modernleşme Araştırması, Rapor I, DPT Yayını, Ank., 1970.

sanayileşme bağlantılarını kurdu. Kentleşme artık bu kavramsal bütünlük kapsamında yorumlanacak, yatırımların dağıtımında bu bütünlüğe katkısı göz önünde tutulacaktı. Bu kavramsal yaklaşımın ötesinde İkinci Planın yerleşme politikasının temelinde, büyük kentlerin gelişmesinin desteklenmesi ve yerleşmeler arasında kademelenme kurulması yatar. Bu kademelenmenin gerçekleşmesinde sanayi bölgelerinin dağılımından yararlanılacak ve yatırımların dağılımında bu kademelenme gözetilecektir. Kalkınma olgusu bu kademe merkezlerinden çevreye yayılacaktır. Plan'ın kent planlama politikası uyarınca kent planları, ayrıntılı imar planı yaklaşımından kurtarılacak, bu tür planlar kentin ileride alacağı fiziksel biçimlenme yanısıra, işlev ve nitelikleri de kapsayan bir bütünlüğe sahip olacak, yatırım olanakları ile koşut bir esneklik ve kendi kararlarını gerçekleştirecek bir gerçekçiliği olacaktı. Kamunun kent içi arazi stoku yapması da öngörülüyordu. Bu araziler, altyapı kurulduktan sonra kiralanacaktı. İmar ve İskan Bakanlığı ve belediyeler ise, bu görevlere sahip çıkacak biçimde yeniden örgütlenecekti. Özetle Birinci Plan'ın kentsel sorunlara eğilmesine karşın İkinci Plan, ilk kez kuramsal bir gelişme çerçevesi içinde bir yerleşme politikası ve kent ölçeğinde fiziksel plan görüşleri getirmiştir. Ancak Plan, yerleşme ve kentleşme politikası ile kalkınma planları ve yıllık politikalar arasında tutarlı bir ilişki geliştirilmediği için, önerileri gerçekleşmedi.

B EĞİTİM KURUMLARI

1. Siyasal Bilgiler Fakültesi

Bu Fakülte içinde Şehircilik Enstitüsü, 60'lı yıllarda gelişen yeni planlama anlayışına iki boyutta önemli katkılarda bulunmuştur. Bunlardan birincisi, tanım ve kavramların açıklanması, çeşitli planlama türlerinin tartışılması, diğeri ise özellikle kentleşmenin uygulama boyutunun (arsa, yasa, yönetim, vb.) açıklanmasıdır. Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş, Cevat Geray'ın 60'lı yıllardaki akademik araştırma ve yayınları[11] ile oluşan bu katkı, Enstitü'nün içinde yer aldığı Fakülte'nin paralelinde, yaşanan kent-

11 **Fehmi Yavuz,** Şehircilik, SBF Yayını, Ank., 1962., Belediyelerimizin Mali İdaresi Hakkında Anket Raporu, SBF Yayını, Ank., 1962., Mahalli İdarelerimizin Problemleri, Ank., 1964.
Ruşen Keleş, Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri, SBF Yayını, Ank., 1961., 'Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri (1927 - 1965), Çoğaltma, Ank., 1962., Kooperatifçilik İlkeleri ve Sosyal Konut Politikası Açısından Türkiye'de Konut Kooperatifleri, İİB Yayını, Ank., 1967 ve **Cevat Geray,** Türk Belediye Başkanları, Türk Belediyecilik Derneği Yayını, Ank., 1964.
Cevat Geray, Şehir Planlamasının Başlıca Tatbik Vasıtaları, SBF Yayını, Ank., 1960
Cevat Geray ve **Ruşen Keleş,** Küçük Belediyelerin Sorunları, TODAİE Yayını, Ank., 1969.

leşme sorunlarını, dış ülkelerden örnekler ile destekleyerek tartışmış, çözüm önerileri getirmiştir. Enstitünün bir diğer önemli katkısı ise, belli aralıklar ve konular çevresinde düzenlenen İskan ve Şehircilik Haftası çalışmalarından günümüze ulaşan yayınlardır. Bu çalışmaların amacı, gündemdeki temel mekan sorunlarını uzmanlara tartıştırarak saptamak ve bu saptamaların gelecek planlama deneyimlerine aktarımını sağlamaktı.

Fakülte kapsamında değinilmesi gereken iki önemli çalışma ise, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi'nin tartıştığı Türk sosyal politika sorunlarının, 1963 yılında basımı, diğeri ise gecekondu konusunda yürütülen görgül araştırmalardır. Gerek 50'li gerekse 60'lı yılların en önemli kentsel sorunu olarak nitelendirilen gecekondular, ilk kez bu Fakülte üyelerince görgül akademik araştırmalara konu oldu. Enstitü tarafından yönetilen görgül bir araştırma, İbrahim Öğretmen'in 1957 yılında basılan çalışması oldu.[12] Fakülte üyelerinden İbrahim Yasa'nın 1966 yılında basılan araştırması ise, Ankara kenti gecekondularında yürütülen ilk geniş ölçekli ve sosyal içerikli çalışmayı oluşturdu.[13]

2. Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Mimarlık Fakültesi'ne bağlı olarak kurulan Şehir Planlama Bölümü, 1961 yılında açılmış, 1962 yılında lisans öğrencisi almaya başlamış, Bölge Planlama Bölümü ise, 1966 - 67 ders yılında çalışmaya açılmıştır. Şehir Planlama Bölümü, Mimarlık Fakültesi kapsamında yer almasına karşın, fiziksel plan sorunlarının, yani klasik imar planlama anlayışının dışında, ekonomik ve sosyal sistemlerin mekanı örgütlediği bir planlama anlayışını gündeme getirerek, eğitim programını bu anlayışla düzenleyebilmiştir. Bölüm kadrosunun genişlemesi ve akademik çalışmaların gelişmesi ise 70'li yıllara rastladığından, 60'lı yıllar için, İlhan Tekeli'nin çalışmalarına değinilebilir.[14] Yeni mekan planlama anlayışının ortaya çıktığı dönemde kurulan Bölüm, bu anlayışı destekleyen ve yaygınlaştıran önemli bir merkez oluşturmuş, sürdürdüğü lisans ve lisans üstü eğitim ile bir süre sonra, kent planlama mesleğinin yayılması ve planlama hiyerarşisi içinde yerini bulmasında öncülük yapmıştır.

3. İstanbul Teknik Üniversitesi

Diğer kent planlama eğitim kurumlarına oranla daha uzun bir geçmişi olan Üniversite'de de, 60'lı yıllarda, daha önceki dönemin Alman ekolü etkisindeki planlama anlayışından bütüncül planlama anlayışına ve eğitimine geçildiği izlenir. Mimarlık Fakültesi'ne bağlı Şehircilik Enstitü-

12 **İbrahim Öğretmen,** Ankara'da 158 Gecekondu, SBF Yayını, Ank., 1957.
13 **İbrahim Yasa,** Ankara'da Gecekondu Aileleri, SSYB Yayını, Ank., 1966.
14 **İlhan Tekeli,** Planlama ve Ülkesel Fiziki Planlama Üzerine, ODTÜ Yayını, Ank., 1971.

sü'nden odaklanan çalışmalar arasında, ülkesel yerleşme sorunları tartışmasını başlatan Tekin Aydın'ın ve Kemal Ahmet Aru, Hande Süher, Ayten Çetiner'in yayınları yer alır.[15] Bu çalışmalar, kent planlamasının teknik boyutunu aydınlatan bir nitelik de taşırlar.

İstanbul'da yürütülen ilginç bir diğer çalışma ise, İstanbul Bölge Kalkınma Derneği ve Başkanı Ahmet Hamdi Başar'ın öncülüğünde 1967 yılında yapılan, İstanbul Kalkınma Kongresidir. Kongrede daha çok bölge kalkınmasında idari sorunlar tartışılmıştır.

4. İstanbul Üniversitesi

1959 yılında Türkiye'ye gelen Amerika'lı bilim adamı C. W. M. Hart tarafından kurulan Sosyal Antropoloji ve Etnoloji kürsüsü, 1961 yılında İstanbul Üniversitesi'nde görev yapmaya başladı. 1964 yılında ise mezun vermeye başlayan kürsü, son sınıf öğrencilerine tez çalışması yaptırıyordu. Konular genelde sosyal antropoloji kapsamına giriyordu ve Hart'ın koyduğu bir kural uyarınca, tezlerin özgün alan araştırmasına dayanması gerekmekteydi. Bu tez çalışmaları arasında İstanbul gecekondu bölgeleri ve sosyal konutlarla ilgili incelemeler vardır.[16] Bu çalışmalar da, o yılların özellikle gecekondu ortamını sistematik biçimde saptayan envanteri oluşturur.

60'lı yılların ikinci yarısında, aynı üniversitenin Coğrafya Enstitüsünde Erol Tümertekin öncülüğünde değişik bir coğrafya anlayışını yansıtan çalışmalar yayınlanmaya başlanmıştı. Daha önceleri fiziksel coğrafya ağırlıklı çalışmalar yapan Enstitü, çalışmalarının ağırlığı bu kez beşeri coğrafya alanına kaymış, böylece beşeri coğrafya akımı da Ankara'dan İstanbul'a geçmiştir. Tümertekin'in 60'ların sonunda yayınlanan çalışmaları, ilk kez yer seçme kuramına (location theory) dayanan yerleşme sorunlarını içeren kent coğrafya yöntemlerinin uygulanmasını yansıtır.[17]

15 **Kemal Ahmet Aru,** Yayalar, Taşıtlar, İTÜ Yayını, İst., 1965.
Tekin Aydın, Anadolu'da İnsan Toplulukları ve Yerleşme İlkeleri Üzerinde Bir Deneme, İTÜ Yayını, İst., 1964
Ayten Çetiner, Türkiye'de İmar Planlama Eylemleri ve Dayanması Gereken Bilimsel Kurallar, İTÜ Yayını, İst., 1965.
Hande Süher, İstanbul'da Bölge Planlamasına Yardımcı Bir Araştırma, İTÜ Yayını, İst., 1963.
— Yerleşmeler ve Özel Fonksiyon İlişkileri, İTÜ Yayını, İst., 1966.

16 **Charles C. W. M. Hart,** Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi, Çev., Nephan Saran, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İst., 1966.

17 **Erol Tümertekin,** Şehirlerin Fonksiyonel Sınıflandırılması, İst., 1965.
— İstanbul.da Bir Sanayi Bölgesi Bomonti, İst. Üniv. Coğ. Enst. Yayını, 1967.
— Türkiye'de İç Göçler, İst. Üniv. Coğ. Enst. Yayını, 1968.

Özetle, eğitim kurumları da, 60'lı yıllarda görgül araştırmalardan da destek alan bu yeni planlama anlayışının yerleşmesi ve gelişmesine, bağlı oldukları üniversitelerin genel çizgisinde katkıda bulunmuşlar, gerek eğitim programlarını değiştirerek, gerek yürüttükleri akademik çalışmalar kanalıyla gerekse düzenledikleri yan akademik faaliyetlerle, bu anlayışın 70'li yıllarda planlama işlemlerini yürütecek yeni kuşaklara iletilmesini sağlamışlardır.

C. MESLEK ODALARI

60'lı yılların ikinci yarısında, kent planlama konusunda en aktif kurumlardan birisi de Mimarlar Odası oldu. Değinildiği giib salt teknik bir mimarlık - mühendislik sorunu olarak yorumlanan kent planlama olgusu, tümüyle mimarların elindeydi. Bu işi üstlenecek kent plancı grupları oluşmamışdı. Kent planlamasının önemli bir konu olarak öne çıkması paralelinde, özellikle 60'lı yılların sonunda ODTÜ, Şehir Planlama Bölümü mezunları da piyasaya çıkıp mimarlık disiplininin ötesinde bir bütüncül kent planı yaklaşımını pekiştirince, mimar ve kent plancıları arasında bir meslek bölüşüm kavgası başladı. Kent plancıları, mesleğe sahip olabilmek için, bir meslek odası kurmak istiyorlardı ancak bu süreci demokratik seçim kanalı ile yürütebilmek için mimarlara oranla henüz sayıları çok azdı. Bu nedenle, oda, ancak Danıştay kararı ile kurulabildi. Ancak mimarların sayı, deneyim ve piyasayı denetlemedeki üstünlüklerine karşın, mesleğe yeni bir paradigma, yeni bir yaklaşım getirmek isteyen oda üyeleri, bu açılardan çok zayıftı. Nitekim ancak on yıl kadar bir süre sonra, kent plancıları mesleğe hakim olabildiler.

Kent Plancıları Odası'nın böyle yavaş ve uzun bir mücadele vermiş olması, planlama alanında etkinlik göstermesini engelledi; ancak bu görevi, 60'lı yıllarda Mimarlar Odası'nın üstlendiğini izliyoruz, Oda'nın planlama ve eğitim alanındaki bu etkin rolü, gerçekte mimarların toplumda yaşamakta oldukları bir değişimin yansısıdır. 1960 öncesinde 'elitist' bir grup olan mimarlar, değişen ekonomik ve toplumsal koşullar bağlamında 60'lı yıllar boyunca toplumcu bir kavga verdiler, değişen koşullar uyarınca mesleklerinin değişen işlevinin eskiyen yönlerini ve etkinliklerinin artması için ileriye dönük önerileri tartıştılar. Bu yıllarda batıda da mimarların çok aktif olduğunu ve toplumcu akımlara önderlik yaptıklarını izliyoruz. Oda 60'lı yıllar boyunca önemli çalışmalar yayınlamış[18] ve güncel kent planlama sorunlarının tartışıldığı iki önemli seminer düzenlemiştir. Bunlardan birincisi, Bölge Planlama Dairesi'nce geliştirilen yeni planlama anlayışı bağlamında

18 **Mimarlar Odası,** Mimarlık Dergisi Şehircilik Özel Sayısı, Sayı 37, 1966.
— Boğaz Köprüsü Üzerinde Mimarlar Odası Görüşü, Ank., 1968.

kalkınma planlarının fiziksel boyut eksikliği ve tanımların tartışıldığı Birinci Milli Fiziki Plan Semineri[19], diğeri ise mimarlık mesleği, planlama ve kentleşme olgularının değişen sosyo - ekonomik koşullardaki yerinin tartışıldığı Mimarlık Semineri'dir.[20]

D. SONUÇ

60'lı yılların kent planlamasına getirdiği önemli değişiklikler, aşağıdaki biçimde derlenebilir:

— Genelde mekan planlama olgusunun farklı ölçeklerde planlama kapsamına alınması,

— Klasik imar planı anlayışından, sosyo - ekonomik mekan ilişkilerini yansıtan fizik mekan örgütlenmesi yaklaşımına dayalı bütüncül planlama anlayışının getirilmesi ve bu anlayışın planlama ve eğitim çevrelerinde tartışmaya açılması,

— Daha önce uygulanmayan metropoliten ve bölge ölçeklerinin planlamaya katılması, çeşitli ölçekler arası ilişkilerin tartışmaya açılması, uygulamaya geçmese bile, bir milli fiziki plan gereğinin ve rolünün gündeme getirilmesi,

— Bu dönemde yürütülen çalışmalarda görgül araştırmaların öneminin artması, bu tür araştırmalar tüm sosyal bilim dallarında yaygınlaşması, gecekondu ve kentlerde ortaya çıkan somut sorunlara bu tür araştırmalar aracılığı ile somut yanıtlar aranması ve bu biçim araştırmaların 60'lı yılların sosyal bilim araştırma özelliğini oluşturması,

— 60'lı yıllarda gerek kentlerin, gerekse sorunlarının büyümesi, değişmesi ve denetlenememesi, planlama anlayışının değişmesi ve araştırma içeriklerinin somut sorunlarda yoğunlaşması, uygulama mekanizması üzerinde de etkili oldu. Değişen bu koşullarda, belediye imar müdürlükleri artık görevlerini etkin bir biçimde yürütemez olmuşlardı. Özellikle üç büyük kentin sorunlarının giderek yoğunlaşması sonucu, 1965 yılında Büyük İstanbul Nazım Plan Bürosu, 1968 ve 1969 yıllarında da İzmir ve Ankara Nazım Plan Büroları kuruldu.

Özetle, 60'lı yıllar, mekan örgütlenmesinin ekonomik ve sosyal içerikli karar sistemlerinin nedensel bir türevi olarak yorumlandığı, bu bağlamda olmasa bile merkezi planlama örgütlerince ele alındığı, çeşitli bilim dallarınca kuramının ve somut görgül araştırmalarla veri tabanının oluşturulduğu dönemi simgeler.

19 **Mimarlar Odası,** Ankara Şubesi, I. Milli Fiziki Plan Semineri, Ank., 1968.
20 **Mimarlar Odası,** Ankara Şubesi, Mimarlık Semineri, Ank., 1969.

ÇİZELGE — 1 NÜFÜS GRUPLARINA GÖRE KENT SAYILARI VE KENTLİ NÜFUS YÜZDESİ

Nüfus Grupları	Kent Sayısı	%	Kent Sayısı	%
10 - 20 bin	69	13.4	134	14.0
20 - 50 »	52	21.0	85	20.3
50 - 100 »	18	17.5	21	11.1
100 - 250	6	12.6	17	18.6
250 - 500 »	1	5.2	2	4.9
500 ve üstü	2	30.3	3	31.1
TOPLAM	**148**	**100.0**	**262**	**100.0**

Kaynak : Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 849.

ÇİZELGE — 2 İKTİSADEN FAAL NÜFUSUN KENTLERDE DAĞILIMI (%)

	1960	1965
Tarım	10.7	10.9
İmalat	23.1	24.0
İnşaat	7.2	7.6
Belediye Hizmetleri	0.5	0.7
Genel Hizmetler	17.7	18.3
Ulaştırma	6.7	6.5
Tic. Bank. Sig.	11.6	9.7
Diğer Hizmetler	20.9	21.0
Bilinmeyen	1.6	1.3

Not : Diğer Hizmetler grubu düşük verimli ve teknolojik ilerleme ile ortadan kalkacak geleneksel ve türedi faaliyetleri kapsamaktadır.
Kaynak : Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 850.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 295 - 309.

Türkiye'de Kentsel Araştırmaların Gelişimi: 1974–1984

*Y. Doç. Dr. R. Raci Bademli**

1. GİRİŞ

Sosyal araştırmaların gelişimi kapsamında birbiri içine geçmiş dört süreç düşünülebilir a) araştırmaların yaygınlaşması, b) araştırma konularının çeşitlenmesi, ayıklanması ve giderek derinleşmesi, c) araştırma odaklarının çoğalması, ihtisaslaşması ve örgütlenmesi, d) söyleme (discourse) türlerinin çeşitlenmesi ve olgulaşması. Türk Sosyal Bilim Derneği'nin benden ele almamı istediği «1974 - 1984 Arasında Kentsel Araştırmaların Gelişimi» konusunu temelde bu dört süreç bağlamında işlemek istiyorum. Ancak, daha önce bazı yöntem sorunlarına değinmek gerekiyor.

2. YÖNTEM SORUNLARI

İlkin, bu yazının başlığındaki «kentsel araştırma» kavramı dar anlamda değil, kent ve kentsel planlama konuları çerçevesinde şöyle ya da böyle katkısı olan her çalışmayı kapsar biçimde ele alınmaktadır. Yani, «kentsel araştırmalar» yerine «kentsel çalışmalar» demek daha uygun. Ama böyle olunca, bir yandan ekonomi, siyaset bilim, yönetim bilimleri, sosyoloji, sosyal psikoloji, nüfusbilim, tarih, coğrafya, çevrebilim, mimarlık, mühendislik ve hatta edebiyat gibi oldukça farklı disiplinler; öte yandan da, gazete makalesinden öğrenci proje çalışmasına, özgün araştırmadan ter-

ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

cümeye, derlemeden eleştiriye kadar farklı çalışma türleri ayni torbaya girmekte. Bunun özellikle genellemeler düzeyinde sakıncalar yaratacağı açık. Ne var, daha ayrıntıda ama daha sıhhatli genellemelere ulaşabilme endişesiyle inceleme çerçevesini disiplinler veya çalışma türlerine, ki «kentsel araştırma» dar anlamda bir «kentsel çalışma» türüdür, oranla daraltmak bir çözüm değil. Çünkü, ne «kentsel olgu» tek boyutlu bir konu; ne «kent bilimi» bağdaşık (homojen) bir disiplin; ne de «kentsel çalışma türleri» sınırları kesin, yöntemleri tek birer uğraş biçimi.

Sonra, bu çalışmada 1974 ile 1984 yılları arasındaki onyıl ele alınmakta. Ama, 1974 - 1984 arasında kentsel araştırmaların diğer dönemlere oranla daha farklı olduğu, ve hatta giderek, sözkonusu farkların temelde dönemin özelliklerinden kaynaklandığı türünden saklı hipotezler 'a priori' benimsenmiş değil. Bunlar daha çok tahkik edilecek önermeler olarak görülüyor. Ne var, bu çizgide ilerleyerek sıhhatli genellemelere ulaşmak hiç de kolay bir iş değil. Bir yöntem sorunu yolumuzu kesiyor.

1974 ile 1984 arasındaki onyılın ülke dışında ve içinde çalkantılı bir dönem olduğunu biliyoruz. Yer yer alevlenen bölgesel gerginlikler, petrol krizi, dünya ticaret hacimlerinin daralması, elektronik temelli teknolojinin yaygınlaşması, sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki açığın alışılmıştan hızlı büyümesi gibi olgular, dışarda döneme damgalarını vurdu. Bu arada çevre kirlenmesi, doğal ve tarihi değeri olan alanların korunması, güneş enerjisi gibi, konular kentsel araştırma gündemlerinde ön plana çıktı. İçerde ise, devalüasyonların körüklediği hızlı enflasyon, tekleyen ve zaman zaman duran ekonomik büyüme hızı, kızışan bölüşüm sorunları, bunlara bağlı olarak biçimlenen iç politik istikrarsızlık, ve giderek batıdan doğuya kayan dış politik ve ekonomik açılımlar, dönemin hakim özellikleri oldu. Bu dönem, aynı zamanda, ülke nüfusunun yarısının kentlerde yaşamaya başladığı, hızlı kentleşmeden dingin kentleşmeye geçiş işaretlerinin gözlenebildiği, yerel yönetim sorunlarının ön plana çıktığı, yeni kent planlama arayışlarının yoğunlaştığı, kentsel sorunlara yeni yaklaşımların denendiği ve kentsel oluşumları etkileyen yasaların sık sık değiştirildiği oldukça hareketli bir zaman kesitiydi de. Kuşkusuz, bütün bunlar şu veya bu şekilde Türkiye'deki kentsel çalışmaları etkiledi. Ayrıca daha önceki dönemlerdeki olayların ve geçmiş birikimlerin etkileri de sözkonusu. Ama, hangi olayın veya hangi birikimin, hangi çalışmayı neden, nasıl ve hangi oranda etkilediğini nasıl ayıklayacak, nasıl kanıtlayacağız?

Sezileceği gibi, kentsel çalışmaların gelişimini etkileyen faktörler çerçevesinde, tahkiki güç genel önermeler veya yakıştırma hipotezlerin ötesine geçmek, imkansız değilse bile çok zor.

Daha sonra, kentsel çalışmaların gelişimi bu çalışmanın giriş bölümünde özetlenen dört süreç bağlamında düşünülmekte. Bir inceleme çer-

çevesi oluşturan bu süreçleri aynı zamanda saklı birer sosyal bilim gelişme hipotezi olarak değerlendirmek de olası. Ancak, bu saklı hipotezlere nasıl ulaşıldığı ve neden tercih edildikleri üzerinde durulmadığı gibi, nasıl tahkik edilecekleri de konu dışı kalıyor. Bu önemli bir yöntem sorunu olabilir. Ne var, konusunda ilklerden olması bu çalışmada sözü edilen tartışmaları yapmaktan çok ilerideki tartışmalara bir ortam hazırlamayı ön plana çıkartıyor. Dolayısıyla, bir «inceleme çerçevesi» sunumu ile yetinilmekte.

Son olarak, bir inceleme çerçevesi olarak sunulan bu dört sürece ilişkin eşikler çoğu zaman kolay ölçüler nitelikte değil. Yani, bu çalışmada nicel ölçüler ve kesin değerlendirmelerden çok niteli ve göreli değerlendirmeler ön planda.

Özetlersek; 1974 - 1984 döneminde yayınlanmış bini aşkın kent ve planlamasıyla ilgili kaynağın gözden geçirildiği bu çalışmada, 1974 öncesi dönemlere oranla daha çok ürün; daha çeşitli ve daha ayrıntıda işlenmiş konular; daha çok, daha ihtisaslaşmış ve daha örgütlü araştırıcılar; ve daha çok ve daha yüksek düzeyli söyleme türleri izlendiği öne sürülmekte. Ancak, ne öne sürülen gelişme eşikleri; ne hangi sürecin hangi eşiğine hangi çalışmalar ile ulaşıldığı; ne de, gelişmelerin nedenleri kapsamında yer yer belirlenen görüşlerin kesinliği veya bilimselliği iddia edilmekte. Bir başka deyişle, bu çalışma, konusunun gereği eleştirisel ve çözümleyici olmaktan çok, betimsel ve sergileyici bir deneme olmak durumunda.

3. KENTSEL ÇALIŞMALARIN YAYGINLAŞMASI

1974 - 1984 döneminde kentsel çalışmalar daha önceki dönemlere oranla önemli ölçüde yaygınlaştı. Bunu, artan yayın faaliyetlerinden izlemek olası. Durumu daha iyi sergilemek için yayınları ortaya çıkış biçimlerine göre incelemek istiyorum.

3. 1. Çeşitli Toplantı Sonuçlarının Derlenerek, Kurumlarca Yayınlanması :

ODTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Kasım 1981'de dünyada yirmi beşinci, ülkemizde ise beşinci kez kutlanan «Dünya Şehircilik Günü» dolayısıyla, Türkiye'nin ilk şehircilik kongresini topladı. Bu kongreye ellinin üzerinde bildiri sunuldu. Sunulan bildiriler daha sonra derlendi ve beşyüzer sayfalık iki cilt halinde yayınlandı.[1] Bu, günümüze kadar benzer şekillerde oluşmuş kentsel çalışma kaynaklarının en önemlilerindendi.

Kuşkusuz, 1974 - 1984 yılları arasında yapılan tek kent ve kentsel planlama konulu toplantı, 1981 kongresi olmadı. Türkiye Mimar ve Mühendis Odaları Birliği (TMMOB)'nin 1974 sonunda düzenlediği Konut Kurultayı'-

ndan[2], İTÜ Mimarlık Fakültesi'nin 1984 Ekim ayında topladığı Şehirciliğin Son 25 Yılı Semineri'ne[3] gelene kadar, meslek odaları, belediyeler, bakanlıklar, araştırma ve eğitim kuruluşları lie çeşitli dernek ve vakıflar adeta birbirleriyle yarışırcasına kongreler, seminerler, paneller, açık oturumlar, söyleşiler, konferanslar, sergiler düzenledi. Örneğin, Mimarlık Haberler ve TMMOB Birlik bültenlerinden çıkarttığım kadarıyla, sadece Şubat 1976 ile Mart 1982 arasındaki altı yıl içinde kent ve kentsel planlama Konularında seksene yakın toplantı yapıldı.[4] Bilindiği gibi, bu tür toplantıların sonuçları her zaman derlenerek yayınlanmaz. Ne var, 1974 - 1984 yılları arasında önceki dönemlerin tersine, 1981 Kongresi gibi yayınlanabilenlerin sayısı gözle görülür derecede arttı.[5]

3. 2. Uygulamaya Dönük Kent ve Kentsel Planlama Çalışmalarının Kurumlarca Yayınlanması

1974 - 1984 döneminin ilk yarısında uygulamaya dönük kentsel planlama çalışmaları özellikle yerel yönetimler düzeyinde yepyeni boyutlara ulaşır. İstanbul, İzmit ve Ankara Belediyeleri önemli kentsel planlama projeleri başlattılar, ve daha sonra, bu projelerle ilgili çalışmaların bir kısmı yayınlanabildi.[6] Bu yayınlar ve İmar ve İskan Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Metropoliten Planlama Büroları'nın çoğaltılan çalışmaları[7], nitelik olarak önceki dönemlerin uygulamaya dönük çalışmalarından, örneğin İller Bankası'nca yaptırılagelen imar planı «analitik etüdleri»nden, çok farklıydı. Bu dönemin bir başka ayırıcı özelliği de, çeşitli kuruluşların, üniversitelere ihale ettiği proje çalışmalarının sayıca artması oldu.[8]

1974 - 1984 döneminden önce de belediyeler, meslek odaları, dernek ve vakıflar, merkezi yönetim organları ile araştırma ve eğitim kurumları bünyesinde kentsel çalışmalar yürütülmekteydi. Ancak bu dönemde söz konusu çalışmalar bir yandan çoğaldı, öte yandan da yayınlananların sayısı arttı.

Eğitim kurumlarında yapılan yayınlar, kent ve kentsel planlama konularında akademik birikimin bu dönemde yeni bir eşiğe ulaştığına işaret etmektedir.[9] Kuşkusuz, bu arada kent ve kent planlamasına ilişkin ders notları ile tez ve stüdyo çalışmaları da öğrenci sayısıyla birlikte arttı. Örneğin, bu dönemde sadece ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde altmışa yakın yüksek lisans, bir kaç tane de doktora tezi hazırlandı.[10] Bu, bölümün kuruluşundan 1974'e gelene kadar hazırlanan tezlerin kabaca üç misliydi.

Bu dönemde TUBİTAK Yapı Araştırma Enstitüsü yayınlarında kent ve kentsel planlama konularının önemi görece arttı.[11] Buna karşılık, İmar İskan Bakanlığı, İller Bankası ve DPT gibi merkezi yönetim organlarının yayınları için aynı şeyleri söylemek mümkün değil.[12]

1974 - 1984 arasında, merkezi yönetim organlarının kent ve kent planlaması konulu yayınları zayıflarken, yerel yönetim kaynaklı yayınlar, tam tersine, güçlendi. Ankara, İstanbul, İzmit, Samsun, Konya ve Kayseri belediyelerinin çeşitli konulardaki yayınları kent ve kentsel planlama literatürünü zenginleştirdi.[13]

Meslek odaları, daha çok toplantıların derlenmesi yoluyla ve Türk Belediyecilik Derneği, Devrimci Belediyeler Derneği DBD ve Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği (MBB)'nin seçtiği gibi süreli yayın kanalıyla kent ve kentsel planlama konularını vurgularken; Kent - Koop, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Çevre Sorunları Vakfı, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu gibi kuruluşlar oldukça farklı birer yayın tutumu izlediler.[14] Bir kısmı 1974 - 1984 döneminin ilk yarısında yaşama geçen bu kuruluşlar, kentsel çalışmalara daha önceki dönemlerde olmayan boyutlar kazandırdı. Bu açıdan MBB ve DBD'nin yayın faaliyetlerini, ayrıca vurgulamak gerekir.

3. 4. Kentsel Çalışmaların Özel Olarak Yayınlanması

1974 - 1984 döneminde özel olarak yayınlanan kentsel çalışmalar da, önceki dönemlere oranla çeşitlenerek hızla arttı.[15] Kuşkusuz, bu, kentsel konularla ilgili okuyucu kitlesindeki artışın olduğu kadar, kurumlar kanalıyla yayın yapmadaki darboğazların da bir göstergesi.

4. KENTSEL ÇALIŞMA KONULARININ ÇEŞİTLENMESİ, AYIKLANMASI VE DERİNLEŞMESİ

1981 Birinci Şehircilik Kongresi'nde sunulan bildiriler, «Türkiye Kentleri'nin Yapısı», «Türkiye Kentlerinin Tarihi», «Gecekondu - Konut», «Kentiçi Ulaşım», «Kent Planlama Eğitimi», «İmar Planlaması», «Yerel Yönetimler», «Kent Planlama Hukuku», «Tarihsel Çevre Koruması», «Çevre ve Kıyı Kullanımı» ve «Meslekleraras İlişkiler Açısından Çevre Düzenlemede Uzmanlık Alanları» gibi başlıklar altında toplanmıştı. Bu başlıklar üç aşağı, beş yukarı, Türkiye'de kentsel araştırma konularının 1980'ler başında ulaştığı çeşitliliği yansıtmaktadır. Kuşkusuz, bu liste daha da uzatılabilir. Örneğin, İlhan Tekeli, «Kırsal Dönüşüm Süreçleri», «Toplu Konutlar» ile «İç ve Dış Göçler» gibi üzerinde pek çok özgün çalışma yapılmış konuların 1981 Kongresi'nde temsil edilmediğine işaret etmektedir.[16] Sonra, söz konusu başlıkları beğenmeyerek daha ayrıntılı veya daha kaba bölmelere gitmek de olasıdır. Ne var, önemli olan günümüze gelindiğinde, kentsel çalışmaların belirgin bir biçimde çeşitlenmiş; çoğu konunun da özgün katkılarla gelişerek kendi başına bir ihtisas dalı görünümü kazanmış, derinleşmiş olduğudur.

«Konut Gecekondu» ve «Kentiçi Ulaşım» konularının kentsel çalışmalarda artık birer alt ihtisas dalı olduğu bir gerçektir. Bu iki konu özellikle 1974 - 1984 döneminde yapılan çalışmalarla derinlemesine işlenmiş olgunlaştırılmıştır. Kuşkusuz, «Türkiye Kentleri'nin Tarihi», «Tarihi Çevre Koruması», «İmar Planlaması», «Çevre Sorunları» ve «Yerel Yönetimler» gibi konular da 1974 - 1984 döneminde ayrıntılı biçimlerde ele alınmıştır. Ama, kanımca bu konular henüz tam birer alt ihtisas dalı kimliğine bürünememiştir.

Kentsel çalışma konularının ayıklanması sürecinde doğal olarak yıldızı parlayıp sönüveren, unutulan, askıya alınan konular da vardır. 1974-1984 döneminde «Türkiye Kentlerinin Yapısı», «Kentsel Topraklar», «Kıyı Kullanımı», «Kent Planlama Eğitimi», «Bölge Planlaması», «Kent Planlamasında Nicel Yaklaşımlar» ve benzeri konular bu türdendir.

5. KENTSEL ÇALIŞMA YAPILAN ODAKLAR

Kentsel çalışma konularındaki çeşitlenme ve ihtisaslaşma süreci kentsel çalışma yapılan odakların da çeşitlenmesi ve ihtisaslaşması süreci ile içiçedir. Kentsel çalışma yapılan odakları, «eğitim ve araştırma kuruluşları» yanında «meslek odaları», «yerel yönetimler», «merkezi yönetim organları», «dernek, vakıf ve birlik gibi kuruluşlar» ile «kooperatifler ve şirketleri» içeren bir sistem olarak ele almak gerekir. Bu sistemin 1974 - 1984 döneminde sergilediği görüntüyü inceleyelim.

Meslek odalarının ülke sorunlarını meslek ve mesleki uygulama sorunlarının önüne aldıkları 1970'lerde, kentsel araştırma konuları bu odakta ve daha çok politik düzeyde biçimleniyor, birbiri ardına sıralanan paneller, seminerler, söyleşiler çoğunlukla kentsel eleştiri yazılarının nadiren de özgün kentsel araştırmaların itici gücü oluyordu. DPT, İmar ve İskan Bakanlığı, İller Bankası gibi merkezi yönetim organları, 1960'larda kentsel araştırmalar çerçevesinde oynadıkları öncü rolü, bir bakıma meslek odalarına kaptırmışlardı. Meslek odaları etrafında yoğunlaşan bu hareketlilik, 1970'lerin ikinci yarısına kadar hem uygulama, hem de üniversite düzeylerindeki kentsel araştırma gündemlerini gölgede bırakan, ve hatta yönlendiren biçimlerde sürdü. Bir yandan Türkiye'deki kent planlama uygulamaları ve bu uygulamaya katılan kuruluşlar; öte yandan da kentsel planlama eğitimi eleştirilmekte; daha çok genel, teorik, soyut ve politik çıkış yolları üzerinde durulmaktaydı. Ne var, özellikle 1973 yerel seçimlerinden sonra, yerel yönetimler ve meslek odaları arasındaki mesafenin azalmasıyla, meslek odaları çevresinde belirlenen kentsel araştırma konuları, daha çok uygulama düzeyinde biçimlenir oldu. Bu arada kentsel uygulamalar düzeyinde birikim eksikliği duyan yerel yönetimler ön-

celikle bu açığı kapatmak üzere kentsel araştırma konularını belirleyen yeni bir odak oluşturdu. Kuşkusuz, hem meslek odaları çevresinde, giderek politik düzeyden uygulama düzeyine yaklaşan kentsel araştırmalar; hem de yerel yönetimler çevresinde uygulama düzeyi çıkışlı kentsel çalışmalarda üniversite çevrelerinin önemli katkıları sözkonusuydu. Ancak, üniversite bir odak olarak ne kentsel araştırma konularının çeşitlenmesine, ne de derinleşmesine 1970'lerin ikinci yarısına kadar fazla bir katkıda bulunamadı.

1980'lere gelene kadar kentsel araştırma konuları yukarıda çizilen doğrultuda yani, meslek odaları ve yerel yönetimler odaklarında ve giderek uygulama düzeyine yaklaşarak çeşitlendi. Bu gelişmeler üniversite düzeyindeki çalışmalara da ayrı bir ivme kazandırdı. Böylece üniversite, kendi dışında ve daha çok uygulama düzeyinde çeşitlenen kentsel araştırma konularına derinlik getiren bir odak olma durumuna gelebildi.

Ne var, 1980'lerin ilk yarısına yapılan müdahalelerden sonra, bir yandan meslek odaları ve yerel yönetimler, öte yandan üniversite, kentsel araştırmalar konusunda daha önceki etkinliklerini kaybetmiş görünüyorlar. Buna karşılık, bu kez vakıf, dernek, birlik ve şirket türü yeni odaklar kentsel araştırma konularının çeşitlenmesi ve derinleşmesi sürecinde giderek ön plana çıkıyor.

Özet olarak, kentsel araştırma konuları 1970'lerin başında daha çok politik düzeyde çeşitlenme, 1970'lerin ikinci yarısında uygulama düzeyinde ayıklanma, ve 1980'lerin başlarına gelindiğinde akademik düzeyde derinleşme süreçlerinden geçmiştir diyebiliriz. Kentsel araştırma konularının çeşitlenmesi meslek odaları, ayıklanması yerel yönetimler, derinleşmesi ise, üniversite odaklarında biçimlenmiş gözükmektedir. Kuşkusuz, bu oldukça kaba bir değerlendirmedir. Ne her kentsel araştırma konusu aynı süreçlerden geçmiş, ne de aynı derecede derinleşmiştir. Her konunun gelişim süreç ve düzeyini kendi başına incelemek, değerlendirmek gerekir.

Kentsel çalışma yapılan odaklardaki bu çeşitlenme ve ihtisaslaşma süreci yavaş yavaş araştırma, projelendirme, uygulama ve eleştirme konularında yeni biçim arayışlarını gündeme getirecektir. Kuşkusuz, bu çerçeve içinde kentsel çalışma yapan bireyler ve aralarındaki ilişkilerin de değişmesi kaçınılmaz olacaktır.

Türkiye'de kent plancıları ve kentle ilgilenen toplumbilimciler oldukça küçük, kapalı bir gruptur. 1974 - 1984 dönemine gelene kadar kentsel çalışma konularındaki çeşitlenme hem kişilerin çeşitli konularla uğraşmasına, hem de konuların paylaşımı yoluyla kişiye özel ihtisas alanları yaratmaya olanak sağlamaktaydı. Böylece, kent ve kentsel planla-

ma konularında çalışanlar birbirlerinin ayağına basmadan, bir tür 'symbiosis' içinde durabiliyorlardı. Ama, 1970'lerin ikinci yarısından sonra oyunun kuralları değişmeye başladı. Kentsel araştırmacı sayısı artarken, araştırma konuları ayıklanmaya, dolayısıyla kişiye özel ihtisas alanları azalmaya başladı. Aynı konuda ihtisaslaşmış bir kaç kişi bulmak kolaylaştı. Ne var, buna rağmen araştırma konularındaki derinleşmeyi hızlandıracak türde yapıcı bilimsel çekişme ve yarışmalar pek ortaya çıkmadı. Galiba bu tür gelişmeler için, biraz daha beklememiz gerekecek.

Türkiye'de kentsel çalışma yapanlar küçük, kapalı bir gruptur, ama dış etkilere açıktır. Batıda gelişen düşünce ve yöntemler, gecikmeyle de olsa, bu grupta yankılanır. Ne var, bu grubun oluşturduğu düşünce ve yöntemler dışarıda yankılanmaz, yankılanamaz. Bir başka deyişle, kentsel çalışma yapan sosyal bilimcilerimiz, bizler, taşralıyızdır. İşte bu, değişmesi istenecek bir başka olgudur. Ama galiba bunun için de beklemek gerekecek. Araştırma konularında derinleşmeden, özgün bulgulara deneyimlere ulaşmadan evrenselleşilebilir mi?

6. KENTSEL ÇALIŞMALARDA SÖYLEME TÜRLERİNİN ÇEŞİTLENMESİ, OLGUNLAŞMASI

Kentsel çalışmalar tek bir düzey veya platform değil, kabaca «politika», «uygulama» ve «akademik» söyleme (discourse) olarak tanımlanabilecek çoğu kez içiçe geçmiş, ama yine de belirgin biçimlerde ayrı düzeylerde biçimlenmektedir. Hemen her kentsel çalışma konusu için, bu üç söyleme düzeyi sözkonusudur. Önemli olan söylem türlerinin farklılaşması ve giderek olgunlaşmasıdır. Kuşkusuz bu süreç de, çalışma konularının derinleşmesiyle yakından ilgilidir.

Kentsel çalışmalar niteliklerine göre altı grupta ele alınabilir a) kentleşme olgusunu, kentleri ve kentsel sorunları anlamaya dönük çalışmalar; b) kentsel planlama deneyimlerini değerlendirmeye dönük çalışmalar; c) hakim paradigmaları irdelemeye dönük çalışmalar; d) yeni paradigma sunum çabaları; e) yöntem araştırmaları; f) tercümeler, aktarmalar, derlemeler ve uyarlamalar. 1974 - 1984 dönemindeki kentsel çalışmaların, önceki dönemlerden daha fazla kentleşme olgusunu, kentleri ve kentsel sorunları anlamaya ve kentsel planlama deneyimlerini değerlendirmeye dönük olduğunu söyleyebiliriz. Ama bu, çalışma konularının derinleşmesi sürecinde daha işin başında olduğumuzdan başka ne anlama gelir? Kuşkusuz, kentsel çalışma konularında derinleşme, görgül araştırmalar ötesinde, hakim paradigma irdeleme ve yeni paradigma sunum çabaları gerektirir.

NOTLAR

1. GÜLÖKSÜZ, Yiğit (Derleyen) TÜRKİYE BİRİNCİ ŞEHİRCİLİK KONGRESİ, 2 Cilt, Ankara: ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 1982.
2. TMMOB, KONUT KURULTAYI, Ankara: TMMOB, 1974.
3. MİMARLIK, «Mimarlık'tan Haberler», MİMARLIK, 1984, yıl: 22, s: 3.
4. Şubat 1976 ile Mart 1982 arasında 2 Kurultay; 13 Kongre, sempozyum ve kollokyum; 29 seminer; 14 açık oturum; 7 panel; 5 özel gün veya hafta kutlaması; 6 Konferans; ve 2 sergi olmak üzere toplam 78 kent ve kentsel planlama konulu toplantı gerçekleştirilmişti. (Kaynak: MİMARLIK HABERLER, no: 1 - 123; TMMOB BİRLİK, no: 1981/1 - 1982/4).

5. 1974 - 1984 döneminde sonuçları yayınlanmış bazı toplantılar:
   GÖK, Tamer (Derleyen), KENT PLANLAMASINDA KURAM VE KILGI, Ankara: ODTÜ-SBPB, 1980.
   ....., TÜRKİYE'DE İMAR PLANLAMASI, Ankara: ODTÜ - SBPB, 1980.
   KARTAL, Kemal ve ÇANKAYA - KARTAL, Özen (Derleyenler), KIYI KENTLERİMİZİN SORUNLARI, Ankara: Kuşadası Belediyesi yay. no: 1, 1980.
   YAVUZ, Erdal ve UĞUREL, Nevzat (Derleyenler), TARİH İÇİNDE ANKARA, Ankara: ODTÜ, 1981.
   TMMOB - MO, SANAYİDE KÜÇÜK ÜRETİM, Ankara: TMMOB - MO, 1978.
   TMMOB - İMO, KENTSEL TEKNİK ALTYAPI SEPOZYUMU, (çoğaltma), Ankara: TMMOB - İMO Yay. 1976/3.
   URAL, Oktay ve TOKMAN, Bülent (Eds.), RCD WORKSHOP ON LOWCOST HOUSING, Ankara: TUBİTAK - YAE, 1977.
   AYDEMİR, Şinasi ve ERKONAK Saliha (Derleyenler), ÜLKESEL KIYILARIN KORUNMASI PLANLANMASI DÜZENLENMESİ KOLLOKYUMU, Trabzon: Dünya Şehircilik Günü Türkiye Daimi Komitesi, 1984.
   ERDER, Türköz (Derleyen), KENTSEL BÜTÜNLEŞME, Ankara: Türkiye Geliştirme Vakfı yay. no: 4, 1982.
   İDMMA, İMAR PLANLARI UYGULAMASINDA KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER, (çoğaltma), İstanbul: İDMMA, 1981.
   İTÜ - MF - SE, 2000 YILINDA İSTANBUL, İstanbul: İTÜ, 1976.
   AÜ - SBF - SE, XII İSKAN VE ŞEHİRCİLİK HAFTASI KONFERANSLARI YEREL YÖNETİMLERDE GÜNCEL SORUNLAR, Ankara: AÜ - SBF - SE, yay. no: 14, 1981.
   Türk Belediyecilik Derneği (TBD), «Onbirinci Kongre», İLLER VE BELEDİYELER, Yıl 34, Temmuz - Ağustos 1978, no: 393 - 394.
   ....., «Onikinci Kongre», İLLER VE BELEDİYELER, Yıl 38, Eylül - Ekim 1982, no: 443 - 444.
   Mülkiyeliler Birliği, BÜYÜK KENT BELEDİYELERİ VE SORUNLARI SEMPOZYUMU, Ankara: MB, Yay., 1977.
   Ankara Belediyesi, EGO Gn. Md., 1. TOPLU TAŞIM KONGRESİ, Ankara: AB - EGO Yay., no: 1, 1979.
   Bayındırlık Bakanlığı, Karayolları Gn. Md., 2. BOĞAZ GEÇİŞİ TARTIŞMALI TOPLANTISI, (çoğaltma), Ankara: BB, 1978.

6. 1974 - 1984 döneminde yayınlanan bazı uygulamaya dönük kentsel çalışmalar
   Birleşmiş Mimarlar, İZMİT YENİ YERLEŞMELERİ YAPILABİLİRLİK ARAŞTIRMASI, İstanbul: İzmit Belediyesi, 1975.
   Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği (MBB), GEZBE BELEDİYESİ ARAŞTIRMA RAPORU, İstanbul: MBB, ?.

Ankara elediyesi, (Batı-Kent Çalışmaları).

7. İİB - AMANPB, ANKARA KENTİ EKONOMİK ARAŞTIRMALARI, Ankara: AMANPB yay. no: 7, 1978.
....., ANKARA SANAYİ BÖLGESİ, Ankara: AMANPB yay. no: 6, 1977.
....., ANKARA KENTİ NÜFUS - İŞGÜCÜ ÇALIŞMASI, Ankara: AMANPB yay. no: 2, 1976.
....., ANKARA NAZIM PLAN ŞEMASI RAPORU: 1970 - 1990, Ankara: AMANPB yay. no: 5, 1977.
....., ÖZET ÇALIŞMA RAPORLARI, Ankara: AMANPB yay. no: 4, 1977.
İİB - İzmir Metropoliten Planlama Bürosu, İZMİR METROPOLİTEN ALAN PLANLAMA VE PROGRAMLAMA ÇALIŞMALARI, (çoğaltma), İzmir: İİB - IMPB, 1976.

8. Ne yazık ki bu tür araştırma projeleri içinde yayınlananlar oldukça azdır:
TEKELİ, İlhan ve ORTAYLI, İlber, TÜRKİYE'DE BELEDİYECİLİĞİN EVRİMİ, Belediyecilik Araştırma Projesi, cilt 1, E. Türkcan (Derleyen), Ankara: Türk İdareciler Derneği, 1978.
YAYIN, Teoman ve diğerleri, BELEDİYE İŞLEVLERİNE NİCEL BİR YAKLAŞIM, Belediyecilik Araştırma Projesi, cilt 2, E. Türkcan (Derleyen), Ankara: Türk İdareciler Derneği, 1979.

9. 1974 - 1984 döneminde Akademik Kuruluşlarda gerçekleştirilen yayınlardan bazıları :

—Orta Doğu Teknik Üniversitesi—

AKÇURA, Tuğrul, İMAR KURUMU KONUSUNDA GÖZLEMLER, Ankara: ODTÜ, 1981.
AKTÜRE, Sevgi, 19. YY. SONUNDA ANADOLU KENTİ, Ankara: ODTÜ, 1978.
BADEMLİ, Raci ve AKIŞIK, Sinan (Derleyenler), ODTÜ - SBPB EĞİTİM PROGRAMINI GELİŞTİRME SEMİNERLERİ, Ankara: ODTÜ - MF Ara Yay., 1979.
DENEL, Serim, BATILILAŞMA SÜRECİNDE İSTANBUL'DA TASARIM VE DIŞ MEKANLARDA DEĞİŞİM VE NEDENLERİ, Ankara: ODTÜ - MF Ara Yay., 1982.
EKER, Fatma ve ERSOY Melih, KENT PLANLAMASINDA STANDARTLAR Ankara ODTÜ - SBPB Ders Notları Dizisi no: 13, 1980.
ERDER, Leila, CITY POPULATION ISSUES AND STRATEGIES IN THE MIDDLE EAST WITH COUNTRY STUDIES OF EGYPT, SYRIA AND TURKEY, Ankara: METU - SCRP Course Qutline Series no: 6, 1978.
ERPİ, Feyyaz, A HANDBOOK ON URBAN TRAFFIC PLANNING, Ankara METU, 1980.
ERSOY, Melih, THE POLITICAL ECONOMY OF URBAN AREAS, Ankara METU - DCRP Course Qutline Series no: 7, 1978.
EVYAPAN, Argun, TEKNO - BİLİMSEL DENETİM VE YÖNELDİĞİ ÇEVRELER, Ankara: ODTÜ, 1982.
EVYAPAN, Gönül, KENTLEŞME OLGUSUNUN HIZLANMASI NEDENİYLE YAPILAR YAKIN ÇEVRESİ DÜZEYİNDE AÇIK ALAN VE MEKANLARIN DEĞŞİMİ, Ankara: ODTÜ - MF, 1981.
FAROUQHI, Suhail, ARAB CITIES AND URBANISATION: A BIBL., Ankara: METU-FA Occasional Papers Series, 1978.
GÖK, Tamer, İMAR KARARLARI VE YARGI DENETİMİ, Ankara: ODTÜ - SBPB, 1983.
GÖK, Tamer, KENT PLANLAMA İLE İLGİLİ YASAL KURALLARDAN SEÇMELER, Ankara: ODTÜ, 1980.
....., KENTLERDE ARAZİ KULLANIM KARARLARI, Ankara: ODTÜ - SBPB Ders Notları Dizisi no: 8, 1978.
ŞENYAPILI, Önder, KENTLEŞMEYEN ÜLKE, KENTLİLEŞEN KÖYLÜLER, Ankara: ODTÜ-MF Ara Yay., 1981.

ŞENYAPILI, Tansı, GECEKONDU: ÇEVRE İŞÇİLERİNİN MEKANI, Ankara: ODTÜ, 1981.
....., BÜTÜNLEŞMEMİŞ KENTLİ NÜFUS SORUNU, Ankara: ODTÜ, 1978.
TANKUT, Gönül ve Diğerleri (Derleyenler), DEĞİŞİK SİYASAL SEÇENEKLERE GÖRE GAZİANTEP KENT PLANLAMASI, Ankara, ODTÜ - MF Ara Yay., 1980.
TEKELİ, İlhan, MEKAN ORGANİZASYONLARINA MAKRO YAKLAŞIM, Ankara: ODTÜ, 1979.
....., PLANLAMA EĞİTİM PROGRAMINI GELİŞTİRME ÖNERİLERİ, Ankara: ODTÜ - MF Ara Yay., 1980.
ve OKYAY, Tarık, DOLMUŞUN ÖYKÜSÜ, Ankara: ÇEMBİL Yay, 1981.

—Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi—

KELEŞ, Ruşen ve ÜNSAL, Artun, KENT VE SİYASAL ŞİDDET, Ankara: AÜ - SBF Yay., no: 507, 1982.
KELEŞ, Ruşen, KENTBİLİM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ, Ankara: TDK Yay., no: 474, 1980.
YAVUZ, Fehmi; KELEŞ, Ruşen ve GERAY, Cevat, ŞEHİRCİLİK: SORUNLAR, UYGULAMA VE POLİTİKA, Ankara: AÜ - SBF Yay., no: 412, 1973 (İkinci Bası 1978).
YAVUZ, Fehmi, KENTSEL TOPRAKLAR, Ankara: AÜ - SBF Yay., no: 507, 1982.
ÇEVRE SORUNLARI, Ankara: AÜ - SBF Yay., 1975.
KAZANCI, Metin, HALKLA İLİŞKİLER AÇISINDAN YÖNETİM VE YÖNETİLENLER, Ankara: AÜ - SBF Yay. no: 417, 1978.
EKE, A. Erkan, ANAKENT YÖNETİMİ VE YÖNETİMLERARASI İLİŞKİLER, Ankara: AÜ - SBF Yay. no: 505, 1982.

—Ankara İktisadi Ticari İlimler Akademisi (Gazi Üniversitesi); Hacettepe Üniversitesi (HÜ); Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE)—

KIRAY, Mübeccel, TOPLUMBİLİM YAZILARI, Ankara: GÜ - İİBF Yay. no: 7, 1982.
ARSLAN, Süleyman, TÜRKİYE'DE VE İNGİLTERE'DE MERKEİ İDARENİN MAHALLİ İDARELER ÜZERİNDEKİ DENETİMİ, Ankara: AİTİA, 1978.
TOLAN, Barlas, BÜYÜK KENT SORUNLARINA TOPLU BİR BAKIŞ, Ankara: AİTİA Yay. no: 99, 1977.
ERONAT, İlhan, TÜRKİYE'DE KONUT SORUNU VE POLİTİKASI, Ankara: AİTİA Yay. no: 111, 1977.
ÖZTÜRKCAN, Meriç, ANKARA KENTSEL NÜFUSU'NUN DEMOGRAFİK MİKROSİMÜLASYON MODELLE TAHMİNİ İÇİN BİR DENEME, Ankara: AİTİA Yay. no: 172, 1981.
İSBİR, Eyüp, KETLEŞME, METROPOLİTEN ALAN VE YÖNETİMİ, Ankara: AİTİA Yay. no: 185, 1982.
TEKELİ, İlhan ve ERDER Leila, YERLEŞME YAPISININ UYUM SÜRECİ OLARAK İÇ GÖÇLER, Ankara: HÜ Yay. D - 26, 1978.
ERDOĞMUŞ, Zeki, KIRSAL BÖLGELERDEN ANKARA KIBRIS - BAYRAKTAR İLKOKULU GECEKONDU BÖLGESİNE GÖÇ VE GÖÇ EDENLERİN KENTLİLEŞMESİ, Ankara: HÜ Yay. C - 20, 1977.
GÖNÜL, M., YEREL YÖNETİM BİRLİKLERİ, Ankara: TODAİE Yay. no: 159, 1977.
KARTAL, Kemal, KENTLEŞME VE İNSAN, Ankara: TODAİE Yay. no: 175, 1978.
....., NEW TOWNS FOR TURKEY, Ankara: TODAİE, 1978.
KELEŞ, Ruşen (Derleyen), TOPLUM BİLİMLERİNDE ARAŞTIRMA VE YÖNTEM, Ankara: TODAİE Yay. no: 152, 1976.
ORTAYLI, İlber, TANZİMATTAN SONRA MAHALLİ İDARELER, Ankara TODAİE Yay. no: 142, 1974.
TORTOP, Nuri, MAHALLİ İDARELER, Ankara: TODAİE Yay. no: 152, 1976.

—İstanbul Üniversitesi (İÜ); İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ); İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi (İDMMA)—
YAYLA, Yıldızhan, ŞEHİR PLANLAMASININ BAŞLICA HUKUKİ MESELELERİ VE İSTANBUL ÖRNEĞİ, İstanbul: İÜ - HF Yay. no: 464, 1975.
TUNA, Orhan, İSTANBUL GECEKONDU ÖNLEME BÖLGELERİ ARAŞTIRMASI, İstanbul: İÜ - İF Yay. no: 391, 1977.

İDMMA - MF Yerleşme Bilimleri ve Şehircilik Enstitüsü (YBSE) Yayınları, İstanbul.
—Ege Üniversitesi (EÜ); Mimar Sinan Üniversitesi (MSÜ); Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (EİTİA) (?); Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ)—
GÜREL, Sümer, KENT PLANLAMA KURAMINA DOĞRU, İzmir: EÜ - GSF Yay., 1978.
BAYKARA, Tuncer, İZMİR ŞEHRİ VE TARİHİ, EÜ - Arkeoloji Enst. Yay. no: 2, 1974.
TOSUN, Yılmaz, 17 - 19. YY. BATI ANADOLU'DA OSMANLI - TÜRK ŞEHİR DOKULARI, (Doktora Tezi), MSÜ Fen Bil. Enst. Yay., 1983.
MSÜ - Mimarlık Fakültesi, PLANLAMA VE KENTSEL ÇEVRE OLUŞUMU ÜZERİNE ORTAK BİLDİRİLER, İstanbul: MSÜ - MF - SAM Bildiriler-1, (?).
BİNATLI, Cüneyt, BELEDİYE HİZMETLERİNİN FİNANSMANI, Eskişehir EİTİA Yay. no: 186/177, 1977.

Bunlara ek olarak eğitim kuruluşlarının **süreli yayınlarını** da gözden kaçırmamak gerekir :
ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü BÜLTEN: (1971 - 1974 arasında yayınlandı) 1974 sayısında 5 kent ve kentsel planlama konulu makale vardır.
ODTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ DERGİSİ: (1975 - 1981 arasında yayınlandı) Toplam 25 kent ve kentsel planlama konulu makale vardır.
AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi İskan ve Şehircilik Enstitüsü, İSKAN VE ŞEHİRCİLİK HAFTASI KONFERANSLARI.
İÜ COĞRAFYA ENSTİTÜSÜ DERGİSİ.
İÜ - EF, SOSYAL ANTROPOLOJİ VE ETNOLOJİ DERGİSİ.
İTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ ŞEHİRCİLİK ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
TODAİE, AMME İDARESİ DERGİSİ.

10. Bu yönde bir fikir geliştirilebilmek için (METU ABSTRACTS OF GRADUATE THESES: 1972 - 1975 ve 1976 - 1980)'e bakınız.

11. 1974 - 1984 döneminde TÜBİTAK, Yapı Araştırma Enstitüsü'nce yayınlanmış bazı kentsel çalışmalar :
TUBİTAK - YAE, GECEKONDU VE GECEKONDU ÖNLEME BÖLGELERİNDE KONUTLARIN İYİLEŞTİRİLMESİ, Ankara: TÜBİTAK - YAE, Rapor no: h 72, 1984.
BAKAN, Kayhan, TÜRKİYE'DE KENTSEL DIŞ MEKANLARIN DÜZENLENMESİ, Ankara: TÜBİTAK - YAE, Rapor no: h 92, 1981.
TOKMAN, Bülent, DÜŞÜK MALİYETLİ KONUT ALANLARINDA OPTİMUM ALTYAPI/ SERVİSLER AÇISINDAN MODEL ARAŞTIRMASI, Ankara: TÜBİTAK - YAE, Yay. no: a 47, 1981.
....., ARSA SORUNU VE POLİTİKALARININ İNCELENMESİ, Ankara: TÜBİTAK - YAE, Yay. no: h 40, 1982.
DİNÇ, Tuğyan, TÜRKİYE'DE KONUT POLİTİKASI, Ankara: TÜBİTAK - YAE, Yay. no: h 34, 1979.
ADAM, Mehmet, SOCIO - ARCHITECTURAL ASPECTS OF HOUSING IN EARTHQUAKE PRONE AREAS OF TURKEY, Ankara: TÜBİTAK - YAE, Yay. no: h 9, 1984.
....., GECEKONDU POTANSİYELİNDEN YARARLANACAK BİR ENDÜSTRİYEL KONUT ÜRETİM SÜRECİ, Ankara: TÜBİTAK - YAE Yay. no: h 14, 1977.

AYTUN, Alkut ve DOĞUKAN, Evin, İZMİT'TE KENT İÇİ DEMİRYOLU VE KARAYOLU GEÇİŞLERİNİN SES VE TİTREŞİM ÖLÇÜMLERİ, Ankara: TÜBİTAK - YAE Ya. no: h 94, 1978.
ÇETİN, Gürkan, İTALYA'DA GECEKONDU ÖNLEME ÇALIŞMALARI, Ankara: TÜBİTAK-YAE Yay. no: h 101, 1977.
URAL, Oktay ve ÇELİK - PEKİN, Aliye (Eds.), PROCEEDINGS: INTERNATIONAL CONFERENCE ON DISASTER AREA HOUSING AND RECOMMENDATIONS AND COMMENTS, Ankara: TÜBİTAK - YAE, 1977.

12. 1974 - 1984 döneminde merkezi yönetim organlarınca yapılan bazı yayınlar
İmar İskan Bakanlığı (İİB), GENELGELER, Ankara: İİB, 1983.
İİB - Mesken Gn. Md., TÜRKİYE KONUT BİBLİYOGRAFYASI. Ankara: İİB - MGM, 1975.
....., İSTATİSTİK VERİLERE GÖRE TÜRKİYE'DE KONUT NİTELİKLERİ, Ankara: İİB - MGM, 1974.
....., SOSYAL YAPI VE KONUT ARAŞTIRMALARI REHBERİ, Ankara: İİB - MGM, 1975.
YÖRÜKHAN, Turhan, KONUT İHTİYAÇ TAHMİNİ, KONUT TALEBİ VE KONUT PAZAR ANALİZİ, Ankara: İİB - MGM, 1974.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB), ONİKİ ÖNCELİKLİ YERLEŞİM MERKEZİ, Ankara: KTB Yay. no: 1982/9, 1983.
SENCER, Yakut, TÜRKİYE'DE KENTLEŞME, Ankara: Kültür Bakanlığı, Yay. no: 345, 1979.

ÇEZİK, Asuman, KENT EŞİĞİ ARAŞTIRMASI, Ankara: DPT Yay. no: 1938, 1982.
ÇEZİK, Asuman; ERDUMLU, Güngör ve DÜLGER Mehmet, KENT ALT YAPISININ HAZIRLANMASINDA BELEDİYELERİN ROLÜ VE ONÜÇ BÜYÜK KENT BELEDİYESİ SORUNLARI, Ankara: DPT Yay. no: 1405, 1975.
DPT, IŞ. BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI OİK RAPORU: YERLEŞME BÖLGESEL GELİŞME, KENTLEŞME, KONUT, Ankara: DPT Yay. no: 1536, 1977.
....., V. BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI OİK RAPORU: BÖLGESEL GELİŞME, Ankara: DPT Yay. no: 1955, 1984.
....., TÜRKİYE'DE YERLEŞME MERKEZLERİNİN KADEMELENMESİ, (2 cilt), Ankara: DPT Yay. no: 1806, 1982.
Bu arada, İLLER BANKASI DERGİSİ'nde 1974 ve 1984 yılları arasında kent ve kentsel planlamayla doğrudan ilgili ancak 9 makale yayınlanmıştır.

13. 1974 - 1984 döneminde belediyelerce yapılan yayınlardan bazıları :
Ankara Belediyesi, BAŞKANLIK UZMANLARI ÇALIŞMA RAPORLARI, Ankara: AB, 1976.
....., TOPLUMCU BELEDİYE, Ankara: AB, 1977.
Samsun Belediyesi, SAMSUN, (4 cilt), Samsun: SB, 1977.
İzmit Belediyesi, GELİŞEN İZMİT VE BELEDİYE HİZMETLERİ, (Broşür), İzmit: İB, 1977.

14. 1974 - 1984 döneminde çeşitli kuruluşların bazı yayınları
—TMMOB Mimarlar Odası (MO) ve Şehir Planlama Mühendis ve Mimarları Odası (ŞPMMO)—
TEKELİ, İlhan, BAĞIMLI KENTLEŞME, Ankara: TMMOB - MO Yay. no: 18, 1977.
ADAM, Mehmet, ALMAŞIK YENİDEN ÜRETİM SÜREÇLERİ İÇİN KONUT ALANLARI, Ankara: TMMOB - MO, 1979.
.....; ALTABAN, O. ve TEKELİ, I., TÜRKİYE'DE ARSA VE KONUT SORUNLARINA ELEŞTİRİSEL BİR YAKLAŞIM, Ankara: TMMOB - MO Yay., 1977.
. ÇAKIR, Hasan ve AVIDOR Rafael, KAPİTALİST ŞEHİR BÜNYESİNDEKİ FELAKETLER ÇARESİZDİR, İstanbul: TMMOB - MO Yay., 1975.
TMMOB - İnşaat Mühendisleri Odası, TÜRKİYE'DE KONUT SORUNU, Ankara: TMMOB-İMD Yay. no: 1976/8, 1976.

TMMOB - ŞPMMO TÜRKİYE'DE İMAR PLANLARININ YAPIM VE UYGULAMA SÜREÇLERİNİN ELEŞTİRİSİ, Ankara: TMMOB - SPMMO Yay., 1979.
TMMOB - Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, KENTLEŞME SORUNLARI VE İSTANBUL, Ankara: TMMOB - HKMO, 1980.

TMMOB - MO'nin süreli yayını MİMARLIK'ta 1974 - 1984 yılları arasında kent ve kentsel planlama konularında toplam 387 makale yayınlanmıştır. Bu çalışmalarda «Gecekondu - Konut - Toplu Konut», «Yerel Yönetimler», «Doğal ve Tarihi Çevre Sorunları» ile «Ulaşım» konuları ön plandadır.

—Türk Belediyecilik Derneği—
TBD, BELEDİYE GELİRLERİ: KANUNLAR, YÖNETMELİKLER, Ankara: TBD Yay. no: 40, 1982.
....., BELEDİYE BAŞKANLARI BÖLGESEL TURİZM SEMİNERLERİ NOTLARI, Ankara: TBD Yay. no: 31, 1976.
GÖKÇEER, Fikri, ATATÜRK YILINDA BELEDİYELERİMİZ, Ankara: TBD Yay. no: 37, 1981.
TÜTEN, Şerif, MAHALLİ İDARELER DÜZEYİNDE İDARİ PLANLAMA, TBD Yay. no: 32, 1976.
TBD'nin süreli yayını İLLER VE BELEDİYELER DERGİSİ'nde 1974 - 1984 yılları arasında 700 kadar makale yayınlanmıştır. Bunların ancak yarısı kent ve kentsel planlama konularıyla doğrudan ilgilidir.

—Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği (MBB)—
MBB, TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLER, İstanbul: MBB Yay., 1980.
MBB'nin süreli yayını BELEDİYELER VE KENT SORUNLARI DERGİSİ Kısa ömürlü olmuş, Ağustos 1975'ten 1980 ortalarına kadar çıkarılabilmiştir.

—Devrimci Belediyeler Derneği (DBD)—
DBD'nin süreli yayını DEVRİMCİ BELEDİYELER DERNEĞİ DERGİSİ'de kısa öbürlü olmuş, sadece 1977 - 1978 yılları arasında yayınlanmıştır. Ne var, MBB ve DBD'nin süreli yayınları kent planlama literatüründe yerel yönetim sorunlarına ağırlık veren tutumlarıyla önemli bir yer tutmaktadırlar.

— Kent - Koop—
Kent - Koop, KONUT'81, Ankara:Kent - Koop Yay. no: 29, 1982.
....., KONUT'82, Ankara: Kent - Kop Yay. no: 24, 1983.
....., KONUT'83, Ankara: Kent - Koop Yay. no: 32, 1984.
TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, BAHÇELİEVLER'İN ÖYKÜSÜ, Ankara: Kent - Kop Yay., 1984.
GÜREL, Sümer (Derleyen), TÜRKİYE'DEN TOPLU KONUT ÖRNEKLERİ, Ankara: Kent-Kop Yay. no: 33, 1984.
SAYIN, Erol, NEW SETTLEMENT PROJECTS WITH SPECIAL EMPHASIS ON TURKEY, Ankara: Kent - Koop Yay. no: 37, 1984.
—Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD)—
KELEŞ, Ruşen, KENTBİLİM İLKELERİ, Ankara: TSBD Yay. G - 5, 1976.
....., (Derleyen), YERLEŞİM VE ÇEVREBİLİM SORUNLARI, KURAM VE UYGULAMA, Ankara: TSBD Yay., 1984.

—Türkiye Çevre Sorunları Vakfı (TÇSV)—
TÇSV, TÜRKİYE'NİN ÇEVRE SORUNLARI '81, Ankara: TÇSV, 1981.
....., TÜRKİYE'NİN ÇEVRE SORUNLARI '83, Ankara: TÇSV, 1983.
....., İNSAN VE ÇEVRE, Ankara: TÇSV, 1982.
....., NÜFUS VE ÇEVRE KONFERANSI, Ankara: TÇSV, 1982.
TÜRKİYE'NİN NÜFUS POLİTİKASI, Ankara: TÇSV, 1983.

—Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TOK)—

ARPAD, Burhan, YOKEDİLEN İSTANBUL, İstanbul: TOK Yay. 1983.

DUHANI, Said, ESKİ İNSANLAR ESKİ EVLER: 19. YY. SONUNDA BEYOĞLU'NUN SOSYAL TOPOGRAFYASI, İstanbul TOK Yay., 1984.

15. 1974-1984 döneminde özel olarak yayınlanan eserlerden bazıları

ALTAN, Çetin, AL İŞTE İSTANBUL, İstanbul: YAZKO, 1980.

BİRSEL, Salah, AH BEYOĞLU VAH BEYOĞLU, İstanbul: Karacan Yay., 1981 (ikinci bası).

CEYHUN, Demirtaş, BİR YENİ DEV, İstanbul, Tekin Yay., 1977.

CEZAR, Mustafa, ANADOLU ÖNCESİ TÜRKLERDE ŞEHİR VE MİMARLIK, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay. no: 176, 1977.

DALOKAY, Vedat, 06 DALOKAY, Ankara: (özel), 1977.

DOĞAN, Erkan, KENTLİLEŞEN EFENDİLER, İstanbul : Ortak Yay., 1980.

FELEK, Burhan, KIRK YILLIK İSTANBUL HİKÂYELERİ, İstanbul: Felek Yay., 1984.

GOLOĞLU, Mahmut, TRABZON TARİHİ, Ankara: Goloğlu Yay., 1975.

GÖYMEN, Korel (Derleyen), BİR YEREL YÖNETİM ÖYKÜSÜ, Ankara: (özel), 1983.

GÜLERSOY, Çelik, KAPALI ÇARŞININ ROMANI, İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yay., 1979.

HEPER, Metin, TÜRKİYE'DE KENT GÖÇMENİ VE BÜROKRATİK ÖRGÜTLER, İstanbul: Üçdal Yay., 1983.

KAHRAMAN, Ahmet, BOĞULAN BAŞKAN, İstanbul: Gelişim Yay., 1978.

KARABEY, Haydar, KENT OLGUSU, İstanbul: (özel), 1980.

KARTAL, Kemal, EKONOMİK VE SOSYAL YÖNLERİYLE TÜRKİYE'DE KENTLİLEŞME, Ankara: Yurt Yay., 1983.

ŞENYAPILI, Önder, KENTLİLEŞEN KÖYLÜLER, İstanbul: Milliyet Yay., 1978.

TEKELİ, İlhan; GÜLÖKSÜZ, Y. ve OKYAY, T., GECEKONDULU, DOLMUŞLU, İŞPORTALI ŞEHİR, İstanbul: Cem Yay., 1976.

TÜRKİYE'DE KENTLEŞME YAZILARI, Ankara: Turhan Yay., 1982.

16. GÜLÖKSÜZ, Yiğit (Derleyen), TÜRKİYE BİRİNCİ ŞEHİRCİLİK KONGRESİ, Ankara: ODTÜ, 1981, cilt: 1, s. IX.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 311 - 319.

Yorum
Türkiye'de Kent Araştırmaları

*Doç. Dr. Kemal Kartal**

«Geliyorsunuz, soruyorsunuz, soruyorsunuz, soruyorsunuz. Her şeyi içtenlikle yanıtlamamızı isteyerek soruyorsunuz. Hep öğreniyorsunuz, öğreniyorsunuz, öğreniyorsunuz. Peki ama ne zaman bileceksiniz? Ne zaman bu sorduklarınızı çözeceksiniz? Yoksa yalnızca kitap yazmak için mi bunlar? Yazınca büyük adam oluyormuşsunuz. Yoksa yalnızca büyük adam olmak için mi hep bunlar?»

Bir gecekondulu

«Psikoloji - Sosyal Psikoloji Araştırmaları» oturumunda Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı, Üçüncü Dünya ülkelerinde ve bu arada Türkiye'de, özelde sosyal psikolojinin genel olarak da tüm sosyal bilim araştırmalarının gelişim çizgisini yansıtan üç evreden söz etti. Birinci evrede, gelişmiş ülkelerde geliştirilmiş ve o ülkelerin özel koşullarının renklerini taşıyan kuramların ve kavramların ithal edildiği, onların gelişmekte olan ülkelerde de aynan geçerliliğinin benimsendiği ve taklit edildiği ya da en fazla ne ölçüde geçerli olduklarının sorgulandığı, sorgulanmaya çalışıldığı sözkonusu olmakta, Öğretimde olsun, araştırmada olsun bu ithal kuramların ve kavramların gözlüğünden yerel sorunlara bakıldığı belirtildi. İkinci evrede, gelişmekte olan ülkelerin toplumsal yapılarının özgül özelliklerini dikkate alan, onları yansıtmaya, irdelemeye, anlamaya ya da çözümlemeye çalışan araştırmaların yapıldığının gözlendiği belirtildi. Üçüncü evrede ise, evrensel nitelikte katkı yapan, sentez oluşturabilen araştırmaların bu ülkelerde yapılabildiği söylendi. Türkiye'de halen önemli ölçüde birinci evrenin geçerliliğini koruduğu, ikinci evre özelliği taşıyan araştırmaların çok az ve üçüncü evrede yer alan katkı çalışmalarının ise yok denecek kadar az olduğu belirtildi.

Kağıtçıbaşı'nın konuşmasından ben bunları anladım. Yanlış anlamam sözkonusu olabilir. Kağıtçıbaşı'nın özellikle sosyal psikoloji alanını göz-

* ODTÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

önünde tutarak yaptığı bu genellemenin tüm öteki sosyal bilim alt alanlarının varolan gelişme durumunun değerlendirilmesinde de kullanılabileceğini düşünüyorum. Bu nedenle ben önce kent araştırmaları konusuna bu üç evreli gelişme göstergesi açısından bakacağım. İkinci olarak da önemli gördüğüm birkaç noktada kimi yorumlar ve öneriler getirmeye çalışacağım.

Prof. Dr. İlhan Tekeli, her zaman yaptığı gibi, bu oturumda da hepimize zengin bir bilgi ziyafeti verdi. Değme araştırmacının kolay kolay ulaşamayacağı birçok gerekli ayrıntıyı, varlığından bile birçoğumuzun yeni haberdar olduğumuz görüşleri, yüzyılı aşan bir tarih diliminde «kentsel araştırmalar» başlığı altında derlenebilecek bilgi birikimini, araştırma doğrultularını, kurumlaşma deneyimini ve bugün bulunduğumuz noktanın geçmişimizdeki köklerini yetkin biçimde sundu.

Kitap boyutuna varan Tekeli'nin bildirisini, yalnızca dinlediklerime dayanarak yorumlamak ve değerlendirmek oldukça güç. En azından benim için bunu yapmak olanaksız. Ancak Tekeli'nin bildirisiyle ilgili birkaç noktaya değinmekte yarar görüyorum. Tekeli'nin bildirisinin kapsadığı dönem kabaca 1850 - 1950 arasındadır. Bu dönem batı ülkelernde de özellikle kent olgusu, kent sorunları ve kentsel araştırmalar açısından denemeler dönemidir. Kent değişik bilgi dallarının alanına girer. Bilgi dalları arasında bu anlamda tam ayrışma geçen yüzyılın son yarısında da henüz gerçekleşmemiştir. Tarih antropoloji, sosyoloji, ekonomi, yönetim, coğrafya, çevre sağlığı, inşaat mühendisliği, mimarlık ve en son olarak da kent planlaması dalları kenti ve kentsel sorunları kendi açılarından ele almışlardır. Batıda bile böyle bir oluşum ve ayrışma sürecinin yaşandığı dönemde, Türkiye'de kentsel araştırmalardan söz etmek oldukça güçtür. Ne var ki, Tekeli «kentsel araştırmalar» dar başlığı altına kendini sokmadan geniş biçimde ilgili tüm açılardan olaya bakmış ve böylece «kentsel araştırmalara» kök oluşturabilecek yararlı bir temel çerçeve çizebilmiştir.

Bu çerçeveye Tekeli'nin yerleştirdiği yayın, plan, çeviri, örgütsel oluşumlar, araştırmalar ve benzeri etkinliklere Kağıtçıbaşı'nın üç evreli gelişme sıralaması ile baktığımızda şunlar söylenebilir:

Geçen yüzyılın ikinci yarısında batı ülkelerindeki ve özellikle Fransa'daki kent düzenleme, kent yönetimi ya da belediye etkinlikleri, haritalama, yangın ve sağlık önlemleri konuları ülkemize de sözkonusu ülkelere yapılan ziyaretler, çeviriler ya da azınlıkların önayak olmasıyla yansımıştır. Bu dolaylı ithal bilgi uygulama aktarma dönemi 1930'lara kadar sürmüştür. Ankara'nın planlaması olayı, 1930'lu yıllarda Hitler faşizminden kaçan bilim adamlarından belli bir bölümünün Türkiye'ye gelişi,

onların eğitim ve araştırma alanındaki girişim ve etkileri ithal bilgi - görgü aktarımını doğrudanlaştırmıştır. Türkiye'de yaşamış ve çalışmış bu yabancı bilim adamlarının değişik alanlardaki etkileri kapsamlı bir araştırmaya konu edilmemiştir. Böyle bir meraklı konu araştırmayı beklemektedir.

Ancak 1940'larda kırsal alanı da içerecek biçimde kentsel sorunlar ülkenin özgül koşulları çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Köy Enstitüleri olgusu ve 1940'lardaki Dil Tarih Coğrafya Fakültesi olayları ikinci evreye giren özgür araştırma geleneğinin temelini atmıştır. Aynı zamanda resmi ideolojiye ters düşmesi nedeniyle 1960'lara kadar benzer araştırma ve yayın girişimlerinin engellenmesi sorununu da doğurmuştur.

1950'lerdeki kentsel araştırmaları kapsayan Prof. Dr. Ruşen Keleş'in bildirisi titiz bir çalışmanın ürünüdür. Türkiye'de kentleşme olgusunun gelişimi ve kurumlaşma girişimleri açısından 1950'ler önemli bir dönemdir. Toplumsal ve ekonomik yönleriyle kentleşme Türkiye'de ilk kez varlığını ağır biçimde bu on yılda duyurmuştur. 1940'ların sonlarında başlayan batı ile yeniden bütünleşme girişimleri hem ekonomik ve hem de siyasal alanda sonuçlarını 1950'lerde vermiştir. 1930'larda başlayan devletçilik politikası 1950'lere girerken değiştirilmiş, liberal ekonomi politikası izlenmeye başlanmıştır. Kırda çözülmenin hızla başlaması kentsel alanlarda hazırlıksız bir yoğunlaşmayı getirmiştir.

Gecekondu hamurunun ilk maya tuttuğu ve kentlere damgasını vurduğu bu dönemdeki kurumlaşma çabası ve kentsel sorunların çözümünü gözönünde tutan eğitim programlarının uygulanmaya konması 1960'lar ve sonrası için temel kurma niteliğindedir. İmar ve İskan Bakanlığı'nın kurulması, kent planlama eğitimi verecek bir bölümün ilk çekirdeğini oluşturduğu Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin öğretime başlaması ve orta ve üst kademe kamu yöneticilerine hizmet - içi eğitim vermekle görevli bir kurumun (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün) kurulması ve bu kurumun ders programlarına kentsel sorunlar, belediye sorunları gibi konuların konması en önemli gelişmelerdir. Prof. Keleş'in bildirisinde bu gelişmelere değinilmektedir. Ancak oluşmakta olan kurumsal yapının henüz araştırma talepleri yaratmadığı ya da bu düzeye ve anlayış olgunluğuna ulaşmadığı vurgulanmıyor. Oluşturulan kurumlar, yerli uzmanları araştırma yapmaya özendirecek yerde, yabancı kurumların uzmanlarına Türkiye'nin kentsel sorunları ile ilgili «raporlar» hazırlatmayı yeğliyor.

Yukarıda sözünü ettiğimiz üç temel kurumun (İİB, ODTÜ ve TODAİE'nin) dış etkilerle (örneğin Birleşmiş Milletleri'n etkisiyle) kurulması ve sorunları daha çok yabancı uzmanlara «inceletmek» (rapor yazdırmak) yo-

lunun seçilmesi kentsel araştırmalar alanında 1950'lerde hala «ithal» evresinde olduğumuzu gösterir.

Kentleşme olgusunun yarattığı sorunların artık belirgin duruma geldiği, köklü çözüm yolları aramanın gerekliliğinin tartışılmaya başlandığı ve ülkedeki geçerli ekonomik sistemin tümüyle değiştirilmedikçe parçacı yollarla bir yere varılamayacağının söylenir - yazılır olabildiği 1960'lar dönemini Doç. Dr. Tansı Şenyapılı bildirisinde yetkin biçimde inceliyor.

Türkiye'de Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması, her alanda sorunlar ve kaynaklar «envanteri»nin çıkartılmaya başlanması ve «plan çerçevesi»nde çözümler formüle edilmesi önemli gelişmelerdi. Türkiye'de son 25 yıldır planlama girişimi amaçlarına ulaşmamış olsa bile, bence, iki konuda büyük yarar sağlamıştır Bunlardan birincisi, eksik ya da yetersiz de olsa sorunların ve kaynaklarımızın derli - toplu bir envanteri çıkartılmıştır ve bunlar resmi belgeler olarak yayınlanmıştır. İkincisi de, hemen her alanda geniş bir uzmanlar kümesini, işbaşında yetiştirmiştir. Bu gün kentsel sorunlar alanında çalışan ve araştırma yapan çok sayıda insan 1960' - 1975 döneminde DPT'de, İmar ve İskan Bakanlığı'nda ya da üniversite dışında kalan öteki kamu kuruluşlarında çalışmış kişilerdir. Bu insanların birçoğu daha sonra üniversiteye geçmişlerdir. Kentsel araştırmaların Türkiye'de hız kazanmasına ve bu alanla ilgilenen insanların yetişmesine bence planlı kalkınma girişimi önemli biçimde yardımcı olmuştur. Bir çoğu uygulamadan gelen ya da uygulama ile yakından ilgili olan bu insanlar, Kağıtçıbaşı'nın ikinci ve üçüncü gelişme evrelerine uygun araştırmaların yapılmasını sağlamışlardır.

1970 ve daha sonrasında Türkiye'de kentsel araştırmaların gelişimini Dr. Raci Bademli bildirisinde incelemektedir. Bu dönem Türkiye'de kentsel araştırmaların artık Kağıtçıbaşı'nın sözünü ettiği ikinci ve üçüncü gelişme evrelerine ulaştığı dönemdir. Bence bu dönemle ilgili en önemli saptama şunlar olabilir: Kent olgusunun siyasal davranışla bütünleşmesi sonucunda Türkiye'de yeni bir yerel yönetim modelinden sözedilir olması, birinci ana gelişmedir. Parçalı biçimde de olsa, bu yeni yönetim modeli 1970'lerde uygulama olanağı bulmuştur. Bu yönetim modelinin uygulama biçimiyle, uygulama sonuçlarıyla, ideolojik temelleriyle ve geleceğe yönelik olası ürünleriyle ilgili, çok sayıda yazı üretilmiştir. Bu yerel yönetim modelinin bölge ve merkezi yönetim düzeylerinde uygulamaları ülkemizdeki siyasal gelişmeler nedeniyle daha başlangıç noktasında engellenmiştir. Bu birinci saptamadır. İkincisi ise şudur Bu dönemde kentleşme ve kentlileşme süreçlerinin Türkiye'de nasıl işlediğini kavramamıza yardımcı olan çözümleyici araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Batılı bilim adamlarının kurdukları kuramların ve kullandıkları kavramların ne ölçü-

de yerel özgül koşulları yansıttıkları ya da yansıtmakta yetersiz kaldıkları, açıklığa kavuşturulmaya başlanmıştır. Yerli verileri kullanarak özgün bir yaklaşımla son otuz yıldır ülkemizde işleyegelen süreçlerin temelleri belirlenmeye ve sözkonusu işleyişin gelecekte ne gibi sonuçlar yaratacağı ortaya konmaya başlanmıştır.

1970'den sonraki dönem için yapılabilecek üçüncü bir saptama da şudur Kent olgusu, kentsel sorunlar ve kentleşmeyle ilgili süreçlerin işleyişini tam olarak kavramak için, değişik bilim dallarının işbirliği içinde çalışması gerektiği gerçeği kabul edilmeye başlanmıştır. Bütüncül ve disiplinlerarası bir yaklaşımla kentsel araştırmalar yapma gereğinin kavranılması, ilgili bilim dallarının aynı olayı incelemek için ortak bir dil ve uygun yöntemler geliştirmelerine neden olacaktır. Bu da sonuçta yaratıcılığı geliştirecek ve giderek üretkenliği artıracaktır.

Bildirilerin kapsadığı dönemlerle ilgili bu kısa değinmelerimi bitirmeden önce sempozyumun «Kent Araştırmaları» bölümü için bir saptama yapmak istiyorum: Bu sempozyumun ana amacı, Türkiye'de sosyal bilimlerin her alanındaki araştırmaların gelişimini, bugün ulaştığı noktayı, bugüne kadar yapılanları ve yapılmamış olanları ya da eksikleri saptamak ve geleceğe yönelik öneriler üretmekti. Bu anlamda «Kent Araştırmaları» bölümü, sempozyumun amacına katkıda bulunmuştur..

Şimdi, sunulan bildirilerle doğrudan ilgili olmayan ama değinmekte yarar gördüğüm bir kaç konu üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Üzerinde durmak istediğim ilk konu şudur: Kentlerde toplanmış nüfusun sorunlarıyla ilgilenen araştırmacılar veya kurumlar olarak hizmet götürülecek olanlardan, ya da sorunları yaşayanlardan geride kalmış durumdayız. Başka bir anlatımla, gecekonduda yaşayan kişiler ya da aileler, örneğin hergün kentlerimizde ulaşım sorunlarının değişik biçimlerde sıkıntısını çeken yurttaşlar, bu ve benzer kent sorunlarını araştıran ve çözüm arayan uzmanlardan, bilim adamlarından ve yetkili - görevli kurumlardan daha ileridedirler. Araştırmacılar, uzmanlar ya da yetkili görevli kuruluşlar olarak kentsel sorunları tüm kökleriyle birlikte ve tüm yarattıkları yaratacakları sonuçlarıyla birlikte kavrayabilmiş değiliz. Eğer kavrayabilseydik, bugün kişiler ve kurumlar olarak şu iki davranış biçiminden birisini ya da her ikisini birden benimsemiş olurduk: Birincisi şudur: Bilim adamları olarak, sorumlu bürokratlar olarak, politikacı, bakan ya da başbakan olarak, zafer kazanmış kuru asker edası ile ortalıkta dolaşıp, övünürcesine iri iri konuşmazdık ya da yazmazdık. Böyle davranmaktan utanırdık. Kentsel sorunlar yumağı içinde boğulmakta olan geniş halk kesimlerinin karşısına geçip, başarısızlıklarımızdan dolayı, son otuz kırk yıldır kentsel sorunları çözemediğimizden dolayı özür dilerdik. Ama her-

halde, «hem suçlu hem güçlü» insan edası ile onların karşısına alnımız açık çıkamazdık. Tıpkı, hastası yatakta acıdan kıvranan doktorun, «seni acılarından ne güzel kurtardım» diyerek kuru övünmesi gibi, sorumlu kişi ve kuruluşlar olarak bir şeyler başarmış gibi davranmakdık.

İkinci davranış biçimi de şu olabilirdi: Son otuz-kırk yıldır sözkonusu kentsel sorunlar konusunda ciddi bir şey yapılamadığının acısını ta yüreklerimizde duyarak derhal köklü, gerçekçi çözümler bulup onların uygulamasına geçerdik. Sonu kof çıkacak olan «tapu tahsis belgesi» gibi, «tapunuzu alacaksınız» gibi, gerçek durumda bir değişiklik yapmayan ancak siyasal getirileri olan, «kandırmaca» yollarına sapmazdık. Ya da, «bugün sahip olduğunuz gecekondunun yerine, yarın 3 katlı 5 katlı apartmanlar dikebileceksiniz», «şimdi lağım akan şu derelerden yarın içecek kadar temiz su akacak» gibi gerçek dışı, günü ve anı kurtarmaya yönelik davranılmazdı. Gecekonduların yerine 3 katlı - 5 katlı apartman dikileceğini bir sayın bakan televizyondan, anlamlı biçimde gülerek söylerken, Hıdırlık Tepe'de, Kale eteğinde, Aktepe Baytırı'nda ya da İsmet Paşa Mahallesi'nde oturan gecekondulular kendileriyle düpedüz (bilerek ya da bilmeyerek) alay edildiğinin pek âlâ farkındaydılar. Çünkü, yaptığımız bir hesaba göre, Ankara gecekondu alanlarının ancak yarısı, konut yapılabilecek nitelik taşımaktadır. Geri kalanın yarısı (yani tümün % 25'i), ancak çok yüksek inşaat maliyetlerine katlanılarak yapı yapılabilecek durumdadır. Geri kalan yüzde yirmibeş ise, tümden konut yapmaya elverişli değildir. Yetkililer ya bunu bilmek zorundadırlar ya da milyonlarca kişiye karşı kandırmacacılık oyunu oynamamalıdırlar.

Her alanda olduğu gibi kentsel araştırmalar konusunda da son amaç «yarar sağlamak», «çözmek» olmalıdır. Öğrenmenin, çözümlemeler yapmanın, bildiriler kitaplar yazmanın, araştırmalar yapmanın ya da yaptırmanın son amacı «kentsel sorunların çözümüne katkı» olmalıdır. Kentsel sorunları anlayışımız, birtakım toplumsal ekonomik süreçleri kavrayış düzeyimiz giderek yükseliyor, artıyor. Kağıtçıbaşı'nın sözünü ettiği ithal aşamasından, özgün araştırmalara ve giderek üçüncü aşama olan katkı aşamasına doğru ilerliyoruz. Kurumlarımız giderek gelişiyor, büyüyor ve karmaşık, uzmanlaşmış bürokratik yapılar durumuna geliyor. Kullandığımız çözümleme yöntemleri, kuramlar ve kavramlar geliştikçe ve işleyişe soktuğumuz kurumlar (bakanlık, banka, vb.) karmaşıklaştıkça acaba kentliden, sorunları bizzat yaşayanlardan daha uzağa mı düşüyoruz? Tuttuğumuz yolun yanlış olduğunu göstermez mi bu? «İlerledikçe, acaba, yaşayanlardan daha geride mi kalıyoruz? «Sorunlar» var da, sorunları yaşayan «halk» yok gibi davranıyoruz. «Çözüm» ya da «reçete» önerilerimizde, kurduğumuz kurumların özünde, «kentli» «gecekondulu» yok. Alan araştırmacısı olarak yıllardan beri gecekondulların içinde yaşıyo-

rum. Kurumlar ve araştırmalar, tüm iyi niyete karşın, onların gerçek yaşamlarından o kadar uzakta ki. İmar ve İskan Bakanlığından, Sağlık Bakanlığından, üniversitelerden ve daha başka kurumlardan birçok kişi ile, araştırma deneği olarak görüşme yapılmış yaşlı ve deneyimli bir gecekondulunun şu sözlerini hiç unutamıyorum: «Geliyorsunuz, soruyorsunuz, soruyorsunuz, soruyorsunuz. Her şeyi içtenlikle yanıtlamamızı isteyerek soruyorsunuz. Hep öğreniyorsunuz, öğreniyorsunuz, öğreniyorsunuz... Peki ama ne zaman bileceksiniz? Ne zaman bu sorduklarınızı çözeceksiniz? Yoksa yalnızca kitap yazmak için mi bunlar? Yazınca büyük adam oluyormuşsunuz. Yoksa yalnızca büyük adam olmak için mi hep bunlar?»

Değinmek istediğim ikinci konu da şu: Kentsel sorunlarla doğrudan ya da dolaylı biçimde ilişkili olan kurumlar ile üniversitedeki bilim adamları, uzmanlar ve araştırmacılar arasında bir bağ, haberleşme ve işlevsel bir ilişki yok. Kurulmamış, kurulamamakta ya da siyasal iktidarlar böyle bir ilişkiyi özellikle kurmak istememekte.

Bir toplumda, bir olgu ya da olgular serisi gelişmeye başlar. Bir süre sonra toplumun değişik kesimlerinde sürekli biçimde varlığını hissettirir. Yani «toplumsal düzeye» yükselir. Bu sırada işte, sözkonusu olgu ile ilgili değişik düzeylerde kurumlar oluşturulmaya başlanır. Bu kurumlar, sözkonusu olguyu önlemeye, yönlendirmeye, anlamaya - araştırmaya ve yarattığı sorunları (olumsuz sonuçları) çözmeye ya da yarattığı olumlu sonuçlardan en etkili biçimde yararlanmaya yönelik olabilir. Bu kurumlar, hangi amaçla kurulmuş olurlarsa olsunlar, **araştırma talebi** yaratırlar. Bu araştırma talebini bir kurum kendi içinde çözebileceği gibi, üniversitelerle, başka kurumlarla ya da bağımsız araştırmacılarla ilişkiye geçerek karşılama yoluna da gidebilir. Ya da hepsini birden yapabilir. Bu olası durumlara ek olarak, kurumların talebinden bağımsız biçimde kimi araştırmacılar sözkonusu olgu ya da olgularla ilgili araştırmaları kendiliklerinden yapabilirler.

Hangi durum sözkonusu olursa olsun, eninde sonunda, sözkonusu olgu ile sorumlu - yetkili olan kurum ilgili herkesle ilişkiler kurmak, araştırmalar yaptırmak, yapılmış araştırmaların bulgularından yararlanmak ve gelişmeleri yakından izlemek zorundadır. İşte Türkiye'de bu yapılmamıştır. Ya da, olması gerekene göre, çok ama çok düşük düzeyde yapılmıştır.

Son 20 yılın İmar ve İskan Bakanlarını bir hatırlayın. Bir - iki istisna dışında hiçbirisi öğle başkalarından (yabancı uzmanlar hariç) bir şey öğrenmeye «yeltenecek», ülkesinin bilim adamlarıyla uzmanlarıyla kafa kafaya verip sorunlara teşhis koyarak çözüm arayacak, yeni araştırmaların yapılmasını özendirecek ve yapılmış araştırmaların sonuçlarından ya-

rarlanacak eğilimde ve nitelikte değildiler. Böyle davranmayı, her şeyi biliyor havası ile kasılmayı, neredeyse değişmez bir üslup gibi benimsediklerini, en azından ben, gözlemlemiş durumdayım. Bu «yüksek» ya da «düşük» düzeylilik sürdükçe de, araştırma ile uygulama alanları birbirinden kopuk olmaya devam edecektir. Bu, şu demektir: Daha uzun yıllar kentsel sorunlara gerçek çözüm bulunamıyacaktır.

Kurumlar ve araştırmacılar arasındaki bu kopukluğu gidermenin yolları bulunmalıdır.

Değinmek istediğim üçüncü konu, usta sosyal bilimcilerimize düşen ağır ve ivedi görevle ilgili. Kentsel araştırmalar arasında Prof. Dr. Çiğdem Kâğıtçıbaşı'nın sözünü ettiği ikinci ve üçüncü evreye gelmiş bulunuyoruz. İvme giderek artmaktadır. Ancak ülkemizin özgül koşullarını anlamak ve açıklamak için gerekli kuramlar, kavramlar, modeller ve yöntemler geliştirilmiş durumda değildir. Benim gibi alan araştırmacıları bu sıkıntıyı çekmektedirler. İşte usta sosyal bilimcilerimize düşen görev budur: Bugüne kadar yapılmış olan araştırmalarının bulgularını ve öteki gelişmeleri biraraya getirerek Türkiye'nin özgül koşullarına uygun düşen kuramların, kavramların ve modellerin açık seçik biçimde ortaya konması gerekmektedir.

Bunun yanında, yeni varsayımları sınamaya yönelik olan araştırmalarının da yapılması, özendirilmesi gerekmektedir. Yaratıcı makale, monograf ve benzeri çalışmalar çok azdır. Bu anlamda, Prof. Dr. Mübeccel Kıray hocamızın «Sosyoloji Araştırmaları» oturumunda yaptığı etkileyici konuşma, en yenisinden en ustasına kadar, tüm Türkiye'li araştırmacılara ve bilim adamlarına yöneltilmiş yerinde bir uyarıydı. Kıray hepimize seslenerek şöyle diyordu: «Herkes alanına sahip çıksın». Sahip çıkmak üretmekle olur. Üretmek içinse ne üreteceğinizi, neyin peşinde olduğunuzu bilmeniz gerekir. Yani varsayımlarınızı doğru koymanız gerekir. Bu varsayımları sınamada kullanacağınız bilgileri güvenilir yollarla derleyin ve kullanın. Katkı bu yolla olur. (Sayın hocamız belki tam bu kelimeleri kullanmadı, ama ben öz olarak bunları anladım. Eksik, belki yanlış anlamam da sözkonusu olabilir.)

Değinmek istediğim dördüncü ve son hakta geleceğe yönelik araştırma, eğitim ve örgütlenme konularına ilişkin. Kent araştırmaları alanında çalışan çok az sayıda kişi ve ODTÜ, İTÜ gibi bir iki odak var. Bu az sayıdaki kişiler ve kurumlar arasında da yakın ilişki yok. Bu nedenle, tek başına pehlivanlar gibi çalışıyoruz. Araştırmacılar çalıştıkları üniversiteden destek almadan, hatta üniversitenin olumsuz etkilerine karşın araştırma yapma durumundalar. Daha önce değindiğim gibi, devlet (onun konumuzla ilgili kurumları) da yeni araştırmaları desteklemediği, özendirmediği gibi,

hazır yapılmış araştırmalara bile ilgi göstermiyor, ya da gösterecek düzeyde değil. Böyle bir ortamda bilim adamlarının ve araştırmaların örgütlü ve planlı biçimde ve işbirliği içinde çalışabilecekleri bir ortam yaratmaları gerekiyor. Yani iş kendimize düşüyor. Türk Sosyal Bilimler Derneği gibi sivil toplum kurumları bu konuda yardımcı olabilecek odaklar olarak görünüyor bana.

Geleceğe yönelik araştırma ve eğitim gündemleri birbirlerinden ayrı ele alınamazlar. Ancak araştırma gündemini önceden saptamak gerekir. Şu ya da bu düzeyde ve kalitede eğitim sürecekse, değişik eğitim aşamalarında saptanan bu araştırma gündeminden belli konular lisans, master ve doktora programlarında yoğunlukla ele alınmalı ve en azından tezler bu belli alanlara yöneltilmelidir.

Özellikle hangi konuların kent araştırmaları «araştırma göndemi»nde yer alacağı, yazışmalar yoluyla ya da Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin düzenleyeceği bir forumda tartışılarak saptanabilir. Aynı şey, öteki sosyal bilim alanları için de yapılabilir.

Bu araştırma gündemi saptanabilirse, Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin kent araştırmaları için yüzyıldır alttan alta süregeldiğini belirttiği gelişme ve bilgi birikimi sürecini, bilinçli biçimde açık duruma sokabiliriz.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 321 - 338.

Türkiye'de Demografinin Evrimi

*Prof. Dr. Nusret H. Fişek**

DEMOGRAFİK BİLGİ KAYNAKLARI

Sayımlar

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk nüfus sayımı 1831 yılında II. Mahmut'un padişahlığı döneminde yapılmıştır. Bundan sonra da nüfus çalışmaları yapıldığı konusunda arşivlerde kayıtlar vardır. Bunlar, tarihi değeri olmakla beraber, bilimsel standartlara uygun ve nüfusun eksiksiz sayıldığı çalışmalar değildirler.

Ülkemizde bilimsel yönden değeri olan ve çağdaş yöntem ile yapılan ilk sayım Cumhuriyet hükümetinin kurduğu İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından, 1927 yılında yapılmıştır. 1935 yılından sonra da, her beş yılda bir, de facto yöntem ile ve sayım günü sokağa çıkma yasağı uygulanarak sayım yapılmakta ve sonuçlar idari bölünüş ve sosyo-ekonomik nitelikler olarak yayınlanmaktadır.

1927 yılı ile 1965 yılı arasında yapılan sekiz genel nüfus sayımında derlenen demografik bilgiler ve yayınlanan tablo başlıkları, Alpat tarafından toplu olarak yayınlanmıştır[1]. 1970 ve 1985 yılı arasındaki sayımlarda sorulan nüfus ile ilgili sorular Tablo 1'de görülmektedir. Bu sayımlarda gözlenen en önemli gelişme, soru kâğıtlarına göç, doğurganlık ve bebek ölüm-

* H.Ü. Tıp Fakültesi, Toplum Hekimliği Enstitüsü, Eski Öğretim Üyesi.

1 Alpat, S. Türkiye'de Genel Nüfus Sayımından Elde Edilen Veriler **«Türkiye Demografyası»** adlı yapıtta Hacettepe Üniversitesi Yayınları No. D-13, Ankara (1971).

leri tahmini yapabilmek için sorular eklenmiş olmasıdır. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) bu bilgileri derlemek ile Türkiye'de demografi çalışmalarına büyük bir hizmet daha yapmıştır.,

Nüfus sayımlarından söz ederken bu sayımların sonuçlarından yararlanarak ölüm, doğum, beklenen yaşam süresi, nüfus artış projeksiyonları, göçler gibi konularda yapılan çalışmalara da kısaca değinmek yerinde olur. Nüfus sayım sonuçlarından yararlanılarak yapılan ilk demografik araştırma, Gürtan'ın hesapladığı, Türkiye'de beklenen yaşam süreleridir[2]. Shorter'da nüfus sayım sonuçlarından yararlanarak geliştirdiği geriye dönük yığılımlı projeksiyon yöntemi ile 1935 ile 1975 yılları arasında Türkiye'de ölüm, doğum, nüfus artışı ve beklenen yaşam sürelerini hesaplamıştır[3]. 1980 sayım sonuçlarının bu amaçla henüz kullanılmamış olması üzücüdür. Cerit'in 1980 sayımında derlenen verilere dayanarak, il düzeyinde toplam doğurganlık hızlarını hesaplaması, Peker'in 1970, 1975, 1980 yılları için yaşa özel doğurganlık hızlarını hesaplaması ve Devlet Planlama Teşkilâtı uzmanlarının yaptığı nüfus projeksiyonları da, demografların sayımlardan yararlanmalarının örnekleridir[4], [5], [6]. Ülkemizde nüfus sayımı ile ilgili çalışmalar değerlendirilirken DİE'nün büyük çabası daima takdir ile anılmağa değer. Bununla beraber, daha iyiye ulaşabilmek için eleştirilerin de takdir kadar, hatta takdirden daha değerli olduğunu hatırlamak gerekir.

Sayım çalışmalarında eleştirilen bir nokta sayımların sık yapılmasıdır. Bu gereksiz bir emek ve para israfıdır ve sayım çalışmalarını da olumsuz olarak etkilemektedir. Bunun politikacıların yanlış kararlarından ileri geldiği bilinmektedir. Politikacı ve bazı yöneticilere öğretilmesi güç bir konu da, örneklem çalışmaları sonuçlarının da genel sayım sonuçları kadar geçerli olduğudur. Örneklem usulü ile sosyo-ekonomik ve demokrafik bilgiler aynı doğruluk derecesine, çok daha kapsamlı ve daha az emek ve para harcayarak toplanabilir. Bilimsel ve teknik yönden üzerinde durulması gereken iki önemli nokta vardır: «derlenen bilgilerin doğruluk derecesi üzerindeki tereddütler» ve «sonuçların kısa zamanda açıklanamaması». Bilgi derlemede hata olasılığı, sade nüfus sayımları için değil, toplum içinde yapılan her anket araştırması içinde sözkonusudur. Anket uygulamalarında hatalar iki

2 Gürtan, K. **Türkiye'de Nüfus Problemi ve İktisadî Kalkınma ile İlgisi** İ.Ü. İktisat Fakültesi yayını No. 177, İstanbul (1966).

3 Shorter, F.C. ve Macura, M. **Trends in Fertility and Mortality in Turkey, 1935-1975** National Academic Press, Washington (1982).

4 Peker, M. Yaşa Özel Doğurganlığın Nüfus Sayımlarından Tahmini **Nüfusbilim Dergisi** 6, 87-98 (1984).

5 Cerit, S. Fertility Estimates for Turkey **Nüfusbilim Dergisi** 6, 75-86 (1984).

6 ....., **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Nüfus Tahminleri** DPT Çalışma dökümanı, SP Daire Başkanlığı, Ankara (1983).

kaynaktan gelir: Birincisi anketcilerin yaptığı hatalardır. Bu kaynaktan gelebilecek hataları azaltabilmek için anketçi seçimi, eğitimi, güdülenmesi ve işbaşında denetimi yöntemlerini geliştirmek gerekir. Anketci seçimi ve çalıştırılması konusunda ülkemizin kültür ve koşullarına en uygun yöntemleri bulmak için sürekli deneysel araştırmalar yapmak gerekir. İkinci hata kaynağı, sayılan kişilerin soruları yanlış yanıtlamalarıdır İyi düzenlenmiş bir soru kâğıdı ve iyi yetişmiş anketçi kullanarak, bu en aşağı düzeye indirilebilir. Bununla beraber nitelik kontrolü (quality control) amacı ile sayılan kişiler arasından seçilen bir örnekte, yeniden sayım yaparak sayım sonuçlarını kıyaslamak yararlı ve gerekli bir uygulama olur.

Sayım sonuçlarını etkileyen diğer bir hata kaynağı da evlerin tam olarak saptanamaması ve sayım günü tüm evlere ulşılamamasıdır. Evlerin tam olarak saptanması yerel yönetim örgütlerinde çalışanların görev bilincine bağımlı bir iştir. Bu da, denetim çalışmalarını daha etkin hale getirerek bir ölçüde sağlanabilir.

Sayım sonuçlarının yayınlanmasındaki gecikmeleri önlemek konusuna gelince; bu hükümetin çok önemli bir görevi sayılmalıdır. Çağımızda yönetim bir bilim niteliği kazanmıştır. Bilimin de en önemli niteliği, sayısal bilgilere dayanarak hükme varış ilkesidir. Lord Kelvin'in, «Bilgilerinizi sayılarla belirtemiyor iseniz değersizdir» sözü daima hatırda tutulmalıdır. Bu neden ile DİE çalışmaları hükümet ve sosyal bilimciler için en önemli çalışmadır. Hükümet, DİE'nün bilgi işlem kapasitesini gerekli düzeyde tutmağa en yüksek önceliği vermelidir.

Kayıt Sistemi

Demokraflar için nüfus konusunda bilgi toplamada sayımlar kadar, hatta sayımlardan daha önemli olan kaynak, hayati olguların sürekli olarak tutulan kayıtlarıdır. Kayıt sistemi ölüm, doğum, evlenme, boşanma ve göç konusunda bilgi üretebilmek için temel kaynaktır. Ancak bu kaynaklara dayanarak yapılan tahminlerin bilimsel değeri olabilmesi için, kayıtların eksiksiz olarak tutulması şarttır. Bu da ancak gelişmiş ülkelerde mümkün olmaktadır.

Ülkemizde 19'uncu yüzyılın ikinci yarısına kadar nüfus ile ilgili bilgiler kayıt edilmemekte idi. Nüfus kayıt işlerine, Tanzimat döneminde yerel olarak başlanması kararlaştırılmış ise de, önemli bir gelişme olmamıştır. 1870 yılında kabul edilen İl Yönetimi Tüzüğü ile nüfus memurlarına ölüm, doğum ve göçlerin kayıt görevi verilmiştir. 1913 yılında da nüfus işlerinin köklü bir biçimde düzenlenmesi için «Sicilli Nüfus Kanunu» yürürlüğe konmuştur. Bu kanun 1974 yılında yürürlüğe giren 1587 sayılı Nüfus Kanunu ile değiştirilmiştir. Bu kanun hükümlerine göre nüfus memurluklarına doğumları bil-

dirmek baba, ana, bunlar yoksa çocuğun veli veya vasisisin, ölümleri bildirmek köylerde muhtarların, şehir, kasaba ve sağlık kuruluşu olan yerlerde hekim ve savcı gibi gömme izni veren kişilerin, sağlık kurumları ile resmi kuruluşlarda kurum veya kuruluş amirliklerinin evlenmeleri bildirme kanunen evlendirmeye yetkili kişilerin, boşanmaları bildirme de boşanma kararı veren mahkemenin başkâtibinin görevidir. Nüfus hareketlerinin kayıt edilmesi yüz yılı aşkın bir süreden beri yasallaşmış olmasına rağmen, bu yolla toplanan veriler demografik ölçütlerin hesaplanmasına yarayacak ölçüde doğru değildir. Kazan Sağlık Ocağı'nda 1962 yılında yapılan bir araştırmada ölüm ve doğumların ancak üçte birinin yılı içinde nüfus memurluğunca kayıt edildiği saptanmıştır[7]. DİE'nün Nüfus Genel Müdürlüğü (NGM) ile yaptığı çalışmalar da, bunu teyit etmektedir.

Doğumlar ve Ölümler

Nüfus kanunu gereğince tüm canlı doğumlar ve ölümlerin nüfus memurluklarınca kaydı zorunludur. Bunun yanında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (SSYB)'nin çıkardığı bir yönergeye göre de, tüm doğum ve ölümleri saptamak sağlık teşkilatının da görevidir. 1963 yılında yürürlüğe giren bu yönergeye göre, sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği illerde köy ebelerinin bölgelerindeki evleri sürekli ziyaret etmeleri saptadıkları doğum, ölüm ve göçleri sağlık ocağına bildirmeleri gerekir. Sağlık ocakları da doldurdukları doğum ve ölüm fişlerini, İl Sağlık Müdürü aracılığı ile DİE'ne göndermekle görevlidir. 1983 yılında sağlık hizmetleri tüm ülkede sosyalleştirildiğine göre, doğumların eksiksiz olarak kayıt edilmesi beklenirdi. DİE'ne 1964 yılından beri toplanan doğum bilgileri ilk kez 1969 yılında değerlendirilmiştir. Sonuçlar tatmin edici bulunmadığından yayınlanmamıştır. 1973 yılında, mevcut bilgilerin —eksik de olsa— yayınlanması uygun görülmüş ve 1974 yılında 25 ile, 1981 yılında 49 ile ait bilgiler değerlendirilerek yayınlanmıştır[8].

Sağlık teşkilatı kanalı ile gelen doğum bildirilerinin yetersizliği karşısında, DİE 1983 yılında ilk ve ilçe nüfus teşkilatından yararlanmağa karar vermiş ve Nüfus Genel Müdürlüğü ile anlaşmaya vararak bu yolu işletmeye başlamıştır. Ancak bu yol da başarılı olmadığı için toplanan bilgiler yayınlanamamıştır[9].

Ölümlere gelince; ölüm olayları ile ilgili istatistik bilgilerini DİE 1931 yılından beri toplamaktadır. Bu istatistikler onsekiz yıl (1949 yılına kadar)

7 Fişek, N. H., Gören, S. ve Önüt, H. **Kazan Köylük Alanı Sağlık Ocağında Doğum ve Ölümler «Türkiye Demografyası»** adlı yapıtta Hacettepe Üniversitesi yayınları No. D-13 (s. 8-9) Ankara (1970).

8 ....., DİE yönetici ve uzmanları tarafından verilen bilgiler.

9 ....., **Devlet İstatistik Enstitüsünde 50 Yıl, 1929-1976** DİE yayını No. 760 (1976).

yalnız 25 il merkezinden toplanmıştır. 1950 ile 1957 yılları arasında bütün il merkezleri ve 1957 yılından sonra da, bütün il ve ilçe merkezleri veri toplama programına alınmıştır.

İl ve ilçe merkezlerindeki ölümler «ölü gömme izin kâğıdı» ile derlenmektedir. Bu belgeyi vermeye yetkili kişi DİE'ce basılıp dağıtılan formları doldurarak illerde sağlık müdürlüklerine ilçelerde sağlık ocak hekimlerine teslim etmekle yükümlüdür. Bu kuruluşlar da topladıkları fişleri her ay DİE'ne yollamaktadılar. DİE derlediği bu ölüm istatistiklerini 1952 yılına kadar «Nüfus Hareket İstatistiği» adı altında, evlenme ve boşanma istatistikleri ile birlikte, Fransızca olarak yayınlanmıştır. 1952 yılından sonra ölüm istatistikleri her yıl Türkçe olarak yayınlanmaya başlandı. Bu yayınlardaki tablolarda il ve ilçe merkezlerinde ölenlerin illere, ilçelere, yaşa, cinse, medeni hale, mesleklere, ölüm aylarına, daimi ikametgâha ve ölüm nedenlerine göre dağılmaları verilmektedir. Ölüm nedenlerinin sınıflandırılmasında Dünya Sağlık Teşkilatınca saptanan uluslararası hastalık ve ölüm nedenleri tasnif sisteminin 50 ve 150 başlıklı listeleri kullanılmaktadır[10].

DİE tarafından yayınlanan ölüm sayılarına dayanılarak yapılan ölüm hızı tahminleri, bildirimlerin tam olmadığını göstermektedir. Hastalık nedenleri saptamasında da hatalar olduğu kuşkusuzdur. Çünki, ölüm formlarının önemli bir kısmı hekim olmayan kişilerce doldurulmaktadır. Bu aksaklıklara rağmen yayınlanan ölüm istatistiklerinde gözlenen yaş dağılımı ve ölüm nedenleri beklenen örüntüye uymaktadır. Bu gözlem yapılan çabaların değerini arttırmaktadır. Ancak bu verilere dayanarak hesaplanan ölüm hızlarının sağlık düzeyi ölçülmesinde ve iller arası kıyaslamada kullanılabilecek kadar doğru olmadığını hatırda tutmak gerekir.

DİE'nün ölüm istatistikleri konusunda çalışmaları arasında değinilmesi gerekli bir diğer çalışma «İntihar İstatistikleri»dir. Bu istatistikler 1962 yılından beri derlenmektedir. İntihar olgularına ait bilgiler Emniyet ve Jandarma Örgütleri tarafından DİE'nün hazırladığı formlara kayıt edilerek DİE'ne gönderilmektedir. Önceleri Adalet İstatistikleri Yıllığında yayınlanan bu bilgiler, 1974 yılından beri ayrı olarak yayınlanmaktadır[11].

Türkiye'de ölüm istatistiklerinin geliştirilmesinde, SSYB'nın sosyalleştirilmiş iller için kabul ettiği yöntemin önemine de değinmek gerekir. SSYB'nın 1963'ten beri yürürlükte olan yönergesine göre, ölümler DİE'ne bildirilmektedir. Ancak bu bildirimlerde tam olarak yapılamadığından, DİE bu formlardan elde edilen istatistikleri yayınlamamaktadır.

10 ....., **International Classification of Diseases and Causes of Deaths, 8th Revision.** 1965 World Health Organization, Geneva (1968).

11 **Yayın Katoloğu, 1927-1983** DİE yayını No. 1025, Ankara (1983).

Etimesgut, Çubuk ve Gemlik gibi Tıp Fakültelerine bağlı Sağlık Eğitim ve Araştırma bölgelerinde ölüm ve doğum verileri sağlık evi ebeleri tarafından sürekli olarak ve başarı ile toplanmakta, demografik çalışmalarda kullanılmakta ve yayınlanmaktadır[12]. Gelişmiş ülkelerde ölüm ve doğum istatistiklerinin sağlık personeli ve kuruluşları tarafından derlendiği gözönüne alınırsa, bizde de kayıt sistemi ile toplanan verilerin demografik yönden değerli olabilmesi için SSYB'nin veri toplama hizmetini geliştirmesinden başka yol yoktur. SSYB örgütü bu hizmeti gelişmiş ülkeler düzeyinde yaptığı zaman demografi alanında önemli bir adım daha atmış olacağız.

Evlenme ve Boşanmalar

Evlenme istatistikleri 1927 yılından beri il ve ilçe merkezlerinde, 1968 yılından sonra belediyesi olan her yerleşme yerinde, 1982 yılından sonra da, tüm bucak ve köylerden toplanmaktadır. Doldurulan formlar, belediyesi olan yerlerde evlenme memuru, olmayan yerlerde nüfus memurları tarafından DİE'ne gönderilmektedir. Boşanma istatistikleri ise, Medenî Kanunun kabul edildiği 1926 yılından toplanan veriler Nüfus Hareketleri Yıllığı'nda yayınlanmış, 1952 yılından sonra da, yıllık olarak «Evlenme-Boşanma İstatistikleri»adı altında yayınlanmaktadır[13].

Osmanlı Arşivleri

Ülkemizde tarihi demografi araştırmaları için kaynak, İmparatorluğun arşivleri ve salnamelerdir. Bir kısım araştırıcılar bu kaynaklardan yararlanarak, İmparatorluğun nüfusu konusunda yayınlar yapmışlardır. Barkan, bu çalışmaların öncüsüdür. Barkan 1520-1530 yıllarında yapılan ev sayımı sonuçlarına dayanarak, 1525 yılı dolaylarında İmparatorluğun nüfusunu 11.358.000 kişi olarak tahmin etmiştir[14].

Bu alanda yayınlanan bir diğer araştırma Karal'ın 1831 nüfus sayımı konusundaki yapıtıdır[15]. Bu sayımda bir yaşında ve bir yaşından büyük erkek ev halkı, yaş grupları ve dinlerine göre kayıt edilmişlerdir. Karal, bu sayımda bulunan erkek nüfus sayısını 3.753.642 olarak saptamıştır.

Ondokuzuncu yüzyıl İmparatorluk nüfusunun saptanması için büyük çabalar harcanan bir yüzyıldır. Bu çabalar arasında en başarılı ve geniş kapsamlı olan 1881 yılında başlatılan ve 1883 yılında tamamlanabilen nü-

12 ....., **Hacettepe Üniversitesinde Toplum Hekimliğinin İlk 15 Yılı** H.Ü. Toplum Hekimliği Enstitüsü yayını No. 16, Ankara (1981).

13 ....., **Yayın Kataloğlu, 1927 - 1983** DİE yayını No. 1025 Ankara (1983).

14 Barkan, Ö.L. **Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahminleri İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası,** cilt II, İstanbul (1940-1941).

15 Karal, E.Z. **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı, 1831** DİE yayını No. 195, Ankara (1943).

fus kayıt defterlerinin düzenlenmesi çalışmalarıdır. Bu kayıtların sonuçlarını derleyen Karpat, İmparatorluğun o yıllardaki nüfusunu 17.388.562 olarak saptamıştır[16]. Nüfusun din ve etnik gruplara göre dağılımı aşağıdaki gibidir;

	Sayı	Yüzde
Müslümanlar	12.587.131	72,4
Rumlar	2.332.191	13,4
Ermeniler	1.001.465	5,7
Bulgarlar	817.735	4,7
Yahudiler	184.106	1,0
Diğer Etnik Gruplar	465.928	2,8
TOPLAM:	**17.388.562**	**100,0**

Shaw'da 1978 yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfus sayımları konusunu inceleyen bir yayın yapmıştır[17]. Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak bağımsızlığını kazanan ülkelerde demograflar, İmparatorluk arşivleri ile ilgilenmekte ve kendi ülkelerinin geçmişteki nüfusu üzerinde incelemeler yapmakta ve yayınlamaktadırlar.

Saha Taramaları

Ülkemizde saha tarama (survey) yöntemi ile demografik araştırmalar SSYB tarafından başlatılmıştır[18]. Bu araştırmalar arasında en önemli olanlardan biri 1963 yılında SSYB ve Population Council'in işbirliği ile yürütülen aile planlaması konusunda bilgi-tutum-kullanma araştırmasıdır. Bu araştırma ile Türkiye'de aile normu, halkın ve toplum liderlerinin tutumu, gebeliği önleme yöntemleri konusunda inandırıcı bilgiler sağlanmıştır[19]. SSYB bu bilgileri, Nüfus Planlaması Kanunu TBMM'de tartışılırken, savunma kanıtı olarak kullanmıştır. Bu araştırma sonuçları, 1963 yılından bu yana aile planlaması konusundaki gelişmeleri izlemede ve başlangıç noktası teşkil etmektedir. Bir diğer önemli araştırma yine SSYB tarafından Hıfzıssıhha Okulu'nda AID'nin teknik yardımı ile 1966-67 yıllarında yürütülen Türkiye Nüfus Araştırması'dır[20]. Hıfzıssıhha Okulu mensupları, bu araştırmada çift

16 Karpat, K. **Ottoman Population Records and Census of 1881/82-1893** İnt. J. M. E. Studies 9 (2) 237-274 (1978).

17 Shaw, S.J. The Ottoman Census System and Population 1831-1914 **J.M.E. Studies 9 (3)** 325-338 (1978).

18 Fişek, N.H. Türkiye Nüfus Araştırmaları **«Türkiye Demografyası»** adlı yapıtta Hacettepe Üniversitesi Yayınları No. D-13, Ankara (1971).

19 Berelson, B. **Turkey: National Survey on Population Studies in Family Planning** 1(5) 1-12 (1964).

20 Heperkan, Y., Rumford, J.C. ve ark. **Türkiye'de Nüfus Araştırmasından Elde Edilen Hayati İstatistikler, 1966-67** SSYB Hıfzıssıha Okulu yayını, Ankara (1970).

bildirim yöntemi gibi güç bir metodu başarı ile uygulamışlardı. Bu araştırma ile ülkemizde ilk kez ölümlülük ve doğurganlık hızları konusunda sayısal bilgi elde edilmiştir.

Kayıt sistemi ile derlenen ölüm ve doğum bilgilerinin yetersizliğini kapamak amacı le yapılan tarama araştırmaları DİE tarafından 1973 yılında ele alınmıştır. İlk uygulama 1974-75 yılında 20.000 evlik bir örnek üzerinde çift bildirim yöntemi ile yapılmıştır. Bu araştırmada kullanılan anketlerde, doğuran kadınların ve ölen kişilerin demografik özellikleri, ölüm nedeni ve ölenlerin hasta iken sağlık hizmetinden yararlanıp yararlanmadıkları konusunda sorular vardır. 1977-78 yılında 20.000 evi kapsayan bir örnekte, çift bildirim yöntemi ile bir araştırma daha yapılmıştır. 1981-82 ve 1983-84 yıllarında yapılan son iki taramada, retrospektif tek anket yöntemi kullanılmıştır. DİE Araştırma Dairesi ilk üç araştırma sonuçlarını sayımlar ile tutarlı bulmadığından, yayınlanması uygun bulunmamıştır. Uygulanan anket formunda doğum ve ölüm bilgileri yanında göç, evlilik, doğurganlık ve çalışma durumu konularında da sorular vardır. 1983-84 araştırması sonuçlarının yaş, cins ve okur-yazarlık bakımından 1980 sayım sonucu ile tutarlı olduğu görüldüğünden, bu araştırma sonuçları yayınlanacaktır[21].

Bu iki araştırmadan sonra, SSYB'nin daha taramaları ile demografik veri üretmek konusu ile ilgilenmediğini görüyoruz. Bu boşluk Hacettepe Üniversitesinde 1967 yılında kurulan «Nüfus Etütleri Enstitüsü, (NEE)» tarafından doldurulmuştur. NEE, 1963 araştırmasından 5 yıl sonra 4.500 evi kapsayan bir örnek üzerinde, bir demografik saha taraması yapmış ve beş yılda bir saha tarama yöntemi ile bilgi üretmeyi, geleneksel bir uygulama yapmıştır[22], [23], [24]. Bu demografik araştırmalarda nüfus konusu yanında aile yapısı, göçler, çocuk düşürme, aile geliri gibi sosyal ve ekonomik konularda da sorular sorulmuş ve değerlendirilmiştir. Türkiye gibi demografik dönüşüm (transition) içinde bulunan bir ülkede beş yıl aralıkla yapılan beş tarama sonuçları, nüfus dönüşümü dinamiğini incelemek isteyen bilim adamları için bulunmaz bir hazinedir. Beş yılda bir yapılan araştırmalarda derlenen verilerin, her yönü ile analiz edilmemiş olması üzücüdür. NEE'de beş yılda bir yapılan araştırmalar yanında, aile planlamasında halka yapılan eğitimin rolü, ile planlaması hizmetleri ile 'Ana-Çocuk Sağlığı' hizmetlerinin integrasyonu gibi hizmet araştırmaları, kontraseptiv dağıtımı, nüfus plan-

21 ....., DİE yönetici ve uzmanları tarafından verilen bilgiler.

22 Çavdar, İ. ve Ark. **Türkiye'de Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırmasının Veri Toplama Teknikleri, 1968** Hacettepe Üniversitesi yayınları No. D-9, Ankara (1971).

23 Üner, S. 1973 Araştırması Metodolojisi **«Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları»** yapıtı içinde Hacettepe Üniversitesi yayınları No. D-25, Ankara (1978).

24 ....., **Turkish Féertility Survey, 1978** Hacettepe Institute of Population Studies, Ankara (1980).

lamasında toplum liderlerinin görüşünün saptanması gibi konularda da araştırmalar yürütülmüştür. Yapılan bu araştırmalar ile ülkemizde demografi çalışmalarına yeni bir boyut kazandıran NEE mensupları, takdir ile anılmağa değer.

Türkiye'de yapılan saha araştırmaları arasında, çocuk düşürme üzerindeki araştırmalar da önemli bir yer tutar. Çocuk düşürme konusunda ülke düzeyindeki ilk bilgi 1968 nüfus araştırmasında derlenmiş ve sonuçları yayınlanmıştır[25]. 1975 yılında da Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Enstitüsünde, ülke düzeyinde bir araştırma daha yapılmıştır. Bu araştırmanın önemli özelliği, tanımlayıcı bir saha taraması yanında düşük sorularına doğru yanıt alabilmeyi sağlama konusunda deneysel bir araştırma da olmasıdır.[26]

Aile normunu etkileyen etkenlerden biri olan, «Çocuğun Değeri» konusunda Kağıtcıbaşı'nın ülke ölçüsünde yaptığı saha taraması da, bu yöntem ile veri derlemenin değerli örneklerinden biridir.[27]

Diğer Araştırmalar

Son 15 yılda ülkemizde nüfus ile ilgili saha araştırmaları, sadece tarama metodu ile yapılan araştırmalar değildir. Deneysel ve ileriye dönük (prospektiv), tanımlayıcı (deskriptiv) ve çözümleyici (analitik) araştırmalar da yapılmıştır. Örneğin zamanımızda çocuk emzirmenin doğurganlığa olan etkisinin ölçülmesi, ilgi çeken konulardan biridir. Emzirmenin en iyi gebeliği önleyici yöntem olduğunu iddia edenler vardır. Etimesgut sağlık bölgesinde bu konuda prospektiv ve analitik bir araştırma yapılmış ve yayınlanmıştır.[28] NEE de bu konuda bir araştırma yürütülmüştür.[29] Deneysel araştırmalara örnek olarak kocaların eğitiminin doğurganlığa etkisi, sendika temsilcilerinin, imamların ve öğretmenlerin aile planlaması konusunda halkı güdülemekte rolü gösterilebilir.[30 31, 32]

25 Fişek, N.H. Epidemiological Study on Abortion in Turkey **«Induced Abortion: A Hazard to Public Health»** adlı yapıtta.

26 Tezcan, S. ve Omran, A.R. Prevalence and Reporting of Induced Abortion ni Turkey: Two Survey Techiques **Studies in Family Planning** 12 (6-7) 262-271 (1981).

27 Kâğıtçıbaşı, Ç. **Çocuğun Değeri, Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık** Boğaziçi Üniversitetesi yayını, İstanbul (1980).

28 Fişek, N.H., Erdal, R. ve Poyraz, V. Postpartum Amenorrhea in Turkey **Studies in Family Planning** 12 (1) 40-43 (1981).

29 Üner, S. (NEE'de öğretim üyesi) Kişisel Görüşme, Ankara (1985).

30 Fişek, N.H. ve Sümbüloğlu, K. The Effect of Husband and Wife Education on Family Planning in Rural Turkey **Studies in Family Planning** 9 (10-11) 2801285 (1978).

31 Öztürk, Y. **Kırsal Bölgede Aile Planlaması Hizmetlerinde Öğretmen ve İmamların Rolü** Hacettepe Üniversitesi Doçentlik Tezi, Ankara (1982).

32 Gürbüz, T. **Aile Planlamasında Eğitilmiş Kadın Ustabaşıların Güdüleyici Etkisi** H.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Doktora Tezi, Ankara (1984).

EĞİTİM VE ARAŞTIRMA KURUMLARI

Türkiye'de demografi alanında eğitim ve çalışmaları başlatan iki kurumdan biri, İstatistik Genel Müdürlüğü, (bu günkü adı ile Devlet İstatistik Enstitüsü, DİE), diğeri İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinin İstatistik Enstitüsü'dür. 1967 yılında Hacettepe Üniversitesinde Nüfus Etüdleri Enstitüsü (NEE)'nün kurulması, demografi eğitimi ve araştırmaları alanında yeni bir atılım olmuştur.

Devlet İstatistik Enstitüsü

Osmanlı İmparatorluğu'nda istatistik hizmetleri toprak ve ev yazımı ve buna bağımlı olarak nüfus tahminleri olarak başlamıştır. Bu çalışmalar İmparatorluğun çöküş dönemine kadar 30 - 40 yılda bir tekrarlanmıştır. Ondokuzuncu yüzyılda İmparatorlukta bir İstatistik Genel Müdürlüğü kurulmuş ise de, bu Genel Müdürlük nüfus sorunları ile değil, malî ve ticarî istatistikler ile ilgilenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti hükümeti 25 Nisan 1926'da yeni bir örgüt; İstatistik Genel Müdürlüğü'nü, İGM) kurmuştur. İstatistik Genel Müdürü, Belçika'lı bir istatistik uzmanı olan Camille Jaquart'tır. Genel Müdür Yardımcısı, Celal Aybar'dır. Jaquart, üç yıl (1926-1929) genel müdürlük, Celal Aybar, üç yıl genel müdür yardımcılığı ve 17 yıl (1929-1947) genel müdürlük yapmıştır[33]. Celal Aybar, yayınları ile iyi bir uzman ve kurduğu Enstitü ve yetiştirdiği elemanları ile iyi bir yönetici olduğunu kanıtlamıştır. Aybar, Türk demografi tarihinde daima saygı ile anılacaktır. DİE'nün kuruluş ve gelişiminde zamanın Başbakanı İ. İnönü'nün konuya verdiği önem ve desteğin büyük rolü olduğu unutulmamalıdır. İGM (1962 yılından sonra DİE) Millî Savunma ve Sağlık Hizmet İstatistikleri hariç, sosyal ve ekonomik faaliyetleri ile ilgili her alanda istatistik derlemek, analizleri yapmak ve yayınlamak ile görevlidir. Bu çalışmalar nüfus tarım ve sanayi tam sayımları yanında, örneklem yöntemi ile çeşitli inceleme ve araştırmaları kapsar. Enstitü, Türkiye'de toplumda örneklem araştırmalarını başlatan kurumdur. Bu gün de saha araştırması yapanlar —üniversiteler dahil— örnek alma konusunda Enstitü'den yararlanmaktadır. DİE'nün nüfus hareketleri konusundaki çalışmaları, veri kaynakları bölümünde sunulmuştur. Bu bölümde DİE'nün eğitim çalışmalarına, bilgi işlem gücüne ve yayınlarına değinilecektir.

İstatistik Genel Müdürlüğü eğitim için, yurt dışına personel göndererek ve hizmet içinde eğitim ile personel yetiştirerek, ülkemiz için gerekli uzman kadrosunun geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. DİE personelinden bir çoğu, üniversitelerimizde istatistik eğitimine katkıda bulunmuşlardır.

33 ....., **Devlet İstatistik Enstitüsünde 50 Yıl, 1929-1976** DİE yayını (No. 760 (1976).

DİE'de 1963 yılında bir eğitim merkezi de kurulmuştur. Bu merkezin faaliyette bulunduğu on yıl içinde DİE ve diğer kamu kuruluşlarında çalışan 265 kişi sekiz ay süren istatistik eğitimi çalışmalarına katılmıştır[34].

DİE'nin bilgi işlem çalışmalarındaki öncülüğüne de değinmek gerekir. İGM'nün kuruluşunda elle yapılan işlemler, kısa bir zaman sonra mekanik tasnif makinalarından (delgi makinaları ve kart ayırma makinları) yararlanılarak yapılmaya başlanmıştır. DİE bilgisayarlar alanındaki gelişmeleri, devletin malî gücü oranında, takip etmekte ve Birleşmiş Milletlerin de yardımı ile, bilgi işlem gücünü sürekli geliştirmektedir. Halen DİE bilgi işlem merkezinde verilerin kaydı için 50 veri giriş terminali, iki milyon megabyte ana belleği, 800 milyon megabyte disk belleği olan Burrough 1900 modeli bir bilgisayar ve 30 giriş terminalli XL - 40 bilgisayarı kullanılmaktadır. Değerlendirme çalışmalarında bir milyon megabyte ana belleği, 1200 megabyte disk belleği, dakikada 650 satır yazan printeri ve 15 programlama terminali olan Burrough 2930 terminali kullanılmaktadır[35]. Buna rağmen sayım sonuçlarının yayınlanmasının gecikmesi, araştırıcıların özel tablo istemlerinin güçlük ile karşılanması, bu alanda işin büyüklüğüne koşut daha çok gelişme gerektiğini göstermektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü, her sektörün hizmetleri konusunda yayın yapmaktadır. Yayın sayısı binin çok üzerindedir[36]. Bu çalışma ve yayınlar ile Türkiye, az gelişmiş ülkeler arasında en kapsamlı istatistik bilgilerin bulunduğu bir ülke olmuştur.

İstanbul Üniversitesi İstatistik Enstitüsü

Ülkemizde demografi alanında eğitim, araştırma ve yayın yapan akademik kurumlardan ilki, 1951 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde kurulan İstatistik Enstitüsü (İÜİE)'dür. Prof. Dr. Ömer Celal Sarç tarafından kurulan bu enstitü, uzun yıllar tek akademik kurum olarak hizmet etmiştir. Bu enstitüde Haydar Furgaç, Haluk Cillov ve Kenan Gürtan gibi demografi alanına değerli katkıları olan bilim adamlarımız çalışmıştır. İÜİE'nün kuruluş yıllarında Enstitü'nün çalışmalarına Gini ve Castellano gibi değerli yabancı demograflar da katılmışlardır. Enstitüsü uluslararası tanınmış bir merkez olan CICRED üyesidir[37].

Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü

NEE, nüfus ile ilgili konularda tıbbi, sosyal ve ekonomik araştırmalar yapmak, demograf yetiştirmek ve halkı nüfus konularında bilinçlendirmek

34 A.g.e.

35 DİE yönetici ve uzmanları tarafından verilen bilgiler.

36 ....., **International Classification of Diseases and Causes of Deaths,** 8th Revision, 1965 World Health Organization, Geneva (1968).

37 Cillov, H. (IUIE Müdürü), kişisel yazışma, İstanbul (1985).

amacı ile 1967 yılında kurulmuştur. Enstitü, kuruluş sırasında ve onu takip eden yıllarda Hacettepe Üniversitesi'nin büyük desteğini görmüştür. Enstitü'nün hizmetlerinin yürütülmesi için gerekli malî kaynak büyük ölçüde genel bütçeden Hacettepe Üniversitesi'ne ayrılan ödeneklerden sağlanmış ve sağlanmaktadır. Bunun yanında Ford Foundation'u Enstitüye kuruluş döneminde, bir milyon doları aşan bağış yapmıştır. Bu bağış, öğrencilerin dış ülkelerde eğitimlerini sürdürmeleri, yabancı öğretim üyelerine yapılacak ödemelerin karşılanması ve bazı araştırmaların yürütülmesi için kullanılmıştır.

Ford Foundation'unun malî desteği yanında, bu kurumun Ankara temsilciliği uzmanlarından F. C. Shorter 1967-1971 yılları arasında Enstitü'de dört yıl fahri olarak çalışmış ve Enstitü'nün kurulmasında önemli katkıları olmuştur Bu yıllarda K. Gürtan, R. C. Treadway, K. S. Srikantan, K. S. Seetharam ve M. Macura gibi değerli demograflarda NEE'nin eğitim ve araştırma hizmetlerine katılmışlardır. NEE, Ford Fountation'u bağışından yararlanarak 12 öğrenci ve 6 Enstitü görevlisini görgü ve bilgilerini arttırmak üzere yurt dışına yollamıştır. Öğrencilerden beşi ABD ve üçü İngiltere üniversitelerinde doktoralarını tamamlamıştır[38].

NEE'nün Hacettepe Üniversitesi'nde başlattığı demografi eğitim programlarında da 8 öğrenci doktora 62 öğrenci bilim uzmanlığı derecesi almıştır. Enstitü'nün ülkemiz için demograf yetiştirme konusundaki bu çabaları övülmeğe değer.

NEE'de yapılan demografi araştırmaları konusunda bilgi, birinci bölümde verilmişti. Enstitü yaptığı bir kısım araştırmalar için UNFPA, Pathfinder ve Westinghouse gibi uluslararası kuruluşlardan malî destek almış, 1978 yılında yaptığı nüfus araştırmasında da, Dünya Doğurganlık Araştırması (WFS) ile teknik işbirliği yapmıştır.

NEE'nin eğitim ve araştırıcılara destek olmak üzere yaptığı hizmetler arasında önemli yeri olan bir hizmet de, Enstitü'de kurulmuş olan dökümantasyon merkezidir. Bu merkezde halen kataloglanmış beşbinden fazla yayın vardır. Bu merkezi kuran B. Balkan, 1928 yılından 1973 yılına kadar nüfus konusunda yapılan yayınları derlemiş ve bu çalışmayı NEE yayınlamıştır[39], [40]. Balkan'ın NEE'den ayrılışından sonra, bu hizmet durmuştur. 1978 yılında dokümantasyon merkezine gelen yayınların listeleri, konuya göre sınıflandırılmış olarak hazırlanmış ve teksir edilerek ilgililere dağıtıl-

38 **Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsünün Yıllık Çalışma Raporları, No. 1-13 (1968-1980).**

39 Balkan, B. **Türkiye Nüfus Bibliografyası: Kitaplar 1928-1967 Makaleler 1952-1967,** Hacettepe Üniversitesi yayını No. D-6, Ankara, (1969).

40 Balkan, B. **Türkiye Özetli Nüfus Bibliografyası** (6 cilt Hacettepe Üniversitesi yayını D-14 (1970), D-16 (1971), D-18 (1972), D-19 (1973), D-22 (1974), D-23 (1974).

mıştır. Bu tarihte başlayan bu yayın, sürmektedir. Bibliografya özellikle özetli bibliografyaların bilim için önemi gözönüne alınırsa, bu hizmetin yeniden ele alınması, Enstitü'nün büyük katkılarından biri olacaktır. NEE, aydınları nüfus konusunda bilinçlendirmek üzere, bir Nüfus Bülteni yayınlamıştır. Aynı amaçla 1984 ve 1985 yıllarında basın mensuplarının iş adamlarının, işçi temsilcilerinin ve kamu kuruluşları yöneticilerinin katıldığı seminerler düzenlenmiştir.

1968-1985 yılları arasında Enstitü, 31 bilimsel yayın yapmıştır. 1979 yılından beri de «Nüfus Bilim Dergisi» adlı bilimsel bir dergi yayınlamaktadır. Dokümantasyon merkezinde yayınlanmamış 70 bilim uzmanlığı ve doktora tezi vardır.

NEE, Türkiye'de demografi alanında ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılar düzenleyerek demografinin gelişmesini güdüleme çabalarını da başlatmıştır. Bu konuda ilk toplantı 1968 yılında İzmir'de yapılan «Türkiye Demografyası Konferansı»dır. Enstitü, bu toplantıdan sonra 1985 yılına kadar, 3 ulusal ve 4 uluslararası toplantı düzenlemiştir[41].

Devlet Planlama Teşkilatı

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) demografik bilgileri en geniş ölçüde kullanan bir kurum olması yanında, demografik araştırmaların da yapıldığı bir kurumdur. Bu çalışmalar arasında, aşağıda belirtilen altı gruptaki üretici ve tüketici nüfusu saptama için yapılan gelecek yıllar için nüfus tahminleri (projeksiyon) başta gelir:

— Toplam nüfus
— İş gücü arzı
— Okul çağı nüfus
— Kırsal ve kentsel nüfus
— Bölgelere göre nüfus
— Ev halkı nüfusu

Devlet Planlama Teşkilâtı'nda yapılan araştırmalar arasında nüfus tahminleri yanında doğurganlık, ölümlülük ve göçler ilgili politikaların geliştirilmesine yardımcı olacak yurt dışına olan göçlerle ilgili analizler, kır-kent göçünü ve illerarası göçleri ve göç nedenleri ve özelliklerini kapsayan çalışmalar, ölümler ve ölüm nedenleri ile ilgili araştırmalar da, DPT'nın demografi alanındaki bilgilerimize yaptığı katkılardandır[42].

Diğer Kurumlar

Türkiye'de demografi alanında lisans üstü eğitim yapan Hacettepe Üniversitesi'nden başka kurum yoktur. Lisans düzeyinde demografi eğitimi, bir alt dal olarak Orta Doğu Teknik Üniversitesinde Kent Araştırmaları

41 Üner, S. (NEE'de öğretim üyesi) kişisel görüşme, Ankara (1985).
42 Yener, S. (DPT uzmanlarından) kişisel konuşma, Ankara (1985).

Ana Bilim Dalı'nda yapılmaktadır. Bunun yanında, daha çok öğretim üyelerinin varlığına ve ilgisine bağlı olarak, bazı üniversitelerde demografi dersi verilmektedir. Bu alanda güçlü kadroya malik olan üniversiteler İstanbul, Boğaziçi ve Orta Doğu Teknik Üniversiteleridir. İstanbul Üniversitesi İstatistik Enstitüsü'nde ve Boğaziçi Üniversitesi'nde seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde demografi dersi geniş kapsamlıdır, nüfus projeksiyon teknikleri, doğurganlık, ölümlülük ve göç olgularının iç dinamikleri ile sosyal, ekonomik ve mekânsal olgular arasındaki etkileşim gibi konuları da kapsamaktadır. Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyelerinin nüfus alanında yaptıkları ve yayınladıkları araştırmalar da, büyük değer taşımaktadır[43], [44].

Türkiye'de nüfus olguları ile ilgili alanlarda araştırma yapılan kurumlardan biri de Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Enstitüsü (THE) dür. Bu Enstitü'nün demografi araştırmalarına yaptığı hizmetlerin başında, Etimesgut, Çubuk sağlık eğitim ve araştırma bölgelerini, doğurganlık, ölümlülük konularında araştırmalar yapılan bir saha laboratuvarı durumuna getirmesi gelir[45]. THE öğretim üye ve yardımcıları ölümlülük, çocuk düşürme, aile planlaması hizmetleri konularında araştırmalar yürütmektedirler[46]. Bunlardan bazılarına, saha araştırmaları bölümünde değinilmişti. Dünya Sağlık Teşkilâtı, Toplum Hekimliği Enstitüsü'nü, Aile Planlaması Hizmet Araştırma ve Eğitim Merkezi (Collaborating Center for Researeh and Training in Human Reproduction) olarak görevlendirmiştir.

Toplum Hizmetlerinde Demografik Bilgilerden Yararlanma

Türkiye'de demografi alanında yapılan çalışmalar, bir yandan Türk demograflarının uluslararası çevrede yerlerini belirleme ve bilime yaptıkları katkılar, bir yandan da bulguların topluma sağladığı yarar yönlerinden değerlendirilebilir. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede, doğru olanın ikinci yaklaşım olduğu kanısındayım.

Nüfus araştırmaları toplumsal açıdan sosyal ve ekonomik politikaların geliştirilmesi, planlaması ve çalışmaların değerlendirilmesi için gereklidir. Ülkemizde altmışlı yıllarda planlı kalkınma döneminin başlatılması, demografik araştırma ve çalışmaların geliştirilmesini güdülemiştir. Bu konuda üretilen bilgilerden geniş ölçüde yararlanan kurumların başında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (SSYB) ve İmar İskân Bakanlığı (İIB) gelir.

43 Özbay, F. (Boğaziçi Üniversitesinde Öğretim Üyesi) kişisel yazışma, İstanbul (1985).

44 Bazoğlu-Balamir , N. (ODTÜ eski öğretim elemanlarından) kişisel konuşma, Ankara (1985).

45 ....., **Hacettepe Üniversitesinde Toplum Hekimliğinin İlk 15 Yılı,** H.Ü. Toplum Hekimliği Enstitüsü yayını No. 16, Ankara (1981).

46 Öztek, Z. **Araştırma Özetleri, 1968-1979** H.Ü. Toplum Hekimliği Enstitüsü yayını No. 11 Ankara (1980).

Devlet Planlama Teşkilatı demografların ürettikleri bilgileri, en geniş ölçüde kullanan bir kurumdur. Bu bilgiler aşağıdaki amaçlar ile kullanılmaktadır[47].

— Doğum, ölüm, göç ve nüfus artış hızları konusunda politika kararlarının saptanması,

— Sağlık, okul, konut, ulaşım, tarım, sanayi gibi çeşitli sosyal ve ekonomik sektör planlarını hazırlamak için gerekli üretici ve tüketici kitlelerin saptanması,

— İllerin gelişmişlik indekslerinin ve kalkınmada öncelikli yörelerin saptanması.

Devlet İstatistik Enstitüsü beş yılda bir yaptığı sayım sonuçları ve bunlara dayanarak hesaplanan ölüm ve doğum hızları, II. Dünya Savaşı öncesi nüfus artışı hızının düşük oluşunun nedeninin, ölüm hızlarının yüksekliği olduğunu göstermiştir. II. Dünya Savaşı süresinde durumu daha da kötüye gitmiştir. Sayım sonuçlarına dayanılarak yapılan tahminler, II. Dünya Savaşından sonra nüfus patlamasının nedeninin ölümlerin hızla azalması olduğunu göstermiştir. Doğum hızının 1960'lı yıllardan sonra azalmaya başlaması, Türkiye'de nüfusun sorununun tehlike olma durumundan uzaklaşmağa başladığını göstermiştir[48].

İmar ve İskân Bakanlığı ve İller Bankası da, nüfus araştırmalarından yararlanan ve bu konuda —özellikle göç ve kentleşme ile ilgili konularda— araştırmaların yapıldığı kamu kuruluşlarıdır. Göç ve kentleşmeyi diğer arkadaşlarımız toplantımıza ayrıntılı olarak sunacaklardır.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı demografik araştırmalara önem veren ve bu verilerden yararlanan bir diğer kamu kuruluşudur. Sağlık hizmetlerinin planlanabilmesi ve çalışmaların değerlendirilebilmesi için, ölümlülük ve doğurganlık konularında ayrıntılı bilgilere gereksinme vardır. SSYB altmışlı yıllara kadar, bu konuda bilgi edinme ve bu bilgileri kullanma çabası göstermemiştir.

1963 yılında Population Council uzmanları tarafından planlanan ve saha uygulaması Hıfzıssıhha Okulu tarafından yürütülen aile planlaması araştırması sonuçları, halkın ve toplum liderlerinin büyük çoğunluğunun aile planlaması lehinde olduğunu, hükûmetin bu konuda yardımcı olmasını istediklerini, buna karşın gebeliği önleyiciyi önlem kullanılışının çok düşük ol-

47 Yener, S. (DPT uzmanlarından) kişisel konuşma, Ankara (1985).

48 Fişek, N.H. Dünya'da Nüfus Artışı, **«Hekimler İçin Aile Planlaması El Kitabı»** adlı yapıtta Prof. Dr. A. Akın'ın yayını, Ankara 1983.

duğunu göstermiştir.[49] Bu veriler geleneksel pronatalist politikanın değiştirilmesi görüşünü güçlendirmiş ve TBMM'de Nüfus Planlaması Kanunu görüşülürken, bu veriler kanıt olarak kullanılmıştır. Bu araştırmada saptanmış olan aile planlaması yöntemlerinin kullanma oranları da, aile planlaması konusunda hükûmet programının değerlendirilmesi için baz olarak kullanılmıştır. NEE'nün her beş yılda bir yaptığı nüfus araştırmalarında saptanan veriler, aile planlaması yöntemi kullananların oranının 15 yılda yaklaşık olarak iki katına çıkmasına karşın, «geri çekme» yöntemi kullanmanın yaygınlığını koruması ve mutlak sayı olarak artmış olması, hükûmetin ektin çağdaş yöntemleri halka sunmasının, isteği karşılayacak düzeyde olmadığını göstermiştir.[50]

SSYB için çok önemli demografik araştırmalardan biri de Türkiye Nüfus Araştırması'dır. Bu araştırma sonuçları yayınlanana kadar, Türkiye'de çocuk ölümlerinin fazla olduğu biliniyordu. Ancak çocuk ölümlerinin gelişmekte olan ülkelerin bir çoğundaki çocuk ölümlerinden fazla olduğu, bilinmiyordu. NEE'nin yaptığı saha tarama sonuçlarının, çocuk ölümlerinin, yavaş da olsa, azaldığını göstermesi, yurdumuzda sağlık düzeyinin yükselmekte olduğunun kanıtıdır.

1966-67 Nüfus Araştırması sonuçlarına göre, doğurganlık çağındaki kadınlarda yaşa özel ölüm hızının, gelişmiş ülke kadınlarına kıyasla çok yüksek ve ölüm cinsiyet oranının (sex ratio) düşük oluşu, kadın sağlık düzeyinin de düşük olduğunun kanıtıdır.[51]

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1974-75 Nüfus Araştırması'nın ölümlülük verilerinin analizi, Türkiye'de ana ölüm hızının yüz binde 207 olduğunu göstermiştir.[52] Birleşmiş Milletler'in yayınladığı istatistiklere göre, bu hız gelişmekte olan ülkeler arasında en yüksek olan hızlardan biridir. Bu bulguların, sağlık hizmetinden sorumlu olanları daha etkin hizmet sunma yolunda güdülemesi beklenir.

Ana ölümlerinin yüksek oluş nedenlerinden biri, çocuk düşürmedir. Ülkemizde yapılan demografik araştırmaların sağladığı yararlardan biri de, çocuk düşürmenin ne kadar yaygın olduğunu göstermiş olmasıdır.[53] Çocuk düşürmenin yasalar ve din baskısı ile önlenemeyeceği bilinmekle be-

49 Berelson, B. Turkey: National survey on Population Studies in Family Planning 1 (5) 1 - 12 (1964)

50 Fişek, a.g.e.

51 Fişek, N.H. Socio-economic Factors in Maternal Health **«İslamda Ana Sağlığı»** adlı yapıtta (Arapça) The Pan-islamic Congress on Motherhood in İslam, Kahire (1978).

52 Yener, S. **1974 - 1975 Nüfus Araştırmasındaki Ölümler ile İlgili Verilerin Değerlendirilmesi** H.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi, Doktora tezi (1981).

53 Tezcan, S., Carpenter - Yaman, C. ve Fişek, N.H. **Türkiye'de Çocuk Düşürme,** H.Ü. Toplum Hekimliği Enstitüsü yayını No. 13 Ankara (1980).

raber, tutucu çevrelerin baskısı ile çocuk düşürme-özellikle istek üzerine çocuk düşürme-yasağı, bazı ülkelerde yürürlüktedir. Türkiye'de bunlar arasında idi. Çocuk düşürme konusundaki demografik araştırma sonuçları durumu objektif olarak değerlendirebilen bilim adamlarımızın yöneticilerin ve politikacıların doğru karar vermelerine yetmiş ve 1983 yılında Nüfus Planlama Kanunu değiştirilerek «istek üzerine çocuk düşürme» serbest bırakılmıştır.

1974-75 Nüfus Araştırması'nın ölümlülük verilerinin analizinde, Türkiye'de ölenlerin yüzde 43'ünün, ölmeden önce hasta iken hekime başvurmadıkları saptanmıştır. Bu oran az gelişmiş kırsal yörelerde bebekler için yüzde 80'dir.[54] Türkiye sağlık olanakları çok sınırlı olan bir ülke değildir. Buna karşın halkın büyük kesiminin bu hizmetten yararlanamaması düşündürücüdür. Bu gözlem sosyal adalet ilkesini savunmayı kimseye bırakmayan politikacıları, söz yerine iş üretmeğe güdülemelidir.

Toplum Hekimliği Enstitüsü'nün sağlık eğitim ve araştırma bölgelerinde ölümlerin mediko-sosyal nedenleri üzerinde yaptığı araştırmalar da, bir gerçeği ortaya çıkarmıştır. Sağlık hizmetinden yoksun olan halka hizmet sunmak, hizmetin herkes tarafından kullanılacağı anlamına gelmemektedir.[55] Toplumun varolan sağlık hizmetini doğru olarak kullanmaya alışması, yavaş bir süreçtir. Etimesgut bölgesinde herkese parasız ve yeterli sağlık hizmeti verilmesine karşın, bebek ölüm hızı binde 142'den 45'e, 15 yılda tedricen inmiştir.[56]

NEE 1968 Nüfus Araştırması'nın yan ürünlerinden biri de, Türkiye'de gelir dağılımı konusundaki yayındır. Bu araştırmada gelir konusunda derlenen veriler, Türkiye'de milli gelirin yüzde 60'ını, en yüksek gelirli yüzde 20'nin ve yüzde üçünü, en düşük gelirli yüzde 20'sinin aldığını göstermiştir.[57] Demografların seksenli yıllarda toplayacağı veriler, bu amaç ile de analiz edilirse, Türkiye'de sosyal adaletin hangi yönde geliştiğinin somut kanıtı elde edilmiş olacaktır.

54 Yener, S. 1974 - 1975 Nüfus Araştırmasındaki Ölümler ile İlgili Verilerin Değerlendirilmesi, H.Ü., Sağlık Bilimleri Fakültesi Doktora Tezi (1981).

55 Fişek, N.H., Erdal, R. Seventeen Years of Primary Health Care **World Health Forum (1985).**

56 Hacettepe Üniversitesi'nde Toplum Hekimliğinin İlk 15 Yılı, H.Ü. Toplum Hekimliği Enstitüsü Yayını No. 16, Ankara (1981).

57 Bulutay, T., Timur, S. ve Ersel, H. **Türkiye'de Gelir Dağılımı, 1968,** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları No. 325, Ankara (1971).

TABLO — 1 SON DÖRT NÜFUS SAYIMINDA SORULAN KİŞİ İLE İLGİLİ SORULAR

Sorular	1970	1975	1980	1985
Adı ve soyadı	x	x	x	x
Hane halkı reisine olan akrabalık derecesi	x	x	x	x
Doğum yeri	x	x	x	x
Daimi ikametgâhı	x	x	x	x
Ana dili	x	x	x	x
Bildiği yabancı dil	x	x	x	x
Tabiiyyet	x	x	x	x
Cinsiyet	x	x	x	x
Yaş	x	x	x	x
Görünür vücut sakatlığı	—	x	—	x
Bir önceki sayımda daimi ikametgâhı nerede idi	x	x	x	x
Öğrenim durumu	x	x	x	x
Medenî hali	x	x	x	x
Doğurduğu canlı çocuk sayısı	x	x	x	x
Canlı doğup da bir yaşını doldurmadan ölen çocukların sayısı	x	x	—	—
Halen yaşayan çocuk sayısı	x	x	x	x
Son bir yıl içinde bir yaşını doldurmadan ölen çocuk sayısı	—	—	x	x
Son bir yıl içinde canlı doğum sayısı	—	—	x	x
Dinî	—	—	—	x

(x) sorulmuş, (—) sorulmamış.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 339 - 364.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfus Yapısı ve Sosyo-Ekonomik Değişmeye Etkisi

*Dr. Frederic C. Shorter**

Kurtuluş Savaşı sona erdiğinde Türk insanı, önünde uzun bir barış ve kalkınma dönemi olacağını herhalde pek hayal edemiyordu. Hemen her aile ve nüfusun her kesimi değişik cephelerde (Balkanlar, Kuzey Afrika, Çanakkale, Rusya, Mezopotamya, Filistin, Hicaz) sürdürülen çarpışmaların ve nihayet bağımsızlık savaşının ağır etkilerini yaşamıştı. 1923'te Cumhuriyet'in kurulmasıyla ulusal sınırlar, yönetim ve barış içinde yaşama hakkı gibi sorunlara çözüm sağlanmıştı. Ancak nüfus, yaşanan geçmişin etkilerini yapısında taşımaktaydı; bu da toplumsal ve ekonomik gelişmeyi etkiliyecekti.

İLK NÜFUS SAYIMI

Cumhuriyet'ten sonra çıkarılan önemli toplumsal belgelerden biri 1927 nüfus sayımı sonuçlarıdır (Merkezi İstatistik Genel Müdürlüğü 1928, 1929), Bu nüfus sayımı, evlere gidilerek orada bulunanların yazıldığı gerçek bir «de facto» sayımdır ve o tarihte henüz kaldırılmamış olmakla birlikte ülkenin bütünü için yeterli ve uygun olmayan Osmanlı nüfus kayıt sisteminden bağımsız olarak yürütülmüştür. Bu işin, bilinen en iyi sayım yöntemleriyle yapılabilmesi için Belçika'lı bir istatistikçi görevlendirilmiştir.

* Nüfus Konseyi, Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi Başkanı

1927 nüfus sayımı, 1935'te başlayan beş yıllık nüfus sayımlarına göre nüfusbilimciler tarafından daha az kullanılmış, 1927 sayımının kalitesine güven duyulmamış sonuçlarının değerlendirilmesinde de güçlüklerle karşılaşılmıştır. Örneğin, alışılmadık yaş yapısına ilişkin ayrıntılı bilgiler tablolarda yaşların alışılmadık biçimde gruplandırılmasından ötürü yok olmuştur. Demografik değerlendirmede yaş konusu son derecede önemlidir. Nüfus sayımının soru kağıdı ve sonuç tablolarının yayınlanma biçimi 1935'te düzeltilmiş ve pek küçük değişiklikler dışında zamanımıza kadar kullanılmıştır. Böylece 1935 ve sonrasındaki nüfus sayımları, Türkiye'nin demografik ve toplumsal geçmişi hakkında son derece değerli ve karşılaştırmalı bilgiler sağlamaktadır.

Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından bir nüfus sayımının yapılması, zamanın koşulları düşünülürse, elbette mümkün olamazdı. Fakat böyle bir sayımın yapılmış olduğunu varsayalım. Böyle bir belge, Cumhuriyet dönemi nüfusunun ne durumda olduğunu saptamak için bir başlangıç noktası sağlayacaktı. Cumhuriyet dönemindeki toplumsal değişme ve toplumsal politikaları açıklamaya çalışırken, hangi demografik koşulların benimsenebilecek seçenekleri zorladığını ve bu koşulların, kişilerin düşüncelerini nasıl etkilediğini bilmenin büyük yararı olurdu. 1923'teki nüfusun şu anda sayılması artık mümkün olmasa da, daha sonraki sayımlara dayanarak 1923'e ilişkin bir «nüfus sayımı» oluşturulabilir. En azından nüfusun yaklaşık sayısıyla yaş ve cinsiyet yapısını tahmin etmek mümkündür. Evlenme durumu, meslek, eğitim ve benzeri nüfus niteliklerinin tahmini için ise elde yeterli bilgi yoktur.

Böyle bir çalışmanın yapılabilmesi şu temele dayanmaktadır. 1923 yılında bir sayım yapılabilmiş olsaydı, bu sayımda saptanan kişiler, ölenler dışında, 1927, 1935 ve sonraki sayım yıllarında tekrar sayılacaktı. Nüfusa göç yoluyla katılan veya nüfustan göç ederek ayrılanlar durumu biraz karmaşık yapsa da, ilerdeki bölümlerde Cumhuriyet'in başındaki nüfus değişmeleri tartışılırken değinileceği gibi, çok önemli bir faktör olamamaktadır. 1923'e ilişkin bir «nüfus sayımı» yapabilmenin nasıl mümkün olabileceğini şöyle bakarak da görebiliriz: 1935 yılındaki nüfus sayımı - ki değişik değerlendirmelere göre yeterli bir kalite düzeyine sahip olduğu bilinmektedir - tamamiyle «1923 nüfusu»yla 1923'ten sonra doğup 1935'te 12 yaşından küçük olanlardan oluşacaktır. Buna göre 1935 nüfus sayımı, 1923'teki nüfusu yaş ve cinsiyet olarak şu iki düzeltme yapılması koşuluyla yansıtabilecektir: Yaşı 12 ve daha büyük olanların yaşlarından 12 yıl çıkarıp 1923 - 1935 yıllarında ölen nüfusu cinsiyet ve yaşlarına göre nüfusa «tekrar eklemek». Ölenleri tekrar nüfusa eklemek, nüfustaki ölüm olasılıkları konusunda herhangi bir bilgi olduğu ya da yaklaşık bir tahmin yapılabildiği takdirde çok güç değildir. Ölümlerin yaş ve cinsiyetlere göre ne gibi görüntü-

ler gösterdiği, birçok ülke için yapılan tarihsel araştırmalarla saptanmıştır; bu saptanmalarda model hayat tabloları oluşturulmuştur (Coale and Demeny, 1966).

Ölenleri nüfusa yeniden ekleme tekniği, nüfusbilimde «geriye doğru hayatta kalma» olarak adlandırılmaktadır. Nüfusun tümüne uygulandığında «geriye doğru nüfus projeksiyonu» olarak tanımlanır.[1]

GERİYE DOĞRU PROJEKSİYONLA 1923 «SAYIMI» TAHMİNİ

1923 nüfusunu tahmin ederken kullanılacak temel veriler şunlardır:

1. Geriye doğru projeksiyona dayanak noktası olarak 1927 sayımı yerine 1935 sayımı seçilmiştir. Çünkü 1935 sayımının sonuçları hem standart demografik tablolar biçiminde (örneğin 5 yıllık yaş gruplarına göre) yayınlanmış hem de sayım, nüfusbilimcilerin incelemelerinde oldukça güvenilir bulunmuştur. 1935 sayımı ve onu izleyen bütün sayımların en önemli eksikliği ise yaş dağılımlarının ancak kişilerin verdiği yaş bilgileri kadar geçerli olmasıdır. 1935'ten bugüne kadar yapılan bütün nüfus sayımlarında yaş bildirim hataları bulunduğu saptanmış, bunların belli örüntüler gösterdiği ve sistematik olduğu belirlenmiştir (Demeny ve Shorter, 1968; Das Gupta, 1975; Ntozi, 1978). Bu hataların aynı biçimde tekrarlanmış olması, nüfus sayımlarındaki yaş bildirim hatalarını düzeltme olanağı sağlamaktadır. Bu düzeltme 1935 nüfus sayımına uygulanmış (Shorter ve Macura, 1983, ss. 128-129) ve geriye doğru projeksiyonda bu sonuçlar kullanılmıştır.

2. 1923'le 1935 arasında ölümlülüğün ne düzeyde olduğu zamanında saptanmadığı için, ölümlerin daha sonraki dönemlerde gösterdiği eğilimi inceleyerek geçmişe dönük bazı tahminler yapmak gerekmektedir. Ölümlülük düzeyi için tek varsayım kullanmak yerine, geriye doğru projeksiyon sonuçlarının hangi sınırlar arasında değişebileceğini göstermek bakımından «yüksek» ve «düşük» ölümlülük olarak iki seçenek kullanılmıştır. Başka çalışmalarda saptanmış olan 1935'ten sonraki ölümlülük eğiliminden de, geriye doğru ekstrapolasyon için bilgi sağlanmıştır (Shorter ve Macura, 1983, s. 101).

1 «Geriye doğru nüfus projeksiyonu»nun teknik açıklaması ayrıntılı olarak Shorter ve Macura (1983)'da görülebilir.

Sayım Dönemi	Doğuştaki Yaşama Umudu Kadın - Erkek Toplamı (Yıl)
1935 - 40	35.4
1940 - 45 (Savaş yıllarının hastalık ve yoklukları)	31.4
1945 - 50	38.1
1950 - 55	43.6
1955 - 60	48.1

Kullanılan iki seçenekten düşük ölümlülük, 1923 - 1935 arasında doğuştaki yaşama umudunun 35 yıl olarak kaldığını varsaymaktır. Geriye doğru projeksiyonla bulunan 1923 yılına ait iki nüfus tahmininden daha az olanı, doğal olarak bu varsayım kullanıldığında elde edilmektedir. (Ölüm hızları «düşük» olursa daha az insan ölmekte, geriye doğru hesaplamada 1935'ten 1923 nüfusunu bulmaya çalışırken daha az sayıda ölen kişiler nüfusa eklenmektedir.)

Yüksek ölümlülük seçeneği ise şu varsayımla hesaplanmaktadır. 1925'ten önceki doğuştaki yaşama umudu sadece 30 yıldır ve 1935'ten sonraki yıllar için saptanmış bulunan 35 yıllık düzeye doğru artmıştır. Daha ayrıntılı olarak belirtmek gerekirse yeni doğan bir kişinin yaşaması beklenen yıl sayısı 1925'ten önce 30, 1925 - 1930 arasında 32, 1930 - 1935 arasında ise 34 yıl olarak varsayılmıştır. Bu varsayımla elde edilen 1923 yılı nüfus büyüklüğü tahmini de diğer seçeneğe göre daha yüksektir.

Bu projeksiyonlarda, kadınlarla erkeklerin doğumda aynı yaşama umuduna sahip oldukları varsayılmıştır. Bunun nedeni, değişik çalışmalarda ölümlerin ölçülebildiği en eski dönemlere (1930 ve 1940'lara) ait bulguların genellikle kadınların hayatta kalma olasılığının erkeklerinkinden daha yüksek olmadığını göstermesidir. O dönemlerden sonra kadınlar lehine bir farkın ortaya çıktığı, daha yakın dönemler için yapılan araştırmalarda gözlenmiştir (Demeny ve Shorter 1968, 15; Shorter ve Macura, 1983, ss. 71, 94, 100, 101).

Diğer noktalar tamamen teknik olduğu için burada ayrıntılarıyla açıklama yapılmayacaktır. Mantıksal olarak doğurganlık (doğum hızları) için de bir varsayım gerektiği sanılabilirse de bu doğru değildir. 1935'ten önce doğanlar ya 1935 nüfus sayımında kaydedilmiş olacaklardır, ya da geriye doğru projeksiyonda «tekrar hayata döndürme» yoluyla doğmuş olacaklardır. 1923 ile 1935 arasındaki doğurganlık hızları kullanılan tekniğin sonucunda elde edilmekte, bu hızlar için bir varsayım kullanılmamaktadır.

1923 yılına ait tahmini bir «sayım» Tablo 1'de verilmiştir. Burada ilgi çeken ilk nokta, geriye doğru projeksiyon yaparken «yüksek» veya «düşük» ölüm hızları kullanmanın sonuçları etkilemediğidir. Tahminlerin ölüm düzeyindeki hatalara duyarlı olmamasının nedenini şöyle açıklayabiliriz: Nüfus dinamiği açısından on iki yıl önemli bir süre değildir. Bu nedenle de, 1923 yılında hayatta olanların büyük bir bölümü 1935 sayımında da sayılmıştır.

TABLO 1 — 1923 YILINA AİT NÜFUS TAHMİNİ DÜŞÜK VE YÜKSEK SEÇENEKLER

Cinsiyet ve Yaş Grupları	Nüfus (Bin)		Toplam İçindeki Yüzde	
	Düşük	Yüksek	Düşük	Yüksek
Kadın				
0 - 14	2201	2232	32	32
15 - 44	3169	3209	47	46
45 - 64	1063	1096	15	15
65 ve üstü	367	415	5	6
Toplam	**6801**	**6952**	**100**	**100**
Erkek				
0 - 14	2233	2260	36	36
15 - 44	2804	2834	46	45
45 - 64	808	829	13	13
65 ve üstü	321	343	5	6
Toplam	**6166**	**6267**	**100**	**100**

Erkeklerin Kadınlara Oranı (Yüzde)	Cinsiyet Oranları	
	Düşük	Yüksek
0 - 14	101	101
15 - 44	88	88
45 - 64	76	76
65 ve üstü	87	83
Toplam	**91**	**90**

Not : Sütun toplamlarının genel toplamlara uymaması, sayıların yuvarlaklaştırılmasından kaynaklanmaktadır.

1923 yılı sayılarına ek bir kontrol olarak, 1935'ten sonraki sayım nüfuslarından da 1923'e geriye doğru projeksiyon yapılmıştır. Bunun amacı, başka bir sayım yerine 1935 sayımını temel kabul etmenin doğru bir seçim olup olmadığını anlamaktır.

Diğer sayımlarla yapılan kontrol sonucunda da çok benzer sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin 1940 nüfusundan geriye doğru yapılan projeksiyon

1923 nüfus yapısında herhangi bir farklılık getirmemekte, nüfus büyüklüğü tahminini ise ancak yüzde bir kadar değiştirmektedir.

1927 Nüfus Sayımının Tekrar Gözden Geçirilmesi

1927 nüfus sayımı 1923'le 1935 yılları arasında bulunduğu için geriye doğru projeksiyon 1927 sayımı konusunda da bilgi sağlamaktadır. Her ne kadar çalışmanın temel amacı bu değilse de, bazı noktaların aydınlanmasında yararı olacaktır. Tablo 2'de 1927 nüfus sayımında elde edilen sonuçlar, aynı yıl için geriye doğru projeksiyonla bulunan nüfusla karşılaştırılmaktadır.

TABLO 2 — 1927 NÜFUS SAYIMININ AYNI YILIN GERİYE DOĞRU PROJEKSİYON NÜFUSUYLA KARŞILAŞTIRILMASI (Bin)

				Projeksiyona Göre Eksik Sayılma Yüzdesi	
	1927	Projeksiyon			
Cinsiyet	**Sayımı**	**Düşük**	**Yüksek**	**Düşük**	**Yüksek**
Erkek	6.564	6.607	6.658	0.7	1.4
Kadın	7.084	7.160	7.233	1.1	2.1
Toplam	**13.648**	**13.768**	**13.891**	**0.9**	**1.8**
Erkeklerin Kadınlara Oranı **(Yüz kadına)**	92.7	92.3	92.1		

1927 nüfus sayımı yapılmadan önce Türkiye nüfusunun ne kadar olabileceği konusunda birşey söylenemiyordu. Yüceuluğ (1944, s. 38, Fransız ve İngiliz Dışişleri raporlarında 1924 nüfusunun 8 - 9 milyon olarak bildirildiğini yazmıştır. 1927'de 13.6 milyon kişinin sayılmış olması, bu sayının güvenirliği konusunda kuşku uyandırmıştı. Eleştiriler fazla sayılma olduğu yönünde değil, sayımlarda daha çok görülen eksik sayım hatası olduğu doğrultusundaydı. İstanbul gazetelerinde kentin bazı semtlerinin tamamının sayılmadığı hakkında haberler çıkmıştı. 1935 ve 1940 nüfus sayımları yapıldıktan sonra 1927 sayımı daha anlamlı bulunmaya başlamıştır. Tanınmış iktisat tarihçisi ve nüfusbilimcisi Profesör Ömer Celâl Sarç, 1927 nüfus sayımında sadece 370.000 kişilik bir eksik sayılma bulunduğunu ve toplam nüfusun 14 milyona çok yakın olduğunu tahmin etmiştir (Sarç, 1940, 1942). Dolayısıyla, daha sonraki nüfus sayımlarını da dikkate alarak düşünüldüğünde, 1927 sayımının pek de başarısız bir sayım olmadığını söylemek mümkündür.

II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE YÜKSEK NÜFUS ARTIŞI GERÇEKTEN DE YÜKSEK MİYDİ?

Nüfus artış hızını, kapsadıkları alan ve oranlar aynı kaldığı sürece birbirini izleyen iki sayımdan hesaplamak mümkündür. 1927 sayımıyla 1935 sayımıyla 1935 sayımı (düzeltme yapmaksızın) karşılaştırıldığında, aradaki 8 yıl içindeki ortalama artış hızının yılda % 2.1 olduğu görülmektedir. 1927 sayımını düzeltip bir miktar dış göçü dikkate alarak yaptığı hesaplama sonucunda Sarç'ın bulduğu tahmin yüzde 1.6'dır. 1935'ten geriye dönerek yapılan tahmin ise Sarç'ınkinden biraz daha yüksek çıkarak, 8 yıllık dönemin sonunda yüzde 2.0'ye ulaşmaktadır (Tablo 3). Bugün kalkınmakta olan ülkelerdeki demografik dönüşüm kuramlarını gözönüne alarak bakıldığında, bu tahminlerin hepsi yüksek görünmektedir. O dönemde Türkiye, azalan ölüm hızları ve doğurganlığın uzun süre yüksek kalmasından kaynaklanan «demografik dönüşüm» sürecine henüz geçmemişti.Türkiye'de ölüm hızları II. Dünya Savaşı sonrasına kadar önemli ölçüde düşmemiştir. Dolayısıyla şöyle bir soru akla gelmektedir: Türkiye'deki nüfus artışı, verilerin hatalı olması dışında, nasıl yüksek olabilirdi?

TABLO 3 — GERİYE DOĞRU PROJEKSİYONDAN ELDE EDİLEN BAZI SONUÇLAR YÜKSEK SEÇENEK

	1930 - 35	1927*	1923*
Kaba Doğum Hızı (bin nüfusta	54	53	45
Toplam Doğurganlık Hızı (Kadın Başına Düşen Çocuk)	7.1	6.6	5.6
Kaba Ölüm Hızı (bin nüfusta)	34	36	36
Doğuştaki Yaşama Umudu (yıl) a/	34	32	30
Doğal Artış Hızı (yüzde)	2.0	1.7	0.9

a/ Geriye doğru projeksiyon yaparken kullanılan bir varsayım.

* Belirtilen yılların sayım ayı olan Ekim'ine gelecek biçimde enterpolasyon yapılmıştır.

Not : Düşük seçenek kullanılarak yapılan projeksiyonun temel farkı, daha önceki yıllar için daha düşük doğurganlık ve daha yüksek nüfus artış hızı vermesidir. Bu seçenekle toplam doğurganlık hızı 1923'te 5.2 olarak çıkmakta 1930 - 35'te de 7.0 çocuğa yükselmektedir. Ölüm hızı da, doğuştaki yaşama umudu 35 yıl olarak sabit tutulduğu için daha düşük olmaktadır. 1923'teki kaba ölüm hızı binde 30 olarak bulunmakta, 1930 - 35'te ise binde 33'e çıkmaktadır.

Savaş öncesinde böyle bir soru Türkiye'de sorulmuyordu. Ülkedeki yaygın görüş nüfusun az olduğuydu ve bu konuda söz söyleyip yazı yazanlar, yüksek nüfus artışını destekler bir tutum içindeydiler. «Demografik dönüşüm» modeli henüz ortaya atılmamış ve gelişmekte olan ülkelerdeki demog-

rafik değişmenin bu modeli izliyeceği görüşü ileri sürülmeye başlanmamıştı (Notestein, 1945). Türkiye'de ancak 1950'lerde görülen ünlü «demografik dönüşüm»den önce ortaya çıkan yüksek nüfus artış hızları, bu nedenle daha sonraları şaşırtıcı gelmeye başlamıştır.

Yüksek artış hızını açıklayabilmek için nüfusun yaş ve cinsiyet yapısına bakmak gerekir. Bu yapı hiç de «normal» görünmemektedir. 1923'ten sonra, yeni kuşakların doğup büyümesi ve nüfusun tekrar belli bir dengeye ulaşması için uzun yılların geçmesi gerekmektedir. 1923'te ve onu izleyen yirmi - otuz yıl içinde erkek nüfusun az olmasına karşın doğurganlık süregelmekteydi. Geriye doğru projeksiyonda, doğurganlığın 1923 - 1935 arasında artmakta olduğu görülmektedir (Tablo 3). Kaba doğum hızları olağanüstü düzeylere ulaşmış, dolayısıyla nüfus artışı da oldukça yükselmiştir. Kaba doğum hızı, bir yıldaki doğumların toplam nüfusa bölünmesidir. Paydada doğum yapamayacak grubun (yani erkeklerin) az oluşu, kaba doğum hızındaki bu yüksekliğe neden olmaktadır. Türkiye'de II. Dünya Savaşı'ndan önce görülen yüksek artış hızları «demografik dönüşüm» sürecinden değil, nüfusun yaş ve cinsiyet yapısından kaynaklanmaktadır.

1923'DEKİ NÜFUSUN TAŞIDIĞI İZLER VE DENGESİZLİKLER

Türkiye nüfusunun kendine özgü sorunları Kurtuluş Savaşı yıllarıyla ondan önceki döneme uzanmaktadır. Birçok kişi savaşta (Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları) ölmüş, bir çoğu da çok güç yaşama koşulları ve iç karışıklıklarda ölüme varan acılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu yıllardaki ölüm hızının olağanüstü yüksek olması sonucunda ülke nüfusunun ne kadar olduğunu tahmin edecek kesin bir yöntem yoktur. Yine de yaklaşık bir tahmin yapmaya çalışmak mümkündür.

Nüfuslar, geçmişlerindeki doğurganlık ve ölüm örüntülerine göre belli yapılara ulaşır. Doğum ve ölüm düzeyleri (yaşa özel doğurganlık ve ölümlülük eğrileri) uzun yıllar değişmezse, nüfus yapısı nüfusbilimcilerin «durulmuş nüfus» dedikleri biçime ulaşır. Bu nüfusun yaş piramidinde, her yaş grubunda ve her iki cinsiyet için de belirli ve değişmeyen oranlarda kişi bulunmaktadır. Nüfusun toplam büyüklüğü, geçmişteki olayların etkilerini taşımaktadır ve nüfus değişmekle birlikte hep aynı artış hızıyla artmaktadır. Türkiye'nin 1923'teki nüfus piramidinin nasıl olduğu bilinebilse, gerçek nüfus için bir karşılaştırma ölçüsü olarak kullanmamız mümkün olabilirdi.

1923'teki nüfusun yaş yapısı, bundan önceki «aşırı ölümler» nedeniyle birçok yaş grubunda ciddi azalmalar göstermektedir. «Aşırı ölümler»den kastedilen, doğuştaki yaşama umudunun 30 yıl olduğu model bir hayat tablosundaki ölümlerden fazla olanlardır. Bu ölümler, 1923'teki gerçek nüfus piramidinin durulmuş bir model nüfus piramidine göre, niye düzensiz

bir biçimde girintili olduğunu açıklamaktadır. «Normal» doğurganlık düzeyinin, 1923'teki doğurganlık düzeyi olduğunu varsaymak mümkündür. Tablo 3'teki «yüksek» ve «düşük» tahminlerin ortalamasını aldığımızda toplam doğurganlık oranı kadın başına 5.4 çocuk olmaktadır. Durulmuş nüfus için varsayılan geçmişteki doğurganlık düzeyi, aynen geçmişteki ölümler gibi, keyfi olmakla birlikte, «aşırı ölümler»in ne gibi etkisi olduğunu anlamak için kullanılabilecek bir «normal»lik ölçüsü sağlamaktadır.

Dış göç, cinsiyet veya yaşın önemli olmadığı durumlarda, durulmuş model nüfus piramidini çok az etkilemektedir. Türkiye'nin nüfus mübadeleleri (aşağıda da görüleceği gibi) işçiler gibi belli grupları değli, bütün aileleri kapsadığı için, ölçü olarak kullanılacak olan 1923 standardı oluşturulurken bu faktörü dikkate almaya gerek yoktur.

Durulmuş nüfus piramidi, önce her yaştaki nüfus oranı biçiminde hesaplanmaktadır (Coale ve Demeny, 1966, «Doğu» grubu model hayat tabloları). Daha sonra piramide, biçimine göre ve uygun bir çarpan kullanılarak belli bir sayısal büyüklük verilir. Bu çalışmadaki biçimiyle, 15 - 19 yaş grubuna uyacak biçimde hesaplanmıştır. Bu yaş grubunun seçilme nedeni, 1923'ten önceki karışıklık yıllarının sayısal açıdan büyük bir olasılıkla en az bu grubu etkilemiş olacağıdır. Bu yaş grubundakiler çok yüksek olan bebek ölüm hızlarından etkilenmemişlerdir; çünkü o dönemlerde bebeklik yaşlarını aşmış bulunmaktaydılar. (Beslenme ve hastalık koşulları ne denli bozuk olursa olsun, çocuklardaki ölüm olasılığı ilk 3-4 yılı geçtikten sonra oldukça düşmektedir.) 1923'te 15 - 19 yaşlarında olan grup, büyük ölçüde askere alınamıyacak kadar da gençti. Kuşkusuz sivil hayattaki yüksek ölüm hızından bir ölçüde etkilenmiş olsalar bile, bu yaş grubundakiler, 1923'te hayatta olan diğer yaşlardakilere göre, ölümlerin etkisini en az taşıyan kuşak sayılabilir. Daha yaşlı kuşaklar, özellikle de erkekler, savaşlar nedeniyle çok yüksek ölüm hızına maruz kalmışlar, daha genç kuşaklarda ise hem kız, hem de erkekler küçük yaşlarda yoğun hastalık ve yetersiz beslenme riskleriyle karşı karşıya olmuşlardır.

Şekil 1'de geriye doğru projeksiyonla elde edilen 1923 nüfusu durulmuş nüfusla karşılaştırılmaktadır. Üst yaş gruplarında önemsiz sayılabilecek bir uyumsuzluk görülmekte, projeksiyonla bulunan nüfus model nüfusu aşmaktadır. Buna bazı teknik etkenler, özellikle de geriye doğru projeksiyon yapılırken 1923'te 68 yaşın üstündeki nüfus dağılımının, model nüfustakinin aynı olduğu varsayımı neden olmaktadır. Yine de alt yaşlardaki karşılaştırmalar, 1923 nüfusundaki izleri yansıtmaya yarayan önemli dayanaklar sağlamaktadır.

Her iki piramidin de işaret ettiği yaş ve cinsiyete göre nüfus kayıplarına ilişkin tahmin oldukça güvenilirdir. Model nüfus için hangi paramet-

relerin (varsayımlar) kullanılması konusundaki kararın değişmesi bile, nüfustaki izlerin şekil 1'de gösterilen temel örüntüsünü ortadan kaldırması söz konusu olmıyacaktır. En belirgin eksiklik, çalışma yaşlarındaki kişilerde, özellikle de erkeklerde (kuşkusuz geçmişteki savaşlar nedeniyle), görülmektedir. Gerek bu eksiklik, gerekse cinsiyetler arasındaki dengesizlik, bu kuşaklardaki erkekler yaşlanıp yeni erkek kuşakların yetişerek onların yerini almasına kadar uzun yıllar sürecektir. Küçük yaştaki çocuklarda da belirgin bir eksiklik görülmektir. Bunun nedeni, kuşkusuz bebek ve çocuk ölümlerinin son derece yüksek oluşudur. Buna ek olarak, geçici bir düşük doğurganlık (durulmuş nüfus için kabul edilen 5.4 çocukluk düzeyin altında) döneminin yaşanmış olması mümkündür. Çocuk sayısındaki bu eksiklik, kurtuluştan sonra demografik bakımdan toparlanmayı daha yavaşlatmış, bunun için yeni kuşakların doğması ve yetişmesi gerekmiştir.

NÜFUSUN BÜYÜKLÜĞÜ VE CUMHURİYET'TEN ÖNCEKİ NÜFUS KAYIPLARI

İki piramidin karşılaştırılması, Osmanlıların son döneminde, aşırı yüksek ölüm hızları ya da geçici olarak azalan doğurganlıktan kaynaklanan nüfus kayıplarına da ışık tutmaktadır. Kayıplarının, iki piramid arasındaki farktan hesaplandığı nüfusun ne kadar olduğunun baştan dikkatle belirlenmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle 1935'teki sayımdan 1923'e yapılan projeksiyon, Cumhuriyet'in başlangıcındaki nüfusun büyüklüğünü ve yapısını, 1935'te hayatta olanlardan oluşturmaktadır. Geriye doğru projeksiyonla bulunan 1923 nüfusu, ya aynen bu kişilerden, ya da 1923'ten sonra ama 1935'ten önce ölenlerden meydana gelmektedir. 1923 nüfusunun tahmininde, Türkiye'den ayrılanlar yoktur.

Yunanistan'la Lozan Andlaşması'nda resmileştirilen nüfus mübadelesi en az bir milyon Yunanlı (Pentzopoulos 1962, s. 96 - 100) ile 400 000 Türkü (T.C Merkezi İstatistik Genel Müdürlüğü, 1930, S: 99 - 101; Barkan 1949, s. 206) kapsamaktaydı. Mübadele, süratle gerçekleştirildi. Yunan tarafı daha 1922'de Yunan ordularının yenilmesiyle birlikte, Lozan Antlaşması imzalanmadan, ayrılmaya başlamıştı. 1923 Ekim'ine geriye doğru projeksiyonda hesaplanan nüfus tahmininde Türkiye'den ayrılan, Yunanlılar olmamakla birlikte İstanbul'da kalmayı seçen oldukça çok sayıdaki (1927 sayımında 120 000) Yunanlı bulunmaktadır. 1923 nüfus tahmini mübadelede ülkeye gelen Türkleri de içermektedir.

Cumhuriyet döneminin başlangıcında «elde bulunan nüfus» kavramı, 1923'ün özel demografik koşullarının Cumhuriyet Türkiye'si üstündeki etkilerini incelemek bakımından son derece yararlıdır; çünkü ülkeyi oluşturacak nüfus budur. Ancak, biraz önce sözü edilen nedenler yüzün-

den, bu kavram 1923 Ekim'inde Türkiye topraklarında yaşamakta olan nüfusla tamamen aynı anlama gelmesi de ona çok yakındır ve bizim amacımıza da uygun düşmektedir.

1923'ün nüfus tahmini durulmuş model nüfus piramidinden çıkarıldığında, başlangıç nüfusunun iki milyon kişi dolayında eksik olduğu görülmektedir (15.36 - 13.22 = 2.14 milyon). Bu eksikliği, beklemenin üstünde olan aşırı ölümlerin, belki de gerçekleşmemiş bir miktar doğumların, bir tahmini olarak görmek mümkündür. Bu kayıplar büyük bir olasılıkla kurtuluştan önceki on yıl içinde yoğunlaşmıştı. Aşırı ölümlere ilişkin bu tahmin, olabilecek en düşük düzeyi göstermektedir; çünkü çalışmada temel olarak alınan 15 - 19 yaş grubunda ölmüş oldukları için sayılmayanların yüzünden gözden kaçan başka kayıplar da olmuş olabilir Bu tahminin, aynı nüfusun Osmanlılar'ın herhangi bir döneminde ne kadar olduğuna ilişkin herhangi bir bilgiye dayanmadığını da belirtmeliyiz.

KAYIPLARIN YERİNE KONMASI

Önemli bir demografik çöküntüden sonra sayı bakımından toparlanılması zaman alsa bile doğurganlık nüfusun kuşaktan kuşağa kendini yenilemesi, yani sürdürebilmesi için gereken doğum sayısının üstüne çıkarsa bu toparlanma oldukça hızlanır. 1920 ve 1930'lardaki yüksek ölüm hızları yüzünden, nüfusun aynı sayıda kalabilmesi için bir kadının ortalama dört çocuk doğurması gerekmekteydi. (Doğuştaki yaşama umudunun 35 toplam doğurganlık hızı 3.9 çocuktur.) Ülkedeki doğurganlık bunun oldukça üstünde olduğu ve yükseldiği için (Tablo 3) nüfus artışı da hızlıydı Bu yüzden iki milyonluk eksikliğin kapanmasına on yıl yetmişti.

Fakat nüfustaki açık, üretici yaşta yok olan erkeklerin yerine geçeceklerle değil, yeni doğan çocuklarla kapatılmıştı. En üretken yaşlardaki erkek nüfusun azlığı küçüklerin yetişip çalışma yaşlarına ulaşmasıyla uzun zamanda kapanmıştı. 1923 yılında 20 - 54 yaşlarındaki erkek nüfusunun açığı yaklaşık bir milyondu. Bu açık ancak 1939 yılında kapanabilmişti.

Cinsiyetler arasındaki dengesizlik çalışma yaşlarında daha uzun sürmüştü. Cinsiyet dengesizliğinin giderilmesi için eski kuşakların yaşlanıp, üretim yaşlarından çıkması gerekmiştir. Bu da yaklaşık 30 yıl almıştır. Başka nüfuslarda da olduğu gibi, doğuşta erkeklerin daha fazla olması nedeniyle erkeklerin biraz fazla olduğu genç kuşaklar yetişip eskilerin yerini almıştır. Böylece, çalışma yaşlarındaki nüfustaki erkeklerin oranı henüz 1942'ye gelindiğinde yüzde 50'ye ulaşmıştı. 1950'lerde de, erkeklerin biraz fazla olduğu «normal» denge sağlanmıştı.

DEMOGRAFİK YAPIDAKİ ÖZEL KOŞULLARIN YARATTIĞI BAZI SONUÇLAR

Bu bölümde Türkiye'deki özel demografik koşulların 1920'ler ve 1930'larda ülkenin ekonomik ve toplumsal gelişmesi üstündeki etkinlikleri ele alınacaktır. Buna, demograifik koşulların iki tür ekonomik ve toplumsal değişme üstündeki etkisine bakarak başlıyacağız: Tarımdaki üretim ve kadının ekonomik hayata katılması. Her iki tür değişme de, aralarında demografik faktörün de bulunduğu değişik etkilerle ortaya çıkmıştır. Ekonomik ve toplumsal değişmenin birden çok belirleyicisi olduğu zaman, başlıca olanlarını seçip bunların birbirleriyle ilişkisini kurabilecek bir model gerekmektedir Tarımsal üretimdeki değişmelere örnek olarak, Türkiye'de bu konuda yapılmış birçok değerli çalışmadan yararlanabiliriz. Kadınların işgücüne katılmaları konusu ise henüz bu denli incelenmiş değilse de, bu konuda ilerde bir model oluşturabilecek bazı düşünceler ileri sürmeye çalışacağız.

TARIMDAKİ ÜRETİM

1920'ler ve 1930'larda başlıca tarım ürünleri buğday ve benzeri tahıllardı. Bunu hayvansal ürünler (yün, deri, et) izliyor, daha sonra da daha az ölçüde olmakla birlikte pazar açısından önemli tütün, kuru üzüm ve pamuk gibi çeşitli ürünler geliyordu. Tarımsal üretimdeki artış hızını, ülke koşullarına uygun olan buğday üretimi belirliyordu. Buğday, aynı zamanda savaş sonrasında çok gereksinme duyulan bir tüketim maddesiydi. Tarımda sulama yapılmayan, toprağı insan emeği ve hayvansal göçle işleyen geleneksel bir teknolojik kullanılıyordu. II. Dünya Savaşı sonlarına kadar tarımsal teknolojide belirgin hiçbir değişme olmamıştır. Tarımda ne makinalaşma yönünden bir gelişme olmuş, ne de gübre, ilâçlama, yüksek verimli tohum gibi pazar giderleri kullanılmıştır. Teknolojik dönüşümün II. Dünya Savaşı sonlarına kadar gecikmesinin birçok nedeni vardır. Bunlardan biri geleneksel teknolojinin 1923'ten II. Dünya Savaşı'na kadar tarımda oldukça başarılı bir büyüme için yeterli olmasıdır.

Bu başarının hikâyesi, 1923'te savaş sonrasının yıkıntıları içinde yapılan tarımla başlamaktadır. Teknoloji temelde toprak ve emeğe dayandığı için üretimin canlanması, ne yeni sermayeyi, ne de 1923'te henüz kurulmamış olan sanayi sektörünün ürünleri olan tarımsal girdileri beklememiştir. Doğaldır ki, «geleneksel» yöntemler de bir miktar sermaye gerektirmektedir. Yük hayvanları, bazı tarım âletleri ve yeni alanların sürülerek tarıma açılması gibi. Ancak bu tür sermaye birikimi, eskiden ve varolan tarım kurumları çerçevesi içinde rahatlıkla sürdürülebiliyordu. 1923'ten birkaç yıl sonra buğday ve dışsatım ürünlerinin (tütün, kuru üzüm gibi) üretimi başlamıştı 1927 yılında yapılan tarım sayımı da bunu göstermek-

tedir (1927, diğer ikisinin, nüfus ve sanayi sayımları olduğu üç sayımın yapıldığı bir yıldır.)

Tarım üretimindeki büyük dalgalanmaların bir nedeni hava koşullarıdır; çünkü tahıl ürünü büyük ölçüde yağmura bağlıdır. Dolayısıyla, tarım üretimindeki artış eğiliminin istatistiksel bakımdan değerlendirilmesi, yağıştaki değişmelerin nasıl ele alındığına bağlı olarak değişik tahminler verebilir. Buğday ekilen toprak alanı ise hava koşullarına çok daha az bağımlıdır; çünkü tarlalar ekildiğinde yağışın ne kadar olacağı bilinmemektedir. Buğday ekilen topraklar 1927 ile 1940 arasında yılda yüzde 4.1 artmıştır (Hirsch tarafından toplanan verilere (1963, s. 376) geometrik eğri uygulanarak bulunmuştur).

Tahıl üretimi, daha çok alanın tarıma açılmasıyla arttıkça hektar başına düşen üründe azalma gibi bir tehlike ortaya çıkabilirdi. Her ne kadar hava koşullarındaki oynamalar nedeniyle dönüm başına düşen ürün konusundaki bilgiler açık olmadığından bunu kanıtlamak mümkün değilse de böyle bir düşme olmuş gibi görünmemektedir. Ekime yeni açılan topraklarla ekilmekte alanların verimliliği herhalde pek farklı değildi. Bunun bir kanıtı da toprak anlaşmazlıklarına ilişkin davaların azlığıdır. Toprağı ucuza almak, ya da köyün ortak tarlalarından veya hazine topraklarından parasız sağlamak mümkündü. Mübadeleden kalan topraklar da ayrı bir kaynak oluşturmaktaydı (Keyder, 1982, s. 38).

Tarım üretimindeki artışı yılda yüzde 4'te tutabilmek bütün tarım ekonomileri için büyük bir başarıdır. Buğday dışındaki tarımsal ürünlerle hayvansal ürünler daha da yüksek bir hızla artmış olabilir. O yüzden yüzde dörtlük artışı II. Dünya Savaşı'na kadarki bütün tarımsal üretim eğiliminin asgari bir tahmini olarak görmek mümkündür.

Yüksek artış hızını açıklayan model iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, Türk köylüsünün bütün üretim kaynaklarını tarıma yöneltmesine neden olan vergi ve pazar teşvikleri ortamını anlatmaktadır. Diğer bölüm de, köylünün kullanabileceği üretim olanaklarının artışını ve tarıma bağlanmasını açıklamaktadır.

Keyder(1982, s. 23 - 69), 1920'lerde tarımdaki pazar ortamını son derece açık bir dille anlatmaktadır. Yazarın değindiği noktalardan ikisi ana temayı özetlemektedir. Kendileri de ayrıca pay alan aracılar kanalıyla toplanan öşür vergisi, 1924 yılında kaldırılmıştır. Giderek ticarileşen oldukça serbest bir pazar ortaya çıkmıştır. Vergi ve fiyatların genel yapısı, ne tarımdan artı değeri çıkarıyor, ne de fiyat ve maliyet teşviklerinin bizzat üreticilere ulaşmasını engelliyordu. Ortamın nasıl olduğunu gösteren başka bir nokta da ulaşımdaki altyapının geliştirilmesiydi (demiryollarının uzatılması gibi). Ulaşım ücretleri de, tarım ürününün ilk kez uluslar-

arası tahıl ve benzeri ürünleriyle rekabet edebilecek maliyetlerle kıyı pazarlarına ulaşmasına olanak verecek biçimde düzenlenmişti. II. Dünya Savaşı yatrrımları geciktirinceye kadar, 1930'larda da ulaşımda önemli adımlar atıldı.

1930'lardaki ekonomik sarsıntısının Türkiye'yi etkilemesiyle koşullar tarımın aleyhine dönmüştür (Boratav, 1981). Hükümetin durumu düzeltmek için başlattığı tarım destekleme fiyatlarının da fazla yararı olmadı (Silier, 1981, s. 56 - 81, 91). Köylülerin bu duruma tepkisi daha az üretmek biçiminde olmadı, çünkü emek ve kaynaklarını değerlendirebilecekleri ekonomik seçenekler henüz ülkede gelişmemişti. Köylü hem bu duruma katlandı, hem de «geleneksel» yöntemlerle daha çok ürün yetiştirmeye çalıştı. Ekonomik bunalım, bilindiği gibi tarımda üretimin artmasına rağmen reel fiyat ve gelirin düşmesiyle sonuçlanmıştır.

Modeldeki ikinci bölüm, köylülerin üretim olanaklarıdır. 1950'lere kadar, bedava veya bedava sayılacak kadar ucuz tarım alanları çiftçilere olağanüstü bir olanak sağlamıştır. Tarımsal üretimdeki ana sorun emekti. Emek azlığı 1923'te son derece ciddiydi; ama zamanla, işgücünün düzenli biçimde artmasıyla sorun olmaktan çıkmaya başladı. Emek arzı, sayısal olarak nüfus artışına bağlıydı. Türkiye'de nüfus 1923 - 1940 arasında yılda yüzde 1.7'lik bir hızla artarken işgücü yaşlarındaki (20 - 54) erkek nüfusu yüzde 2.0 artıyordu. Kadınlardaki artış ise daha yavaştı. Erkek işgücündeki yüksek hız, demografik düzelme sırasındaki eksiklikleri doldurma sürecinin aritmetiğinden kaynaklanıyordu. (1939'da Hatay'ın bağlanması da hesaba katılırsa hızlar sırasıyla yüzde 1.8 ve 2.1 olacaktır.)

Savaş yıllarında 20 - 45 yaşlarındaki köy erkeklerinin neredeyse tamamı uzun yıllar (dört yıl askerlikten sonra tekrar celp gelmesi oldukça yaygındır) askerlik yapmıştı. Daha sonra askerlik iki yıla indirilmiştir. Her ne kadar yasaya göre bunun herkese uygulanması gerekiyorduysa da birçok istisna da yapılmıştır. Topraklarını 50 hektara (büyük işletme) çıkaran ya da 250 hayvanı bulunan çiftçilere, iki oğul ile bir yardımcı için askerden muaf tutulma hakkı tanınıyordu. 1927 sayımında orduda 162 bin kişi bulunduğu bildirilmiştir. Nüfustaki askerlik yaşındaki kuşaklara bakarak, iki yıllık askerlik dönemine göre bu sayının 250 000 ile 300 000 arasında olması gerekmesine rağmen birçok kişi muaf tutulmuştur. Böylece üretime yönelik olmayan amaçlar için daha az insangücü harcanmıştır.

İşgücünün nitelik açısından düzelmesi de bir başka faktördür. Bu dönemde her iki cinsiyette de 20 - 54 yaşlarındaki nüfus giderek gençleşmektedir. Savaşın yaralarını taşıyan eski kuşakların yerini gençler almaktadır. Ayrıca, nüfusun yüksek doğurganlığı yarattığı yapısal niteliklere kavuşmasıyla, genç bir işgücünü korumak mümkün olmuştur. Nüfustaki cin-

siyet oranı da giderek demografik olarak beklenen düzeye gelmiş, yani bir miktar erkeklerin lehine dönmüştür. Uzun yıllar Türk tarımındaki katkılarının da gösterdiği gibi, kadın tarlada erkek kadar çok çalışabilse de tarım dışında yükümlü olduğu bir çok iş vardır. Çocuk doğurmak, onların bakımı ve ev işleri kadının zamanını tamamen tarıma ayırmasını engellemektedir. İşgücü talebinin en yüksek olduğu mevsimlerde bu durum açıkça görülmektedir; çünkü erkekler bütün diğer işleri bir yana bırakabilirlerken kadınlar tarla ve harman yerindeki işlerde ancak kendilerine daha çok yüklenerek çalışabilmektedir.

Erkeklerin emek girdisi tarımda ekonominin diğer alanlarına göre daha hızlı artmıştır. Bunun nedeni, tarımdaki nüfus azlığının daha fazla olması ve dolayısıyla da, nüfus arttıkça, tarımda çalışmanın daha çok kazanç sağlamasıdır. Emek girdisinde kalite faktörü nedeniyle de bir artış olmuştur, kırdan kente de önemli hiçbir nüfus hareketi gerçekleşmemiştir. 1930'ların sonlarında, muhtemelen tarımdaki güçlükler ve kentlerde görülmeye başlanan ekonomik büyümenin bir seçenek oluşturması nedeniyle kentlere doğru bir miktar göç olmuştur (Tablo 4). Ekonomik kaynak olarak işgücünün belirli biçimde tarımdan kopması ancak 1950'lerde görülecektir ki, bu da, buradaki çalışmanın amacı dışında kalmaktadır.

TABLO — 4 KENTSEL NÜFUS ORANI 1927 - 1950
(NÜFUSU 10.000 VE ÜSTÜNDE OLAN YERLER)

Yıl	Sayım Nüfusu (Bin)	Kentsel Oran (Yüzde)
1927	13.648	16.4
1935	16.158	16.9
1940	17.821	18.0
1945	18.790	18.3
1950	20.947	18.6

Kaynak : Nüfus Sayımları

Tarımdaki yüzde 4'lük artışı, emek girdisinin yüzde 2'den biraz fazla olan artışla karşılaştırınca demografik etkenin ne denli itici bir güç olduğu anlaşılmaktadır. Modelde anlatılan teknolojik ve girdi koşullarının belli konjonktürü yüzünden, Türk tarımındaki hızlı büyümeyi zorunlu olarak 1923'ün demografik koşullarına bağlamak gerekmektedir. Büyümenin küçük bir bölümünün neye bağlı olduğunu söylemek ise mümkün olmamaktadır. Modelin doğruluğunu sınama olanağı 1940'larda meydana gelmiştir. Türkiye savaşa katılmamasına karşın, ülkede seferberlik ilân edilmesinden sonra tarımdaki gelişme durmuştur. Buğday ekilen alanlardaki artış önce durmuş, daha sonra da bu alanlarda azalma başgöstermiştir. Seferberlik öncesindeki düzeye ise ancak 1940'ların sonunda ulaşılmıştır.

1940 - 1950 arasındaki yıllarda buğday ekilen alanlara ilişkin verilere uygulanan bir eğri artış hızının sıfır olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla model, işgücünün, nüfusun toparlanmasıya arttığı zamanlarda da, askeri seferberlikte işgücünün topraktan çekildiği zaman da geçerliliğini korumuştur.

KADININ EKONOMİK HAYATA KATILMASI : TARIM

Kadınlar 1920'lerden önce de emeklerini tarımda kullanmaktaydılar. Ama bunun derecesi ve ne tür işler yaptıkları çok açık olarak bilinmemektedir. Savaşları konu alan yapıtlarda, kadınların tarım işlerine katkıları övülmektedir. Bu işlerin yapılması sırasında kadın erkek ayırımı veya kaç göç gibi endişeler olmamıştır (Yalman, 1930, s. 237). Savaşı izleyen yıllarda tarımdaki üretim yukarıda anlatılan nedenlerle azalan fayda tehlikesi olmaksızın artmıştı. Dolayısıyla çiftçilikle uğraşan evlerde kadınlara bırakılan toprak işinin, tarım - dışı yükümlülükler ve ailenin, işle, dinlenme arasındaki tercihi dışında sınırı yoktu. Dönemin düşük gelir koşulları gözönünde tutulursa dinlenmeye fazla zaman ayrıldığını düşünmek pek mümkün değildir.

Kadının tarıma ne ölçüde katkısı olduğunu anlamak için nüfus sayımlarını kullanmak mümkünse de, sayımların bazı eksiklikleri bulunmaktadır. 1927'den günümüze kadar yapılmış sayımlar kırsal alanlarda çocukluk yaşını geçmiş kadınların büyük bir oranının asıl iş olarak tarımda çalıştıklarını göstermektedir. 1935 nüfus sayımında erkeklerle yaklaşık aynı sayıda kadının çalıştığı görülmektedir (Tablo 5). Bu durum tamamen sayımda kullanılan sınıflandırma kuralından kaynaklanmaktadır: Kadının kocası ya da ev halkı reisi çiftçilikle uğraşıyorsa, asıl iş olarak başka bir uğraş söylenmemesi durumunda, kadın otomatik olarak tarım işçisi olarak sınıflandırılmaktadır. Bu kurallar son derece geçerli temellere dayansa da çıkan sayısal sonuçlar kadınların çalışmalarının gerçek ölçüleri olmamaktadır.

TABLO — 5 TARIMLA UĞRAŞAN KIRSAL NÜFUS 1935 SAYIMI

	15 Yaş ve Üstü (Bin - Yüzde)	
	Erkek	Kadın
Kırsal Nüfus	3.455 (100)	4.161 (100)
Tarım	2.218 (79)	2.696 (65)
Diğer Sektörler	516 (15)	91 (2)
Çalışmayan veya Bilinmeyen	221 (6)	1.374 (33)

Nüfusu 10.000'in altındaki yerler kırsal tanımına girmektedir.
Kaynak : T.C. Merkezi İstatistik Genel Md. 1937, s: 332 - 333.

Sayımda kullanılan sınıflandırma kuralını, değişik yanıtlar verebilecek başka araştırmalarla karşılaştırarak değerlendirmek mümkündür. Örneğin 1975 yılı için elimizde hem bir nüfus sayımı hem de alan araştırması bulunmaktadır. Her ne kadar bunları 1920'ler ve 1930'lar için kullanamamasak bile veri toplamada kullanılan kuralların etkilerini göstermek için yararlanabiliriz. Önce alan araştırmasına bakalım: Ülkenin değişik bölgelerindeki 25 köyde kadınlara yaptıkları iş sorulmuştur. Verilen yanıtlar ilk şansı tarım - dışı ise, daha sonra tarımsal işe, en sonda da ev işine veren biçimde sıralanmıştır. Tarım-dışı işlere sıralamada öncelik tanınmasına karşın sonuçlar kadınların büyük ölçüde tarım işlerinde çalıştığını göstermiştir (Tablo 6). Mübeccel Kıray 1960'larda inceleme yaptığı Çukurova bölgesindeki kadınların istisnasız bütün tarım işlerini yapabildiğini belirtmektedir (Hinderink ve Kıray, 1970).

TABLO — 6 KIRSAL ALANDA KADININ YAPTIĞI İŞ 1975 NÜFUS SAYIMI VE ALAN ARAŞTIRMASI SONUÇLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

İş	(Yüzde) Köy Araştırma	Sayım Kırsal a/
Tarım - Dışı iş	14	2
Tarım	73	68
Eş işi	13	30
Toplam Kadın	100	100

a/ Nüfusu 10.000'in altında olan yerler.
Kaynak : Özbay 1981, s. 166, DİE 1982, s: 126 - 127, 38 - 39.

KADININ TARIM - DIŞI İŞLERDE ÇALIŞMASI

Kurtuluş'dan sonra kadının tarım sektörü dışında çalıştığı işler artmıştır. Hem kamu hem de özel sektöre ait sanayide, yönetim, sekreterlik vb. işlerde ve avukatlık, doktorluk gibi mesleklerde çalışan kadınların oranında artış başlamıştır. Bu konuyu inceleyenlerin de saptadığı gibi kadınların savaş yıllarında bazı işlerde istihdam edilmiş olmalarına karşın kurtuluştan önce böyle bir eğilimi görmek mümkün değildir. Bu durum savaş hükümeti tarafından desteklenmiş, resmi kuruluşlar da bunu güçlendirmiştir. İstanbul'da Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyyesi adlı Dernek 1914'te, namusuyla para kazanıp kendilerini koruyabilmeleri için (Toprak, 1982, s. 314 ve devamı) kadınlara iş bulmak amacıyla kurulmuştur.

Kadın işgücünde, emek arzı yönünden demografik faktörler etkili olmuş, bu durum Cumhuriyet'in ekonomik ortamında kadınları iş aramaya daha istekli yapmış ve para kazanmaya yönelik olanaklar aramaya yöneltmiştir. 1920'lerle 1930'lardaki gelişmeler, günümüzde çalışan kadın sayısıyla karşılaştırıldığında çok az sayıda kadını ilgilendirmektedir. An-

cak tarım dışında iş bulunabilecek sektörler de, artmaya başlamakla birlikte, sayıca azdır. Kadınların işgücüne girmesini açıklamak için kullanılan analitik modelde birkaç demografik öge vardır.

Cinsiyetler arasında dengesizlik bulunması, kadınların işgücüne katılmasını olumlu bir gelişme durumuna getiriyordu. Ailelerin geçinebilmesi için kadının, erkeğe göre daha çok iş yüklenmesi gerekiyordu. Ancak demografik faktörün rolü salt cinsiyet oranlarıyla sınırlı değildi. Türkiye henüz «demografik dönüşüm» sürecine girmemiş olmakla birlikte, kentlerdeki doğurganlık, kasabalarla kırsal yörelere göre daha azdı. Böylece gebelik ve çocuk bakımına daha az zaman ayırması gereken kent kadınının, evin dışında çalışacak daha çok zamanı olmuştu. Tarım dışındaki işlerde çalışmayı incelerken kesinlikle kentsel doğurganlığa bakmak gerekmektedir, çünkü tarım dışındaki işler, özellikle de kadınların çalıştığı işler temel olarak kentlerde bulunmaktaydı.

Kentteki doğurkanlık konusunda temel bilgi 1930'ların başlarına aittir. Bu bilgi 1935 sayımında kırsal ve kentsel yörelerde ayrı ayrı sayılan küçük yaşlardaki çocuk sayısının işaret ettiği doğum sayısıdır. Yaklaşık doğum sayısını, ülkeye uygun bir çocuk ölüm hızı varsayımı kullanarak hesaplamak mümkündür. Tablo 7'de sunulan bu tahminler, kentteki doğurganlığın kırsal alanların yarısı dolayında olduğunu göstermektedir. Hesaplamalar 1930'ların başlarını göstermekle birlikte 1935 sayım sonuçlarında, 1920'lerden beri bir kır kent farklılığı olduğu izlenimi edinmek mümkündür. Ancak eski yıllarda farklılığın nasıl olduğunu ayrıntılı olarak tahmin edebilmek için gerekli varsayımlar son derece az olduğundan, sayısal sonuçlar ancak 1930'ların ilk yıllarıyla sınırlı tutulmuştur.

TABLO 7 : 1935 SAYIMININ YAŞ DAĞILIMLARINA DAYANARAK BULUNAN 1930'LARIN BAŞLARINDAKİ KIR - KENT DOĞURGANLIK FARKLILIĞI

Nüfus	10 Yaşın Altındaki Nüfus Oranı	Bebek Ölüm Hızının 270 Olması Durumundaki Kaba Doğum Hızı	Buna Uyan Toplam Doğurganlık Hızı
Toplam			
Erkek	.3344		
Kadın	.2963	54	7.1
Kentsel (10.000+)			
Erkek	.2106		
Kadın	.2202	33 (30)	4.4 (3.9)
Kırsal (10.000)			
Erkek	.3618	58 (59)	7.7 (7.8)
Kadın	.3107		

Notlar :

1. Hesaplamada kentteki bebek ölüm hızının kırsal alanlara göre daha az olduğu (kentte bin doğumda 200, kırsal alanda 270) varsayımı kullanılmış olsa nasıl sonuçlar olacağı, parantez içinde gösterilmektedir. Kentteki çocuk ölüm hızının 1945'ten günümüze kadar kırsal alanlara göre üçte bir kadar daha düşük olduğu (Shorter ve Macura, 1983, s. 21) bilinmektedir. Bu nedenle 1930'lar için de benzer bir varsayım tamamen geçerli olabilir.
2. Tahmin Hesaplama Yöntemi : 1935'te sayılan çocukların toplam nüfus içindeki oranı görülmektedir. Doğurganlığa ilişkin tahminler (2. ve 3. sütunlar), alt nüfus gruplarına uygulanabilen standart bir demografik teknikle hesaplanmıştır. Teknik dayandığı ilke bakımından geriye doğru projeksiyona benzemektedir. Bu uygulamada kullanılan bebek ölüm hızı varsayımı, geriye doğru projeksiyon için varsayılan hıza yakındır (Tablo 3). Yöntemin açıklanması «Türkiye'de Ölüm Seviyesi, Doğurganlık ve Yaş Yapısı Tahminleri» adlı eserde (Demeny ve Shorter, 1968) verilmiştir. Uygulamada kolaylık sağlamak için model nüfus tablolarından (U.N. 1967 Bölüm 3. B) yararlanılmıştır. Kabul edilen çocuk ölüm hızı varsayımının değiştirilmesi, doğurganlığın genel düzeyini etkilese de, doğurganlıktaki farklılıkları önemli ölçüde değiştirmiyecektir.

Kadın işgücü arzına neden olan başka bir demografik etken Kurtuluş Savaşı sonrasında, dul sayısının olağanüstü yüksek olmasıdır. 1927 sayımında yaklaşık bir milyon dul kaydedilmiştir. Erkekler için ise aynı durum sözkonusu değildi, çünkü zaten sayısı az olan dul erkekler eşlerinin ölümünden sonra kendilerinden genç olan kadınlarla evlenmişlerdir. Erkeklerdeki dul sayısı kadınlardakinin onda biri kadardır. O yıllarda dul olan kadınlar arasında yaşlılar olduğu kadar genç ve orta yaştakiler de bulunmaktadır. Bunu, 1935 nüfus sayımında dullara ilişkin verilerin yaşa göre dökümünde görmek mümkündür (Tablo 8). Kadınlar arasındaki dul oranının yüksek oluşu, ev halkı reisinin kadın olduğu evlerin sayısının artması ve akraba evlerinde kalan kadın sayısının da «normal»in üstüne çıkması anlamına gelmektedir. Ekonomik hayata katılma yönündeki teşvik (ya da ekonomik baskılar) ailenin geçimi için daha çok parasal gelirin gerektiği kentsel alanlarda daha etkendir. Bu baskılar sonunda dul kadınlar, ya kendileri ekonomik hayata katılmışlar, ya ev işlerini üstlenerek ev halkındaki diğer kadınlara bu yolu açmışlardır.

TABLO — 8 : YAŞA GÖRE KENTSEL VE KIRSAL YÖRELERDE BULUNAN DUL KALMIŞ KADINLAR, 1935 (bin)

1935'teki Yaşlar	Evlilik Geçirmiş Kadınlar	Dul Kalanlar	Yüzde	Evlilik Geçirmiş Kadınlar	Dul Kadınlar	Yüzde
30'un altı	192	7	4	1130	24	2
30 - 39	185	18	10	931	59	6
40 - 49	139	39	28	628	152	24
50 - 59	102	53	52	460	230	50
60 ve üstü	110	88	80	512	378	74
Toplam a/	**728**	**205**	**28**	**3661**	**844**	**23**

a/ Yaşı bilinmeyen kadınlar dahil edilmemiştir. Hesaplamalar, sayılar yuvarlaktırılmadan yapılmış, fakat tabloda yuvarlaklaştırılmış sayılar kullanılmıştır.

Not : Kadınlar arasındaki dulluk oranının kentlerdeki yüksekliğini göstermek için 1927 yılında İstanbul'da evlilik geçirmiş kadınların yüzde 33'ünün dul olduğunu söyleyebiliriz. Erkekler arasındaki bu oran yüzde 5'tir. Kadınlardaki dulluk oranının kırsal alanlarda daha az olmasını, kadınların dul kaldıktan sonra tekrar evlenmiş olmalarıyla açıklayabiliriz. Çiftçilik yapılan ortamlarda kadınların dul olarak kendilerini geçindirmeleri özellikle güç olduğu için tekrar evlenmeleri konusunda kırda daha çok toplumsal baskı bulunmaktadır. Ancak bu yol da çok yarar sağlanmamıştır. Erkekler dul kaldıktan sonraki evliliklerinde kendilerinden çok daha genç eşlerle evlenmektedir.

Demografik etkenler kadın işgücünün arzıyla ilgilidir ve talep faktörleri de bir bağlam içinde ele alınmalıdır. Tarım ve talep faktörleri de bir bağlam içinde ele alınmalıdır. Tarım dışında çalışan kadınların büyük oranını kapsayan iki tür emek piyasasından söz etmek mümkündür. Bunlardan biri imalât sanayindeki imalât işçiliği diğeri ise beyaz yakalı diye bilinen işlerle, serbest mesleklerdir. Bunların hepsi teker teker ele alınacaktır.

İmalât, 1920'lerden öncesinde büyük ölçüde dokuma, halı, giyim eşyası ve her tür zenaatkârlık ürünü gibi tüketim malı üreten bir ev imalâtıydı. Yabancı ürünlerin rekabeti ve Rum ve diğer azınlıkların yönettiği örgütleyici girişimlerin ortadan kaldırılmasıyla 1920'lerde evlerde yapılan imalâtta azalma başlamıştır. 1930'larda, konulan (Lozan Andlaşması'nda 1929'dan önce konulması engellenmiş olan) gümrük tarifeleri ve Türk girişimciliğinin gelişmesiyle ev imalâtında geçici bir canlanma görülmüştür. Ancak modern imalât, uygulanan devletçilik politikasının etkisiyle artmıştır: İlk modern dokuma fabrikaları 1925'te açılmış, 1938'e gelindiğinde de iç piyasayı büyük ölçüde ele geçirmiştir (West, 1958, s. 42, Boratav, 1981).

Kadınlar ev imalâtında, çocuk ve erkeklerin yanısıra çalışmışlardır. Fabrika imalâtı yaygınlaştıkça bu tür işler ortadan kalkmış, kadınlar gelişen bu yeni sektörde çalışmaya başlamıştır. Fabrikalarda çalışmaya başlayan kadınlarla ev imalâtındaki yerini kaybedenlerin, aynı kadınlar olduğunu söylemek mümkün değildir. Kırsal yörelerdeki aileler sıkıntıya girerken kentte yaşayan ekonomik açıdan aşağı düzeydeki aileler yeni işlere girmiştir. Çalışmaların işyerlerinde sayıldığı 1927 sanayi sayımında, işçi sayısı 4 ve üstü büyüklükteki kuruluşlarda 38 bin kadın çalıştığını göstermektedir. Bu sayı üretimde çalışan toplamın yüzde 26'sıdır. Kadının en yoğun bulunduğu alan dokumacılıktır. Bu sektörde çalışan 16 bin kadın, işgücünün yüzde 52'sini oluşturmaktadır. Kadın işgücünün yaşa göre dağılımı, çok değişik yaşlarda kadının çalışmış olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla işyerlerindeki kadınlar, yalnızca evlilik öncesindeki birkaç yıl için iş bulan kadınlar değildir. Aslında, bir fabrikada işe girmeden önce evlenmek toplumsal açıdan da daha uygun sayılmaktadır.

Nereden bakılırsa bakılsın, Türkiye'nin temel olarak tüketim malı üreten sanayilerinde çalışan kadın işgücü oranı, cinsiyet ayırımı olduğu bilinen bir toplum için şaşırtıcı ölçüdedir. Bunda, emek arzı bakımından ekonomik baskılara dönüşen demografik etkenlerin yanısıra, kadınların çok önceden evlerde yapılan imalât işlerinde çalışmış olmasının da rolü olmuştur. Ayrıca İstanbul'da savaş sırasındaki deneyimlerin ve büyük kent ortamının daha hoşgörülü olmasının da etkileri vardır. Bütün bunlara ek olarak da, Rum ve diğer azınlık kadınları büyük ölçüde emek piyasasından çekilmiş oldukları için fabrikalarda çalışacak işgücüne talep ortaya çıktığında rekabet yaratacak durumda değillerdi. Demografik faktörlerin etkisini tam olarak ölçebilmeye olanak yoksa da burada değinilen güçlerin görüntüsünden, bu etkenlerin önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. İmalât sanayiinde çalışan kadınların artışı nüfustaki dengenin sağlanmasıyla hızını kaybetmiştir. Bugün (1975 nüfus sayımı) imalatta çalışan kadınların sayısı bu sektörün büyümesiyle 242.000'e ulaşmışsa da, kadınlar toplam üretim işlerinin ancak yüzde 18'ini oluşturmaktadır.

Sözünü ettiğimiz ikinci tür emek piyasası çok çeşitli ve çoğunlukla kentlerde bulunan beyaz yakalı diye bilinen işlerle serbest meslekleri kapsamaktadır. Bu piyasa orta ve üst sınıfı ilgilendirmektedir ve girilebilmesi için öğrenim gerekmektedir. Piyasadaki kadın işgücünü değerlendirmek için, çalışılan sektördeki üretim artışına ek olarak bir faktörü daha dikkate almak gerekmektedir. Etkisini uzun dönemde gösteren bu ara faktör, orta ve üst sınıflarda çalışma olanağı yaratan öğrenim faktörüdür. Cumhuriyet yönetimi öğrenime büyük öncelik tanımış, bunun sonuçları da Tablo 9 ve Tablo 10'da sunulmuştur. Kadınlar öğrenim sistemine girmeden önce orta ve üst sınıf işlerinde çalışan çok az kadın bulunmaktaydı. Yalnızca az sayıda kadın savaş yıllarında posta ve hemşirelik hizmetlerinde memur olarak çalışmıştı.

Öğrenim her ne kadar herkese açık dense de, öğrenim olanakları temel olarak kentlerde bulunmaktaydı. Dolayısıyla öğrenimle ilgili ülke çapındaki istatistikleri hesaplarken, payda da toplam nüfusun kullanılması kırsal alanlardaki okullaşmanın olduğundan daha yüksek, kentlerdeki öğretim başarısının ise olduğundan daha düşük görünmesine yol açmaktadır. Kızların yüzde 75'inin ilkokula devam ettiği İstanbul, (1929 - 30 öğretim yılında illere göre okula kayıtlı öğrenci sayılarıyla, geriye doğru projeksiyonların 7 - 11 yaşlarındaki nüfus tahminleri kullanılarak hesaplanmıştır) en büyük merkezdi. İstanbul'da eğitimin alt basamaklarında, erkeklerle yaklaşık aynı sayıdaki kız çocuğu okula devam etmekteydi. İzmir ve Bursa, İstanbul'un çok gerisinde kalmıyor, diğer kentler de eğitim çalışmaları açısından aşağı doğru sıralanıyordu. Ailelerin eğitim olanaklarından kız çocuklarını okutmak için yararlanmaları ve kızlarının uzun

eğitim yılları boyunca geçimini sağlamaları şimdiki kuşaklar için olağan görülebilir. 1920'lerde ise bu, genç kızların yetişmesinde tutulan yeni bir yoldu. Anne babalar bağımsızlığın ilk yıllarının güç ekonomik koşulları içinde kadının sık sık kendi yeteneklerine başvurarak kazanç sağlamaya çalışıp ailenin geçimine katkıda bulunmak zorunda kaldığını görmüşlerdi. Böylece kentlerde kızlarını nasıl olacağı bilinemeyen bir gelecek için hazırlayıp belli olanaklarla donatmak düşüncesi, Türk kadınlarının bizzat yaşadıkları geçim kavgasından kaynaklanmaktaydı.

TABLO 9 — OKULLARDAKİ ÖĞRENCİ SAYISI VE MEZUN OLANLAR 1929 - 30 İLE 1949 - 50 ARASI (Bin)

	İLKOKUL					
Öğrenci ve	**Erkek**			**Kadın**		
Mezunlar	**1929-30**	**1939-40**	**1949-50**	**1929-30**	**1939-40**	**1949-50**
Öğrenci Sayısı	316	609	986	163	282	572
7 - 11 Yaşlarındaki Nüfus	616	1191	1237	636	1143	1149
Öğr./Nüfus Oranı	% 51	% 51	% 80	% 26	% 23	% 50
Mezun Olanlar	16	54	119	6	21	51
12 Yaşındaki Nüfus	109	207	241	113	198	222
Mezun/Nüfus Oranı	% 15	% 26	% 50	% 6	% 11	% 23

ORTA VE YÜKSEK ÖĞRETİM OKULARI MEZUNLARI

	Erkek			Kadın		
Okul	**1929-30**	**1939-40**	**1949-50**	**1929-30**	**1939-40**	**1949-50**
Orta Okul	2497	9550	8123	899	3492	3219
Meslek Okulu	(Bilgi yok)	1497	10868	(Bilgi yok)	1072	2367
Lise	548	2319	4414	150	645	1185
Yüksek	566	1253	2468	38	287	657

Not : Yıllar arasındaki dalgalanmaları en aza indirip gerçek eğilimi gösterebilmek için, tabloda belirtilen tarihlerin orta noktalar olduğu üç yıl ortalamaları kullanılmıştır. Okulda kayıtlı öğrenci sayısı özel bir kaynaktan, «1953 İstatistik Yıllığı»ndan alınmıştır. Onların paydası olarak kullanılan nüfuslar, yaş düzenlemesi uygulanmış olan sayım nüfuslarıyla bu çalışmada hesaplanan geriye doğru projeksiyon sonuçlarıdır.

TABLO — 10 ÜNİVERSİTE MEZUNLARI, 1920 - 1938

Öğrenim Dalı	Erkek	Kadın	Kadın Yüzdesi	İlk Kadının Mezun Olduğu Yıl
Hukuk	2 915	313	10	1924
Fen ve Matematik	329	241	42	1921
Tıp a/	3 343	234	7	1924
Edebiyat	212	224	51	1920
Eğitim (Öğretmenlik)	554	133	19	1932
Diğer	3 326	107	3	1932
Toplam	**10 679**	**1 252**	**10**	

a/ Eczacılık ve dişçilik de dahildir. İstanbul Üniversitesi 61'i kadın olan toplam 1 864 tıp doktoru (Yüzde 3) mezun etmiştir. Tıp doktoru olan ilk kadın 1927 yılında mezun olmuştur.

Kaynak : 1937 - 38 İstatistik Yıllığı 10: 449 - 452.

Eğitimin yaygınlaşmasına paralel olarak eğitim görmüş işçi talebi hızla artmıştır. Bu artışta, eskiden eğitilmiş personelin önemli bir kaynağı olan azınlıkların çekilmiş olmasının da rolü vardır. Ayrıca, Cumhuriyetin uyguladığı yeni politikalarla kamu hizmetleri genişlemekte, özel ticaret ve sanayinin işçi talebi de artmaktaydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında büyük sıkıntı yaratan kalifiye işçi kıtlığında kadınlar iş alanlarında paylarını alabilmek için rekabet etmeyi başarıyorlardı. Ancak bu başarı da, eğitilen kadın sayısının azlığı nedeniyle sınırlı kalmaktaydı.

1929 - 30 ders yılında 5030 kadın, öğretmen olarak çalışmaktaydı. 1939-40'a geldiğinde bu sayı, 131'i üniversite düzeyinde olmak üzere (Üniversitenin yüzde 13'ü), 7950'yi bulmuştu. Kadınlar bankacılık, iletişim ve adli işlerin de girdiği devlet hizmetlerinde çalışmaktaydı. Kadınların yönetim gibi beyaz yakalı işler ve serbest mesleklere ilk girişimlerini nüfus sayımlarında görmek mümkündür (Tablo 11). Bu işler onlara girebilmelerini sağlayan eğitim olanakları gibi, genellikle kentlerde bulunmaktaydı. Bunun tek ve önemli istisnası ilkokul öğretmenliğiydi. 1927'de ülkede beyaz yakalı denilen işler ve serbest mesleklerde çalışan bütün kadınların yüzde 40'ı İstanbul'da bulunmaktaydı.

TABLO 11 — BEYAZ YAKALI İŞLER VE SERBEST MESLEKLERDE ÇALIŞAN KADINLAR 1927 - 1945 (Bin)

Yıl	Erkek	Kadın	Kadın Yüzdesi
1927	133	9	6
1935	380	18	5
1945	661	32	5

Not Sayımlarda, tamamen aynı tanım ve sınıflandırma kategorileri kullanılmamıştır.
1927 Bütün serbest meslek sahipleri, memurlar, yargıçlar, posta ve telefon işlerinde çalışanlar
1935 ve 1945 Bütün serbest meslek sahipleri, kamu hizmetleri ve yönetimde çalışanlar.

Kentlerde kadınlara eğitim sağlanmış olan, özellikle de yüksek düzeyde eğitim verilmiş olan toplumsal sınıflarda doğurganlığın sınırlandırılması gerek anne - babaların, gerekse kız çocukların kuşakları için büyük önem taşımaktaydı. Doğurganlıkta görülen farklılıkların eğitimle çok yakından ilişkili olduğu daha sonra yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur (Timur, 1977). Bu durumu, kurtuluşu izleyen yıllarda, kadınlar arasındaki dulluk oranı da dahil olmak üzere yaşayan ekonomik baskılarla birlikte düşünecek olursak, kız çocuklarının okula yollanmasını, daha sonra da işgücü piyasasına girmelerini daha iyi anlıyabiliriz. Başka çalışmalarda kadının özgürleşmesi ya da toplumdaki tabakalaşma ve özendirici önlemler gibi süreçlerin kadınları en üst mesleklere getirdiği üzerinde durulmuştur. (Tekeli, 1981; Öncü, 1981). Burada ise demokrafik etkenlerin de bu gelişmede rol oynamış olduğunu ekliyebiliriz.

TOPLUMSAL DEĞİŞMEDE DEMOGRAFİK FAKTÖRLER

Bu çalışma Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yıllarda ülkede varolan demografik koşulların belli özellikleri üstünde durmaktadır. Bu özellikler, o dönem için sayısal olarak belli ayrıntıları içeren biçimde ortaya konmuştur. Bunların toplumsal değişme üstündeki etkisi, ekonomik ve toplumsal geçmişteki iki gelişmeye değinerek açıklanmaktadır: Tarımdaki gelişme ve kadının Cumhuriyet'in ilk 20 - 25 yılı içindeki işgücüne katılımı. Doğal olarak demografik faktörlerin toplumsal değişmeyle olan içiçeliği, bu noktaların saptanmasıyla tamamen açıklığa kavuşturulmuş olmamaktadır. Demografik koşullar aynı kalmamakta, geçmişte olanlar ve ilerde alacaklar üstünde belirleyici rol oynayarak bazen gecikerek de olsa, kendileri de zamanla önemli değişmelere uğramaktadır.

KAYNAKLAR

Çalışmanın çeşitli aşamalarındaki katkıları için Belgin Tekçe'ye, değerli fikirleri için Mübeccel Kıray, Çağlar Keyder ve Leila Bisharat'a teşekkür ederim.

Abadan - Unat, Nermin, ed. (1981) **Women in Turkish Society.** Leiden : E.J. Brill.

Barkan, Ömer Lütfü (1949) Türkiye'de Muhacir İskanı Meseleleri. **İktisat Fakültesi Mecmuası,** İstanbul Üniversitesi 10 (1 - 4) : 204 - 223.

Boratav, Korkut (1981) Kemalist Economic Policies and Étatism. A. Kazancıgil, E. Özbudun, eds. **Atatürk : Founder of a Modern State.** London : C. Hurst, P. 165 - 190.

Coale, Ansley J., and P. Demeny (1966) **Regional Model Life Tables and Stable Populations.** Princeton, N.J. : Princeton University Press.

Das Gupta, Prithwas (1975) A General Method of Correction for Age Misreporting in Census Populations. **Demography** 12 (2) : 303 - 312.

Demeny, Paul ve Frederic C. Shorter (1968) **Türkiye'de Ölüm Seviyesi, Doğurganlık ve Yaş Yapısı Tahminleri.** İktisat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, Yayın No : 1306.

Hinderink, Jan and Kıray, Mübeccel (1970) **Social Stratification as an Obstacle to Development : A Study of Four Turkish Villages.** New York : Praeger.

Keyder, Çağlar (1982) **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923 - 1929.** Ankara : Yurt Yayınları.

Notestein, Frank W. (1945) Population - Tke Long View. In T.W. Schultz (ed.) **Food for the World.** Chicago : University of Chicago Press, p. 36 - 57.

Öncü, Ayşe (1981) Turkish Women in the Professions : Why So Many? In Abadan - Unat, p. 181 - 193.

Özbay, Ferhunde (1981) The Impact of Education on Women in Rural and Urban Turkey. In Abadan - Unat, p. 160 - 180.

Ntozi, James Patrick Manyenye (1978) The Demeny - Shorter and Three - Census Methods for Correcting Age Deta. **Demography** 15 (4) : 509 - 521.

Pentzopoulos, Dimitri (1962) **The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact upon Greece.** Paris : Mouton.

Sarç, Ömer Celal (1942) **Nüfusun Miktarı ve İstihalileri.** No. 151. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

————, (1940) Türkiye Nüfusunun Tabii Artış Nisbeti. **İktisat Fakültesi Mecmuası,** 2 (2) Ekim, s. 70 - 80.

Shorter, Frederic C., ve M. Macura (1983) **Türkiye'de Nüfus Artışı (1935 - 1975).** Ankara Yurt Yayınları.

Silier, Oya (1981) **Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi 1923 - 1938.** Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Tekeli, Şirin (1981) Women in Turkish Politics. In Abadan - Unat, p. 293 - 310.

Timur, Serim (1977) Demographic Correlates of Women's Education. Proceedings IUSSP Conference Mexico City, vol. 3, p. 463 - 495.

Toprak, Zafer (1982) **Türkiye'de «Milli İktisat» 1908 - 1918.** Ankara : Yurt Yayınları.

T.C. Merkezi İstatistik Gn. Md. (1929) **28 Teşrinevvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri : Mufassal Neticeler, İcmal Tabloları.** Yayın No. 7 3 cilt Ankara.

———— (1930) **Yıllık İstatistikler.** Cilt 3, Ankara.

——— (1937) **Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935 : Kat'i Tasnif Neticeleri.** Cilt 60. Yayın No : 75, Ankara.

T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü (1982) **Genel Nüfus Sayımı : Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri** 26.10.1975. Yayın No. 988, Ankara.

U.N. (1967) Manual IV **Methods of Estimating Basic Demographic Measures from Incomplete Data.** Economic and Social Affairs, Population Studies No. 42.

West, Quentin M. (1958) **Agricultural Development in Turkey : Effec on Products Competive With U.S. Farm Exports.** Foreign Agricultural Reports No. 106, U.S. Department of Agriculture. Washington.

(Yalman), Ahmed Emin (1930) **Turkey in The World War.** New Haven: Yale University Press.

Yener, Samira (Berksan) (1969) Marriage Patterns and Their Effect on Fertility in Turkey. In **Turkish Demokraphy : Proceedings of a Conference.** Ankara : Hacettepe University, Institute of Population Studies.

Yüceuluğ, Ratip (1944) **Savaş Sonu Nüfus Meseleleri : Türkiye Nüfusu Üzerinde İncelemeler ve Fikirler.** İstatistik Genel Md., Yayın No. 230, Ankara.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 365 - 388.

Türkiye'de İller Arasında Göçler (1970-1980)

*Doç. Dr. Sunday Üner**

GİRİŞ

Çağdaş anlamda göç hareketleri, sanayi devrimi ile başlar. Bu göç hareketlerinin en büyük özelliği, kitle hareketi şeklinde ortaya çıkması ve ekonomik nedenlere dayanmasıdır. Sanayi devriminden önceki göç hareketlerinin başlıca nedenlerinin siyasal ve dinsel olduğu ya da fetihler yüzünden meydana geldiği biliniyor. Sanayi devriminden sonra bu çeşitten göçlere rastlanıyorsa da ancak geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitlelerin gönüllü olarak ve müşterek davranışlar sonucu göç etmeğe başladıkları görülüyor. Bu da çağdaş göç hareketlerinin bir başka özelliğidir. Bu hareketlerin temelinde yatan varsayım şudur İnsanlar ekonomik durumlarını iyileştireceklerine inandıkları için göç ederler. Eğitim, sağlık ve daha yüksek bir yaşama düzeyinin nimetlerinden yararlanmak gibi amaçlarla hareket edilirse de, varsayımın esası göç edenlerin bir çeşit rasyonel ve ekonomik seçim yapmasından ibarettir.

Gerçekten sanayi devrimi daha önceki dönemlerde görülmeyen bir hacimde kitlelerin coğrafi hareketliliğini artırmıştır. Yeni sanayi faaliyetleri, yeni iş imkânları tarım kesimi ile imalât kesimini birbirinden ayırmış ve ikincilerin kentlerle eski yerleşme yerlerine taşınmalarına yol açmıştır. Dış ekonomilerinin varlığı, yeni fabrika ve işyerlerinin mümkün olduğu ka-

Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etüdleri Enstitüsü

dar eskilerin yakınında kurulmalarının temel nedenidir. Böylece başlayan sosyo-ekonomik değişmeler sanayi devrimi nerede etkisini göstermişse orada işveren, işçi ve bağımsız üretici arasında daha önceden bilinmeyen yeni ilişkilere yol açmıştır.

Burada göç hareketlerinin tarihsel gelişmesi üzerinde durulmayacaktır. Belirtmek istediğimiz nokta göç hareketlerinin, içinde cereyan ettiği toplumun çeşitli sosyal ve ekonomik olaylarından bağımsız olmadığını göstermeye çalışmaktır. Amacımız göç hareketlerinin kökenindeki yapısal değişmelere dikkati çekmektir. Gelişmekte olan ülkelerde günümüzde gözlenen iç ve dış göçlerin dinamiğini anlamak temeldeki bu yapısal değişikliği ortaya koymakla mümkündür.

Sanayi devriminden bu yana literatürde pek çok göç modeli ortaya atılmıştır. Bu modellerin çoğu sanayileşmiş ülkelerin göç deneylerine dayanmaktadır. Biz konumuzla ilgisi açısından önemli gördüğümüz birkaçına değindikten sonra gelişmekte olan ülkelerde iç-göçlerin ekonomisini kısaca tartışacak ve Todaro Göç Modeli üstünde duracağız.

GÖÇLE İLGİLİ SOSYAL MODELLER

Çağdaş göç teorilerinin pek çoğu, başlangıç noktası olarak hala E. G. Ravenstein'in bulgularından hareket etmektedir. Ravenstein bugün klasik olmuş iki makalesinde (Ravenstein, 1885 ve 1889) göç konusunda geliştirdiği genellemelerini ya da 'yasalar'ını ortaya koymuştur.

Ravenstein sözkonusu yasalarında 'göç ve uzaklık', 'aşamalı göç', 'göç akımı ve karşı akımı', gibi yeni kavramlar getirmiş, göç eğilimlerinde kır ve kent farkını ortaya koymuş, teknoloji ve ulaşımın gelişmesiyle göçlerin artışı arasındaki ilişkiyi belirtmiştir. Ancak, Ravenstein'ın ortaya koyduğu genellemelerin asıl önemlisi, göç olayındaki ekonomik nedenlerin ağırlığını ilk defa açık ve seçik olarak ortaya koymasıdır.

Ravenstein «kötü ya da baskı yapıcı yasalar, ağır vergiler, olumsuz iklim koşulları, kötü sosyal çevre ve hatta zorlamalar (esir ticareti, nakliye) göç akımlarına neden olmuşlar ve hala da olmaktadırlar. Ancak bu akımların hiç biri, hacim olarak, pek çok insanda var olan ve maddi açıdan durumunu iyileştirmek arzusundan doğan göç akımıyla karşılaştırılamaz» demiştir.

Bazı yazarlara göre Ravenstein'in yukarıda özetlediğimiz bu genellemelerine yaklaşık yüz yıl içinde pek az şey eklenebilmiştir (Lee, 1966, s. 48).

Bir sosyolog olan Everett S. Lee, iç göçlerin sürecini analiz ederken derli toplu ve kolay anlaşılır bir çerçeve ortaya koymuştur. (Lee, 1966). Lee

göçleri, geniş bir tanımla ikametgâhın daimi ya da yarı daimi olarak değişmesi şeklinde betimlemekte ve «ne kadar kısa ya da uzun süreli olursa olsun her göç olayı bir çıkış yeri (origin), bir varış yeri (hedef, destination) ve bir dizi de ara engelleri (intervening obstacles) içerir» demektedir (Lee, 1966, s. 49). Bu nedenle göç kararı ve göç süreci dört genel grupta özetlenebilir :

(1) Çıkış yeri ile ilgili faktörler

(2) Varış yeri ile ilgili faktörler

(3) Ara engeller

(4) Kişisel faktörler

Her çıkış ve varış yerinde o yerdeki halkın bulunduğu yerde kalmasını sağlayan ya da diğer yerdeki kişileri o yere «çeken» olumlu güçlerle, kişileri o yerden iten «olumsuz güçler» ve nihayet ne çekici, ne de itici özelliği bulunan dolayısıyla kişilerin farksız (nötr) davrandıkları güçler vardır.

Bu güçlerin etkisi, farklı kişilerin bireysel özelliklerine göre (yaş, eğitim, beceri düzeyi, ırk, etkin özellikler vb) farklı olacaktır. Bu nedenle olumlu, nötr ve olumsuz güçler, çıkış ve varış yerindeki farklı kişiler için farklı biçimde tanımlanabilir Örneğin bir kişi için (artı olan iyi bir eğitim olanağı bulma, bir başkası için (sıfır) etkisi yapabilir (daha önceden o eğitim düzeyini bitirmiş olanlar). Ancak, ne olursa olsun çoğunluğun aynı yönde davranmasına neden olan bir dizi genel faktörün olduğu da açıktır. Örneğin daha yüksek ücretler, iş olanakları, daha iyi hizmetler gibi. Burada önemli olan bu faktörlerlerden hangilerinin hangi gruptaki insanı etkilediğini doğru olarak teşhis edebilmektir. Çıkış yeri faktörleri ile varış yeri faktörleri arasında önemli bir fark, çıkış yerindeki kişilerin, bu yere ait faktörlerin olumluluğu ya da olumsuzluğu hakkında, varış yerine göre daha kesin bilgiye sahip olmasıdır. Bu nedenle, belirsizlik, beklenti ve risk gibi ögelerin göç sürecinde önemli yeri vardır. Aynı şekilde varış yerine ait düşüncelerin ve oradaki kişilerle bireysel, ailesel ya da etnik ilişkilerin göç olgusu ve kararı üzerinde önemli etkileri olabileceği doğaldır.

Lee, iç ve dış göçlerin genel açıklamasını yaparken yukarda sözkonusu ettiğimiz faktörlere ek olarak «müdahale edici engeller» kavramını ileri sürmektedir. Bu engeller, taşıma masrafları, uzaklık vb. oldukça önemsiz şekilde olabileceği gibi, kısıtlayıcı göç yasaları, fiziki kontroller gibi çok önemli de olabilir. Öte yandan bazı engeller (taşıma masrafları gibi) kimi kişilerce önemsiz sayılırken diğerleri için önemli olabilmektedir. Bütün bunlardan sonra Lee, göçlerin hacmi, göçlerin akışı ve karşı akışı ve göç edenlerin nitelikleriyle iglili olarak bazı genel hipotezler ileri sürmektedir. Bu hipotezlerin en önemlileri şu şekilde özetlenebilir (Lee. 1966, s. 53-57)

Göçün Hacmi

(1) Belli bir bölgedeki göçün hacmi, o bölgede bulunan yerleşim yerlerinin çeşitlilik derecesine göre değişir.

(2) Göçün hacmi kişilerin farklılaşma derecesine göre değişir.

(3) Göçün hacmi ile müdahale edici engellerin varlığı arasındaki ilişki ters orantılıdır.

(4) Önemli önlemler alınmadıkça, göçün hem hacmi, hem de oranı zaman içinde artar.

Akım ve Karşı akım

(5) Göç genellikle oldukça iyi tanımlanmış akımlar şeklinde ortaya çıkar (örneğin çeşitli kırsal bölgelerden kasabalara ve sonra büyük kentlere doğru akımlar).

(6) Her ana göç akımı bir karşı göç akımı doğurur (Göç edenlerin bir kısmı beklentilerinin gerçeğe uymaması yüzünden geri dönerler).

(7) Göçlerde «net» akımların hacmi (akım ve karşı akı marasındaki fark) çıkış yerindeki olumsuz faktörler hakkındaki düşüncelere doğrudan bağlıdır. (Örneğin, çıkış yerindeki «itici» faktörler varış yerindeki «çekici» faktörlere göre daha önemlidir).

Göç Edenlerin Nitelikleri

(8) Göç olayında seçicilik (selectivity) vardır. Başka bir deyişle göç edenler, çıkış yerindeki nüfusun tesadüfi örneklemi değildir.

(9) Genellikle çıkış yerindeki olumsuz faktörler yüzünden, göç edenler için «olumsuz» bir seçilme sözkonusudur. Örneğin, 19. ve 20. yüzyıl başında Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya göç edenler ekonomik güçlükler yüzünden topraklarını kaybetmiş vasıfsız işçiler, ya da siyasal mülteciler idi.

(10) Buna karşılık, varış yerindeki olumlu faktöre cevap verenler için «olumlu» bir seçilme sözkonusudur. Bunlar daha vasıflı, daha sağlıklı, daha iyi eğitim görmüş ve çıkış yerindeki nüfusa göre daha girişken kişilerdir.

(11) «Olumlu» seçilmenin derecesi müdahale edici değişkenlerin güçlüğü oranında artar. Örneğin, daha fazla eğitim görmüş olanlar, daha uygun iş olanakları için, uzun mesafeli göçü göze alabilirler.

Görüldüğü gibi kısaca özetlediğimiz Lee'nin genel göç teorisi basitliği ve ortaya koyduğu hipotezlerin geçerli olması nedeniyle ikna edicidir. Ancak, bütün ekonomik olmayan göç modelleri gibi, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi belirleyemediğinden ve çıkış ve varış yerindeki olumlu ya da olumsuz faktörlerin hangilerinin farklı gruplar için daha

önemli olduğunu sayısal olarak ortaya koymadığından, pratik politika önerileri getirmede sınırlı kalmaktadır.

GÖÇLE İLGİLİ EKONOMİK MODELLER

Lewis - Fei - Ranis Tipi Kalkınma Modeli

Kalkınma modelleri içinde, kırdan kente işgücü transferini öngören modellerin ilki Sir W. Arthur Lewis tarafından ortaya atılmıştı (Lewis, 1954). Bu model daha sonra John Fei ve Gustav Ranis tarafından geliştirilmiştir (Fei ve Ranis, 1961). Böylece 1950 ve 1960'larda Lewis- Fei - Ranis (L-F-R) modeli, kırsal işgücü fazlası gösteren gelişmekte olan ülkeler için adeta «genel» bir kalkınma modeli olmuştur. Bu modele göre ekonomi iki ana kesimden oluşur: (a) Sıfır ya da çok düşük verimliliği olan işgücü fazlası ile belirlenen geleneksel ve geçimlik (subsistence) kırsal kesim, ve (b) kırsal kesimden işgücü transfer eden ve verimliliği yüksek olan kentsel tabanlı modern sanayi kesimi. Modelin temel odak noktasını, işgücü transfer süreciyle modern kesimdeki istihdamın gelişmesi oluşturur. Hem kırsal işgücü transferi, hem de kentsel istihdamın artışı sözkonusu modern kesimindeki üretim artışına bağlıdır. Bu artışın hızı da doğal olarak modern kesimdeki sanayi sermayesinin birikim oranıyla belirlenir. Başka bir deyişle sanayi yatırımları, müteşebbislerin ücretler üzerine modern kesim kârlarını artırmalarıyla mümkündür. Bu da müteşebbis kârlarının tekrar yatırılacağı varsayımına dayanmaktadır. Nihayet, sanayi kesimindeki ücret düzeyinin sabit olduğu ve geleneksel tarım kesimindeki sabit ve geçimlik ücret düzeyi üstünde belli bir prim gibi belirlendiği varsayılmaktadır (Lewis kentsel ücretlerin, kırdan kente göçleri başlatabilmek için, ortalama kırsal gelirden en aşağı % 30 daha fazla olması gerektiğini söylemektedir). Burada, kentsel ücretlerin sabit olmasına rağmen, kırsal işgücü arzının tam elastiki olduğu düşünülmektedir.

Modern kesimin büyümesi ve istihdamın artması sürecinin, kırsal kesimdeki işgücü fazlasının kentsel sanayi kesimi tarafından tamamen emilmesine kadar devam edeceği varsayılmaktadır. Bu noktadan sonra işgücü arz eğrisinin eğimi pozitif olacak ve kentsel ücretlerle istihdam artmağa devam edecektir. Tarım ekonomisinden kente dayalı sanayiye kaydırılan ekonomik faaliyetlerle ekonomideki yapısal dönüşüm böylece gerçekleşmiş olacaktır.

Lewis-Fei-Ranis kalkınma modeli her ne kadar basit ve batı'nın gelişmiş ülkelerinin tarihsel kalkınma deneyleri ile uyum halinde ise de, modelin temelinde yatan üç varsayım bugünün gelişmekte olan ülkelerin göç ve kalkınma ile ilgili deneyimlerine pek uymamaktadır

Birinci husus, işgücü transferi ve kentsel kesimde istihdam yaratma hızının kentsel sermaye birikimi hızı ile orantılı olduğu varsayımıdır. Sermaye birikimi ne kadar hızlı olursa, modern kesimin gelişme hızı o kadar yüksek olacak ve yeni iş yaratma da o denli hızlı olacaktır. Ancak müteşebbis kârları modelde öngörüldüğü gibi mevcut sermayeyi çoğaltmak yerine, daha çok işgücü tasarruf edici sermaye mallarına yatırılırsa ne olacaktır? Bu sermaye stokundaki artışların genellikle işgücünü tasarruf edici teknik ilerlemeye yol açtığı açıktır. Bu nedenle, üretim artışının fazla kazanç şeklinde doğrudan müteşebbise gittiği görülmektedir. Başka bir deyişle, burada kalkınmaya karşı ekonomik büyüme sözkonusudur. Kısaca, tüm fazla gelir ve üretim artışı bir kaç sermaye sahibine dağılırken, büyük işçi çoğunluğunun gelir düzeyi aynı kalmaktadır (Chenery, Duloy ve Jolly, 1973. 3. Bölüm). Kuşkusuz burada, karşı bir görüşle, uzun vadede hızla artan müteşebbis kârlarının ve sermaye-yoğun üretim metotlarının daha yüksek üretim artışlarına neden olacağı ve sonunda herkesin yaşama standardının yükseleceği de tartışılabilir (Galenson ve Leibenstein, 1955). Ancak, pek çok gelişmekte olan ülkenin deneyleri göstermektedir ki müteşebbisler kazançlarını tasarruf edip yeniden yatırmamakta, buna karşılık gösterişçi tüketime harcamakta ya da dış ülkelere transfer etmektedir (Ranis, 1962, Gupta, 1970).

Modelin tartışılması gereken ikinci temel varsayımı, kentsel kesimde tam istihdam mevcutken, işgücü fazlasının kırsal kesimde olduğudur. Son bazı araştırmalar ise, gelişmekte olan ülkelerde bunun aksinin doğru olabileceğini göstermektedir Kentsel alanlarda açık işsizlik ve düşük istihdam oldukça yüksek düzeylerde dikkati çekerken, özellikle hasat dönemlerinde kırsal alanlarda işgücü fazlasının küçük olduğu görülmektedir. Kuşkusuz bunun aksi de geçerlidir. Ancak, kalkınma iktisatçılarının giderek, kentsel işgücü fazlası olgusunun, kırsal işgücü fazlasına göre daha geçerli bir varsayım olduğunda birleştiklerini görüyoruz (Edwars, 1974 Bölüm 1 ve 2, Turnham, 1971).

Modelin gerçekle pek bağdaşmayan üçüncü temel varsayımı, kırsal işgücü fazlası arzının tamamen emileceği noktaya kadar, kentsel gerçek ücretlerin devamlı olarak sabit kalacağı düşüncesiyle ilgilidir. Pek çok gelişmekte olan ülkenin işgücü piyasalarında dikkati çeken husus ise bu ülkelerdeki ücretlerin zaman içinde hem mutlak değer olarak hem de kırsal ücretlere göre artış eğilimi göstermesidir. Bu artış eğilimi, artan açık işsizliğe rağmen devam etmektedir.

Bütün bu noktalar gözönüne alındığında Lewis-Fei-Ranis modelinin, bugünün gelişmekte olan ülkelerinin istihdam ve göç sorunlarını anlamada sınırlı kaldığı ve politika önerileri için yeterli ışık tutamadığı söylenebilir.

Ancak, modelin istihdam sorununu analizde kırsal ve kentsel kesimin yapısal ve ekonomik farklılaşmasını ortaya koyması ve işgücü transferi yoluyla iki kesimi bağlama sürecini açıklamadaki başarısı da yadsınamaz.

Todaro Göç Modeli

Kırdan kente olan olan göçleri açıklayan çeşitli teorik yaklaşımlar içinde gelişmekte olan ülkeler açısından ilginç olanı son yıllarda Michael Todaro tarafından ortaya atılmıştır (Todaro, 1969, Harris ve Todaro, 1971). Bu yaklaşım, göç edenlerin davranışları ile ilgili varsayıma dayanmakta ve kentsel alanda gittikçe artan işsizliğe rağmen, devam eden kır-kent göçünün neden göç edenler açısından rasyonel bir ekonomik karar olduğunu açıklamağa çalışmaktadır.

Todaro modelinin temel davranışsal varsayımı şudur: Bireyin kırdan kente göç edip etmeme kararını iki temel ekonomik faktör etkilemektedir. Bunlardan birincisi, kır ve kent arasında mevcut olan gerçek ücret farklılığıdır. Bu ücret farklılığı işgücünün çeşitli beceri ve eğitim vasıfları için sözkonusudur. Kent işçisine ödenen ücret ile kırsal alanda vasıflı işçiye ödenen ücret arasındaki bu farklılık göç kararını etkileyen en önemli faktör olarak uzun süredir iktisatçılar tarafından kabul edilmekteydi.

Todaro'nun kır-kent göçü ile ilgili olarak ortaya attığı asıl yenilik, göç edenlerin kentlerde iş bulma olasılığını, modeline dahil etmesidir. Todaro'ya göre bu olasılık değişkenini ortaya koymadan kentsel işsizliğe rağmen gittikçe artan göç hareketini açıklamak son derece zordur. Bu konuda şimdiye kadar ileri sürülenler, köylünün fiyat ve ücret hareketlerine karşı hassas olmadığı gibi yanlış bir kanıya dayanmakta ve bu nedenle de bu kişilerin kırdan kente göçmek gibi rasyonel olmayan kararlar aldıkları noktasındaydı. İşsizliğin yaygın olduğu, ya da istihdam olanaklarının kısıtlı bulunduğu kentlere bilerek göç etmek gibi paradoksal olan bu durumda asıl anlaşılması gereken husus şudur: Göç sürecinde birey karar verirken yalnızca kırsal alanda kendi aldığı ücretle kent işçisinin almakta olduğu gerçek ücreti karşılaştırmamakta, fakat aynı zamanda kente göç ettikten sonra belli bir süre içerisinde devamlı gelir getirebilecek bir iş bulma olasılığını da hesaba katmaktadır. Böylece kır-kent ücret farkı ile kentsel bir iş bulma olasılığı olarak özetliyebileceğimiz bu iki değişken kır-kent göçünün hacmini tayin etmektedir.

Gerçekten, Todaro göç modelinin şu dört temel unsuru dikkati çekmektedir.

(1) Göçler, temelde maliyet-fayda karşılaştırmasına dayanan rasyonel ekonomik düşüncelerden kaynaklanmaktadır. Bu maliyet - fayda karşılaştırması çoğunlukla mali ve psikolojik açıdan yapılmaktadır.

(2) Göç kararı, kır ile kent arasındaki gerçek ücret farklılığından çok, umut edilen ya da «beklenen» ücret farklılığına dayanmaktadır. Burada «beklenen» farklılık iki değişkenin etkileşimi sonucu belirlenmektedir : Kır - kent ücretleri arasındaki gerçek farklılık ve modern sektörde iş bulma olasılığı,

(3) Kentte iş bulma olasılığı, kentsel işsizlikle ters orantılıdır.

(4) Kırdan kente göç oranlarının, kentsel istihdam artışından fazla olması yalnızca mümkün değil, kır-kent gelirleri arasında «beklenen» farklılığın devamlı olarak pozitif olması yüzünden, aynı zamanda rasyonel ve olasıdır.

Todaro modelinin en önemli özelliği, kentsel modern kesimde iş bulma olasılığının göçle ilgili karar verme sürecine dahil etmesidir. Bu modele göre göçler, kır-kent gelir farklılığının doğrudan bir fonksiyonudur. Ancak model göçleri, kentsel modern kesimde işbulma güçlüğünün dolaylı bir fonksiyonu olarak ele almaktadır. Başka bir deyişle, göç eğilimi «beklenen» kentsel ücretle kırsal alanda cari kırsal ücret arasındaki farklılığa cevap vermektedir. Modelde göç yoluyla işgücü transferi iki aşamada gerçekleşmektedir İlk aşamada işgücü, istihdamın düzensiz olduğu örgütleşmemiş ya da marjinal kesime gelmekte ve ikinci aşamada göç eden kişi örgütleşmiş modern kesimde düzenli bir iş bulmaktadır.

Bu model daha sonra Johnson tarafından biraz daha geliştirilmiş ve modern kesimde iş bulma olasılığını etkileyen bir faktör olarak kentsel işgücü pazarındaki işgücü devri tahminleri modele dahil edilmiştir (Johnson, 1971). Johnson ayrıca modele kırdan kente göçeden kişinin gelirinin kendi ailesinin işsiz olan üyelerince paylaşılabileceği olanağını da eklemiştir.

Todaro göç modelinin başlıca hipotezleri, son yıllarda bir dizi amprik araştırma yoluyla test edilmeğe çalışılmıştır. Ancak bu araştırmaların bulguları karışık ve çelişkili olmuştur. Örneğin, Seals, Levy ve Moses'ın Gana'daki araştırmaları (Seals v.d. 1967) ile Carvajol ve Geithman'ın Kostarika'daki araştırmalar (Carvajol ve Geithman, 1974) Todaro modelini destekler bulgular ortaya koyarken, Mabogunje'nin Nijerya ile ilgili araştırması (Mobogunje, 1970) ve Godfrey'in Gana araştırması Godfrey, 1973) aksine sonuç vermiştir. Kırsal ve kentsel gelirlerin tahminindeki kavramsal ve metodolojik sorunlardan ötede, modele yapılan ana eleştiri, göç edenlerin ya da edeceklerin davranış ve beceri açısından homojen olmaları varsayımı olmaktadır. Aynı şekilde bu kişilerin kentsel modern kesimde iş bulma olasılığını hesaplayabilmek için tam bilgi sahibi olmaları ile ilgili varsayım da eleştirilmiştir. Göç edenlerin modern kesimdeki işlerin peşinde olmadan, marjinal kesimdeki ücretlerin örgütleşmiş kesimdeki ücretlerden mutlaka düşük bulunması ve göç kararının «bir kez verilen bir karar olması

gibi modelin diğer bazı varsayımları da çeşitli araştırmacılarca eleştirilmiştir.

Todaro modelinin iki önemli zayıflığı daha sözkonusu edilmiştir. Bunlardan birincisi, modelin göç kararında ekonomi dışı faktörleri ihmal etmesidir. Gerçekte göç belli bir sosyal çevreden bir başka çevreye geçmeden doğan her türlü risk ve psişik maliyetleri içermektedir. Bunun da ötesinde, göç kararı, gelir farklılıkları kadar sağlık, eğitim ve eğlence olanakları arasındaki farklılıklardan da etkilenmektedir. Ayrıca, model kentsel alanlarda daha önceden göç etmiş akraba ve arkadaşlarla temasın göçün ilk aşamasında güvenlik ve bilgi sağlama yönündeki rolünü dikkate almamaktadır.

İkinci olarak model yalnızca kır ve kent farklılaşmasını ortaya koymakla diğer temel açıklayıcı faktörleri görmezden gelmektedir. Bunların başında ise kırsal kesimdeki eşitsizlikler vardır. Örneğin bir köyde toprak ve diğer kaynakların dağılımındaki eşitsizlikler gibi. Bazı araştırmalar kaba toprak-insan oranı ile göç eğilimi arasında müsbet ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Preston'un Amerika'daki araştırması bu arada sayılabilir (Preston, 1969).

Kırsal eşitsizliğin bir başka boyutu da, gelir ve eğitim düzeyinde görülmektedir. Sovani'nin Bihar'ın iki bölgesinde yaptığı araştırma örnek olarak gösterilebilir (Sovani, 1965). Toprak dağılımının eşitsiz ve topraksız ailelerin yaygın olduğu yörelerde kır - kent göçünde iki örüntü ortaya çıkmaktadır. Bir yanda toprak yoğunlaşması zengin köylüye çocuğuna kasaba ve kentte okutma fırsatı ve işgücünden tasarruf edici makina ve araç edinme olanağı sağlarken öte yanda giderek artan topraksızlaşma ve emekten tasarruf eden araçların kullanılmağa başlaması, köyde iş bulma olanaklarını azaltmakta ve fakir ve topraksız köylüleri göçe zorlamaktadır (Conell v.d., 1977).

Kırsal eşitsizliğin bir başka boyutu farklı gelişme düzeyindeki köyler arasında görülmektedir. Bir yanda sulak tarım arazisine sahip, gübreleme, sulama iyi tohumluk ve makina gibi modern tarımsal girdileri kullanan ve çeşitli tarım faaliyetleri için işgücü talebi giderek artan zengin köyler, öte yanda toprakları verimsiz ve kıraç fakir, tarımsal gücü zayıf olan köyler. Bunun sonucu fakir köylerden zengin köylere doğru kırdan-kıra göç olarak tanımlanabilecek ve mevsimlik göçleri de içine alan işgücü hareketleri ortaya çıkmaktadır (Dasgupta, 1978).

Bütün bu eleştirilere ve düzeltmelere rağmen Todaro göç modelinin teoriye yaptığı temel katkı orijinalliğini korumaktadır.

GÖÇ VERİLERİ, ÖZELLİKLERİ VE SINIRLAMALARI

İç göçlerin ve özellikle kırdan kente olan göçlerin dolaysız yöntemlerle saptanmasında çeşitli güçlükler sözkonusudur. Daimi nüfus kayıt siste-

minin geçerli olduğu ülkelerde bireylerin adres değiştirmeleri de tespit edildiğinden, belli aralıklarla iç göçlerin saptanması olanağı vardır. Ancak bu şekilde devamlı ve düzenli nüfus kayıt sisteminin var olmadığı bizim gibi ülkelerde, iç göçlerin dolaysız olarak saptanması ya nüfus sayımlarında göç hareketleri hakkında ek sorular sormakla, ya da belli bir dönem için göçlerin yönü hacmi ve özelliklerini saptayacak sondaj araştırmaları yoluyla olabilir.

Bu çalışmanın konusunun 1965 - 1970 ve 1975 - 1980 döneminde iller arasında olan göçler olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu çalışmanın verileri 1970 ve 1980 nüfus sayımından elde edilmiştir.

1970 Nüfus Sayımı bugüne kadar yapılmış sayımlar içinde ilk kez sayım günü itibariyle (25 Ekim 1970), nüfusun de facto ikametgâh durumunu açıklarken, aynı zamanda nüfusun 1965'deki daimi ikametgâhı hakkında da bilgi vermektedir. Aynı şekilde 1980 nüfus sayımında da, 1980 ikametgâhının yanısıra 1975 yılındaki daimi ikametgâh sorusu da sorulmuştur.

Daha önceki nüfus sayımlarında ise, yalnızca nüfusun doğum yeri ve sayım zamanındaki daimi ikametgâhları sorulduğundan, ancak doğum yeri ve ikametgâhları farklı olanlar, yaşam boyu göç etmiş olarak (Lifetime migration) hesaplanabiliyordu.

Daimi ikametgâh, nüfus sayımında devamlı olarak ve yerleşmek kastı ile seçilen yer olarak tanımlanmaktadır. Ordu mensupları ve diğer kamu görevlilerinin çalışma mahalleri daimi ikametgâh olarak kabul edilmektedir.

Daimi ikametgâhları 1965 ve 1970 ile 1975 ve 1980 sayım günlerinde aynı olmayan kişiler «göç etmiş» olarak kabul edilebilirler. Bu göç etmiş saydığımız nüfusa aşağıda gösterilen gruplar dahil değildir: (1) 0 - 4 yaş grubundaki nüfus (1965 Nüfus Sayımı günü henüz doğmamış olanlar), (2) 1965 ve 1970 sayım günleri arasında ölenler, (3) Evvelce göç etmiş ve dönmüş olanlar (1965 sayım gününden sonra göç etmiş, fakat 1970 sayım gününden önce eski ikametgâhlarına dönmüş olanlar). Bunlara ek olarak göç verilerinden 1965 ve 1970'deki sayım günleri arasındaki aşamalı göçleri izlemek ya da çıkarmak olanaksızdır. Bu nedenle göç olayı, 1965 sayım günündeki ikametgâh olan çıkış yeri(origin) ile 1970 sayım günündeki ikametgâh olan varış yeri (destination) arasında sözkonusudur. Aynı şekilde 1975 sayım günündeki ikametgâh olan çıkış yeri ile 1980 sayım günündeki ikametgâh olan varış yeri arasında da göç olduğunu varsayıyoruz.

Öte yandan nüfus sayımlarındaki daimi ikametgâhlar yalnızca bağlı oldukları illere göre değil il içindeki idari bölünmelere göre elde edilebil-

mektedir. Buna göre 1970 ve 1980 Nüfus sayımında daimi ikametgâhları üç farklı yerleşim yerine göre saptamak olanağı vardır İl merkezleri, ilçe merkezleri, bucak ve köyler. Biz bu çalışmada özellikle kırdan kente göçlerin mekansal boyutlarını ortaya koyabilmek için, her ilin kentli ve kırsal nüfusunu şöyle hesapladık. Herhangi bir ilin il merkezi ile ilçe merkezlerini birleştirerek o ilin «kentsel nüfusu»nu elde ettik. Öte yandan o ilin bucak ve köy nüfusları ise, «kırsal nüfusu» oluşturdu. Görüldüğü gibi bu çalışmada kır-kent ayırımı belediyelerin idari sınırlarına göre yapılmış olmaktadır.

Gerçekten Türkiye'de il düzeyinde göç hareketlerinin genişliğini kavrayabilmek için, iller arasındaki önemli göç hareketlerinin de gözlenmesi ve bilinmesi gerekir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de iller arasındaki nüfus hareketlerinin 1970 ve 1980 sayım dönemleri için genel durumunu ve karakteristiklerini araştırmaya yöneliktir. Yurtdışından illere ve illerden yurtdışına olan göçler bu analizin dışında bırakılmıştır. Başlangıç olarak, her ildeki göçle ilgili davranışları beş gözleme dayandıracağız.

a) İller arasında dış göçler: Bir ilden diğer 66 ile olan dış göçler

b) İller arasında iç göçler: 66 ilden bir ile olan iç göçler

c) İller arasında net göçler: Bir ilin aldığı iç göçlerle, verdiği dış dış göçler arasındaki net fark, başka bir deyişle o ilin göç kaybı ve kazancı arasnıdaki net değer

d) İller arasında kırdan kente göçler: Bir ilin kırsal kesiminden 66 ilin kentlerine olan göçler

e) İller arasında kırdan kente göçler: Bir ilin kırsal kesiminden 66 ilin kırsal alanlarına olan göçler

Başta gözlenen a, b, c tipi göçden sonra özellikle illerin diğer illere göç verme olgusunu daha yakından incelemek amacıyla, iller arasındaki kır-kent ve kırdan kente göçler dikkate alınacaktır.

Göçle ilgili beş ayrı davranış aşağıdaki gibi ölçülmeye çalışılmıştır.

Dış Göç Oranları : İl düzeyindeki dış göç oranı, bir ilden beş yıl içinde örneğin 1965 ile 1970 ya da 1975 ile 1980 arasında göç edenlerin toplam sayının, beş yılı kapsayan iki nüfus sayımı arasındaki (örneğin 1977) il nüfusuna oranlanması şeklinde hesaplanmıştır.

İç Göç Oranları İç göç oranı, herhangi bir ile diğer illerden beş yıllık bir süre içinde göç edenlerin toplam sayısının gene dönem ortası il nüfusuna bölünmesiyle hesaplanmıştır.

Net Göç Oranları İl düzeyindeki içe ve dışa göçlerin net etkisini göstermek amacıyla, gene beş yıllık süre içinde o ile göçeden ve o ilden göçetmişlerin arasındaki farkın, o ile ait dönem ortası nüfusuna oranlanması ile bulunmuştur. Farkın pozitif ya da negatif değerler alması o ilin sözkonusu sürede göç kazancı ya da kaybını göstermektedir.

Kır Kent Göç Oranları 1965-1970 ve 1975-1980 dönemlerinde herhangi bir ilin kırsal kesiminden diğer 66 ilin kentsel kesimlerine göç edenlerin toplam sayısının o ilin dönem ortası (1967 ya da 1977) kır nüfusuna oranlanması şeklinde hesaplanmıştır.

Kırdan Kıra Göç Oranları Gene aynı dönemler için herhangi bir ilin kırsal kesiminden diğer 66 ilin kırsal kesimlerine göçedenlerin toplam sayısının o ilin dönem ortası kır nüfusuna bölünmesiyle bulunmuştur.

İL DÜZEYİNDEKİ GÖÇLE İLGİLİ DAVRANIŞLAR

İl düzeyinde göçle ilgili davranışların 1965-1970 dönemi için yapılan gözlemlerinden dört ayrı örüntü ortaya çıkmaktadır.

1. Örüntü Yüksek oranda dışa göç veren ve aynı zamanda başka illerden yüksek oranda göç alan iller (göç alma, dışarıya göç vermeden daima fazla olmak üzere), güneyde Adana'dan başlamak üzere İstanbul'a kadar Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli'ni kapsayan ve yüksek hareketlilik gösteren bir temerküz kuşağı oluşturmaktadır. Bu temerküz kuşağının güneyinde ve kuzeyinde yüksek oranda dışa göç veren iller yer almaktadır. Bu karakteristik güneyden kuzeye diyagonal olarak ve giderek artan oranda yoğunlaşan kademeli bir göçün belirtisidir.

2. Örüntü : Diğer bir örüntü, yüksek oranda dışarı göç veren ve buna karşılık dışardan az göç olan (muhtemel itici faktörlerin daha etkili olduğu) illerin oluşturduğu nüfus difüzyon bölgeleridir. Bu karakterdeki geniş kuşak Kuzey Doğu Anadolu'dan (Kars, Artvin, Gümüşhane) başlayarak, Karadeniz bölgesinde (Ordu, Samsun, Sinop ve Kastamonu) devam etmektedir. Bu kuşağın güneyinde ona paralel ikinci bir kuşak da aynı karakteri göstermektedir (Sivas, Yozgat, Çorum ve Çankırı). Birinci örüntüde gözlenen temerküz kuşağının güneyindeki Afyon, Niğde gibi iller de sözkonusu ikinci örüntü karakterindedir.

3. Örüntü Birinci ve ikinci örüntülerin dışında, hem yüksek oranda dışa göç veren hem de yüksek oranda göç alan iller ülkenin çeşitli bölgelerinde temerküz odakları olarak gözlenmektedir. Batı Anadolu'da İzmir, böyle odaklardan biridir. Bu ilimiz yüksek oranda göç veren iller tarafından kuşatılmıştır. Aynı gözlemi Edirne için yapabiliriz. Doğu ve Kuzey Doğu

Anadolu'daki illerden Erzurum, Rize, Elazığ ve Hakkari de benzer örüntü göstermektedir. Genelde yüksek oranda göçveren iller olmakla beraber bu illerin başka illerden aldığı göçler, muhtemelen Keban ve Batmandaki ekonomik faaliyetlerden ve askeri birliklerin yer değiştirmelerinden kaynaklanmaktadır.

4. Örüntü : 1965-1970 döneminde son olarak gözlediğimiz bir göç örüntüsü, illerarasındaki düşük göç akışlarıyla belirlenmektedir. Düşük dışa göç verme oranları ve gene başka illerden düşük göç alma oranları bu grubu oluşturmaktadır. Bu karakterdeki göç davranışları daha çok Akdeniz kıyılarındaki illerde (Muğla, Antalya) başlayıp Gaziantep, Urfa ve Mardin'e kadar uzanmaktadır. Öte yandan temerküz kuşağı dışındaki Zonguldak, Tokat, Muş gibi iller de aynı karakteri göstermektedir.

1975 - 1980 dönemi için yaptığımız gözlemler ise, sözkonusu dört örüntünün daha az belirgin olmakla beraber devam ettiğini göstermektedir. Ancak, bazı illerde on yıl önce gözlenen örüntü değişmiştir. Örneğin, yüksek oranda göç alan ve veren illerin oluşturduğu temerküz kuşağı bu kez İçel ilini de içine alarak Adana, Kayseri, Ankara, Eskişehir, Sakarya, Kocaeli, İstanbul ve Tekirdağ'a kadar uzanmaktadır. Bu kuşakta 10 yıl önce yer alan Nevşehir ve Kırşehir kendi fazla göç almayan, fakat daha çok göç veren ve bu kuşağı besleyen iller durumuna girmiştir. Sözkonusu temerküz kuşağı Trakya'da Tekirdağı da içine almıştır.

İkinci örüntü, başka bir deyişle nüfus difüzyon bölgeleri daha belirgin hale gelerek az alan, fakat dışarıya yüksek oranda göç veren bir davranışla Van, Hakkari hariç tüm Doğu Anadolu illeri ile, Samsun ve Sinop hariç Karadeniz illerini kapsamaktadır. Birinci örüntüdeki temerküz kuşağı dışında kalan ve yüksek oranda göç alan, fakat daha da yüksek oranda göç veren temerküz odakları şeklinde gözlenen üçüncü örüntü yavaş yavaş azalmakta ve yalnızca Trakya illerimizle Anadolu'da İsparta ve Erzincan'da görülmektedir. Gerçekten Doğu Anadolu'da Erzincan ili yüksek oranda göç alan fakat daha da yüksek oranda göç veren bir il olarak tek bir temerküz odağı oluşturmaktadır.

Düşük oranda göç alıp, düşük oranda göç veren illerin oluşturduğu dördüncü örüntü, Karadeniz bölgesinde Zonguldak'a ek olarak Samsun ilinde, on yıl önce gözlemediğimiz, Ege bölgesinde ise Kütahya, Uşak ve Denizli illerinden başlayarak Akdeniz bölgesinde gene eskiden olduğu gibi Muğla'da sona ermektedir. Güney Doğu Anadolu'da ise, daha önce de benzer örüntü gösteren Gaziantep'e ek olarak 1975-1980 döneminde Maraş, Van ve Hakkari'de göç açısından kararlı bir davranış gözlenmektedir.

1975-1980 döneminde ülkemizde yalnızca 18 il net göç açısından kazançlı 49 il ise net göç kaybı göstermektedir. Net göçleri pozitif olan il-

lerin üçü (Ankara, Kayseri, Eskişehir) İç Anadolu'da, biri Karadeniz'de (Zonguldak), beşi Akdeniz bölgesinde (Muğla, Antalya, İçel, Adana ve Hatay) ve dokuzunu ise Ege ve Marmara bölgesindedir. (Aydın, İzmir, Manisa, Kütahya, Bursa, Sakarya Kocaeli, İstanbul ve Tekirdağ). Halbuki 1970-1975 döneminde yalnızca 8 il net göç açısından kazançlı idi (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, İçel, Hatay, Bursa ve Kocaeli).

KIRDAN - KENTE GÖÇLERLE İLGİLİ DAVRANIŞLAR

Genel bir gözlemle, kırdan - kente göçlerin ana kaynağının, kuzey ve kuzeydoğudaki illerin oluşturduğu kuşak olduğu görülmektedir. Sözkonusu kuşak, Artvin'den başlayıp kuzeybatıya doğru Bilecikte sona ermektedir. Bu kuşağın güneyinde ve ona paralel olarak uzanan ikinci bir kuşak da Kars'tan başlamakta ve İç Anadolu'da Kırşehir ve Niğde'de bitmektedir. Her iki göç kuşağında da göç verme açısından bazı müstakar adacıklar görülmektedir Karadenizde Samsun ve Zonguldak illeri, daha içerlerde Amasya ve Tokat, kır - kent göçünün en yüksek oranlara ulaştığı iller ise Gümüşhane, Sinop, Çanakkale, Kastamonu ve Yozgat olarak göze çarpıyor.

Kır - kent göçünün yoğun olduğu bu iki kuşakta erkeklerin kadınlara göre daha yüksek göç oranlarına ulaştığı görülmektedir. Bu nedenle, erkeklerde göç davranışının daha başat olduğu güneydoğudaki Malatya ve Adıyaman illeriyle doğuda Ağrı ili sözkonusu ikinci kuşağın uzantısı olarak kabul edilebilir. Batı Anadolu'da Afyon ve Kırklareli illeri, bu bölgedeki düşük kır-kent oranlarına göre ve her iki cinsiyet için geçerli olmak üzere biraz daha yüksek oranlar gösteriyorlar. Yalnızca erkeklerin davranışları sözkonusu edilirse, bu iki ile Burdur ve Çanakkale'nin de dahil edilmesi gerekir. Kadınlar için kır - kent göçünün en yoğun olduğu kırsal bölgeler Gümüşhane ile Ankara'nın kuzey ve kuzeydoğusunu çevreleyen Çankırı, Yozgat, Nevşehir, Kastamonu ve Sinop illeridir. Aynı illerde erkekler için hesapladığımız oranlar kadınlara göre daha fazladır.

Bu gözlemlerden on yıl sonra 1975-1980 dönemi için yaptığımız gözlemler, kır-kent göçünün bütün bölgelerde eskisine göre önemli ölçüde azaldığını göstermektedir. Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da yalnızca Erzurum, Ağrı, Bitlis, Siirt, Elazığ, Malatya, Maraş, Urfa, Mardin aynı kır-kent oranlarını muhafaza ederken, Rize ve Sivas'da kır-kent oranlarında yarı yarıya azalmalar görülmektedir. Gümüşhane, Bingöl ve Hakkari de, göç oranlarındaki azalmalar yarıdan da fazladır. Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerinde de aynı durum gözlenmektedir. Örneğin, Yozgat, Kırşehir, Çankırı, Çorum ve Kastamonu'da kır - kent göç oranları zaten düşük olan düzeylerinin altına inmiştir.

KIRDAN - KIRA GÖÇLERLE İLGİLİ DAVRANIŞLAR

1965 - 1970 döneminde iller arasında kırdan - kıra göç davranışlarının pek az istisna ile hemen her ilde kırdan - kente göç davranışından daha yoğun olduğu görülmektedir. Aynı şekilde, kırdan - kıra göç örüntülerinin, kır - kent göçüne göre daha belirgin olduğunu söyleyebiliriz. Kırdan - kıra gözlenen göç kuşağı Artvin'den başalyıp Zonguldak ve İstanbul gibi göç alan iller dışında Edirne'ye kadar devam etmektedir.

Kırdan - kıra göç ile ilgili daha geniş bir kuşak ise, doğuda Ağrı ve Van'ı içerisine alıp bütün Anadolu boyunca ilerleyerek Batıda İzmir'e kadar ulaşmaktadır. Bu geniş kuşak içinde kırdan - kıra göç oranlarının düşük olduğu iller, Ankara, Eskişehir, Bursa gibi göç alan iller ile Çorum ve Tokat'tır. Sözkonusu geniş kuşak güneyde Diyarbakır, Mardin, Antalya ve İsparta gibi, göç alıp verme açısından kararlılık gösteren illerle çevrilmiştir. Bu iki göç kuşağı içinde Hakkari, Van, Gümüşhane, Sinop ve Nevşehir en yüksek kırdan - kıra göç oranlarına sahiptir.

Kırdan - kıra göç davranışlarında erkekler ve kadınlar arasında büyük farklılık gözlenmemekle beraber, bazı illerde kadınlara ait göç oranlarının erkeklerinkinden daha yüksek olduğu görülmektedir Bu iller İç Anadolu'da Niğde ve Kırşehir, Batıda Afyon ve Bilecik, doğuda ise Van ve Tunceli'dir.

1965-1970 döneminde aynı kaynaktan çıkan (herhangi bir ilin kırsal yörelerinden) ve hedefleri farklı olan (kırdan - kente ve kırdan - kıra) göç akımlarının yönlerini gözlemek ilginç olacaktır. Kır - kent göçünün pek çoğunun gelişmemiş illerden gelişmiş illere doğru olduğunu görüyoruz. İstanbul, Ankara ve İzmir en büyük üç merkez olarak, kırdan göç edenlerin yöneldiği yerler olmaktadır. Bu üç kenti Bursa, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak ve Balıkesir izlemektedir. Bütün bu kentler, Devlet Planlama Teşkilatı'nca çeşitli ölçütlere göre gelişmiş olarak kabul edilmektedir (Tolan, 1977). Kırdan-kıra olan göçlerde ise yukarda saydığımız illerin kırsal yörelerine ek olarak, komşu illerin kırsal yöreleri de varış noktaları olarak belirlenmektedir. Bu dönemde daha önce sözkonusu ettiğimiz «uzaklık etkisi»nin kırdan-kıra göçlerde daha geçerli olduğu görülmektedir.

1975-1980 dönemi için yaptığımız gözlemler, kırdan-kıra olan göçlerin kır - kent göçü kadar olmasa bile on yıl öncesine göre oldukça, yavaşladığını göstermektedir. Hemen her coğrafi bölgede genel olarak kırdan-kıra göç oranları azalırken, bu bölgelerin bazı illerinde artmaktadır.

Kırdan - kıra göçlerde en büyük azalma Karadeniz illerinde görülmektedir. Bu bölgede Zonguldak ili hariç (bu ilde hafif bir artış görülüyor), bütün illerde yarıdan çok azalma görülmektedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki illerde de genellikle kırdan - kıra göç oranlarında azalma görülmekle beraber bu azalma Van ve Hakkari illeri hariç, Karadeniz bölgesindeki iller kadar hızlı olmamıştır. Ayrıca bu bölgede Kars, Bitlis, Erzincan illeri ile bölgenin güneyindeki Malatya, Urfa Diyarbakır ve Gaziantep illerinde artma görülmektedir.

İç Anadolu bölgesinde ise Çankırı, Afyon, Kırşehir, Nevşehir ve Niğde illerinde önemli ölçüde azalmalar görülürken, Eskişehir, Ankara ve Sivas illerinde artma gözlenmektedir. Özellikle Ankara iline ait kırdan - kıra göç oranındaki artma binde 10 dan azken, binde 35'e çıkmıştır.

Ege ve Marmara bölgesinde Edirne, İzmir, Manisa, Kütahya, Bilecik, Aydın ve Denizli'de azalma görülürken, İstanbul, Bursa ve Çanakkale illerinde artma gözlenmektedir.

Akdeniz bölgesinde ise kırdan - kıra göç oranları İsparta, İçel, Adana ve Hatay illerinde artarken, Antalya ve Burdur'da azalmaktadır. Burdur ilindeki azalış binde 60'lardan binde 22'ye düşmüştür.

TÜRKİYE'DE GÖÇLERLE DEMOGRAFİK, SOSYAL VE EKONOMİK FAKTÖRLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Göçlerin demografik, sosyal, ekonomik ve siyasal değişmelerin neden olduğu baskılara bir tepki olarak ortaya çıktığı gözönüne alınırsa, göçler yoluyla nüfusun yüzeysel hareketlerinin insan kaynağının sektörlere dağılımını etkileyerek, ekonomik, sosyal, demografik, siyasal ve hatta çevresel sonuçlar doğurması doğaldır. Bu kısımda ülkemizdeki iller arasındaki göçlerle sözkonusu demografik, sosyal ve ekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi araştırmaya yönelik bazı ampirik çalışmaların sonuçlarını kısaca gözden geçirmeğe çalışacağız.

1965-1970 döneminde daha çok dışardan göç alan 20 ili dikkate alarak yapılan bir çalışmada (Yener, 1977 ve Yener, 1979), göçedenlerin karakteristikleri şöyle özetlenmektedir

(a) Genellikle genç yaşlardakiler göç etmektedir. Örneğin 15 - 24 yaş grubundaki erkeklerin yüzde 35.4'ü, kadınların ise yüzde 39.5'u göç etmiştir. Erkekler, kadınlara göre daha fazla göç eğilimi göstermektedir. Çocuklar ise toplam göç edenlerin yüzde 11.9'nu oluşturmaktadır. Bu durum belli ölçüde aile göçünü işaret etmektedir.

(b) Göç edenlerin büyük bir çoğunluğu okuma-yazma bilmektedir (erkeklerin % 86.7'si, kadınların % 64.1'i). Yüksek öğrenim görmüş göçmenlerin büyük bir kısmı sanayileşmiş bölgeleri tercih etmektedir.

(c) Göç edenler arasında erkekler daha yüksek oranda iktisadi faaliyetlere katılmaktadır. Göç edenlerin çoğu (erkeklerin % 70.4'ü, kadınların % 53.1'i) Tarım dışı işlerde istihdam edilmektedir.

(d) Gene göç edenlerin çoğu işçi statüsünde istihdam edilmektedir. Bu oran erkeklerde yüzde 75.7, kadınlarda ise yüzde 52.4 dür. Göç edenlerden kendi işinde çalışan erkeklerin yüzdesi ise 18.4'dür. Göç edenlerin çoğu imalat sanayinde ve hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir.

Aynı dönemde iller arasındaki göçleri inceleyen başka yazarlar aynı gözlemleri yapmakta ve yaş, cinsiyet, evlenme, işgücüne katılma ve okuma-yazma gibi demografik ve sosyal faktörlerin illere olan iç göç oranlarını, illerin dışarı verdikleri dış göç oranlarına göre daha fazla açıkladıklarını göstermektedirler (Chakraverti ve Üner, 1975).

Gene aynı dönemi (1965-1970) kapsayan bir başka araştırma (Tanfer, 1983) iller arasındaki göçlerin hacmi, tipleri ve göç edenlerin karakteristiklerini 1970 Nüfus sayımından seçtiği 1/1000 lik bir örnekleme dayanarak incelemektedir. Yazara göre ülkemizde kademeli göçle ilgili olarak güçlü belirtiler görülmektedir. İller arasındaki ve her ilin kendi içindeki göçler dikkate alındığında bütün kentsel alanların nüfusu, illerin kendi sınırları içindeki göçler yüzünden artış göstermektedir. Kentsel alanların nüfusu ne kadar fazlaysa, o ilin kendi içindeki göçler yüzünden nüfusunun artması o kadar hızlı olmaktadır. Sadece büyük metropoller, iller arasındaki göçler yüzünden nüfus artışı göstermektedirler. Bu nedenle, kırsal alandan gelenlerin önce kendi bulundukları ilin kasaba ve kentlerine geldikleri, oradan da daha büyük kent ve metropollere göç ettikleri açıktır.

İller arasındaki göçlerin çoğunluğu (% 60'ı) kentten - kente göçlerden ve sadece beşte biri kırdan - kente göçlerden oluşmaktadır. 1970 de ülke nüfusunun yüzde 64'ünün halen kırsal kesimlerde yaşadığı gözönüne alınırsa, yüksek hacımdaki kentten - kente göçlerle karşılaşmak şaşırtıcıdır. Bu durum, kısmen kırdan - kente göçlerin çoğunluğunun ilin kendi içinde cereyan etmesinden ve ikinci kademede ise iller arasında kentten - kente göçlerin oluşmasından kaynaklanmaktadır.

Gene yazara göre, kentten - kente göç edenler, yörece daha yaşlı, daha yüksek düzeyde eğitim ve beceri sahibi ve daha çok beyaz yakalı meslek sahiplerinden oluşmaktadır. Eğitim ve istihdam olanakları bu grup için göç kararını etkileyen en önemli iki faktör olmaktadır.

Teoride sık sık sözü edilen göç farklılaşmaları Türkiye'de de gözlenmektedir. Göç edenlerle göç etmeyenler arasındaki farklar, çeşitli göç akımları ve göç tiplerine göre geniş ölçüde değişme göstermesine rağmen,

iki temel göç tipi ayırdedilebilir (a) Daha çok genç, eğitim ve beceri düşük kişilerden oluşan kırdan - kente göçler, (b) Daha çok, becerisi ve eğitim düzeyi yüksek kişilerin oluşturduğu illerarasındaki kentten - kente göçler. Birinci tip göç daha çok erkekler arasında görülürken, ikinci tip göç her iki cins için de dominanttır (Tanfer, 1983).

1965-1970 döneminde illerarasında kırdan - kente göçleri inceleyen bir başka araştırmada ise kırdan - kente göç davranışı her ilde iki ayrı ragresyon modeli kullanılarak kırsal «itme» ile, kentsel «çekme»nin etkileri ölçülmeye çalışılmıştır (Üner, 1978).

Yazara göre 1965-1970 döneminde kırdan kente göçleri genellikle demografik ve ekonomik faktörler müştereken belirlemektedir.

Demografik faktörler içinde «erkek nüfusun artış oranı» ve «çocuk kadın oranı» kır - kent göçünü belirleyen temel değişkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, kırdan kente göç oranları doğurganlığın yüksek olduğu yörelere parelel olarak artmaktadır. Bu kırsal yörelere örnek olarak Adana, İçel ve Bitlis yalnızca kadın göçleri için, Hatay, Malatya, Muş ve Van gösterilebilir. Yalnızca erkek göçleri için ise Erzurum örnek verilebilir.

Diğer itici faktörlere gelince, bazı Karadeniz illerinde «topraksızlaşma oranı» özellikle erkeklerin kırdan kente göçlerini determine eden tek faktör olarak ortaya çıkıyor: Sinop, Ordu, Amasya, Çankırı ve Doğuda Kars gibi.

«Makinalaşma faktörü» daha önceki gözlemlere uygun olarak bazı yörelerde itici (Edirne, Mardin), diğer bazı yörelerde ise işgücü talebini artırıcı etki yapmaktadır (Eskişehir, Kütahya gibi).

Meslekle ilgili faktörlere gelince, hizmetler ve hatta bazen tarımsal mesleklerin kırsal alanlarda azlığı bir kısım münferit yörelerde kır - kent göçünü determine edici rol oynamaktadır.

Kısaca, 1965 - 1970 döneminde itici faktörlerin kırdan kente göçler üzerindeki etkisi sınırlı kalmaktadır. Bu durum 1963'lerden bu yana «yaygın» tarımdan «entansif» tarıma dönüşümün sonucu olarak ortaya çıkmakta ve bu kesimde işgücü talebini azaltmamaktadır. Ancak, kırsal nüfus baskısı kırdan kente göçleri sürdüren itici faktör olma özelliğini hala korumaktadır.

Yazarın uyguladığı çekme modelinde 67 ile ait çoklu determinasyon katsayıları incelenirse, illerin çoğunda kentsel iç-göç oranlarındaki (bağımlı değişken) yaklaşık % 55'lik bir varyasyonun analiz için seçilen sosyo-ekonomik değişkenlerce açıklanabildiği görülmektedir. Özellikle İstanbul, Kocaeli gibi metropol oluşturan illerde kentsel iç-göç davranışının % 70'ini açıklamak mümkün olmaktadır.

Regresyonlardaki bireysel açıklayıcı faktörler gözden geçirildiği zaman kentlerin göç çekmesinde en önemli ve başat unsurun istihdam faktörü olduğu anlaşılıyor. Bu açıdan erkek ve kadın regresyonlarında farklılaşma görülmüyor.

Örneğin erkeklerde 67 ilden 59'unda, kadınlarda ise 46'sında istihdam faktörü iç - göçleri determine eden temel faktörlerin başında gelmektedir.

Kentlerin göç çekmesinde ikinci temel faktör, kişi başına düşen eğitim yatırımları olarak tanımladığımız, eğitim olanaklarının varlığıdır. Eğitim olanakları, hem erkek hem kadınlara ait regresyonların yaklaşık yarısında belirleyici faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Kentlerin göç çekmesinde üçüncü faktör olarak toplam yatırımlar görülmektedir. Bu faktör illerin 1/3'ünde istihdam ve eğitim faktörü ile birlikte etken olmaktadır. Bu açıdan erkek ve kadın göçleri oranında bir farklılaşma gözlenmemektedir. Diğer sosyo-ekonomik faktörler arasında hizmetlerle ilgili mesleklerin varlığı özellikle metropollerde (Ankara) ve bazı münferit illerde (Rize, Sinop, Bitlis, Van) göze çarpıyor. Batıdaki bazı il merkezleri (Afyon, Denizli, Muğla, İstanbul) için ise mevcut konut potasiyeli kentsel iç - göçleri açıklayıcı faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde ve özellikle kadın göçlerinde işgücüne katılma oranı birkaç münferit ilde göç olayını açıklayıcı faktör olarak gözlenmektedir.

Sonuç olarak, 1965-1970 dönemi için uygulanan iki ayrı regresyon modelinin bulguları kırdan - kente göçleri belirleyen kentteki «çekici» faktörlerin, kırdaki «itici» faktörlerden daha dominant olduğunu vurgulamaktadır (Üner, 1978).

Bu dönemi izleyen 1970-1975 döneminde illerarasında göçleri inceleyen bir başka araştırmada net göç oranları ile il düzeyindeki sosyo-ekonomik faktörler arasındaki ilişki çoklu regresyon modeli ile açıklanmaya çalışılmıştır (Doh, 1984). Yazar, kentteki ücret düzeyi ile göçler arasında çok az bir ilişki bulurken, kırsal aile sektörünün sosyal ve ekonomik yapısı sonucu ortaya çıkan «itme» faktörlerinin göç üzerindeki rolünün gözden kaçırılmaması gerektiğine işaret etmektedir. Gene yazara göre, göçleri uyaran yalnızca kentsel iş yaratımı değil, fakat iş imkânları stoklarıdır. İller arasında göç edenlerin, mevcut istihdam imkânlarını kullanmayı tercih ettiklerinin varsayılabileceğini ifade eden yazar bunun nedenini, göç edenlerin işgücü piyasası hakkında edinebildikleri bilginin niteliğinden kaynaklanabileceğini söylemektedir (Doh, 1984).

SONUÇ

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda gözlendiği gibi, kırdan - kente göçler kente dayalı sanayilerin iş yaratma oranlarını aşarak devam etmekte-

dir. Ülkemizde de sanayileşme hızı çoğu gelişmekte olan ülkelere göre oldukça iyi sayılabilecek düzeyde bulunmasına rağmen kentte yaratılan yeni iş olanakları kırdan göç eden işgücünü emecek kapasiteyi göstermemektedir.

Buna rağmen kır - kent göçü devam etmektedir. 1965-1970 dönemi ile 1975-1980 döneminde ülkemizde iller arasındaki nüfus hareketlerinin ve özellikle kırdan kente göçlerin hacmi ve yönleri üzerinde yapılan gözlemler, geniş kuşaklar halinde doğudan batıya ve güneydoğudan kuzeybatıya akışlar gösteren kır - kent göçünün gerçekte gelişmemiş yörelerden, sanayileşmiş ticaret bölgelerine olduğunu vurgulamaktadır.

Öte yandan göç yoğunluğunda geçmiş dönemlere göre 1975-1980 döneminde biraz azalma görülmektedir. 1960'lara kadar, daha çok tarımda makinalaşma ile başlayan ve her büyüklükteki tarım işletmesinin dışa açılma ve dış ekonomik birimlerle bütünleşme sürecini içeren yapı değişikliklerinin başlattığı ve hızlı nüfus artışı sonucu kırsal nüfus baskısı yüzünden giderek hızlanan kırdan kente göçler 1975-1980 döneminde hızı azalmakla beraber devam etmektedir.

Tarım kesiminde özellikle planlı döneme girildikten sonra cüce ve küçük işletmelerin de yaygın biçimde modern girdi kullanması ve ilaçlama yapması, bu işletmelerin toprak verimliliğinin yükselmesine ve böylece üreticilerin elinde pazara sürecek daha fazla ürünün kalmasına yol açmakta, siyasal düşüncelerle belirlenen yüksek destekleme fiyatları da buna eklenince, bu işletmelerin çoğunun yaşamlarını sürdürebilme olanağı doğmaktadır. Öte yandan tarım ürünleri içinde pazar için üretilen sanayi bitkileri, yağlı tohumlar gibi aynı zamanda işgücü talebini de artıran ürünlerin payının artması, yukardaki nedenlerle birlikte kırdan kente göçlerin hızının azalmasına yol açmaktadır.

1975-1980 döneminde iller arasındaki göçlerin (kır - kent, kent - kır göçlerin dahil) hacminin 10 yıl önceki döneme göre azaldığına işaret etmiştik. Bu azalışın söz konusu dönemdeki ekonomik performansla yakın ilişkisi olduğu açıktır. 1973 krizinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri, kentlerde giderek azalan yatırım ve iş imkânları, özellikle dönemin ikinci yarısında gözlenen siyasal istikrarsızlığın iller arasındaki her tip göç hareketi üzerindeki caydırıcı etkilerini gözardı edemeyiz. Ancak bu konuda daha ayrıntılı bilgilere ve araştırmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır.

İLLERARASI DIŞ GÖÇ ORANLARI (1975-1980)

(HER 1000 KİŞİDEN)

21 - 40 | 40 - 60 | 61 - 80 | 81 - 100 | 101 - 120 | 121+

İLLERARASI DIŞ GÖÇ ORANLARI (1965-70)

(HER 1000 KİŞİDEN)

KAYNAKLAR

CARVAJAL, M.'. and GEİTHMAN, D.T.

1974 «An Economic Analysis of Migration in Costa Rica» in Economic Development and and Cultural Change, 23 (1).

CHAKRAVERTİ, A.K. and ÜNER, S.

1975 «Demographic Factors and Provincial in-Migration Behavior in Turkey» Paper Presented at the Second Conference on Turkish Demography Çeşme, İzmir.

CHENERY, H., DULOY, J., JOLLY, R. eds.

1973 «Redistribution With Growth : An Approach to Policy. Washington, World Bank.

CONNEL, J., DASGUPTA, B., LAİSLEY, R., LİPTON, M.

1975 «Migration from Rural Areas : the Evidence from Village Studies. Brighton, University of Sussex, Institute of Development Studies. Discussion Paper No. 39.

DOH, R.

1984 «Inter Provincial Migration in Turkey and Its Socio - Economic Background : A Correlation Analysis in The Turkish Journal of Population Studies, Volume 6.

EDWARDS, E.O. (ed)

1974 «Employment in Developing Nations, New York, Columbia University Press.

FEI, J.C.H., RANİS, G.

1961 «A Theory of Economic Deevlopment», in The American Economic Review, pp. 533 · 565.

GALENSON, W., LEİBENSTEİN, H.

1955 «Investment Criteria, Productivity and Economic Development», in Quarterly Journal of Economics. Harvard University Press, pp. 343 - 370.

GOAFREY, E.M.

1973 «Economic Variables and Rural - Urban Migrations Some Thoughts on the Todaro Hypothesis» Journal of Development Studies 10 (1).

GUPTA, K.L.

1970 «Personal Saving in Developing Nations : Further Evidence», in the Economic Record (Economic Society of Australia and New Zealand) pp. 243 - 249.

HARRİS, J. and TODARO, M.P.

1970 «Migration, Unemployment : A Two - sector Analysis», in the American Economic Review, pp. 126 - 142.

JOHNSON, G.E.

1971 «The Structure of Rural - Urban Migration Models», Eastern Africa Economic Review, vol. 39, No. 1.

LEE, E.S.

1966 «A Theory of Migration», in Demography, No. 1, pp. 47 - 57.

LEWİS, W.A.

1954 «Economic Development with Unlimited Supplies of Labour», in the Manchester School of Economic and Social Studies, pp. 139 - 191.

MABOGUNJE, A.

1970 «Migration Policy and Regional Development in Nigeria», Nigerian Journal of Economic and Social Studies 12 (2).

PRESTON, D.A.

1969 «Rural Emigration in Andean America», in Human organization, 28 (4).

RANİS, G.
1962 «Inverstment Criteria, Productivity and Economic Development», in Quarterly Journal of Economics.
RAVENSTEİN, E.G.
1885 «The Laws of Migration», in Journal of the Royal Statistical Society, pp. 241 - 301.
SEALS, LEVY and MOSES
1967 «Rationality and Migration in Ghana», The Review of Economics and Statistics, 49 (4).
TODARO, M.P.
1969 «A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countrles», in The American Economic Review, pp. 138 - 148.
TURNHAM, D.
1971 «The Employment Problem in Less Developed Countries : A Review of Evidence. Paris OECD Development Centre.
TOLAN, B.
1970 «Türkiye'de İller İtibariyle Sosyo - Ekonomik Gelişmişlik Endeksi : 1963 - 1970». DPT, Ankara.
TANFER, K.
1983 «Internal Migration in Turkey : Socio - Economic Characteristics by Destination and Type of Move, 1965 - 70», «in Studies in Comparative International Development, Volume XVIII, Number 4.
ÜNER, S.
1978 «Türkiye'de Kırdan Kente Göçler (1965 - 1970) Basılmamış Doçentlik Tezi, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara.
YENER, S.
1977 «1965 - 1970 Döneminde İllerarası Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri». DPT Yayınları.
YENER, S.
1979 «Migration in Turkey» in Milos Macura (ed.), The Effect of Current Demographic Change in Europe on Social Structure, Belgrad Ekonomiski Institut, 1979.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 389 - 410.

Türk Dış Göçünün 25 Yıllık Bilimsel Bilançosu, 1960 - 1985

*Prof. Dr. Nermin Abadan - Unat**

Uluslararası göç akımları, 20. yüzyılda evrensel çaptaki ekonomik, toplumsal ve siyasal haritaların temel öğelerden birini oluşturmaktadır. Dünya kamuoyu, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yer yer yeni yaratılan ulusal sınırlar arasında yoğun ölçüde nüfus hareketlerine tanık oldu. Bu meyanda uluslararası göçün bir bakıma karanlık bir türü de yaygınlaştı. Bu değişik tür, bir yandan hükümetler arası ikili anlaşmalar yolu ile **süreli** olarak belirlenen, öte yandan işbulma uğruna izinsiz olarak belirlenen, öte yandan işbulma uğruna izinsiz olarak sınır aşma hareketlerini içeren, dolayısı ile endüstrileşmiş kapitalist ülkeler tarafından etkin siyasalar yolu ile durdurulmağa çalışılan **kaçak göç** akımlarını kapsamaktadır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısının kaydettiği bu tür uluslararası göç hareketlerinin başlıca insan gücü kaynağını, Avrupa'da Akdeniz kıyılarını çevreleyen ülkeler oluşturdu. Kuzey Amerika ve Orta Amerika'da benzer gelişmeler oldu. Nitekim A.B.D. ile bir anlaşmaya varan Meksika da Birleşmiş Devletlerin güney batı bölgesinin mevsimlik işçi gereksinmelerini karşılamak amacı ile 1942 - 64 yılları süresince «bracero» programını uygulamaya koydu. 1960 yıllarının sonuna doğru insangücü kaynakları farklılaştı. Latin Amerika ve Karaib Adaları bölgesine mensup işsiz erkek

A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

ve kadınları, karanlık gecelerde «sırtı ıslak» (wet back) lakabı ile Rio Grande nehrini aşarak, A.B.D.'e girmekle kalmadılar, Venezuela, Arjantin ve Brezilya'nın işgücü pazarını da zorlamağa başladılar. Güney Asya ülkelerinin artan işgücü ise Ortadoğu ülkelerinin iş piyasasını istilâ ettikten sonra Malezya, A.B.D. ve Kanada gibi çekici ekonomik hedefler yönelmeğe başladı.[1]

Uluslararası göç akımının evrenselleşmesi ve içerik değiştirmesine karşın, güdülen siyaseti oluşturan kamu yöneticileri ile sosyal bilimcilerin önemli bir kesimi çelişkili bir varsayımı yaşatmayı sürdürmektedirler. Buna göre «geçici süre» ile başka bir ülkeye resmî yollardan giren işçilerle, uluslararası kaçak işgücünün çarkına kapılıp başka bir ülkeye gizlice giren ya da sığınan göçmenlerin hareketi, kabul eden ülkeler tarafından zamanla sınırlandırılmış, anormal bir hareketlilik olarak değerlendirildi. Örneğin, ABD kamu yöneticileri «ana giriş kapı» sına ilişkin yasal düzenlemelerle göçün niteliğini ve çapını belirlerken, kanun dışı, geçici, «arka kapı» girişleri, piyasa mekanizmasına terk ettiler.[2] Bu senaryoda bu iki sistemden biri ev sahibi durumunda bulunan ekonomilerin insangücü gereksinmelerini karşılayan, diğeri ise göçmenlere göreli bir ekonomik ilerleme sağlamak üzere büyük bir potansiyel oluşturdu. Böylece her iki sistem, dinamizme dayalı karşılıklı bir etkileşim çerçevesinde, varlıklarını sürdürmeğe devam etti. Gönderen ülkeler de benzer beklentiler besliyordu. Resmî ya da illegal yoldan gelişen uluslararası göç akımı, bir ölçüde artan nüfusun yaratacağı sosyo - siyasal huzursuzluğu azaltmada, işçi tasarruflarının havalesi ile, dönen işçilerin elde ettikleri yeni beceriler uzun vadeli ekonomik ve sosyal kalkınma planlarının gerçekleşmesine hizmet etmede katkıda bulunabilir.

Kuşkusuz B. Amerika'dan çok farklı bir toplumsal yapıya sahip olan endüstrileşmiş Batı Avrupa ülkeleri ile sosyo - ekonomik yapısını yeni oluşturan, faal nüfusu az, petrol zengini Ortadoğu ülkeleri, uluslararası göç akımı olgusu karşısında, Amerikan modeline egemen olan «laissez faire» yaklaşımı yerine, baştan itibaren değişik bir model benimsediler. Her iki bloka dahil ülkeler eldeki yasal ve idarî tasarruflar yolu ile uluslararası göç akımını çok daha sıkı bir denetim altına sokmayı başardılar. Bu ülkeler ikili anlaşmalar yolu ile kontenjanlar ayırmaya (İsviçre), istihdamı nöbetleşmelik bir tabana oturmaya (F. Almanya'nın bir ara uyguladığı rotasyon sistemi), göçmen işçilerin başlangıçtan itibaren kültürel bütünleşmeye doğru yöneltmeye (İsveç'teki zorunlu dil öğrenimi gibi), ya da işçi ithalatını proje-

1 Papademetriou, D.G. «Rethinking International Migration, A Review and Critique», Comparative Political Studies, Vol. 15, No. 4, 1983, S. 470.

2 Lee, E., «A Theory of Migration», Demography, 1966, No. 3, Sh. 292 - 293.

nin süresi ile sınırlandırmaya (Suudî Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi) çalışmışlardır.

Ancak hukuk kurumlarının sağladığı otorite ve yaptırım gücüne rağmen planlanmamış, kendiliğinden göç akımları, çoğu kez hüviyet değiştirmek sureti ile günümüzde de devam etmektedir. Nitekim yetmişli yılların sonuna doğru bazı endüstrileşmiş Avrupa ülkelerine birdenbire olağanüstü kabarık sayıda akın eden siyasal mülteciler, aslında bu ülkelerin kapalı duran ana kapıları yerine, F. Almanya'da olduğu gibi anayasal düzenin sağladığı, iltica hakkını kullanarak, arka kapıyı zorlayan «ekonomik göçmen»lerdir. Batı Avrupa ülkeleri bu yeni gelişmeye derhal siyasî kararlarla karşılık verip, bir kısım Akdeniz ülkeleri ile Asya ülkeleri için vize zorunluluğuna getirdiler. Fakat şurası tartışma götürmez ki bugün de bu ülkelerde belirli oranda illegal, dolayısı ile her türlü sömürüye açık bir göç akımı devam etmektedir.

Benzer diğer bir olgu dönüşlerle ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirli endüstri sektörlerine yeni teknolojiler uygulamak, ya da maden ocakları durumunda olduğu gibi bunların tasfiye etmeği amaçlayan ülkeler, belirli tahmin ve hesaplara dayanan, dönüşleri özendirme proğramları hazırlamaktadırlar. Bu planların birçok hallerde beklenilen sonuçları vermemesi ya da beklenmeyen yeni durumlar yaratması, sorumlu makamları düş kırıklığına uğratmaktadır. Bu olguların tümüne birden baktığımızda, gönderen ve kabul eden ülkelerde güdülen siyasetle ilgili olarak önemli bir tıkanıklığın, bir duraklamanın, âdeta bir felcin egemen olduğunu söyliyebiliriz.

Sorunların üstesinden gelemeyen bu politikaların kısırlığını galiba büyük ölçüde bu siyasaların oluşturulmasında fikri donatım görevini yapan bilimsel çalışmaların yetersizliğinde aramak gerek. Zira uluslararası göç olgusunun betimlenmesi, anlaşılması, a) Konunun bilimsel düzeyde disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınarak araştırılmasına, b) kısa vadeli sorunların yol açacağı yeni durumların doğru tahmin edilmesine ve c) uzun vadeli sorunlarının toplumsal değişme ve gelir dağılımına yapacağı etkilerin hesaplanmasına bağlıdır.

Gerek ulusal, gerekse uluslararası düzeyde göçle ilgili olarak çıkarılan yayınlar gözden geçirildiğinde, bu yapıtların önemli kısmının, yeni toplumsal olayların anlaşılmasını kolaylaştıracak yerde, daha çok belli çıkar/baskı gruplarının avukatlık görevlerini üstlendikleri görülmektedir. Oysa Batı Avrupa'da 14 milyonluk bir kitleyi oluşturan, diğer kıtalarda ise, ekonomik, siyasal ve kültürel nedenlerle gün geçtikçe sayıları artan göçmen işçilerin sorunlarına, siyasal ve ekonomik sistemlerin farklılığına rağmen, belirli kuramsal çerçevelerden bakıldığında, önemli benzerlikler ve

gelişme eğrilerinin hakim olduğu görülmektedir. Bu nedenle çeyrek yüzyılı aşan Türk dış göç literatürü yorumlanmadan önce bu kuramsal yaklaşımları bir kez daha kısaca gözden geçirmekte yarar vardır.

1. KURAMSAL AÇIDAN DIŞ GÖÇ OLGUSU

Bu konu çok genel bir çerçevede ele alındığında, tartışmaların göçün tanımı ve göçe neden olan etkenler etrafında odaklaştığı görülmektedir. Göç, «isteğe bağlı yer değiştirme» olarak ele alındığı takdirde, sorun bu isteğin nereden kaynaklandığı noktasına bağlanmaktadır. Bu konuyu ilk defa ele alan 19. yüzyılın toplum bilimcilerinden Ravenstein'den bu yana bir kısım sosyal bilimcilere göre göç olgusu, «akılcı yoldan karar veren bireylerin tercihi» sonucu oluşmaktadır. Birey kendisine sunulan seçenekler arasında bir değerlendirme yaparak, ekonomik seçimini», yer değiştirme» yönünde gerçekleştirir. Başka bir deyişle, kişi algıladığı çevresine ilişkin bilginin ışığında verir bu kararı. Lee, Price, Böhning, Todaro gibi çağdaş toplumbilimcilerin kullandıkları bu işlevsel yaklaşım klasik geleneği temsil etmektedir.[3] Dış göç olgusunu belli değerlere yönelik bir «denge modeli» olarak açıklamağa çalışan ve bu amaçla Parsons'cu kavramlar kullanan bu düşünürlere göre, dış göç, bireyin ekonomik konumunu iyileştirmek için rasyonel hesaplara dayalı, gönüllü, bir tercihtir.[4] Bu anlayışa göre insan gücünün mekânsal hareketliliği sermaye, toprak, doğal kaynaklar gibi değişmez üretim faktörlerin tam kullanımı, dolayısı ile en etkin dağılmını sağlamaktadır. Bu tür modellerin ileri derece indirgemeci (reductionist) ve mihanîkî olduğu hemen göze çarpmaktadır.

Bu kuramsal yaklaşıma göre bireye «Homo Economicus» gözü ile bakılmaktadır. Kişinin yeterli bilgiye sahip olduğu ve geleceğini rasyonel yoldan oluşturacağı ve maliyet/kazanç hesabına göre biçimlendirebileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu model ayrıca mekânsal ve toplumsal hareketliliğin sürekli olarak eşitsiz dağılmış kaynaklar arasında herkesi kârlı çıkartacak bir denge yaratacağını içermektedir. Egemen düşünceye göre hem gönderen, hem kabul eden ülkeler, hem de göçmenlerin kendileri, bu yer değiştirmeden kazançlı çıkmaktadırlar. Belirtmeğe gerek yok ki, bu tür bir kuramsal çözümleme kısa vadede göçmenin ve toplumsal uyumu, uzun vadede ise gönderen ve kabul eden ülkelerin gelişimi açısından pembe, iyimser bir tablo çizmektedir. «Bireyler yararlanıyorsa, toplum da yararlanıyor», türünden yanıltıcı bir varsayıma dayanan

3 Pryor, R.J., «Integrating International and Internal Migration Theories» In, Global Trends in Migration, Eds., Kritz, K., Keely, C.B., Tomasi, S.M., New York : 1981, Sh. 117.

4 Kindleberger, C.P., «Emigration and Economic Growt», Bauca Nazionale del Lavoro Quarterly Review, 1965, Vol. 18.

bu klasik kuram, tarihsel süreci ihmal etmek sureti ile, yapay yoldan üretilen denge hesaplarına dayanmaktadır.

Bireyci, tarihsel gelişmeyi yadsıyan, tek nedenli bir modele dayanan klasik kuramların karşısına kısaca «çatışmalı okul» diyebileceğimiz ikinci tür bir çözümleme yer almaktadır. Kısmen Marksist ve Neo - Marksist görüşlere de yer veren bu tarihsel - yapısal yaklaşım her şeyden önce klasik iktisatçıların nüfus hareketlerinin açıklanmasında belirleyici neden olarak gördükleri «bireyin özgür tercihini» red etmektedir. Çatışma modelini benimseyen kuramcılara göre göç, kaynak ve üretim faktörleri arasında optimal bir denge yaratmağa yarayan ve kişisel çıkarlara dayalı hesaplı, bireysel eylemlerin ürünü sayılamaz. Aksine, göç, sınıfsal yapı ve çatışma ögelerin çerçevesinde ele alınması gerek. Nikolinakos, Rex, Galtung, Castles and Kosack, Schiller gibi toplumbilimciler göçü kırsal bölgeler ya da çevre ülkeler gibi az gelişmiş sektörlerin kent ya da merkez ülkelerin ekonomik sektörlerine katılması olgusu olarak değerlendirirler.[5] Bu tür bir katılma süreci ise tanım gereği eşitsiz olmakta ve birincilerin, ikincilere göre durumunu zayıflatmaktadır. Çatışmalı okul değişik görüşler savunan çok sayıda toplumbilimciyi birleştirmekte ya da onlara esin kaynağı olmaktadır. Bunlar arasında sadece emperyalizmi vurgulayanlar değil, fakat pek çok yapısalcı sosyologla, bağımlılık ve dünya sistemini ön planda bulunduran düşünür de yer almaktadır. Nitekim Hoffman-Nowotny (1981) değerlendirmeleriyle işvelsel kuram çerçevesine düşmekle beraber, açıklamalarında statü çelişkisi ve çatışma kuramına da başvurmak suretiyle, «Toplumsal Sistemler Kuramı» adı ile üçüncü bir kuram grubu oluşturmuş bulunmaktadır. Bu kuramın başlıca özelliği, göçmenlerin kabul edildikleri ülkenin toplumsal tabakalaşma piramidinin en alt kademesini oluşturmalarıdır. Başka bir deyimle göçmenler kabul eden ülkenin sınıfsal yapısını etkileyerek, en az itibara sahip, alt proletaryasını yaratmaktadırlar.

Bu açıdan bakılınca, dış göç günümüz dünya ekonomisinde servet biriktirme sürecinin temel ögelerinden biridir. Buna göre tarih boyunca insan ve sermaye akımı bölgeler arasında denge yerine «zayıf bölgelerin giderek güçlü bölgelere tâbi olma» durumunu yaratmışlardır. Dolayısı ile tarihsel yapısal düşünce sistemini benimseyenler göç tartışmasında birey üzerinde duracak yerde, dikkati ulusal ve uluslararası siyasî ve ekonomik güçler üzerine çekmektedirler. Soruna bu açıdan bakılınca göç, dünya çapındaki ekonomik eşitsizlik koşullarını güçlendiren, güçlü devleti ve onun merkezinde yer alan özel sermaye ile - bir ölçüde - tâbi olan ulusun merkezine yararlar sağlamaktadır. Aynı bağlamda bu ilişki, merkez devletle-

5 Lee, E., op. cit., Sh. 293.

rin çevresinde yer alan ufak ölçekli yerel sermaye ve çalışanları ile çevre ulusların tümünün gelişmesini durduran bir olgudur. Başka bir deyişle, dış göç bakışıksız (asimetrik) bir etkileşime dayandığı için, merkez ve kenar devletler arasındaki uçurumu genişleten bir süreçtir.[6]

Uluslararası göç hareketleri genel sosyoloji kuramlarının içinde de yer almaktadır. Yukarda sözünü ettiğimiz «Toplumsal Sistemler» kuramı olarak belirlenen bu teorik yaklaşım Zürih Üniversitesi Sosyoloji Enstitüsü üyelerinden Heintz ile Hoffman - Nowotny tarafından geliştirilmiştir. Bu kurama göre, iktidar birimleri sistem içinde hem dengeli hem de dengesiz bir durumda bulunabilir. Birimlerden bir tanesi dengesiz olursa, ortaya yapısal bir gerilim çıkar. Bu gerilim bireyin toplumsal konumunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca anomi halini de yaratmaktadır. Kuramı savunanlara göre, birey anomik bir gerilim içinde bulununca, göç etmek isteyecek ve böylece yetiştiği toplumdaki gerilimi düşürecektir. Öte yandan kabul edildiği topluma yeni bir gerilim ögesi olarak girecektir. Bu topluma en düşük toplumsal statüyle katıldığı için kendi birimi içinde yüksek bir gerilim oluşturacak, dolayısıyla kabul eden ülkelerin sosyal tabakalaşma düzeni değişecektir. Hoffman Nowotny'ye göre göçmenlerden oluşan bu tabaka yerli nüfus için hızlı bir toplumsal hareketlilik olanağı yaratmakta, ayrıca gelen göçmenlere karşı önyargılar oluşmasına neden olmaktadır.[7]

Şu kadar ki keskin hatlarla birbirinden ayrılan bu iki, hattâ üç temel yaklaşımın katıksız uygulamasına hemen hiç bir yerde rastlanmamaktadır. Gerçek halde bu iki yaklaşım belirli noktalarda kesişip içiçe geçmektedir. Dolayısıyla göç, ne ekonomik, ne de sosyo - siyasal bir boşlukta cereyan etmemektedir. Göçle ilgili bireysel ya da hane çapındaki kararlar gerçi marko yapısal değişkenler tarafından belirlenmektedir, fakat sonuç olarak bu kararlara uluslararası finans kapitali gibi anonim bir ünite yerine işgücü yollayan ülkelerde süregelmekte olan siyasal süreçlerle, bu ülkelerde işveren/işçi anlaşmazlıkları çözümleme yöntemleri ile bireyler de etki yapmaktadır.

Buraya kadar anahatları ile açıklamağa çalıştığımız uluslararası göç akımına ilişkin kuramsal yaklaşımların bir kısmı, özellikle 1960'dan sonra hızlanan Türk dış göç hareketinin çözümlenmesinde de kullanılmıştır. Bilimsel çalışmaların, Türkiye'yi kapsayan diliminde, bu kuramların ne ölçüde rol oynadığı, araştırmaların temelini mi yoksa toplanan verileri sonradan aydınlatmak için sadece bir çerçeve görevi mi oynadığını saptaya-

6 Galtung, J., «Structural Theory of Imperialism», Journal of Peace Research, Vol. 8, 1971, Sh. 81-117.

7 Hoffman-Nowotny, J., «A Sociological Approach Toward a General Theory of Migration», In: Global Trends in Migration, Eds. Kritz, K., Keely, C.B., Tomasi, S.M., Sh. 64-83.

bilmek için, Türk dış göç olgusunun, Türk sosyal bilimler literatüründe nasıl bir yer işgal ettiğini belirleme zorunluğu vardır.

SOSYAL BİLİMLER AÇISINDAN TÜRK GÖÇ AKIMLARI

Türkiye Cumhuriyeti, çeşitli dış ve iç göç olaylarına sahne olmuştur. Osmanlı imparatorluğun tasfiyesi ile birlikte, başta Yunanistan olmak üzere Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan önemli sayıda Türk toplulukları ana yurda dönmüştür. Ayrıca nüfus değişimi anlaşmaları gereğince, 1923 - 1927 yılları arasında Batı Trakya dışında, Yunanistan'dan Türkiye'ye toplam 384.000 Türk gelmiş, bu dönemde Türkiye'den Yunanistan'a 149.851 Rum gitmiştir. Keza 1923 - 70 yılları arasında Romanya'dan 121.620, Yugoslavya'dan 300.000 Türk yurda gelmiştir. Türkiye'den ise 1948 - 50 yılları arasında yaklaşık 30.000 kadar Yahudi İsrail'e gitmiştir. Bu göçlerin büyük kısmı ekonomik gerçeklerden çok, insan haklarının korunmasını amaçlıyan siyasal göçler sayılmaktadır.

Böyle olmakla beraber değişik dönemlerde Türkiye'ye göç eden bu Türk soydaşların yerleşme ve uyum sorunları kapsamlı bilimsel araştırmalara konu olmamışlardır. Nitekim Bulgar kökenli Türkler üzerinde Oğuz Arı'nın **«Bulgaristan'lı Göçmenlerin İntibakı»** (1969) yapıtı, yine Oğuz Arı/ C.O. Tütengil'in Adapazarı'na (1967) ve İstanbul'a (1968) göç ve çalışma hayatına intibak ile Hilmi Ziya Ülken'in **«Türkiye'ye Yönelen Göçlerin Evrimi»** (1959), araştırmaları dışında kapsamlı, ülkenin tümünü içine alan amprik çalışmalara rastlanmamaktadır. Esasen bu göçlerin tümü siyasal nedenlere dayandığı için ekonomik yön ikinci planda kalmaktadır. Bu konu daha çok iç göçlerin getirdiği bölgesel dengesizliklerde ele alınmıştı. Türkiye'de sosyal bilim alanında yapılan çalışmaların sınırlılığını gerek sosyal bilimlerin olağanüstü kısa geçmişinde ve gerekse de bu alandaki çalışmalara hâkim olan siyasal dalgalanmalara bağlı inişli çıkışlı gelişme çizgisinde aramak gerekir.

Chicago Üniversitesinin ünlü antropologlarından Lloyd Fallers'in belirttiği üzere[8], modern Türkiye'nin en yaratıcı beyinlerinden Ziya Gökalp, İslam düşüncesi ile Türk toplumunun değişme sürecini Batı Avrupa sosyal bilim kavramları ile açıklamağa çalışmış en önemli düşünür sayılır. Türk toplum biliminin tohumları pozitivizm, dayanışmacılık ve evrimcilik fikirlerine dayalı olarak Gökalp tarafından atılmıştır. Ancak kendisinin güncel politikaya aktif olarak katılması nedeniyle yapıtları, sosyal bilimden çok ideoloji olarak anlaşılmıştır. Oysa bu çalışmalar uluslararası akım-

8 Fallers, L.A., «Türkiye'de Sosyal İlimler», In Türkiye. Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar, Eds. Tümertekin, E., Mansur, F., Benedict, P. İstanbul 1971, s. 232.

larla ve Türkiye'nin sorun ve gerçekleriyle ilişki halinde olan bir sosyal bilimin gelişmesinde yardımcı olacak bir düşünce sürekliliği sağlıyabilirdi. İkinci dünya savaşının sonuna kadar ise çok yoksul ve kalkınma sorunlarının baskısı altında olan Cumhuriyet idaresi, üniversitelerin işleyebilmesi için gerekli, asgarî koşulları sağlamaktan öteye gidemiyordu. Siyasî ve eğitici kuruluşlar için eleman yetiştirme çabası içinde olan fakültelerde pek az amprik araştırma yapılabilmekteydi.

Çok partili sisteme geçişle 1950 - 1960 yıllarındaki demokrasi uygulaması, Türk sosyal bilimlerin beklediği verimli araştırma atmosferini getirememiştir. Bu olanaklara bilimsel çevreler ancak 1960'dan sonra kavuşmuş sayılırlar. Bu arada Devlet Planlama Teşkilatının kurulmuş olması ve topladığı verileri araştırmacıların yararına sunması, özellikle makro düzeydeki araştırmalar bakımından çok destek sağladı.

Nitekim dış göç olgusu toplum bilimcilerin merakını çekmezden önce Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında nüfus planlaması, endüstrileşme, planlı kalkınma ile birlikte ele alındı. Başka bir deyimle, dış göç olgusu «artan işgücü ihracı» terminoljisine büründürülerek, hükümet politikasının önemli bir ögesi haline getirildi.[9] Sorun, akademik ve kuramsal bir çerçeveye oturtularak, ele alınmadı. İşçilerin sağlıyabilecekleri tasarrufları, önemli bir potansiyel «girdi» olarak değerlendiren plancılar, daha çok toplumsal mühendislik anlayışı ile nüfus artışı ve işsizliğe kestirme önlemler bulmağa çalışıyorlardı.

Nitekim Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında «insan gücü, istihdam, eğitim ve araştırma» bölümüne göz attığımızda, şu bölümü bulabiliriz

> «İstihdam politikasının bir başka yönü de işgücü fazlasının işgücü kıtlığı çeken Batı Avrupa ülkelerine ihracıdır. Ancak Türkiye, işgücü fazlalığı olan, fakat niteliği yüksek işgücü konusunda kıtlık çeken bir ülkedir. İşgücü ihracının niteliği yüksek işgücü halinde olması bu kıtlığı arttırabilir, bu sakıncanın önlenebilmesi için gerekli tedbirlerin alınması şarttır.» (Birinci Kalkınma Planı, s. 456)

Bu kısa paragrafın açıkladığı üzere, plancılar başlangıçta dış ödemeler dengesinde görünmeyen kalemler içinde işçi dövizleri ile ilgili öngörüler yapmamışlar, bu dönemde yurtdışı istihdamı, önemsiz ve kısa süreli olarak değerlendirmişlerdir.

9 Varlıer, O. ve İlkin, S. «The Role of International Migration Within the Turkish Planning Perspective» In : International Conference on Migrant Workers, Eds : Kudat, A. ve Özkan, Y., International Institute of Comparative Social Studies, Berlin, P/75-20, Sh. 400-438.

Böyle dış göç 1961 anayasasının temel hedef olarak belirlediği ulusal kalkınmanın bir ögesi haline getirilince, konu açıkça ifade edilmeksizin «modernleşme» görüşünün ışığında toplumsal tabanını bulan «dengeli kalkınma» modeline oturtuldu.

TÜRK DIŞ GÖÇLE İLGİLİ YAYINLARA GENEL BİR BAKIŞ

Türk dış göçün ikinci dünya savaşından sonra ilk yöneldiği Batı Avrupa ülkelerinden Federal Almanya'da 1960 da toplam 2.600 Türk işçisi çalışıyordu. Bu sayı Türk işçi istihdamının doruğa çıktığı 1973 yılında 6'ya ulaşmış ve günümüzde aile bireyleri ile çocuklar da hesaba katıldığında 1,5 milyonu aşan bir kitleyi oluşturmaktadır. Diğer Avrupa ülkeleri ve Ortadoğu'ya yönelmiş bulunan Türk işçi ailelerinin toplamı ise 2,5 milyonu bulmaktadır. (Ayrıntılı istatistikler ekte sunulmuştur). Böylesine yoğun ve dünyanın beş kıtasına yayılmış bulunan bir nüfus grubu elbette çeşitli araştırmalara konu olmuşlardır.

1961'den sonra Türkiye'de giderek yoğunlaşan bu yayınların önemli bir kısmında dış göçün tartışılmaz olumlu sonuçları şu varsayımlara dayanıyordu

a) Göçmen işçinin birikimleri ülke kalkınmasında kaynak oluşturacak,

b) Yurt dışına giden işçilerin hemen tümü işsiz olacağından, ülkede verim düşmesine neden olmıyacaklar,

c) Çoğu niteliksiz olan göçmen işçiler, gelişmiş sanayi ülkelerinde sınaî bilgiler öğrenecek, bu öğrenilen bilgiler ülkenin gereksinim duyduğu alanlarda olacak, bu tür nitelikler edinen işçiler ülkelerine geri dönecek ve uzmanlaşmış oldukları alanlarda çalışmalarını sürdüreceklerdir. Bu iyimserlik İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında bir ölçüde azalmış, buna karşı döviz transferlerinin dış ticaret açığını kapamadaki rolüne ilişkin iyimser beklentiler öne çıkarak önem kazanmıştır. Bu arada sadece gidenlerin üçte birinden fazlasının meslek sahibi olmaları ve üçte ikisinin de yurdun batı bölgelerinden gitmeleri başlangıçtaki varsayıma ters düşmüş, ve bu bazı endişelere yol açmıştır. Üçüncü Beş Yıllık Planda dış ülkelerdeki konjektür dalgalanmalarına rağmen, işçi dövizlerine belirli bir ölçüde bel bağlanmıştı, işçilerin muhtemel dönüş sorunları ancak yüzeysel önerilerle karşılanmıştı. Beş Yıllık Kalkınma Planında ise, yurtdışına işçi göçü ve onunla ilgili politikalar bağımsız bir başlık altına bile alınmadı. Özetle hızlı kalkınmaya ve köklü yatırımlara temel kaynak olacak olan «işçi tasarrufları»nın kısa zamanda ekonomik darboğazları aşmada ülkeye yardımcı ola-

cağı düşüncesi ağır basmakta devam etti.[10] Yurtdışındaki işçilerin elde edecekleri sanılan yeni becerilerini döndükten sonra ulusal endüstride kullanmaya yanaşamamaları, küçük işletmeci ya da rant sahibi olarak yaşamlarını sürdürme eğilimleri de bu görüşleri paylaşanların gözünde önemli sakıncalar taşımamaktadır. Zaman içinde değişmekle beraber dış göçün toplumsal yapıda yarattığı önemli farklılaşmalara, sarsıntılara değinmeksizin daha çok maliyet/kâr (cost/benefit) gözüyle yapılan bu değerlendirmeler başta DPT olmak üzere Dışişleri ve Çalışma Bakanlıkları ile İş ve İşçi Bulma Kurumu gibi kamu yönetim kuruluşlarının yayın ve yorumlarına egemen olmuştu. Aynı doğrultuda Arıtürk, Aşıcı, Birerçin, Dereli, Erman, Eyüboğlu, Ecevit, Ekin, Göçmençelebi, Gökçeer, Karacan, Köktağ, Tuna gibi sosyal bilimciler ve politikacılar bu düşüncelerin bir kısmını ya da tamamını benimseyerek yorumlarına esas oluşturmuşlardır.

Dış göç olayının yararları ile sakıncalarını birlikte değerlendiren, bu olgunun beraberinde getirdiği çeşitli kültürel, toplumsal ve ekonomik sorunların tümüne eleştirel bir bakışla eğilen sosyal bilimcilerin başında Gökdere, Karahasanoğlu, Törüner, Türkkan, Varlıer yer almaktadır.

Uluslararası ilişkilerin eşitsiz niteliği, değişen ekonomik koşullar, kabul eden ülkelerin konjonktüre bağlı siyasalar, göçe katılan bireylerin varsayımlara ters düşen eğilimleri ve bu durumun «dengeli kalkınma» modelinde gözardı edildiği düşünceleri ise, Abadan Unat Aker, Atsu, Börtücene, Bürün Dereli, Ekin, Ergun, Ersoy, Ersöz, Gençosman, Güç, Gülmez, Işıklı, İyibozkurt, Kudat, Talas'ın araştırmalarında ortaya konuldu.

Bu arada Türkiye'nin etkin ve tutarlı bir göçmen politikası oluşturamadığı, kamu yönetiminde gerekli olan koordinasyonu gerçekleştiremediği, özellikle Abadan - Unat, Dinçer, Kudat, Mortan, Pazarkaya, Penninx, van Renseelar, Serin, Şengöle, Tuna, Velioğlu ve Yalçıntaş tarafından ayrıntılı biçimde dile getirilmişti. Nitelikli işgücünün korunamadığı sorununa Törüner, işçi yatırım bankasının kurulması gereğine Tunçsiper, Türk lobisinin örgütlenme işinin desteklenme gereğine Şen, «ikinci kuşak»ın eğitimi sorunlarına sahip çıkma zorunluluğuna Pazarkaya, Ozankaya, kültürel kayıpların önlenmesi sorununa Gülsün, göçmen işçilerin kırsal alane dönmeyip, yerleşme eğiliminde olmalarına Emiroğlu, Keleş, Peker van Velzen dikkati çekenlerin başında yer almaktadır.

Türk dış göç olayının değerlendirilmesi sırasında, bu olguyu önce çeşitli kuramsal yaklaşımlar süzgecinden geçirme alışkanlığı ancak 1970'li yılların ortasına doğru bir eğilim olarak belirtmiştir. Nitekim dış göç, olayın «gelişmiş» merkez ülkelerle, işgücü veren, «çevre» ülkeler arasında

10 Gitmez, A.S., Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler, İstanbul 1993, Alan Y.S. 258.

asimetrik ve/yapısal bir bağımlılık ilişkiye oturmağa çalışan, dolayısiyle «eşitsiz büyüme» kuramını savunan Türk sosyal bilimciler (Abadan - Unat, Aker, Gitmez, Kudat, Peker, Talas, Tatlıdil), bu düşünceleri ilk onbeş yılda elde edilen amprik verilerine ve az gelişmişlik sosyolojisinin ürettiği kuramsal çözümlemelere dayanarak geliştirmişlerdir. Benzer bir çalışma tarzı uluslararası göç akımının Boğazlıyan ilçesi üzerindeki etkisini araştıran Remplod/Nuffic projesini gerçekleştiren Hollandalı ekip (Penninx, Renselaar, van Velzen) tarafından da benimsenmişti. Dolayısile göçle ilgili olarak, Türk sosyal bilimciler tarafından Türkiye'de ve yurtdışında gerçekleştirilen amprik araştırmaların önemli bir kısmı, önceden benimsenmiş kuramsal bir araştırma planına oturtulmamış, tersine elde edilen veriler teorik bir yaklaşımla yorumlanmağa çalışılmıştır.

Türkiye'de dış göç olayı, Yugoslavya, İtalya gibi ülkelerde olduğu gibi, belli bir üniversiteye bağlı ya da özerk Göç Araştırma Merkezleri tarafından, düzenli aralıklarla, sistematik olarak izlenmediği için, elde edilen verilerin niteliği ve yıllara göre dağılımı önemli farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar kendini hem anketlerde uygulanan soru kağıdının kapsamı hem de yöntemde göstermektedir. Yasa'nın yaptığı gibi, bir kısım amprik araştırmalar, kişisel planda büyük bir özveriye dayalı çalışmalarla yapılmıştır.[11]

Bu arada survey usulü ile geniş örneklemlere dayalı araştırmalar, ancak sınırlı ölçüde, kısmen yabancı araştırma merkezlerinin yardımı ile gerçekleştirilebildiği için, sosyolojik yöntemlerin yanında gözleme ve derinlemesine görüşme gibi antropolojinin öncelikle başvurduğu usullerle yapılan araştırmaların artışı da göze çarpmaktadır.[12] Ayrıca göç olgusunun çözümlenmesinde edebî yapıtların tanıklığı ile toplumsal sorunların ortaya çıkarılması yönteminin de gelişmekte olduğu göze çarpmaktadır.[13]

TÜRK DIŞ GÖÇÜNE İLİŞKİN BİLİMSEL YAYINLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türk dış göç akımı, ağırlıklı olarak F. Almanya'ya yöneldiği için başta, Alman üniversiteleri olmak üzere çeşitli bilimsel araştırma yapan vakıflar, sendikalar, siyasi partiler, dini kurumların desteğini sağlamıştır.

Türk dış göçünün bilimsel araştırmaları bellibaşlı konulara göre kümeleştirildiğinde, aşağıdaki tabloda belirtildiği üzere yayınların belirli alan-

11 Yasa, İ., Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme, TODAİE Y., Ankara : 1979.

12 Kıray, M., «The Family of the Immigrant Worker»ın Turkish Workers in Europe, Abadan-Unat, N., Ed., E.J. Brill, Leiden : 1976, Sh. 210-234.

13 Füruzan, Yeni Konuklar, Bilgi Yayınevi, Ankara 1977; Gitmez, A.S., Dışgöç Öyküsü, Maya Yayını, Ankara : 1979.

larda yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Bu yoğunlaşma alanları sırası ile göç olgusunun genel niteliği (nedeni, etkileri, hukukî sorunlar), ekonomik sorunlar, göçmen işçilerin sosyal durumu olduğu görülmektedir. Yurda dönüş sorunları ile Ortadoğu ülkelerine göç bu üç kümeye oranla çok daha sınırlı ölçüde incelenmiş bulunmaktadır.

TABLO — 1 TÜRK DIŞ GÖÇÜNE İLİŞKİN TEMEL KONULARIN DAĞILIMI 1960 - 1984

		K	M	Toplam
I —	**Dış göç olgusu**			
	Dış Göç : Neden ve Etkileri	56	213	269
	Anlaşmalar	20	8	28
	Türkiye ve AET	16	25	41
	Hukukî statü	15	21	36
	Beyin Göçü	1	48	49
		108	**315**	**423**
II —	**Dış Göçe ilişkin ekonomik sorunlar**			
	Ücretler, tasarruflar, döviz transferleri	48	69	117
	İşçi şirketleri ve köy kalkınma kooperatifleri	16	68	84
	İşçi Yatırımları	2	4	6
	Sosyal Güvenlik Hakları	8	6	14
	Ekonomik konjonktüre bağlı sorunlar	1	6	7
		75	**145**	**220**
III —	**Türk göçmen işçilerin sosyal durumu**	60	132	192
IV —	**Yurda dönüş sorunları**	21	15	36
V —	**Ortadoğu ülkelerin göç**	21	—	21
	Toplam	**285**	**607**	**893**

K = Kitap
M = Makale

TÜRK DIŞ GÖÇÜNE İLİŞKİN ARAŞTIRMALRIN NİCEL ÖZELLİKLERİ

1960'dan sonra ani ve hızlı bir gelişim çizgisi benimseyen Türk dış göçünü irdeleyen araştırmalar göçden geçirildiğinde belli kümeleşmeler göze çarpmaktadır

I — Yapılan yayınların yaklaşık üçte ikisi makale, üçte biri kitaptır.

II — Yapılan yayınlar arasında dış göçle ilgili bulunan belli Türk kamu kuruluşlarının yeri küçümsenmeyecek bir sayıdadır. Bu kuruluşların başında Çalışma Bakanlığı, ona bağlı İş ve İşçi Bulma Kurumu, Sosyal Sigorta Kurumu; Başbakanlığa bağlı Devlet Planlama Teşkilatı ve Diyanet İşleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Millî Eğitim

Bakanlığı ve kamu sektöründe yer alan bir kısım bankalar bulunmaktadır. Kitaplar arasında Çalışma Bakanlığı % 61 oranındaki kitapları ile, makaleler alanında ise İş ve İşçi Bulma Kurumu % 31.5 başta gelmektedir.

III — Konuların dağılımına gelince, dış göçün nedenleri ve etkileri ile ekonomik sorunların araştırmaların belkemiğini oluşturduğunu, buna karşı dış göçün gerek yurtdışında, gerekse yurt içinde sosyal yapıyı, aile kurumunu, çocukların toplumsallaşma sürecini, eğitim sistemini nasıl etkilediği üzerinde fazla durulmadığı görülmektedir. Keza geri dönüşler ve göçün bölgesel etkilerine ilişkin çalışmaların oldukça ihmal edilmiş olduğu göze çarpmaktadır.

Nitekim göçmen işçinin toplumsal konumu, göçmen çocukların okul öncesi eğitimi ve örgütün eğitim sorunları, göçmen kabul eden ülkelerin eğitim sistemleri, ulusal ve yerel politikaları, Türk göçmen işçilerine yönelik kitle iletişim araçlarının etkileri, Türk göçmen işçilerin kabul edildikleri ülke halkı ile etkileşimleri, Türk işçi derneklerinin toplumsal işlevleri, İsveç ve Hollanda gibi göçmen işçilere oy hakkı veren ülkelerdeki Türk işçilerinin siyasal davranışı, cezaevlerinde bulunan Türk yurttaşları ile ilgili sorunlar konusunda **tek bir kitap yada broşür yazılmadığı** görülmektedir.

Buna yaklaşık bir ilgisizlik göçmen kadın, kültürel etkinlikler, Türk göçmen işçileriyle ilgili yabancı dernek ve kuruluşlar konularında da görülmektedir; bu konularda içeriği sınırlı bulunan birer kitap yayınlanmış bulunmaktadır.

Türk göçmen işçilerine ilişkin toplumsal sorunların günümüze dek doyurucu ve kapsamlı görgül araştırmalara konu olamayışlarının nedenleri çeşitlidir. Bu nedenlerin başında antropoloji, sosyal psikoloji, sosyoloji, sosyo - linguistik gibi değişiklik disiplinleri temsil eden TÜBİTAK'a benzer bir ulusal araştırma merkezinin bulunmaması, DPT - Sosyal Planlama Dairesi'nin son yıllarda bu konularla ilgili kapsamlı araştırma projeleri ısmarlaması, yurdun çeşitli bölgelerinde bulunan üniversitelerin ilgili fakültelerine bu tür araştırmalar yaptırmamış olması, bu üniversitelerde görevli bulunan öğretim üyelerinin yukarıda sıralanan konulara karşı ilgisiz kalmaları, ikinci kuşağın eğitim sorunları üzerine eğitim fakültelerinin eğilmemeleri, amprik araştırmaların önemli parasal fonlara gereksinim göstermesi, 1980'den sonraki siyasal gelişmelerin araştırma iklimini özendirmemesi, türünden

etkenler yer almaktadır. Esasen sayıları son derece sınırlı bulunan çeşitli görgül araştırmalar gözden geçirildiğinde, bunların ya tamamen ülkenin dışında yapıldığı (Berlin - Bilim Merkezi) ya da Remplod - Boğazlıyan projesinde olduğu gibi Hollanda üniversitelerinin araştırma merkezi Nuffic'in kendisine A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesini ortak seçmesi veya TSOPLAN projesinde olduğu gibi İstanbul Saarbrücken üniversiteleri arasında yapılan işbirliği gibi ortak çalışmalarla gerçekleştirildiği görülmektedir. Türkiye'de ayrıca son yıllarda toplumsal yaşama atılan vakıfların, bilimsel araştırmaları ödüllendirdikleri, fakat bu tür araştırmalar finanse etmedikleri de görülmektedir.

Bu genel eğilimin en önemli istisnası, Türkiye'nin ekonomik yaşamını etkileyen işçi şirketleri ve çok ortaklı şirketler türünden ekonomik konulardır. Bir bakıma denilebilir ki, Türk göçmen işçisi, gerek bilim dünyası, gerekse kamu dünyası açısından ancak «Homo economicus» yönü ile ilgi uyandırmaktadır. Sosyal bilimlerin ihmal edilmesi tipik bir azgelişmiş ülke yazgısıdır. Bu nedenledir ki, özellikle toplumsal statü, davranış, değer yargı vs. gibi kavramlarla ilgili araştırmaların çoğu yurtdışı yaşamın zorunlu olarak getirdiği sınırlı bakış açısının damgasını taşımaktadır. Esasen bu tür araştırmaların önemli bir kısmı yabancı toplum bilimcilerinin yapıtları sayılır. Bu tek yönlü kültürel bağımlılığı ve onun ürünü olan çarpık, sadece dışarıdan içeriye bakan, farklı bir toplumun standart ve ölçülerini Türk insanına uygulamaya çalışan araştırmaları dengelemek için farklı disiplinlere mensup sosyal bilimcilerin karşılaştırmalı, çok kültürlü araştırma projelerini eşitlikçi bir çerçevede gerçekleştirmeleri şarttır.

TÜRK DIŞ GÖÇÜYLE İLGİLİ ARAŞTIRMA ÖNERİLERİ

Günümüz Avrupasında sayıları 14 milyona ulaşmış kadın, erkek ve çocuklardan oluşan değişik göçmen işçi ve aile bireyleri, onları kabul eden ülkelerin yasama organlarının isteklilik derecesine göre farklı hukukî statülerle donatılan birer «etkin azınlık» grubu konumuna sokulmaktadır. Sosyolojik açıdan bu kavram, «kuşaklar boyunca toplumsal açıdan düşük bir konum işgal etmiş, normal yoldan siyasal kararlara katılamayan ve kendine özgü kültürel özellikleri korumak suretile toplumun diğer gruplarından farklı bir kimliğe sahip grup» anlamına gelmektedir. Genellikle yerleştikten beş yıl sonra bu hüviyetle ortaya çıkan bu tür topluluklar, belli bir zaman sonra özel bir hizmet sektörü de geliştirirler. Beslenme, eğlenme, ticaret, vb. Kültürel engeller yıkıldıkça, kabul eden ülke mensupları ile evlenmeler artmakta, ana yurtla ilişkiler gevşemektedir. Şu

kadar ki dış göç başlangıçtan bu yana «isteğe bağlı», dolayısile «tek yönlü» bir nüfus hareketi olduğu için, son zamanlarda başta F. Almanya olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde de görüldüğü üzere, «gönüllü olarak geri dönüş» teşebbüsünü de içermektedir.

Durum böyle olunca, kimliğini henüz oluşturmakta olan bir etkin grubun kolaylıkla parçalanabileceğini, değişik siyasal hedeflere doğru yönlenebileceğini ve etkinliklerinin kendilerini kabul eden ülkenin anayasal kurum ve düzenin elverdiği olanaklar çerçevesinde geliştireceğini kestirmek mümkün. Soruna böyle yaklaşınca, dış göç sorunsalına sadece gönderen ve kabul eden ülkenin iş piyasası ile teknolojik değişmelerin doğrultusunda çoğaltılıp azaltılan bir «yedek ordu» ya da çoğulcu, demokratik bir toplumda isteklerini kabul ettirmeğe çalışan bir «etnik azınlık» grubu gözü ile bakmağa imkân yoktur.

Bu nedenle dış göçü, gerek gönderen, gerekse kabul eden ülkede **tarihsel** ve **siyasal** bir çerçeve içinde ele alınarak, siyasal partiler işverenler sendikalar, etnik ve dinsel gruplar gibi aktörler arasında oluşmakta olan karmaşık güç etkileşimi açısından her defasında yeniden ele alınması gerekmektedir. Göç siyaseti bu gözle ele alınırsa, belirli bir güç denklemin ortasında egemen koalisyonun terkip ve profilini yansıtacaktır.

Yukarıda anahatları ile belirtilen konularda doyurucu, çok yönlü yeni veriler elde edilmek istenirse, iş gücü gönderen ve kabul eden ülkelerde çeşitli disiplinlere mensup ulusal araştırma ekiplerinin oluşturulması, ortak bir araştırma planının benimsenmesi ve sonuçta karşılaştırmalı bir değerlendirmenin yapılması gerekir. Bu türden başarılı bir uluslararası işbirliğine Türkiye, Taiwan, Japonya, Kore, Filipinler, Tailand, Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanmış olan «Çocuğun Değeri» araştırması örnek gösterilebilir. Bu araştırmanın Türkiye'ye ilişkin bölümü Prof. Dr. Çiğdem Kâğıtçıbaşı tarafından yürütülmüştür.

TÜRK DIŞ GÖÇÜYLE İLGİLİ «BİLGİ BOŞLUKLARI» VE ARAŞTIRMA ALANLARI

Türk dış göç literatürü ayrıntılı biçimde ele alındığında, Türk dış göçüne ilişkin «bilgi haritası»nın küçümsenmiyecek boşluklara sahip olduğu göze çarpmaktadır. Bu boşlukların hemen hemen tümünün dar anlamda sosyal bilimler alanında yer alması, işgücü kavramının özünde saklı duran «insan» ögesine verilen önemsizliğe işaret etmektedir.

Kümeleştirilmeğe çalışıldığı zaman bellibaşlı altı konu alanında bir çeyrek yüzyıllık zaman dilimi içinde çok yetersiz bilgi üretildiği görülmektedir. Bu eksikliklerin giderilmesinde, dış göç olgusunun daha geniş

bir çerçevede yer alan ekonomik, siyasal ve uluslararası bağımlılıklar çerçevesinde nasıl bir yer işgal ettiği daha kolayca çözümlenebilecektir. Bu alanlar şunlardır:

Konut ve Sağlık

Bu alanlarda araştırılması gereken sorunlar yurt dışında ghettolarda yaşamın getirdiği olumlu ve olumsuz yanlar, toplumsal tecridin yol açtığı toplumsal dayanışma ve denetim, dönüş kararın verilmesinden sonra göçmen işçilerin toplumsal köken ve belgesel mensubiyete göre kırsal alan, kasaba, kent ve metropol bölgelerden hangilerine ne gibi nedenlerle yerleştikleri, Türkiye'de özel sektör alanındaki konut endüstrisinin göçmen işçilerin tasarruflarına yönelik girişimlerin ne olduğu, yurt içi yatırımlar alanında konut yapımının kentleşmeye ne gibi etkiler yaptığı, yurt dışı yaşam veya dönüşün kent dokusunu nasıl etkilediği sorunlarıdır.

Sağlık sorunlarına gelince, göçmen işçilerin göçten öncesi ve dönüşten sonra sağlık durumlarını nasıl değerlendirdikleri, hastalık yada kaza nedeni ile yapılan dönüşlerde bakımın nasıl karşılandığı, psikosomatik hastalıkların yaygınlık derecesinin ne olduğu, göçün çağdaş ölçülere uygun bir ijyen bakımının gerçekleştirme olanağını sağlayıp sağlamadığı, beslenme alışkanlıklarda ne gibi değişikliklerin olup bittiği, yanıt bekleyen konulardan bir kısmıdır.

Göçmen işçinin aile sorunları

Bu alanda henüz araştırılmamış olan konuların başında dışarda yaşayanlarla geride kalanlar arasındaki iletişim, akraba, komşu ve hemşehrilerle kurulan örüntünün aile içi etkileşime kıyasla nasıl bir ağırlık taşıdığı, aile kurumunun sağladığı destek hizmetler, toplumsallaşma modelleri. Özellikle F. Almanya'da yapılan Türk ailesine ilişkin kapsamlı araştırmalar, Türk aile kurumunu tek boyutlu, daha çok kırsal kökenli bireyleri kucaklayan, prototip bir kurum olarak kabul etmektedir. Oysa demografik veriler Türkiye'nin, dış göçün batı ülkelerine devam ettiği sürece % 38 kadar ulaşan nitelikli elemanlar göndermiş olduğunu göstermektedir. Bundan başka dışarıya göç etmiş olan bir kısım Türk işçisinin aşağı doğru yönelen bir toplumsal devingenlik içinde bulundukları da bilinmektedir. Örneğin öğretmenlik gibi bir uğraş yerine mavi yakalı işçi statüsüne geçme durumu. Bu farklılaşmalar Türk göçmen nüfusunun içinde birbirinden farklı aile tipleri yaratmışlardır. Eldeki Türk ve yabancı kaynaklı veriler Türk aile kurumuna ilişkin bu değişik boyutları yansıtmamaktadır. Ayrıca batıya yönelen dış göçün yanıbaşında son yıllarda büyük oranlara ulaşmış Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerine yönelmiş bulunan ve göçün içeriği nedenile hemen hemen tümden erkeklerden

oluşan yeni tür göçün geride kalan aile bireyleri üzerinde nasıl bir etki yarattığı, keza bilinmeyen hususlardır. Nihayet Türk dış göçü belirli oranda beyin göçü olayını da kapsamaktadır. Dış göçün bütün bu yönlerinin, aile kurumlarını nasıl biçimlendirdiği kuşkusuz araştırılması gereken önemli bir alandır.

İkinci kuşağın eğitim sorunları

Yurt dışında yetişmekte olan ve halen sadece Federal Almanya'da 700.000 aşkın 0 - 16 yaş grubu arasında bulunan çocuk ve gençlerin okul öncesi eğitim, örgün eğitim, meslekî eğitim kurumlarından nasıl yararlandığı, din eğitiminin hangi türlerine devam ettiği, spor çalışmalarını nasıl biçimlendirdiği, kız erkek öğrencilerinin okula devam alışkanlıklarının nasıl geliştiği, yurda dönüş halinde Türk okullarına uyum açısından ne gibi güçlüklerle karşılaştıkları konularda Türkiye'de akademik çevrelerin bugüne dek gerçekleştirmiş oldukları araştırmaların sayısı olağanüstü sınırlı kalmıştır. Ayrıca yurt dışındaki din eğitiminin ilkeleri, bu eğitimi destekleyen çeşitli siyasî örgütlerle olan ilişki ele alınmamış bir konudur. Bundan başka Türkiye'de kültürlerarası bir eğitim modelinin nasıl kavramlaştırılabileceği konusunda bugüne kadar çalışmalar yapılmamıştır. Nihayet Arap ülkelerine doğru yönelen yeni göç akımının Türk ailelerinde ne gibi eğitim tercihleri oluşturmakta olduğu da bakir bir konu sayılır.

Göçmen işçilerin hukukî statüsü, sorunları, yasa dışı davranışları

Gerek Avrupa, gerekse Ortadoğu ülkelerine göç etmiş bulunan göçmen işçilerin kazanmış oldukları sosyal haklar konusundaki bilgiler ve bunlardan yararlanma derecesi hemen hiç ele alınmamış bir konudur. Yasalara uygun hareket etme hangi etkenlerle artıp azalmaktadır, ikinci kuşağın suç işleme halinde bu davranışın kültür çatışması ve farklı toplumsallaşma modellerinden ileri gelip gelmediği, hangi suç türlerinin yaygınlık kazandığı araştırılması gereken önemli konulardır.

Göçmen işçinin siyasal davranışı, örgütlenme eğilimi

Bu konuda grup dayanışmasının temelleri, sendikalara, sosyal ve dinî derneklere katılma durumu, yerel ve ulusal seçimlere karşı duyulan ilgi, yabancı işçilere yerel seçimlerde oy hakkı tanıyan İsveç, Hollanda gibi ülkelerde siyasal ilgi, bilgi derecesinin saptanması, göçmen işçinin hangi ülkeye karşı daha yakın bir bağlılık duygusu olduğu, sorunları öncelik taşımaktadır.

Göçmen işçilerin kültürel kimlik sorunu

Bu konuda akla gelen ilk konular şunlardır: göçmen işçilerde ne ölçüde bir akkültürasyon ya da asimilasyon gözlemlenebilir, tutum ve kanaatle-

rinde hangi etkenlerle sürekli bir devamlılık yada değişme görülmektedir. Yine bu alanda kültürel kimlik sorunu kuşaklararası açıdan ele alındığında birinci ve ikinci kuşakta ne gibi çözümlere yol açmaktadır. Yaygınlaşmakta olan yabancı düşmanlığına karşı gösterilen tepkilerin türü nedir, dönüş halinde yeniden uyumu sağlayan mekanizmalar nelerdir, ulusal kimliği yaratmada kitle iletişim araçlarının etkinliği nedir.

Kültürel kodların saptanması

Farklı kültür çevrelerine mensup bireylerin bir arada yaşamları halinde simgeler çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu simgeler birkaç odak noktası etrafında toplanmakta ve bu yoldan birer «kültürel kod» oluşturmaktadır. Göç nedeni ile ortaya çıkan hızlı ya da yavaş toplumsal değişmeyi ölçebilmek bu tür kültürel kodların bilinmesine bağlıdır. Bunlara örnek

a) Zamana ilişkin kod (topluluğun yaşam temposunu düzenleyen özel takvim. Bunlara «toplumsal zaman adacıkları» diyebiliriz. Örneğin, bayramlar.

b) Mekânsal kod. (Ev içi yaşamın düzenleme biçimi, kaç göç ilkesine riayet derecesi, c) Yemek kodu (yemekle ilgili kültür antropolojisi ve bu kodun yol açtığı uyum - uyumsuzluk sorunları).

UYGULAMAĞA DÖNÜK ÖNERİLER

I — Dış göç temsil ettiği ağırlıklı ekonomik ve toplumsal görüntüsüne rağmen, herşeyden önce **demografik** bir olgudur. Demografik olayların gözlenmesi ise belirli sorunlar etrafında yoğunlaştırılmış, güvenilir, uzun soluklu istatistikî bilgilerin toplanmasına bağlıdır. Günümüzde OECD'nin 1974'te başlattığı SOPEMİ raporlarının dışında doyurucu yıllık istatistikler sunan uluslararası bir merkez yoktur. OECD ise sadece Avrupa'daki yabancı iş gücü ile ilgili verileri topladığı için, Türkiye açısından önemli sayılan Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelen işgücü akımına ilişkin bilgiler açıkça kalmaktadır. Türkiye'de Avrupa ve Ortadoğuya ait istatistikler halen ancak rastlantısal ve çoğunlukla konsolosluk raporlarına dayalı olarak Çalışma Bakanlığı tarafından yayınlanmaktadır. Bu verilerin bilimsel çalışmalar için yeter derece güvenilir olmadıkları açıktır.

Bu gerçeklerin ışığı altında Türkiye'de, Hollanda gibi kabul eden yada Yugoslavya gibi gönderen bir ülkede olduğu gibi bir üniversiteye bağlı veya İş ve İşçi Bulma Kurumu gibi temel görevi, belirli aralıklarla ayrıntılı istatistikler yayınlamak olan bir «Dış Göç İstatistikler Merkezinin»

kurulması zorunludur. Bu tür istatistiklerin önemi yeni araştırmaları ışık tutması açısından ölçülmiyecek derecede yüksektir.

II — Dış göç olgusu Türkiye açısından gerek Batı Avrupa, gerekse Ortadoğu ve dünyanın diğer bölgelerinde olsun, ailelerin birleşimi, yeniden üretim ve yeni göçler nedeni ile daha fazla yaygınlık ve hacim kazanacağına benzemektedir. Planlı kalkınma, ulusal ekonomi politikası olduğu kadar toplumsal değişme aracı olarak olağanüstü önemli bir rol oynayan bu olguyu bilimsel açıdan daha verimli ve çok yönlü biçimde değerlendirebilmek için göç olgusunu «lisans üstü öğretime» de sokmak gerekir. Ayrıca bu konuda sınırlı bir burs programının kurulması çok yararlı olacaktır.

III — Türk işgücünün en önemli kısmını kendi ülkesine çekmiş bulunan F. Almanya'nın akademik çevreleri ile Türkiye'nin bu alanda araştırma yapan sosyal bilimcileri arasındaki işbirliğinin kökleşmesi ve kurumsallaşması için her iki ülkede birer karma Göç Araştırma Enstitüsünün kurulmasında büyük yarar vardır*. Bu işbirliğinde her iki ülkenin toplum bilimler alanında araştırma yapan dernek ve merkezlerin de önemli katkıları olacağı açıktır.

2-3 Haziran 1985 de Çeşme'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Federal Almanya'da R A A — Yabancı Çocuk ve Gençleri Yönlendirme Bölgesel Merkezi Bilimsel Danışma bölümü tarafından düzenlenen Türk/Alman sosyal bilimcilerin katıldıkları seminerde bu istek özellikle Türk araştırmacılar tarafından ısrarla dile getirilmiştir. Ancak bu seminerin somut bir projeye dönüştürüldüğü henüz görülmemiştir.

EK : I

TABLO 1. İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMU'NUN YURT DIŞINA GÖNDERDİĞİ İŞÇİ SAYISI, 1961 - 80

Ülke	1961-73	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
F. Almanya	648,029	1,228	640	2,101	2,413	1,333	933	764
Fransa	45,366	10,577	25	6	15	13	11	21
Avusturya	34,461	2,501	226	672	583	54	23	944
Hollanda	23,359	1,503	32	98	83	48	40	32
Belçika	15,309	555	59	72	45	41	27	35
İsviçre	6,360	770	229	281	246	326	406	536
Libya	664	1,015	2,121	4,098	8,582	7,726	9,825	15,090
S. Arabistan	4	—	251	1,832	4,722	5,769	8,522	5,643
Avustralya	4,668	1,133	491	339	542	549	407	409
Başka	12,069	924	435	1,059	1,853	2,993	3,436	5.029
Toplam	**790,289**	**20,206**	**4,509**	**10,558**	**19,084**	**18,852**	**23,630**	**28,503**

Kaynak : T.C. Çalışma Bakanlığı, 1982

TABLO 2. TÜRK GÖÇMEN İŞÇİLERİN AVRUPA ÜLKELERİNDEKİ DAĞILIMI, 1980

Kabul eden ülke	Erkek	Kadın	Toplam
F. Almanya	431,623	159,000	590,623
Hollanda	36,126	11,200	47,326
Avusturya	21,702	8,428	30,130
İsviçre	12,992	7,127	20,119
Toplam	**502,443**	**185,755**	**668,198**

TABLO 3. KABUL EDEN ÜLKE VE YAŞ GRUBUNA GÖRE TÜRK GÖÇMEN İŞÇİ ÇOCUKLARI, 1980

Ülke	0-6 Yaş	7-18 Yaş	Toplam	Göçmen işçi çocuklarının yüzdesi
F. Almanya	201,500	382,900	584,400	78.8 %
Hollanda	16,465	20,555	37,000	5.0 %
Fransa	14,257	17,820	32,027	4.3 %
Belçika	12,478	17,780	30,258	4.1 %
Avusturya	7,796	9,743	17,539	2.4 %
İsviçre	6,047	7,557	13,604	1.8 %
İsveç	3,636	4.545	8,181	1.1 %

Danimarka	2,351	2,747	5,098	0.7 %
Suudî Arabistan	223	277	500	—
Libya	400	500	900	0.1 %
Avustralya	4,445	5,555	10,000	1.4 %
Başka	889	1,111	2,000	0.3 %

Kaynak : SOPEMI (Continuous reporting system on migration) OECD, Paris : 1981, sh. 127.

TABLO 4. TÜRK GÖÇMEN İŞÇİ, ÇOCUKLARI VE VATANDAŞLARININ DAĞILIMI, 1984

Ülke	Göçmen işçi	Göçmen işçi çocukları	Yurt dışındaki toplam vatandaş
Ortak Pazar Ülkeleri			
F. Almanya	542,512	623,700 (0-18 yaş)	1,552,328
Fransa	64,070	61,610 (0-16 yaş)	144,790
Hollanda	55,000	74,633 (0-19 yaş)	154,201
Belçika	25,000	29,579 (0-14 yaş)	63,587
İngiltere	11,648	4,272 (0-18 yaş)	28,480
Danimarka	8,496	7,952 (0-18 yaş)	17,240
TOPLAM	**706,726**	**801,746**	**1,960,626**
Diğer Avrupa ülkeleri			
Avusturya	27,733	24,979 (0-18 yaş)	75,000
İsviçre	24,751	19,638 (0-18 yaş)	48,485
İsveç	10,000	9,974 (0-19 yaş)	20,900
Norveç	1,400	1,346 (0-19 yaş)	3,086
TOPLAM	**63,884**	**55,937**	**147,471**
Tüm Avrupa ülkeleri	**770,610**	**857,683**	**2,108,097**
Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkeleri			
Libya	75,500	2,500 (0-18 yaş)	80,000
Suudî Arabistan	120,000	1,000 (0-18 yaş)	126,000
Irak	9,144	90	9,284
Ürdün	8,000	—	8,000
Lübnan	7,000	—	7,000
Kuveyt	3,000	—	3,000
Suriye	230	—	—
Arab Emirlikleri	60	—	150
TOPLAM	**222,934**		**233,434**
Diğer ülkeler	**2,000**		**2,500**
Büyük toplam	**1,015,544**		**2,404,031**

Kaynak : T.C. Çalışma Bakanlığı, 1984, sh. 150, Tablo 1

Ek II — 1960'dan bu yana Türk dış göç olgusu konusunda araştırma ve yayın yapmış olan Türk sosyal bilimcilere ilişkin seçmeli liste. (Yayın sayısı 3'ü geçmiş olan yazarlar alınmıştır).

Kaynak : Nermin Abadan - Unat ve Neşe Kemiksiz'in hazırlamış oldukları ve yayınlanmak üzere bulunan **«TÜRK DIŞ GÖÇÜ - 1960-1984, Açıklamalı Bibliyografya»** adlı yapıtdan alınmıştır. Sayılar yapıtları göstermektedir.

Abadan - Unat, Nermin, 36
Acar, E., 6
Aker, J.E., 3
Aksoy, M., 3
Albayrak, Z., 8
Alpay, Şahin, 3
Ansay, Tuğrul, 8
Araslı, Doğan, 3
Araslı, Oya, 3
Aşkun, İsmail Cem, 5
Aydınoğlu, İsmail Hakkı, 7
Aytaç, K., 4
Basa, Necdet, 5
Bilmen, S.M., 3
Birerçin, M., 8
Börtücene, İcen, 8
Dereli, T., 3
Dorsay, Ş., 3
Dündar, H., 6
Ege, Ü., 3
Ekin, Nusret, 27
Ergun, Temel, 3
Erkal, M.E., 5
Ersoy, T., 3
Evcimen, O., 4
Gençosman, Murat, 3
Gitmez, Ali S., 8
Göçmençelebi, K., 3
Gökçedağ, K., 3
Gökdere, Ahmet Y., 5
Göknel, M., 3
Gülsün, İsmail, 10
Günçe, Gülseren, 5
Güven, Sami H., 6
Kâğıtçıbaşı, Çiğdem, 3
Karacan, N., 4
Karayalçın, M., 5
Kayser, Bernard, 3
Keleş, Ruşen, 5
Kölan, Tufan, 3
Krahenbuhl, R.E., 3
Krane, R.E., 3
Kudat, Ayşe, 16
Kumbaroğlu, S., 6
Miller, D.R., 8
Mortan, Kenan, 3
Oğuzkan, Turhan, 4
Özata, F., 3
Özkan, Y., 4
Öztek, Z.A., 3
Pazarkaya, Yüksel, 4
Pekin, H., 16
Penninx, Rinnus, 12
Sayıl, I., 4
Suzuki, Peter T., 4
Şen, Faruk, 4
Şenel, Şengün, 8
Talas, Cahit, 3
Tatlıdil, E., 4
Tekışık, H.H., 4
Tezcan, Mahmut, 3
Toruner, M., 5
Tuna, Orhan, 25
Türker, İ., 7
Uras, K., 3
Ülkekul, N., 3
Van Renselaar, H., 7
Van Velzen, Leo, 10
Wilpert, Czarina, 3
Yalçıntaş, Nevzat, 3
Yasa İbrahim, 5

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986 411 - 417.

Nüfusbilim Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum

*Doç. Dr. Ferhunde Özbay**

Nusret Fişek'in iyimser ve oldukça kibar değerlendirmesinden sonra, Türkiye'de demografinin gelişmesinde ortaya çıkan ve üzerinde fazlasa durulmayan bazı önemli sorunları dile getirmek için daha kötümser bir yaklaşımı benimsemek zorundayım.

Çiğdem Kağıtçıbaşı, Türkiye'de sosyal psikolojideki gelişmeleri değerlendirirken, bu alanda yapılan çalışmaların, bilimin kontrol edildiği merkez ülkelerde üretilenlerin kötü birer kopyası olmaktan kurtulamadıklarından yakınmıştı. Bu durum, demografi için de bir ölçüde geçerlidir. Doğal olarak, Türkiye'de demografinin gelişmesini dünyadaki gelişmelerden ayrı tutmak olanaksızdır. Salt kopyacılık bile, günceli takip etmeyi ve gelişmelerden haberdar olmayı gerektirir. Ancak, Türkiye'de son yıllardaki demografi çalışmalarına, dünyadaki yeni gelişmelerin, bu bağlamda bile bütünüyle yansımadığını görmekteyiz. Bu durumda, Türkiye'de demografinin gelişmesini değerlendirirken, dışardaki gelişmelerin, ülkenin değişen sosyal, ekonomik ve siyasal yapısı içinde kırılma ve farklılaşma biçimlerini sergilemek gerekmektedir.

Nusret Fişek'in tebliğinde ayrıntılı biçimde görüldüğü gibi Türkiye'de demografik çalışmalar yapan ve veri üreten çeşitli kuruluşlar bulunmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü, bu kuruulşlar içinde en önemlisidir ve baş-

Boğaziçi Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

lıca amacı, ülke çapında doğru ve güveniilr demografik bilgi toplamaktır. Demografik çalışmalar yapan, Devlet Planlama Teşkilatı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı ve İller Bankası gibi kuruluşların da amacı, hem kendi alanlarına ilişkin ayrıntılı veri toplamak, hem de üretilen bilgiler ışığında uygulamaya dönük kararlar almak, plan ve programlar hazırlamaktır. Diğer bir deyişle, bu kamu kuruluşları, doğal olarak, uygulamaya yönelik (policy oriented) bir demografi anlayışı içinde konuya yaklaşırlar. Bu bakımdan bu kuruluşların çalışmalarının değerlendirilmesi, Prof. Fişek'in bir ölçüde değindiği gibi, doğru ve güvenilir verilerin toplanılması, programların ve ilgili politika kararlarının uygunluğu ve işlerliği açısından yapılabilir.

Ancak, kanımca, sosyal bilimlerle ilgili bu toplantıda ağırlık, demografinin bir sosyal bilim olarak gelişmesine verilmelidir. Diğer bir deyişle, burada, nüfus ve sosyo - ekonomik yapı arasındaki karşılıklı ilişkileri **anlamaya** yönelik bir disiplin olarak, demografinin Türkiye'de ve dünyada nasıl bir gelişme göstermekte olduğu tartışılmalıdır. Böyle bir tartışmada ise uygulamaya yönelik kamu kuruluşlarından çok, bilimsel araştırma ve eğitim yapmak amacı ile kurulan üniversiteler çerçevesinde sorunu ele almak gerekmektedir. Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü, Türkiye'de demografi alanında eğitim ve araştırma yapmak üzere kurulmuş tek akademik merkezdir. Bu bakımdan, demografinin bir sosyal bilim olarak gelişimine ilişkin değerlendirmelerim, büyük ölçüde bu kuruluşun faaliyetleri çerçevesinde yoğunlaşmaktadır.

Türkiye'de demografinin yaygınlaşması ve gelişmesi 1960'lara rastlamaktadır: 1963'de ilk Türkiye çapındaki Nüfus Araştırması düzenlenmiş, 1965'de pro - natalist politika terkedilerek gebeliği önleyici yöntemlerin tanıtılması ve uygulanması devletin görevleri arasında sıralanmış ve 1967 de Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü (NEE) kurularak demografik çalışmalar kurumlaştırılmıştır. Bütün bu gelişmeler bir tesadüf değildir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra batıda, özellikle ABD. de, Üçüncü Dünya ülkelerinde gözlenen hızlı nüfus artışının, hem ülkelerin kendi geleceklerini hem de tüm dünyanın geleceğini tehdit ettiği görüşü yaygınlık kazanmıştı. Hızlı nüfus artışının en önemli nedeni, modern tıbbî teknolojinin ithal edilmesi ile bu ülkelerdeki ölümlerin azalmaya başlaması olarak yorumlanmaktaydı, o halde, yapılması gereken, aynı biçimde doğurganlığın da düşürülmesini sağlamaktı. 1950 ve 1960'lı yıllarda hemen tüm Üçüncü Dünya ülkelerinde, aile planlaması politika ve programları bu amaçlarla başlatılmıştır. Böylece, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, uzun bir süre, demografi, dünyanın pek çok ülkesinde sosyal bilimden çok, bir sosyal politika aracı olarak değerlendirilmiştir.

Bu gelişmelerin Türkiye'deki o yıllarda politika değişikliğinde ve Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü gibi bir merkezin kurulmasında muhakkak ki rolü bulunmaktadır. Ancak Nusret Fişek'in başkanlığında kurulan, Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü, demografiyi salt bir sosyal politika aracı olarak ele almamıştır. Aksine, demografinin bir sosyal bilim olarak gelişmesine önayak olmuştur. Dünyadaki eğilimin bir anlamda tersine olan bu durum, demografinin gelişmesinde dış dinamiklerin yanında, toplumun kendi iç dinamiklerinin de etkisi olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

1960'lar, Türkiye'de devletin, Planlama Teşkilatı yolu ile sosyal araştırmaları desteklediği ve sosyal bilimcilerin toplum yapısını tanımaya büyük bir açlıkla ilgi duyduğu yıllardı. Bu ortam içinde Nüfus Etüdleri Enstitüsü, diğer sosyal bilimcilerle organik ilişkiler içinde eğitim ve araştırma faaliyetlerini yürütmüştür. Hatta, gerek DPT uzmanları ve gerekse üniversitelerdeki diğer sosyal bilimciler, demografinin Nüfus Etüdleri Enstitüsü bünyesinde bir sosyal politika aracı olarak gelişmesi endişesi ile ciddi sosyal baskı grupları oluşturmuşlardır.

Bu dönemde, Nüfus Etüdleri Enstitüsü, ABD.'nin ve Birleşmiş Milletlerin öngördüğü aile planlaması, bilgi, tutum ve kullanmayı (BTK) ölçmeye yönelik, ülke çapında araştırmalar düzenlerken, bu ilk geniş kapsamlı araştırmalarla toplumun yapısını da tanımayı amaçlamıştır. İlk yapılan 1968 Araştırmasının değerlendirilmesinde nüfus ögeleri ile toplum yapısı arasındaki ilişkileri anlamaya yönelik incelemeler çoğunluktadır.

Nüfus Etüdleri Enstitüsü, kuruluş yıllarında demografinin bir sosyal bilim olarak gelişmesine öncülük etmekle kalmamış, toplumsal yapı ile ilgili çalışmaların da gelişmesine katkıda bulunmuş, Türkiye'de büyük ölçekli survey türü araştırma tekniklerinin öğrenilmesinde bir labaratuar görevini üstlenmiştir: 1968 Araştırması verilerine dayanarak, sosyal bilimcilerin halâ temel kaynak olarak kullandığı **Türkiye'de Aile Yapısı** (Timur, 1972) ve **Türkiye'de Gelir Dağılımı 1968** (Bulutay ve diğerleri, 1971) çalışmaları yapılmıştır.

1973'de Enstitü'nün düzenlediği ikinci Türkiye Nüfus Araştırması'nda da yine benzer bir yaklaşımla doğurganlık ve aile planlaması sorularının yanında toplum yapısını anlamaya yönelik sorulara yer verilmiştir. 1968 ve 1973 Araştırmaları karşılaştırılarak doğurganlık, aile planlaması, düşükler ve aile yapısındaki değişmeler incelenmiştir. Bu yıllarda, yine de her iki araştırma verileri yeteri kadar derinlikte ve sıklıkta incelenmediği için Nüfus Etüdleri Enstitüsü uzmanları eleştirilere uğramışlardır.

1973 Araştırması verilerine dayanarak Devlet Planlama Teşkilatı, **Gelir Dağılımı 1973** (DPT, 1976) ve **Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Tek-**

noloji ve Toprak Bölüşümü (Varlıer, 1978) adlı çalışmaları yayınlamıştır. Türkiye'de bireylerden elde edilen verilere dayanan, gelir ve toprak dağılımına ilişkin en son tahminler bunlardır.

Türkiye'de demografi, sosyal bilimlerle içiçe gelişirken, diğer pek çok Üçüncü Dünya ülkesinde uygulamaya yönelik demografik çalışmalar yapılmış, aile planlaması deneysel araştırmaları ile doğurganlığın değişmesi ya da değişmemesi incelenmiştir. Bir süre sonra, salt teknoloji ithali ile doğurganlığın azaltılabileceği görüşü, yoğun biçimde yer alan bu çalışmalarla gücünü tamamen yitirmiştir.

Dünyada demografinin gelişmesi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilen, 1974 Bükreş Dünya Nüfus Konferansında, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde, demografinin salt bir sosyal politika aracı olarak kullanılması şiddetle eleştirilmiştir. Bu konferansta, katılan tüm ülkelerin onayladığı, Dünya Nüfusu Eylem Planı adlı bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiri, «yaşam düzeyinin iyileştirilmesi ve sosyo - ekonomik gelişmenin hızla gerçekleştirilebilmesi için nüfus ve toplum yapısı arasında **karşılıklı** bir ilişki bulunduğu göz önünde tutulmalıdır» ilkesinden hareket etmektedir (World Population Plan of Action, 1975). Diğer bir deyişle, bu bildiride, dedografinin uygulamaya yönelik (policy oriented) bir disiplin olmaktan çıkartılarak, sosyal bilime yönelik (social science oriented) bir disiplin haline getirilmesi gereği vurgulanmaktadır (Hodgson, 1983).

1974'den bu yana dünyada, demografinin ele alınışında ciddi değişmeler gözlenmektedir. Bir yandan, tarihi demografi ağırlık kazanmakta, farklı ülkelerde nüfus yapısı ve değişiminin geçmişteki nedenleri incelenmektedir. Bir yandan da, Üçüncü Dünya ülkelerinde, toplum yapısının doğurganlık, ölümlülük ve göçleri etkileyiş biçimleri incelenmekte, tartışılmaktadır. Artık, Üçüncü Dünya ülkelerindeki demograflar, kendi toplumlarına özgün, yapısal değişmelerin nüfus ögelerini etkileyiş biçimlerini sergileyerek bu yoğun kuramsal tartışmalara önemli katkılarda bulunmakta, hatta bu tartışmaları yönlendirmektedirler.

Son on yılda demografinin dünyada geçirdiği bu dönüşüme karşın, aynı yıllarda Türkiye'deki gelişmeler tamamen ters bir yöne doğru olmuştur. Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü, son on yılda, giderek sosyal bilimlerle kurduğu bağları gevşetmeğe başlamış, bunun yerine, tıp ve sağlık bilimlerine yaklaşmıştır. Sosyal bilimlere yönelik incelemelerden, uygulamaya yönelik incelemelere kaymıştır. İlişkilerini sosyal bilimcilerden ve üniversitelerden, uygulamaya yönelik kamu kuruluşlarına (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Devlet İstatistik Enstitüsü, İçişleri Bakanlığı) kaydırmıştır. Eğitim ve araştırmalarını da kamu kuruluşlarının gereksinimlerine göre düzenlemeye başlamıştır.

1978 ve 1983 yıllarında ülke çapında iki araştırma daha yapan NEE, bu araştırmaları toplumsal yapı sorunlarından büyük ölçüde arındırmıştır. Sağlık hizmetlerinin değerlendirilmesine ve bu hizmetlerle doğurganlık arasındaki ilişkileri sapıamaya yönelik 1983 Araştırması henüz yayınlanmamıştır. 1978 Araştırması ise, Dünya Doğurganlık Araştırmasının bir parçası olarak gerçekleştirilmiştir. Dünya Doğurganlık Araştırması 1974'de Bükreş'te alınan kararların tamamen aksine, toplumların yapısal özellikleri ile doğurganlık düzeyi arasındaki ilişkileri incelemeye yönelik değildir. Doğurganlık ve aile planlamasına ilişkin ayrıntılı bilgileri öğrenmeye yönelik standart bir soru kağıdının çeşitli ülkelerde uygulanması ve ülkeler arası karşılaştırmaların yapılmasını amaçlamaktadır. Bu yüzden de, dünya literatüründe eleştirilere hedef olmaktadır. 1978 Türkiye Doğurganlık Araştırması sonuçları, diğer ülkelerde yapılan doğurganlık araştırmaları ile karşılaştırılabilir biçimde iki cilt olarak yayınlanmıştır. Yabancı uzmanların yardımı ile hazırlanan bu iki ciltlik yayında 1978 yılına ilişkin ayrıntılı doğurganlık ve aile planlaması bilgileri bulunmaktadır. Ancak, Nüfus Etüdleri Enstitüsünün bu yayınından yararlanarak, daha önce Türkiye'de yapılmış araştırmalarla bir karşılaştırma yapmak olanksızdır. Çünkü, bu yayında farklı kategoriler ve kıstaslar kullanılarak dökümler yapılmıştır* Nüfus Etüdleri Enstitüsü uzmanları da ellerindeki veriden, yeni dökümler alarak özgün karşılaştırmalar yapmamaktadırlar. Ayrıca, son iki araştırmanın çok farklı amaçlarla düzenlendiği göz önünde tutulacak olursa, 1968'den bu yana yapılan dört araştırmayı belli bir kuramsal çerçeve içinde ayrıntılı olarak incelemek ve karşılaştırmak da zordur.

Nusret Fişek'in belirttiği gibi Nüfus Etüdleri Enstitüsü, dünyada az bulunan zenginlikte verilere sahiptir. Ancak, bu verilerin Türkiye'de demografinin bir sosyal bilim dalı olarak gelişmesine katkıda bulunacak düzeyde ve yönde değerlendirilmesine ağırlık verilmediği görülmektedir.

Sonuç olarak, bünyesinde ciddi dönüşümlere uğrayan Nüfus Etüdleri Enstitüsü'nün Türkiye'de demografiyi, dünyadaki eğilimlerin aksine, bir sosyal politika aracı olarak algıladığı ve bir sosyal bilim olarak gelişmesine öncelik vermidiği söylenebilir.

Fişek'in konuşması ile ilgili yaptığım bu genel değerlendirmeden sonra, kısaca Nüfus Etüdleri uzmanlarından Sunday Üner'in ve Nermin Abadan - Unat'ın tebliğlerine de kısaca değinmek istiyorum. Türkiye'de de-

A. Akın (1983) «Nüfus ve Eğitim» adlı makalesinde 1978 Araştırması'nın aile planlaması kullananlara ilişkin bulgularını, referans vermemekle birlikte, 1963, 1968 ve 1978 yıllarına ait yaptığım tahminleri kullanarak (Özbay, 1979) karşılaştırmıştır. Ancak, 1978 dökümlerinden benim tahminlerime uygun bir standartlaştırma yapamadığı için bu karşılaştırma hatalıdır.

mografinin gelişimini konu olarak ele almayan bu tebliğler, sosyal bilime yönelik demografinin bugünkü durumunu bir ölçüde sergilemektedirler.

Sayım verilerine dayanan iller arası iç göç tahminlerinin konu edildiği Üner'in çalışması, bizi Türkiye'de demografinin gelişmeye başladığı yıllara götürmektedir. Tebliğde ilk bölüm, iç göçlerle ilgili sosyal ve ekonomik modellerin tartışılmasına ayrılmıştır. Ancak, amprik verilerin kullanıldığı ikinci bölümde okuyucu, sözü edilen modellerin uygulamasının henüz yapılmadığını, betimleyici nitelikte gözlemlerle yetinildiğini öğrenmektedir. Üner, 1970 - 80 dönemine ait tahminlerini sayısal olarak göstermemekte, gruplaştırılmış bölgelerle ekte sunduğu haritalar üzerinde vermektedir. Daha önceki döneme ilişkin verileri de sunmadığı için, okuyucunun 1965 - 70 dönemine ilişkin göç tahminlerini bulması, ancak bir kaç bilimsel çalışmayı karıştırması ile mümkün olabilir. Bu durumda bile, Üner'in tahminleri kaba gruplar halinde verildiğinden, sözü edilen karşılaştırmalar kanıtlanamamaktadır. Üner'in gözlemlerine göre iç göçlerin hızında bir azalma vardır. Ancak, bu gözlemleri doğrulayacak veriler Tebliğde gösterilmemektedir.

Türkiye'de 1950'lerden sonra hızlanan kırdan kente göçler, bu tarihlerden başlayarak sosyal bilimcilerin ve demografların ilgisini çekmiş ve 1960 - 65, 1965 - 70 dönemlerine ilişkin ayrıntılı ve çeşitli göç tahminleri yapılmıştır. Sayımlarla ilgili sorunlar, demografide profesyonelleşmenin güçlükleri ve dış göçlerin daha popüler bir araştırma konusu haline gelmesi gibi nedenlerle 1970'lerden sonra iç göçlerle ilgili çalışmalarda büyük bir azalma vardır. 1970 - 80 dönemini konu başlığı yapmakla birlikte, Üner de yazısının ağırlığını daha önce yapılmış 1965 - 70 bulgularının tartışmasına vermektedir.

Sosyal bilimciler için iç göçlerle ilgili tahminler, göçlerin neden ve sonuçlarını, gerek bireyler gerekse yerleşim birimleri açısından değerlendirilebildiği ölçüde anlamlıdır. Yerleşim birimlerinin tanımlanmasında idari bir ölçüt olan il sınırlarını almak ne sosyologlar ne ekonomistler ne de kentbilimcileri için anlamlıdır. Bu birimlerle yapılan iç göç tahminlerini belirli bir kuramsal model çerçevesinde değerlendirmek, geçerli ve güvenilir olmayabilir. İl bazında yapılan göç tahminleri bilimsel anlamlılıktan çok, veri yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü sayım sonuçlarını salt il bazında yayınlamaya devam ettiği sürece bu konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar seçeneksiz kalmaktadır.

Nermin Abadan - Unat'ın dış göçlerle ilgili hazırladığı açıklamalı bibliyografya, bu konudaki büyük bir eksikliği doldurduğu için, kutlanacak bir çalışmadır. Çalışmanın kendisi ayrı bir kitap olacak kadar kapsamlı olduğu için, doğal olarak bu toplantıda sunulmamıştır. Açıklamalı bibliyograf-

yaya dayanılarak sunulan tebliğ, dış göçlerle ilgili çalışmaların arasında demografik çalışmaların oranını ve önemini belirlemeye yönelik değildir. Bize, demografinin de konu alanı içine giren dış göçlerle ilgili çalışmalarda, demografinin ne kadar arka planda kaldığını dolaylı olarak göstermesi açısından dikkat çekicidir. Abadan - Unat, tebliğinde açıkça belirtmemekle birlikte, açıklamalı bibliyografisinde taradığı çalışmalardan yalnızca üçünün konusunu demografik olarak nitelemiştir. Bu konudaki çalışmaların büyük bir çoğunluğu yasal düzenlemeler, yönetmelikler gibi idari ve hukuku ilgilendiren çalışmalardır.

Dış göçlerle ilgili çalışmaların yalnızca bibliyografyası bir kitap büyüklüğünde olmakla birlikte, Türkiye'de halâ, ne Avrupa ülkelerine ne de Orta Doğu ülkelerine gidenler hakkında doğru ve güvenilir verilerin toplanmasını sağlayacak bir sistemin geliştirilmemiş olması, bu konuda araştırma yapanların ve demografların, yeterli çabayı göstermediklerini ortaya çıkaran düşündürücü bir olaydır.

KAYNAKLAR

Akın, Ayşe (1983), Nüfus ve Eğitim. **Türkiye'nin Gelişmesinde Nüfus Olgusu.** SSYB. Aile Planlaması ve Ana Çocuk Sağlığı, Ankara.

Bulutay, Tuncer ve diğerleri (1971), **Türkiye'de Gelir Dağılımı - 1968.** Ankara Üniverversitesi SBF Yayını, Ankara.

Devlet Planalma Teşkilâtı (1976), **Gelir Dağılımı - 1973.** DPT. Ankara.

Hodgson, Dennis (1983), Demography as Social Science and Policy Science. **Population and Demography,** 9(1) March.

Özbay, Ferhunde (1979), Türkiye'de 1963, 1968 ve 1973 Yıllarındaki Aile Planlaması Uygulamalarında ve Doğurganlıktaki Değişmeler. **İstatistik. İstatistikçiler Derneği Dergisi** 1 (2).

Timur, Serim (1972, **Türkiye'de Aile Yapısı.** Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara.

Varlıer, Oktay (1978), **Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Teknoloji ve Toprak Bölüşümü.** DPT, Ankara.

World Population Plan of Action, adopted by The World Population Conference (1975). **Population and Development Review.** 1 (1) September.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 419 - 429.

Osmanlı Tarihyazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler

*Doç. Dr. İlber Ortaylı**

Osmanlı toplumunda tarihyazıcılık dediğimiz yazılı edebiyat türünü incelerken, herhangi bir geleneksel toplumdaki tarihyazıcılığının karakteristiğini gözönüne almakta hem yarar vardır, hem de bazı sakıncalar... Kaçınılmaz olarak Osmanlı tarihyazıcılığını diğer toplumlardaki kronik geleneğiyle mukayese edeceğiz; ama aynı zamanda hayatı altı asırı geçen bu devletin ve onun etrafında biçimlenen toplum ve kültürün, zamanda ve mekânda önemli değişiklikler geçirdiğini ve etrafındaki dış dünyanın ise tarihin hızlandığı bir çağı yaşadığını gözönüne alacağız. Sözlü ve yazılı bütün Osmanlı edebiyatı gibi tarihyazıcılığın, bu dünya karşısındaki uyumsal değişimi veya direnişi, konunun incelenmesini güçleştirmekte, münakaşalara açık bir hale getirmektedir. Osmanlı tarihyazıcılığı dediğimiz konuya; Bizans, Abbasî, Frank İmparatorluğu veya Kiev Rusyası'ndaki kronikçiliğin ölçüleriyle yaklaşımlarda bulunmamız gerekiyor; ama saydığımız nedenlerden dolayı böyle bir yaklaşım aynı zamanda çok yanıltıcı analizler yapmamıza da yol açabiliyor. Osmanlı tarihyazıcılığını 19. Yüzyıl'ın sonlarına kadar ele alırken de, bu nedenlerle çok farklı bir atmosferle karşılaştığımızı belirtmek gerekir. Osmanlı tarihyazıcısı **Aşıkpaşazade** midir, **Hoca Saadeddin** midir, yoksa **Ahmed Cevdet Paşa** veya **Abdurrahman Şeref** midir? Osmanlı tarihyazıcılığının kültürel kökleri nedir ve bugün için hangi mirası oluşturmaktadır? Son ikiyüzyıla bakacak olursak; tarihte bu kadar hızlı biçim

AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi, eski öğretim üyesi

ve öz değiştiren başka bir edebiyat bulunur mu?. Osmanlı tarihyazıcılığı vekayiname geleneğine mi, yoksa Rönesans'dan beri ağırlığını duyuran modern tarihçiliğe mi istinad eden bir bilgi ve edebiyat dalıdır? Osmanlı tarihyazıcılığı bir menkîbevî karaktere mi sahibdir, yoksa ibret için kaleme alınan bir nasihatname karakterine mi, yoksa son asırdaki gibi bir toplum analizi midir? Bunlar da cevabı ilk anda verilemeyecek sorulardır. 19. Yüzyıldan itibaren Osmanlı tarihyazıcılığını modern Avrupa tarihçiliğinden etkilenen ve değişen bir edebiyat olarak görsek bile; acaba modern Avrupa tarihçiliğinin kullandığı kaynaklar, teknikler ve düşünce yöntemleriyle ne derece ilgisi vardı? Sorular uzamakta ve cevapları zorlaşmaktadır.

Osmanlı tarihyazıcılığı klasik döneminde vakanüvislik miydi? Bu deyimi kullanmamız, Osmanlı idari teşkilât tarihi açısından sakıncalıdır. Genellemeyi daha çok, tarih edebiyatının edebiyat özellikleri yönünden yaparken, böyle bir terimi kullanıyoruz. İster müverrihlik, ister vakanüvislik diyelim; klâsik devir Osmanlı tarihçiliğinde şu üç ana özelliği görmemiz mümkündür: a) Vakanüvislik bir memuriyettir ama 18 - 19. Yüzyılları kapsayan bir divan-ı hümayun memuriyeti, b) tarihyazıcılık günün iktidar sahiplerini değilse bile, o toplumda varolan ideolojinin hatta resmî ideolojinin ve bildirgeciliğin ihtiyaçlarına cevap verir, c) en önemlisi Osmanlı tarihyazıcılığı bir uslûb, bir edebiyattır ve müverrihir; en çok meşgul olduğu, en maharetli olduğu düzey budur. Kuşkusuz, Tanzimat Dönemi sonlarına kadar, her tarihyazıcı bu üç özelliği temsil ediyor değil; resmî görüş dediğimiz ise bir kalıp düşünce değildir. Tarihyazıcı dönemin yönetimine muhalif de olabilir, ama Osman tarihyazıcısı, belli bir kültür atmosferinin bir (Weltanschauung) dünya görüşünün sahibidir.

Terim ve teşkilât olarak vakanüvislikten sözettiğimizde, aslında Osmanlı devlet teşkilatında geç kurulan bir ofisle karşı karşıya geliriz. (18 Yüzyıla kadar beklemek gerekir.) İlk resmî historiograf, yani vakanüvis Halepli **Mustafa Naîma Efendi**'dir. Naîma ünlüdür; ama ondan evvelki ünlüler, yani **Aşıkpaşazade, Neşrî, Oruçbey, Hoca Saadeddin, Selânikî, Mustafa Âli, Peçevî** vakanüvis değildi. Tarihyazıcı ve vakanüvislerin ilmiyye saflarından değil de (Hoca Saadeddin ve Cevdet Paşa gibi istisnalara rastlanıyorsa da)ketebe takımından çıkışı da, kayda ve incelenmeye değer ayrı bir noktadır. **Cevdet Paşa** ve **Lûtfî**'den sonra, işe el sürmeyen **Muallim Naci** vakanüvis olmuş ve son vakanüvis **Abdurrahman Şeref**'le, bu ofisin idare teşkilâtındaki hayatı bitmiştir. Şu halde, resmî vakanüvislik Osmanlı hayatında oturaklı bir gelenek sayılamaz. 16. Yüzyılda İran şehnameleri tarzında, padişahların icraatini manzum olarak kaleme almakla görevli saray (divan veya bab-ı ali değil) memurları da vardı. Fakat kayda değer edebî veya tarihi malûmat değerine sahip bir eser bırakamadılar ve 16. Yüzyıl Osmanlı tarihyazıcılarıyla rekabetleri sözkonusu olmayan bu ofi-

sin, bir müddet sonra lağvedildiğine hükmetmek gerekir. Vakanüvislerin, devlet evrakından her istediğini görmeleri serbest değildi; bürokrasinin tolerans kıtlığı nedeniyle görülemeyen evrakın yerini, yazılı tarihler ve rivayetler yer aldı. Kaçınılmaz olarak vakanüvis tevcihat, vefat gibi protokole dair kimselerin (ricalin) ahvalini not etmek durumundaydı ki, uslüb ve akıcılık bakımından en mükemmel örneklerde bile, bunu zaman zaman sıkıcı pasajlar yarattığını belirtmek gerekir. Padişahın katıldığı bir tören veya benzeri bir olay; Cevdet Paşa gibi uslûb ve metod yönünden ayrı bir düzeyde gezinen tarihçinin kaleminden bile, yamalar halinde dökülmek durumundaydı.

Vakanüvis, hatta genelde Osmanlı tarihçisi, resmi bir ideoloji ve görüşü aksettirir mi? Osmanlı adamının genelde belli bir dünya görüşü ve kültür çevresinin adamı olduğunu göz önünde tutarsak, bu soruya müsbet cevap veremeyiz. Daha doğrusu Osmanlı tarihyazarı Vakanüvis olduğu için, böyle bir fonksiyonu yerine getiren adam değildir. Osmanlı tarihyazarı okuryazarının ve bilginin bulunduğu, ama henüz Rönesans tipi bir intelligentisia'sının varolmadığı toplumun adamıdır, dünyaya zıt ve farklı bakış ve yorumları, tarih bilgisi ve yazımı yoluyla ortaya atmak gibi bir olay, henüz belirgin değildir. Aslında Vakanüvis dediğimiz **Naîma** bazı zaman **İbrahim Peçevî**'den daha sert ve eleştiricidir. **Lütfi Efendi** Vakanüvis'liğine rağmen; Bab-ıâli'nin bir tasarrufunu örneğin Beyoğlu'nda Altıncı Daire'yi Belediye teşkilini ve genelevlerin kontrolü ve zührevi hastalıkların tedavisi için hastahane açılmasını galize varan bir uslubla yerer; «Hamdolsun diğer daireler halkı, o kadar Avrupa görgüsüne sahip olmadıklarından, daireleri dahilinde fuhuşhane ve kumarhaneler ihdas etmediler» gibi... II. Mahmud'un emriyle, Vakanüvis olarak kaleme aldığı ve vaka-i hayriyeyi anlatan **«Üss-ü Zafer** adlı tarihinde **Sahhaflarşeyhizade Mehmed Esad Efendi**; yeniçerilerin mazarratı ve rezaletini abartılmış sahnelerle nakleden ve ortadan kalkışlarının resmi propagandasını yapan bir uslûb kullanır. Bu doğrudur. Ama eser, devletin propaganda ve ideolojik etkileme için yayını kullandığı, bilinçli olarak kullandığı bir devrin ürünüdür. Mahmudiye döneminde **Takvim-i Vekâ-yi** dahi böyle işler için kullanılıyordu, hatta ön plânda propaganda için kullanılıyordu. Böyle bir durumu, yani **Mehmed Esad Efendi**'nin uslûbu ve tarzını, bütün Osmanlı tarihyazıcılığına yaymamız onun için mümkün değildir. Buna rağmen aynı Müverrihin **«Teşrifat-ı Kâdîme»** adlı eseri, Mahmudiye reformları sonucu dağılan eski idare örgütünün tanıtımını amaçlayan, bir ölçüde klasik Osmanlı topulmunda göremeyeceğimiz, adeta modern bir tarih şuurunun sonucu kaleme alınmış ve halen değerini koruyan bir referans eserdir. Osmanlı tarih yazarı vakanüvis olsun olmasın devlet ileri gelenlerini eleştirir; kimi zaman benimsediklerini göklere çıkarır; **Peçevi** gibi, şahsi garezi olan-

ları yerin dibine batırır. Böyle bir müverrih tutumunu, Bizans'da, ortazaman ve Rönesans Macar historiografisinde ve başka geleneksel toplumlarda, alâsıyla görmek mümkündür. (**Nestor** kroniğinde, sadece aslında değil versiyonlarında yapılan bu gibi kasidevî tahriflere, Türk istilâsı döneminde **İstvan Brodariç** gibi Macar tarih kroniklerine veya **Anna Comnena**'ya bakmak yeterlidir)

Osmanlı tarihyazıcısı için, Osmanlı devletinin mevcudiyeti, süregelen düzeni, reayanın üstündeki meşru yönetim kurallarının gözetimi, rüşvet ve zulme sapılmaması gibi klâsik devlet prensipleri mühimdir. Kullanılan terminoloji, saltanatın meşruîyetinin tartışılmadığı; örneğin Celâli İsyanları ve Bedrüddin ayaklanması gibi olayların toptan karalandığı; hatta münakaşalı dini mevzular olan Molla Kaabız olayı gibi konularda, yönetici kararlarının tartışılmaz biçimde kaleme alındığı görülür. Bu, dediğimiz gibi, tarihyazıcıların kendi konumları ve devlet hayatındaki yerleri ve mensup oldukları dünya görüşü ile ilgilidir; dünyasının çerçeve ve muhtevasını tartışmayan, o normlardan münferid sapmaları hoşgörmeyen bir tutumun, tarihyazıcılığına da etkin olmasıyla ilgilidir. Osmanlı tarihyazıcısı kendisini ricalin ve devlet sorumluluğunun içinde görmez, ama herşeye rağmen devletin bir parçası sadık bir hizmetkarıdır. Vekayiname veya tarihyazımı bir uslûb, bir edebiyattır. Gözlemlerin ve olayların naklinde renklilik, simetrik bir uslûb içinde dilin ve deyimlerin ustaca kullanılışı, uslûb-u edibane, önemlidir. Okunagelen ve devirden devire istinsah edilegelen tarihyazıcılar bu seçkinliklerini herşeyden önce; edebî uslûblarına, ironilerine, gözlem keskinliklerine, retorikdeki görkemlerine ve dil ustalıklarına borçludurlar.

Osmanlı tarihyazıcılığı, köken olarak Arap ve Fars kroniklerine; muhteva olarak; ortadoğu devlet ve toplumlarındaki nasihatname geleneğine bağlanır. **Solakzade** ve **Mustafa Âli** gibileri, bu geleneği kaleme aldıkları nasihatnamelerle sürdürür. Böyle bir bağlantının genelde doğru olduğuna kuşku yoktur. Ancak daha 16. Yüzyıl'dan itibaren, Osmanlı tarihyazıcılarının bazılarının Avrupa kroniklerine ilgi duyduğu, okuduğu veya çevirttiği de bir gerçektir. **Feridun Bey** efsanevi Kral Bohemond'dan kendi zamanına kadar Fransa tarihini, Divan-ı Hümayun tercümanlarından ikisine (Hasan bin Hamza ve Ali bin Yusuf) çevirttirmişti. **Peçevi** büyük ölçüde **İstvanfy**'nin Macarca tarihlerinden, Almanca bazı kaynaklardan yararlanmış ve tarih mekânını İmparatorluğun dışına da taşırmıştı. **Hezarfenn Hüseyin Efendi,** Yunan - Roma dahil bir dünya tarihi kaleme almayı denedi. **Galland** ve **Marsigli** gibi yazarları hayran bırakan **Hüseyin Efendi;** İbranice, Gerekçe ve Lâtince biliyordu. Osmanlı müverrihleri içinde, geniş leksikografi, coğrafya ve nebatat bilgisiyle tanınan **Kâtib Çelebi**'yi ise biliyoruz. Chalcocondyles'ın **Frenk kroniği** eserini, Kâtip Çelebi Türkçeye çevirdi.

Bu istisnaların dışında, Osmanlı tarihyazıcılığının bütün geleneksel toplumlardaki tarihçilikte görülen özelliğine değinebiliriz. Zamanı ve mekânıyla sınırlı olan bir tarihyazıcılıktır bu; yani, tarihyazıcısının kalemi, kendi dünyasıyla sınırlıdır. Bu; ustadan çırağa geçen herhangi bir zenaatın, aynı nitelikleri, aynı teknik ve esasları devam ettirmesi gibi bir olaydır. Yeni alanlara, yeni tekniklere, yeni yorum ve bakış açılarına yönelmek gibi bir ihtiyaç duyulmaz. Zaman sınırlıdır; bunu yaşanan ve geçmiş an olarak alamayız, diakronik bir düzey sözkonusu değildir. Akan zamandaki değişim, akan zamanın getirdiği biçimlenme ve atmosfer değişikliği, tarihyazıcının tahayyülü dışındadır. O, insan ve otorite gerçeğine, boyutları değişmeyen naiv bir yaklaşımla bakar. Asırlara iki boyut ile bakar. «Son Akşam Yemeği»ni veya «Çarmıha Gerilme»yi Floransa kentinin verileriyle veya 9. Yüzyıl Konstantinopolü'nün referanslarıyla yaklaşıp resmeden fresk ustası gibidir, geleneksel tarihyazıcı. Efsanenin, menkîbenin, rivayetin çarpıcılığını, tarihin soğuk yardımcı bilimleri ve teknikleriyle puslandırmak istemez; daha doğrusu böyle bir problematikten habersizdir.

Yazılı kaynaklarımız itibariyle, Osmanlı tarihçiliği **Yahşi Fakih**'le başlıyor. Bu kaynak elde yoktur, sadece **Aşıkpaşazade**'nin referanslarından tanıyoruz. **Düştürname-yi Envarî** gibi manzum tarihlerimiz var. Bir de iyi tarihlendirmemiz mümkün olmayan anonim Tavarih-i Al'osmanlar.. **Neşrî** ve **Oruç Bey**'le devam eden menkibe ve rivayetin süslediği ilk dönemden sonra; 16. yüzyılda **Kemal Paşazade** ve **Hoca Saadeddin**'lerle, usta bir uslûb ve kayıtlara sadakatle kaleme alınan tarihler ortaya çıkar. İlk dönemin Osmanlı müverrihi **Ahmedî**'nin **«İskendername»**si anonim Osmanlı tarihleri kadar, Bizans'ın «digenis akritas»larını andıran romantik ve eroik gazavatnameleri de kullanmıştı. Son yılların tetkikleri, bu kroniklerin, bir başka kaynağı daha, zaman zaman kullandığını gösteriyor; yani **takvim**leri.. 16. Yüzyıl'ın müverrihi ise eski İran - Arab tarihyazıcılığını, edebiyatını iyi bilen ve kendinden önceki kroniklerin bilgisiyle devrinin rivayet, olay ve tartışmalarını kullanan bir adamdı. Osmanlı tarihyazıcılığı denen olayı sadece Türkçe ile sınırlayamayız, Türkçe yazanların dışında bir grup daha vardı: Bu gruba ilk dönem Osmanlıları hakkında bilgiler edindiğimiz **Georgios Pachymeres** veya **Laonicos Chalcocondyles** gibi Paleolog devri Bizans kronikçilerinin gireceğini söylemiyorum. Düpedüz Osmanlı tarihi yazan, **Kritovulos** veya isimsiz bazı Rumca kronikler, nihayet Bizans'ın mirası «romanyot» dediğimiz Yahudilerin Hamambaşısı **Moses Capsali**'nin Osmanlı tarihinin sözkonusu olduğunu belirtmek istiyorum. Türkçe olmayan Osmanlı tarihlerini, bu kadarla da sınırlayamayız. Şu kadarını belirtmek gerekir: 18. Yüzyıl başlarında **Dimitri Cantimir**'in monumental Osmanlı tarihi; ne olursa olsun artık bilimsel bir tarih anlayışına giriyordu **ve bu** geleneğin bir sonucuydu.

19. Yüzyıl'da Osmanlı tarihyazıcılığında bilimsel ve tarihi bir dönüşüm başlar. Belki böyle bir dönüşüm, Avrupa dilleri bilen **Mütercim Asım**'ın vakanüvisliğiyle olmalıydı, ama olamamıştır. Sözkonusu olan; Osmanlı'nın dünyasını başkalarının da bulunduğu bir dünyanın içinde anlamaya çalışmak, vekayiname ve rivayetlerin yanında, vesikalara da el atmak, yabancı diledik tarihleri okumaktı. Zira Osmanlı, 19. Yüzyılın ilk yarısını, ilk ilmi tarih sentezlerini yabancılara yaptırmak **(Hammer, Zinkeisen)** gibi bir kültürel azgelişmişlikle geçirmiştir. Osmanlı'nın yanı başındaki bir başka modernleşen cemiyetten, **Solovyev, Karamzin** gibi tarihçiler yetiştiren Rusya'dan farkı buydu. Tarihin bu şekilde, mukayese ve dış dünya ile bağlantısını kurarak yazmak, tahminen 1853 - 54'de **Hayrullah Efendi**'yle başlar. **Hayrullah Efendi, Hammer**'in de takdir ettiği bir modern tarih kaleme almıştı. Yabancı dilde kaynakları geniş ölçüde kullanmıştı. Fakat asıl önemli eser, Avrupa dillerini bilmeyen ve tamamen son devir Osmanlı medresesinin eseri olan bir zekâdan geldi: **Ahmed Cevdet Paşa** Avrupa tarihini ve Osmanlı tarihini Osmanlı cemiyetine özgün bir bakışın, bir sorunsalın içinde ele alıyordu. Şayet Rouesseau, Montesquie gibilerini orijinalinden okusa, onlar hakkında kalıcı denemeler kaleme alabilirdi. İkinci elden, yüzeysel bilgisiyle bile, Fransız Devrimi ve aydınlanma düşüncesi üzerine, hiç de yabana atılmayacak düşünceler ileri sürüyordu. Osmanlı ve şark tarihi bilgisi, şark dillerine hakimiyeti tamdı. **İbn-i Haldun**'un Mukaddime'sinin 6. bölümünü de çevirip, Türkçeye kazandırmıştı. **Cevdet Paşa** tarihe belli bir bakışı ve sosyolojik yaklaşımı olan müverrihdi. 1850'lerde ilk cildini sunduğu **Tarih**'i fazlasıyla takdir görmüştü. Bu eseri, daha 30 yıl üzerinde çalışarak, 12 ciltte tamamladı. Form olarak Vakanüvisliğin gereğini yerine getirmişti. Ama eserin içeriği mantığı ve İslâm dünyasını ayrı bir kültür çevresi olarak ele alışı, özellikle Rusya, İngiltere, Fransa ve Osmanlı idarî ve hukuk tarihi müesseseleri üzerindeki analizleriyle, **Cevdet Paşa,** Osmanlı cemiyetinde vakanüvislik geleneğini sona erdiren adam olma vasfını taşır. Kendisinden evvel 18. Yüzyıl'da **Mehmed Sadık** (Pirîzade) İbni Haldun'un «Mukadime»sine başlamış ve büyük kısmını çevirmişti. Cevdet Paşa, metod merakının ve sosyoloji nosyonunun girdiği bir toplumda işe başlamış olmalıdır. Ancak Paşa'nın İbn-i Haldun'un mütercimlerinden olmasına rağmen, onun sosyolojik ve tarih görüşünü benimseyip izlediğini söylemek zordur. Osmanlı, İbn-i Haldun'u tanısa da, tam değerlendirmiş gibi görülmüyor. Gene 1830'lardan itibaren **Sahhak Abro** gibi mütercimlerin ekonomi ve içtimaiyat üzerine basit kompilasyonları vardı; Cevdet Paşa'nın önünde, Büyük Petro Rusyası için bazı tercümeler de vardı (muhtemelen **Sahhak Abro**'nun olan **Büyük Petro Tarihi** gibi...) Saray ve Bab-ıâli, Avrupalı'ların yazdığı genel tarihler ve bu tarihler içinde Osmanlı tarihinin nasıl kaleme alındığıyla

yakından ilgileniyordu.* **Cevdet Paşa**'nın ve haleflerinin tarih yazdığı ortamı açıklayabilmek için, bazı gelişmelere kısaca bakmamızda yarar var.

Avrupa, 17. Yüzyıl sonundan beri, Osmanlı tarih ve edebiyatına yakın ve disiplinli bir ilgi duymaktadır. **Ferdinando Marsigli»** Stato militare del imperio Ottomano-l'etat militaire de l'empire Ottoman» ile, **Giambattista Toderini** «Letteratura Turchesca» ile ve **Meninski** ünlü lügatıyla, göze çarpıcı örneklerdi. **Cevdet Paşa**'nın çağdaşları olan **Joseph Hammer von Purgstall** ve **Zinkeisen** ise, monumental **Osmanlı tarihlerini kaleme almışlardı. 19. yüzyıl**'ın yeni tarihçilik ortamında, daha doğrusu tarihçiliğin bu en parlak çağında, tarihyazımının yeni tekniklerinin; yani, arkeoloji, nümizmatik, sigillografi, paleografi, filolojik historik metodlar, dialektoloji, edebiyat - folklor tarihi gibi dalların doğup geliştiği dünyada, Osmanlı klasik tarihyazıcılığının da çoktan değişim geçirmesi beklenirdi. Bu gecikmenin, yeniliğe direnmenin, açıklaması denenmelidir. Bununla beraber 19. yüzyılda nümizmatik, arkeoloji, epigrafi gibi bilimsel tarihçiliğin dallarına girildi. **Abdullâtif Subhi Paşa**'nın, **İsmail Galib** ve **Ahmet Tevhid**'in çalışmaları zikredilmelidir. (E. Kuran, «Ott. Historiography of the Tanzimat Period» **Historions of the Middle - East** sh. 426).

19. Yüzyıl Osmanlısı, değişik bir maniérisme içinaeydi. Bu **maniérisme**'in kaynağı, kuşkusuz batıdır. Maniérisme, değişen toplumda model alınan bir çevrenin aslında o çevrenin insanına pek görünmeyen, fakat gözetleyen ülkenin insanınca abartılan noktalar ve boyutlarla kavranması diye tanımlanabilir. Modernleşen veya değişen toplumun maniérismi, çevre dünyayı kendi demiralma ve görüntü noktalarıyla kavrayıp benimseyecek veya reddedecektir. Acaba 19. Yüzyıl Avrupalısı için, kendi aleminin belirgin olan veya kendini tanımlama noktaları hangisiydi? Kadınların serbestliği, opera, müzik, ikincil gruplara dayanan hayat, sınıf bilinci, ailenin öneme sahip olmaması gibi birtakım özellikler mi, yoksa başka şeyler mi? Doğrusu bunları Avrupalı bile, o günden bugüne tartışır. Ama Osmanlı, Avrupa dünyası için menfi veya müsbet tepkiler göstereceği bir takım referans noktaları tesbit etmişti. Ailenin yapısı, parlamentarizm, cumhuriyetçi fikirler, kadınlı erkekli serbest hayat vs. Tanzimat aydınının kafasını meşgul eden bu gibi Avrupaî müesseselerin ve geleneklerin, tartışıldığı açıktı. **Cevdet Paşa'nın Tarih**'i, herşeyden önce Avrupa kültürü ve içtimaî müesseseleriyle bir hesaplamadır. Ona göre; fıkıh ve şeriatla biçimlenen İslam toplumu ile Avrupa arasındaki mukayeseler ve iki dünyanın tarihlerinin içiçe geçtiği noktaların tesbiti önemlidir. Bu düşüncede kendi mantığıyla yaptığı analizler, zaman zaman geniş dipnotu mahiye-

* Bu konuda yakında çıkacak «Ahmed Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi» adlı makalemize bak. İ.Ü., E. Fak. Tarih Enstitüsü, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri**

tinde birtakım müessese ve olaylar hakkında verdiği ek bilgilerle, böyle bir yorumun biçimlendirdiği bir Osmanlı tarihi yazmıştır. **Tarih'i,** sözde 1774-1826 tarihleriyle sınırlandırmıştı, ama metodu bu vekayıname sınır ve tekniğine sığmaz. Üstelik Osmanlı tarihine, dünya tarihi üzerine bir girişle başlar. **Cevdet Paşa**'nın Osmanlı müesseseleri üzerindeki görüşleri, onun hukukçuluğundan beslenir. Örneğin: İngiltere'de aristokrasinin, Fransa'da alt tabakanın ihtilal yaptığından, Rusya ve Osmanlı da inkilâbın «tarafı saltanatı seniyyeden» yapıldığı gibi analizleri yanında: «Rusya'da strelitzlerin kaldırılması, ordu reformuyla çözümlendi. Yeniçeriliğin kaldırılması ise, bütün teşkilata yaygın reformları gerektirdi. Çünkü Strelitzler Rusya'nın sırtında bir ur, yeniçerilik ise, devleti aleyyenin kalbinde bir seretan, yani kanserdi» diyor.* **Cevdet Paşa**'nın eski Vekanüvis ve tarihyazıcıların ağdalı dilini attığı, hatta sade Türkçeyi kullanmakla kalmayıp, tavsiye ettiğini biliyoruz. O Tanzimat adamıdır, mufazakar bile olsa, artık tarih bilgisinin, toplumun halini değerlendirecek ve geleceğini planlayacak bir bilgi ve düşünce platformu olduğunun farkındadır. Tarih bilincinin yerleşmesine rağmen, bu toplum ilmi tarihçiliğin inkişafını sağlayacak olan yan bilimleri henüz öğrenip geliştirecek durumda değildi. Bu, gene Tanzimat'ta başlayan bir yavaş gelişmenin ürünü olacak ve bilimsel tarihçiliğe ulaşmak, bir asır kadar zaman alacaktır.

Osmanlı tarihyazıcılığı 19. Yüzyıl ortalarından itibaren, bilimsel tarihçilik için şart olan yan dalların gelişmesine tanık oldu. Vilayetlerde asar-ı atikanın envanterinin yapılma çalışmalarının başladığı biliniyor: nümizmatik gibi dallarda **Abdüllâtif Subhi Paşa** (1818 - 1886) sonları **Halil Ethem Bey** gibi uzmanlar görülür. Gerekli tarih coğrafya bilgilerini derleyen bir ansiklopedi «Kaamus al Alâm», **Şemseddin Sami'**nin eseridir. Tarihyazımı ve tarihçiliğin tarihi demek olan, bilgi ve bilinç ise, daha geç gelişti. 1843 yılında **Karslızade Mehmed Cemaleddin Efendi «Ayine-yi Zürafa»** adlı Osmanlı müverrihleri ve eserleri hakkında bilgi veren, bilinen ilk leksikografik rehberi hazırladı. Bu küçük eser, ilkel ve noksandı. Daha mükemmeli için İkinci Meşrutiyet yıllarını, **Bursalı Mehmed Tahir**'in eserini beklemek gerekti. Ama, kaynak yazmaların bulunduğu, hatalarına rağmen literatürü ele alan ve daha iyisi de halâ yapılamayan, hatta Türkçeye bile bir kaç yıl önce çevrilen, tarihyazıcılık kütüğü, Alman **Babinger'**in «Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke»si 1920'lerin ürünüdür. Çağdaş tarihçiler, 19. Yüzyıl'da, hatta mali imkân ve kadroları kıt olanlar bile biyografik rehberleri hazırlamışlardı. (Örn. Polonya, «Polski riecnik biograficzny» Türkiye'de ilk **who's who** diyeceğimiz, tarihi biyografik eser; **Mehmed Süreyya Bey**'in **«Sicill-i Osmani»**sidir. Bu devasa eser, yarı mistik bir

Cevdet, **Tezâkir,** 40, Yay. C. Baysun, sh. 217 - 219.

ruh ve inatçı bir kafanın ürünüdür. **Mehmed Süreyya Bey** gece gündüz, perişan bir kılıkla mezarlıkları gezen bir müdekkiktir. Bu nekrolojik tutku, onun bilgilerini ve malzemesini ön planda mezar taşlarından tesbit ve devşirmesine neden olmuştur. Bazen en önemli sayılabilecek kimseler için kısa bilgiler, kimi zaman da adı - sanı kimseyi ilgilendirmez kişilerin isim ve baba ismiyle zikredilmesi, bu nedenledir. Böyle bir kaynağın halen genişletilip işlenmemiş, hatta yeni harflere çevrilmemiş olması, Türkiye'de ilmi tarihçilik için lehte bir puan sayılmaz.

Klasik devir Osmanlı tarihyazıcılığında, sadece siyasal olayların veya bibliyografik konuların tarihyazımı için konu olmadığını biliyoruz. Biyografik eserler vardır: **Şüera tezkire**'leri dışında, **Taşköprülüzade**'nin **«Şakayık'un Numaniye»**si veya **Osmanzade Ahmed Ta'ib**'in **Hadikat-ul Vüzera**'sı (sadrazam biyografileri) gibi sayısız denemeler, herhalde **Mehmed Süreyya Bey**'i ve **Bursalı Mehmed Tahir**'i yaratan bir gelenektir. Aynı şekilde, semtlerin ve mimari eserlerin tarihine ait eserler de verilmiştir. Örn,-neğin, daha çok bir çeviri olan (Rumcadan), **Tarih-i Konstantıniyye** ve **Tarih-i Ayasofya** veya 13. Yüzyıl'da ünlü **Hüseyin Ayvansarayî**'nin **«Hadikatül Cevami»** si gibi... Bu eser, İstanbul camilerinin tarihi üzerinde halen birinci elden kullanılan bir kaynaktır. Hattâ **Mustafa Ali'nin «Menakib-i Hünervan»**ı gibi, zenaatkar takımının önde gelenlerinin biyografilerinin kaleme alındığı ve onları da İmparatorluğun yöneticileri ve uleması giib ebedileştiren örnekler vardır. Osmanlı tarih belgelerinin, kançılaryadan çıkan fermanların da derlendiği biliniyor. Ünlü **Feridun Bey**'in «Münşeat Mecmuası»nın, bilinen tek örnek olmadığı, son yıllarda bu gibi isimsiz bazı başka derlemelerden de anlaşılıyor. (**A. Erzi** ve **H. İlaydın**'ın **Belleten** XXI/82'deki makalesine bkz.) Klasik dönemin Osmanlı tarihçiliği bu değişik ilgi alanlarını zamanla münferid örneklerde mükemmelleştirmek imkanını buldu. **Osman Nuri Bey**'in **«Mecelle-yi Umur-u Belediyye»**si böyle bir geleneği izlemiş, fakat arşiv kaynaklarına yönelmiş, mükemmel bir çalışmadır. Zamanının değil, daha çok günümüzün şehircilik anlayışıyla kaleme alınan bu şehir tarihi, bir sabrın eseridir.

Tanzimat dönemi bilimsel tarih araştırma ve dallarının doğduğu bir çağdır; ama bu doğumun, ciddi bir kurumlaşma ve devamlılık gösteren kadrolarla ve çalışma atmosferiyle, sağlıklı bir gelişmeye doğru gittiğini söylemek zordur.

Tanzimat devrinin tarih anlayışındaki değişme ve gelişmeler, hiç yabancı dil bilmeyen, yerli ürünlere bakarak tarihini yazan bir başka modern tarihçiyi, **Mustafa Nuri Paşa**'yı ortaya çıkardı. **«Netayic-ul Vukuat»** adlı bu eser, ilginç tahlilleri ve Avrupa ile Osmanlı ilişkilerini ustalıkla ele alışı yanında, kendi yanlışlarını da içerir. (Bunun yeni harflerle sadeleş-

tirilerek yapılan yayımı için, bu kadarını da söyleyemeyiz) Pedagojik bakımdan tarihçiliğimizde devrim yapan ve nesillerin elden bırakamadıkları bir eser, **Ahmed Vefik Paşa**'nın **Fezleke-i Tarih-i Osmanisi»**dir. Genç nesil bu imzasız eserle, Avrupa ve dünya ve Osmanlı öncesinden 19. Yüzyıl ortasına kadar tarihi, Paşa'nın özgün mantığıyla ve aşıladığı merakla tanımayı öğrendiler. Osmanlı Türkiyesi 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında, bilimsel tarihçilik yönünden değilse de, ulusalcılık hizmetindeki tarihçilik açısından bazı eserler daha tanıdı. Polonya asıllı mülteci **Mustafa Celâleddin Paşa** (Borzecsky) **«les Turcs Anciens et Moderns»** adlı eseriyle Türk'lerin Avrupaî ırklardan biri olduğundan ve islâmiyet öncesinden beri dünya tarihine yaptıkları önemli katkılardan sözediyordu. Bu, lâik Avrupa ulusçuluğunun, Türkçeye tercümesi gibi bir şeydi. Bir müddet sonra **Süleyman Paşa «Tarih-i Alemde»**de yeni tip bir Türk ulusçuluğunu işledi. Uslûbunun güzelliğiyle ellerden düşmeyen bir kitaptı bu da... Kuşkusuz, zikrettiğimiz bu son iki eserin, ulusçu düşüncedeki öncülükleri dışında, tarih bilgisi ve yöntemi yönünden bir katkıları olduğunu ileri sürmek güçtür. Osmanlı tarihyazıcılığı basılı Avrupa kaynaklarına yönelmişti, ama bu sistematik bir öğrenim ve bilgiye dayanmayan bir yönelimdi. Zamanla ilgi arttı. Bugün Türk tarihçiliği Avrupa'nın birinci el kaynaklarına bile yöneliyor, ama sadece Türkiye tarihinin sorunları etrafında bir yönelimdir bu. Aktif bir biçimde Avrupa ve dünya tarihinin bilimimizde ve düşüncemizde yer aldığını söylemek, elan çok güçtür. Türkiye'de dünyaya açık bir tarih araştırma ve bilincinin varlığından henüz sözedemiyoruz.

İkinci Meşrutiyet döneminde bilimsel tarihçiliğin kurumsallaştığını söylemek, abartma sayılmamalıdır. Darülfünun'daki Tarih Şubesi dışında, vilâyetlerde bile şubelerinin açılması düşünülen «Tarih-i Osmanî Encümeni», bu dönemin etkin bir kuruluşuydu. Encümenin tarih kaynaklarını yayınlamaya yönelik süreli yayını da, halen önemini koruyan bir kolleksiyondur. Osmanlının son yirmi yılı, çeşitli düşünce akımları, canlı bir basın hayatı ve ansiklopedik bilgi merakıyla tanımlanır. İmparatorluğun bu son döneimndeki tarihyazıcılık, bilimsel veya popüler ürünleriyle başlıbaşına bir tetkikin konusu olacak kadar ilginç ve çok boyutludur. Nihayet, ele alınması gereken daha geniş bir konu da var: 18. yüzyıldan beri Balkan uluslarının, 19. Yüzyıl'da da Arapların, tarihyazıcılık faaliyetinin bilimsel ve edebî yönü kadar, siyasal yönü de, hususi bir öneme sahiptir.

18. yüzyılın ortalarında, Aynaroz'da Hilander manastırında **Paissij** adlı bir Bulgar rahib **«Slavyan - Bulgar Tarihi»**ni yazdı. Bu Vakayiname geleneğinde, efsane ve menkibeyle karışık, ama aydınlanma çağının ulusçu fikirleriyle dolu bir eserdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgar unsuru

arasında geleneksel edebiyat, modern dünyaya böyle intibak ediyordu. Onu **Sofroniy Vrançanski** izledi. Olay; sadece Bulgarlar'a değil, bütün Balkan kavimlerine özgü bir gelişmedir. Modern tarihçilik bu uluslara gökden iner gibi Avrupa'dan ithal birşey olarak gelmedi sadece.. 19. yüzyılda Fransız, Amerikan eğitimiyle Arap aydınları da, özellikle Suriye, Lübnan ve Mısır'da modern tarihçilik yönetimini öğrenip uyguladılar. Arap ulusçuluğu hareket ve program olarak ne derecede etkindi, tartışma konusudur. Ama tarihyazıcılıkta açık ve kuvvetli bir Arap ulusçuluğu vardı ve bu ulusçulukda laik boyut da göze çarpıyordu. Osmanlı tarihyazıcılığı dediğimiz zaman, sadece Osmanlı Türk tarihyazıcılığını anlamak doğru değildir. Çünkü bu tarihi conglomera'nın her kompartımanındaki kültür hareketi ve gelişme, bir yerde müşterek tarihi oluşturur. Her Osmanlı kavminin geleneksel tarihyazıcılığının modern dünyanın akımları ve modern tarihyazıcılığın etkileri karşısındaki değişimi de, birlikte mütelâa edilmelidir. Bunun zorluğu ölçüsünde, Osmanlı tarihyazıcılığının tarihini yazmak da zordur.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 431 - 438

Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)

*Doç. Dr. Zafer Toprak**

Türkiye'de çağdaş tarihçilik, Osmanlı düşün geleneğinin, Tanzimat ertesi batı ile etkileşimi ve Aydınlanma Çağı Fransız düşüncesinin, Osmanlı aydınını yönlendirişi sonucu gündeme gelmiştir.

19. yüzyıl sonu Fransız toplumsal düşüncesi ve özellikle pozitivizm, Paris'e sığınık Jön Türkler'i etkilemiş, Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşma modeli büyük ölçüde, Fransız örneğinden esinlenmiştir.

3. Cumhuriyet Fransası'nın solidarist toplum anlayışı, Gökalp ve başta Köprülü olmak üzere çevresindeki ulusçu aydınları yönlendirmiş, ulusal bir tarih anlayışı, Meşrutiyet yıllarında giderek güç kazanmıştır.

Ulusal tarihçilik, geleneksel Osmanlı Vak'anüvisliğinden kopuşu simgelemiştir. Türk Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı, bu kopuşun düşün ortamını yaratmış, Tarih-i Osmanî Encümeni, sistematik yayınlarıyla yeni bir tarih anlayışına yol açmıştır.

Geleneksel Osmanlı tarihçiliğinden ulusal tarihçiliğe geçiş, büyük ölçüde Ahmet Refik Altınay'ın öncülüğünde gerçekleşmiştir. Ahmet Refik, Osmanlı tarihçiliğinin son halkası olabileceği gibi, ulusal tarihçiliğin kurucusu sayılabilir.

Boğaziçi Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Eski bir piyade subayı ve İttihat ve Terakki üyesi olan Ahmet Refik, Cemiyet'in bir anlamda resmi tarihçiliğini üstlenmiştir. Ömer Seyfettin'in dil ve edebiyattaki işlevini, Ahmet Refik tarihte yerine getirmiştir.

Ahmet Refik'i tarihyazıcılığımızda önemli kılan, tarihi dar bir okur çevresinin inhisarından kurtararak, geniş bir Osmanlı kitlesine sevdirmesidir. Genç yaşta şöhret yapmış, müverrih unvanıyla anılmaya başlamış, bilimsel çalışmaları yanı sıra halk için yazdığı kitaplarla, II. Meşrutiyet'in sürekli savaş ortamında tarihe, ulusal bilinç götürücü bir işlev kazandırmıştır.

Ahmet Refik'i geleneksel Osmanlı tarihçiliğinden ayıran en önemli özelliklerden biri batı tarihçilerini yakından izlemesi ve 19. yüzyıl romantik Fransız ve Alman tarihçiliğinin uluslaşmadaki işlevini, Osmanlı gerçeğine uygulamasıdır.

1917'de **Yeni Mecmua**'da yayınlanan «Michelet», «Ranke», ve Treitschke» makaleleri, 1928'de **Hayat Mecmuası**'nda yer alan «Yunan müverrihleri» ve «Latin müverrihler» yazıları, 1932 yılında çıkan «Alman Müverrihleri: Ranke, Mommsen, Treitschke» ve «Fransız Müverrihleri: Michelet, Lavisse, Vandal» başlıklı eserleri, Ahmet Refik'in batı'daki tarihyazıcılığını ne denli yakından izlediğinin kanıtlarıdır.

Ahmet Refik'i geleneksel Osmanlı tarihyazıcılığından ayıran başka bir özellik, sosyal tarihe olan eğilimidir. II. Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı reayası «halk»a dönüşmüş, Türkçülük'le birlikte doğan Anadoluculuk hareketiyle «halka doğru» gidilmiştir.

Bundan böyle, Vak'anüvis geleneğinin saray yörüngeli tarihyazıcılığı aşılarak, günlük yaşam ya da toplumun yapısına yönelik çalışmalar, tarihin uğraş alanına girmiştir. İttihatçılar deyimleriyle tarihyazıcılığında «havass»dan «avam»a geçiş izlenmiştir.

Hicrî Onbirinci, Onikinci ve **Onüçüncü Asırda Istanbul Hayatı** başlıklı eserlerinde İstanbul'un sosyal, iktisadî yaşamıyla, evkaf, belediye, iaşe ve gümrük işlerine dair Hazine-i Evrak'ın değerli belgelerini sergilemiştir. Ayrıca **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası** ve **Türk Tarih Encümeni Mecmuası** yanısıra, bir çok gazete ve dergide, sosyal ve entellektüel tarih kapsamına giren sayısız yazısı yer almıştır.

Tarih-i Osmani Encümeni başkanlığı yapan ve 1933 Üniversite Reformu'na değin, Darülfünun Osmanlı Tarihi kürsüsü müderrisliğinde bulunan Ahmet Refik, reform'la birlikte açığa çıkarılmıştır.

Ahmet Refik, geleneksel Osmanlı ile çağdaş tarihçiliğin köprülerini kurarken, yine İttihatçı çevrelerde yetişen Fuat Köprülü, tarihe Osmanlı'-

dan farklı bir perspektifle bakarak çağdaş Türk tarihçiliğinin öncülüğünü üstlenmiştir. Köprülü Mektebi'yle, Osmanlı tarihçiliği bilimsel temellere oturtulmuş, tarihin yöntem ve kavramsallaştırılmasında Lucien Febvre ve Annales okulu, çağdaş Türk tarihçiliğinde etkin bir konum kazanmıştır. 1931 yılında **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**'nı yayımlayan Köprülü, Abdülbaki Gölpınarlı, Mustafa Akdağ, Halil İnalcık, Osman Turan, Mehmet Altay Köymen, Faruk Sümer gibi bir çok tarihçinin, kurumsal, sosyal ve iktisat tarihinde uzmanlaşmalarına ortam hazırlamıştır.

Böylece, Cumhuriyet'le birlikte Durkheim sosyolojisinin tarihsel perspektifi, tarihyazıcılığımızda belirleyicilik kazanmıştır.

1930'lu yıllar, Türk tarihçiilğinde çoğulcu bir dönem görünümündedir. Romantik resmi tarih tezi, Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti çevrelerinde ve orta öğrenimde kullanılan tek tip tarih kitaplarında yer almışsa da, yüksek öğretim ve yayın dünyasında pek etkin olamamış, çoğu kez eleştirilere uğramıştır.

Resmi tarih görüşlerinden farklı olarak, Köprülü'nün başlattığı tarih açılımı İstanbul'da güçlenmiş, Ankara'da Kadro çevresinde ise, Yusuf Akçura'nın maddeci tarih yöntemiyle uyum içerisinde, farklı bir tarih yorumu getirilmiştir.

1930'lu yıllarda ideolojik yelpazenin daralmasına karşın, geçmişin yorumunda farklı yöntemlerin ele alınabilmesi, öte yandan Türk Tarih Kurumu'nun (1935) idarî ve malî açıdan görece özerk bir araştırma birimine dönüşmesi, tarihçiliğin ve bu arada arkeolojinin, diğer disiplinlere oranla önemli bir atılım gerçekleştirmesine neden olmuştur.

Nitekim Türk Tarih Kurumu yayın organı **Belleten,** resmî Türk Tarih Tezi'nden arınmış bir biçimde, 1937 başında yayımlanmaya başlamış, **Tarih-i Osmanî** ve **Türk Tarih Encümeni** mecmualarının başlattıkları bilimsel çizgiyi sürdürmüştür.

Kadrocu tarih görüşü, Marx ve Sombort'ın kapitalizmle ilgili gözlemlerinden esinlenmiş, emperyalizm kuramından yola çıkarak «mazlum milletler» geri kalmışlığını ya da geri bırakılmışlığını irdeleyen bir tarihsel çözümlemeye gitmiştir. Bu yaklaşım, Yusuf Akçura'nın **Üç Tarz-ı Siyaset**'te ilk belirtileri görülen, sonraları **Türk Yurdu**'nda Parvus'un da katkılarıyla geliştirilen tarihsel perspektifin devamını oluşturmuştur.

Kadrocu tarih görüşleri İsmail Husrev Tökin'in **Türkiye Köy İktisadiyatı** adlı eserinde kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Bugün bile güncelliğini koruyan bu kitap, çizdiği kavramsal modelle, 1960'lı ve 1970'li yıllarda geri kalmışlık tartışmalarına kaynaklık etmiştir. Köylülüğün farklılaşma-

sı, Anadolu'da mülkiyet biçimleri, ekonominin parasallaşması, uzmanlaşma ve iç pazarın gelişimi, kapitalizm ve Osmanlı ekonomisi, Türk tarihçiliğinde kavramsal bir düzeyde bu denli ayrıntılı olarak ilk kez işlenmiştir. 1934'te yayımlanan **Türkiye Köy İktisadiyatı** 1970'li yıllarda soyut tarihçiliğimizin geliştirdiği «dünya ekonomisi ve Osmanlı Devleti» tartışmalarına bir ön-modellik etmiştir. Hüseyin Avni Şanda'nın **Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi** (1932), **1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar** (1935), **Türkiye'de Sanayiin İnkişafı** (1936) ve **Reaya ve Köylü** (1941) adlı eserleri, aynı kavramsal yönelimlerden esinlenmiştir.

Kadrocu tarih görüşünün soyut çözümlemeleri, tarihçiliğimizde bir dönüm noktası olmuşsa da, 1930'lu yıllarda Türk tarih bilimine damgasını vuracak iki önemli eser, Fuat Köprülü tarafından yazılmıştır.

1930'lara değin edebiyat tarihçiliği ağır basan Köprülü, 1931'de kendi yönetiminde yayına giren **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**'nda «Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri» başlığını taşıyan uzun bir makale yayımlamıştır.

Bu eser, batıda büyük yankı uyandırmıştır. O güne değin, Osmanlı kurumlarının Bizans'tan ve İstanbul'un fethi ardından alındığı savı yaygın bir kabul görmüştür. Köprülü'nün monografisiyle, bu tez büyük ölçüde çürütülmüştür. Eser daha sonra İtalyancaya çevrilmiş (1953), ve geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.

Monografi ana hatlarıyla, Osmanlı kurumlarının Bizans kurumlarının bir taklidi olmadığını; kendi tarihsel geleneği, an'anesi içinde geliştiğini göstermiştir. Güçlü bir tarih yöntemiyle ele alınan eser, bir çok genç araştırmacıyı yönlendirmiştir.

Köprülü'nün ikinci önemli katkısı, 1934'te Paris Üniversitesi'ne bağlı olarak açılan Türk İncelemeleri Merkezi'nde, Fransızca olarak verdiği üç konferanstır. Bu konferanslar 1935 yılında **Les Origines de l'Empire ottoman** başlığı altında yine Paris'te yayımlanmıştır. Çalışma kısa sürede Rusçaya ve ardından Sırpçaya çevrilmiş, çeyrek yüzyıla varan bir gecikmeden sonra da, Türk Tarih Kurumu tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. (1959)

Hacim itibariyle küçük bu kitap, Gibbons'ın **The Foundation of the Ottoman Empire** adlı eserinde ileri sürmüş olduğu ve o güne değin hemen tüm yabancı tarihçilerce kabul görmüş olan savları çürütmüştür.

30'lu yıllarda Türk tarihçiliğinde oluşan birikime karşın, Osmanlı ekonomik ve toplumsal düzeni II. Dünya Savaşı ertesi, araştırmacıların ilgisini çekmiştir. 1946'da çok partili düzene geçilmiş, Türkiye'nin karşılaştığı

sosyo - ekonomik sorunlar, tarihsel bir perspektifle irdelenmeye başlanmıştır. Nitekim Ömer Lutfi Barkan'ın Osmanlı toprak düzeniyle ilgilenişi ülkede toprak reformunun giderek güncelleştiği bir döneme rastlar. **Siyasal Bilgiler** dergisinde yayımlanan ilk yazıları, «Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri» başlığını taşır. Yine aynı dergide «Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân ve Kolonizasyon Metotları Sürgün» başlıklı yazısıyla, Osmanlı toprak düzenine eğilir. Balkan ülkelerinde gerçekleştirilen toprak reformlarını inceleyen Barkan, bu ülkelerin Osmanlı'dan devraldıkları toprak düzenlerini araştırma gereği duymuştur.

Bu arada Osmanlı arşivleri, araştırmacılar için düzenlenmiş, tarihçiler birincil malzemeye ulaşma olanağına kavuşmuşlardır.

Barkan, arşiv malzemelerini değerlendirerek, Annales geleneği doğrultusunda, Osmanlı Devleti'nin demografik, toplumsal ve ekonomik tarihine eğilmiş, bu alanda **Siyasal Bilgiler, Ülkü, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, Hukuk Fakültesi Mecmuası** gibi dergilerde, sonraları sürekli olarak **İktisat Fakültesi Mecmuası**'nda, sayısız makale yayımlamıştır.

Öte yandan, Fernand Braudel'in 1949'da ilk baskısını yapan **La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Phillippe II** adlı eseri, Osmanlı Devleti'ni Akdeniz havzasının ayrılmaz parçası olarak değerlendirmiş, ortaya koyduğu veriler, Osmanlı tarihçiliğine yeni bir açılım sağlamıştır.

1939 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan İktisat Fakültesi Mecmuası, özellikle Barkan'ın yazı işleri kurulu başkanlığı döneminde, Osmanlı iktisat ve sosyal tarihiyle ilgili değerli makalelere yer vermiştir. Kimi zaman, özel sayı görünümünde, derginin tamamı tarihe hasredilmiştir.

Dergide Barkan'la birlikte, Abdülbaki Gölpınarlı, Mustafa Akdağ, Sabri F. Ülgener, Faruk Sümer, Halil İnalcık, Zeki Velidi Togan, Halil Sahillioğlu, Necdet Tunçdilek gibi isimlerde yer almıştır.

Gölpınarlı'nın fütuvvetle ilgili yazıları, Ülgener'in zihniyet sorununa eğilen çalışmaları, Güçer'in İstanbul'un iaşesi ve tuz inhisarı üzerine yazıları, Sahillioğlu'nun para tarihine yönelik incelemeleri, dikkati çekmiştir.

Ancak, aynı fakültede 1955 yılında kurulan Türk İktisat Tarihi Enstitüsü Müdürlüğünü de üstlenen Barkan, Osmanlı demografisi, maliyesi ve kurumlarıyla ilgili yazılarıyla, dergiye farklı bir görünüm kazandıran kişi oldu.

Barkan'ın ardından, yine İktisat Fakültesi'nden tarihçiliğimize önemli bir katkı, Sabri Ülgener'den geldi. 1951'de yayımlanan **İktisadî İnhitat**

Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri (Başlangıcından 18'inci asır sonlarına kadar fikir ve sanat tarihi boyunca akisleri ile umumî bir tahlil denemesi) Weber'den esinlenen, ancak Osmanlı birikimini özümleyen bir mantalite çalışmasıdır. Bu önemli zihniyet araştırmasının ikinci bölümü, ancak otuz yıl aradan sonra 1981'de, **Zihniyet ve Din: İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı** başlığı altında yayımlanabilmiştir.

Yine aynı yazarın **Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvazenesizlik Meselesi,** 1951 yılında İktisat Fakültesi yayınları arasından çıkmıştır. İktisat tarihinde, rasyonalite, zihniyet, ahlâk, tasavvuf ve fütuvvet sorunlarına eğilen Ülgener'in tarihsel perspektifli kitap ve yazıları, 1980'li yıllarda dört kitapta toplanmıştır.

Son olarak, yine İktisat Fakültesi kesiminden Lutfi Güçer, **XVI. - XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler** başlıklı eseriyle, provizyonist Osmanlı ekonomisinin, iaşe sorunlarına eğilmiştir. (1964)

Aynı dönemde İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Enver Ziya Karal'ın Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan çok - ciltli **Osmanlı Tarihi,** Osmanlı ve batı kaynaklarını derleyip sistematize ederek, bir referans ya da genel başvuru tarihi oluşturmuştur. Uzunçarşılı'nın kurumlarla ilgili çalışmaları, yine aynı amaca hizmet etmiştir.

Ankara'da, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Mustafa Akdağ ve Halil İnalcık, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde Cengiz Orhonlu, Münir Aktepe ve Tayyib Gökbilgin, aynı dönemde ekonomik ve toplumsal tarihe yönelik çalışmalarda bulunmuşlardır.

Akdağ'ın **Belleten**'de çıkan «Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti» (1949), 1243 - 1559 dönemini kapsayan **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi,** önce **Celâlî İsyanları (1500 - 1603),** ölümünden sonra genişletilmiş **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası** (1975); İnalcık'ın Türkçe ve yabancı dilde yayımlanmış çok sayıda kitap ve makalesi, bu arada **The Ottoman Empire: The Classical Age 1300 - 1600** (1973) adlı eseri; Orhonlu'nun **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü** (1963), **Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı** (1967) ve son olarak Salih Özbaran'ın makalelerinden derlediği **Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım üzerine Araştırmalar** (1984); Aktepe'nin **Patrona İsyanı (1730),** (1958) Gökbilgin'in **Osmanlı Müesseseleri Teşkilât ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış**'ı (1977), yakın dönemin önde gelen ekonomik, toplumsal ve kuramsal tarih çalışmaları arasında yer almaktadır.

Cumhuriyet Türkiyesi'nde tarihe karşı en geniş ilgi, 1960'lı yıllarda uyanmıştır. Bu dönemde, başta iktisatçılar ve sosyologlar olmak üzere, farklı disiplinlerden gelen araştırmacılar, tarihe eğilme gereği duymuşlardır.

1961 Anayasası'nın özgürlük ortamı ve planlı döneme girişle birlikte, geri kalmışlığa tarihsel neden arama kaygısı 1930'ların soyut, kavramsal tarih çalışmalarını bir kez daha gündeme getirmiştir.

1960'ların başında Fransa'da canlanan ATÜT tartışmaları, kısa sürede Salahattin Hilav, Sencer Divitçioğlu ve Kemal Tahir aracılığıyla Türkiye'ye ulaşmıştır.

Osmanlı'nın duragan yapısına, ya da bu ülkede merkantil ilişkilerin gelişememesine, feodalite ATÜT paradigması ışığında çözüm arayan birçok yazar, Barkan, Akdağ, İnalcık gibi tarihçilere gönderme yaparak soyut, kavramsal Osmanlı modelleri çizmişlerdir. Tüm bu çabalar, ülkede popüler bir tarih bilincinin oluşmasını sağlamıştır.

1960'lı yıllarda tarih, ekonomik - toplumsal tarih, kavramsal tarih yazım girişimleri, genellikle iki odakta yoğunlaşmıştır.

Toprak düzeninin, mülkiyet ilişkilerinin ve batı fiyat devriminin etkilerinin tartışıldığı Klasik Osmanlı Dönemi, ilk odağı oluşturmuştur. Bu dönem, 1600'lerin başlarında, genellikle Celalî ayaklanmalarıyla sona erdirilmiştir.

İkinci odak, çağdaş Osmanlı tarihidir. III. Selim'den itibaren «çağdaşlaşma» sürecini de kapsayan bu dönem batı'nın sanayi devriminin Osmanlı üzerinde etkilerini ve batı finans kapitaliyle ilişkileri vurgulamıştır.

Çağdaş tarihçiliğimizin bir diğer atılımı, entellektüel ya da fikir tarihi alanında olmuştur. Tanzimat sonrası Osmanlı aydını bir arayış sürecine girmiş; Tanzimat ricali, Genç Osmanlılar, Genç Türkler ve II. Meşrutiyet, fikir tarihçiliği için önemli bir birikim sağlamıştır.

Yusuf Akçura'nın bu alanda ayrı bir konumu olmuştur. **Üç Tarz-ı Siyaset**'le başlayan bu alandaki uğraşı **Türk Yurdu**'nda devam etmiştir. 1928' de **Türk Yılı**'nda yayımlanan «Türkçülük Fikri, Türkçülük Ceryanı, Türk Ocakları» adlı çalışması, fikir tarihçiliğimizde bir dönüm noktasını oluşturmuştur.

1938'de Peyami Safa'nın **Türk İnkılâbına Bakışlar**'ı, Kemalizmi sistematikleştirmeye yönelik bir çalışma olmuştur. 1946 sonrası fikir tarihi çalışmaları, yeni bir hız kazanmış, Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler 1859 - 1952,** (1952), **Hürriyetin İlânı: İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar** (1959), **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri,** (1960), **İslâmcılık Ceryanı** (1962) ve **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk**

ve Atatürkçülük (1964) başlıklı çalışmalarıyla, birçok genç araştırmacının yolunu açmşıtır.

Şerif Mardin'in Türkçesi henüz yayımlanmamış **The Genesis of Young Ottoman Thought**'u (1962), ve **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895 - 1908),** (1964) adlı eseri Hilmi Ziya Ülken'in **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi** (1966); Niyazi Berkes'in, sonra Türkçe de yayımlanan **The Development of Secularism in Turkey** (1964) başlıklı yapıtı ve nihayet, Mete Tunçay'ın **Türkiye'de Sol Akımlar 1908 - 1925** (1967), 1960'lı yılların belli başlı siyasal toplumsal fikir tarihi çalışmalarını oluşturur.

Yine 1960'lı yıllarda yakın dönem siyasal tarihimiz, Şevket Süreyya Aydemir'in çalışmalarıyla yaygın bir ilgi alanı olmuştur. **Tek Adam** ve **İkinci Adam** geniş bir okuyucu kitlesi bulmuştur. Sabahattin Selek'in **Milli Mücadele : Anadolu İhtilâli (1965)** ise Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yeni nesillere tanıtma önemli bir işlev üstlenmiştir.

Siyasal, ekonomik, toplumsal ve entellektüel tarih ötesinde, geniş anlamda bir kültür tarihinin alt birimlerini oluşturacak sayısız değerli çalışma, Cumhuriyet yıllarında yayımlanmıştır.

Edebiyat tarihinde Fuat Köprülü, Mustafa Nihad Özön, Ahmet Hamdi Tanpınar, Tahir Alangu, Cevdet Kudret: Eğitim tarihinde Osman Engin, Nafi Atuf, Faik Reşat Unat, İlhan Başgöz; basın tarihinde Server İskit, Münir Süleyman Çapanoğlu, Selim Nüzhet Gerçek, Hasan Refik Ertuğ; müzik ve sahne sanatları tarihinde Refik Ahmet Sevengil, Mahmut R. Gazimihal, Metin And, Özdemir Nutku; plastik sanatlar, mimari ve sanat tarihinde Celal Esat Arseven, Semavi Eyice, Doğan Kuban, Aptullah Kuran; bilim tarihinde Abdülhak Adnan Adıvar; tıp tarihinde Süheyl Ünver, Osman Şevki Uludağ, 1970 öncesi yayın dünyamızda, akla ilk gelen isimleri oluşturmaktadır.

⁂

Çağdaş Türk tarihçiliği Cumhuriyet yıllarında önemli bir yol kat'etmiştir. Osmanlı'dan devralınan bir tarih geleneği vardır ve bu gelenek Cumhuriyetl'e birlikte gelişmiş, güncelleşmiş, çağdaş yöntemlerle donatılmıştır.

Ancak, resmî «Türk Tarih Tezi» ya da daha sonraki örneklerinde olduğu gibi siyasal iktidarlar tarihin normatif yönünü vurgulamışlar, tarihe güncel sorunlara çözüm getirecek sihirli değnek gözüyle bakmışlardır. Tarihçiyi İDEOLOJİ üretmekle yükümlü kılmışlardır. Bu nedenle birçok çevrede tarih, nesnel birikimden uzak, kamu yararı güden bir disiplin olarak algılanmıştır.

Tüm bu darboğazlara karşın, «mektepli» birçok tarihçinin bilgi üretme gayretlerine, diğer disiplinlerden gelen «alaylı» tarihçilerin de katkılarıyla, tarih bilimi ülkemizde kalıcı birikimini sürdürmektedir.

Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, 439 - 446.

Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum

*Mehmet Genç**

Türkiye'de tarihçiliğin 4 - 5 yüzyıllık uzun bir dönemi kapsayan macerasını, herhangi bir tem etrafında derinleşmeye pek imkân vermeyen birkaç sayfa içinde özetlemek gibi zor bir işi yüklenmiş bulunan iki tebliğin, bütün bu zorluğa rağmen önemli noktaların pek çoğuna temas etme başarısını göstermiş olduklarını ifade ederek söze başlamalıyım.

İlber Ortaylı, Osmanlı tarih yazıcılığının, yüzyıllara yayılan uzun tarihi boyunca oluşturduğu karmaşık yığının içinden, dikkate değer görünen dönüm noktaları ile temel niteliklerini, tartışmaya açık olanları ile daha çok derinleştirilmeğe lâyık konuları da işâret etmeği ihmal etmeden, ustalıkla ayıklıyarak sunmayı başardı.

«Menkıbe ve rivayetin süslediği ilk dönemden» sonra Osmanlı tarih ekolünün, 16. Yüzyıl'da Kemalpaşazâde ve Hoca Sadettin ile doğumuş bulunduğunu tesbit, ve müteakip yıllarda Avrupa kroniklerini de kullanmağa başlayacak ölçüde ufkunu genişlettiğini ifade etti. Osmanlı tarih yazıcılığında kaydedilen diğer bir değişme, 1700 civarında Divan-ı Hümayûn memuriyetleri arasında resmî bir «vekayinüvislik» görevinin ihdas edilmesidir. Üçüncü ve son değişmeyi de, Hayrullah Efendi ile Cevdet Paşa'nın öncülük ve temsilciliğinde 19. Yüzyılın ortalarındaki «bilimsel ve tarihî dönüşüm» olarak kaydetti.

* Marmara Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Bu üç değişmenin ilk ikisi hakkında, İlber Ortaylı, isabetli, ama oldukça kısa açıklamalarla yetinerek, daha çok üçüncü ve son değişme üzerinde yoğunlaştırdığı tebliğinde değerli bilgiler verdi. Ancak ilk iki değişmeyi biraz daha derinleştirmek, İlber Ortaylı'nın vukufla yapabileceği ve yapması gereken bir işti, diye düşünüyorum.

Osmanlı tarih ekolünün, 15. Yüzyıl'ın ortalarında »menkıbe ve rivayet»ten kurtulalarak doğmaya başlaması üzerinde biraz durması, gerçekten yararlı olurdu. Çünkü o doğuşu izleyen yüzyıl içinde bu ekol, Kemalpaşazade, Hoca Sadettin ve Ali gibi en büyük hüviyetlerini yaratarak, uzun zaman değişmeden kalan nitelikleri ile, âdeta paradigmasının temellerini de atmış oluyordu. Osmanlı Devleti'nin 15. Yüzyıl'ın başlarında geçirdiği büyük krizi izleyen yıllarda, yeniden ve daha güçlü şekilde örgütlenerek dünya ölçüsünde rol oynamaya başlayan bir büyük devlet haline dönüşmesi ile, bu temellendirme arasındaki sosyolojik bağlantının aranması, İlber Ortaylı'nın, çoğulculuktan uzak bir elitin parçası olarak Osmanlı tarih yazıcısının, yorumlama ve kavramlaştırmadaki sınırlılığı konusunda ortaya attığı isabetli teşhisini derinleştirmeye imkân vermekle kalmayacak, daha genel bir düzeyde, tarih eserinin sosyal fonksiyonları ve determinasyonları hakkında da tartışma fırsatını yaratacaktı.

İlber Ortaylı'nın önemsiz sayarak üzerinde pek durmadığı ikinci değişme, tarih yazıcılığının, Divan kalemleri arasında «vekayinüvislik» ofisinin doğuşu ile, resmî bir görev haline getirilmesidir. Osmanlı Devleti'nin, 15. Yüzyıl'ın başındaki krizden sonra, yaşadığı dış kaynaklı en büyük kriz dönemini teşkil eden, 2. Viyana Kuşatması'nı izleyen uzun savaş yıllarının hemen araksında karşımıza çıkan bu değişme üzerinde biraz durmak ve o kriz ile bağlantılarını aramak doğru olurdu. Tarih eserlerini üreten zümrenin sosyal tabanında bir daralma olarak yorumlanabilirliği açısından, tartışılabilirdi bu değişme. Bu takdirde, Osmanlı tarih ekolünün vekayinüvislik görevine tayin edilen ilk ismi Naima'da, aynı zamanda en büyük temsilcilerinin sonuncusunu bularak, o tarihten 19. Yüzyıl'ın ortalarına kadar geçecek 100 - 150 yıl içinde daha önceki dönemle kıyaslanabilecek önemli ve dikkate değer bir eser ortaya koyamamış olması ile bu değişme arasındaki ilişkiyi aramak bize, tarih eserlerinin içinden Osmanlı devlet ve toplum yapısındaki değişmelerle zihin dünyasına da değişik bir açıdan bakma şansını verebilecekti.

Ortaylı'nın vekayinüvisler hakkında, genellikle «kalemiyye'den oldukları şeklinde ifadesi, yanlış olmamakla birlikte, aralarında Raşid, Küçükçelebizâde, Çeşmizade, Musazade, Behçeti, Şakir, Asım, Şamizâde, Es'ad Efendi ve daha bir çokları gibi ilmiyeden gelenlerin, «istisnai» denemeyecek kadar çok sayıda olduğunu ekliyerek tavzih etmek gerekir. Vekayinüvis-

lere her türlü resmî evrakın gösterilmediği, ancak sıradan bilgilerin verildiği hakkındaki sert ifadeyi de biraz yumuşatarak, bu konuda, Mahmud II'nin «esrar-ı devlet»tir diye olup bitenlere ait evrakın vekayinüvislerden gizlenmemesini emreden Hatt-ı Hümayûnundaki anlayışın, daha yaygın bir uygulamayı dile getirdiğini kabul etmek ve gizlemeyi belli dönem ve yöneticilerden kaynaklanan birer istisna gibi görmek daha doğru olur.[1] Mamafih, kaynak malzemesini teşkil eden veri ve bilgileri sağlama bakımından istisnaî sayılması gereken sınırlamaya karşılık Vekayinüvis, eserini tamamlayabilmek için sadrazam ve padişahın tasvip ve kontrolüne sıkı sıkıya tabi bulunmak gibi, çok daha önemli bir sınırlamaya maruzdur. Padişahın tasvip etmeyeceği eserin yazılabilmesi daha önce ve fiilen belki mümkün değildi. Ancak Vekayinüvisliğin resmî memuriyet haline gelmesiyle, bu tasvip zorunlu ve kurumsal nitelik kazanmış oldu. Vekayinüvis eserlerinin, muhteva ve yorum bakımından gittikçe fakirleşen bir gelenekselliğe gömülerek, yeknesak ve sıkıcı bilgilerin birer kolleksiyonuna dönüşmesinde, bu yeni değişmenin etkisi, muhtemelen, veri kaynaklarının az veya çok gizli tutulmasından daha önemli olmuştur.

Ortaylı'nın tebliğinde beklediğimiz, ama bulamadığımız bir konu da, Osmanlı tarih düşüncesindeki yeri ve önemi tartışılması gereken, İbn-i Haldun ile ilgilidir. Türkçe'ye tercüme girişimlerinden söz etti, ama Osmanlı tarihyazıcılığı üzerindeki etkilerine hiç değinmedi. Ali'nin İbn-i Haldun'u okumadığını düşündüren delilleri biliyoruz.[2] Ama yine biliyoruz ki, 18. Yüzyıl'da yalnız tarih yazarlarının değil, Osmanlı elitinin çok daha geniş kesiminin de, en çok okuduğu kitaplar arasında «Mukaddime» vardır.

İki yüzyıldan daha kısa bir süre içinde kaydedilen bu değişme üzerinde durması, Osmanlı aydınının bu önemli eseri ne zaman, hangi kanaldan tanıdığını, hangi saiklerle önemsediğini tesbit etmeğe çalışması ve ne gibi etkileri olduğunu tartışması, sanırım İlber Ortaylı'nın bilgi ve vukufundan beklemekte haksız sayılamayacağımız bir katkı olacaktır.

Türkiye'de çağdaş tarihçilik konusunda Zafer Toprak'ın sunduğu tebliğe gelince, ele aldığı ve çok yakınımızda bulunduğu için hızla artan yayınların içinde, gerçekten değerli ve kalıcı olanla olmayanı birbirinden ayırmanın son derece zorlaştığı bir safhayı incelemenin güçlüklerini yenmeğe uğraşarak, mümkün olduğu kadar kusursuz bir tablo çizmeğe çalıştığını söyleyebiliriz.

1 Vekayinüvislik hakkında geniş bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu: Vekayinüvis - İslâm Ansiklopedisi cilt XIII, s. 271-287.

2 Cornel Fleischer : Royal Authority, Dynastic Cyelism and «İbn Khaldunisme» in sixteenthy Century Ottoman Letters.
İbn Khaldun and Islamic Ideology. edited by Bruce B. Lâwrence, Leiden-E. Brill, 1984 ss. 46-68.

Zafer Toprak, «geleneksel» diye nitelediği Osmanlı tarihçiliğinden «ulusal» ve «bilimsel» tarihe geçişin, batı etkileri altında başlıca iki kişinin öncülüğü ile gerçekleştiğini ifade ederek, Ahmet Refik ile M. Fuat Köprülü üzerinde durdu. Bu iki isimle başlattığı çağdaş tarihçiliğimizin önemli ve önemsiz birçok isim, eser ve kurumlarını, birkaç sayfa içinde özetledi.

Ahmet Refik için söylediklerinde biraz mübalağalı olduğunu belirtmek gerekir. Ahmet Refik'in sosyal ve entellektüel tarih ile iktisat tarihi alanında yaptıkları, son derece değerli olan **belge** yayınlamanın ötesinde, fazla birşey ihtiva etmez. Türkiye'de «ulusal» tarihi başlatmanın şerefini ise, biraz daha geriye götürerek, İlber Ortaylı'nın sözünü ettiği Mustafa Celâleddin ve Süleyman Paşalara vermek daha doğru olur. Bununla beraber, geniş okuyucu kitlesine ulaşan popüler eserleri için Ahmet Refik'i sempati ile yâd etmek, herhalde bir kadirşinaslık olarak takdire şayandır.

M. Fuat Köprülü ise, Türkiye'de modern tarih çalışmalarını derinden etkilemiş bulunan farklı bir isimdir. Öncü olmanın kaçınılmaz biz sonucu olarak, bazı bilgiler bakımından bugün için eksik veya eskimiş olduğu söylenebilse de, metod, araştırma teknikleri, kavramlaştırma ve tarihe yardımcı disiplinleri devereye sokma, hatta çalışmalarını disiplinlerarası denebilecek bir istikamete yöneltme bakımından, onun, son 50 - 60 yılın tarih külliyatımızda en büyük yeri alması gerektiğini, Toprak yeteri kadar ortaya koydu.

Bütün olarak bu külliyatın hacmi hakkında fazla ayrıntılara girmeden, özlü şekilde başlıca şahıs ve eserleri sayarak bilgi sunarken Toprak, Ömer Lütfi Barkan üzerinde de durdu. Ancak, tarihi demografi ve sosyal tarih alanlarında yaptığı çalışma ve yayınları ile Türkiye'de tarih araştırmalarını geleneksel problem ve metodlardan kurtararak, sosyal bilimlere daha çok yaklaşan bir ampirik disiplin seviyesine yükseltmekteki önemli rolü yanında, daha spesifik planda, iktisat tarihinin bağımsız, bir disiplin halinde ülkemizde doğmasını ve gelişmesini borçlu olduğumuz Ömer Lütfi Barkan'ın, çağdaş tarihçiliğimiz içinde taşıdığı müstesna değeri ile öncülük vasfını pek tebarüz ettirmeden, diğer araştırmacılarla aynı kategori içinde sıradan bir hüviyet gibi telakki edildiği izlenimini verecek şekilde anlatılmasını haklı saymak zordur.

Zafer Toprak, Türkiye'de çağdaş tarih çalışmalarında dikkati çeken ikili bir kutuplaşamay isabetle işaret etti. Bunlardan birincisi ele alınan dönemlerle ilgilidir Genellikle çalışmalar 17. Yüzyıl'ın başlarına kadar olan dönemle, 19. Yüzyıl'dan sonraki dönem üzerinde yoğunlaşmış, buna karşılık 1600 - 1800 dönemi nisbeten ihmale uğramıştır. İkincisi, konuları

ele almanın niteliği veya düzeyi ile ilgili olarak, ampirik çalışmalarla, Toprak'ın «soyut» ve «kavramsal» olarak adlandırdığı, benim ise «doktrinci» veya «spekülatif» diye nitelemeğe temayül ettiğim çalışmalar arasındaki kutuplaşmadır. Bu kutuplaşmada da, birincide olduğu gibi, iki kutup arasında bir boşluk bulunmakta ve gerçek anlamda teorik ve metodolojik çalışmalara, hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Sadece kaydetmekle yetindiği bu ikili kutuplaşma üzerinde Zafer Toprak'ın analitik olarak biraz durup açıklamaya çalışması, çağdaş tarih çalışmalarımıza, sade tasvirin ötesinde, sosyolojik bir prespektiften bakmaya ve diğer sosyal bilimlerle paralellikler kurmaya imkân sağlayabilecekti.

Zafer Toprak'ın «soyut» ve «kavramsal» dediği çalışmaların büyük çoğunluğu, teorik bir problematikten çok, politik ve ideolojik motiflerle tarihe yönelmiş çalışmalar olduğu için, bu motiflerin imkân verdiği ölçüde, sabır ve objektiflikle yürütülebilmişlerdir. Onun içindir ki bu çalışmalar, mevcud ampirik araştırma ve yayınların var olduğu alanlarda yoğunlaşmış, onların dışında kalan alanlarda ise, teorik bir problemtik'in gerektirmiş olacağı ampirik çalışmaları ne ilham edebilmiş, ne de bizzat yapma zahmetine girişmişlerdir. Ampirik araştırma ve yayınlarla aynı dönemler üzerinde yoğunlaşmış olmaları, belki böyle açıklanabilir. Ampirik çalışmalar da tarihimizin çok parlak ve başarılı çağı olduğu için, 1600 -öncesi dönemin çok ilgi uyandırmış olduğu, buna karşılık 1600 - sonrası dönem başarısızlıklarla dolu sayıldığı için, ilgi çekmediği, 1800 - sonrası döneminin ise, hızlanarak devam eden başarısızlık görüntülerine rağmen, aynı zamanda modern Türkiye'nin doğuşuna da sahne olduğu için merak edilerek üzerinde durulmuş olduğu hatıra getirilirse, 1600 - 1800 döneminin âdetâ **«kollektif bir unutma»** gayretimizin sonucu olarak ihmal edilmiş bulunduğu düşünülebilir. Tebliğde, bu konuların tartışılması yerinde olurdu.

Zafer Toprak, çağdaş tarihçiliğimizi anlatırken, kurumlarla bireyleri gerektiği kadar belirgin biçimde birbirinden ayırmadan bir arada vermeğe çalıştı. Bunları birbirinden ayırmak ve kurumlar üzerinde özellikle durmak gerekli idi, diye düşünüyorum. Çünkü bilimsel ürün, buz dağı gibi, göze çarpan bölümü bireysel planda tezahür etmekle beraber, asıl hayat kaynağı olarak temelinde yatan kurumsal düzeyde örgütlenmiş kollektif bir yaratma faaliyetinden beslenir. Tebliğ, Türkiye'de tarih çalışmalarından rol almış önemli kurumlar arasında Tarih-i Osmanî Encümeni, Türk Tarih Kurumu, Türk İktisat Tarihi Enstitüsü ile onların yayın organları olan dergilerden çok az söz ettiği gibi, 1924'den beri faaliyette bulunan Türkiye Enstitüsü ile dergisinden ve yarı kurumsal diyebileceğimiz İslâm Ansiklopedisi'nden hiç söz açmadı. Bu kurum ve yayınlara katkıda bulunan isim ve eserlerin çoğundan bahsetmekle beraber, birer birim olarak

bu kurum ve yayınların üzerinde durmak ve bilimsel çalışmayı örgütleme bakımından etkinliklerini tartışmak gerekli idi. Sadece İslâm Ansiklopedisi'ni ele alarak Türkiye'de tarih üretiminin faaliyet kapasitesi ve başarı düzeyi hakkında, bireysel ayrıntılara fazla girmeye gerek kalmadan, objektif ve kantitatif göstergeler ortaya konulabilirdi, diye düşünüyorum. İslâm Ansiklopedisi'nin 1940'tan başlayarak günümüzde 13 cilt olarak tamamlanmak üzere bulunan İstanbul baskısı ile, Leiden'de daha önce basılmış olan 1. baskısını ve 1950'lerden itibaren köklü değişikliklerle yeniden yayınlanmağa başlayarak 4 ciltlik kısmı bitmiş bulunan 2. baskısını ele alıp aralarındaki benzerlik, farklılık ve madde iktibaslarına bakarak yapılacak bir karşılaştırma, bize Türk tarih çalışmalarının, yalnız Türkiye ölçüsünde kaydetmiş olduğu ilerlemeyi değil, aynı zamanda uluslararası düzeydeki yankı ve etkilerini de ölçmeğe imkân verebilirdi. Türkiye'de çağdaş tarihçiliğin zaman içinde, kendi geçmişine oranla eriştiği aşama ile uluslararası düzeydeki nisbi konumu bakımından vardığı aşamayı birbirinden ayırarak, kantitatif ve analitik hükümler de verebilmek çok aydınlatıcı olurdu.

Zafer Toprak, bu iki aşamadan, bize, sadece birincisi hakkında kalitalif denebilecek bilgiler vererek oldukça iyimser bir tablo çizdi. Ancak ikincisi ile ilgili birşey söylemediği için, bu konuda kullanılabilecek göstergelerden biri olarak İslâm Ansiklopedisi'ni örnek olarak zikrettim. Şüphesiz başka göstergeler de bulunabilir veya inşa edilebilir ve edilmelidir. Çünkü İA tarih çalışmaları içinde sadece Türkiye tarihi ile ilgili belli konulara inhisar eder ve bu uluslararası konumu tam olarak göstermekten elbette ki uzaktır. Bu bakımdan tarih çalışmalarının topyekün muhtevasına bakmak gerekir.

Bu açıdan baktığımız zaman, Zafer Toprak'ın tebliğinde, normal olarak eksik sayılması, insaf ölçüleri içinde zor görünmekle birlikte, değinmekten kendimi alamayacağım belki en büyük eksiklik tarihçiliğimizin eksiklerine hiç dokunmamış bulunmasıdır. Herhangibir varlık sahasında eksikler, bir bakıma sonsuzdur. Onun için eksiklerin tümünü sıralayıcı sonu gelmez bir konuşmaya girmeden önemli gördüğüm başlıcalarına kısaca değinmekle yetineceğim.

Dikkati çeken eksiklerimizin başında Türk tarihçiliğinin millî sınırlara kendini hapsetmiş bulunması gelir. Türkiye - dışı âlemle ilgilenme gereğini bu seminerde, Tarih konusunda İlber Ortaylı, uluslararası ilişkiler alanında Ali Karasomanoğlu, Sosyoloji için de Ayşe Öncü değişik açılardan ifade ettiler. Benim bu konuda ekleyeceğim şudur Amacımız sadece Türkiye tarihini ortaya çıkarmaktan ibaret bulunsa bile, sınırlarımızın

dışında bakmak zorunluluğu vardır. Çünkü, o tarihi, Türk yönetimini yarım bin yıl müddetle paylaşmış bulunan Irak, Suriye, Mısır, K. Afrika, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya gibi Osmanlı Bölgesi ülkelerinin tarihinden ayırarak anlamanın imkânı yoktur. Bu ülkelerin tarihine ait belgelerin önemli bölümü türkçedir ve bizdedir; ama sadece bunlarla yetinmeden, bu ülkelerin kendi dillerindeki belge ve yayınlarını da izleyebilen uzmanlıklar düzeyinde araştırmalara yönelmek, sırf milli tarihimizi ortaya koyabilmek için de olsa, gereklidir. Millî tarihimizin iyi anlaşılabilmesi için, yalnız mekân itibarı ile genişleyen bir ufka sahip olmak yetmez. Zaman bakımından da gerilere giderek Orta - Asya Türk tarihi ile İslam tarihi yanında Roma ve bilhassa Bizans tarihinin, uzmanlık dalları halinde kurulması da zorunludur. Nihayet, Türkiye'nin son bin yıl içinde yoğun ilişki içinde bulunduğu kültür sahaları olarak İran, Rusya, Kuzey - Batı Akdeniz ve Orta Avrupa tarihinin de uzmanlık düzeyinde incelenmesi gerekir. Zaman ve mekânde sırf Türkiye tarihini daha iyi araştırabilmemiz için zorunlu görünen bu genişlemenin yanında, başka ülkeler ve kültürler hakkında, her medeni ülkenin ihtiyaç duyduğu bilgilere bizim de muhtaç bulunacağımızı düşünürsek, alaka dairemizin daha da genişlemesi gerektiğinde de, sanırım, şüphemiz kalmaz.

Tarih araştırmalarımızın diğer bir eksikliği de, muhteva bakımından son derece dar ve çoğu geleneksel kalan konuların sınırları içinde hapsolmuş bulunmasıdır. Tarih araştırmalarında bütün dünya'da, 20. Yüzyıl'da giderek önem kazanmakta olan bilim tarihi, teknoloji tarihi, tarihi demografi, sosyal tarih, hukuk tarihi gibi alanlar, Türkiye'de ya hiç mevcud değildir, yahut, tamamiyle bireysel düzeyde birkaç takipçisinin kaderi ile tesadüfe terkedilmiş durumdadır.

Tarih araştırmalarında muhteva fakirliğinin önemli bir nedeni, tarih formasyonunda sosyal bilimlere karşı sürdürülen geleneksel kapalılıktır. M. Fuad Köprülü ile Barkan'ın başlattıkları çığır, henüz bu kapalılığı ortadan kaldıracak bir inkişafa, maalesef, mazhar olamamıştır. Bu kapalılık sürdüğü için de, tarih çalışmalarımızda metod, kavramlaştırma ve teori ile ilgilenme de son derece düşük düzeyde kalmaktadır.

Bütün bu eksiklerin temelinde yatan belki en büyük eksiklik, yalnız tarih çalışmalarının değil, diğer sosyal bilimlerin, hatta bütün bilimlerin ortak meselesi olarak bilimsel araştırmanın, Türkiye ölçüsünde yaygın ve çeşitlenmiş bir kurumsal çerçeveden, üniversite hocalığı dışında, yoksun bulunmasıdır. Üniversite hocalığı ile bilimsel araştırma arasında sıkı ilişki vardır, ama özdeşlik yoktur. Bunları, belki birbirini kesen ve besle-

yen daireler gibi düşünmek gerekir. Bu dairelerden bilimesl araştırma halkası kurumsal düzeyde ayrıca tesis edilmedikçe, bilimsel faaliyeti, ferdi çabaların tesadüfiliğinden kurtarmak mümkün olmayacağı gibi, hocalık fonksiyonlarını da dünya standartlarına uygun bir etkinliğe kavuşturabilmek giderek zorlaşacaktır.

Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin 16.17.18 Ekim 1985 tarihlerinde Ankara'da düzenlediği sempozyumda, Türkiye'de çeşitli sosyal bilim alanlarındaki araştırmaların gelişimi tartışıldı. Sempozyum bildirilerini sunan araştırmacıların isimleri aşağıda yer alıyor: *Nermin Abadan-Unat, Gülden Acar, Oğuz Arı, Bahattin Akşit Raci Bademli, Ümit Berkman, Nuri Bilgin, Ömer Bozkurt, Turgay Ergun, Nusret Fişek, Mehmet Genç, Ali Gitmez, Şükrü Gürel, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Ali Karaosmanoğlu, Kemal Kartal, Ruşen Keleş, Mübeccel Kıray, İlber Ortaylı, Ayşe Öncü, Ferhunde Özbay, Ali Yaşar Sarıbay, Fredric C.Shorter, Deniz Şahin, Tansı Şenyapılı, İlhan Tekeli, Oya Tokgöz, Zafer Toprak, Sunday Üner, Yılmaz Üstüner.*